

2023
24-25 November

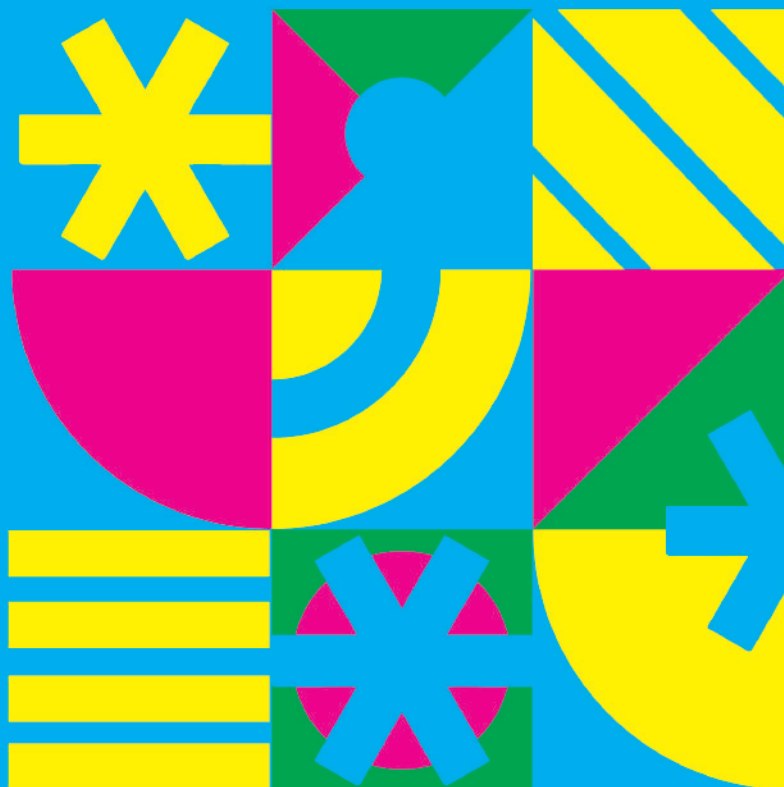
Baltijas Starptautiskā akadēmija (Latvija)
Daugavpils Universitāte (Latvija)
Grāmatvedības un Finanšu koledža (Latvija)
Department of Economics, University of Messina (Italy)
LTJSS's Priyadarshini College of Engineering (India)
V.N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)
Kyiv National University of Technologies and Design (Ukraine)
Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine
Panevezys University of Applied Sciences (Lithuania)
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (Ukraine)
Siedlce University of Natural Sciences and Humanities (Poland)
University of Oradea (Romania)
Kyiv Agrarian University of the National Academy
of Agrarian Sciences of Ukraine (Ukraine)
Lithuanian Sports University (Lithuania)
Polytechnic University of Portalegre (Portugal)

XII Starptautiskā
zinātniski praktiskā konference

SABIEDRĪBAS TRANSFORMĀCIJA SOCIĀLAJĀS UN HUMANITĀRAJĀS ZINĀTNĒS

XII
International
Research-
to-Practice
Conference
SOCIETY
TRANSFORMATIONS
IN SOCIAL
AND HUMAN
SCIENCES

RĪGA

The collection of articles of the XII International Research-to-Practice Conference “Society Transformations in Social and Human Sciences” contains the articles written by lecturers, post-graduate students, Ph.D. candidates, Master’s students and professional practitioners. The collection includes 68 articles dealing with topical issues of economics, entrepreneurship, finance, legal science, psychology, social work, tourism, regional policy and European studies. Rīga: BSA, 2024. 381 lpp.

Konferences zinātniskā komiteja. Scientific committee of the conference

Dr.oec., Assoc. Professor **S. Buka** (Baltic International Academy)

Dr.psych., Professor **I. Kokina** (Daugavpils University)

Dr.sc.soc., Professor **V. Bakirov** (V. N. Karazin Kharkiv National University; National Academy of Sciences of Ukraine)

Dr.oec., Assoc. Professor **V. Ponomarenko** (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine)

Dr.oec., Professor **I. Hubarieva** (Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine)

Dr.habil.sc.pol., Professor **J. Zielinsky** (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland)

Professor **E. L. Meszáros** (University of Oradea, Romania)

Dr.sc.soc., Assoc. Professor **B. Svagdiene** (Lithuanian Sports University, Lithuania)

Dr.psych., Professor **I. Plotka** (Baltic International Academy)

Dr.sc.soc., Assoc. Professor **V. Volkov** (Baltic International Academy)

Dr.oec., Assistant Professor **B. Heimanis** (Baltic International Academy)

Dr.oec., Assoc. Professor **T. Yurkevich** (Baltic International Academy)

Dr.sc.ing., Professor **Zh. Tsaurkubule** (Baltic International Academy)

PhD, Full Professor **M. Limosani** (Department of Economics, University of Messina, Italy)

PhD, Professor **V. M. Nanoti** (LTJSS’s Priyadarshini College of Engineering, Nagpur, India)

Adjunct Professor **M. I. Borges** (Polytechnic University of Portalegre, Portugal)

Adjunct Professor **C. P. da Silva Dias** (Polytechnic University of Portalegre, Portugal)

PhD, Researcher **A. Costa** (Department of Economics, University of Messina, Italy)

© Baltijas Starptautiskā akadēmija, 2024

Lomonosova iela 4, Rīga LV–1003

ISBN 978-9984-47-293-5

Par tēžu saturu atbild to autori

**IEKĻAUŠANAS RISINĀJUMI TULKOŠANĀ, PEDAGOĢIJĀ UN
SOCIĀLAJĀ DARBĀ / INCLUSION SOLUTIONS IN TRANSLATION,
PEDAGOGY AND SOCIAL WORK**

Ineta Ābele SOCIĀLO PAKALPOJUMU AKTUALITĀTE KURZEMES KOPIENĀ CILVĒKIEM AR GARĪGA RAKSTURA TRAUCĒJUMIEM UN VIŅU ĢIMENĒM.....	10
Ludmila Aleksandrovska STRESS UN IZDEĢŠANAS SINDROMU VEICINOŠIE FAKTORI SOCIĀLĀ DARBA SPECIĀLISTIEM.....	17
Ilze Brūvele SOCIĀLAIS DARBS AR ROMU TAUTĪBAS IZGLĪTOJAMIEM VENTSPILS PILSĒTAS SKOLĀS	20
Līga Greidāne SOCIĀLĀS INTEGRĀCIJAS FAKTORU IZPĒTE	25
Kristiāna Grīnpauka PERSONU PĒC ATBRĪVOŠANAS NO IESLODZĪJUMA VIETAS SOCIĀLĀS PROBLĒMAS.....	34
Kristīna Krivonosova SOCIĀLAIS DARBS SENIORU ADAPTĀCIJAS PERIODĀ ILGSTOŠAS SOCIĀLĀS APRŪPES INSTITŪCIJĀ.....	38
Anda Lagzdiņa SUPERVĪZIJAS ATBALSTA FUNKCIJA SOCIĀLAJIEM DARBINIEKIEM VENTSPILS VALSTSPILSĒTĀ UN NOVADĀ	41
Liega Leja-Medne JAUNIEŠU DEVAIANTAS UZVEDĪBAS IEMESLI UN TO NOVĒRŠANAS IESPĒJAS OLAINES NOVADĀ	44
Sarmīte Matačina PROFESIONĀLĀS DARBĪBAS KVALITĀTES PSIHOSOCIĀLIE ASPEKTI SOCIĀLĀ DARBA SPECIĀLISTIEM	48
Гоар Меликбекян МОДЕЛЬ КОРПОРАТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ «70:20:10»: ОТ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ДО ЭМПИРИЧЕСКИХ ОБОСНОВАНИЙ.....	52
Irita Merca DARBA STRESS UN PROFESIONĀLĀ IZDEĢŠANA SOCIĀLO DARBINIEKU VIDŪ (BIEDRĪBAS PIEMĒRS).....	60

Natalya Mikhailova	
INCREASING THE SOCIAL IMPACT OF ACADEMIC RESEARCH: SCIENCE SHOP MODEL OUTCOMES AND CHALLENGES	64
Rasma Piliņa	
SOCIĀLĀ DARBA VEICĒJU PAŠPALĪDZĪBAS STRATĒGIJU PAŠNOVĒRTĒJUMS RUGĀJU PAGASTĀ	68
Ineta Pipina	
SOCIĀLĀ DARBA IESPĒJAS AR BĒĢLIEM AUGŠDAUGAVAS NOVADĀ	74
Inese Šale	
TIESĪBU AIZSARDZĪBAS SADARBĪBAS GRUPAS IETVAROS AIZKRAUKLES NOVADĀ	77
Rolanda Usačova	
SOCIĀLAIS DARBS AR NOTIESĀTĀM PERSONĀM DAUGAVGRĪVAS CIETUMĀ ..	80
Anna Vinogradova	
NEVALSTISKĀS ORGANIZĀCIJAS KĀ SOCIĀLĀ DARBA RESURSS PREIĻU NOVADĀ	84
Olga Žurova	
KOMUNIKĀCIJAS BARJERAS SOCIĀLAJĀ DARBĀ AR KARA BĒĢLIEM NO UKRAINAS TUKUMA NOVADĀ	87
MŪSDIENU VADĪBA, UZŅĒMĒJDARBĪBA UN INOVĀCIJAS / CONTEMPORARY MANAGEMENT, BUSINESS AND INNOVATION	
Katerina Altunyan	
THE DECISION-MAKING PROCESS WITHIN THE FRAMEWORK OF PUBLIC ADMINISTRATION ISSUES	94
Azlan Azmee	
THE ROLE OF CONTENT MARKETING IN INCREASING CUSTOMER ATTRACTIVENESS AND IMPROVING LOYALTY TO DELTA AIRLINE SERVICES	104
Žanna Caurkubule	
SOCIĀLĀS UZŅĒMĒJDARBĪBAS ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS LATVIJĀ EIROPAS INTEGRĀCIJAS KONTEKSTĀ	107
Laura Čimka	
COVID - 19 PANDĒMIJAS IETEKME UZ UZŅĒMĒJDARBĪBU LATVIJĀ (UZŅĒMUMA SIA "IRONWILL STEEL" PIEMĒRĀ)	114

Rukhshona Djafarova CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT IN THE MEDICAL INDUSTRY OF UZBEKISTAN	119
Igors Dživaga, Atis Papins UZŅĒMUMA PĀRVADĀJUMU LOĢISTIKAS VADĪBAS SISTĒMAS PILNVEIDES PLĀNS	124
Daler Farkhodov IMPLEMENTATION OF PARCEL LOCKERS IN UZBEKISTAN	129
Veranika Khlud STRATEGIC MANAGEMENT OF STAFFING FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT	134
Halyna Kryshstal THE IMPACT OF DIGITIZATION TOOLS ON THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S POPULATION	139
Rūta Meištē, Sandra Jakštienē, Rūta Puidokaitē-Savickienē ANALYSIS OF FACTORS PROMOTING EMPLOYEES' CREATIVITY AND INNOVATION: METHODOLOGICAL JUSTIFICATION	143
Aija Sannikova KOMPETENCES, KAS SVARĪGAS SOCIĀLAJĀ UZŅĒMĒJDARBĪBĀ	151
Akhmadjon Yusupov VISITOR EXPERIENCE AND SATISFACTION: A CASE OF THREE THEME PARKS IN UZBEKISTAN	154
Hassan Zaman IMPACTS OF SALES PROMOTION STRATEGIES ON ONLINE FASHION SHOPPING BEHAVIOR IN GERMAN	157
Anastasija Zemcova, Gints Buraks LATVIJAS REPUBLIKĀ AR PĀRTIKAS DROŠUMU SAISTĪTĀ NORMATĪVĀ REGULĒJUMA NEPILNĪBAS	161

ILGTSPĒJĪGAS FINANSES UN EKONOMIKA / SUSTAINABLE FINANCE AND ECONOMICS

Olamide Francis Eniola UNRAVELING THE COMPLEXITIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN AFRICA	167
Vikash Gauba IMPACT OF CORPORATE GOVERNANCE ON SHARE PRICE PAKISTAN STOCK EXCHANGE 30 INDEX LISTED COMPANIES	175

Lūcija Loiko	
PIEVIENOTĀS VĒRTĪBAS NODOKĻA UZSKAITE OPTIKAS VEIKALĀ	180
Rostyslav Lutsenko	
DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCIES FOR CRYPTOCURRENCY MARKET BEGINNERS (CASE STUDY OF ECONOMICS STUDENTS).....	184
Anna Martirosyan	
TOWARD UNDERSTANDING PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIOR: A REPORT BASED ON LITERATURE REVIEW PAPERS	188
Jūlija Pouha, Inga Būmane	
PROBLEMS OF DETERMINING THE ECONOMIC ESSENCE IN THE CONTEXT OF LEGISLATIVE REGULATION OF LATVIA IN THE FIELD OF FINANCIAL REPORTING FOR THE NEEDS OF ENVIRONMENTAL REPORTING.....	201
Tatjana Ptašica	
MŪSDIENU KONCEPCIJAS IENĀKUMUS NENESOŠO KREDĪTU DINAMIKAS FAKTORU EMPĪRISKO PĒTĪJUMU JOMĀ	206
Tatjana Ptašica	
FINANŠU STABILIZĀCIJAS POLITIKAS IETEKMES UZ IENĀKUMUS NENESOŠO KREDĪTU LĪMENI KIPRĀ NOVĒRTĒJUMS	213
Tatjana Ptašica	
VALSTS UN KREDĪTIESTĀŽU SADARBĪBAS ĪPATNĪBAS KIPRĀ IENĀKUMUS NENESOŠO KREDĪTU PROBLĒMU RISINĀŠANAS JOMĀ: SOCIĀLAIS ASPEKTS	220
Tatevik Sargsyan	
SUSTAINABLE TOURISM AND POVERTY ALLEVIATION IN REPUBLIC OF ARMENIA.....	226
Ольга Задорожна	
КРИЗА СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ. ЛЮДИНОМІРНЕ УПРАВЛІННЯ АНТИКРИЗОВИМИ ТРАНСФОРМАЦІЯМИ І ПЕРСПЕКТИВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ	231

TIESĪBU ZINĀTNE / LEGAL SCIENCE

Marina Abajeva	
TIESU NOLĒMUMU IZPILDE UN PARĀDU PIEDZIŅA CIVILPROCESĀ	237
Sandra Joksta	
IN SEARCH OF THE BALANCE BETWEEN THE NEEDS OF TRANSPARENCY AND THE INDIVIDUALS RIGHT TO PRIVACY AND DATA PROTECTION ON EU LEVEL	246

Kamila Jurženkova	
BRĪVĪBAS ATŅEMŠANAS IESTĀDES DINAMISKĀ DROŠĪBA CAUR NORMATĪVI TIESISKĀ REGULĒJUMA UN LABAS PRAKSES PRIZMU	260
Edvards Pilipsons	
NĀKAMĀS MANTAS DĀVINĀJUMA LĪGUMA TIESISKĀ REGULĒJUMA NEPILNĪBU KONSTATĒŠANA	266
Edvards Pilipsons	
NĀKAMĀS MANTAS DĀVINĀJUMA LĪGUMA TIESISKĀ REGULĒJUMA PILNVEIDOŠANAS PRIEKŠLIKUMI.....	270
Jekaterina Sredņakova	
RĪCĪBA AR NOZIEDZĪGI IEGŪTU MANTU.....	275
Marina Sumbarova	
IZMEKLĒŠANAS DARBĪBAS – LIECĪBU PĀRBAUDES UZ VIETAS - NOZĪME KĀ PIERĀDĪJUMAM LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ.....	282
Maryna Toporkova	
PROTECTION OF WOMEN’S RIGHTS IN ARMED CONFLICTS	287
EIROPAS DROŠĪBAS ĢEOPOLITISKIE UN HUMANITĀRIE ASPEKTI / GEOPOLITICAL AND HUMANITARIAN ASPECTS OF EUROPEAN SECURITY	
Elvis Ebanhnav Ashu	
IMMIGRATION OF CAMEROONIANS AND INTEGRATION IN LATVIA	294
Thomas Yanick Deutou Peji	
SOCIETY TRANSFORMATIONS IN SOCIAL AND HUMAN SCIENCES	301
Volodymyr Moroz, Anton Tereshchenko	
UPDATE OF THE SYSTEM AND CONTENT OF UNIVERSITY EDUCATION THROUGH THE PRISM OF STUDENT-CENTERED LEARNING	306
Volodymyr Moroz, Dina Tereschenko, Oleksandr Moroz, Anton Tereshchenko, Svitlana Moroz	
FOCUS ON AN IN-DEPTH INTERVIEW CONCERNING PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION QUALITY AT THE LEVEL OF THE SYSTEM FOR INTERNAL ASSURANCE OF HIGHER EDUCATION QUALITY	309
Innola Novykova	
EXPORT OF EDUCATION AS A VECTOR OF DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: STUDYING THE EXPERIENCE OF LATVIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	313

Dilge Bengü Özcoşkun
**SECURITY CHALLENGES AT THE AEGEAN SEA BORDER BETWEEN THE
IMMIGRATION CRISIS** 327

Anton Tereshchenko, Oleksii Tyschchuk, Oleksandr Moroz
**EXPEDIENCY SUBSTANTIATION FOR COMBINED APPLICATION OF
QUANTITATIVE AND QUALITATIVE METHODS OF INFORMATION GATHERING
IN FOCUS-GROUPS WITH A LIMITED NUMBER OF RESPONDENTS** 330

Vladyslav Volkov, Volodymyr Moroz, Dina Tereschenko, Svitlana Grygorieva
**THE FOCUS OF A PILOT STUDY ON STUDENTS OF HIGHER EDUCATION FROM
RIGA (LATVIA) AND KHARKIV (UKRAINE) CONCERNING THEIR NOTIONS ON
THE AVAILABLE LIFE CHANCES TO BE ACTUATED BY CHOOSING A HIGHER
EDUCATION INSTITUTION** 334

PROBLĒMAS MŪSDIENU PSIHOLOĢIJĀ: TEORIJA UN PRAKSE / TOPICAL ISSUES OF PSYCHOLOGY: THEORY AND PRACTICE

Oleksiy Lobachov
INDICATORS OF PROFESSIONAL SUCCESS OF WEB DEVELOPERS 339

Oleksii Nalyvaiko, Nadiya Kreydun, Liudmyla Ivanenko, Olena Nevoienna, Liubov Iavorovska,
Andrii Kharchenko, Nataliia Nalyvaiko
IMMERSIVE TECHNOLOGIES IN PSYCHOLOGY 343

Viktorija Petļak
MODERN IDEAS ABOUT EMOTIONAL INTELLIGENCE 348

Павел Тюрин
**ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ ИНИЦИАТИВА КАК ОСОЗНАНИЕ
НЕЗАВЕРШЕННОСТИ** 352

Vladislav Zaichenko
**APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF
FUTURE PROFESSIONALS** 355

KOMUNIKĀCIJU TEHNOLOĢIJAS UN TŪRISMS / COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND TOURISM

Kristina Malenko
**ЦИФРОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ: ВЛИЯНИЕ КОММУНИКАЦИОННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ НА ТУРИЗМ** 359

Alena Tugarina
**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА
В СОВРЕМЕННЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ** 365

**ZINĀTNES DZĪVE UN DISKUSIJAS / SCIENTIFIC LIFE AND
DISCUSSIONS**

Ksenija Iljina

**BRIDGING GAPS: FOSTERING INCLUSIVE LEARNING ENVIRONMENTS
THROUGH TECHNOLOGY-ENABLED ACCESSIBLE CLASSROOMS 371**

Iwona Sierocka

REMOTE WORK IN POLISH LEGISLATION 375

**IEKĻAUŠANAS RISINĀJUMI TULKOŠANĀ,
PEDAGOĢIJĀ UN SOCIĀLAJĀ DARBĀ**

**INCLUSION SOLUTIONS IN TRANSLATION,
PEDAGOGY AND SOCIAL WORK**

SOCIĀLO PAKALPOJUMU AKTUALITĀTE KURZEMES KOPIENĀ CILVĒKIEM AR GARĪGA RAKSTURA TRAUCĒJUMIEM UN VIŅU ĢIMENĒM

Ineta Ābele, Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija, Daugavpils

Maģistrantūra, "Sociālā Labklājība"

abeleineta@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: Mg.sc.soc. Agrita Lujāne

ANOTĀCIJA

Maģistra darba tēma ir „Sociālo pakalpojumu aktualitāte Kurzemes kopienā cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem un viņu ģimenēm”. Pētījuma mērķis ir teorētiski analizēt un praktiski pētīt sociālo pakalpojumu pieejamību un nepieciešamību Kurzemes kopienā dzīvojošiem cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem un ģimenēm. Darba gaitā tiek analizēti tādi jēdzieni kā garīga rakstura traucējumi, garīgā veselība, intelektuālās attīstības traucējumi, garīgās un psihiskās saslimšanas, garīgā atpalcība, invaliditāte. Teorētiski pamatots ekoloģiskās pieejas un normalizācijas principa pielietojums sociālajā darbā lauku kopienā ar cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem un viņu ģimenēm. Pētījumā iegūtie dati liecina par to, ka sociālo pakalpojumu apjoms ir pietiekams, bet, pakalpojumu pieejamība tikai daļēji apmierina ģimeņu vajadzības.

Sociālā darbinieka iespējas pakalpojumu piesaistīšanā ir ierobežotas. Sociālā darbinieka ierobežojumi pakalpojumu piesaistīšanā ir garās rindas pie pakalpojumu sniedzējiem un klientu motivācijas trūkums.

Atslēgvārdi: cilvēks ar GRT, Kurzemes kopiena, sociālo pakalpojumu aktualitāte

ABSTRACT

The theme of the bachelor's thesis is "Access to social topikality in the Kurzeme in rural communities for people with mental disorders and their families". The aim of the work is theoretically and practically study the availability and necessity of social services for people with mental disorders living in rural communities and their families. The paper deals with mental disorders, mental health, intellectual disabilities, mental and mental illness, mental retardation, disability, in a narrower and broader sense, analyzes the application of the ecological approach and the principle of normalization in social work in rural communities with people with mental disorders and their families.

The possibilities of a social worker in attracting services are limited. Restrictions of a social worker in attracting services are long queues at service providers and lack of motivation of clients. The resources of a social worker are DI project

Keywords: person with GRT, rural community, social services accessibility

IEVADS. INTRODUCTION

Mūsu sabiedrībā vienmēr būs cilvēki, kuriem ir nepieciešama apkārtējo palīdzība un sociālais atbalsts. savā darbā ar cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem. Latvijā sociālā darba prakse ar cilvēkiem ar GRT nav izteiktas robežas un tā arī nav nosaukta kā specializācija Latvijas normatīvajos aktos. Taču pasaules sociālā darba praksē cilvēki ar GRT tiek izdalīti kā specifiska mērķa grupa. Sociālā darbinieka uzdevums ir veicināt un uzlabot šo cilvēku spēju sociāli funkcionēt, kā arī radīt sociālajai funkcionēšanai labvēlīgus apstākļus un sniegt atbalstu arī šai mērķa grupai. Cilvēki ar garīgās veselības problēmām ir daļa no kopienas, un šo cilvēku iesaistīšana aktīvā līdzdalībā, var būt potenciāls kopienas sociālās integrācijas problēmas risinājums.

Pētījuma mērķis: teorētiski analizēt un praktiski pētīt sociālo pakalpojumu pieejamību un nepieciešamību Kurzemes kopienā dzīvojošiem cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem un viņu ģimenēm.

Pētījumā izmantotās metodes:

1. Teorētiskā pētījuma metode: zinātniskās literatūras un likumdošanas analīze;
2. Datu ieguves metode: kvalitatīvā pētījuma metode;
3. Empīriskā metode: daļēji strukturētās intervijas;
4. Datu apstrādes metode: iegūto datu reducēšana jeb apstrāde;
5. Datu analīzes metode: iegūto datu atspoguļošana un grupēšana.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Meklējot skaidrojumu terminam, „psihiska saslimšana” skaidrots, ka Sociālo lietu pārvaldes vadītāja, Siliņa, B., (2014), savā darbā „Dienas aprūpes centra personām ar garīga rakstura traucējumiem, sociālās rehabilitācijas un aprūpes programma” norāda, ka psihiska saslimšana ir medicīnisko simptomu kopums, kas aptver plašu psihiatrisko un emocionālo traucējumu sfēru. Autore raksta, ka „traucējumi var būt dažāda rakstura, intensitātes un ilguma, tie var atkārtoties” [11]. Tātad, psihiskā saslimšana ir dažādu sarežģītu procesu kopums.

Savukārt, psihiskās slimības, pēc Slimību profilakses un kontroles centra (2016), skaidrojuma, tiek klasificētas pēc Starptautiskā slimību klasifikatora (SSK-10). Starptautiskajā slimību klasifikatorā (SSK-10), ir noteikts, ka „slimības tiek kodētas pēc diagnožu grupām un GRT, klasifikatorā apzīmēti, kā “psihiski un uzvedības traucējumi”, kuri ietilpst grupā no F00 līdz F99. Slimību klasifikatorā norādīts, ka „diagnozēs F00 – F99”, ietilpst „organiski psihiskie traucējumi, tādi, kā demences, šizofrēnijas, garastāvokļa traucējumi, depresija, somatoformi traucējumi, fobijas, panikas lēkmes, uzvedības traucējumi, ēšanas un miega traucējumi, personības traucējumi, garīgās atpalcības un psihiskās attīstības traucējumi, tādi, kā autisms” [12]. No teiktā autore secina, ka psihiskās saslimšanas un psihiskie traucējumi ir kādu vitāli svarīgu funkciju traucējumi.

Jāpiebilst, ka Amerikas intelektuālo un attīstības traucējumu asociācija [14], intelektuālās attīstības traucējumus definē šādi: „Intelektuālās spējas ir samazinātas un šiem cilvēkiem, IQ tests ir zemāks par vidējo”, kā arī „samazinātas pielāgošanās spējas apkārtējai videi” [14]. Apkopojot vairāku autoru viedokļus var secināt, ka psihiskās slimības un intelektuālās attīstības traucējumi, tiek klasificēti vienā grupā – GRT. Atkarībā no cilvēka GRT smaguma pakāpes, tiek kavēta iekļaušanās sabiedrībā, ja netiek nodrošināts pietiekams atbalsts. Sabiedrība funkcionālos traucējumus personām var uzlūkot gan no medicīniskā, gan sociālā modeļa. Invaliditāte ir slimības sekas. Cilvēkiem ar GRT ir lēnāka domāšana, daļēji liegtas, daudzas cilvēkiem būtiski nepieciešamas spējas un funkcijas, tādas, kā mācību un darba spējas, saskarsmes, traucētas mobilitātes iespējas, veselības traucējumu dēļ. Cilvēki ar GRT ir viena no sociālā darba mērķa grupām un par sociālo darbu ar cilvēkiem ar GRT un viņu ģimenēm lauku kopienā tiks rakstīts nākamajā nodaļā.

Pētnieki Thompsons N., un Stepnijs P., [13] savā darbā „Sociālā darba teorijas un metodes praksē”, ir apkopojuši vairāku pētnieku pētījumus par sociālā darba pieejām, teorijām un metodēm un ir novērtējis, pētnieces Boetto H., (2016.b), (Haydeé Boetto), kura ir nosaukusi piecas sociālā darba stratēģijas ekoloģiskajai pieejai sociālā darba praksē. Pētniece veiksmīgi apvieno ekoloģiskās pieejas sociālā darba praksi ar indivīdiem un ģimenēm, kopienas un sociālā darba strukturālajā līmenī. Viņa teikusi, ka - pirmkārt, sociālajiem darbiniekiem ir jāattīsta personiskā izaugsme, lai virzītos uz saikni ar dabisko vidi, kas nozīmē palielināt zināšanas un rīcību par vides jautājumiem personīgajā dzīvē. Otrkārt, sociālajam darbam jāturpina attīstīt holistiska pieeja cilvēku labklājībai. Ekoloģiskās pieejas darba kontekstā, tas nozīmē izprast cilvēku labklājību no ilgtspējīga dzīves veida viedokļa. Treškārt, sociālie darbinieki var attīstīt prakses kopienas, kas veicina organizatoriskas pārmaiņas. Tas nozīmē sadarbību ar līdzīgi domājošiem darbiniekiem, uz

vidi orientētu grupu organizēšanu un alianses veidošanu ar starpprofesionālām grupām, piemēram, ar vides zinātniekiem un plānotājiem. Ceturtkārt, sociālie darbinieki var izmantot sabiedrībā balstītas pieejas, lai ļautu mobilizēt vietējos resursus, lai izstrādātu sabiedrībā balstītas ilgtspējīgas iniciatīvas. Visbeidzot, sociālais darbs var organizēt sociālo darbību, lai veicinātu ekonomiskās un politiskās pārmaiņas, tas ir, organizēt kolektīvās sociālās rīcības un aizstāvības grupas cilvēkiem, kuriem ir līdzīgi vides un sociālie trūkumi [13].

No iepriekš minētā darba autore secina, ka ekoloģiskā pieeja sociālajam darbiniekam palīdz saprast, kā sociālie darbinieki var šo pieeju pielietot sociālā darba praksē. Tātad, izanalizētā teorija norāda, ka ekoloģiskā pieeja ir saistīta ar izmaiņām klienta vidē un attiecībās starp cilvēkiem, ar ekoloģiskās pieejas pielietojumu sociālais darbinieks izmaina cilvēku attiecības kopienā un viņu vidē, kā arī, vide maina attiecības starp cilvēkiem.

Tātad, ekoloģiskā pieeja akcentē cilvēka un vides ciešo mijiedarbību, tā veido izpratni par divvirzienu kustību, kad vide ietekmē cilvēku un cilvēks ietekmē vidi. Īpaši svarīgi, tas ir lauku kopienā, kur proporcionāli ir mazāk cilvēku un katrs viens var būt noteicošs kopējās vides veidošanā. Ekoloģiskā pieeja akcentē arī dabiskās vides un ilgtspējības principu, ko iespējams realizēt kopīgos darbos un pasākumos, kuros piedalītos visi kopienas iedzīvotāji, radot gan piederības sajūtu vietai, gan mazinot atstumtības sajūtu sociāli jūtīgām grupām, kādi ir arī cilvēki ar GRT un viņu ģimenes. Kopā darīšana ir viens no soļiem, kā veicināt normalizācijas principu Kurzemes kopienā.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI. RESULTS AND THEIR EVALUATION

Sociālajos dienestos tiek veikts darbs ar plašu iedzīvotāju loku, sākot no ģimenēm ar bērniem un beidzot ar bezpajumtniekiem. Visām klientu grupām tiek sniegtas nepieciešamās konsultācijas, palīdzība un aprūpe, atkarībā no noteiktās problēmas un klientu vajadzībām. Bieži vien vecie cilvēki ir tie, kuri nelūdz palīdzību institūcijās, kas liedz sociālajiem dienestiem nodrošināt palīdzību šai mērķa grupai. Tāpēc ir svarīgi, ka sabiedrība iejaucas un informē speciālistus par cilvēkiem, kuriem nepieciešama aprūpe un palīdzība. Tieši veci cilvēki bieži ir tie, kas sociālu palīdzību nemeklē, bet saņem to pēc līdzcivīļu iejaukšanās.

Lielākā daļa respondentu – sešpadsmit jeb astoņdesmit procenti – sociālās aprūpes centrā iestājušies bērnu ietekmēti, trīs no aptaujātajiem par iemeslu nosaukuši veselības stāvokļa problēmas, bet viens atzīmējis, ka nevēlējis būt par apgrūtinājumu citiem. Nevienam no aptaujātajiem nav atzīmējis atbildi, ka labprāt gribētu dzīvot kopā ar sev līdzīgiem.

Iegūtie rezultāti atbilst zinātniskajā literatūrā minētajam, ka vieglāk adaptējas tie vecie cilvēki, kuri ir izvēlējušies dzīvot sociālās aprūpes institūcijā, vai arī ir vientuļi un saprot sava veselības stāvokļa nopietnību, paši jūt, ka nespēs par sevi parūpēties. Pētījuma ietvaros tika aptaujāti veci cilvēki, kas saņem aprūpes pakalpojumus. Anketu aizpildīja dažāda vecuma respondenti. 11 respondenti ir vecuma no 50 līdz 59 gadiem, 13 respondenti ir vecuma no 60 līdz 69 gadiem, 26 respondentu vecuma no 70 līdz 85 gadiem. Salīdzinot pēc vecuma aprūpi mājās vislielākais aprūpes mājās pakalpojuma saņēmēju vecums ir pēc 70 gadiem kuri nevar par sevi parūpēties vai ir vientuļi pensionāri kuriem neviens nepalīdz. Sešdesmit četri procenti jeb divpadsmit respondentu uzskata, ka viņu problēmas tiek risinātas. Vecie cilvēki savās atbildēs norādījuši, ka sociālās aprūpes centrā viņiem tiek sniegta medicīniskā palīdzība, kas risina viņu veselības problēmas, tāpat vairāki vecie cilvēki norādījuši, ka varējuši pārcelties uz citu istabu, ja bijuši konflikti ar istabas biedriem. Tomēr vairāki aptaujātie norādījuši, ka problēmas netiek risinātas – nav iespējas pabūt vieniem, jo mazās istabās dzīvo pat četri klienti, nav iespējas apmeklēt pasākumus pilsētā, kas atsvešina no draugiem un sabiedrības, kā arī nav iespējas sazināties ar tuviniekiem, ja nav sava telefona. Vairāki aptaujātie uzsvēruši, ka vēlas izrunāties, bet uzklausi netiek.

Aplūkojot nākamo jautājumu var redzēt kā aptaujas dati radā ka pakalpojumu vairāk saņem sievietes un vīrums šo sieviešu ir vientuļas kas dzīvo vienas. Anketas ceturtais jautājums atklāj kā respondentiem ir grūtības pārvietoties. Visvairāk no respondentiem pārvietojas ar grūtībām bez tehnisko palīglīdzekļu palīdzības 32, pārvietojas ar spieķi, kruķi 13 un ir guļoši, 5 respondenti. Redzot šos datus klientiem ir pārvietošanas grūtības, jo vecuma dēļ ir grūti staigāt. Guļoši respondenti pārsvara ir pārcietuši kādu slimību vai ir nespējīgi pārvietoties. Pēc aprūpes pakalpojuma saņemšanas biežuma respondentu sadalījums ir sekojošs: 1-2 reizes diena saņem 4 respondenti, jo ir guļošie klienti, vai saņem 4 līmeni, 1 reizi nedēļā saņem 7 respondenti, 2 reizes nedēļā saņem 18 respondenti, 3 reizes nedēļā saņem 13 klienti un 4 un vairāk reizēs nedēļā saņem 8 respondenti, jo viņi ir 4 līmeņa saņēmēji.

Septiņpadsmit sociālās aprūpes centra klienti, kuri piedalījās pētījumā jeb astoņdesmit pieci procenti respondentu norādījuši, ka viņiem ir svarīgi izstāstīt savu dzīvesstāstu, bet viņiem šādas iespējas nav bijis. Pārējie trīs respondenti norādījuši, ka arī viņiem ir svarīgi izstāstīt savu dzīvesstāstu, ko viņiem arī ir bijusi iespēja izdarīt. Analizējot šīs veco cilvēku sniegtās atbildes, var secināt, ka dzīvesstāsta metode ir viena no būtiskākajām vecu cilvēku adaptācijas procesā institūcijā. Pēc atbilžu analīzes secināms, ka šī sociālā darba metode sociālās aprūpes centrā netiek izmantota pietiekami.

Analizējot apmeklējuma biežuma atbilstību noteiktajam aprūpēs līmenim, ir novērota tendence, ka visus respondentus aprūpētājās/i apmeklē pēc noteiktā un nepieciešamā apmeklējumu biežumā. Bieži nākas dzirdēt kā klienti ir daļēji apmierināti ar aprūpēs pakalpojumu, jo ir maz stundu kas viņiem ir atvēlētās. Vīrums vecu cilvēku ir vientuļi un vēlas ar kaut ko parunāt, bet aprūpētājam dažreiz nepieteiks tā laikā ko veltīt saviem aprūpējamiem, tāpēc 36 ir apmierināti ar aprūpes pakalpojumu saņemšanu, 12 respondenti ir daļēji apmierināti, bet 2 respondenti vispār nav apmierināti ar aprūpes pakalpojumu. Anketas devītajā jautājuma respondenti nosauc trūkumus pakalpojuma saņemšana. Kā iepriekšēja jautājuma minēju viens no trūkumiem ir maz stundu ko viņiem ka pensionāriem veltā sociālā/is aprūpētāja/is. Diemžēl vienām sociālajām aprūpētājām dienā ir vairāki klienti kurus ir jāapkalpo, jo ir trūkums ar darbiniekiem, kas vēlas palīdzēt veciem cilvēkiem aprūpe. Pārsvara respondenti nenosauc trūkumus viņiem apmierina piedāvāti pakalpojumi. Vērtējot aprūpes mājās pakalpojumu komponentu pilnveidošanu, par svarīgāko tika atzīts „apmeklējuma biežums”, kas apstiprinās arī citos anketas jautājumos. Pēc respondentu uzskatiem, „sniegto pakalpojumu klāsts” ir vienlīdz svarīga aprūpē mājas pakalpojuma pilnveidošanā un tika uzskaitīti par otru prioritāti. Ar sociālo aprūpētāju profesionalitāti un viņu daudzums respondenti ir apmierināti un uzskata tos par maz svarīgiem komponentiem aprūpes nodrošināšana.

Analizējot sniegtās atbildes, redzams, ka sešiem respondentiem svarīgs ir institūcijas darbinieku atbalsts, divi norādījuši, ka svarīga ir individuāla pieeja klientam, seši aprūpes centra klienti norādījuši, ka viņiem nepieciešams, lai tiktu ievērotas klienta individuālās vajadzības, četriem aptaujātajiem nepieciešama saturīga brīvā laika pavadīšana, bet vēl divi respondenti norādījuši, ka nepieciešams tuvinieku atbalsts un apciemojums.

Apkopojot anketas datus, daudzi respondenti ir apmierināti ar saviem sociāliem aprūpētājiem. Viņi var aprunāties par jebkādu tēmu kas viņiem interese uz doto momentu un sociālā aprūpētāja jebkura laikā un palīdzēs jebkuros jautājumos. Var redzēt ka ir uzticēšanas un cieņas starp sociālo aprūpētāju un aprūpējamo. Protam nav tikai labi sociālie aprūpētāji tā kā mēs esam dažādi ne vienmēr sanāk atrast kontaktu starp aprūpējamo, jo viņam ir savs viedoklis. Reizēm vientuļiem respondentiem liekas ka par viņiem ir aizmirsuši sociālie aprūpētāji un neveltā pietiekamu uzmanību.

Sociālā darbiniece norādījusi intervijā, ka, lai klientu iepazītu, pirmajās dienās pēc viņa iestāšanās sociālās aprūpes centrā, tiekot aizpildīta klienta karte, kurā ir iekļauta informācija par

klienta funkcionālajām spējām, noteikts aprūpes līmenis. Tāpat kopā ar klientu tiek sastādīta genogramma un sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas plāns. Sociālās rehabilitācijas plāna sastādīšanā tiek izmantota brīvā laika plānošanas metode. Tiek noteikts, kā klients pavada savu brīvo laiku – lasa grāmatas, dodas pastaigās, apmeklē centrā organizētos kultūras pasākumus. Pēc noteikta laika tiek veikts atkārtots izvērtējums, lai sastādītu jaunu plānu. Diemžēl nav iespējams klientiem piesaistīt psihologu, kā arī fizioterapeitu, kas būtiski palīdzētu adaptācijas procesā. Protams, tiek pielietotas arī tādas metodes kā aktīvā klausīšanās un atbalstīšana. Klients tiek uzklausīts, tiek pārrunātas rīcības ar darbiniekiem, lai klienti justu atbalstu no personāla.

Analizējot sociālās darbinieces sniegto informāciju par sociālā darba metožu izmantošanu darbā ar klientiem, secināms, ka tiek veikts individuālais darbs ar klientu, kur izmanto vairākas sociālā darba metodes, tādas kā genogramma, individuālo spēju novērtēšanas karte, bet netiek piedāvāta atbalsta grupas adaptācijas veicināšanai, kas ir būtiska metode šajā procesā. Īpaši svarīgi vecu cilvēku adaptācijas procesā ir atbalsta grupunodarbības. „Atbalsta grupas domātas cilvēkiem, kuriem nepieciešamas emocionāls atbalsts. Grupā var saņemt praktisku palīdzību, informāciju un atgriezenisko saiti[]

Sociālā darbiniece norāda, ka veco cilvēku adaptācijas process notiek lēni. Klienti, kuru veselības stāvoklis ļauj būt aktīviem, nevēlas iesaistīties, nevēlas uzlabot savu dzīvi centrā, ir grūti motivējami. Arī viņa norāda, ka, iespējams, ir nepieciešams darbs nelielās grupās, analizējot kopīgas intereses.

Analizējot pētījuma gaitā iegūtos secinājumus, apstiprinājās pētījumam izvirzītā problēma, ka sociālais darbs sociālās aprūpes institūcijās veciem cilvēkiem neveicina veco cilvēku adaptācijas procesu institūcijā. To pierāda pētījuma rezultāti.

Pēc veco cilvēku sniegtajām atbildēm secināms, ka brīvais laiks netiek organizēts pietiekamā apjomā un neņemot vērā klientu individuālās spējas un vēlmes. Analizējot klienta lietās ietvertos dokumentus secināts, ka faktiski netiek veikta sociālā rehabilitācija, jo visiem klientiem rehabilitācijas plāni ir vienādi, kas ietver tikai brīvā laika pavadīšanu (koncertu apmeklējumi institūcijā, pastaigas svaigā gaisā, grāmatu lasīšana).

Visi aptaujātie sociālās aprūpes centra klienti atzinuši, ka labprāt piedalītos atbalsta grupās, kas veicinātu adaptācijas procesu. Arī intervētie darbinieki atzinuši, ka sociālās aprūpes centrā ar klientiem tiek veikts individuāls darbs, bet grupu darbs nenotiek.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Darba tēmas izvēle balstās uz pētījuma ievadā norādīto sociālo problemātiku, par sociālo pakalpojumu pieejamību Kurzemes kopienā cilvēkiem ar GRT un viņu ģimenēm. Kā arī profesionāļu iespējām, ierobežojumiem un resursiem sociālo pakalpojumu piesaistīšanā cilvēkiem ar GRT un viņu ģimenēm, kas pētījumā ir analizēta, lai izstrādātu teorētisko pamatu par sociālo darbu Kurzemes kopienā ar cilvēkiem ar GRT un viņu ģimenēm.

Psihiskās slimības un intelektuālās attīstības traucējumi, tiek klasificēti vienā grupā – GRT un atkarībā no slimības smaguma pakāpes, tiek kavēta tā iekļaušanās sabiedrībā, ja netiek nodrošināts pietiekams atbalsts. Cilvēkiem ar GRT ir lēnāka domāšana, daļēji liegtas, daudzas cilvēkiem būtiski nepieciešamas spējas un funkcijas, veselības traucējumu dēļ.

Sociālais darbs Kurzemes kopienā attiecas uz visām iedzīvotāju grupām, arī uz cilvēkiem ar GRT, un tam ir jāveicina iespēja cilvēkiem iekļauties ikdienas dzīves aktivitātēs. Katram ir jāsaņem tāds atbalsta apjoms, kāds ir nepieciešams. Saskaroties ar sociālām problēmām, cilvēkiem ir jābūt pieejamai sociālā darbinieka palīdzībai, viņu personīgo resursu un motivācijas mobilizēšanai. Tādēļ sociāla darbinieka uzdevums kopienā ir būt inovatīvam, gan pakalpojumu organizēšanā, un sniegšanā, gan klientu aizstāvēšanā.

Sociālo pakalpojumu klāsts cilvēkiem ar GRT un viņu ģimenēm ir plašs un ir iespēja tos izvēlēties atbilstoši vajadzībām un situācijai. Teorijā pieejamā sociālo pakalpojumu daudzveidība norāda uz to, ka Kurzemē tiek strādāts pie cilvēku ar GRT spēju jaunu prasmju un iemaņu uzlabošanas un attīstīšanas, uzvaru liekot uz cilvēku ar GRT neatkarības un ekonomiskās aktivitātes palielināšanos. Tāpat tiek veidots un uzturēts sadarbības tīkls starp visām sociālo pakalpojumu sniegšanas procesā iesaistītajām pusēm. Sociālos pakalpojumus var sniegt gan valsts, gan pašvaldību izveidotas institūcijas, gan biedrības, gan nodibinājumi.

Apkopojot pētījumā iegūtos datus var secināt, ka Kurzemes kopienā dzīvo 109 cilvēki ar GRT, kuri ir Sociālā dienesta redzeslokā. Vairums šo cilvēku vidēji ir virs 30 gadu vecuma un 92 no viņiem dzīvo ģimenēs. Savukārt daļa no kopējā skaita, 19 cilvēki ar GRT, dzīvo Kurzemes kopienas ģimeņu dzīvokļos. Aptaujā piedalījās 10 ģimenes, kurās ir 14 cilvēki ar GRT, kuru vecums ir no 18 līdz 54 gadiem, visi dzīvo ģimenēs un par 9 cilvēkiem ar GRT rūpējas mammas.

Gan ģimenes, gan profesionāļi uzskata, ka ģimenes būtiski izjūt nepieciešamību arī pēc līdzcivīļu atbalsta, ir nepieciešams gan emocionāls atbalsts, gan fiziska palīdzība, bet, ir ģimenes, kurām palīdzība vispār nav pieejama. Mammās ir pārgurušas, pat izdegušas aprūpējot savus tuviniekus ar GRT. Viņas pilda gan apkopēja, gan aprūpētāja, gan pavāra, gan asistenta, gan pacēlāja lomas. Pārsvārā visas ģimenes saskaras ar to, ka ļoti pietrūkst atelpas brīža pakalpojums viņu tuviniekiem ar GRT, būtiski nepieciešams Dienas aprūpes centra pakalpojums visā Kurzemes kopienā, kurā ir lielāks cilvēku ar GRT. Ir gadījumi, ka vienīgā atbalsta persona ir sociālais darbinieks, jo arī šīm ģimenēm būtiska ir attieksme, iecietība, sapratne.

Cilvēki ar GRT un viņu ģimenes aktīvi iesaistītās kopienas dzīvē, kontrolē savus resursus un izdara izvēli par savām aktivitātēm.

Cilvēkiem ar GRT svarīgs ir ritms, regularitāte, lai realizētu normalizāciju sociālajos pakalpojumos, nepieciešams šos pakalpojumus nodrošināt vienā noteiktā laikā, vienā noteiktā nedēļas dienā, nemainīgā vietā un ilgstoši. Pieejamo sociālo pakalpojumu klāsts cilvēkiem ar GRT ir daudzveidīgs, bet, lauku kopienās pakalpojumu pieejamību būtiski apgrūtina, attālums, transporta pakalpojuma grūtības un trūkums. Nozīmīgi vērtējams tas, ka tiek veikts izvērtējums pirms pakalpojuma piešķiršanas, lai konkrētais pakalpojums būtu piemērots un lietderīgs katram konkrētajam cilvēkam ar GRT. Iespējams, var būt vēl būtu noderīga kāda iepazīšanās sesija, pēc kuras tiek pieņemts lēmums par cilvēka ar GRT sadarbības spējām un konkrētā pakalpojuma lietderību.

Pakalpojumi ir nepieciešami tuvāk cilvēku ar GRT dzīvesvietai, būtiski nepieciešams atelpas brīža pakalpojums cilvēkiem ar GRT. Tāpēc, ka aktuāla ir cilvēku ar GRT aprūpes personu izdegšanas iespēja, kā arī, būtiski pietrūkst sociālās rehabilitācijas pakalpojumi ģimenēm, vecākiem.

Sociālajam darbiniekam ir nepieciešamas padziļinātas zināšanas darbā ar šo mērķa grupu, kā arī jābūt skaidrām metodēm, kuras var pielietot darbā ar cilvēkiem ar GRT viņu ģimenēm. Sociālā darbinieka prasme strādāt ar cilvēkiem ar GRT, ietver spēju saprast cilvēku ar GRT un viņu ģimeņu vajadzības. Ne visiem sociālajiem darbiniekiem ir būtiskas, padziļinātas zināšanas par darba specifiku ar cilvēkiem ar GRT. Tāpēc, atzinīgi vērtējama ir iespēja kursu un semināru veidā padziļināti apgūt specifiskās nianšes, darbā ar cilvēkiem ar GRT, kas šobrīd arī ir pieejams. Šeit būtu vērtīgas supervīzijas, kas ir viena no profesionālās pilnveides formām sociālā darbā.

Sociālā darbinieka galvenās funkcijas darbā ar cilvēkiem ar GRT un viņu ģimenēm ir sociālo pakalpojumu koordinācija, informācijas sniegšana, pakalpojumu saņemšanas procedūras izskaidrošana un atbalsts, resursu aktivizēšana un koordinēšana. Daļa sociālo darbinieku veicina klientu mērķgrupas iesaisti kopienas aktivitātēs un veido pašpalīdzības vai atbalsta grupas, tādejādi paši kļūstot par daļu no nozīmīga pakalpojuma.

No intervijām ar profesionāļiem secināms, ka sociālā darbinieka iesaiste cilvēku ar GRT un viņu ģimeņu problēmu risināšanā ir būtiski atkarīga no sociālā darbinieka cilvēciskajām īpašībām un profesionālajām vērtībām.

Pieejamie sociālie pakalpojumi ir kvalitatīvi, to klāsts ir liels un tiek plānots ieviest jaunus sociālos pakalpojumus. Bet, to pieejamība ir ierobežota cilvēku ar GRT ģimenēm. Sociālā darbinieka iespējas pakalpojumu piesaistīšanā ir ierobežotas. Sociālā darbinieka ierobežojumi pakalpojumu piesaistīšanā ir garās rindas pie pakalpojumu sniedzējiem un klientu motivācijas trūkums. Pētījums parāda, ka sociālo pakalpojumu klāsts cilvēkiem ar GRT ir plašs, bet, to pieejamība tikai daļēji apmierina šo ģimeņu vajadzības.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi, (2012.). Vadlīnijas (interaktīvās) dzīves kvalitātes nodrošināšanai cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem sociālos pakalpojumos. Materiāls interaktīvo vadlīniju programmēšanai. Rīga 32 lpp. [Skatīts tiešsaistē: 12.02.2021.] Izgūts no: https://www.sif.gov.lv/nodevumi/nodevumi/4881/vadlinijas_interaktivas.pdf
2. LM., (2008.-2018.) Sociālie pakalpojumi un sociālā palīdzība - Situācijas raksturojums. [Skatīts tiešsaistē: 12.02.2021.] Izgūts no: <http://adm.lm.gov.lv/lv/nozares-politika/sociala-apdrosinasana/socialie-pakalpojumi-un-sociala-palidziba-situacijas-raksturojums>
3. 01.07.2015.Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 124, 30.06.2015.OP numurs: 2015/124.17 [Skatīts tiešsaistē: 24.04.2021.] Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/274957-darbibas-programmas-izaugsme-un-nodarbinatiba-9-2-2-specifiska-atbalsta-merka-palietinat-kvalitativu-institucionalai-aprupei>
4. LR Labklājības ministrija. (2008.-2018.) Kas ir deinstitucionalizācija. [Skatīts tiešsaistē: 12.03.2021.] Izgūts no: <http://adm.lm.gov.lv/lv/aktualitates-arhivs/91024-isi-par-deinstitucionalizaciju-kas-tas-ir-un-kadas-parmainas-gaidamas>
5. LR Labklājības ministrija (2020). Pētījums „Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanas izvērtējums”. Gala ziņojums Pasūtītājs: Labklājības ministrija. Izpildītājs: Nodibinājums “Baltic Institute of Social Sciences”. [Skatīts tiešsaistē: 01.02.2021.] Izgūts no: http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/title_file/BISS_Gala_zinojums_LM_ANO_conv_30062020red_1_3072020%20%281%29.pdf
6. LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 942 (2012). Kārtība, kādā piešķir un finansē asistenta pakalpojumu pašvaldībā, augstskolā un koledžā. Rīgā 2012.gada 18.decembrī (prot. Nr.71 78.§). Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 1, 02.01.2013.Noteikumu nosaukums grozīts ar MK 13.08.2019. noteikumiem Nr. 377. [Skatīts tiešsaistē: 27.03.2021.] Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/253781-kartiba-kada-pieskir-un-finanse-asistenta-pakalpojumu-pasvaldiba-augstskola-un-koledza>
7. LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 338, (2017). Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem. Pieņemts: 13.06.2017.Stājas spēkā: 01.07.2017.Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 126, 27.06.2017. [Skatīts tiešsaistē: 02.04.2021.] Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/291788-prasibas-socialo-pakalpojumu-sniedzjiem>
8. LR Tiesību akti, (1997). Ārstniecības likums. Saeima: 12.06.1997. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 167/168, 01.07.1997.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 15, 07.08.1997. [Skatīts tiešsaistē: 12.03.2021.] Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/44108-arstniecibas-likums>
9. LR Tiesību akti. (2002). Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. Publicēts "Latvijas Vēstnesis", 168 (2743), 19.11.2002., "Ziņotājs", 23, 12.12.2002. [Skatīts tiešsaistē: 12.01.2021.] Izgūts no <http://likumi.lv/doc.php?id=68488>
10. LR Tiesību akti, (2010). Invaliditātes likums. Pieņemts: 20.05.2010.Stājas spēkā: 01.01.2011. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 91, 09.06.2010. [Skatīts tiešsaistē: 12.02.2021.] Izgūts no: <https://likumi.lv/ta/id/211494-invaliditates-likums>
11. Silīņa, B., (2014). Sociālās rehabilitācijas un aprūpes programma. Dienas aprūpes centra personām ar garīga rakstura traucējumiem. [Skatīts tiešsaistē: 28.03.2021.] Izgūts no: http://soclp.lv/Media/Default/SOC_REHAB_PROGR/soc.%20rehab.%20un%20aprup,e%20programma.pdf
12. SPKC. (2016). Iedzīvotāju psihiskā veselība. Ar noteiktām slimībām slimojošu pacientu reģistra uzskaitē esošo pacientu ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem sadalījums 2015.gadā. [Skatīts tiešsaistē: 12.03.2021.] Izgūts no <https://www.spkc.gov.lv/lv/statistika-un-petijumi/statistika/veselibas-aprupes-statistika1/get/nid/1>
13. Thompson, N., & Stepney P.,(2018). Community Social Work. Social Work Teories and Methods in Practice. Part II. Introduction. Taylor & Francis Group New York and London.
14. WEBMD, (2015). Intellectual disability. [Viewed Online: 22/01/2021] Retrieved from: <http://www.webmd.com/parenting/baby/intellectual-disability-mental-retardation>

STRESS UN IZDEGŠANAS SINDROMU VEICINOŠIE FAKTORI SOCIĀLĀ DARBA SPECIĀLISTIEM

Ludmila Aleksandrovska

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija

Profesionālā maģistrantūra, "Sociālā Labklājība"

lusja25@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: Assoc. Prof. Vladislavs Volkovs

ANOTĀCIJA

Sociālie darbinieki ir pakļauti liela stresa un izdegšanas riskam [1, 43].

Pētījumā tiek aplūkotas stresa un izdegšanas sindroma teorijas un to ietekme uz sociālā darba speciālistiem. Darba tiek analizēta stresa un izdegšanas sindroma būtība, faktori to piedzīvošanai, kā arī iespējas sociālā darba speciālistiem ar tiem cīnīties savā ikdienā. Pētījuma metodes: zinātniskās literatūras analīze, anketēšana. Sasniegtie rezultāti: Pētījumā aptaujāti Cēsu pilsētas sociālā darba speciālisti, noskaidrojot to profesionālo darbību ietekmējošos stresu un izdegšanas sindromu veicinošos faktorus.

Atslēgvārdi: stress, izdegšanas sindroms, sociālā darba speciālisti

ABSTRACT

Stress is a factor that negatively affects every person, however, social workers are exposed to greater stress and a more pronounced risk of burnout due to their professional duties.

The research examines several authors' theories of stress and burnout syndrome and their importance at work, including for social work specialists. The author of the paper analyzes the nature of stress and burnout syndrome, identifies what negative conditions social workers face in their professional everyday life, what reasons and factors affect their stress and the occurrence of burnout syndrome. The paper also examines the possibilities of social workers to prevent increased stress and the development of burnout syndrome. Research methods: analysis of scientific literature, questionnaire. Achieved results: In the study, the social work specialists of the city of Cēsis were surveyed, clarifying the factors that influence their professional activities - contributing factors to stress and burnout syndrome.

Keywords: stress, burnout syndrome, social work specialists

IEVADS. INTRODUCTION

Sociālā darbinieka profesijas standarts nosaka, ka sociālā darba speciālists identificē un analizē indivīda, ģimenes, grupas, kopienas un sabiedrības sociālās problēmas, sekmē to prevenciju, sadarbībā ar klientu un citu profesiju pārstāvjiem tās risina, piesaistot vai radot atbilstošus resursus (finanšu, cilvēkresursus, organizāciju potenciālu u.c.); savā profesionālajā darbībā īsteno sociālo taisnīgumu, sekmē klienta pašnoteikšanos; pārstāv klienta intereses u.c. [2]. Sociālais darbinieks savā darbā primāri fokusējas uz klienta interesēm un vajadzībām – klienta vajadzības tam ir prioritāras. Šādā skatījumā var apgalvot, ka sociālais darbs veicina sociālās pārmaiņas un attīstību, sociālo saliedētību un iespēju radīšanu cilvēka patstāvīgai funkcionēšanai sabiedrībā, pašnoteikšanos un brīvību [3]. Tomēr nereti, pildot savus amata pienākumus, sociālā darba speciālisti ikdienā piedzīvo dažādas veselības problēmas. Viens no lielākajiem riskiem – ir stress un izdegšanas iespējamība [4].

Darba mērķis: izpētīt stresa un izdegšanas riska aspektus pašvaldības sociālā darba speciālistiem.

Pētījuma metodes: zinātniskās literatūras analīze, anketēšana.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Ikviens cilvēks savā profesionālajā jomā un ikdienas dzīvē saskaras ar dažādiem apstākļiem, kas var to negatīvi ietekmēt vai kā citādi izsist no ierastā dzīves līdzsvara. Viens no šādiem faktoriem ir **stress**, jo pēc statistikas datiem - Eiropas Savienībā (ES) stress darbā ir otra visizplatītākā ar darbu saistītā veselības problēma pēc muguras sāpēm, kas ietekmē gandrīz trešdaļu darbinieku ES [5].

Lai gan stress ir neatņemama daļa no jebkuras personas dzīves, jo ar tā palīdzību notiek organisma aizsardzības spēku mobilizācija un pielāgošanās stresoram, un to nekādā ziņā nevar uzskatīt par slimību, tomēr, ja tas ir spēcīgs un saglabājas zināmu laiku (ilgstošs stress), tas var izraisīt nopietnu personas garīgas un fiziskās veselības pasliktināšanos piedzīvojot izdegšanas sindromu. Turklāt veselības jomas profesionāļi, ņemot vērā globālās problēmas un to ietekmi uz cilvēkiem, arvien vairāk runā un aktualizē ilgstošā stresa izraisīto izdegšanas sindromu, kas izpaužas kā vairāku fizisku un psiholoģisku traucējumu virkne [6] un kurš visbiežāk sastopams tām profesiju grupām, kas sniedz fizisku un/vai emocionālo atbalstu citiem cilvēkiem, piemēram, **sociālā darba speciālistiem** [7, 8].

Izdegšanas sindroms tiek raksturots kā emocionāls izsīkums, depersonalizācija un personīgo sasniegumu sajūtu trūkums, ko pavada produktivitātes zudums, grūtības uzņemt jaunu informāciju, neelastība darbā un risinājumu meklējumos, viegla aizkaitināmība. Šādu stāvokli parasti veicina ilgstoša un pastiprināta fiziska vai emocionāla slodze, kas rada izteiktu emocionālu diskomfortu. Bieži izdegšana ir saistīta ar pārslodzi darbā, taču tā var būt saistīta ar pārslodzi arī citās dzīves jomās [9, 10].

Lai mazinātu stresa ietekmi uz nodarbinātās personas veselību, nepieciešams izprast darba vietā esošos stresorus jeb psihoemocionālos riska faktorus un to, kā tie ietekmē konkrētā nodarbinātā darba spējas un veselības stāvokli. Biežākie sastopamie darba vides psihoemocionālie riska faktori ir: darba saturs, darba slodze un darba temps, darba laika organizācija, nodarbinātā loma un līdzdalība organizācijā, organizācijas kultūra, karjeras attīstība, attiecības ar citiem nodarbinātajiem, darba vides fiziskās īpašības, mājas un darba attiecības [6]. Lai perspektīvā izvairītos no darbinieku pārslodzes un stresa izraisītajām sekām, nepieciešams vairot darbinieku informētību par stresu, par tā pārvarēšanas metodēm, iespējām.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Pašvaldības sociālā darba speciālisti kopumā ir apmierināti ar savu darbu, ar tā ietvaros pildāmajiem pienākumiem. Par būtiskākajiem motivatoriem savā profesionālajā darbībā tiek minēti **psiholoģiskais gandarījums** (prieks, laime, atbildība pret apkārtējiem) par palīdzības sniegšanas iespēju citiem-grūtībās nonākušajiem cilvēkiem; un **nodarbinātības iespēja/darbs kā finansiālā ienākuma avots**, lai apmierinātu savas ikdienas vajadzības (pārtika, rēķinu apmaksas u.tml.).

Par biežākajiem un nopietnākajiem negatīvajiem darba pienākumu izpildi ietekmējošajiem apstākļiem sociālā darba speciālisti min **stresu, psiholoģisko spriedzi** (liela atbildība, liels darba apjoms, temps, nopietns un plaša profila pienākumu kopums; plašas un daudzdimensionālas komunikācijas nodrošināšanas nepieciešamība), **fizisko spēju izsīkumu, nogurumu; nespēju "atslēgties no darba"** apēc sava darba laika mājās.

Lielākā daļa aptaujātie speciālisti, raksturojot savu veselības stāvokli, norāda, ka pēdējā gada laikā tiem ir pasliktinājusies psihoemocionālā un fiziskā veselība – tiek novērotas biežas

trauksmes izjūtas, stresa situācijas, nespēja objektīvi un adekvāti reaģēt uz notiekošo, intelektuālo spēju un koncentrēšanās spējas samazināšanās, nevēlēšanās pildīt savus pienākumus. Tāpat, izvērtējot aptaujas rezultātus, tika konstatēts, ka tie darbinieki, kas pilda sociālā darba speciālista pienākumus iestādē jau vairākus gadus, ir vairāk noguruši un ar zemāku apmierinātības līmeni. Tas savukārt liek secināt, ka iestādes vadībai nepieciešams izstrādāt rīcības plānu kā mazināt un perspektīvā novērst iestādes darbinieku stresu un iespējamo izdegšanas sindromu; kā paaugstināt sociālā darbinieka stresa noturību tādā veidā nepieļautu stresa un izdegšanas sindroma attīstību tās darbiniekiem.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Stress ir viens no pēdējā laikā visbiežāk sastopamajiem darbinieku spēju un produktivitātes zaudēšanas iemesliem, kas paralēli veicina arī citu tiešu un netiešu negatīvu seku iestāšanās.

Sociālā darba speciālisti pildāmo funkciju un pienākumu ietvaros savā profesionālajā ikdienā ir pakļauti izteiktam stresam, kas ilgstošā laika periodā var “pāraugt” izdegšanas sindromā. Šāds stāvoklis veicina sociālo darbinieku psihoemocionālās un fiziskās veselības pasliktināšanos, pazemina darbinieku kopējo mentālo, kognitīvo un fizisko produktivitāti.

Būtiskāko stresa iemeslu apzināšana, iespējamo tā novēršanas risinājumu definēšana un pielietošana, kā arī sociālo darbinieku stresa noturības spējas uzlabošana var ne tikai īstermiņā, bet arī ilgtermiņā vairot šo speciālistu funkcionēšanu (darbinieki spēs “vieglāk”, efektīvāk un produktīvāk veikt savus pienākumus), iestādei izvairīties no finansiāliem izdevumiem, kas saistīti, piemēram, ar darbinieku darba nespējas pabalstu sniegšanu, darbinieku esību darba vietā-patstāvīgu strādāšanu un funkcionēšanu (darbinieki neslimo, darbinieki nemaina darbu), darbinieku apmierinātību ar darbu.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Sperga, A. (2020). *Sniegt palīdzību krīzē un neizdegt pašam*. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/7531/download>
2. Sociālā darbinieka profesijas standarts (2020). Pieejams: <https://registri.visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/2017/PS-145.pdf>
3. Latvijas Sociālo darbinieku biedrība (2022). *Latvijas sociālo darbinieku ētikas kodekss*. Pieejams: <https://www.socialwork.lv/wp-content/uploads/2022/06/Latvijas-soci%C4%81lo-darbinieku-%C4%92tikas-kodekss.-Apstiprin%C4%81ts-28.05.2022.pdf>
4. Slimību profilakses un kontroles centrs (b.g.). *Izdegšana darbā*. Pieejams: https://www.spkc.gov.lv/lv/psihiskas-veselibas-veicinasana/infografika_izdegšana_darba1.pdf
5. *Trešā Eiropas aptauja par darba apstākļiem 2000. Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonds 2000*. Luksemburga, 2001. Pieejams: <http://www.eurofound.ie/publications/EF0121.htm>
6. SIA “Civitta Latvija”, SIA “GRIF”, UAB “Civitta”. Darba apstākļi un riski Latvijā 2017-2018. Pieejams: https://www.vdi.gov.lv/sites/vdi/files/media_file/2_2_15_psihoemocionalie_darba_vides_riska_faktori.pdf
7. Avota, M., Millere, A.(2015). Izdegšanas sindroms praktizējošiem ārstiem Latvijā. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Dokumenti/zinatniskie_raksti_medicina/2015/2015_izdegšanas_sindroms_arstiem_latvija.pdf
8. Vaine, I. (2019). Psihoemocionālā labklājība darba vietā un stresa menedžments. Pieejams: https://www.talakizglitiba.lv/sites/default/files/2020-01/66_Stresa%20menedzm_21.10.2019.pdf
9. Kahill S. Symptoms of professional burnout: a review of the empirical evidence. *Canadian Psychology*, 1988; 3 (29): 284–297
10. Maslach, C., Leiter, M.P. (2016). Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*. 2016. 15(2): 103-111. doi: 10.1002/wps.20311

SOCIĀLAIS DARBS AR ROMU TAUTĪBAS IZGLĪTOJAMIEM VENTSPILS PILSĒTAS SKOLĀS

Ilze Brūvele, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīgas filiāle
Profesionālā maģistra studiju programma “Sociālais darbs”
Ilze.bruvele@ventspils.lv
Zinātniskais vadītājs: Mg.paed., Mg.soc.d. Inga Vairoga

ANOTĀCIJA

Pēdējos gados aktuāla problēma ir sociālais darbs ar romu tautības izglītojamajiem. Romu tautības izglītojamie skolēni bieži piedzīvo diskrimināciju un aizspriedumus gan no vienaudžu, gan dažreiz arī no skolotāju puses. Negatīvi stereotipi un aizspriedumi var ietekmēt viņu pašcieņu un mācību sniegumus. Daudzas romu ģimenes saskaras ar ekonomiskiem izaicinājumiem, kas noved pie nabadzības un resursu trūkuma. Tas var izraisīt nepietiekamu piekļuvi izglītības materiāliem, transportam un ārpuskolas aktivitātēm. Sociālie darbinieki var sniegt būtisku palīdzību romu tautības izglītojamajiem, pievēršoties dažādiem viņu dzīves aspektiem gan izglītības kontekstā, gan ārpus tā. Analizējot pieejamos literatūras resursus un veicot pētījumu tiek izvērtētas iespējas, ka arī sociālo darbinieku pieejas darbā ar Ventspils pilsētas romu tautības izglītojamajiem, kā nodrošināt atbalstu, iekļaujošu vidi un kā veicināt sociālā darba resursus darbā ar romu tautības izglītojamajiem Ventspils pilsētas skolās.

Atslēgvārdi: sociālais darbs, romu tautība, Ventspils pilsēta, romu tautības izglītojamie

ABSTRACT

In recent years, social work with Roma students has become an urgent problem. Students of Roma nationality often experience discrimination and prejudice both from their peers and sometimes also from their teachers. Negative stereotypes and prejudices can affect their self-esteem and academic performance. Many Roma families face economic challenges that lead to poverty and lack of resources. This can lead to inadequate access to educational materials, transportation, and extracurricular activities. Social workers can provide significant assistance to Roma learners by addressing various aspects of their lives both within and outside of the educational context. Analyzing the available literature resources and conducting research, the possibilities and approaches of social workers for Roma students of Ventspils city, how to provide support, an inclusive environment and how to promote social work resources in working with Roma students in Ventspils city schools are evaluated.

Keywords: social work, Roma nationality, Ventspils city, Roma students

IEVADS. INTRODUCTION

Romi jeb čigāni ir etniskā minoritāte, kurai nav patstāvīgas valsts, tomēr vairāk nekā tūkstoš gadu romi ir bijuši Eiropas civilizācijas neatņemama sastāvdaļa. Mūsdienās romi ir lielākā etniskā minoritāte Eiropā - apmēram 8-10 miljoni, tai skaitā Austrumeiropā – aptuveni 6 miljoni (pēc Eiropas Komisijas Ziņojumu datiem), kas dzīvo visās Eiropas Savienības dalībvalstīs, tai skaitā Latvijā, kā arī daudzās citās pasaules valstīs. Latvijā, pēc Centrālās statistikas pārvaldes 2021. gada datiem, dzīvo 6 842 romu tautības cilvēki, 94,7% no tiem ir Latvijas pilsoņi. Ventspils pilsētā pirms sešiem gadiem nācās integrēt un iekļaut romu tautības skolēnus vispārizglītojošajās skolās, kas sagādāja jaunus izaicinājumus un radošu pieeju ikdienas mācību procesā.

Romu tradīcijas ir daudzveidīgas un atspoguļo romu tautas kultūras bagātību, kam ir sena migrācijas un pielāgošanās vēsture dažādos pasaules reģionos. Romu valoda nes grupas identitāti, vēsturi un ikdienas dzīves izpausmes. Liela daļa romu kultūras tiek nodota caur mutvārdu tradīcijām, tostarp stāstiem, tautas pasakām, mutvārdu vēsturi, dziesmām, mūziku un dejām.

Lai izglītojamais varētu pēc iespējas veiksmīgāk iekļauties izglītības iestādē, nepieciešams visu izglītojamo situācijas risināšanā iesaistīto institūciju un profesionāļu pēc iespējas vienotāka un koordinētāka sadarbība, tāpēc nozīmīga loma romu ģimeņu labklājības veicināšanā ir starpinstitucionālai sadarbībai.

Vēršot uzmanību uz sociālā darba resursiem Ventspils pilsētā un izglītības iestādēs nepieciešama romu tautību izglītojamo grūtību identificēšana un aktualizēšana, lai veidotu atbalsta sistēmu romu tautību izglītojamiem un viņu vecākiem. Darbā tiek analizēta un pētīta reālā situācija ar romu tautību izglītojamiem Ventspils pilsētā un izglītības iestādēs, kā arī analizēti, kādi riska faktori ietekmē romu tautības izglītojamās Ventspils skolās.

Pētījuma mērķis: izpētīt sociālā darba specifiku ar romu tautības izglītojamiem Ventspils pilsētas skolās.

Pētījumā tika izmantota kvalitatīvā un kvantitatīvā pētniecības metode, kas sevī ietver: informācijas apkopojumu par dažādu autoru un pētnieku skaidrojumiem par romu tautības kultūras īpatnībām, kā arī sociālā darba un sociālā pedagoga specifiku un tā nozīmību darbā ar romu tautības izglītojamiem Ventspils izglītības iestādēs.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Mūsdienās romu populācija ir lielākā etniskā minoritāte ES, kuru kopējais skaits ir no 10 līdz 12 miljoniem [1]. Romi jeb čigāni ir viena no senākajām mazākumtautībām Latvijā, kas no 16.gs. ir neatņemama Latvijas kultūras dažādības sastāvdaļa [2]. Romu kopienas vēsturiski ir saskaršās ar diskrimināciju, sociālo atstumtību un problēmām saistībā ar piekļuvi izglītībai, veselības aprūpei, mājokļiem un nodarbinātībai [3]. Sociālais darbs ar romu tautības iedzīvotājiem rada unikālus izaicinājumus, un tam ir nepieciešama kultūras ziņā jutīga un kontekstam specifiska pieeja. Sociālā atstumtība ir nozīmīga problēma, ar ko saskaras daudzas romu kopienas visā Eiropā un citos viņu dzīvesvietas reģionos. Sociālā atstumtība attiecas uz indivīdu vai grupu sistemātisku marginalizāciju un izolāciju no vispārējās sabiedrības [4]. Sociālās palīdzības jomā vairums pašvaldību norāda, ka pēc palīdzības romi lielākoties, vēršas paši, un parasti tie ir vieni un tie paši cilvēki (ģimenes), kuri ir sociālā dienesta redzeslokā un kuru situācija faktiski nemainās.

Sociālais pedagogs strādā vispārējās izglītības, profesionālās izglītības un sociālās korekcijas iestādēs un klasēs, bāreņu un bez vecāku aizgādības palikušo bērnu sociālās aprūpes un rehabilitācijas institūcijās, grupu mājās (dzīvokļos), krīzes centros, tiesību aizsardzības un iekšlietu sfērā, kā arī pašvaldībās” [5]. Modelējot empātiju, cieņu un efektīvu komunikāciju, sociālie pedagogi rāda izglītojamajiem piemēru un palīdz viņiem attīstīt šīs īpašības [6]. Sociālie pedagogi strādā, lai izveidotu iekļaujošu skolas kultūru, kurā ikviens skolēns jūtas novērtēts, cienīts un iekļauts neatkarīgi no viņu izcelsmes, spējām vai izaicinājumiem. Dažiem izglītojamajiem var būt sarežģītas, daudzpusīgas problēmas, piemēram, garīgās veselības problēmas, vielu lietošana, traumas. Šo problēmu risināšana var būt ilgstoša un prasa daudznozaru pieeju. Sociālie pedagogi sāk ar izglītojamo identificēšanu, kuri nonākuši grūtībās vai ir pakļauti riskam [7]. Tas var ietvert uzvedības izmaiņu, fizisko simptomu novērošanu vai ziņojumu saņemšanu no skolotājiem, vecākiem vai vienaudžiem. Sociālie pedagogi ir būtiska skolas atbalsta sistēmas sastāvdaļa, kas nodrošina, lai romu tautības izglītojamie varētu pārvarēt grūtības un turpināt savu izglītības ceļu drošā un atbalstošā vidē.

Svarīga loma darbā ar romu tautības izglītojamo ir izglītības iestāžu pedagogu iesaistei un interesei, izprotot romu kultūras atšķirības un īpatnības. Skolas pedagogi un klases audzinātājs ir vieni no pirmiem, kuri pamana skolēnu mācību grūtības. Kuri sadarbojoties ar atbalsta personālu, sniedz informāciju par nepieciešamu mācību programmas atbilstību izglītojamam. Sociālais

pedagogs sadarbībā ar vecākiem, pamato un izskaidro soli pa solim izglītojamā mācību programmas nepieciešamo maiņu. Detalizēta izskaidrošana un virzīšana romu tautību izglītojamo vecākiem ir skaidrojama ar romu vecāku samērā zemo izglītības līmeni un bieži pat lasītprasmes trūkumu. Lai izglītojamais spētu mācīties pēc savām spējām un izpratnes, bieži vien nepieciešama atbilstošas mācību programmas. Lai mācību programma tiktu piemērota, bieži vien ir nepieciešams Pedagoģiski Medicīniskās komisijas atzinums.

Ventspils pilsētā ir pieejams pakalpojums kā ģimenes asistenti. Ģimenes asistenti strādā arī romu tautību ģimenēs, kas ir vēl viens resurss, lai mazinātu romu tautību atstumtību. Ģimenes asistenti palīdz ieviest pozitīvas pārmaiņas ikdienas dzīvē, attīstot romu ģimenēs nepieciešamās prasmes, lai veicinātu izpratni par dažādām dzīves situācijām, tai skaitā bērnu audzināšanu un izglītošanu.

Romu tautībai raksturīga ir vēlme turēties vienkopus, tāpēc būtiska loma romu informētības nodrošināšanā un viņu dzīves organizēšanā ir arī vietējām kopienu autoritātēm – personām, kurām paši romi uzticas un kuras nereti palīdz dažādu problēmsituāciju risināšanā un formalitāšu kārtošānā, pozitīvi ir novērtēta romu mediatoru darbība, uzsverot to ieguldījumu izglītības jomas, kā arī dažādu sociālo jautājumu risināšanā un saziņas uzlabošanā ar valsts institūcijām.[8] Sociālais darbs sadarbībā ar romu tautības mediatori Ventspils izglītības iestādēs, ir neatņemams atbalsts savstarpējā saskarsmē ar romu tautības vecākiem.

Viens no nozīmīgiem aspektiem romu tautības iedzīvotāju identitātes stiprināšanā ir veicināt romu tautību kopienu saliedēšanu, popularizējot romu kultūras nozīmību un tradīciju saglabāšanu Ventspils pilsētā un valstī.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI, NOVĒRTĒJUMS. RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUTATION OF RESEARCH RESULTS

Ventspils pilsētas izglītības pārvaldes statistikas dati liecina, ka uz doto brīdi Ventspils pilsētā samazinājies romu izglītojamo skaits skolās vairākās reizēs. Tā ir problēma, kuru ir nepieciešams risināt, jo ne visi bērni apmeklē mācību vai pirmsskolas iestādes.

Pētījuma mērķis atklāj romu tautību grūtības un sociāli emocionālo pašsajūtu ikdienas mācību procesā, kā arī ar kādām grūtībām saskaras pedagogi darbā ar romu tautību izglītojamiem. Pētījuma rezultātos tika aptaujāti romu tautības izglītojamie, pedagogu viedokļi un romu mediatoru skatījums, kas atklāj, ka joprojām romu tautības skolēni izglītības iestādēs saskaras ar diskrimināciju un stereotipiskiem uzskatiem no vienaudžu puses.

Paši skolēni min mācību grūtības, vielas sarežģītību un grūtības uztvert mācību saturu, kas liecina par valodas barjeru un to ka latviešu valoda tiek izmantota tikai mācību iestādē. Ģimenē un draugu lokā romu tautības skolēni lieto romu valodu.

Romu tautības skolēniem vienīgais resurss izglītības jomā bieži vien ir pati skola, skolotāji, jo lielākai daļai aptaujātoto skolēnu vecākiem nav iegūta pamatskolas izglītība, vai vecāki ir analfabēti. Tas rada sociālu atstumtību sabiedrībā, romu pieaugušajiem pastāv grūtības atrast algotu darbu un izpratni par lietu sakarībām dažādās dzīves sfērās.

Mācību grūtības sagādā arī skolēnu motivācijas trūkums, jo ģimenē izglītība nav prioritāte, bet gan sociālie apstākļi un pamatvajadzību nodrošināšana.

Pētījuma rezultāti atklāj romu tautību skolēnu biežu skolas neapmeklēšanu, kas saistīta ar skolēnu veselības problēmām, problēmsituācijām ģimenē, kas iespējams saistīts ar romu kultūras īpatnībām un sociāliem apstākļiem ģimenē. Skolas neapmeklēšana ietekmē pilnvērtīgu mācību satura apguvi, kā rezultātā skolēniem bieži vien ir atkārtots mācību gads. Pēc pētījuma rezultātiem var secināt, ka atkārtoti mācību gadi ir iemesls vecuma neatbilstībai atiecīgajai klasei. Tas noved pie

tā, ka skolēniem mācoties 7. klasē jau ir 16 gadu. Šādiem jauniešiem parādās citas intereses, meitenēm agras laulības, grūtniecība, darba attiecības un izglītība zaudē savu prioritāti.

Pēc apkopotajiem pedagogu anketu rezultātiem var secināt, ka vecāki sadarbojas ar izglītības iestādi, tomēr sadarbība ar vecākiem nedod pozitīvus rezultātus, kas liecina par vecāku zemu gatavību iesaistīties skolēna dzīvē. Sadarbībai ar vecākiem ir formāls saturs.

Pedagogu atbildes liecina, ka pedagogi primāri pēc palīdzības griežas pie sociālā pedagoga, lai risinātu romu izglītojamo grūtības izglītības iestādēs. Tas ir viens no iemesliem kādēļ romu tautības izglītojamajiem ir nepieciešama sociālā pedagoga palīdzība. Sociālais pedagogs ir kā starpnieks, starp skolu un romu tautības vecākiem. Lai veicinātu romu tautības izglītojamo mācību motivāciju izglītības iestādē, svarīga ir sadarbība ar citām institūcijām, īpaši ar sociālo dienestu un sociāliem darbiniekiem ģimenēm ar bērniem, romu mediātoru. Strādājot komandas darbu var panākt pozitīvus rezultātus, proti, romu izglītojamo obligātās pamatskolas izglītības iegūšana, kura kļūs par vērtību turpmākai paudzei un pavērs jauniešiem iespēju turpināt izglītību.

Liels izaicinājums pedagogiem ir darbs ar sākumskolas romu tautības skolēniem, kuri uzsāk mācības vispārīgizglītojošajā izglītības iestādē. Atklājas, ka skolēniem nav pietiekamu pamatzināšanu uzsākot skolas gaitas, kā arī skolēniem ir valodas barjera, tas liek secināt, ka bērni nav regulāri apmeklējuši pirmskolas izglītības iestādi. Līdz ar to viens no svarīgiem faktoriem, lai romu tautības izglītojamo veiksmīgāk un ātrāk iekļauties izglītības iestādē ir nepieciešams romu tautības skolotāju palīgs sākumskolā, tādejādi paaugstinot skolēna mācību motivāciju un drošības sajūtu izglītības iestādē.

Ar Ventspils pilsētas domes atbalstu top projekts sadarbībā ar Valsts Nodarbinātības aģentūru, lai mazinātu analfabētismu romu pieaugušo vidū. Šis projekts dos iespēju romu tautības iedzīvotājiem apgūt pamatprasmes izglītībā un kļūt par atbalstu un pozitīvu piemēru saviem bērniem.

Pētījuma izvirzītā hipotēze: Sociālā darba ietekme darbā ar romu tautības izglītojamiem izglītības iestādēs Ventspils pilsētas skolās ir nepieciešams resurss. Pētījuma rezultāti parāda to, ka hipotēze apstiprinās par sociālā darba lomu un sociālā pedagoga līdzdalību darbā ar romu tautības izglītojamiem un viņu vecākiem ir nepieciešams resurss izglītības iestādēs.

SECINĀJUMI, PIEKŠLIKUMI. CONCLUSION

Pētījuma laikā tika akcentēts ļoti nozīmīgs priekšnoteikums sekmīgam rezultātam, ka, lai atklātu sociālā darba specifiku un to nozīmību darbā ar romu tautības izglītojamiem Ventspils pilsētas skolās, ir nepieciešama kopīga sadarbība ar izglītības iestādes pedagogiem, izglītojamiem, izglītojamo vecākiem un starpinstitucionālā sadarbība romu tautības izglītojamo mācību grūtību mazināšanai un novēršanai var dot labus risinājumus un rezultātus.

Pētījuma laikā tika noskaidrots, ka veicot sociālo darbu ar romu tautības izglītojamiem un viņu ģimenēm tika uzlabota izglītojamā mācību motivācija un emocionālā labsajūta izglītības iestādēs. Sociālo darbu ar romu tautības iedzīvotāju ir jāuzsāk jau pirmskolas izglītības iestādēs, tas jāveic iesaistot visu ģimeni. Secināms, ka sociālie darbinieki sniedzot konsultācijas, dod iespēju romu tautības izglītojamiem iepazīt savas vērtības un vajadzības, izziņāt viņa iekšējos resursus, apgūt jaunas prasmes saskarsmē, sadarbībā, veicinot izglītības nozīmību, izvērtēt nākotnes profesijas apgūšanu, palīdz viņam iekļauties izglītības vidē un sabiedrībā. Balstoties uz pētījuma rezultātiem ieteiktie priekšlikumi:

Sociālais darbs visos līmeņos ar romu tautības izglītojamiem ir ļoti nozīmīgs, lai veicinātu romu tautību labsajūtu un iekļaušanos sabiedrībā. Stiprinot katru ģimeni un tās vērtības, nelaužot, bet gan saglabājot kultūras un tradīcijas mantojumu. Veicināt romu tautības izglītojamus iegūt

izglītību, veidot piederības sajūtu skolas kopienai. Aktīvi iesaistīt romu tautības izglītojamos un to vecākus mācību grūtību un problēmsituāciju mazināšanai un novēršanai ikdienas mācību procesā.

Ieviešot sistēmiskas pārmaiņas svarīgi ir strādāt ne tikai ar sekām, bet arī novērst cēloņus - veicot preventīvus pasākumus izglītības iestādēs, mazināt stereotipisku un stagnējošu attieksmi pret romu tautības iedzīvotājiem, tādējādi mazinot diskriminācijas risku izglītības iestādē. Preventīvais darbs izglītības iestādē ir attieksmes maiņu vēstnesis, kas palīdz izprast, pieņemt atšķirīgo un citu kultūras īpatnības. Preventīvais darbs palīdz veicināt savstarpējās attiecības skolēnu starpā, veidojot pozitīvas komunikācijas prasmes un piederības nostiprināšanu skolai. Sociālā darbā ar romu tautības izglītojamiem nepieciešams veikt preventīvo sociālo darbu visos līmeņos.

Veicināt un attīstīt interešu pulciņu nodrošinājumu tieši romu tautību jauniešiem kultūras stiprināšanai Ventspils pilsētā ir nepieciešams finansiālais atbalsts un pašu romu tautību iedzīvotāju interesi jeb iesaisti. Atbalstot romu deju, ansambļu, dziesmu kolektīvus, tādējādi stiprinot un saglabājot piederību savai etniskai un nacionālai identitātei.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. European Commission (2023) Roma equality, inclusion and participation in the EU https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en
2. Kultūras Ministrija (2020) Romi <https://www.km.gov.lv/lv/romi>
3. European Parliament (2022) Roma: what discrimination do they face and what does EU do? <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20200918STO87401/roma-what-discrimination-do-they-face-and-what-does-eu-do>
4. European Parliament (2023) Understanding EU action on Roma inclusion [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690629/EPRS_BRI\(2021\)690629_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690629/EPRS_BRI(2021)690629_EN.pdf)
5. Profesionālais standarts sociālajiem pedagogiem. Apstiprināts ar Izglītības un zinātnes ministrijas 2003. gada 8. septembra rīkojumu Nr. 424. <https://registri.visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/ps0205.pdf>
6. Wilson, D., Jones, D., Bocell, F., Crawford, J. et al. (2015). "Belonging and Academic Engagement among Undergraduate Stem Students: A Multi-institutional Study." *Research in Higher Education* 56 (7):750–76. doi:10.1007/s11162-015-9367-x.
7. Minkos, M. L., & Gelbar, N. W. (2021). Considerations for educators in supporting student learning in the midst of COVID-19. *Psychology in the schools*, 58(2), 416–426. <https://doi.org/10.1002/pits.22454>
8. A. Freimanis, O. Kurcalte, I. Gansone, D. Konceviča, E. Mansone, J. Petrova. *Romi Latvijā*, Pētījuma ziņojums (2015). https://www.km.gov.lv/sites/km/files/romi_latvija_petijums_lv1.pdf

SOCIĀLĀS INTEGRĀCIJAS FAKTORU IZPĒTE

Līga Greidāne

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija

“Sociālais darbs”

dambo23@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: Mg.soc.d. Evija Anča

ANOTĀCIJA

Pētniecības darba ietvaros autore analizē personu ar garīga rakstura traucējumiem integrācijas pilnvērtīgai dzīvei sabiedrībā aktualitāti. Pēta divus šīs integrācijas nodrošināšanas faktoros – starptautiskās un Latvijas sociālās politikas normatīvo aktu bāzes izveidi un personu ar garīga rakstura traucējumiem individuālā faktora ietekmi un viņu spējām sekmīgi integrēties sabiedrībā. Darbā tiek izmantotas sekojošas pētījumu metodes: starptautisko un Latvijas tiesību aktu, kas skar invalīdu un personu ar garīga rakstura traucējumiem sociālo tiesību aizsardzību, analīze, mērķgrupas aptauja, iegūto datu apkopošana, grupēšana un analīze.

Atslēgvārdi: persona ar garīga rakstura traucējumiem, sociālā integrācija, sociālās integrācijas faktori, invalīdu sociālās tiesības

ABSTRACT

As part of the research, the author analyzes the relevance of integration of persons with mental disorders for a full life in society. Researches two factors of ensuring this integration - the establishment of the legal base of international and Latvian social policy and the influence of the individual factor of persons with mental disorders and their ability to successfully integrate into society. The following methods of research are used in the work: analysis of international and Latvian legal acts affecting the protection of social rights of the disabled and persons with mental disorders, survey of the target group, collection, grouping and analysis of the obtained data.

Keywords: person with mental disorders, social integration, factors of social integration, social rights of the disabled

IEVADS. INTRODUCTION

Lai veicinātu invalīdu sociālo integrāciju, mūsu valstī jau pēc neatkarības atgūšanas tika pieņemts likums „Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību”. [12] Bet pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, gan valsts, gan pašvaldības, invalīdu dažādām problēmām sāka pievērst arvien lielāku uzmanību.

Cilvēki ar invaliditāti ir daudz lielākā mērā pakļauti atstumtības, izolācijas un nabadzības riskam. Būtībā tās ir sociālās atstumtības riskam pakļautās iedzīvotāju grupas. Arī mūsu valstī sociālās atstumtības riskam pirmkārt ir pakļauti invalīdi un personas ar garīga rakstura traucējumiem. [11]

Sociālā atstumtība raksturo stāvokli, kad indivīdi nespēj piedalīties sabiedrības ekonomiskajās, sociālajās, politiskajās un kultūras aktivitātēs tādā mērā, kā tas tiek uzskatīts par pieņemamu, t. i., nespēj dzīvot tā, kā lielākā sabiedrības daļa, kas ir integrēta. [4]

Darba pētamā problēma ir personu ar garīga rakstura traucējumiem iespējas integrēties pilnvērtīgai dzīvei sabiedrībā.

Cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem sociālā integrācija ir cilvēktiesību un vienlaikus arī diskriminācijas nepieļaušanas jautājums. Tieši tādēļ pētījuma tēma šobrīd ir aktuāla.

Pētījuma mērķis ir veikt personu ar garīga rakstura traucējumiem sekmīgas sociālās integrācijas faktoru ietekmes izpēti.

Mērķa sasniegšanai, darbā tiek izpētīti starptautiskie un Latvijas tiesību dokumenti, kas garantē personu ar invaliditāti, tai skaitā ar garīga rakstura traucējumiem, tiesisko aizsardzību, normatīvo aktu bāze, kas reglamentē pakāpenisku personu ar garīga rakstura traucējumiem integrāciju neatkarīgai dzīvei sabiedrībā. Tā kā kopējais veidojas no atsevišķā, tad aktuāli ir izanalizēt personu ar garīga rakstura traucējumiem individuālā faktora ietekmi uz viņu iespējām iekļauties sabiedrībā, sevišķi deinstitucionalizācijas kontekstā.

Darbā izmantotas sekojošas pētījuma metodes: normatīvo aktu analīzes metode, lai izvērtētu starptautisko un Latvijas normatīvo aktu bāzi; aptaujas metodi un datu analīzes metodi, lai iegūtu datus par mērķgrupas dalībnieku individuālā faktora ietekmi uz viņu spējam integrēties sociālajā vidē, tos izanalizētu un izdarītu secinājumus.

INVALIDU SOCIĀLO TIESĪBU STARPTAUTISKAIS UN LATVIJAS REGULĒJUMS. INTERNATIONAL AND LATVIA REGULATION OF THE SOCIAL RIGHTS OF THE DISABLED

Vēl nesenā pagātnē invalīdu saslimšanas smagumu vērtēja tikai ārsti no sava profesionālā viedokļa, saskaņā ar kuru invaliditāti izraisa ķermeņa vai psihiķes saslimšanas.

Pāreja no medicīniskā uz cilvēktiesību modeli ir noteikta ANO Konvencijā par personu ar invaliditāti tiesībām. Kur noteikts, ka šīs konvencijas dalībvalstis atzīst, ka invaliditātes jēdziens pastāvīgi attīstās un ka invaliditāte rodas, cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem, saskaroties ar attieksmes un apkārtējās vides šķēršļiem, kas ierobežo vienlīdzīgas iespējas pilnvērtīgi un efektīvi līdzdarboties sabiedrības dzīvē. Ka visām personām ar invaliditāti ir vienlīdzīgas tiesības dzīvot sabiedrībā ar tādu pašu izvēles brīvību kā citiem cilvēkiem. [3]

Arī Latvijas Republika šo starptautisko dokumentu ratificēja un tādejādi pievienojās ANO Konvencijā noteiktajiem principiem. [9]

Sociālajā politikā pamatvērtības ir sabiedrības sociālā drošība, sociālās tiesības, brīvība un sociālā vienlīdzība. Tikai sekmējot sociālo un ekonomisko tiesību ievērošanu, ir iespējams nodrošināt ikviena cilvēka tiesības dzīvot cilvēka cienīgu dzīvi, tas ļauj invalīdiem un, sevišķi personām ar garīga rakstura traucējumiem, cerēt uz savas dzīves situācijas pakāpenisku uzlabošanu un vienlaikus tas ir viens no pamatfaktoriem, kas nodrošina iespēju personām ar garīga rakstura traucējumiem integrēties pilnvērtīgai dzīvei sabiedrībā.

Autore apskata tiesiskā regulējuma vēsturisko pēctecību no tā attīstības, pilnveidošanās un ietekmes uz valstu sociālo likumdošanu, tai skaitā Latvijas, pakāpeniskas izveides skatupunkta.

1948. gada 10. decembrī Parīzē tika pieņemta ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, kuras Ģenerālās Asamblejas pasludinātajos 30 pantos ir uzskaitītas cilvēktiesības. Tādejādi šī deklarācija kļuva par pirmo starptautisko šāda satura dokumentu cilvēces vēsturē. Ne mazāk svarīgi bija preambulā ietvertā atziņa, ka visiem cilvēku sabiedrības locekļiem piemītošās pašcieņas un viņu vienlīdzīgu un neatņemamu tiesību atzīšana ir brīvības, taisnīguma un vispārēja miera pamats. [1]

Autore uzskata, kaut arī šajā vēsturiskajā dokumentā nav speciāli uzsvērtas invalīdu tiesības, taču deklarācijas 2. pantā, 25. un 26. pantā noteiktas tiesības, kas ir vitāli svarīgas tieši invalīdiem ar garīga rakstura traucējumiem. [1]

Lai gan Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija saturēja pamatā cilvēktiesību uzskaitījumu un tai bija rekomendējošs raksturs, vēlāk tajā paustās cilvēku sociālās un ekonomiskās tiesības tika ietvertas arī vēl daudzos citos starptautiskos cilvēktiesību dokumentos un valstu konstitūcijās.

Jau 1950. gada 4. novembrī Romā Eiropas Padomes dalībvalstis parakstīja Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvenciju, kas stājās spēkā 1953. gada 3. septembrī. Konvencija

paplašināja Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā paustās cilvēktiesības, detalizētāk izstrādāja un konkretizēja pielietošanas nepieciešamību un iespējas. [6]

Eiropas Padome 1961.gadā parakstīja Eiropas sociālo hartu, kas stājās spēkā 1965. gadā. Harta ietver 19 sociālās pamattiesības, nosakot, ka par savas politikas mērķi, kas būtu jāveicina visiem piemērotiem līdzekļiem, kā nacionāliem tā starptautiskiem pēc sava rakstura, Līgumslēdzējas puses atzīst tādu apstākļu sasniegšanu, kuros var tikt efektīvi realizētas Hartā definētās tiesības un principi.[7] To vidū ir tādas tiesības kā personu tiesības izmantot sociālās labklājības dienesta pakalpojumus; invalīdu tiesības uz arodapmācību, rehabilitāciju un pārorientāciju neatkarīgi no to invaliditātes izcelsmes un rakstura uc. [7]

1996. gadā tika atklāta parakstīšanai Pārskatītā Eiropas Sociālā harta, kas II sadaļā saturēja 31 sociālās pamattiesības un principus un noteica arī III sadaļas A pantā līgumslēdzēju saistības.

Salīdzinot ar universālajiem cilvēktiesību dokumentiem sociālo un ekonomisko tiesību jomā, Eiropas sociālā hartā noteiktās tiesības ir vēl vairāk paplašinātas un konkretizētas. [15]

1966.gada 16 decembrī tika pieņemts Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. Tas konkretizēja Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā noteiktās tiesību normas, nosakot arī atsevišķas jaunas normas sociālo tiesību jomā, piemēram, tiesības uz darbu, kuras ietver katra cilvēka tiesības uz to, lai viņam būtu iespēja sev pelnīt iztiku; tiesības sasniegt visaugstāko fiziskās un psihiskās veselības līmeni. Šā pakta dalībvalstis atzīst cilvēka tiesības uz izglītību, izglītības mērķim jābūt cilvēka personības un cieņas apziņas attīstībai un jāveicina cilvēktiesību un pamatbrīvību respektēšana. [2]

Arī Eiropas Savienības Padomes 2018.gada 16.jūlija lēmums 2018/1215 par dalībvalstu nodarbinātības politikas pamatnostādņem, izvirzīja virkni uzdevumu sociāli ekonomiskās situācijas uzlabošanai, norādot pamatdarbības virzienus. [14]

Lēmumā teikts, ka dalībvalstīm un Savienībai būtu jāķeras pie nevienlīdzības un diskriminācijas jautājuma risināšanas. Būtu jāsamazina nabadzība un sociālā atstumtība, jo īpaši nodrošinot darba tirgu un sociālās aizsardzības sistēmu efektīvu darbību. Būtu jāturpina realizēt personu ar invaliditāti potenciālu ekonomikas izaugsmes veicināšanā. [14]

Autore uzskata, ka šis Eiropas Savienības Padomes lēmums visaptverošāk atspoguļo šodienas arī mūsu sabiedrības sociālās attīstības, sociālo un ekonomisko tiesību pilnveidošanas nepieciešamību un virzienus.

Autore secina, ka arī Latvijā kā sociālās attīstības mērķis ir noteikts uzdevums uzlabot visu cilvēku dzīves kvalitāti, nodrošināt ikviena cilvēka tiesības dzīvot cilvēka cienīgu dzīvi. Šis mērķis ir sasniedzams tikai attīstot un aizsargājot sociālās un ekonomiskās tiesības.

Latvija, pievienojoties demokrātisku valstu saimei, ir parakstījusi un ratificējusi daudz starptautisko saistību sociālo tiesību jomā, tai skaitā, kas skar arī personu ar garīga rakstura traucējumiem sociālo aizsardzību.

Kaut gan ANO Vispārējai cilvēktiesību deklarācijai ir rekomendējošs raksturs, taču Latvija, 1990.gada 4.maijā, pieņemot īpašu Pievienošanās deklarāciju, ir atzinusi ANO Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju par juridiski saistošu, kas nozīmē, ka Latvijā tai ir likuma spēks. Lielāko daļu deklarācijā minēto tiesību atzīst Latvijas Satversmes 8.nodaļa "Cilvēka pamattiesības". [8]

Latvija ir ANO Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām dalībvalsts kopš 1992.gada. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija Latvijā stājās spēkā 1997.gada 27.jūnijā. 2002.gadā Latvija pievienojās Eiropas Sociālai hartai un 2013.gadā Pārskatītajai Eiropas Sociālai hartai.

Mūsu valstī cilvēku sociālo un ekonomisko pamattiesību garants ir Latvijas Republikas Satversme, kur noteikts, ka Latvija kā demokrātiska, tiesiska, sociāli atbildīga un nacionāla valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību, atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības un ciena mazākumtautības. [8] LR Satversmē ir iekļauta VIII nodaļa „Cilvēka pamattiesības”. [8]

Sociālās drošības sistēma ietver arī tādus personām ar garīga rakstura traucējumiem nepieciešamus aspektus kā sociālo palīdzību un pakalpojumus un sociālo atbalstu. Latvijas Republikā to reglamentē Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, kas nosaka, ka invalīds ar garīga rakstura traucējumiem var saņemt grupu māju vai atsevišķu dzīvokli, kurā personai ar garīga rakstura traucējumiem nodrošina mājokli, individuālu atbalstu sociālo problēmu risināšanā un, ja nepieciešams, sociālo aprūpi, sociālās aprūpes pakalpojumus personas dzīvesvietā un sociālās rehabilitācijas pakalpojumus personas dzīvesvietā. [13]

Cilvēktiesību jautājumu aktualizācija pasaulē, izmaiņas skatījumā uz sociālo pakalpojumu sniegšanu un invaliditātes politiku Eiropā, veicināja izmaiņu nepieciešamību no sociālo pakalpojumu sniegšanas institucionālā vidē uz sabiedrībā balstītu pakalpojumu attīstīšanu arī Latvijā. Lai notiktu pāreja no institucionālas uz alternatīvu vidi, pilngadīgām personām ar garīga rakstura traucējumiem ir jārada viņu spējām un vajadzībām piemēroti pakalpojumi. Tādēļ tika izstrādāti un pieņemti Ministru kabineta noteikumi Nr. 313, kas bija Deinstitutionalizācijas īstenošanas noteikumi. Bet Deinstitutionalizācijas mērķis MK noteikumu izpratnē ir palielināt kvalitatīvu institucionālai aprūpei alternatīvu sociālo pakalpojumu dzīvesvietā un ģimeniskai videi pietuvinātu pakalpojumu pieejamību personām ar invaliditāti un bērniem [10]

Autore uzskata, ka var izdarīt viennozīmīgu secinājumu, ka visu analizēto starptautisko un arī Latvijas sociālo tiesību aktu kopējs mērķis ir panākt personu ar invaliditāti tiesību nodrošināšanu, nodarbinātības, izglītības, sociālo pakalpojumu pieejamības šķēršļu mazināšanu. Vienlaikus tas norāda, ka šobrīd sabiedrībā invalīdu, tai skaitā personu ar garīga rakstura traucējumiem, atstumtības, izolācijas un iesaistes nodarbinātībā problēmas ir kļuvušas aktuālas.

Tātad, pētījumā tiek secināts, ka mūsu valsts sociālās politikas normatīvie akti ir izstrādāti balstoties uz starptautisko un Eiropas Savienības sociālo pieredzi, un visu šo normatīvo aktu pamatmērķis ir radīt invalīdiem, tai skaitā personām ar garīga rakstura traucējumiem, apstākļus, kas ļautu šiem cilvēkiem iespēju pilnvērtīgi iekļauties sabiedrībā. Svarīgs priekšnoteikums šo personu pakāpeniskai integrācijai sociālajā vidē ir individuālā faktora ietekme. Šī problēma, balstoties uz atsevišķas mērķgrupas aptaujas datu analīzi, tiks pētīta nākamajā nodaļā.

DOBELES GRUPU MĀJAS (DZĪVOKĻA) PAKALPOJUMA SAŅĒMĒJU INDIVIDUĀLĀ FAKTORA UN VIDES IETEKMES IZPĒTE UZ SPĒJU INTEGRĒTIES SABIEDRĪBĀ. STUDY OF INDIVIDUAL FACTORS AND ENVIRONMENTAL INFLUENCES ON THE ABILITY TO INTEGRATE INTO SOCIETY OF DOBELES GROUP HOME (APARTMENT) SERVICE RECIPIENTS

Viens no sabiedrībā balstītiem sociāliem pakalpojumiem ir grupu mājas (dzīvokļa) pakalpojums pilngadīgām personām ar garīga rakstura traucējumiem, kura mērķis ir sniegt iespēju šīm personām dzīvot sabiedrībā un saņemt nepieciešamo atbalstu, izmantot visas tās pašas tiesības, kādas ir jebkuram cilvēkam. Šo sociālo pakalpojumu ar mērķi veicināt personas pašrealizāciju un iekļaušanos sabiedrībā, nodrošina Dobeles novada dome. [5]

Pētījuma mērķis ir atklāt Dobeles grupu dzīvokļu klientu individuālo faktoru ietekmi uz spēju integrēties pilnvērtīgai dzīvei sabiedrībā. Šim nolūkam tika veikta klientu aptauja.

Dobeles grupu mājas (dzīvokļa) pakalpojumu saņēmēji ir 14 personas ar garīga rakstura traucējumiem. Tā nav viendabīga grupa, tā sastāv no personām, kuri atšķiras ar traucējumu veidiem, to izpausmēm un smaguma pakāpēm, ar kopējo veselības stāvokli, ar apgūtām prasmēm, atšķirīgu izglītības līmeni, ar individuālā faktora ietekmi uz viņu spēju socializēties sabiedrībā, bet darbspējīgo arī integrēties darba tirgū un daudziem citiem faktoriem.

Ne mazāk svarīgs ir arī vides ietekmes faktors – sociālo kontaktu un pakalpojumu ērta pieejamība, un apkārt esošās sabiedrības daļas attieksme pret faktu, ka viņu dzīvesvietas apkārtnē atrodas grupu dzīvokļu ēka, kur dzīvo personas ar garīga rakstura traucējumiem.

Dobeles grupu mājas (dzīvokļa) ēka atrodas pašā Dobeles pilsētas nomalē un robežojas ar rūpniecisko zonu un ielas pretējā pusē esošu individuālo apbūvi. Tajā ir 16 dzīvojamās istabas, kas ierobežo pakalpojumu saņēmēju uzturēšanās skaitu. Pakalpojumi ir pieejami arī personām ar kustību traucējumiem.

Tā kā pilngadīgām personām ar garīga rakstura traucējumiem sociālās problēmas ir saistītas ar sociālo atstumtību, sociālo nevienlīdzību, objektīviem un subjektīviem uzvedības traucējumiem, funkcionālo traucējumu radītām grūtībām un ierobežojumiem, tad autore uzskata, ka vides faktoram, kas pastiprina atstumtības un izolācijas sajūtas, šai konkrētajā gadījumā ir negatīva ietekme uz šo personu sekmīgas sociālās integrācijas procesu.

Lai iegūtu pētījumam nepieciešamo faktu materiālu, varētu veikt datu analīzi un izdarīt uz tā bāzes secinājumus, laika posmā no 2023.gada 23. līdz 25. augustam autore veica Dobeles grupu mājas (dzīvokļa) klientu aptauju, atsevišķos gadījumos aptauju – pārrunu. Klientu individuālās motivācijas resursu izpēti nolūkā bija izstrādāta aptaujas (pārrunu) anketa, kurā jautājumi tika kārtoti tā, lai tie būtu saprotami katram klientam, gan ievērojot klientu garīga rakstura traucējumu izpausmes, gan latviešu valodas apguves līmeni. Aptaujas mērķgrupa bija 14 personas grupu mājas (dzīvokļa) pakalpojuma saņēmēji.

Pirms sarunas sākuma tika ievērotas visas ētikas prasības šādu aptauju veikšanai.

Pamatojoties uz aptaujā saņemto informāciju, tika veikta mērķgrupas sastāva analīze. Ir vērojama tendence, ka vairāku gadu garumā paliek nemainīgs sieviešu īpatsvars. No klientu kopskaita vidēji 11 ir vīrieši un tikai vidēji 3 ir sievietes. Tas liek secināt, ka sievietēm varāk nekā vīriešiem jau no bērnības tiek ieaudzinātas prasmes būt patstāvīgām.

Vislielākā mērķgrupas daļa – 7 personas, ir vecumā no 30 līdz 44 gadiem. Trīs personas ir vecuma grupā no 18 līdz 29 gadiem, bet grupā no 45 līdz 54 gadiem un vecumā no 55 līdz 64 ir vienāds skaits – 2 personas. Jaunākā dalībnieka vecums ir 19 gadi, vecākā – 61 gads. Tātad, Dobeles grupu dzīvokļu pakalpojuma saņēmēji pamatā ir vecumā no 18 līdz 44 gadiem – 10 personas. Nenoliedzot arī vecāka gadagājuma klientu sevis pilnveidošanas iespējas, autore secina, ka neskatoties uz nopietnu veselības problēmu kopumu, šī ir vecuma grupa, kas sevī ietver plašu potenciālu izaugsmei, un pārdomāta, uz personu vērsta sociālā darba rezultātā var atrast piemērotākās pieejas, metodes, instrumentus, atbalsta sniegšanai klientam, lai motivētu, iedrošinātu un atbalstītu klientu iesaistīties dažādās uz personas izaugsmi vērstās aktivitātēs. Tas viennozīmīgi pozitīvi ietekmēs viņu iespējas integrēties sabiedrībā.

Mērķgrupas dalībniekiem ir diagnosticētas dažādas intelektuālās attīstības un psihisko saslimšanu smaguma pakāpes un vēl apjomīgs dažādu diagnožu kopums. 6 personām ir diagnosticēti intelektuālās attīstības traucējumi, no tiem 5 personām, smagas invaliditātes gadījumā ir piešķirta II invaliditātes grupa, 8 personām ir diagnosticētas psihosociālas saslimšanas. No tiem, pamatdiagnoze šizofrēnija un maniakālā depresija ir 6 personām. Visi mērķgrupas dalībnieki ar pamatdiagnozi psihosociālās saslimšanas ir II grupas invalīdi.

Kā raksta profesors Māris Taube, cilvēki ar garīga rakstura traucējumiem ir ļoti dažādi. Bet neatkarīgi no garīgā rakstura traucējumu veida, viņu jūtas, vēlmes, emocijas un nepieciešamība pēc pašizpausmes ir tikpat svarīgas kā citiem cilvēkiem. [16] Autore uzskata, ka tieši šie faktori ir spēcīgi šo personu motivācijas iekšējie resursi, kurus prasmīgi var izmantot, izvēloties katram pilnīgi atšķirīgu individuālu pieeju un līdz ar to rūpīgi izvēlētas sociālā darba metodes un paņēmienus, lai sasniegtu pozitīvas pārmaiņas.

Analizējot mērķgrupas dalībnieku iegūto izglītības līmeni, tika secināts, ka 7 mērķgrupas dalībnieki ir ieguvuši speciālās pamatskolas izglītību, 2 dalībniekiem ir nepabeigta speciālās

pamatskolas izglītība, 1 persona ir ieguvusi izglītību, apgūstot mājas apmācības speciālo programmu, vienam ir nepabeigta pamatskolas izglītība. Diemžēl, liela daļa no viņiem vispār neprot lasīt un rakstīt, atsevišķi neprot saskaitīt naudu. Tas ir liels speciālās apmācības skolu darba mīnuss, kas ļoti negatīvi ietekmē arī sociālā darba rezultātus.

Komunikācijas spēju aptaujas rezultāti liecina, ka 10 mērķgrupas dalībniekiem ir grūtības uzsākt sarunu ar zināmu cilvēku, bet 4 dalībniekiem šādu grūtību nav. 9 dalībniekiem patīk būt cilvēkos, 6 labprāt apmeklētu pasākumus, kur pulcējas daudz cilvēku, piemēram, gadatirgus, pilsētas svētkus, sporta svētkus. Savukārt 8 dalībnieki šādus pasākumus nevēlas apmeklēt. 8 personām starp aptaujas dalībniekiem ir draugi, viņi labprāt pavada laiku kopā ar draugiem.

Autore secina, ka tas nozīmē, ka apmēram puse no mērķgrupas dalībniekiem ir atvērti kontaktiem, ir komunikabli, kas ir nozīmīgs resurss, lai pārdomāti attīstītu viņu spējas integrēties sabiedrībā. Taču 6 personas ir vienpatņi, kas pavada laiku vienatnē un viņiem nav draugu. Šai mērķgrupas kategorijai sociālā darba speciālistiem ir jāpievērš īpaša uzmanība, sevišķi, ja viņiem ir diagnosticēta šizofrēnija.

Pētījuma laikā mērķgrupas dalībnieki tika rosināti izteikt savu vērtējumu un priekšlikumus par grupu mājas (dzīvokļa) atrašanās vietas ietekmi uz viņu iespējām būt vairāk sabiedrībā, zināt par norisēm pilsētā, savas domas par iespējām nodibināt draudzīgas attiecības ar apkārtējiem iedzīvotājiem.

Kā galvenais šķērslis tika minēts transporta trūkums, tuvumā esošu aktivitāšu trūkums, viņiem nepieciešamo pakalpojumu atrašanās vieta ir pilsētas centrā, grupu dzīvokļu mājas atrašanās vieta pilsētas nomalē, informācijas trūkums par interesantām norisēm pilsētā un to apmeklēšanas ierobežojums attāluma dēļ, pārāk klusa vieta, apkārt maz cilvēku. 3 mērķgrupas dalībniekiem patika klusums, kas neizraisa papildus satraukumu, pārāk liela automašīnu plūsma viņiem būtu kaitinoša un nebūtu droši pārvietoties pa ielu, pārāk daudz cilvēku uz ielas, cilvēku burzma viņus satrauc.

Par iespējām nodibināt draudzīgas attiecības ar apkārtējiem iedzīvotājiem, mērķgrupas dalībnieki nevarēja izteikt priekšlikumus, pašāvās uz sociālās darbinieces prasmēm.

Pētījuma autore uzsver, ka pašvaldību speciālistiem plānojot un projektējot grupu mājas (dzīvokļa) pakalpojumu, ir ļoti rūpīgi jāizvērtē vide un tās ietekme, bet grupu mājas (dzīvokļa) klienti var būt kā partneri kvalitatīvu, uz personas individuālajām vajadzībām vērstu, pakalpojumu veidošanā. Šādai sadarbībai būtu tikai pozitīva abpusēja ietekme.

Sevis pilnveidošanas nodarbībās iesaistīto mērķgrupas dalībnieku aptaujas rezultāti liecina, ka vislabprātāk viņi apmeklē sociālā uzņēmuma Dare Audeamus specializēto darbnīcu nodarbības. Nodarbībām tiek dots augsts novērtējums, norāda, ka rezultātā tiek uzlabotas iemaņas, tās padara dzīvi interesantāku, dod iespējas sadarboties ar citiem, ka tur iegūtās prasmes palīdz labāk veikt savus ikdienas darbus. Sociālā uzņēmuma Dare Audeamus specializētās darbnīcas un grupu nodarbības ir pašvaldības finansēts ārpalpojums, kura finansēšanai uz vienu klientu salīdzinot ar pašvaldības DAC „Solis” finansējumu ir izlietots nesalīdzināmi lielāks līdzekļu apjoms. Vienlaikus pētījuma rezultāts liecina, ka sociālā uzņēmuma Dare Audeamus specializēto darbnīcu nodarbību efektivitāte nav tikai finansu ieguldījuma rezultāts. Uzņēmumu vada un tur strādā darbinieki, kuri uz personīgās pieredzes pamata izprot personu ar garīga rakstura traucējumiem individuālās iespējas un ir dziļi ieinteresēti to nemitīgā attīstībā.

Tikai 2 klienti apmeklē pašvaldības DAC „Solis” personām ar garīga rakstura traucējumiem nodarbības, kas vairāk ir orientētas uz personu ar Dauna sindromu rehabilitāciju.

Aptaujas rezultātā tika iegūts mērķgrupas dalībnieku profesionālo iespēju pārskats. Profesijas ir tikai 3 personām, tai skaitā diviem dalībniekiem, kas profesijas ieguva beidzot apmācības Sociālās integrācijas valsts aģentūrā (SIVA), iegūstot gludinātāja un veļas mazgātāja profesijas. Šādas apmācības rezultāts sniedz tās beidzējam gandarījuma sajūtu un ceļ viņu

pašnovērtējumu, taču ir pilnīgi bezmērķīgs. Šādām profesijām nav pieprasījuma novada darba tirgū, un abi apmācības beidzēji nav nostrādājuši nevienu dienu algotā darbā savā profesijā. Trim mērķgrupas dalībniekiem ir izpratne par to, kādu darbu viņi varētu veikt.

Apkopojot un analizējot mērķgrupas dalībnieku vēlmi un ieinteresētību uzsākt centienus sagatavoties darba tirgus prasībām, situācija ir satraucoša. Tikai divi aptaujas dalībnieki vēlas apgūt kādu profesiju, no tiem viens SIVA un 1 celtniecībā, 2 vēlētos saņemt apmācību palīgdarbu veikšanai – 1 mežizstrādē un 1 komunālajā saimniecībā. 10 atbildēja, ka neko nevēlas. Viens dalībnieks gribētu iesaistīties kādā apmācības programmā, bet 13 to nevēlas, nevēlas viņi iesaistīties arī kaut pagaidu palīgdarbu meklējumos. Lielākai daļai aptaujas dalībnieku nav vispār nekādas vēlmes un motivācijas iesaistīties algota darba attiecībās.

Pētījuma autore secina, ka šāda situācija daudzējādā ziņā ir skaidrojama ar lielākās daļas mērķgrupas dalībnieku ļoti zemo izglītības līmeni, kas nenoliedzami ir nopietns šķērslis jebkādiem kvalifikācijas apmācības centieniem, ar ilgstošas grupu mājas (dzīvokļa) pakalpojumu saņemšanas rezultātā izveidojušos inertumu un daļēji ir agrāk iegūto negatīvo darba pieredzi.

2023. gadā viens mērķa grupas dalībnieks sasniedzot pilngadību pēc institucionālas aprūpes uzsāka saņemt alternatīvu sabiedrībā balstītu sociālo pakalpojumu - Dobeles grupu mājas (dzīvokļa) pakalpojumu. Uzklusot un izanalizējot viņa problēmas un sociālā darbinieka skaidrojumus un novērojumus, pētījuma autore secina, ka klienta pašaprūpes funkciju apmācībai, elementāro darbību ar sadzīves tehniku apmācībai, iepirkšanās, naudas līdzekļu izlietojuma plānošanas apmācībai utt. ir sastādīti un tiek realizēti rehabilitācijas plāni. Taču svarīgākais ir tas, ka persona nav psiholoģiski gatava kaut daļēji patstāvīgai dzīvei. Tādēļ tiek izraisītas regulāras sakāpinātas stresa situācijas un izteikti lūgumi nodrošināt institucionālas aprūpes saņemšanu.

Autore uzskata, ka šai sakarā noteikti nepieciešams nopieni paplašināt Pusceļa māju pakalpojumu pieejamību, sevišķi deinstitucionalizācijas procesa kontekstā.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Pētījumā autore analizē tiesiskā regulējuma vēsturisko pēctecību no tā attīstības, pilnveidošanās un ietekmes uz valstu sociālo likumdošanu, tai skaitā Latvijas, pakāpeniskas izveides skatupunkta.

Sākot ar ANO Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju, kas ir pirmais starptautisks dokuments cilvēces vēsturē, kurā ir uzskaitītas cilvēktiesības, un turpinot secīgi analizēt invalīdu sociālās tiesības reglamentējošos dokumentus, autore pētījumā atklāj to pakāpeniskas attīstības un ietekmes pastiprināšanos uz invalīdu, tai skaitā personu ar GRT, tiesību pilnveidošanos un aizsardzību.

Pētījumā tika analizēta Latvijas sociālās likumdošanas cieša saistība ar starptautiskajos tiesību dokumentos saturošajām nostādnēm un tiesisko regulējumu. Tieši šis aspekts nodrošina invalīdu, tai skaitā personu ar GRT sociālās garantijas ne tikai materiālajā izteiksme, bet aktualizē viņu tiesības un sniedz risinājuma iespējas pilnvērtīgi integrēties sociālajā vidē.

Autore uzsver, ka Latvijā ir izveidota normatīvo aktu bāze, kas reglamentē pakāpenisku personu ar garīga rakstura traucējumiem integrāciju neatkarīgai dzīvei sabiedrībā.

Aptaujas rezultātā tika iegūts apjomīgs materiāls, kas tika grupēts, sakārtots tabulās, lai panāktu pētījuma aptaujas rezultātu pārskatamību, un analizēts.

Pētījuma rezultāti ļāva izanalizēt mērķgrupas dalībnieku nodarbinātības prasmes, ieinteresētību un gatavību iesaistīties darba meklējumos, apgūt kādu profesiju vai iesaistīties profesiju apmācības programmās, izanalizēt mērķgrupas iesaisti sociālās aktivitātēs, komunikācijas prasmes, izglītības līmeni, iesaisti sevis pilnveidošanas nodarbībās.

Pētījuma rezultātā tika secināts, ka personu ar garīga rakstura traucējumiem individuālie faktori ir spēcīgi šo personu motivācijas iekšējie resursi, kas ietekmē spēju integrēties sociālajā vidē. Ka viņi spēj identificēt sociālās iekļaušanās šķēršļus, ar kuriem ir saskārušies, piemēram, vides faktora ietekmes šķēršļus, viņus neinteresējošu nodarbību saturs uc.

Mērķgrupas dalībnieku zemais izglītības līmenis, inertums, zemais pašnovērtējums negatīvi ietekmē viņu motivāciju pašattīstībai un darba prasmju apguvei, faktoru, kas ir labākais pamats pilnvērtīgai dzīvei sabiedrībā.

Negatīvu ietekmi uz mērķgrupas dalībnieku socializēšanās iespējām atstāj arī vides faktors.

Individuālā faktora izpēte sniedz pamatu arī Dobeles grupu mājas (dzīvokļa) pakalpojumu sniedzēju sociālā darba pilnveidošanai, realizējot uz personu centrētu pieeju, tādējādi nodrošinot personām ar garīga rakstura traucējumiem līdzvērtīgas iekļaušanās iespējas. Ar aptaujas rezultātā iegūtiem datiem un analīzes rezultātā izdarītajiem secinājumiem ir iepazīstināti Dobeles grupu mājas (dzīvokļa) vadītājs un sociālā darba speciāliste.

Pētījuma rezultātā tika secināts, ka deinstitutionalizācijas pasākumu sekmīgai īstenošanai nepieciešams paplašināt Pusceļa māju pakalpojuma pieejamību.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pētījums tika veikts, lai izanalizētu starptautisko un Latvijas normatīvo aktu bāzi, kas nodrošina personām ar garīga rakstura traucējumiem iespējas sekmīgi integrēties sabiedrības dzīvē un lai izzinātu šo personu individualitātes ietekmi uz šā procesa sekmīgu norisi.

Pētījuma mērķa sasniegšanai veiktās aptaujas rezultātā iegūtie fakti materiāli liecina, ka individuālā faktora izpēte sniedz pamatu sociālā darba pilnveidošanai, strādājot ar šādu specifisku invalīdu kategoriju, motivējot viņus pašattīstībai un darba prasmju apguvei. Ir jāpilnveido starpinstitucionālās sadarbības modeli sociālajam dienestam ar izglītības iestādēm, bērniem jau laicīgi nosakot atvieglojumu programmas apgūvē un pēc nepieciešamības piesaistot mācību procesa apgūvē asistentus.

Pētījuma rezultātā tika gūti pierādījumi tam, ka personu ar garīga rakstura traucējumiem individuāli raksturojošā ietekmes izpēte ir vienlīdz nozīmīga kā pārējie faktori.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija (1948). Retrieved from https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lat.pdf
2. ANO Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. (1966) Retrieved from <https://www.socialasreformas.lv/lv/starptautiskas-konvencijas/112-ano-pakts-par-ekonomiskajm-un-socilajam-tiesbm-1966>
3. ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām. (2006) Retrieved from <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1630>
4. Dobelniece, S. (2022) *Sociālā atstumība*. Nacionālā enciklopēdija. Retrieved from <https://enciklopedija.lv/skirklis/2650>
5. Dobeles novada pašvaldība, Par sociālajiem pakalpojumiem Dobeles novadā. (2022) Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/330915-par-socialajiem-pakalpojumiem-dobeles-novada>
6. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencija. (1950) Retrieved from <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/649>
7. Eiropas sociālā harta. (1961) Retrieved from "[Latvijas Vēstnesis](#)", 183, 18.12.2001
8. Latvijas Republika Satversme, pieņemta Latvijas [Satversmes](#) Sapulces 1922. gada 15. februāra kopsēdē. Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>.
9. LR Ministru kabinets Par konvencijas spēkā stāšanos. (2010) Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/206558-par-konvencijas-speka-stasanos>
10. LR Ministru kabinets, Darbības programmas "Izaugsme un nodarbinātība" 9.2.2.specifiskā atbalsta mērķa "Palielināt kvalitatīvu institucionāli aprūpei alternatīvu sociālo pakalpojumu dzīvesvietā un ģimeniskai videi

- pietuvinātu pakalpojumu pieejamību personām ar invaliditāti un bērniem" 9.2.2.1.pasākuma "Deinstitutionalizācija" īstenošanas noteikumi. (2015) Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/274957-darbibas-programmas-izaugsme-un-nodarbinatiba-9-2-2>
11. LR Ministru kabinets Grozījumi Ministru kabineta 2018. gada 27. marta noteikumos Nr. 173 "Noteikumi par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupām un sociālā uzņēmuma statusa piešķiršanas, reģistrēšanas un uzraudzības kārtību".(2018) Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/298035-noteikumi-par-socialas-atstumtibas-riskam-paklauto-iedzivotaju-grupam-un-sociala-uznemuma-statusa-pieskirsanas-registresanas>
  12. LR Saeima Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību. (1992) Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/66352-par-invalidu-medicinisko-un-socialo-aizsardzibu>
  13. LR Saeima Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. (2003) Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/68488-socialo-pakalpojumu-un-socialas-palidzibas-likums>
  14. PADOMES LĒMUMS (ES) 2018/1215 (2018. gada 16. jūlijs) par dalībvalstu nodarbinātības politikas pamatnostādņēm. (2018) Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis 5.9.2018. L 224/4. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018D1215&from=DA>
  15. Pārskatītā Eiropas sociālā harta. (1996) Retrieved from <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/339>
  16. Taube, M.(2018) *Garīga rakstura traucējumi: Izplatītākās diagnozes, to pazīmes un ieteikumi saskarsmē ar pacientiem*. Retrieved from <https://medicine.lv/raksti/gariga-rakstura-traucejumi-izplatitakas-diagnozes-to-pazimes-un-ieteikumi-saskarsme-ar-pacienti-abeb862db4>.

PERSONU PĒC ATBRĪVOŠANAS NO IESLODZĪJUMA VIETAS SOCIĀLĀS PROBLĒMAS

Kristiāna Grīnpauka, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Jelgava
Studiju virziens “Sociālā labklājība”
Profesionālā maģistru studiju programma
“SOCIĀLAIS DARBS”
kristiana.grinpauka@gmail.com

Zinātniskā darba vadītāja: Mg.sc.soc. Linda Kirmuška – Pūpola

ANOTĀCIJA

Pētījuma tēmas pamatā ir personu pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas sociālās problēmas un to ietekme uz veiksmīgu reintegrāciju. Darba izstrādes procesā, izpēti un analizēti normatīvie akti, pētījumi un publikācijas, kur pētītas personu pēc ieslodzījuma vietas sociālās problēmas, gan Latvijā, gan citu valstu pieredzē. Mērķa grupas sociālo problēmu apzināšana ir nozīmīgs solis reintegrācijā, kas jāuzsāk jau personai atrodoties ieslodzījuma vietā resocializācijas procesa laikā, bet nav lietderīguma, ja sociālais atbalsts netiek nodrošināts pēctecīgi, uzreiz pēc atbrīvošanas un nepārtraukti.

Atslēgvārdi: bijušais ieslodzītais, reintegrācija, sociālās problēmas, resocializācija

ABSTRACT

The research topic is based on the social problems of persons after release from prison and their impact on successful reintegration. In the process of developing the work, regulatory enactments, studies and publications have been studied and analyzed, where the social problems of persons after imprisonment are studied, both in Latvia and in the experience of other countries. The identification of social problems of the target group is an important step in reintegration, which must be started already while the person is in prison during the resocialization process, but it is not useful if social support is not provided in succession, immediately after release and continuously.

Keywords: former prisoner, reintegration, social problems, resocialization

IEVADS. INTRODUCTION

Atbrīvošana no ieslodzījuma vietas bijušajiem ieslodzītajiem ir sarežģīts process. Integrēšanās sabiedrībā ietekmē ne tikai pašus atbrīvotos, bet arī viņu ģimenes, kopienas, kurās viņi atgriežas. Katru gadu no ieslodzījuma brīvībā atgriežas vidēji 2500 personas, taču nevar uzskatīt, ka Latvijā ir izveidota vienota resocializācijas sistēma, jo iztrūkst ļoti nozīmīgs posms - personu iekļaušana sabiedrībā pēc tās atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas. Situācijās, kad notiesātajam pēc atbrīvošanās no ieslodzījuma vietas nav ģimenes atbalsta, nav iztikas līdzekļu, nav dzīvesvietas, bijušais ieslodzītais var vērsties pēc palīdzības pašvaldībā.[1]

Bijušo ieslodzīto biežākās problēmas ir emocionālā nenoturība; nepietiekamas valodas prasmes; dokumentu trūkums; negatīvu draugu un paziņu loks; negatīva ģimenes attieksme; izglītības trūkums; materiālo līdzekļu trūkums; bezdarbs, zaudētas darba iemaņas; neprasmē dzīvot brīvībā, risināt ikdienas problēmas; zems tikumiskais līmenis, nav dzīvesvietas un atkarības problēmas.[2]

Savukārt personām bez atbilstošām darba prasmēm, vai pietiekamas izglītības ir ļoti ierobežotas nodarbinātības iespējas un turpmākas iespējas nodrošināt sev mājokli.[3]

Norvēģijas atklātā cietuma pētījumā minēti ieslodzīto priekšstati un pieredze par to, kā viņi tika sagatavoti atbrīvošanai no Norvēģijas atklātā cietuma. Pētījumā minēts, ka nepietiekams cilvēkkapitāls un sociālais kapitāls apgrūtinā ikdienas dzīves izaicinājumu pārvarēšanu ārpus

cietuma un slikts sociālais atbalsts bieži vien ir galvenais šķērslis, lai veiksmīgi atgrieztos sabiedrībā.[4]

Pētījuma mērķis: izpētīt un analizēt personu pēc ieslodzījuma vietas sociālās problēmas un to ietekmi uz veiksmīgu reintegrāciju.

Pētījumā tika izmantota kvalitatīvā un kvantitatīvā pētniecības metode, kas sevī ietver: informācijas apkopojumu par dažādu autoru un pētnieku skaidrojumiem, kā arī normatīvo aktu izpēti un analīzi par personu pēc ieslodzījuma vietas sociālās problēmas un ietekmi uz veiksmīgu reintegrāciju.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Pieredze rāda, ka personai pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas ir grūtības atrast darbu, iekļauties darba tirgū, kam par iemeslu ir darba devēju nevienlīdzīgā attieksme, kā arī pašu personu lielās parādsaistības, kas bieži vien ir iemesls neiesaistīties algota darba attiecībās. Piemēram, Zviedrijā dati, kas apkopoti, pamatojoties uz bijušo likumpārkāpēju darbību darba tirgū, liecina, ka sodāmība negatīvi ietekmē dažādus darba tirgus rezultātus, piemēram, darbavietas un ienākumu ietekmi uz cilvēkiem. Tas patiešām ir satraucoši gan indivīdiem, gan sabiedrībai, jo šīs situācijas patiešām var motivēt vai piespiest bijušos ieslodzītos atgriezties savā iepriekšējā “darbā”, piemēram, narkotiku tirgotāju, noziedzības, vardarbības utt.[5]

Nodarbinātība jau sen ir atzīta par līdzekli, lai samazinātu noziedzības atkārtosanos pēc ieslodzījuma un atbalstītu bijušo ieslodzīto atteikšanos no noziegumiem. Tomēr, runājot par darbu, viņiem joprojām ir grūti iegūt darbu. Līdz ar to gan no individuālā, gan no sabiedrības viedokļa ir svarīgi panākt bijušo likumpārkāpēju integrāciju darba tirgū un sabiedrībā.[6]

Savukārt, ja bijušais ieslodzītais sekmīgi neintegrējas, sabiedrībai rodas tiešas un netiešas izmaksas. Ja ieslodzītie pēc atbrīvošanas atkārtoti likumpārkāpumus, sabiedrības drošība tiek apdraudēta, palielinoties noziedzībai. Ir izmaksas, kas saistītas ar policijas darbu un šo jauno pārkāpumu iztiesāšanu, kā arī izmaksas par jaunu sankciju piemērošanu. Sabiedrībai ir daudz mazāk viegli nosakāmas vai netiešas izmaksas, piemēram, tās, ko sedz šo noziegumu upuri, tās, kas saistītas ar zaudētām ekonomiskajām un kopienas spējām, vai to, ka bijušie ieslodzītie paļaujas uz sociālajiem pakalpojumiem, nevis dod ieguldījumu sabiedrībā.[7]

Atsevišķu likumpārkāpēju grupu vidū joprojām ir ļoti augsts noziedzīgo recidīvu līmenis. Lai gan globālā statistika nav pieejama, atsevišķu valstu dati apstiprina, ka atkārtotu likumpārkāpumu līmenis ir augsts, dažkārt pārsniedz 70%. Daudzi likumpārkāpēji pat pēc atkārtota cietumsoda izciešanas nespēj atturēties no nozieguma un no jauna integrēties sabiedrībā. Ieslodzījums pats par sevi nav spējīgs risināt likumpārkāpēju sociālās integrācijas problēmas. Pat tad, ja efektīvas cietuma programmas ir palīdzējušas likumpārkāpējiem sasniegt progresu aizturēšanas laikā, šis progress bieži tiek zaudēts, jo pēc atbrīvošanas trūkst papildu uzraudzības un palīdzības. Tāpēc efektīvās noziedzības novēršanas stratēģijās vietējā un valsts līmenī īpaša uzmanība jāpievērš likumpārkāpēju integrācijai un reintegrācijai sabiedrībā. Viena no galvenajām stratēģijām ieslodzīto personu skaita samazināšanai ir nodrošināt efektīvas ieslodzīto rehabilitācijas programmas un atbalstīt viņu sociālo reintegrāciju pēc atbrīvošanas.[8]

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Pozitīvi reintegrācijas rezultāti, visticamāk, tiks radīti, ja tiek konfrontēti faktori, kas rosina likumpārkāpējus uz noziedzīgu uzvedību, un viņu fiziskās un sociālās vajadzības tiek risinātas nepārtraukti un holistiski gan ieslodzījuma laikā, gan pēc tās. Šī iemesla dēļ ir svarīgi uzsvērt visaptverošu iejaukšanos, pamatojoties uz aprūpes nepārtrauktību, un nodrošināt konsekvētu palīdzību likumpārkāpējiem cietuma vidē un ārpus tās. Piemēram, sagatavošanās atkārtotai ienākšanai sabiedrībā acīmredzami jā sāk pirms likumpārkāpēja atbrīvošanas. Pēc atbrīvošanas būtu jāveicina vienmērīga pāreja no cietuma uz sabiedrību, jāpastiprina cietumā gūtie panākumi, izmantojot ārstēšanas un izglītības programmas, un jāturpina, līdz reintegrācija ir veiksmīgi pabeigta. Ieguldījumi cietumos vien bez papildu investīcijām pakalpojumos pēc atbrīvošanas bieži vien ir nepietiekami, lai risinātu šo situāciju un būtiski samazinātu recidīvu. Ieslodzījuma periodu var izmantot, lai stabilizētu un sāktu novērst likumpārkāpuma pamatcēloņus; tomēr bez atbilstoša atbalsta reintegrācijas posmā pēc atbrīvošanas, šie ieguvumi bieži vien var būt īslaicīgi.[9]

Neraugoties uz ieslodzījuma vietu rehabilitācijas programmu nozīmīgumu, jāatzīmē, ka daudzas no intervencēm, kuru mērķis ir veicināt likumpārkāpēja rehabilitāciju un sociālo reintegrāciju, var efektīvāk īstenot sabiedrībā. Patiesībā ieslodzījums bieži vien var nopietni kavēt likumpārkāpēja sociālās reintegrācijas izredzes. Personas, kuras atrodas ieslodzījumā uz ilgāku laiku, biežāk sazināsies ar noziedzīgiem elementiem, identificējas ar noziedzīgām vērtībām, piedzīvo lielāku ģimenes un sociālās situācijas pasliktināšanos.[10]

Kā atzinusi valsts kontroliere Elita Krūmiņa: “Personai, kura pēc soda izciešanas nonāk brīvībā, ir divas iespējas: atrast savu ceļu likumpaklausīgā dzīvē vai atgriezties cietumā, izdarot kārtējo noziegumu. Lai arī ieslodzījuma vietās tiek pieliktas ievērojamas pūles darbā ar notiesātajām personām, tomēr sistēmas, kā nodrošināt atbalstu personām pēc brīvības atņemšanas soda izciešanas, valstī nav. Tā īstenotie resocializācijas pasākumi zaudē jēgu.”.[11]

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Integrēšanās sabiedrībā ietekmē ne tikai pašus atbrīvotos, bet arī viņu ģimenes, kopienas, kurās viņi atgriežas.

Latvijā šobrīd resocializācijas un reintegrācijas programmas organizē nevalstiskās reliģiskās organizācijas, un tikai dažas saņem nelielu atbalstu no valsts, pārējās faktiski darbojas pēc brīvprātības principa un saviem iekšējiem resursiem. Tomēr bijušie ieslodzītie ne vienmēr vēlas doties uz organizācijām, kas ir reliģiskas, līdz ar to, šīs personas faktiski paliek bez noteiktas dzīvesvietas un tūlītēja atbalsta pēc atbrīvošanas, jo jāpiemin arī fakts, ka ne visās pašvaldībās tiek nodrošināts patversmes pakalpojums vai tūlītēja iespēja saņemt dzīvojamo platību, istabu vai gultas vietu.

Pirms atbrīvošanas posms ir viens no svarīgākajiem resocializācijas procesa posmiem, un tas nosaka cik ilgs laiks ir nepieciešams, lai persona, kas izcieš brīvības sodu, pielāgotos un iekļautos sabiedrībā. Ieslodzītajiem galveno atbalstu sniedz cietuma sociālie darbinieki. Vismaz sešus mēnešus pirms brīvības atņemšanas soda beigām, sociālais darbinieks sazinās ar ieslodzītā pēdējā deklarētā dzīvesvietā esošo attiecīgo pašvaldību, lai iegūtu informāciju par resursiem un iespējām, kas pieejami pēc ieslodzījuma. Tomēr Latvijā saskaņā ar normatīvajiem aktiem, personai tikai pēc brīvības atņemšanas soda izciešanas ir iespēja saņemt sociālo palīdzību un vērsties pašvaldībā ar iesniegumu par dzīvojamās telpas piešķiršanas izskatīšanas iespējām. Līdz ar to būtu jāpilnveido pašvaldības sociālo dienestu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes sadarbība, turklāt veidojot tādu sadarbības modeli, kas paredz tūlītēja sociālā darba uzsākšanu ar personu pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas.

Sadarbība starp dažādām reintegrācijas procesā iesaistītajām institūcijām ir būtiska, un tai būtu jāpievērš liela vērība, jāpilnveido, jo institūciju sadarbība, kurā notiek informācijas apmaiņa, resursu piesaiste personai pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas ir būtisks atbalsts.

Sociālo problēmu cēloņi ir dažādi, iespējams jāpilnveido atbalsta saņemšanas iespējas personām pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma, plānojot Valsts atbalstu personas reintegrācijas procesā. Izskatīt iespējas, radot finansējumu un veidot tā saucamo pēctecīgu palīdzības saņemšanā, veicinot personu pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas pozitīvas pieredzes veidošanu, nesarežģot vēl vairāk jau tā grūto atkal iekļaušanos sabiedrībā.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Kriminālsodu izcietušo atgriešanās cietumā joprojām reālāka nekā atgriešanās sabiedrībā, Latvijas Republikas valsts kontrole, 29.10.2019. <https://www.lrvk.gov.lv/lv/aktualitates/kriminalsodu-izcietuso-atgriesanas-cietuma-joprojam-realaka-neka-atgriesanas-sabiedriba> [Apmeklēts 2023. gada 9.septembrī]
2. ROKASGRĀMATA ieslodzījuma vietu sociālajiem darbiniekiem un pašvaldību sociālajiem darbiniekiem darbam ar personām ieslodzījumā un pēc ieslodzījuma 2022. gads EIROPAS SOCIĀLĀ FONDA PROJEKTS NR.9.1.2.0/16/I/001 "Bijušo ieslodzīto integrācija sabiedrībā un darba tirgū". Iegūts no: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.ievp.gov.lv/lv/media/5397/download?attachme nt [Apmeklēts 2023. gada 12. aprīlī]
3. By Andrew S. Denney, Richard Tewksbury, and Richard S. Jones, Beyond Basic Needs: Social Support and Structure for Successful Oender Reentry, Published on Apr 01, 2014, <https://www.qualitativecriminology.com/pub/v2i1p3/release/1> [Apmeklēts 2023. gada 9. maijā]
4. Andvig E., Hamidane S. K., et al., 2021. Ellen Andvig, Sylvia Koffeld-Hamidane, Liv Hanson Ausland & Bengt Karlsson (2021) Inmates' perceptions and experiences of how they were prepared for release from a Norwegian open prison, Nordic Journal of Criminology, 22:2, 203 -220, DOI: 10.1080/2578983X.2020.1847954, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2578983X.2020.1847954>
5. Reintegration after Prison: Encouraging Employers to Hire Ex-Offenders to be a Part of the Society. Ousmana Gana, Khadheeja Nabeeha Saeed and Hafinas Halid School of Business and Social Science, Albukhary International University, Alor Setar Kedah, Malaysia, Vol. 2, Issue 2, 2021 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://asbj.aiu.edu.my/images/Vol2Issue2Dec2021/1.pdf, 1. lapa
6. United Nations Office on Drugs and Crime. 2018. Introductory Handbook on The Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/18-02303_ebook.pdf
7. Reintegration after Prison: Encouraging Employers to Hire Ex-Offenders to be a Part of the Society. Ousmana Gana, Khadheeja Nabeeha Saeed and Hafinas Halid School of Business and Social Science, Albukhary International University, Alor Setar Kedah, Malaysia, Vol. 2, Issue 2, 2021, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://asbj.aiu.edu.my/images/Vol2Issue2Dec2021/1.pdf, 2. lapa
8. United Nations Office on Drugs and Crime. 2018. Introductory Handbook on The Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/18-02303_ebook.pdf
9. United Nations Office on Drugs and Crime. 2018. Introductory Handbook on The Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/18-02303_ebook.pdf
10. United Nations Office on Drugs and Crime. 2018. Introductory Handbook on The Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/18-02303_ebook.pdf
11. Latvijas Republikas Valsts kontrole, 29.10.2019., <https://www.lrvk.gov.lv/lv/aktualitates/kriminalsodu-izcietuso-atgriesanas-cietuma-joprojam-realaka-neka-atgriesanas-sabiedriba> [Apmeklēts 2023. gada 3. septembrī]

SOCIĀLAIS DARBS SENIORU ADAPTĀCIJAS PERIODĀ ILGSTOŠAS SOCIĀLĀS APRŪPES INSTITŪCIJĀ

Kristīna Krivonosova, Latvija

Baltijas starptautiskā akadēmija, Daugavpils

Maģistrantūra, "Sociālā Labklājība"

kristina_krivonosova@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: lekt., Mg.sw., iur.bac. Anna Jegorova

ANOTĀCIJA

Viens no aktuālajiem jautājumiem, šobrīd, ir senioru aprūpe. EUROSTAT prognozes rāda, ka cilvēku īpatsvars, kas pārsnieguši 80 gadus, Latvijā turpinās augt, 2030.gadā tas varētu sasniegt 7.1%, 2040.gadā – 9.2%. [1,3].

Sociālais darbs ir pasākumu kopums, kas vērsts uz personu sociālās funkcionēšanas spēju uzlabošanu, lai nodrošinātu adaptāciju un pamatvajadzību apmierināšanu ilgstošas sociālās aprūpes institūcijā. Adaptācijas periodā seniori sastopas ar grūtībām, dažreiz pārcieš nopietnu krīzi. Svarīgākās problēmas, ar kurām nākas saskarties ir vientulība, atstumtība, spēju zudums, kas ļauj cilvēkam veikt pašaprūpi un funkcionēt. Svarīgi, lai senioram būtu ēdiens un pajumte, bet svarīgāk likt justies senioram noderīgam. Nepieciešams pētīt adaptācijas procesu, ietekmējošos faktorus, lai izprastu problēmas, ar kurām saskaras seniori, uzsākot dzīvi institūcijā, kā arī meklēt iespējamus risinājumus.

Atslēgvārdi: seniori, aprūpe, sociālais darbs, aprūpe institūcijā, adaptācija

ABSTRACT

One of the current issues is senior care. EUROSTAT forecasts show that in 2020 the proportion of very old people in Latvia could reach 5.9%. The proportion of people over 80 in Latvia will continue to grow, in 2030 it could reach 7.1%, in 2040 – 9.2%. [1,3].

Social work is a set of measures aimed at improving the social functioning of individuals in order to ensure adaptation and satisfaction of basic needs in a long-term social care institution. During the adaptation period, seniors face difficulties, sometimes endure a serious crisis. The most important problems that have to be faced in loneliness, isolation, loss of abilities that allow a person to perform self-care and function. It is important for the senior to have food and shelter, but it is more important to make the senior feel useful. It is necessary to study the process of adaptation, the influencing factors, in order to understand the problems faced by seniors when starting life in an institution, as well as to look for possible solutions.

Keywords: seniors, care, social work, institutional care, adaptation

IEVADS. INTRODUCTION

Cilvēkam novecojot, tas nespēj vai daļēji nespēj apmierināt savas pamatvajadzības, kas noved pie dzīves kvalitātes pasliktināšanās, dažreiz tas kļūst vientuļš, nevienam nevajadzīgs. Diemžēl, senioram, kurš nonācis situācijā, kad pats sevi nespēj aprūpēt, nav arī tuvinieku, kas var seniorus aprūpēt, nākas doties uz aprūpes institūciju. Svarīgi ir noskaidrot, kā senioriem pēc iespējas labāk palīdzēt dzīvot pilnvērtīgi un kvalitatīvi sociālās aprūpes centrā, novēršot adaptācijas grūtības. Nereti veci cilvēki nemaz nenojauš, ka nonākuši krīzes situācijā, iestāšanos sociālās aprūpes institūcijā, vecie cilvēki pārdzīvo vissāpīgāk [7].

Ar sociālā darba palīdzību ir iespējams risināt sociālās problēmas, kas skar vecus cilvēkus, adaptējoties sociālās aprūpes institūcijā. Lielbritānijas sociālo darbinieku asociācijas vadītājs Gajs Šenans ir teicis, ka "valdības mainīsies, bet sociālais darbs paliks. Sociālais darbs pieder profesionāļiem, speciālistiem" [8,6].

Pētījuma mērķis: pēc speciālās literatūras izzināšanas un analītiska pētījuma rezultātu apkopošanas, izstrādāt apmācību programmu, sociālā darba speciālistiem, veiksmīgākai adaptācijai senioriem sociālās aprūpes institūcijās.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Adaptācijas specifikas būtība slēpjas tajā, ka, jo cilvēks ir vecāks, jo grūtāk notiek adaptācija. Tas var būt saistīts ar to, ka vecais cilvēks apzināti vai neapzināti ieņem „mazā bērna pozīciju”. Tas izskaidrojams ar to, ka cilvēks būdams bērns, izjūt vismazāk rūpju, par viņiem šajā vecumā rūpējas citi. [1]. Tomēr, jāsaprot, ka seniors šādi rīkojoties nevēlas, lai par viņu rūpējas aprūpes centru personāls, bet gan tuvinieki.

Strādājot, sociālās aprūpes institūcijā, novērots, ka ļoti retos gadījumos vecie cilvēki paši ar savu pārliecību ir izteikuši vēlmi mainīt savu dzīvesvietu pret vietu sociālās aprūpes institūcijā. Diemžēl, tas apdraud veiksmīgu adaptāciju, jo vecie cilvēki vēlas atgriezties mājās, tāpēc pat necenšas iedzīvoties.[1,4].

Adaptācijas laiks vecā cilvēka dzīvē ir būtisks un nozīmīgs, jo šajā laikā viņš pārvar sevi dažādas barjeras, šķēršļus, viņā notiek viss – gan dusmas, gan prieks par jauniem apstākļiem, gan bailes, gan izaicinājums. [4,2].

Sociālajā darbā ar senioriem mērķis ir ne vien sniegt sociālu aprūpi, kas ietver arī sociālo ārstēšanu, bet arī sniegt palīdzību, lai vecie cilvēki pēc iespējas kvalitatīvāk varētu veikt iepriekšējās funkcijas, saglabājot savu dzīves kvalitāti esošajā līmenī vai pat to uzlabojot. Vecais cilvēks vairs pats par sevi neatbild, bet pakļaujas noteikumiem[5].

Var atzīmēt vairākus faktorus, kuri ietekmē adaptācijas periodu diezgan ievērojami: cerību zaudēšana par novecošanu, vairs nesaņem savu vecuma pensiju pilnā apmērā, pasliktinās veselības stāvoklis, nevarība, piederības zudums, tuva cilvēka zaudēšana, utt.

Diemžēl, seniori jau ierodoties sociālās aprūpes institūcijā, ir depresīvā stāvoklī, kas adaptācijas procesu būtiski apgrūtina. Ir vecie cilvēki, kuri uzskata, ka sociālajos aprūpes centros cilvēkus “nogalina”, jo viņu paziņas pēc iestāšanās sociālās aprūpes centrā ātri ir nomiruši. Tas būtiski apgrūtina adaptācijas procesu, jo vecais cilvēks nav pārliecināms redzēt pozitīvo[1,5].

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Iegūtie rezultāti atbilst zinātniskajā literatūrā minētajam, ka vieglāk adaptējas tie seniori, kuri ir izvēlējušies dzīvot sociālās aprūpes institūcijā, vai arī ir vientuļi un saprot sava veselības stāvokļa nopietnību, paši jūt, ka nespēs par sevi parūpēties. Pētījuma ietvaros tika aptaujāti seniori, kas saņem aprūpes pakalpojumus. Anketu aizpildīja dažāda vecuma respondenti. 11 respondenti ir vecuma no 50 līdz 59gadiem, 13 respondenti ir vecuma no 60 līdz 69gadiem, 26 respondentu vecuma no 70 līdz 85 gadiem. Salīdzinot pēc vecuma aprūpi mājās vislielākais aprūpes mājās pakalpojuma saņēmēju vecums ir pēc 70 gadiem, kuri nevar par sevi parūpēties vai ir vientuļi pensionāri, kuriem neviens nepalīdz.

Septiņpadsmit sociālās aprūpes centra klienti, kuri piedalījās pētījumā jeb astoņdesmit pieci procenti respondentu norādījuši, ka viņiem ir svarīgi izstāstīt savu dzīvesstāstu, bet viņiem šādas iespējas nav bijis. Analizējot šīs veco cilvēku sniegtās atbildes, var secināt, ka dzīvesstāsta metode ir viena no būtiskākajām vecu cilvēku adaptācijas procesā institūcijā. Tātad, runāties, aprunāties un būt uzklaustam. Pēc atbilžu analīzes secināms, ka šī sociālā darba metode sociālās aprūpes centrā netiek izmantota pietiekami, netiek veltīta savlaicīga uzmanība no personāla puses.

Tiek veikts individuālais darbs ar klientu, kur izmanto vairākas sociālā darba metodes, tādas kā genogramma, individuālo spēju novērtēšanas karte, bet netiek piedāvāta atbalsta programma grupas adaptācijas veicināšanai. atbalsta grupu nodarbības.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pētot dažādās sociālā darba metodes darbam ar senioriem, var secināt, ka darbā tiek izmantotas dažādas pieejas, lai saprastu katru gadījumu, lai spētu kvalitatīvi palīdzēt senioram. Ir nepieciešamas speciālas zināšanas, lai kvalitatīvi veiktu sociālo darbu ar senioriem, nepieciešams specializēties gerontoloģijā.

Analizējot sociālās aprūpes centra klientu atbildes, secināms, ka netiek organizētas atbalsta grupu nodarbības, kas ir viena no būtiskākajām sociālā darba metodēm. Līdz ko seniori nokļūst institūcijā, izjūt vientulības sajūtu, viņi sāk justies nevajadzīgi, nepiederīgi.

Svarīgākās problēmas, ar kurām nākas saskarties senioriem aprūpes institūcijā, ir vientulība, atstumtība, spēju zudums, kas ļauj cilvēkam veikt pašaprūpi un funkcionēt, veselības pasliktināšanās, dzīves vietas maiņa, atsvešinātība.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. European Commission. (2016). europa.eu. Ielādēts 2019. gada 11. marts no The 2015 Ageing Report: Economic and budgetary projections for the EU28 Member States (2013-2060): http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2015/pdf/ee3_en.pdf
2. Apine, E. (2014). Atbalsta grupu teorētiskais pamatojums. Ģimenes atbalsta grupu programma (lpp. 11.-27.). Krāslava: Ģimenes atbalsta centrs "Atvērtība".
3. Caune, M. R. (2012). Mācību materiāls ambulatorās aprūpes psihietriem un narkologiem, stacionārās aprūpes ārstiem. Sociālpsihiatrija. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
4. Mārtinsone, K. K. (2014). Mākslas terapija dažādām klientu/pacientu grupām. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
5. Mogiša, S. (2011). Laukos dzīvojošo veco cilvēku adaptācija dzīvei sociālās aprūpes centrā. Rīga: AISMA.
6. Monrad, M., Mølholt, A. K. (2017). Problem-Based Learning in Social Work Education: Students' Experiences in Denmark. *Journal of Teaching in Social Work*. 37(1), 71–86.
7. Petrova, R. (2015). Preventīvais darbs ar vientuļajiem pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēkiem laukos. Rīga: AISMA.
8. Zemīte, Ē. (2016). Sociālā darba metodes mācību metodiskais līdzeklis. Rīga: AISMA.

SUPERVĪZIJAS ATBALSTA FUNKCIJA SOCIĀLAJIEM DARBINIEKIEM VENTSPILS VALSTSPILSĒTĀ UN NOVADĀ

Anda Lagzdiņa, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīga
Maģistrantūra, "Sociālais darbs"
anda.lagzdina25@gmail.com
Zinātniskais vadītājs: Mg.sc.soc. Agrita Lujāne

ANOTĀCIJA

Supervīzija dod iespēju mazināt ikdienas psiholoģisko un emocionālo stresu, saņemot vadlīnijas un iedrošinājumu sava darba pilnveidei, runāt par dažādiem ētikas jautājumiem un dilemmām, un veidiem, kā tos varētu risināt. Supervīzija ir viena no efektīvākajām sociālā darbinieka atbalsta formām, ar kuras palīdzību tiek sekmēta ne tikai teoriju apzināšanās, bet arī to praktiskais pielietojums. Mūsdienās supervīzija ir kļuvusi par kompleksu un elastīgu konsultatīvo iespēju veidojumu.

Atslēgvārdi: sociālais darbs, sociālā darba supervīzija, supervīzija

ABSTRACT

Supervision provides an opportunity to reduce daily psychological and emotional stress. It receives guidelines and encouragement to improve one's work, to talk about various ethical issues and dilemmas, and ways to solve them, to improve one's work, how to talk about various ethical issues and dilemmas, and ways how to solve them. Supervision is one of the most effective forms of support for a social worker, with the help of which not only theory awareness is promoted, but also their practical application. Today supervision has become a complex and flexible formation of consultative opportunities.

Keywords: social work, social work supervision, supervision

IEVADS. INTRODUCTION

Kā stingri noteikts Latvijas sociālo darbinieku ētikas kodeksā, sociālais darbs ir profesija, kas veicina sociālu pārmaiņu rašanos, cilvēku savstarpējo attiecību problēmu risināšanu, sekmē cilvēku brīvību un iespēju paplašināšanu balstoties uz teorijām par cilvēka uzvedību mijiedarbībā uz vidi [3]. Sociālā darba speciālista uzdevums ir respektējot klienta vērtību sistēmu, izvērtēt un identificēt vides atbilstību klienta vajadzībām, kā arī atbalstīt, uzlabot un veicināt klienta un viņa ģimenes locekļu sociālo funkcionēšanu, tādejādi sekmējot personas mijiedarbību ar sociālo vidi un pilnveidojot starp personu atbalsta sistēmas [6].

Sociālajam darbiniekam savā darbā bieži vien ir jārisina citu problēmas, bet tajā pašā laikā viņš pats atrodas šajā vidē, līdz ar to gan vide, gan darba specifika, var būt iemesls būtiskām izmaiņām. Viena no tādām ir supervīzija, kas palīdz sociālajam darbiniekam, tikt galā ar pārslodzi vienu vai citu iemeslu dēļ. Ieguvumi no supervīzijas būtu jaunas zināšanas un prasmes, morāls atbalsts, darbinieku sadarbības un attiecību uzlabošana, savu rīcības un emociju sapratne, kā arī labāka klienta izpratne. Supervīzija dod iespēju mazināt ikdienas psiholoģisko un emocionālo stresu, saņemot vadlīnijas un iedrošinājumu sava darba pilnveidei, runāt par dažādiem ētikas jautājumiem un dilemmām, un veidiem, kā tos varētu risināt. Supervīzija ir viena no efektīvākajām sociālā darbinieka atbalsta formām, ar kuras palīdzību tiek sekmēta ne tikai teoriju apzināšanās, bet arī to praktiskais pielietojums, – analizējot sociālos gadījumus, veicot revīziju intervences plānos un dodot iespēju reflektēt "šeit un tagad" pašam speciālistam [9]. Kā darba mērķis ir izvirzīts izpētīt supervīzijas atbalsta funkcijas izpratni sociālajā darbā Ventspils valstspilsētā un novadā. Izmantojamā pētījuma metode ir anketēšana. Anketēšanas procesā tiek iegūta informācija un

viedoklis par supervīzijas nozīmi, par tās organizēšanu un ieteikumiem, kā tās efektīvāk organizēt no Ventspils valstspilsētas un novada sociālā dienesta darbiniekiem.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Supervīzijas jēdziena izcelsme meklējama latīņu valodā, kur super nozīmē - virs un videre – skatīties, angļu valodā super-vision – uzraudzība, novērošana, kontrole. Supervīzija tiešā tulkumā nozīmē “skats no augšas” un tajā pat laikā “dziļumā”. Kopumā to trāpīgi ir raksturojis M. Kreols – supervīzija ir pārredzēšana vai “helikopterēšana” – spēja pacelties un pārraudzīt (situāciju) no “helikoptera augstuma”. “Helikopterēšana ir prasme pārslēgt uzmanību uz klientu, par kuru runā supervīzējama [7]. Jēdziena supervīzija būtība pirmo reizi zinātniskajā literatūrā tiek analizēta J. R. Breketa darbā, sakot, ka „supervīzija ir izglītība žēlsirdībā, katrai darbībai, kas vērsta uz palīdzību sabiedrībai, labdarību vai korekciju, ir jābūt audzinošai un izglītojošai”. Vēlākā laika posmā L. N. Ostina uzsver, ka supervīzija sintezē zināšanas par intelektuālo procesu, kas saistīts ar izglītības lauku, emocionāliem un sociāliem komponentiem mācībās [5]. Supervīzija ir viens no efektīvākajiem un mūsdienīgākajiem veidiem, kā turpināt profesionāli pilnveidoties. Supervīzijā ne tikai gūst zināšanas, jaunu pieredzi no kolēģiem, bet arī meklē konkrētus risinājumus noteiktām problēmām, atbrīvojoties no vecajiem priekšstatiem un redzējuma par problēmu, izveidojot svaigu redzējumu. Supervīzija ir arī kā profesionāls kvalifikācijas paaugstināšanas veids. Mūsdienās supervīzija ir kļuvusi par kompleksu un elastīgu konsultatīvo iespēju veidojumu [8]. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā ir noteikts, ka supervīzija ir mērķtiecīgi organizēts konsultatīvs un izglītojošs atbalsts sociālā darba speciālistiem, viņu profesionālās kompetences un profesionālās darbības kvalitātes pilnveidošanai [2].

Zinātnisko pētījumu un prakses diskusiju rezultātā tiek atzīts, ka pašos idejas pamatos supervīzijas jēdziena izpratnē būtisku atšķirību nav, vērojami uzskati, ka mūsdienās nav mērķtiecīgi izcelt tradicionāli izveidojušās atšķirības supervīzijas jēdziena skaidrojumā, bet gan spēcīgāk tā vienojošās idejas [5]. Supervīzija ir nepieciešama, lai efektīvi īstenotu sociālo darbu. Viens no supervīzijas pamatmērķiem ir darbinieku attīstība un kompetences līmeņa paaugstināšana. Kompetence nozīmē izpratni, kā rezultatīvi un efektīvi izpildīt savu lomu un funkcijas. Sociālā darba supervīzijas galvenais mērķis ir piedāvāt klientam uzlabotus pakalpojumus, kas baltās uz sociālo darbinieku labāku darbu [10]. Zinātnieki bieži vien pievēršas supervīzijas funkcijām, kas viņuprāt paskaidro supervīzijas nozīmi un virzību. Alfreds Kadušins ir pirmais, kurš ir pētījis supervīzijas praksi un izstrādājis supervīzijas modeli. Būtībā viņš radīja “ideāla” vidēja līmeņa vadītāja paraugu, raugoties no organizācijas un sociālo darbinieku, kuri konsultē klientus, vajadzībām. Viņš izšķīra trīs funkcijas: administratīvo, izglītošanas un atbalsta funkciju [8]. Apskatot atbalstošo funkciju, var novērot, ka pastāv neskaidri priekšstati par to, kas īsti supervīzijā ir jēdziens „atbalsts”. Atbalsts ir saistīts gan ar vadīšanu un personāla attīstību, gan ar profesionālu padomu došanu, gan palīdzību pašpalīdzībā un starppersonu mijiedarbībā. Citkārt, ja strikti netiek nodalīta „atbalsta” funkcija, neveidojas arī skaidrība par supervīzijas dalībnieka personīgo emocionālo vajadzību formulējumu, kas var radīt patiesus draudus, īstenojot pie vienveidīgas konsultāciju un padomu došanas prakses [5].

Sociālo darbinieku tiesības uz supervīziju ir noteiktas likumā. Supervīzija ir profesionāla darbība, kuru iespējams īstenot attālināti – gan individuāli, gan arī grupu, komandu un organizāciju supervīzijās. Pirmās šādas attālinātās supervīzijas sesijas Latvijā jau ir notikušas, tādēļ ar pārliecību var teikt, ka, ja ir atbilstošs tehnoloģiskais nodrošinājums, tad supervīzija tiešaistē ir iespējama. Punktā 9.2.1. tiek teikts, ka sociālā darba speciālistam, institūcijas vadītājam un struktūrvienības

vadītājam, kurš ir tieši iesaistīts sociālā pakalpojuma sniegšanā un organizēšanā, – ne mazāk par 10 supervīzijas sesijām gadā [1].

Lasot un meklējot informāciju par supervīziju sociālā darba speciālistiem ir prasība, ko noteikusi Labklājības ministrija, nodrošināt saviem speciālistiem supervīziju. Supervīzijas nepieciešamība, lai sniegtu sociālā darba speciālistiem papildu atbalstu ikdienas darbā. Supervīzija palīdzēs attīstīt sociālo darbinieku prasmes, meklēt risinājumus problēmsituācijām darbā, nodrošinās pieredzes, zināšanu un informācijas apmaiņu [4].

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Lai sasniegtu darbā izvirzīto mērķi, tika veikts pētījums. Pētījumā izmantotā metode ir anketēšana. Tika izveidota anketa ar 12 jautājumiem ar iespēju izteikt savu viedokli. Anketas galvenais mērķis bija uzzināt viedokli par supervīzijas nozīmi, par tās organizēšanu un ieteikumiem, kā tās efektīvāk organizēt. Anketas tika veiktas elektroniski, google diskā. Pētņieks nosūtīja e-pastu sociālajam dienestam, ar paskaidrojuma tekstu, kas pēta un ko cenšas izanalizēt, ka dalība pētījumā ir brīvprātīga un anonimitāte tiek garantēta, kā arī pievienotu saiti, anketas aizpildīšanai. Anketēšanā piedalījās 32 sociālā darba speciālisti, 19 no Ventspils Sociālā dienesta un 13 no Ventspils novada. Pētījumā izmantotie materiāli ir jaukta dizaina anketa. Vairākums respondentu raksturo supervīziju kā refleksiju, kā ieguvumus min, ka supervīzija sniedz morālu atbalstu. Vairākums respondentu izprot vajadzību pēc atbalsta funkcijas un spēj lūgt atbalstu, pēc nozīmīguma pakāpes atbalsta funkcija ierindojas pirmajā vietā. Respondenti uzskata, ka supervīzijas negatīvi ietekmējošais faktors ir noslogotība darbā.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Pētījumā tiek pierādīts, ka supervīzija ir nepieciešama. Konflikti ar klientiem rada stresu un atstāj negatīvu ietekmi uz sociālā darbinieka veselību, to mazināt var regulāri apmeklējot supervīzijas. Respondenti norāda, ka supervīzijas pieredze ir noderīga un kolektīvu saliedējoša. Kā arī vairāki respondenti norāda, ka supervīzoru darba kvalitāte ir ļoti atšķirīga, līdz ar to jēgpilnas ir tikai supervīzijas laba supervīzora vadībā.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem Pieņemts 13.06.2017. Stājas spēkā 01.07.2017. Publicēts: [Latvijas Vēstnesis](#), 126, 27.06.2017. <https://likumi.lv/ta/id/291788-prasibas-socialo-pakalpojumu-sniedzējiem%209.2>. (sk.18.10.2023.)
2. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums Pieņemts 31.10.2002. Stājas spēkā 01.01.2003. Publicēts: [Latvijas Vēstnesis](#), 168, 19.11.2002. <https://likumi.lv/ta/id/68488-socialo-pakalpojumu-un-socialas-palidzibas-likums> (sk.18.10.2023.)
3. Latvijas sociālo darbinieku ētikas kodekss Latvijas Republikas Labklājības ministrija Publicēts: 07.06.2022. <https://www.lm.gov.lv/lv/latvijas-socialo-darbinieku-etikas-kodekss> (sk.18.10.2023.)
4. Pētījuma ziņojums Latvijas Republikas Labklājības ministrija Publicēts: 29.10.2021. <https://www.lm.gov.lv/lv/media/17361/download> (sk.18.10.2023.)
5. Āboltiņa, L.(2012). Reflektīvā darbība sociālo darbinieku supervīzijā, 61-62, 78-82. https://dSPACE.lu.lv/dSPACE/bitstream/handle/7/4663/20124Liga_Aboltina_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y
6. Liepājas universitātes zinātņu institūts (2018). Profesionālā pilnveide sociālajā darbā, 5.
7. Mārtinsone, K.(2010). Supervīzija un tās specifika mākslu terapijā, 16.
8. Rīgas Stradiņa universitāte (2017). Supervīzija Teorija Pētījumi Prakse, 19, 50.
9. Roga-Vailza, V. (2021). Sociālais darbs ar gadījumu. Teorija praksē, 43. <https://www.lm.gov.lv/lv/media/16355/download>
10. Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola “Attīstība”(2001) Dzīves jautājumi VI. Sociālā darba un sociālās pedagoģijas teorija un prakse, 117-118.

JAUNIEŠU DEVAIANTAS UZVEDĪBAS IEMESLI UN TO NOVĒRŠANAS IESPĒJAS OLAINES NOVADĀ

Liega Leja-Medne, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīga
Maģistrantūra, "Sociālā Labklājība"
lejamedne@yahoo.com

Zinātniskais vadītājs: Mg.paed., Mg.soc.d. Inga Vairoga

ANOTĀCIJA

Darba mērķis ir atspoguļot pēdējā laikā visai aktuālo problēmu – jaunieši ar deviantu uzvedību. Kā Olaines novadā, tāpat arī visā Latvijā nav skaidrības kā to risināt vai vismaz mazināt deviances izpausmes. Šī problēma tiek virzīta no vienas institūcijas uz citu, līdz nonāk sociālā dienesta redzeslokā. Par deviantu uzvedību tiek uzskatītas tādas uzvedības izpausmes, kas atšķiras no vispār pieņemtajām normām. Šajā darbā tiek pētīti jaunieši vecuma posmā no 14 līdz 18 gadu vecumam.

Hipotēze: Ja sociālais darbinieks atpazīs pusaudžu deviantas uzvedības iemeslus, tas palīdzēs produktīvāk veikt sociālo darbu ar jauniešiem.

Atslēgvārdi: devianta uzvedība, jaunieši, sociālais darbs

ABSTRACT

The aim of the work is to reflect the most pressing problem of recent times - young people with deviant behavior. As in Olaines county, there is no clarity on how to solve it or at least reduce the manifestations of deviance in the whole of Latvia. This problem is moved from one institution to the next until it comes to the attention of social services. Deviant behavior is defined as behavior that differs from generally accepted norms. In this work are studied young people between the ages of 14 and 18.

Hypothesis: If the social worker is aware of the reasons for the deviant behavior of teenagers, it will help to perform social work with young people more productively.

Keywords: deviant behavior, young people, social work

IEVADS. INTRODUCTION

Pašreizējā sociālekonomiskā nestabilitāte, inflācija un bezdarba līmeņa pieaugums, lielas daļas valsts iedzīvotāju dzīves līmeņa kritums, demogrāfiskā nestabilitāte, tas viss būtiski ietekmē ģimeņu situāciju Latvijā. Ienākumu nepietiekamība un augstais nabadzības līmenis pakļauj ģimenes psiholoģiskai un sociālai spriedzei, kas savukārt izraisa jaunu problēmu veidošanos – alkoholismu, narkomāniju, bērnu atstāšanu novārtā, amorālu dzīvesveidu, vardarbību. [5] Šādās ģimenēs bērni bieži ir dzīvu vecāku bāreņi, jo vecāki sistemātiski lieto atkarību izraisošas vielas, ilgstošu laiku ir bez darba un ienākumiem. Bērni dzīvo antisanitāros apstākļos, neap rūpēti un bieži vien arī neēduši. Ilgstošas nelabvēlīgās mikrovides iespaidā bērnus veidojas tādas rakstura īpašības kā cietsirdība, agresivitāte, raupjums, vienaldzīga attieksme pret morāles un tiesību normām.

Jaunieši ir mūsu sabiedrības turpmākā nākotne. Tomēr ir kāda daļa jauniešu, kuri neatbilst vispārpieņemtajām normām. Viņu uzvedība neatbilst sabiedrības gaidām. Par deviantu uzvedību sauc tādu, kur cilvēka rīcība un darbība neatbilst sabiedrības noteiktajām normām. Jaunieši dažkārt var iesaistīties deviantā dzīvesveidā, kas ietver uzvedības modeļus un izvēli, kas atšķiras no sabiedrības normām un cerībām. [3] Deviants jauniešu dzīvesveids var ietvert plašu aktivitāšu un uzvedības veidu klāstu. Visbiežāk šī problēma rodas pusaudža gados, apmēram vecumā no 14 līdz 18 gadiem. Šis ir vecuma krīzes periods, kurā cilvēks ir dezorientēts sabiedrības izveidotajā vērtību

sistēmā un piedzīvo pastiprinātu pašizpaušmes nepieciešamību. Šādas pašizpaušmes reizēs tiek veiktas amorālas un dažkārt pretlikumīgas darbības. Ir novērots, ka uzvedības novirzes no normas, galvenokārt, ir pusaudža vēlme izpausties un pievērst sev uzmanību.

Ir svarīgi atzīt, ka deviantā uzvedība ir sarežģīta un daudzpusīga parādība, un ne visi jaunieši, kuriem ir novirze, to dara vienu un to pašu iemeslu dēļ. Profilakses un iejaukšanās stratēģijās jāņem vērā šie dažādie faktori un tās ir jāpielāgo konkrētajiem indivīda apstākļiem. Turklāt agrīnas iejaukšanās un atbalsta sistēmas var būt ļoti svarīgas, lai novirzītu jauniešus no novirzes uz pozitīvākiem un produktīvākiem ceļiem. [6]

Sociālie darbinieki ir vērtīgs resurss, lai risinātu pusaudžu deviantās uzvedības problēmas. Viņi piedāvā unikālu prasmju kopumu, tostarp konsultēšanu, aizstāvību un personu un ģimeņu savienošānu ar nepieciešamajām atbalsta sistēmām. Sociālie darbinieki strādā, lai izprastu deviantās uzvedības pamatcēloņus un izstrādātu stratēģijas, lai veicinātu pozitīvas pārmaiņas un veselīgu attīstību pusaudžiem. Viņi parasti sadarbojas ar skolām, kopienām un citiem speciālistiem, lai radītu visaptverošus risinājumus.

Darba autore piedāvā ieskatu maģistra darba ietvaros veiktajā pētījumā par jauniešu deviantas uzvedības iemesliem un to novēršanas iespējām Olaines novadā.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Deviance attiecas uz uzvedību, kas novirzās no noteiktas sabiedrības vai sociālās grupas normām, vērtībām vai cerībām, vai pārkāpj tās. Deviantā uzvedība bieži tiek uzskatīta par novirzi no tā, kas tiek uzskatīts par sociāli pieņemamu vai tipisku noteiktā kultūras vai sabiedrības kontekstā. [7]

Deviantajai uzvedībai parasti nav viena identificējama iemesla. To bieži izraisa dažādi faktori, tostarp ģenētika, dzīves pieredze, vide, kurā indivīds dzīvo, un sociālais spiediens. [1]

Deviantā uzvedība var ietvert plašu darbību klāstu, sākot no salīdzinoši nelieliem sociālo normu pārkāpumiem līdz nopietnām noziedzīgām darbībām. [4] Konkrētu deviantās uzvedības veidu izplatību var ietekmēt dažādi faktori, tostarp kultūras normas, tiesību sistēmas, ekonomiskie apstākļi un sociālā ietekme.

Nepietiekami izglītības resursi, slikti sniegušas skolas un pozitīvu lomu modeļu trūkums izglītības iestādēs var kavēt akadēmiskos panākumus un, iespējams, izraisīt devianto uzvedību. [2] Pozitīvs un atbalstošs skolas klimats var atturēt no novirzēm, savukārt, naidīga vai nedroša vide var veicināt novirzes uzvedību.

Ir noteikts, ka Latvijā bērna uzvedības problēmu risināšana tiek īstenota bērna tiesību aizsardzības, sociālās aizsardzības, izglītības, veselības, iekšlietu un tieslietu sistēmā un tajā ir iesaistītas dažādas institūcijas un/vai to struktūrvienības gan valsts, gan pašvaldību līmenī. Savukārt, pakalpojumu un atbalsta izveidē un sniegšanā aktīvi ir iesaistījušās nevalstiskā sektora organizācijas – biedrība “Resiliences centrs”, nodibinājums “Centrs Dardedze”, SIA “Bērnu un pusaudžu resursu centrs” u.c. [9]

Kā ir secināms no iegūtiem datiem, pastāv ievērojami daudz ģimeņu, kurās pastāv problēmas ar devianto uzvedību. 2019.gadā pabeigtajā lietderības revīzijā par ārpusģimenes aprūpes sistēmas efektivitāti, veicot visu 119 pašvaldību aptauju, tika konstatēts, ka lielākajai daļai pašvaldību nemaz nav informācijas par kopējo pašvaldībā dzīvojošo ģimeņu ar bērniem skaitu. [8]

Lai gan revīzijā veiktajā pašvaldību aptaujā ir konstatēts, ka kopumā pašvaldībām ir vienota izpratne par to, kas ir bērns ar uzvedības problēmām un/vai to iestāšanās risku, kas kopumā sakrīt arī ar revidentu definēto jēdzienu, aptaujā noskaidrots, ka tikai apmēram pusei (57 no 115

pašvaldībām, kuras aptaujā sniedza atbildes) pašvaldību ir informācija par tajā dzīvojošajiem bērniem ar uzvedības problēmām, bet tikai trešajai daļai – par bērniem ar uzvedības problēmu iestāšanās risku.

Latvijā pašvaldībām, ņemot vērā bērnu skaita atšķirības dažādās pašvaldībās, ir atšķirīga pieredze un zināšanas bērnu attīstības traucējumu un vajadzību izvērtēšanā. Speciālistu, kuri ir iesaistīti komisiju darbā Latvijā un Olainē, profesionālā sagatavotība ir ļoti atšķirīga. Bērnu un pusaudžu uzvedības pētījumi rāda, ka antisociālas attīstības riska mazināšanā būtiska ir agrīnā intervence, jo pusaudžu vecumā intervence antisociālas, deviantas vai riskantas uzvedības mazināšanai ir mazāk efektīva (Dishion & Patterson, 1994). [9] Bieži sociālo dienestu redzeslokā jaunieši ar deviantu uzvedību nonāk tikai tad, kad ir sasnieguši jau pusaudžu vecumu.

Latvijas medijos (sociālie tīkli, TV, u.c.) arvien biežāk tiek apspriesta vardarbība skolās ne tikai bērnu un jauniešu starpā, bet arī pret pedagogiem.

Strādājot ar jauniešiem, kuriem ir devianta uzvedība, ir nepieciešama pacietība, neatlaidība un apņemšanās nodrošināt viņu labklājību. Ir svarīgi novērst viņu uzvedības pamatcēloņus, vienlaikus nodrošinot izaugsmes, attīstības un pozitīvu pārmaiņu iespējas. Sadarbība starp vecākiem, aprūpētājiem, profesionāļiem un kopienas resursiem bieži ir ļoti svarīga veiksmīgu rezultātu sasniegšanai.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Pētījuma veikšanai tika anketēti 100 jaunieši vecuma posmā no 13 - 18 gadu vecumam un 50 pedagogi no Olaines novada, kā arī intervēti 10 eksperti (6 sociālie darbinieki no atbalsta nodaļas darbam ģimenēm ar bērniem, 3 bāriņtiesas locekļi un 1 skolas sociālais pedagogs).

Pētījuma gaitā iegūtie dati liecina, ka 71 jauniešis ir kaut vienu reizi sastapies ar deviantu uzvedību, vairāk kā pusei ir bijusi pieredze, ka ar deviantu jauniešu strādā sociālais darbinieks. 64 respondenti uzskata, ka ir pietiekami daudz resursu un atbalsta pakalpojumu, kas pieejami jauniešiem, kuriem tas ir nepieciešams. Savukārt 56 jauniešiem šķiet, ka tiek mainīti paradumi pēc sociālā darba ar viņiem. Vairāk kā pusei anketēto jauniešu šķiet, ka situācija Olainē vidēji atšķiras no citiem Latvijas reģioniem.

Anketējot pedagogus par darbu ar deviantiem jauniešiem tika iegūti rezultāti, kur respondentu domas nedaudz dalās, bet vairākums ir saskāries ar jauniešu deviantu uzvedību un šādi jaunieši ir traucējuši vadīt pedagogisko procesu. Lielākā daļa aptaujāto uzskata, ka sociālie darbinieki spēj piedāvāt pasākumus, kuri palīdz jauniešiem veicināt izmaiņas uzvedībā.

Vairums respondentu uzskata, ka ģimene būtiski ietekmē jauniešu devianto uzvedību. Savukārt, gadījumi, kad lūdz palīdzību pedagogam saistībā ar cita jaunieša deviantu uzvedību ir bijuši mazāk par pusi aptaujāto. Pārliecinošā vairākumā aptaujātie uzskata, ka devianta uzvedība stipri ietekmē citus jauniešus.

Jaunieši ar devianto uzvedību, pēc pedagogu domām, vairumā sadarbojas ar sociālajiem darbiniekiem negribīgi, vai arī pastāv gadījumi, kad jaunieši izliekas, ka viņi strādā pie savas deviantās uzvedības, bet kopumā viņiem nav vēlmes kaut ko darīt. Darba autore uzskata, ka ir nepieciešams izprast, kā situācija izvēršas kopumā un kādas ir iespējamās izmaiņas, varbūt ir nepieciešams meklēt palīdzību arī pie citiem speciālistiem.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

No iegūtiem datiem ir secināms, ka ne visiem sociālajiem darbiniekiem ir viegli atrast kopīgu valodu ar pusaudžiem un ir tādi pusaudži, kuri tikai izliekas, ka viņiem ir uzlabojumi, bet

kopumā nekādu izmaiņu nav. Kā secina darba autore no iegūtiem datiem, ģimenēm ir svarīga loma tajā, kas notiek ar pusaudzi un ģimenes ietekme var veicināt kā uzlabojumus, tā arī negatīvas iezīmes pusaudža deviantā uzvedībā. Jaunieši reti kad lūdz palīdzību, pat ja šī deviantā uzvedība (no citu jauniešu puses), aizskar viņus. Tas nozīmē, ka sociālajiem darbiniekiem ir nepieciešams veicināt gan izglītojošus pasākumus, gan arī skaidrot, ka deviantās uzvedības gadījumā nedrīkst noklusēt, jo tas var novest pie negatīvām sekām. Pedagogu aptaujas dati arī liecina par to, ka vairums uzskata, ka sociālie darbinieki spēj veicināt izmaiņas pusaudžos un uzlabot to uzvedību.

Nepārtraukti ir jānovērtē profilakses programmu un intervences pasākumu efektivitāti un pēc vajadzības jāpielāgo. Ir nepieciešams izmantot vairāku pieeju mijiedarbību. Stratēģijām jābūt pielāgotām katra indivīda un kopienas īpašajām vajadzībām un apstākļiem. Sadarbība starp vecākiem, skolām, sabiedriskām organizācijām un valsts aģentūrām ir būtiska, lai izveidotu visaptverošu pieeju profilaksei.

Pamatojoties uz veiktās aptaujas iegūtajiem rezultātiem, sākotnēji izvirzītā hipotēze daļēji apstiprinājās.

Olaines novadā vēlams izveidot vienaudžu atbalsta un mentoringa programmu, kurā jaunieši, kuri veiksmīgi pārvarējuši deviantu uzvedību, var vadīt un iedvesmot citus.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Abdullah A, Marican S. (2016) The effects of big-five personality traits on deviant behavior. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2016;219:19-25. doi:10.1016/j.sbspro.2016.04.027
2. Asiyai, R. (2019) Deviant Behaviour in Secondary School and its Impact on Students' Learning <https://core.ac.uk/download/pdf/228574826.pdf> (sk.14.11.2023)
3. Courtois, C., Gendron, Y. (2017). "The "Normalization" of Deviance: A Case Study on the Process Underlying the Adoption of Deviant Behavior". *Auditing: A Journal of Practice & Theory*. 36 (3): 15–43. doi:10.2308/ajpt-51665
4. Hanmoglu E. (2018). Deviant Behavior in School Setting. *Journal of Education and Training Studies* 6 133. 10.11114/JETS.V6I10.3418
5. Manhica, H., Straatmann, V. S., Lundin, A., Agardh, E., & Danielsson, A. K. (2021). Association between poverty exposure during childhood and adolescence, and drug use disorders and drug-related crimes later in life. *Addiction (Abingdon, England)*, 116(7), 1747–1756. <https://doi.org/10.1111/add.15336> (sk.19.08.2023)
6. Pfeifer, J. H., & Berkman, E. T. (2018). The Development of Self and Identity in Adolescence: Neural Evidence and Implications for a Value-Based Choice Perspective on Motivated Behavior. *Child development perspectives*, 12(3), 158–164. <https://doi.org/10.1111/cdep.12279> (sk. 19.08.2023)
7. Strang, H., Sherman, L. W., Mayo-Wilson, E., Woods, D., & Ariel, B. (2013, November 11). Restorative justice conferencing (RJC) using face-to-face meetings of offenders and victims: Effects on offender recidivism and victim satisfaction. A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*. Retrieved from <http://www.campbellcollaboration.org/lib/project/63/>.
8. Latvijas Republikas Valsts kontrole (2022) "PROBLĒMBĒRNI" – PIEAUGUŠO NEIZDARĪBU SPOGULIS <https://lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile/29565-tDPd3bg8aIDq66AllXeeLAFAX8V8UBJr.pdf>
9. LPS (2020) Konference https://www.lps.lv/uploads/docs_module/2020_06_04_LPS%20konferences%20prezentacija.pdf

PROFESIONĀLĀS DARBĪBAS KVALITĀTES PSIHOSOCIĀLIE ASPEKTI SOCIĀLĀ DARBA SPECIĀLISTIEM

Sarmīte Matačina, Latvija
Baltijas starptautiskā akadēmija, Daugavpils
Maģistratūra, Sociālais darbs
66sarmite19@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: Mg.paed., Mg.soc.d. Inga Vairoga

ANOTĀCIJA

Sociālā darba speciālistiem ikdienā jāstāpjas ar stresa situācijām, viņi ir pastāvīgā emocionālā spriedzes stāvoklī un psihiskā nogurumā lielā darba apjoma un pārslodzes dēļ. Un tas ietekmē gan darbu, gan personīgo dzīvi. Profesionālās darbības kvalitātes negatīvo psihosociālo aspektu dēļ sociālā darba speciālistu darbs var kļūt mazāk produktīvs, darbinieki kavē darbu slimības dēļ, kā arī palielinās sociālā darba speciālistu personāla mainība.

Pētījuma rezultāti parāda, ka sociālā darba speciālistu izlasē pastāv nozīmīgas sakarības starp profesionālās darbības kvalitātes psihosociālajiem aspektiem, kā arī nozīmīgas atšķirības profesionālās darbības kvalitātes psihosociālo aspektu rādītājos atkarībā no vecuma, darba pieredzes, profesionālās darbības profila.

Pētījuma novitāte - pirmo reizi Jēkabpils novada Sociālajā dienestā aptaujāti sociālā darba speciālisti datu ievākšanai izmantojot četrus pētniecības instrumentus, saistībā ar sociālā darba speciālistu profesionālās darbības jautājumiem.

Atslēgvārdi: profesionālās darbības kvalitāte, izdegšanas sindroms, līdzjūtības nogurums, sekundārais traumatiskais stress, sociālā darba speciālists

ABSTRACT

Social work specialists have to face stressful situations on a daily basis, are in a constant state of emotional tension and mental fatigue due to the large amount of work and overload. And it affects both work and personal life. Due to the negative psychosocial aspects of the quality of professional activity, the work of social work specialists may become less productive, employees miss work due to illness, and the staff turnover of social work specialists increases.

The results of the study show that in the sample of social work specialists, there are significant relationships between the psychosocial aspects of the quality of professional activity, as well as significant differences in the indicators of the psychosocial aspects of the quality of professional activity, depending on age, work experience, professional activity profile.

The novelty of the research - for the first time, social work specialists were surveyed in the Social Service of Jēkabpils region using four research tools to collect data, in connection with the issues of the professional activity of social work specialists.

Keywords: quality of professional activity, burnout syndrome, compassion fatigue, secondary traumatic stress, social work specialist

IEVADS. INTRODUCTION

Sociālā darba speciālisti ir viena no riska grupām, kas prasa lielu emocionālo noturību. Darba specifika, lielais klientu skaits, atbildība un vēlme atrisināt klientu problēmas nereti rada pārslodzi. Profesionālā rutīna, mērķu trūkums, stress un karjeras izaugsmes trūkums veicina profesionālās izdegšanas attīstību un līdzjūtības nogurumu, kas ietekmē gan darbu, gan personīgo dzīvi.

Ilgstošs darba radīts nogurums var izsaukt veselu virkni simptomu, kas atstāj negatīvu iespaidu uz profesionālās darbības kvalitāti un pašas personas dzīvi [5,10] Tādēļ aktuālas psihosociālas problēmas ir izdegšanas sindroms un līdzjūtības nogurums. Izdegšanas sindroms tiek minēts kā viens no galvenajiem ar darbu saistītajiem veselības traucējumiem aprūpes profesionāļu starpā [8].

No pirmā acu uzmetiena līdzjūtības noguruma parādība ir līdzīga izdegšanas sindromam. Abiem kopīgs dziļais emocionālais un fiziskais nogurums, kas sociālā darba speciālistiem un citiem speciālistiem var attīstīties palīdzības attiecībās, kā arī personām, kuras uzņēmušies rūpes par citām personām. Tie, kas cieš no līdzjūtības noguruma sāk izjust dziļas negatīvas izmaiņas viņu personiskajā un profesionālajā dzīvē: viņi sāk kļūt nomākti, nepārliecināti savā darba vietā, viņi var pārkāpt robežas un zaudēt cieņu attieksmē pret klientiem, viņi var kļūt nikni pret saviem mīļajiem un pastāvīgi izjust vainu par tuvinieku vairākkārtējiem lūgumiem attiecībā uz privāto laiku utt. [13]

Pētot problēmas, ar kurām saskaras sociālā darba speciālisti, var sīkāk izdalīt to dažādas izpausmes: profesionālā izdegšana, sekundārā traumatizācija un līdzjūtības nogurums. Sekundārā traumanizācija ir reakcija, sastopoties ar klienta traumu, piemēram, sociālā darba speciālista personiskā reakcija uz klienta akūtu pētraumas reakciju vai klienta nāvi. Profesionālā izdegšana šaurākā nozīmē ir saistīta ar darba vidi, kurā darbinieks strādā, un ar darbu saistītajām prasībām, piemēram, pārāk lielu darba slodzi vai nepietiekamu vadības atbalstu, pārāk lielu emocionālo noslodzi darbā ar traumatizētiem klientiem, intensīvu ikdienas komunikāciju, kas prasa lielu elastīgumu, atbildīgu lēmumu pieņemšanu. Izdegšanu veicina daudzi organizācijas struktūras elementi, piemēram, pietrūkst drošības sajūtas un/vai attīstības iespējas. Savukārt, līdzjūtības nogurums ir faktors, kas ir raksturīgs palīdzošajās profesijās kopumā. Tas attīstās, ilgstoši sniedzot atbalstu un palīdzību cilvēkiem, kuri nonākuši grūtībās [7]. Līdzjūtības nogurums izpaužas procesā, kura laikā sociālā darba speciālists zaudē jēgu atbalsta sniegšanai, jūtas noguris no nemītīgas palīdzības citiem. Cilvēki, kuri lūdz palīdzību, var sākt aizkaitināt, un šķiet, ka visa pasaule tikai kaut ko grib ņemt.

Mūsdienu Latvijas sabiedrībā ir vajadzīgi garīgi nobrieduši, fiziski un emocionāli veseli, aktīvi, sociāli adaptējušies cilvēki. Šādā kontekstā sociālā darba speciālists ir starpnieks starp valsti un tās „nelabvēlīgajām”, neaizsargātajām, sociāli viegli ievainojamajām iedzīvotāju grupām. Sociālā darba speciālistam ir jārūpējas par cilvēkiem, kas pārmaiņas pārdzīvo daudz asāk un dramatiskāk nekā citi. Var teikt, ka sociālā darba speciālistu darbu iespējams salīdzināt ar nopietnu personības krīzi, smagu dzīves situāciju piedzīvojoša cilvēka „garīgā skolotāja” funkcijām. [2].

Pētījuma mērķis: Izpētīt profesionālās darbības kvalitātes psihosociālos aspektus un to ietekmējošos faktorus sociālā darba speciālistiem.

Lai sasniegu pētījuma mērķi, tika veikts kvantitatīvs pētījums, pielietojot šādus instrumentus: Sociālā darba speciālistu Profesionālās dzīves kvalitātes skalu, Maslačas izdegšanas aptauju, Trauksmes stāvokļa-iezīmes pašnovērtējuma aptauju, sociālā darba speciālistu aptaujas anketu.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Sociālā darba speciālistu zināšanu profesijai un kompetenču līmenim ir jābūt augstā līmenī. Tiesības veikt sociālā darba speciālista pienākumus ir personām ar atbilstošu izglītību, proti, kuras ieguvušas otrā līmeņa profesionālo vai akadēmisko izglītību sociālajā darbā vai karitatīvajā sociālajā darbā.[1] Praksē pierādījās, ka no lielākajai daļai aptaujāto sociālā darba speciālistu ir iegūta otrā līmeņa profesionālā izglītība sociālajā darbā.

Sociālā darba speciālisti savā profesionālajā darbībā saskaras ar dažādiem darba vides faktoriem – psihosociāliem un organizatoriskiem [4].

Pētot dažādus literatūras avotus, tika secināts, ka sociālā darba speciālisti ir ar lielāku izdegšanas risku, kas ir saistīti ar darba specifiku [9]. Sociālā darba speciālisti biežāk saskaras ar profesionālo izdegšanu, sekundāro traumatizāciju un līdzjūtības nogurumu [3]. Praksē pierādījās, ka sociālā darba speciālistiem izdegšanas un emocionālā izsīkuma rādītāji ir augstāki tieši sociālajā dienestā strādājošajiem speciālistiem salīdzinājumā ar citos darba profilos strādājošajiem sociālā darba speciālistiem.

Lai gan līdzšinējos pētījumos nav atklāta saistība starp izdegšanas sindromu un tādiem rādītājiem, kā dzimums, darba profils, vecums, darba pieredze, tomēr literatūras avotos norādīts, ka pastāv sakarība starp vecumu un izdegšanas attīstības risku [6,11,12] Savukārt, praksē pierādījās, ka sociālā darba speciālistiem vecuma grupā 51 - 60 gadi ir izteikti augsti izdegšanas un sekundārā traumatisma rādītāji salīdzinājumā ar speciālistiem vecuma grupā 24-30 gadi.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO NOVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Pētījumā izvirzītā hipotēze apstiprinājās – pastāv nozīmīgas sakarības starp sociālā darba speciālistu profesionālās darbības kvalitātes psihosociālajiem aspektiem (gandarījums par līdzjūtību, līdzjūtības nogurums, izdegšanas sindroms un sekundārais traumatiskais stress) un profesionālās darbības kvalitātes psihosociālo aspektu rādītājiem (dažādu vecumu sociālā darba speciālistiem, ar dažādu darba pieredzi un profesionālās darbības profilu). Gados vecākiem sociālā darba speciālistiem, ar lielāku darba pieredzi un, kuri strādā sociālajā dienestā, ir lielāks izdegšanas un līdzjūtības noguruma risks. Par svarīgākajiem darba vides faktoriem sociālā darba speciālisti atzinuši rutīnu darba procesā, ergonomiski nepiemērotu vidi un darbam neadekvātu atalgojumu.

SECINĀJUMI, PRIEKŠLIKUMI. CONCLUSION

Pētījumā izpētīta un analizēta literatūra par sociālā darba speciālistu profesionālās darbības kvalitātes psihosociālo aspektu ietekmējošiem faktoriem, noskaidroti sociālā darba speciālistu līdzjūtības noguruma, izdegšanas sindroma un stresa līmeņa rādītāji, identificēti psihosociālos aspektus ietekmējošie faktori. Pētījumā identificētas pastāvošās sakarības starp profesionālās darbības kvalitātes psihosociālajiem aspektiem, kā arī šo aspektu atšķirības atkarībā no darba pieredzes, vecuma, darba profila.

Lai mazinātu šos speciālistu profesionālās darbības kvalitātes psihosociālos aspektus ietekmējošos faktoros, ieteicams turpināt nodrošināt sociālā darba speciālistiem supervīzijas (grupu, individuālas), nodrošināt ergonomiski iemērotu darba vidi, kā arī pārskatīt darba atalgojuma sistēmu.

LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums Pieņemts 31.10.2002.. Stājas spēkā: 01.01.2003. Publicēts: „Latvijas Vēstnesis”, 168 (2743), 19.11.2002., „Ziņotājs”, 23, 12.12.2002. <http://likumi.lv/ta/id/68488-socialo-pakalpojumu-un-socialas-palidzibas-likums>
2. Degtjarjovs, S. (2010). Sociālā darbinieka profesionālā adekvātuma saglabāšanas problēma. Psiholoģija mums, 42.
3. Compassion Fatigue: Being an Ethical Social Worker. <http://socialworker.com/feature-articles/ethics-articles/compassion-Fatigye%3A-Being-an-Ethical-Social-Worker/>
4. Kaļķis, V., Roja, Ž. Darba vides riska faktori un strādājošo veselības aizsardzība. (2001). Redakcija Rīga: Elpa., 413.-420.
5. Aldwin M.c. (2000). Stress, coping and Development. An Integrative Perspective. New York: The Guilford Press.
6. Bush, N.J. (2009). Compassion Fatigue: Are You at Risk? *Oncology Nursing Forums*, Vol.36, No.1, 24-28
7. Figley, C.R. (2002). Compassion fatigue: Psychotherapists chronic lack of self-care. *JCLP/In Session: Psychotherapy in Practice*, 58, 1433-1441.
8. Hochwalder J. (2007). The psychosocial work environment and burnout among Swedish registered and assistant nurses: The main, mediating, and moderating role of empowerment. *Hursing and Health Sciences*, 9, 205 – 211.
9. Lloud, C., King., Chenoweth, L. Social Work, stress and burnout: A review. *Journal of Mental Health*. 2002. 255-265.doi.
10. Tselebis A., Moulon A., & Ilias I. (2001). Burnout versus depression and sense of coherence: Study Greek nursing staff. *Nursing and Health sciences*, 3, 69-71.
11. Potter, P., Deshields, T., Divanbeigi, J., Berger, J., Cipriano, D., Norris, L., & Olsen, S. (2010). Comassion Fatigue and Burnout: Prevalence Among Oncology Nurses. *Clinical Journal of Oncology Nursing*, Volume 14, Number 5, 56-62.

12. Schaufeli, W.B., & Enzmann D. (1998). *The Burnout Companion to Study and Practice: A Critical Analysis* (Issues in Occupational Health Series).
13. Stamm, B.H. (2010). *The Concise ProQOL Manual*, 2nd Ed. Pocotello, ID: The ProQOL.org.

МОДЕЛЬ КОРПОРАТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ «70:20:10»: ОТ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ДО ЭМПИРИЧЕСКИХ ОБОСНОВАНИЙ

Меликбекян Гоар Грачиковна
Кандидат экономических наук
Международный университет Евразия
Преподаватель кафедры Управления и ИТ
Замдиректор колледжа Евразия
Эл. Почта: Gohar.Melikbekyan@eiu.am
Телефон: +37491 771117

АННОТАЦИЯ

Корпоративное обучение, являясь неотъемлемой частью управления человеческими ресурсами организации, требует всестороннее изучение эффективных методов. Так как неформальное обучение не только не сдает свои позиции в формировании эффективной системы корпоративного обучения в целом, но в дальнейшем имеет тенденцию упрочниться и развиваться. В этом контексте данная статья посвящена одной из этих методов, известный также как метод Дженингса "70:20:10". В этой статье рассмотрены основные преимущества, особенности и ключевые понятия данной модели.

Ключевые слова: корпоративное обучение, модель обучения, повышение производительности сотрудников, обратная связь

ABSTRACT

Corporate training, being an integral part of human resources management in an organization, requires comprehensive exploration of effective methods. As informal learning not only maintains its position in shaping an effective corporate training system overall but also tends to solidify and evolve further. In this context, this article is dedicated to one of these methods, also known as Jennings' method "70:20:10." The article discusses the main advantages, features, and key concepts of this model.

Keywords: corporate training, training model, employee productivity improvement, feedback

ВВЕДЕНИЕ. INTRODUCTION

Корпоративное обучение неотъемлемая часть эффективного управления человеческими ресурсами организации. Процесс обучения, а также система образования государства, в целом, всегда нуждались и нуждаются не только в разработке и формировании единой системы и политики, но и в ориентировке выбора соответствующих методов обучения. Предлагаемые методы настолько разнообразны, и многие исследователи в течение последних столетий не только успели предложить их, но и выявили противоречия и выражали свои отрицательные отзывы. Исходя из вышесказанного, разберемся в популярной концепции корпоративного обучения, которая вот уже несколько столетий не сдает свои позиции.

Цель данной статьи анализ преимуществ модели корпоративного обучения "70:20:10", выявляя особенности ее организации в компаниях и организациях. Данная статья посвящена выявлению основных критерий, которые обосновывают столь популярную концепцию.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Методологические основы

В основе данной статьи лежат методы анализа, изучая научные и популярные статьи разных авторов в различных общепопулярных сайтах. Представлены результаты анализа концепции "70:20:10".

Результаты

Перейдем к основе концепции "70:20:10", а точнее к терминологии. Существуют разные подходы, как называть "70:20:10" и как только ее не определяют: как модель, фреймворк, принцип, правило или теорию. Некоторые ученые и эксперты склонны рассматривать "70:20:10" не столько как модель, сколько как название концепции. Суть этой концепции проста: человек получает больше знаний из опыта и общения, чем из организованного обучения. Но в данной статье мы будем использовать общепринятый термин "модель" для удобства. "70:20:10" стала чрезвычайно популярной, несмотря на сложности с определением авторства и точного термина.

В настоящее время эту модель расшифровывают следующим образом:

Ключевые 70% представляют собой личный опыт сотрудника. Это знания, которые он приобретает, самостоятельно работая с материалами, выполняя практические задания, а также исправляя ошибки. Утверждение о том, что навык самообучения развивается параллельно с приобретенным опытом, в значительной степени верно. Эти 70% включают:

- Рабочие задания,
- Работу над проектами,
- Увеличение количества и разнообразия обязанностей,
- Обучение других,
- "Глубокие" исследования,
- Саморефлексию.

Второй компонент-это 20%: социальное обучение. Важно уделить внимание так называемым 20%, которые представляют собой социальное обучение, основанное на опыте других. В процессе исследований выяснено, что мы учимся взаимодействуя с окружающими, обмениваясь знаниями, наблюдая за поведением других и получая поддержку от наставников (Э.Базиль, 23/09/2023). Социальное обучение являясь формой неформального обучения, часто спонтанно и менее структурированно, чем формальное обучение проявляет себя в процессе обучения. Этот вид обучения развивается вместе с индивидом, через взаимодействие, задавание вопросов и получение ответов, не только из поисковых систем, но и от коллег, друзей или тренеров/наставников. В эти 20% включены:

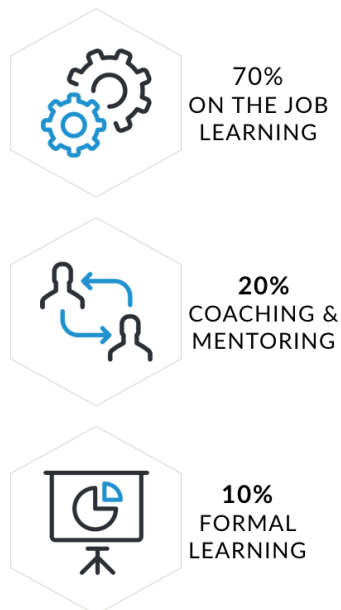
- **Коучинг** - Сотрудничество с опытными людьми для развития личных и профессиональных навыков
- **Менторство (Наставничество)** - Получение руководства и поддержки от более опытных коллег.
- **Поиск обратной связи** - Активный поиск оценок и мнений для улучшения своей работы.
- **Наблюдение** - Извлечение уроков из наблюдения за опытом других.
- **Членство в профессиональных сообществах** - Участие в обмене знаний в рамках профессиональных общностей.
- **Профессиональные дискуссии** - Обсуждение актуальных тем и проблем в профессиональной области.

И, наконец, 10% - Формальное обучение. Не следует забывать о важных 10%, представляющих собой формальное обучение, которое играет неотъемлемую роль в общей стратегии развития. Например, чтобы собрать автомобиль, сотруднику необходимо овладеть теорией и понять механизм работы станков на заводе, а также приобрести практические навыки. Этот процесс включает использование электронных курсов, чтение профильной литературы, статей и других формальных методов обучения. Именно от качества этих 10% и зависит успех остальных компонентов.

Формальное обучение представляет собой передачу теории и фактов, на которых базируется неформальное обучение. Исследования по модели 70:20:10 показывают, что эти 10% знаний, полученных формальным путем, могут стать дополнительным компонентом к тому, что человек усвоил благодаря опыту и социальному взаимодействию. Таким образом, важно рассматривать эти незаметные 10% не только как вспомогательную структуру, но весомую и ключевую, способствующую успешным результатам.

К формальным возможностям обучения относятся:

- курсы
- семинары
- конференции
- онлайн-обучения
- высшее образование
- самостоятельное обучение

Как уже отмечалось, цифры в модели "70:20:10" являются условными, и главное в этой концепции - принцип самого подхода. Приверженцы модели утверждают, что специалистам по корпоративному обучению следует ориентироваться на этот принцип. Внедрение модели "70:20:10" последовательно предоставляет отделам обучения и развития персонала возможность восстановить деловые и партнерские отношения с коллегами и заинтересованными лицами. Этот переход с акцента на контроле к поддержке, помощи и содействию также позволяет создать практику точного определения потребностей и приоритетов организации и ее заинтересованных лиц.

В основе мышления "70:20:10" лежит понимание того, что большая часть знаний, получаемых на работе, управляется самим обучающимся, иногда с участием его руководителя. Это подчеркивает важность пересмотра роли специалистов по обучению и

развитию, с целью определения, готовы ли они помочь расширить и укрепить уже действующие каналы обучения вне их привычного пространства

По мнению Дженнингса, модель "70:20:10" выступает не только как метод обучения, но и как проводник перемен. Она открывает новые горизонты в восприятии обучения, преодолевая границы учебных аудиторий и других формализованных мероприятий, ориентированных на конкретные события. При правильном использовании этой модели, поддержка эффективного обучения и развития внутри рабочего процесса организации естественным образом растет с той же или даже большей скоростью, чем развивается бизнес (Дженнингс, 2015).

Эта модель способствует эффективной стратегии обучения и достижению высокой производительности. Более того, она помогает изменять и развивать модели поведения сотрудников. Важно отметить, что, несмотря на важность формального обучения вне рабочего процесса, она всегда должна рассматриваться в контексте более широких каналов обучения. Стратегия "70:20:10" призывает думать и действовать более широко, выходя за пределы традиционных методов обучения (Дженнингс, 2023).

Традиционному подходу в обучении не хватает гибкости, и он основан на предположениях, которые, вероятно, были актуальны в XVIII веке, когда впервые появилось понятие программы обучения. В современном динамично развивающемся мире XXI века этот подход не соответствует поставленным целям. Модель "70:20:10" в теории и на практике способствует преодолению ограничений, связанных с ориентацией на курсы и программы обучения.

Эта модель также предоставляет возможность изменять и развивать модели поведения. Несмотря на необходимость формального обучения вне рабочего процесса, стратегия "70:20:10" призывает думать и действовать более широко, выходя за пределы традиционных структур обучения и развития. В этом контексте она становится эффективным инструментом для адаптации к динамичным требованиям современного бизнес-мира.

В основе мышления "70:20:10" лежит понимание того, что основную часть знаний, получаемых на работе, формирует сам обучающийся, и никто, кроме него самого (и, возможно, его руководителя), не может этим управлять. Специалистам по обучению и развитию предстоит переосмыслить свою роль и решить, готовы ли они помочь расширить и укрепить каналы обучения, которые уже действуют вне их компетенций.

Многие отделы обучения и развития персонала стремятся использовать новые медийные средства и инновационные методики, однако они часто интегрируются в традиционные структуры. Этот традиционный подход, ориентированный на управление и контроль, оказывается неэффективным и не отвечает вызовам динамично развивающегося мира XXI века. Стратегия "70:20:10" помогает выйти за рамки традиционного мышления, ориентированного на курсы и программы обучения, и становится отличной отправной точкой для внедрения перемен в обучающий процесс.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ ОЦЕНКА. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Обсуждение

Для эмпирического обоснования эффективности данной модели, также важно обсудить этапы внедрения этой концепции в компании. Обсуждения обобщенного плана по внедрению 70:20:10 даст возможность понять ключевые аспекты при разработке собственной стратегии корпоративного обучения.

Шаг № 1. Оценка текущих источников и форматов обучения

Даже если в вашей организации уже действует свой подход к обучению, необходимо провести его «ревизию». Первый этап собрать информацию по следующим направлениям:

- Текущее положение процесса обучения в организации,
- Расчет времени, денег и других ресурсов, которые уходят на использование источников этого обучения (если используются официальные источники),
- Выявить лидеров, готовые уделять время развитию своей команды,
- Выявление препятствий в процессе обучения, с которыми сталкиваются сотрудники в настоящий момент,
- Провести мониторинг действующей системы обучения, а также наладить обратную связь и выявить пожелания насчет обучения,
- Измерить производительность и качество работы сотрудника после прохождения обучения, а также его эффективность и результаты.

После сбора информации, нужно оценить, насколько они соответствуют целям организации, а затем приступить к работе над новой системой, не забывая и заимствуя преимущества старой.

Шаг № 2. Создание новой стратегии

Как только станет понятно, что нужно сотрудникам для повышения их производительности, свяжите это с целями компании. Это предопределяет то, каким именно образом будет реализовываться правило 70:20:10. Допустим, если цель бизнеса - повысить скорость и навыки менеджеров в области управления проектами, то план 70:20:10 может выглядеть так:

- Цель - улучшить навыки проджект-менеджеров.
- Дедлайн - 6 месяцев.
- Тип обучения - без отрыва от работы.
- 70% обучения - ведение самостоятельных проектов. Необходимый бюджет: \$2000.
- 20% обучения у тех проджект-менеджеров, которые демонстрируют самые высокие результаты в бизнесе. Необходимый бюджет: \$0 (все в рамках наставничества).
- 10% обучения на курсах выходного дня по одному курсу в месяц. Необходимый бюджет: \$450 (<https://lectera.com/info/ru/articles/model-obucheniya-70-20-10>).

Данный шаблон также стоит отдельно адаптировать к каждому сотруднику, так как у них могут быть индивидуальные потребности и способности. Например, кому-то может потребоваться больше времени для усвоения навыка или больше практики конкретно под присмотром наставника, но меньше обучающих курсов.

Шаг № 3. Выбор правильного технологического оснащения и инновации

В сфере обучения сотрудников крутятся миллиарды долларов. Так только в США в [2019 году](#) общие расходы на обучение (включая фонд заработной платы и расходы на сопутствующие продукты и услуги) составили **\$83 млрд**. В среднем, на обучение одного сотрудника американцы тратят **\$1286 и 42 часа в год** (Рудева, 2021).

Ковидный год хоть и внёс свои коррективы (дистанционного обучения на 28% стало больше), но они почти не отразились на бюджетах. В [2020 году](#) общие расходы на обучение в американских компаниях уменьшились лишь на \$0,5 млрд. и составили **\$82,5 млрд**. При этом время, отведённое одному сотруднику на обучение, выросло до **55,4 часов в год**, а расходы на него сократились до **\$1111**.

Компания проанализировала данные, полученные в ходе опроса L&D-специалистов. Правда, им не задавали вопросов про «70:20:10» напрямую, а спрашивали о «новых

моделях», которые позволяют сотрудникам учиться в процессе работы — а в описании указывали «фреймворки, такие как „70:20:10“...». Больше того, компания анализировала данные организаций, которые по показателям их же бенчмаркинга посчитала наиболее успешными. И хотя результаты получились впечатляющими, это исследование вряд ли можно назвать независимым, да и относящимся непосредственно к модели тоже.

1. Большая Часть Обучения Происходит на Рабочем Месте: Значительная часть обучения происходит на рабочем месте под руководством супервайзеров, акцентируя "обучение через действие".
2. Социальный Фактор в Обучении: Адекватное внимание уделяется социальному фактору, включая общение с опытными коллегами и наставниками. Профессиональные сообщества могут поддерживать этот процесс.
3. Формальные Знания Регулируются: Теоретические знания формальны, строго регламентированы и адаптированы под реальные бизнес-процессы. Их роль - дополнить и объяснить то, что сотрудники уже усвоили на практике.
4. Изменяемое Соотношение: Соотношение трех форм обучения (практика, социальное взаимодействие и формальное обучение) можно изменять в зависимости от потребностей, целей и задач. Однако все три формы должны присутствовать.
5. Современные Технологии Улучшают Обучение: Современные технологии, образовательные платформы и креативные инновации расширяют возможности обучения, делая его интересным и увлекательным.
6. Внутренние Учителя Укрепляют Корпоративную Культуру: Поиск учителей внутри компании, среди сотрудников, укрепляет корпоративную культуру, объединяет команду и раскрывает ее потенциал.
7. Акцент на Развитии Самостоятельности Сотрудника: Основная идея - развивать самостоятельность сотрудника в принятии решений и действиях.

Цель практически любого бизнес-образования - изменение поведения для повышения производительности. Парадоксально, но существуют три самых важных фактора успешного обучения:

- Настрой руководителя перед началом обучения.
- Настрой руководителя после завершения обучения.
- Возможность полной реализации полученных навыков на практике после завершения обучения.

Исходя из исследований можно выделить следующие преимущества модели 70:20:10:

- обучаемый непрерывно видит позитивные и негативные примеры,
- сразу получает оценку своих действий, обратную связь и поддержку.

И такие особенности:

- Модель наиболее продуктивна в крупных корпорациях (Microsoft, Google, HP, Mars), где идеально выстроены и стандартизированы все процессы.
- Подразумевает невысокую критичность ошибок сотрудника во время обучения.
- Требуется значительных временных и энергозатрат руководителя и наставника.

Ласло Бок в упомянутой выше книге «Работа рулит!» формулирует три правила организации процесса взаимообучения, без которого модель 70:20:10 не будет работать:

- Возьмите на вооружение четкий метод: разбейте занятия на небольшие простые части с четкой обратной связью и повторяйте их снова и снова.
- Пусть ваши лучшие сотрудники станут учителями.
- Вкладывайте средства только в такие курсы, где можно замерить изменения в поведении.

Исследования также выявили ряд других преимуществ модели "70:20:10". Обучаемые непрерывно находятся в контакте с положительными и отрицательными примерами, а также мгновенно получают оценку своих действий, обратную связь и поддержку. Эта модель особенно продуктивна в крупных корпорациях, где все процессы стандартизированы (Бердник, 2023). Однако она предполагает невысокую критичность к ошибкам сотрудников в процессе обучения и требует значительных временных и энергетических ресурсов руководителя и наставника.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. CONCLUSION

Существование этой популярной модели нельзя игнорировать, которая, несмотря на столь активное обсуждение и обвинение в недостаточности научного обоснования, эффективно используется многими организациями, так как по мнению Чарльза Дженнингса, ничего не изменится, если инновационные средства обучения внедрить в традиционную структуру обучения. Потому что её суть сводится лишь к управлению и контролю. Традиционному подходу не хватает гибкости, этот подход не отвечает тем целям, которые ставит перед нами динамично развивающийся мир. 70:20:10 в теории и на практике помогает выйти за рамки мышления, ориентированного на курсы и программы обучения. Не стоит забывать, что стратегия обучения и развития 70:20:10 - это отличная стартовая площадка для процесса изменений, так необходимая для развития.

Также следует помнить эффективность обучения зависит не от количества потраченных на это часов. Его успех в том, чтобы предоставить нужную информацию нужным людям в нужное время. Вместо того, чтобы тратить миллионы (или миллиарды) долларов на дорогостоящие учебные модули, компаниям стоит в первую очередь наладить обратную связь. Знания должны доходить точно в срок, чтобы специалисты могли быстро выполнить ту или иную задачу, стоящую перед ним. Ценность модели 70:20:10 также состоит в том, что она выводит обучение за пределы класса, перенося ее на рабочее место и в социальные сферы. В заключении стоит отметить, что ценность модели 70:20:10 не в соотношении, а в подходе и при правильном выборе стратегии и моделей обучения, можно достичь лучших результатов, дать возможность сократить не только расходы, но и время на корпоративное обучение.

Научные исследования, которые бы подтверждали эффективность модели "70:20:10" в чистом виде, может быть не так много. Модель 70:20:10 больше представляет собой концепцию обучения, основанную на опыте и социальном взаимодействии, нежели жестко измеряемый метод.

Следовательно, ценность модели "70:20:10" не заключается в простом соотношении процентов, а в новом подходе к обучению. При правильной формулировке, выборе стратегии и моделей обучения, можно достичь лучших результатов, сократив не только расходы, но и время на корпоративное обучение. Модель "70:20:10" представляет собой отличную отправную площадку для процесса изменений, крайне важных для развития в современном мире.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА. REFERENCES

1. Дженнингс, Ч. (15 05 2015 г.). *Корпоративное обучение: модель 70:20:10*. Получено из <https://www.skolkovo.ru/expert-opinions/korporativnoe-obuchenie-model-70-20-10/>; <https://www.skolkovo.ru>
2. Дженнингс, Ч. (2023). <https://ik-ptz.ru/exam-tests---2017-math/princip-70-20-10-v-obuchenii-korporativnoe-obuchenie-model-10-rassmotrim-kazhdyi.html>. Получено из <https://ik-ptz.ru/exam-tests---2017-math>: <https://ik-ptz.ru> дфг. (б.д.).

3. Э.Базиль. (23/09/2023). Модель 70:20:10 — что это и как её применять в корпоративном обучении. Получено из <https://www.ispring.ru/elearning-insights/model-70-20-10>
4. "70:20:10 Towards 100% Performance" Джозефины Блум и Томаса Вагнера - размышления о преимуществах этой модели
5. "The New Social Learning" авторства Tony Bingham и Marcia Conner - обсуждает эволюцию обучения в цифровой эпохе
6. Корпоративное обучение персонала и методы его оценки: подходы, инструментарий, проблемы и пути их преодоления, [Корпоративное обучение персонала и методы его оценки: подходы, инструментарий, проблемы и пути их преодоления \(cyberleninka.ru\)](#)
7. [Что такое модель обучения Дженнингса \(70:20:10\) | StartExam](#)
8. [70 20 10 Модель обучения: что это такое и как ее реализовать? - АгаСлайды \(ahaslides.com\)](#)
9. <https://lectera.com/info/ru/articles/model-obucheniya-70-20-10>: <https://lectera.com>

DARBA STRESS UN PROFESIONĀLĀ IZDEGŠANA SOCIĀLO DARBINIEKU VIDŪ (BIEDRĪBAS PIEMĒRS)

Irita Merca, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīga
Maģistrantūra, "Sociālais darbs"
irzarina@inbox.lv
Zinātniskais vadītājs: Mg.sc. soc. Agrita Lujāne

ANOTĀCIJA

Pētījums ir balstīts uz biedrības – Latvijas Samariešu apvienība piemēra. Mērķis ir izpētīt darba stresa un profesionālās izdegšanas riska faktorus sociālajiem darbiniekiem, kā arī kādas ir to mazināšanas iespējas. Tika izpētīts, ka biedrības sociālajiem darbiniekiem ir augsta izdegšana, ir iestājies gan emocionālais izsīkums, gan depersonalizācija un personiskā snieguma kritums. Pamatā stresu rada darba saturs un organizācija kopumā. Stresa mazināšanai būtu ieteicams, pārskatīt darba slodzi, veicināt darbinieku dalību supervīzijās.

Atslēgvārdi: darba stress, profesionālā izdegšana, sociālais darbs, darbinieki

ABSTRACT

The study is based on the example of the Latvian Samaritan Association. The aim is to study the risk factors of work stress and professional burnout for social workers, as well as what are the possibilities of reducing them. It was investigated that the associations social workers have high burnout, emotional exhaustion, depersonalization and a drop in personal performance. Basically, stress is caused by the work content and the organization in general. In order to reduce stress, it would be recommended to review the workload, encourage the participation of employees in supervisions.

Keywords: work stress, professional burnout, social work, worker

IEVADS. INTRODUCTION

Pētījuma problēmu un aktualitāti veido darba stresa un profesionālās izdegšanas izplatība, ir izpētīts, ka Latvijā ar darba stresu savā darbavietā ir saskārušies vairāk nekā 50% strādājošo [9]. Tāpat teorētiskie un praktiskie pētījumi rāda, ka tieši sociālais darbs no stresa viedokļa ir ar paaugstinātu risku, ja salīdzina to ar citām profesijām [4].

Pētījums ir aktuāls, jo profesionālas izdegšanas gadījumā, darbiniekiem samazinās personiskais sniegums, t.sk., cieš to psihoemocionālā veselība, kas rada riskus pašam darbiniekam un organizācijai. Izdegšanas gadījumā darbinieks var darbu pamest, attiecīgi tādā veidā cieš pakalpojumu kvalitāte un organizācijai rodas papildu izmaksas. Vienlaikus, lai varētu mazināt darba stresu, ir jāizpēta arī tā rašanās iemesli.

Autore pētījumu balstīs uz biedrības - Latvijas Samariešu apvienība piemēra, kas nodarbojas ar sociālo pakalpojumu sniegšanu visā Latvijā.

Pētījuma mērķis ir izpētīt, kādi risku faktori rada darba stresu un profesionālo izdegšanu biedrības sociālajiem darbiniekiem un, kā var tos mazināt balstoties uz teorētisko perspektīvu.

Pētījumā izmantotā primāro datu ieguves metode - kvantitatīvā – darbinieku aptauja profesionālās izdegšanas un darba stresa riska faktoru noteikšanai.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Darba stress ir cilvēka reakcija uz tādu situāciju, ko tas atzīst par nepārvaramu, un tādu, kas ir ārpus tā resursiem un spējām. Darba stress rodas darba vietā un tas ir saistīts ar noteiktām darba

kategoriņām – apstākļi (t.sk., fiziskā vide), saturs (slodze, intensitāte, uzdevumu noteiktība), nodarbinātības faktori (karjeras izaugsmes iespējas), sociālās mijiedarbības (piemēram, attiecības ar klientiem, kolēģiem). Profesionālā izdegšana ir emocionāls izsīkums – stresa rezultāts, kam ir raksturīga arī depersonalizācija un cinisms. Tā rezultātā cilvēkam ir sajūta, ka tas nekontrolē savu psihoemocionālo stāvokli, t.sk., tam zūd pārliecība par savām spējām un sniegumu. Šādā situācijā cilvēkam nav vēlmes doties uz darbu, tas jūtas iztukšots, biežāk iesaistās konfliktos ar kolēģiem, ciniski izturas pret cilvēkiem u.tml. Profesionālo izdegšanu mēdz arī iedalīt attiecīgajās dimensijās, kas arī seko jeb iestājas viena pēc otras – emocionālais izsīkums, depersonalizācija, personiskais sniegums (zudums) [5] [6].

Dažādos pētījumos pasaulē, kas ir veikti praksē starp sociālajiem darbiniekiem tiek atzīts, ka sociālais darbs rada paaugstinātu stresu, kas izriet no pašiem darba apstākļiem, t.sk., mijiedarbības ar klientiem. Darbā ir paaugstināta slodze, darbinieki saskaras ar stresa pilnām situācijām vai, kas rada tiem spriedzi. Arī pats darbs ir ar augstu misijas un atbildības sajūtas līmeni, jo tas ietver sevi strādāšanu ar sabiedrības neaizsargātām grupām. Nereti darbinieki izdeg, jo nav iespējams sasniegt nospraustos mērķus, t.sk., līdz galam palīdzēt klientiem [2] [3] [4].

Globāli pētījumi rāda, ka ~60% sociālo darbinieki ir izjutuši augstu stresa līmeni, kas attiecīgi parāda problēmas izplatības līmeni un nozīmību [7].

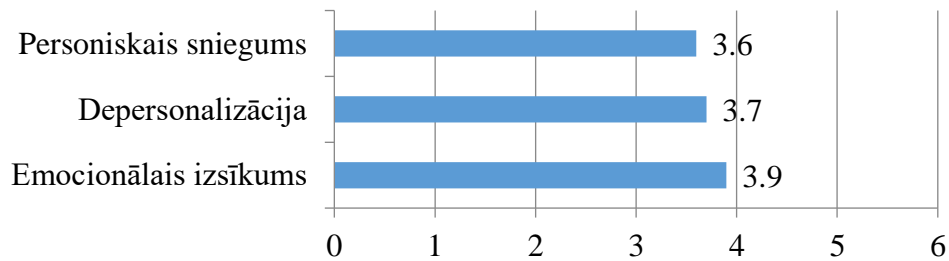
Attiecībā uz stresa risku mazināšanu - sociālajiem darbiniekiem tiek ieteikts gan izmantot individuālas, gan organizācijas līmeņa stratēģijas. Darba stress un profesionālā izdegšana rodas darba vietā un tā ir saistīta ar darba modeli, līdz ar to attiecīgās izmaiņas saistībā ar šiem aspektiem arī mazina attiecīgos riskus. Individuālā līmenī tiek rekomendēts attīstīt dažādas t.s., pārvarēšanas prasmes, kas ietver sevī - gan domāšanas maiņu, pašanalīzi, gan konfliktu risināšanas prasmju attīstīšanu. Būtiska ir izpratnes izveidošana par konkrēto problemātiku, jo tikai apzinoties to, kas rada stresu, var arī veiksmīgāk to vadīt [5].

Tāpat organizācijas līmenī sociālo darbinieku vidū stresa mazināšanā tiek izmantotas supervīzijas, kas pēc būtības kalpo kā profilakses un stresa mazināšanas metode. Tāpat tiek rekomendēts mazināt darba slodzi (piemēram, izlīdzinot to), veicināt darba elastību, kā arī kopumā izrādīt augstāku atsaucību no vadības puses. Darbiniekiem ir jābūt informētiem gan par stresa identificēšanas, gan novēršanas, t.sk., risku mazināšanas aktivitātēm [1] [2] [3].

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Autore, lai sasniegtu pētījuma mērķi, veica biedrības sociālo darbinieku aptauju. 2023.g. augustā, izmantojot e-pastu tika uzrunāti apvienības visi sociālie darbinieki (26) ar lūgumu piedalīties pētījumā aizpildot darba stresa un profesionālās izdegšanas aptaujas anketas. Kopā atsaucās, 20, tādā veidā atsaucības līmenis bija 77%. Darba stresa noteikšanai tika izmantota individuāla autores sastādīta anketa, kurā darbiniekiem bija jāvērtē dažādas situācijas saistībā ar darba stresu, kas sadalīti 5 faktoru grupās – darba saturs un raksturs; komunikācija; organizācija kopumā; darba vide; personīgie iemesli. Katrā faktoru grupā bija ietvertas attiecīgās situācijas, kas bija attiecīgi jāvērtē pēc biežuma, cik ļoti cilvēks ar tām sastopas. Savukārt profesionālās izdegšanas novērtēšanā tika izmantota K. Maslačas (K. Maslach) MBI jeb izdegšanas aptaujas anketa. Šī anketa izmanto 3 izdegšanas dimensijas (emocionālais izsīkums, depersonalizācija, personīgais sniegums), kurās iekļautās stresa situācijas arī vērtē pēc biežuma. [5].

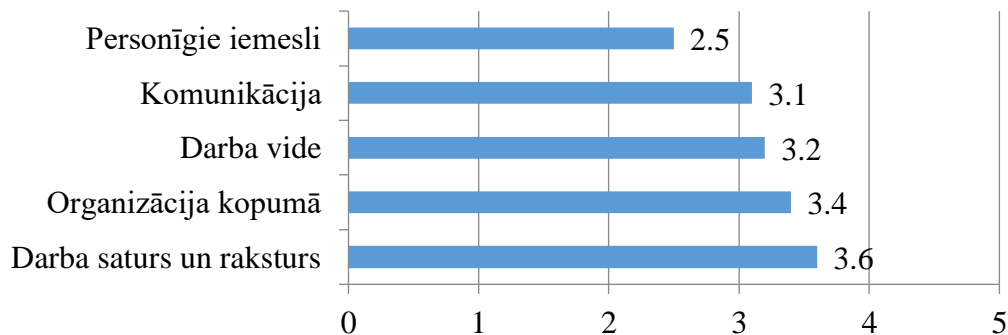
Kā pirmo autore noskaidroja darba stresa profesionālās izdegšanas līmeni, attiecīgi apkopojot rezultātus, kopumā tika secināts, ka vidēji visiem darbiniekiem, katrā no dimensijām tas bija augsts. Vidējie vērtējumi punktus/ballēs katrai dimensijai pēc biežuma skatāmi attēlā nr.1.

1.att. Darbinieku profesionālās izdegšanas vidējais vērtējums pēc biežuma katrai no dimensijām

Attiecīgo dimensiju vidējais iespējamais vērtējums ir 3 (vērtēšanas skalas gradācijas 0 punktu – nekad, 6 – katru dienu), līdz ar to var secināt darbinieki ar attiecīgajām situācijām, kas ir ietvertas minētajās dimensijās saskaras dažas reizes mēnesī (3) vai pat reizi nedēļā (4). Turklāt kā redzams tieši emocionālais izsīkuma dimensijai ir viss augstākais vidējais vērtējums, kas liecina, ka darbinieki, praktiski reizi nedēļā jūtas iztukšoti, tiem ir nevēlēšanās doties uz darbu, kas ir attiecīgās izpausmes formas. Šāds izsīkuma līmenis un biežums ir radījis situāciju, ka darbiniekiem ir iestājusies arī depersonalizācija (cinisms, konfliktēšana) un personiskā snieguma kritums, piemēram, kad tie uzskata, ka netiek galā ar darba pienākumiem. To var saistīt ar to, ka darbinieki ilgstoši saskaras ar augstu stresu, ko tie nerisina, piemēram, neizmantojot pilnvērtīgi darba vietas sniegtās supervīzijas iespējas un vai citas metodes, stresa mazināšanā.

Turpinājumā autore noskaidroja to, kā darbinieki kopumā novērtēja katru no minētajām darba stresa dimensijām, t.i., cik bieži tie saskārās ar attiecīgajām situācijām, kas izriet no vidējo punktu / balļu skaita (skat. att. nr.2).

2.att. Darbinieku vidējais novērtējums darba stresa kategorijām

Vidējais iespējamais vērtējums, saskaņā ar aptaujas atslēgu ir 2,5 balles / punkti (vērtējuma gradācija 0 – nekad, 5 – ļoti bieži). Līdz ar to var secināt, ka kopumā visas stresa dimensijas darbiniekiem rada darba stresu (izņēmums personīgie iemesli, kas ir robežvērtībā). Tas nozīmē, ka darbinieki ar šiem stresoriem saskaras dažkārt (3) vai bieži (4). Kā redzams attēlā, tad kopumā, no vidēji augstāko vērtējuma viedokļa, tad tieši darba saturs un raksturs izraisa stresu. Arī pati organizācija kalpo par pamatu darba stresam. To var saistīt ar to, ka darba stresu rada gan darba slodze, gan intensitāte, kas ir raksturīga sociālajām darba. Arī organizācijas dizains, darbu modeļi ir par pamatu stresam, piemēram, ne vienmēr darbā ir tādas situācijas, kad darbinieks var palīdzēt klientam, kas arī rada stresu. Arī darba vide tiek vērtēts kā samērā augsts stressors, ko var saistīt ar fiziskajiem aspektiem darba vietā, piemēram, nedrošības sajūtu un/vai nomācošu vidi kopumā. Visi šie darba aspekti ir arī raksturīgi biedrībai, līdz ar to, stresa mazināšanas kontekstā ir jāizmanto

teorētiskajās aspektos jau gūtās atziņas, piemēram, jāmazina slodze, jāveicina darbinieku līdzdalība supervīzijās, jāinformē par stresa izcelsmi, nozīmi un vadīšanu.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Kopumā var secināt, ka darba stresa izplatība sociālo darbinieku vidū visā pasaulē ir ļoti augsta (60% darbinieku ir saskārušies ar augstu darba stresu), jo tā ir profesija ar paaugstinātu stresa risku.

Praktiskais pētījums biedrībā parādīja, ka tajā strādājošo sociālo darbinieku darba stresu rada pats darba saturs (garas darba stundas, slodze intensitāte) un organizācija kopumā, piemēram, nespēja ietekmēt darba rezultātu, klientu dzīvi, kas arī izriet no darba modeļiem. Darbinieki ir profesionāli izdeguši, jo tiem ir augsts attiecīgais līmenis. Tiem jau ir iestājies gan emocionālais izsīkums, gan depersonalizācija un snieguma kritums.

Nemot vērā teorētiskajos aspektos gūtās atziņas, tad darba stresu uz konkrētā piemēra bāzes var mazināt, attiecīgi pārskatot darbinieku slodzi, nodrošinot to efektīvu dalību supervīzijas un informāciju par darba stresu, kas dotu izpratni un iespējas to mazināt arī ar pašpalīdzības metodēm.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Āboltiņa, L. (2012). *Reflektīvā darbība sociālo darbinieku supervīzijā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
2. Hirst, V. (2019). Burnout in social work: The supervisor's role. *Aotearoa New Zealand Social Work* 31, 2, 122-126. DOI:10.11157/anzswj-vol31iss3id653
3. Kheswa, J., G. (2019). Factors and effects of work-related stress and burnout on the well-being of social workers in the Eastern Cape province, South Africa. *SA Journal of Industrial Psychology/SA Tydskrif vir Bedryfsielkunde*, 45, a1661, 1-10. <https://doi.org/10.4102/sajip.v45i0.1661>
4. Lloyd, C., King, R., Chenoweth, I., L. (2011). Social Work, stress and burnout: A review. *Journal of Mental Health*, 11, 3, 255 – 265. DOI:10.1080/09638230020023642
5. Maslach, C., Shcaufeli, B., W., Leiter, M. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology* 52, 397-422. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/211390827_JOB_BURNOUT
6. Rožman, M., et.al. (2019). Occupational Stress, Symptoms of Burnout in the Workplace and Work Satisfaction of the Age-diverse Employees. *Organizācija* 52, 1, 46-52. DOI:10.2478/orga-2019-0005
7. Rocha, D., et. al. (2022). Stress, cognitive appraisal, and burnout in social workers of residential child care. *Revista de Psicología*, 40, 2, 1075-1097 (e-ISSN 2223-3733)
8. Reņģe, V. (2007). *Mūsdienu organizāciju psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne.
9. Rozenštoka, S., Akuratere (2022). Fiziska slodze un stress. Retrieved from: <https://eveselibaspunkts.lv/lv/Article/Read/fiziska-slodze-un-stress>

INCREASING THE SOCIAL IMPACT OF ACADEMIC RESEARCH: SCIENCE SHOP MODEL OUTCOMES AND CHALLENGES

Natalya Mikhailova, M.A.
Lecturer
Lithuania
European Humanities University
Department of Humanities and Arts
natalya.mikhailova@ehu.lt

ABSTRACT

The study investigates community engagement university program Science Shop to determine its impact on civil society partners and students from politically charged environments in an exiled context. The research problem is framed as the need to gather and analyze data on educational projects that expand the inclusive aspect of academic curriculum. Further research is needed to contribute to analysis of benefits and challenges experienced by university and civil society specifically in exiled contexts.

Keywords: community-engaged research, science shop, inclusive education

АННОТАЦИЯ

В исследовании изучается университетская программа по взаимодействию с гражданским обществом, чтобы определить ее воздействие на социальных партнеров и студентов в контексте изгнания и политически напряженной ситуации. Проблема исследования формулируется как необходимость сбора и анализа данных о подобных образовательных проектах, расширяющих инклюзивный аспект академической учебной программы. Необходимы дальнейшие исследования, чтобы внести вклад в анализ преимуществ и проблем, с которыми приходится сталкиваться университетскому и гражданскому сообществу именно в условиях изгнания.

Ключевые слова: исследования с вовлечением общественности, science shop, инклюзивное образование

INTRODUCTION

Embedding community engagement into academic research has a long tradition in universities' teaching and learning practices. Addressing the so-called third mission of the university aims to increase the universities' contribution to community and ensures that academia benefits the non-profit community partners and, where appropriate, updates its research according to civic society needs and experiences [13]. While there is extensive research on benefits of engaged research for the university as a stakeholder, there are significant gaps in existing literature on the need to develop an inclusive curriculum based on engagement specifically with exiled and relocated non-profit organizations and civil society actors [6]. The research problem is framed as the need to gather and analyze data on science shop and similar educational projects that expand the inclusive aspect of academic curriculum [10, 11].

Using literature analysis as the research method, augmented with qualitative approach to collect data involving focus groups, the goal of the research is to showcase core challenges and benefits of the science shop model, especially in complicated political situations as implemented by exiled university community for the purpose of assisting relocated civil society actors and non-profit organizations. Additionally, further research is needed not only to contribute to analysis of the benefits and challenges of this community engagement model as practiced in exiled contexts, but also in order to identify the best evaluation and impact assessment methods in order to provide data how to increase that impact. Due to the observable increase in such tendencies like suppression of academic freedom closure of universities along with civil society organizations forced into exile, the topicality of this research is crucial.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Educational programs like science shop provide participatory research support in response to concerns experienced by civil society by linking community organizations who need data and better understanding of issues at hand with academic research carried out by universities. This model allows for reversal of the traditional approach towards bottom-up practice-to-research approach where the needs of civil society inform and illuminate the directions of research at a university. Such collaboration aims to close the gap between academic disciplines and practice and, most importantly, this cooperation between academia and civic society is essential for many universities today due to the afore-mentioned trends towards political and refugee crises. Community engagement in this case becomes a necessity to design the academic programs with attention for addressing contemporary social and political challenges, empowering students and faculty to be active agents of positive change in communities.

Science Shop methodology integrates several well-researched aspects of teaching and learning such as experiential learning, community-based teaching, engaged learning, participatory research, citizen science. However, it is necessary to collect and assess data on the efficiency of models like science shop regarding multiple aspects: While there is research data on how the collaboration serves student learning, there is less research and data to answer the question how does collaboration serve the community partners, especially when we are dealing with civil society organizations that were liquidated by the regime in their respective home countries (e.g. Belarus, Russia) and had to relocate abroad (Lithuania, Poland, Latvia, Georgia, Armenia, Germany, etc) [3].

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

A review of literature shows that knowledge transfer within community-engaged research projects like Science Shop has multiple outcomes and impact results that are highlighted and analyzed [7]. Most frequently, impact on students and universities is assessed: strengthened ties between the academy and civic organizations; students' greater awareness of community and societal problems; enriched study programmes with real-life learning cases; increased networking that is crucial for students' employability; creation of new partnerships thus expanding the academic scope of topics for academic research; promotion of experiential learning. In other words, when faculty integrate civic society requests into their syllabus and courses, the courses themselves increase their attractiveness to stakeholders, at the same time students develop practical skills needed immediately upon graduation, and civic society provides real-life most current cases for courses – an all-around process, as a result of which universities thus aid with their research the on-the-ground needs of social actors [1, 2, 5].

However, three gaps in research have been established: first, there is a limited amount of impact assessment studies; second, these studies focus less on community members; third, close to none research exists on such educational programs in exiled academic and civic communities [6]. Tangentially related but nonetheless crucially important is the lack of consensus on criteria for assessment of results which hampers research analysis.

Evaluation shows that there is still significant need for research on effects in relation to impact in exiled communities since the impact results are delayed sometimes several years and the time frame does not fit academic year semesters. Another problem is that the process of establishing such an engaged-research project is subject to a protracted process of mutual adjustment of expectations, formulating together in common conversations current problems and solutions. Complicating the universities' need of several years monitoring how civic society organizations are benefitting their target group, the case in exiled conditions is hampered by NGOs being dispersed

across geographies, their work interrupted by forced relocation, the need to be registered in foreign countries under different legal regulations. Finally, there is a significant need to rethink education and research with and for local communities through more direct involvement of community engagement experts. This would help to redesign courses for community-engaged learning and to run a continuous professional development for community engagement which will increase students employability.

This situation calls for more extensive research, since data is more difficult to gather from dispersed across geographies organizations, also due to the delayed impact of academic research as applied in the work of displaced community partners, and because the third mission of a university is not formally recognized in authoritarian countries, as it is seen as a challenge of status quo (hence, there exists a significant need to develop students' culture of civic engagement) [9]. Additionally, there is a need to identify the best evaluation and impact assessment methods such engaged research projects in order to provide data how to increase that impact in situations where data collecting is more difficult and where such community-engagement initiatives are more needed than ever. Last but not least, an overview of external and internal factors that increase or hinder university engagement needs to be compiled in order to assist the growing role of higher education in responding to societal challenges [4].

A review of literature shows that more effective prioritisation of knowledge transfer from universities is needed in order to meet societal needs better in a sustainable and collaborative cooperation with universities [8].

CONCLUSION

Considering the aforementioned trends and challenges as laid out in this study, it would be necessary to assess how effectively engaged research in educational programs like Science Shop is being applied for the benefit of civil society, how such curriculum serves vulnerable and disadvantaged students in a more inclusive manner. This entails focusing on higher education institutions providing such educational projects for displaced communities and civil society actors.

REFERENCES

1. Goodman, M. (2016). "Evaluating Community Engagement in Research: Quantitative Measure Development." *Journal of Community Psychology*, 45(1).
2. Luger, T.M., Hamilton, A.B. and True, G. (2020), *Measuring Community-Engaged Research Contexts, Processes, and Outcomes: A Mapping Review*. *The Milbank Quarterly*, 98: 493-553.
3. Morone, J. A., & Kilbreth, E. H. (2003). "Power to the People? Restoring Citizen Participation." *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 28(2-3), 271–288.
4. Mueller, M. P. , Tippins, D. , Bryan, L. A. (2011). *The Future of Citizen Science*. *Democracy and Education*, 20 (1), Article 2. Retrieved from: <https://democracyeducationjournal.org/home/vol20/iss1/2>
5. Nelson, K. (2022). "The Impacts of Science Shops for Community Partners and Students: A Case Study of a Cocurricular Canadian Model." *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 26(2), 103.
6. Recommendations for inclusive students' engagement in PHE, Policy Paper. (2023). Retrieved from <https://www.eurashe.eu/document/inclusiphe-policy-paper/>
7. Savoia, A., Lefebvre, B., Millot, G., & Bocquet, B. (2017). "The Science Shop Concept and its Implementation in a French University." *Journal of Innovation Economics & Management*, 1(22), 97-117.
8. SciShops: Enhancing the responsible and sustainable expansion of the science shops ecosystem in Europe, Baseline research and best practice report on participatory and community-based research. (2017). Retrieved from https://www.scishops.eu/wp-content/uploads/2020/02/SciShops.eu_D2.1-Baseline-research-and-best-practice-report-on-participatory-and-community-based-research.pdf
9. Schlierf, K., Meyer, M. (2013). "Situating knowledge intermediation: Insights from science shops and knowledge brokers," *Science and Public Policy*, 40(4), 430–441

10. Wallerstein N, Oetzel JG, Sanchez-Youngman S, et al. (2020). Engage for Equity: A Long-Term Study of Community-Based Participatory Research and Community-Engaged Research Practices and Outcomes. *Health Education & Behavior*. 47(3):380-390.
11. Wallerstein, N. (2017). "Engage for Equity: Advancing the Fields of Community-Based Participatory Research and Community-engaged Research in Community Psychology and the Social Sciences." *American Journal of Community Psychology*, 67(3-4).
12. Zaal, R., & Leydesdorff, L. (1987). "Amsterdam Science Shop and its influence on university research: the effects of ten years of dealing with non-academic questions." *Science and Public Policy*, 14(6), 310–316.
13. Zomer, A., Bennenworth, P. (2011). The Rise of the University's Third Mission. In: Enders, J., de Boer, H.F., Westerheijden, D.F. (eds) *Reform of Higher Education in Europe*. SensePublishers.

SOCIĀLĀ DARBA VEICĒJU PAŠPALĪDZĪBAS STRATĒGIJU PAŠNOVĒRTĒJUMS RUGĀJU PAGASTĀ

Rasma Piliņa, Latvija
Baltijas Starptautiskā Akadēmija, Rīgas filiāle
Profesionālā maģistra studiju programma „Sociālais darbs”
raasma@inbox.lv
Zinātniskais vadītājs: Vieslektore, Mg.sc.soc. Agrita Lujāne

ANOTĀCIJA

Pandēmijas ietekmē ir mazinājušās darbaspējas, un palielinājis profesionālās izdegšanas risks palīdzošo profesiju pārstāvjiem. Pašpalīdzība ir darbības, kas sekmē psiholoģisko labizjūtu un veselību. Šī pētījuma mērķis bija noskaidrot sociālā darba veicēju pašpalīdzības stratēģiju pašnovērtējumu Rugāju pagastā. Rezultāti liecina, ka sociālā darba veicējiem ir zema pašpalīdzības stratēģiju īstenošana, kas būtiski palielina profesionālās izdegšanas risku. Pētījuma dati aktualizē nepieciešamību pašpalīdzības tematiku iekļaut sociālā darba veicēju apmācībās.

Atslēgvārdi: pašpalīdzības stratēģijas, profesionālā izdegšana, profesionālās kompetences, sociālais darbs, sociālā darba veicēji

ABSTRACT

Due to the impact of the pandemic, working capacity has decreased, and the risk of professional burnout for representatives of the helping professions has increased. Self-care is activities that promote psychological well-being and health. The aim of this study was to find out the self-assessment of self-care strategies of social work practitioners in Rugāji parish. The results show that social work practitioners have a low implementation of self-care strategies, which significantly increases the risk of professional burnout. The research data highlight the need to include the topic of self-care in the training of social work practitioners.

Keywords: professional burnout, professional competences, self-care strategies, social work practitioners, social work

IEVADS. INTRODUCTION

Palīdzošajās profesijās strādājošie, tai skaitā sociālā darba veicēji, ir pakļauti augstam profesionālās izdegšanas riskam [36] un stresam darba vietā [15; 30]. Profesionālā izdegšana ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc sociālā darba speciālisti pamet profesiju [33], un tā negatīvi ietekmē darbinieku fizisko un garīgo veselību [13].

Stresa menedžmenta spējas ir atkarīgas no pašpalīdzības stratēģiju izmantošanas. Regulāra pašpalīdzības stratēģiju veikšana var novērst turpmāku izdegšanas attīstību augsta stresa apstākļos [13]. Svarīgi sociālajā darbā ieviest stratēģijas, kas mazinātu stresa faktorus un palielinātu profesionālos un personīgos resursus [16].

Nozīmīga atbalsta forma stresa mazināšanai un resursu atjaunošanai ir pašpalīdzība, turklāt tās praktizēšana veicina psiholoģisko noturību un samazina darba pārslodzi (izdegšanu) [2; 4]. Pašpalīdzība ir definēta kā darbības, kas palīdz uzlabot veselību un labklājību gan privātajā, gan profesionālajā dzīvē. Pastāv vairākas pašpalīdzības stratēģijas, piemēram, laika plānošana, sociālais atbalsts, rūpes par savu psiholoģisko labizjūtu, būšana vienatnē un klusumā, psiholoģiskais un profesionālais atbalsts u.c. [22].

Šis pētījums ir balstīts uz pašpalīdzības stratēģijām, līdz ar to tiek noskaidrots, kādas pašpalīdzības stratēģijas sociālā darba veicēji praktizē, cik bieži, kuras pašpalīdzības stratēģijas ir nozīmīgas un kādi ir šķēršļi praktizēšanai.

Pētījuma mērķis: Noskaidrot sociālā darba veicēju pašpalīdzības stratēģiju pašnovērtējumu Rugāju pagastā.

Pētījuma dalībnieki: sociālā darba veicēji (n=13), no tiem : sociālie darbinieki (n=3), sociālais aprūpētājs (n=1), sociālais rehabilitētājs (n=1), aprūpētāji (n=7), asistents ģimenēm ar bērniem (n=1).

Procedūra: klātienē individuālās intervijas.

Datu apstrādes un analīzes metode: Kvalitatīvā kontentanalīze. Intervijas tika fiksētas rakstiskā veidā, dati tika apkopoti tabulā. Dati tika kodēti, kategorizēti un pēc tam grupēti. Datu analīzei tika lietota programma Microsoft Office Excel (Office 365).

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Sociālais darbs var radīt psiholoģisku, emocionālu un fizisku slodzi, kā arī negatīvi ietekmēt sociālā darba veicēju veselību un labklājību [1]. Uzmanības nepievēršana sociālā darba veicēju labbūtībai, rada negatīvas sekas visos profesijas aspektos, tostarp profesionālajā izdegšanā, personāla mainībā un darba vidē [9]. Pašpalīdzības prasmju un stratēģiju integrēšana sociālā darba praksē ir būtiska, lai novērstu izdegšanu [18]. Izdegšana ir fiziska un emocionāla izsīkuma stāvoklis, kas rodas hroniska stresa rezultātā un ilgstoši strādājot emocionālas spriedzes apstākļos. Izdegšanai raksturīgi ir enerģijas izsīkums un samazināta profesionālā efektivitāte [39]. Savukārt, pašpalīdzība (*self-help, self-care, self-care practices, self-help practices*) tiek definēta kā apzināti veiktas aktivitātes, lai uzturētu fizisko, emocionālo un garīgo labklājību [8; 22; 31]. Ir pierādīts, ka regulāra un daudzveidīga pašpalīdzības metožu praktizēšana sekmē psiholoģisko noturību [2; 10; 19], mazina stresu un izdegšanas risku [12; 29], kā arī mazina nogurumu [4].

Regulāru pašpalīdzības aktivitāšu veikšana ir saistīta ar sniegto pakalpojumu kvalitāti un labu darba attiecību izveidošanu ar klientiem [5], kā arī ar zemu stresa līmeni un labu fizisko un emocionālo veselību [32]. Profesionālis, kurš regulāri praktizē pašpalīdzības metodes var kvalitatīvi pildīt savus darba pienākumus un palielināt klientu aprūpes kvalitāti [6; 19].

Sociālā darba veicēji bieži vien nonāk situācijās, kad netiek atpazītas izdegšanas pazīmes un nepieciešamība pēc palīdzības [7], pat sociālie darbinieki ar lielu darba stāžu ir pakļauti izdegšanai [11]. Profesionālo izdegšanu ietekmē dažādi faktori. Pastāv saistība starp augstu izdegšanas risku un zemu sociālā atbalsta un darba un privātās dzīves līdzsvara līmeni [35]. Konflikta esamība gan ģimenē, gan darbā kavē pašpalīdzības praktizēšanu un palielina izdegšanas risku [20]. Ir pierādīta saistība starp profesionālo izdegšanas un sociālā darba grādu (izglītība) [14].

Svarīgi ir praktizēt efektīvas pašpalīdzības stratēģijas, kuru mērķis ir samazināt psiholoģisko stresu un uzlabot sociālā darba veicēja labklājību [3]. Pastāv daudz un dažādu pašpalīdzības veidu, lai mazinātu izdegšanas risku. Ir pierādīts, ka sociālais atbalsts palīdz aprūpētājiem nodrošināt labāku kvalitāti sniegtajiem pakalpojumiem un samazina izdegšanas simptomus [34]. Lai mazinātu izdegšanas risku, svarīgi ir piedalīties supervīzijās [11; 17]. Darbiniekiem, kuri strādā ar traumām upuriem tiek ieteikts saņemt profesionālu psiholoģisku atbalstu, tas palīdz speciālistiem apstrādāt viņu emocionālās reakcijas ar klientiem [38]. Lai mazinātu stresu, sociālie darbinieki izmanto dažādas pašpalīdzības metodes, piemēram, apzinātības praktizēšanu, fiziskās aktivitātes, sociālo atbalstu, līdzjūtības pret sevi praktizēšanu, laika plānošanu [23].

Sociālā darba veicējam nepieciešamās zināšanas un prasmes nosaka profesijas standarti. Lai gan profesiju standartos ir minētas prasmes profesionālās izdegšanas prevencijai, tomēr pašpalīdzības prasme nav aktualizēta nevienā no profesiju standartiem [24; 25; 26; 27; 28].

Zinātniskajā literatūrā ir pētīta pašpalīdzības nozīme sociālā darba apmācībās. Ir pierādīts, ka sociālā darba studiju programmās ir nepieciešamība integrēt pašpalīdzību un izdegšanas prevenciju [35] kā profesionālu kompetenci, kas palīdz pilnveidot un attīstīt speciālistus ilgtermiņā [6]. Apzinātības prakses integrēšana sociālā darba mācību programmās, palīdz uzlabot studējošo

pašpalīdzības prasmes, kā arī galvenās sociālā darba prakses prasmes un vērtības [21]. Būtisks aspekts pašpalīdzības ieviešanai studijās ir arī mācībspēku kompetence par pašpalīdzības stratēģijām un veidiem kā to piekopt [37].

Regulāra pašpalīdzības praktizēšana ir nozīmīga sociālā darba veicēja vispārējās labbūtības, veselības un darba spēju uzturēšanai. Svarīgi ir pašpalīdzības tēmu jau iekļaut sociālā darba apmācībās, tādējādi nākotnes speciālisti labāk tiek sagatavoti praksei. Profesionālā izdegšana un pašpalīdzība ir saistīta ar psiholoģisko noturību, proti, regulāri pakritizējot pašpalīdzību, palielinās psiholoģiskā noturība un mazinās profesionālās izdegšanas risks. Lai kvalitatīvi strādātu sociālā darba jomā ir nepieciešamas atbilstošas kompetences un prasmes, ko nosaka profesiju standarti, taču pašpalīdzības prasme nav aktualizēta nevienā no profesiju standartiem. Svarīgi ir arī pēc studiju pabeigšanas profesionāli pilnveidoties, tai skaitā apgūstot, praktizējot pašpalīdzību.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI, NOVĒRTĒJUMS. RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

Sociālā darba veicēji ($n = 13$), no tiem: sociālie darbinieki ($n=3$), sociālais aprūpētājs ($n=1$), sociālais rehabilitētājs ($n=1$), aprūpētāji ($n=7$), asistents ģimenēm ar bērniem ($n=1$).

Visi pētījuma dalībnieki novērtēja pašpalīdzību kā lietderīgu un vērtīgu savas veselības, labbūtības un darba kvalitātes saglabāšanai. Sociālā darba veicēji ikdienā pielieto dažādas pašpalīdzības stratēģijas (skatīt tabulā). Regulāri šīs pašpalīdzības stratēģijas izmanto mazāks skaits sociālā darba veicēju un arī regulāri tiek praktizēts mazāks klāsts pašpalīdzības aktivitāšu.

Sociālā darba veicēju ikdienā praktizētās pašpalīdzības stratēģijas

Pašpalīdzības stratēģija	Veiktās pašpalīdzības aktivitātes
Laika plānošana	<ul style="list-style-type: none"> - Darba laika ievērošana - Ģimenes un tuvinieku informēšana par saviem plāniem
Veselības uzvedība	<ul style="list-style-type: none"> - Regulāra ēdienreīžu ievērošana - Miega higiēnas ievērošana - Pastaigāšanās dabā
Garīgās reliģiskās prakses	<ul style="list-style-type: none"> - Dievkalpojumu apmeklēšana
Sociālais atbalsts	<ul style="list-style-type: none"> - Laika pavadīšana ar draugiem - Atbalsta saņemšana no ģimenes - Laika pavadīšana ar ģimeni
Rekreācijas pasākumi	<ul style="list-style-type: none"> - Piedalīšanās brīvdienu un / vai izklaides braucienos - Kultūras pasākumu apmeklēšana
Iedvesmas smelšanās dabā	<ul style="list-style-type: none"> - Dabas velšu ievākšana - Darbošanās dārzā
Profesionālā attīstība	<ul style="list-style-type: none"> - Piedalīšanās sociālajos un izglītojošos profesionālajos pasākumos
Koleģiālais atbalsts	<ul style="list-style-type: none"> - Atbalsta un palīdzības saņemšana no kolēģiem - Draudzīgu attiecību veidošana darba vidē
Psiholoģiskais un profesionālais atbalsts	<ul style="list-style-type: none"> - Supervīziju / pārraudzības apmeklēšana

Pašpalīdzības stratēģijas, kuras ir nozīmīgas pētījuma dalībniekiem, bet kuras ikdienā netiek praktizētas ir: 1) būšana vienatnē un klusumā; 2) rūpes par savu psiholoģisko labizjūtu; 3) personīgās un profesionālās dzīves balanss un savu jūtu, vajadzību apzināšanās.

Kā galvenos šķēršļus pašpalīdzības praktizēšanai sociālā darba veicēji min: 1) laika trūkums; 2) pašpalīdzības praktizēšanai atbilstošas vides trūkums; 3) enerģijas trūkums darba laikā un pēc tā, lai veltītu laiku rūpēm par sevi; 4) citu cilvēku vajadzību prioritizēšana; 5) zināšanu trūkums par pašpalīdzību.

Lai gan visiem pētījuma dalībniekiem bija zema pašpalīdzības stratēģiju īstenošana, tomēr tika novērota saistība starp pašpalīdzības stratēģiju izmantošanu un izglītības, kvalifikācijas līmeni. Proti, jo augstāka ir sociālā darba veicēja iegūtā kvalifikācija, izglītības līmenis, jo biežāk tiek veiktas dažādas pašpalīdzības aktivitātes.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Apkopojot iepriekš minēto, var secināt, ka sociālā darba veicējiem ir zema pašpalīdzības stratēģiju īstenojamība, kas būtiski palielina profesionālās izdegšanas risku. Pašpalīdzības stratēģiju regulāru pielietojumu ikdienā ir nepieciešams aktualizēt visiem sociālā darba veicējiem, jo šie profesionāļi paši sniedz atbalstu saviem klientiem, un nereti atbalsts ir tieši saistīts ar dažādu pašpalīdzības stratēģiju izmantošanu klienta ikdienā. Atsaucoties uz sociālā darba veicēju profesiju standartiem, nepieciešams pašpalīdzības tematiku iekļaut sociālā darba speciālistu apmācībās, lai preventīvi izglītotu topošos speciālistus par aktivitāšu veikšanu savas labbūtības uzlabošanai un saglabāšanai profesionālajā vidē. Nereti pašpalīdzības praktizēšanas šķēršļi ir atbilstošas vides trūkums un zināšanu trūkums par pašpalīdzību, tādēļ apmācībām par pašpalīdzību jābūt pieejamām arī jau praktizējošiem sociālā darba veicējiem.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Apgar, D., & Cadmus, T. (2022). Using Mixed Methods to Assess the Coping and Self-regulation Skills of Undergraduate Social Work Students Impacted by COVID-19. *Clinical Social Work Journal*, 50:55–66. <https://doi.org/10.1007/s10615-021-00790-3>
2. Bundzena-Ervika, A., Mārtinsons K., Perepjolkina V., Ruža, A., Koļesņikova, J., & Rancāns, E. (2021). Relationship between psychological resilience and self-care strategies of healthcare professionals during Covid-19 pandemic in Latvia. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, May 28 – 29, 2021, Rezekne Academy of Technologies. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2021vol7.6258>
3. Corallo, F., Bonanno, L., Buono, V. L., De Salvo, S., Rifici, C., Bramanti, A., & Marino, S. (2018). Coping strategies in caregivers of disorders of consciousness patients. *Neurological Sciences*, 39:1375–1381. <https://doi.org/10.1007/s10072-018-3431-1>
4. Crawford, K. (2020). Managing compassion fatigue: Self-care guidebook for helping professionals. [An Honor Thesis/ HONR 499]. Muncie, Indiana: Ball State University. Retrieved from <https://cardinalscholar.bsu.edu/server/api/core/bitstreams/379005aa-ff0e-451d-9339-8dc93f8944f8/content>
5. Dalphon, H. (2019). Self-care techniques for social workers: Achieving an ethical harmony between work and well-being. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, Vol. 29, No. 1, 85–95. <https://doi.org/10.1080/10911359.2018.1481802>
6. DeMarchis, J., Friedman, L., & Garg, K. E. (2022). An Ethical Responsibility to Instill, Cultivate, and Reinforce Self-Care Skills. *Journal of Social Work Education*, Vol. 58, No. 2, 308–316. <https://doi.org/10.1080/10437797.2021.1895932>
7. Dort, J., Romanelli, J., Choudhury, N., Flink, B. J., Lak, K., Levy, S., Needleman, B. J., Paget, C. J., Telem, D., Schwarz, E., Zhang, L. P., Sylla, P., Mellinger, J. D., Matthews, B. D., Feldman, L., Pryor, A. D., & Asbun, H. J. (2020). SAGES primer for taking care of yourself during and after the COVID-19 crisis. *Surgical Endoscopy*, 4:2856–2862. <https://doi.org/10.1007/s00464-020-07631-3>

8. Downing, K. S., Brackett, M., & Riddick, D. (2021). Self-care management 101: Strategies for social workers and other frontline responders during the COVID-19 pandemic in rural communities. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, Vol. 31, 1–4, 353–361. <https://doi.org/10.1080/10911359.2020.1825265>
9. Grise-Owens, E., & Miller, J.J. (2021). The Role and Responsibility of Social Work Education in Promoting Practitioner Self-Care. *Journal of Social Work Education*, Vol. 57, No. 4, 636–648. <https://doi.org/10.1080/10437797.2021.1951414>
10. Hasson, G. (2020). *The self-care handbook. Connect with yourself and boost your wellbeing.* Capstone. A Wiley Brand.
11. Hirst, V. (2019). Burnout in social work: The supervisor's role. *Aotearoa New Zealand Social Work*, 31(3), 122–126. <https://doi.org/10.11157/anzswj-vol31iss3id653>
12. Hricova, M. (2020). The mediating role of self-care activities in the stress-burnout relationships. *Health Psychology Report*. 8(1), <https://doi.org/10.5114/hpr.2019.89988>
13. Hricova, M., Nezkusilova, J., & Raczova, B. (2020). Perceived stress and burnout: The Mediating Role of Psychological, Professional Self-Care and Job Satisfaction as Preventive Factors in Helping Professions. *European Journal of Mental Health*, Vol.15 (1), p.3. <https://doi.org/10.5708/EJMH.15.2020.1.1>
14. Hu, H., Wang, E., Si, J., Sui, X., Yi, Z., Zheng, Z., & Liu, H. (2022). Professional Identity and Turnover Intention amongst Chinese Social Workers: Roles of Job Burnout and a Social Work Degree. *British Journal of Social Work*, 52, 1703–1723. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab155>
15. Kagan, M., & Greenblatt- Kimron, L. (2021). Psychological distress among social workers. *Journal of Social Work*, Vol. 21(5) 1243–1260, <https://doi.org/10.1177/1468017320949447>
16. Kagan, M., & Itzick, M. (2017). Work-related factors associated with psychological distress among social workers. *European Journal of Social Work*, <https://doi.org/10.1080/13691457.2017.1357021>
17. Keesler, J. M., & Troxel, J. (2020). They Care for Others, But What About Themselves? Understanding Self-Care Among DSPs' and Its Relationship to Professional Quality of Life. *Intellectual and developmental disabilities*, Vol. 58, No. 3, 221–240. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-58.3.221>
18. Lewis, M. L., & King, D. M. (2019). Teaching self-care: The utilization of self-care in social work practicum to prevent compassion fatigue, burnout, and vicarious trauma. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, Vol. 29, No. 1, 96–106. <https://doi.org/10.1080/10911359.2018.1482482>
19. Lichner, V., Halachová, M., & Lovaš, L. (2018). The Concept of Self-Care, Work Engagement, and Burnout Syndrome among Slovak Social Workers. *Czech & Slovak Social Work / Sociální Práce / Sociálna Práca*, Vol. 18 Issue 4, p 62-75. 14p.
20. Lombardero-Posada, X. M., Mendez-Fernandez, A. B., Aguiar-Fernández, F. X., Murcia-A´lvarez, E., & González-Fernández, A. Social Workers' Self-Care Practices: Buffering the Influence of Work–Family Interferences on Burnout and Engagement. *National Association of Social Workers, Health & Social Work*, Vol.47, No.3. <https://doi.org/10.1093/hsw/hlac010>
21. Maddock, A., McCusker, P., Blair, C., & Roulston, A. (2022). The Mindfulness-Based Social Work and Self-Care Programme: A Mixed Methods Evaluation Study. *British Journal of Social Work*, 52, 2760–2777. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab203>
22. Mārtinsonē, K., Mihailovs, I. J., Šmits, D., Mārtinsonē, A., Ruža, A., Vanadžiņš, I., Jansone-Ratinika, N., Kukle, G., Lietaviete, I., Brice, M., Majore-Dūšele, I., Paiča, I., Silkāne, V., Zemvaldis, E., Akmane, E., Paupere, I., un Paičs, I. (2021). Pašpalīdzības un pašvadības iespēju arsenāls krīzes un transformāciju laikā: metodes ikvienam. Rīga: RSU. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/book_download/paspalidzibas_gramata.pdf
23. Mavridis, C., Harkness, S., Super, C. M., & Liu, J. L. (2019). Family workers, stress, and the limits of self-care. *Children and Youth Services Review*, 103, 236–246. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.06.011>
24. Profesionālās izglītības un nodarbinātības trīspusējās sadarbības apakšpadome [PINTSA] (2020). Sociālā darbinieka profesijas standarts. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/7705/download?attachment>
25. Profesionālās izglītības un nodarbinātības trīspusējās sadarbības apakšpadome [PINTSA] (2015). Sociālā rehabilitētāja profesijas standarts. Pieejams: <https://registri.visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/ps0134.pdf>
26. Profesionālās izglītības un nodarbinātības trīspusējās sadarbības apakšpadome [PINTSA] (2002). Sociālās palīdzības organizatora profesijas standarts. Pieejams: <https://registri.visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/ps0133.pdf>
27. Profesionālās izglītības un nodarbinātības trīspusējās sadarbības apakšpadome [PINTSA] (2011). Sociālā aprūpētāja profesijas standarts. Pieejams: <https://registri.visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/ps0132.pdf>
28. Profesionālās izglītības un nodarbinātības trīspusējās sadarbības apakšpadome [PINTSA] (2019). Aprūpētāja profesijas standarts. Pieejams: <https://registri.visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/2017/PS-102.pdf>

29. Rancāns, E., Mārtinsons, K., Vrubļevska, J., Aleskere, I., Rezgale, B., Šibalova, A., Perepjolkina, V., Koļesņikova, J., Ruža, A., Šuriņa, S., Paiča, I., Upesleja, G., Bundzena-Ervika, A., & Regzdiņa, L. (2021). Psihiskā veselība un psiholoģiskā noturība un ar to saistītie faktori Latvijas populācijā Covid-19 pandēmijas laikā, turpmākās vadības virzieni. Valsts pētījumu programmas Covid-19 seku mazināšanai apakšprojekta "Covid-19 epidēmijas ietekme uz veselības aprūpes sistēmu un sabiedrības veselību Latvijā; veselības nozares gatavības nākotnes epidēmijām stiprināšana" projekta VPP-COVID-2020/1-0011 ziņojums. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Projekti/VPP_COVID/2_darba_paka_gala_zinojums.pdf
30. Sañchez-Moreno, E., de La Fuente Rolda'n, I.N., Gallardo-Peralta, L.P., & Lo'pez de Roda, A.B. (2015). Burnout, Informal Social Support and Psychological Distress among Social Workers. *British Journal of Social Work*, 45, 2368–2386. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcu084>
31. Self-care. (n.d.). Oxford Living Dictionary's online dictionary. Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/self-care>
32. Shepherd, M. A., & Newell, J. M. (2020). Stress and Health in Social Workers: Implications for Self-Care Practice. The Follmer Group, *Best Practices in Mental Health*, Vol. 16, No. 1.
33. Smullens, S. (2015). What Is Burnout? In S. Smullens (Ed.), *Burnout and Self-Care in Social Work: A Guidebook for Students and Those in Mental Health* (pp. 17–24). Washington, DC: NASW Press. ISBN: 0-87101-462-9
34. Snyder, J. (2009). The Role of Coworker and Supervisor Social Support in Alleviating the Experience of Burnout for Caregivers in the Human-Services Industry. *Southern Communication Journal*, Vol. 74, No. 4, pp. 373–389. <https://doi.org/10.1080/10417940802516834>
35. Stanley, S., & Sebastine, A. J. (2023). Work-life balance, social support, and burnout: A quantitative study of social workers. *Journal of Social Work*, 1–21. <https://doi.org/10.1177/14680173231197930>
36. Stosic, M.D., Blanch-Hartigan, D., Aleksanyan, T., Duenas, J., & Ruben, M.A. (2022). Empathy, friend or foe? Untangling the relationship between empathy and burnout in helping professions. *The Journal of Social Psychology*, Vol.162 (1), p.89-108. <https://doi.org/10.1080/00224545.2021.1991259>
37. Warren, S., & Deckert, J. C. (2019). Contemplative Practices for Self-Care in the Social Work Classroom. National Association of Social Workers. *Social Work*, Vol.65, No.1. <https://doi.org/10.1093/sw/swz039>
38. Wilson, F. (2016). Identifying, Preventing, and Addressing Job Burnout and Vicarious Burnout for Social Work Professionals. *Journal of Evidence-Informed Social Work*, Vol. 13, No. 5, 479–483. <http://dx.doi.org/10.1080/23761407.2016.1166856>
39. World Health Organization. (2019, May 28). Burn-out an "occupational phenomenon": International Classification of Diseases. Retrieved from: <https://www.who.int/news/item/28-05-2019-burn-out-an-occupational-phenomenon-international-classification-of-diseases>

SOCIĀLĀ DARBA IESPĒJAS AR BĒGLIEM AUGŠDAUGAVAS NOVADĀ

Ineta Pipina, Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija, Daugavpils

Maģistrantūra, "Sociālā Labklājība"

ashaa@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: lekt.Mg.sw., iur.bac. Anna Jegorova

ANOTĀCIJA

Bēgļu migrācija ir daudzpusīga, komplicēta parādība, kas skar visu pasauli arī skaita palielinājumā, kura pēdējo gadu laikā ir tieši atkarīga no etnosociālajiem un etnopolitiskajiem faktoriem. Bēgļiem, kuri ieceļo Latvijā ir nepieciešams ekonomiskais, sociālais un materiālais atbalsts, kurš vairākos gadījumos ir lielāks nekā Latvijas reģionu iespējamā palīdzības kapacitāte.

Bēgļu sociālās pielāgošanās problēmu daudzveidība pieprasa to sistematizāciju, padziļinātu izpēti. Bēgļi, pēc būtības tiek integrēti vietējā sabiedrībā, tieši reģionālajām pašvaldībām ir vislielākā atbildība un noslogojums sociālajam darbam ar bēgļiem. Uz šodienu šim jautājumam ir minimāla un nepietiekama uzmanība, kas aprobežojas tikai ar bezmaksas pakalpojumiem ārkārtas situācijās, bezmaksas izglītība utt. Vēlams saturīgs un detalizēti izstrādāts bēgļu sociālās adaptācijas pasākumu modelis. Bēgļu veiksmīga un efektīva sociālā pielāgošanās sekmē valsts ekonomisko attīstību, sabiedrības attiecības, kultūras un izglītības līmeni, politisko stabilitāti, samazina sabiedrības sociālo spriedzi.

Atslēgvārdi: sociālais darbs, bēgļi, migrants, pielāgošanās, integrācija

ABSTRACT

Refugee migration is a multifaceted, complex phenomenon that affects the whole world, not least in terms of the increase in numbers, which in recent years has been directly influenced by ethno-social and ethno-political factors. Refugees arriving in Latvia need economic, social and material support, which in many cases is greater than the potential assistance capacity of Latvian regions.

The diversity of problems of social adaptation of refugees requires their systematisation and in-depth study. Refugees are, by their very nature, integrated into the local community, and it is the regional municipalities that have the greatest responsibility and workload for social work with refugees. To date, there is minimal and insufficient attention to this issue, which is limited to free emergency services, free education, etc. A meaningful and detailed model of social adaptation measures for refugees is desirable. Successful and effective social adaptation of refugees contributes to the economic development of the country, social relations, cultural and educational level, political stability and reduces social tensions.

Keywords: social work, refugees, migrants, adaptation, integration

IEVADS. INTRODUCTION

Migrācija visu laiku bija aktuāla sabiedrības problēma, migrāciju uztver ne tikai kā cilvēku mehānisko pārvietošanos, bet arī kā komplicētu sociālo sabiedrības parādību, kurā ietilpst vairāki sabiedrības sociālie un ekonomiskie priekšnoteikumi šaurā un paplašinātā aspektā. Par šauru bēgļu migrāciju uzskata sabiedrības pilnīgo teritoriālās pārvietošanas procesu, kura rezultāta tiek mainīta pastāvīgā dzīves vieta. Par plašu bēgļu migrāciju uzskata visdažādāko teritoriālo sabiedrības kustību, kura notiek vienas vai vairāku administratīvi teritoriālo iedalījumu atsevišķo apmetņu starpā, kuru neietekmē migrācijas mērķi, orientācija un periodiskums. Vairāku bēgļu migrācijas paveidu esamība pierāda to, ka migrācija ir dinamisks process, kā arī noturīga ieinteresētība par bēgļu migrācijas parādību izpēti liecina par sociālā darba nepieciešamību pašvaldībās. Bēgļu kustības procesu pēc ģeogrāfiskām īpatnībām izšķir divus paveidus: ārējā migrācija un iekšējā

migrācija. Ārējā migrācija tiek iedalīta divās pakāpēs, starpkontinentāla un kontinentāla migrācija. Ārējā iekškontinentālā migrācija ietver sevī divas kategorijas, starpvalstu migrāciju un migrāciju starp makroreģioniem. Pie ārējās migrācijas ir attiecināmi divi migrācijas pamatveidi – emigrācija (izceļošana no valsts) un imigrācija (ieceļošana valstī). Imigrācijas un emigrācijas procesi radīja arī atgriezeniskos reemigrācijas procesus (atgriešanās valstī, kuru emigrants bija atstājis) un repatriācijas procesu (atgriešanās un etnisko dzimteni). Kas attiecināms uz bēgļu uzturēšanos termiņu izšķir divus migrācijas veidus – pastāvīgie ar mērķi pastāvīgai un neatgriezeniskai jaunajai dzīves vietai un pagaidu īstermiņa, kuri tiek iedalīti divos paveidos – īstermiņa, uzturēšanās termiņš pagaidu dzīves vietā (nepārsniedz vienu gadu), ilgtermiņa migrācija (ilgāk par vienu gadu). Īstermiņa bēgļu migrācijai ir vērojami vairāk pārkāpumu, lai izpildītu to nosacījumus.

Maģistra darba mērķis: Pēc speciālās literatūras izziņāšanas un analītiskās daļas rezultātu apkopojuma, izstrādāt sociālā darba modeli ar bēgļiem Augšdaugavas novadā.

Pētījuma pamatojums: augošā teorētiski – metodoloģiskā nepieciešamība sociālās palīdzības un bēgļu integrēšanas izpētes jomā ir izaicinājums uz bēgļu straujā pieauguma fona Latvijā.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Daudzums pētnieku analizēja socioloģiskās teorijas un adaptācijas esences. Analizētās teorijas nav pretimnākošas, bet gan papildinošas, t.i. viena otrai sniedz papildinājumu, paplašinot tās nozīmi. Lielākā nosliece tiek virzīta uz tādām socioloģiskām koncepcijām kā pārmaiņas, “kvalitatīvās socioloģijas”. [6]

Sociālais līdzsvars ir sistēma, kurā nepastāv konfliktsituācijas, viss ir sabalansēts un līdzsvarots. Katrai līdzsvara pusei jābūt atkarīgai vienai no otras. Sociālais līdzsvars tiks sasniegts, ja darbā - praksē tiks pielietotas teorētiskās zināšanas, kas iegūtas sociālajā darbā.

Pielāgošanās procesi rodas tikai no tā brīža, kad sāk mainīties pamatapstākļi un tiek turpināti līdz brīdim, kamēr jauni apstākļi nav piestiprinājušies un palikuši pie sociālā ķermeņa pamata. Tāpēc, cilvēka psihoemocionālā sistēma, kura veidojas visā sociālā pārmaiņu procesā ir instruments reālo, notiekošo situāciju noteikšanai, atspoguļošanai un pieņemšanai. [1]

Sociālās adaptācijas produktivitāti nosaka dzīves aktivitāte pie kuras cilvēks var viegli atrast un veidot adaptīvās darbības, kuras nav pretrunā ar sabiedrības likumdošanu, morālām normām un tradīcijām, un palīdz efektīvi pārvarēt vairākus adaptācijas procesa šķēršļus un veiksmīgi sadarboties ar vairākām sociālajām grupām. Balstoties uz psiholoģisko stabilitāti un emocionālo apmierinātību. Sociāli pielāgoties jaunajiem dzīves apstākļiem ir sarežģīts process, it īpaši cilvēkiem, kuri atstāja savas mītnes valstis.[5]

Pamatojoties uz Latvijas valsts migrācijas politikas koncepciju nevalstiskām organizācijām ir tiesības darboties kā līdzvērtīgiem partneriem kopā ar valsts un pašvaldību institūcijām, kas ir ļoti svarīgs bēgļu adaptācijas procesa priekšnoteikums. Viens no svarīgākajiem aspektiem bēgļu pielāgošanā un integrācijā kā arī tās veicināšanā ir mijiedarbības sekmēšana starpvalsts institūcijām un pašvaldību iestādēm, tieši tāpēc sabiedriskajām organizācijām ir svarīga loma būt par valsts un pašvaldību biedru bēgļu adaptācijas procesā.[2]

Nevalstiskās organizācijas, kuras specializējas darbā ar migrantiem un bēgļiem spēj pielietot visdažādākās pieejas, kuras nav aprobežotas ar valsts un pašvaldību institūciju birokrātiju.[3]

Analizējot starptautiskās pieredzes pieejamo informāciju par sociālo darbu ar bēgļiem būtu jāpievērš uzmanība Somijas valsts politikai.

Somijā ir vieni no labākajiem bēgļu pielāgošanās rādītājiem ar sakārtotu valsts sistēmu, lai uzņemtu ārvalstu pilsoņus.[9]

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Globāla cilvēku piespiedu pārvietošana šobrīd ir rekordaugsta, jo tās cēloņi kļūst arvien sarežģītāki un konflikti visā pasaulē arvien ieilgst. 2020. gada beigās 82,4 miljoni cilvēku tika piespiedu kārtā pārvietoti vajāšanas, militāru konfliktu, vardarbības un cilvēktiesību pārkāpumu dēļ. Šis skaitlis ir gandrīz dubultojies pēdējās desmitgades laikā. Šobrīd 1 no 95 pasaules iedzīvotājiem atrodas bēgļa gaitās.[8]

Īstenojot individuālo adaptācijas plānu katrs bēglis vai starptautiskās aizsardzības saņēmējs saņem visu nepieciešamo palīdzību un pabalstus tādā apmērā, kurš ir noteikts valsts plānā.[7] Gadījumos, kad bēgļiem vai starptautiskās aizsardzības saņēmējiem ir pavirša attieksme un nevēlēšanās adaptācijas plāna realizēšanai pabalsta un palīdzības apmērs var tikt samazināts vai arī visas izmaksas var tikt pārtrauktas. Ja pabeidzot adaptācijas plānu un izlietojot tam paredzēto pabalstu un palīdzību bēglis vai starptautiskās aizsardzības saņēmējs nav atradis darbu tiek pieņemts lēmums par tālāko materiālo nodrošinājumu.[4]

Konkrētāk izprast visas uz vietas nepieciešamās vajadzības un īpatnības nepieciešama atbalsta apjoma noteikšanā, nodrošinot tiešo kontaktēšanos ar bēgļiem, jo tie dzīvo konkrētajās pašvaldībās.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Noteicošais faktors esošajā bēgļu migrācijā un tās pārvaldīšanā ir sociāli politiskā stabilitāte, kā arī sabiedrības spēja pielāgoties mainīgajiem sociāli politiskajiem un ekonomiskajiem apstākļiem. Latvijas valsts spiesta ātri reaģēt uz lielu bēgļu plūsmu, izstrādājot speciālo sistēmu to pielāgošanai Latvijas sabiedrībai.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Chapman, S., Holborn, M., Moore, S., Aiken, D. (2016). *Sociology* 4th edition. AQA level, student book 2. HarperCollins Publishers, 10-15, 354-429 lpp.
2. Cilvēktiesību birojs. (2013). *Vadlīnijas pašvaldības darbiniekiem darba ar jauniebraucējiem (imigrantiem)*. Rīga. Pieejams: https://cilvektiesibas.org.lv/media/attachments/15/09/2017/vadlinijas_darba_ar_jauniebraucejiem2017.pdf (skat. 05.11.2022.)
3. Cullen, Mi., Cullen, Ma (2015). *Social work and Social Welfare, Modern practice in a diverse world*. Kendall/Hunt Publishing Company, pp.56–78., 112-170
4. Durkheim E. (1991). *Vērtības un reālie spriedumi*. Socioloģiskie pētījumi. 106.–112. lpp
5. Eiropas komisijas tīmekļa vietne. Eiropas Savienības solidaritāte ar Ukrainu. *Informācija personām, kas bēg no kara Ukrainā*. Pieejams: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/information-people-fleeing-war-ukraine_lv (skat. 23.11.2022.)
6. Fook, J. (2002). *Social Work: Critical Theory and Practice*. London, Sage. pp.54-57., 152–168.
7. Howe, D., (2018). *Relationship based social work*. 2nded., Jessica Kingsley Publishers, 315lpp.
8. Labklājības ministrija. (2017). Ex-ante izvērtējums pašvaldību sociālo dienestu darbības efektivitātes novērtēšanai. Pētījums. Pieejams: https://www.lm.gov.lv/lv/2017-ex-ante-izvertejums-pasvaldibu-socialo-dienestu-darbibas-efektivitates-novertesana?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (skat. 05.10.2022.)
9. Mayorova, T. (2018). Daži aspekti darbā ar patvēruma meklētājiem un bēgļiem Apvienotajā Karalistē un Somijā. Pieejams: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/17413/1/2018_1_JILIR_mayorova.pdf Ministru kabineta noteikumi Nr.61 “Par konceptuālo ziņojumu “Konceptuāls ziņojums par imigrācijas politiku””. Izdevējs: Ministru kabinets, Pieņemts: 15.02.2018., Stājas spēkā: 15.02.2018. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/297177-par-konceptualo-zinojumu-konceptuals-zinojums-par-imigracijas-politiku> (skat. 24.11.2022.).

TIESĪBU AIZSARDZĪBAS SADARBĪBAS GRUPAS IETVAROS AIZKRAUKLES NOVADĀ

Inese Šale
Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija
Daugavpils filiāle
profesionālā maģistra studiju programma
salei@inbox.lv
Mg.soc., Mg.paed., lektore Inga Vairoga

ANOTĀCIJA

Publikācija tapusi, pamatojoties uz veikto pētījumu par starpinstitūciju sadarbības nozīmi bērnu tiesību un interešu nodrošināšanā. Pētījumā pievērsta uzmanību galvenajām problēmām, kas traucē pilnvērtīgi veikt sociālo darbu ģimenēm ar bērniem. Darba tēmas aktualitāti nosaka tas, ka arvien biežāk starpinstitūciju sadarbība ir kā instruments, kas palīdz rast risinājumu, kad kāda no iesaistītajām institūcijām viena pati nespēj rast risinājumu, kā palīdzēt bērnam.

Atslēgvārdi: bērnu tiesību aizsardzība, ģimenes ar bērniem, starpinstitūciju sadarbība, sociālais darbs

ABSTRACT

The publication is based on a study on the importance of interinstitutional cooperation in ensuring the rights and interests of children. The study focuses on the main problems that prevent the full performance of social work for families with children. The topicality of the topic of the work is determined by the fact that more and more often inter-institutional cooperation is a tool that helps to find a solution when one of the institutions involved alone is unable to find a solution to help the child.

Keywords: protection of children's rights, families with children, inter-institutional cooperation, social work

IEVADS. INTRODUCTION

Šobrīd aktuāls jautājums ir par starpinstitūciju sadarbību kā instrumentu, kas palīdz īstenot normatīvajos aktos noteiktās prasības, nodrošinot bērna tiesības - drošību, aizsardzību, tiesības uz izglītību, tiesības būt pasargātam no fiziskas, garīgas un seksuālas vardarbības. Svarīgs pamats starpinstitūciju sadarbībai ir katras institūcijas saistošais normatīvais regulējums, kas nosaka tās pienākumu īstenot savas funkcijas sadarbībā ar citām iesaistītajām institūcijām. 2017.gadā tika izstrādātas vadlīnijas "Starpinstitūciju sadarbība bērnu tiesību aizsardzībai pašvaldībās" [Litvins,G., Kronberga,I.,2017] Vadlīnijās liela uzmanība tiek veltīta bērnu tiesību aizsardzības darba koordinācijas aspektiem pašvaldību līmenī – sadarbības grupas izveidei, kas atbilstu Bērnu tiesību aizsardzības likuma 66.panta pirmā daļā noteiktajam pienākumam analizēt stāvokli bērnu tiesību ievērošanas jomā - izstrādāt un īstenot bērnu tiesību aizsardzības programmu.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Bērnu tiesību aizsardzības likums nosaka ģimenes, ārpusģimenes aprūpes lomu, tiesības uz tīru dzīves vidi un aizsardzību no negatīvas sociālās vides ietekmes, dažādu iestāžu kompetenci, bērnu tiesību aizsardzības organizācijā un paša bērna atbildību. [Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998]

Aizkraukles novada pašvaldībā ir izveidota bērnu tiesību aizsardzības sadarbības grupa kā konsultatīva koleģiāla institūcija, kas darbojas pašvaldības administratīvajā teritorijā ar mērķi

veicināt saskaņotu un koordinētu starpinstitūciju sadarbību bērnu tiesību aizsardzības jomā un īstenot preventijas pasākumus, lai novērstu iespējamus bērnu likumpārkāpumus.

Lai nodrošinātu bērnu tiesību ievērošanu un aizsardzību Aizkraukles novada pašvaldības administratīvajā teritorijā un īstenotu pašvaldības kompetences šajā jomā ir izstrādāta Aizkraukles novada pašvaldības bērnu tiesību aizsardzības programma 2022.-2028.gadam. Šis ir vidēja termiņa plānošanas dokuments, kura mērķis ir pilnveidot pašvaldības teritorijā esošo institūciju darbu, savstarpējo sadarbību un aktivizēt sabiedrības līdzdalību bērnu un ģimeņu dzīves kvalitātes uzlabošanai, nodrošinot bērnu tiesību ievērošanu novada administratīvajā teritorijā.

Papildus tam, lai Aizkraukles novada speciālistiem būtu vienots priekšstats par starpinstitucionālo sadarbību bērnu tiesību aizsardzības jomā, tika izstrādāta Rīcības shēma, ko izstrādāja Aizkraukles novada pašvaldības bērnu tiesību aizsardzības sadarbības grupas speciālisti. Rīcības shēma paredzēta darbībai krīzes situācijās, kurā ievērots pēctecības princips, kā un kas tiek darīts, ja izglītības iestādēs rodas šādas situācijas. Rīcības shēmā ir norādītas visu speciālistu elektroniskā pasta adreses, tālruņa numuri, lai operatīvi varētu sazināties, jo ir situācijas, kad jāreaģē nekavējotīši. Izstrādātās rīcības shēmas tika izsūtītas visām novada izglītības iestādēm.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI, NOVĒRTĒJUMS. RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

Veicot pētījumu par starpinstitūciju sadarbību sociālajā darbā Aizkraukles novada pašvaldības bērnu tiesību aizsardzības sadarbības grupas ietvaros tika veiktas speciālistu padziļinātas intervijas, sadarbības grupas sēžu protokolu analīze un ekspertu intervijas. Pamatojoties uz pētījumu var secināt, ka Aizkraukles novadā bērnu tiesības nodrošina sociālais dienests, bāriņtiesa un izglītības iestādes. Pētījuma rezultāti rāda, ka liels mīnuss ir tas, ka Aizkraukles novadā ne visās izglītības iestādēs ir atbalsta komandas. Veicot intervijas ar bērnu tiesību aizsardzības sadarbības grupas speciālistiem, tiek uzsvērts, ka speciālistiem nepieciešamas papildus zināšanas – kursi, apmācības un metodiskie materiāli, lai efektīvāk varētu strādāt ar katru konkrētu gadījumu. Lai sadarbības grupa veiksmīgāk varētu risināt sociālās problēmas ar ģimenēm, kuras ir nokļuvušas konkrētu institūciju redzeslokā, trūkst vecāku motivācijas sadarboties ar institūcijām. Speciālisti uzskata, ka ir vecāki, kuriem trūkst zināšanu bērnu pamatvajadzību nodrošināšanā un audzināšanā.

SECINĀJUMI, PRIEKŠLIKUMI. CONCLUSIONS

Šī brīža tendences rāda, ka vecāki mājās pat nepamana, ka bērnam ir uzvedības problēmas izglītības iestādē. Kā rāda pētījuma rezultāti pirmsskolas izglītības iestādēs un skolās trūkst atbalsta personāla - psihologa, logopēda, pedagoga palīga, sociālo un speciālo pedagogu. No intervijām ar speciālistiem redzams, ka, ja izglītības iestādēs būtu pietiekami daudz atbalsta personāla, tad ātrāk tiktu pamanītas problēmas, kas skar bērnu un ātrāk tiktu uzsākta problēmas novēršana. Kā uzskata jomas speciālisti, agrīnā bērna vecumā ar bērnu ir daudz vieglāk strādāt, jo pusaudžu vecumā, ar šīm problēmām ir daudz grūtāk cīnīties. No pētījuma rezultātiem nākas secināt, ka pamatojoties uz atbalsta personāla trūkumu, pietiekami ātri netiek atklāta konkrēta bērna sociālā problēma pirmsskolas izglītības iestādē un skolā, bet, kad ar šo gadījumu strādā jau sadarbības grupa, nākas konstatēt, ka problēma ir bijusi jau pirmsskolas izglītības iestādē, bet iestāde ir klusējusi, jo trūkst resursu un šobrīd, iesaistītās institūcijas strādā ar sekām. Te jāmin gan uzvedības problēmas, kuras netika laicīgi risinātas, gan iespējamā vardarbība ģimenē. Veicot intervijas ar sociālā dienesta un bāriņtiesas speciālistiem, kā arī analizējot sadarbības grupas sēžu protokolus, atspoguļojas tendences, ka vairumā gadījumu traucējošs faktors, lai veiktu sociālo darbu ar ģimeni, ir bērnu vecāku zemā motivācija sadarboties ar institūcijām. Pētījuma rezultāti un to analīze rāda, ka

Aizkraukles novadā bērnu tiesību aizsardzības sadarbības grupa un tajā iesaistītie nozaru profesionāļi, neskatoties uz minētajiem trūkumiem saistībā ar nepieciešamību pilnveidot savas profesionālās zināšanas un vecāku zemo motivāciju sadarboties, strādā, lai tiktu nodrošinātas un ievērotas bērnu tiesības.

Lai uzlabotu normatīvajos aktos paredzēto bērnu tiesību nodrošināšanu, nepieciešams ieviest likumdošanas normas, kas paredz, ka jomas speciālistiem tiktu nodrošinātas mācības zināšanu pilnveidei un katrā izglītības iestādē būtu atbalsta komanda, kas veiktu gan preventīvo darbu, gan sadarbību starp izglītības iestādi un vecākiem, gan institūcijām, ja tiek konstatētas kādas problēmas.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Litvins,G., Kronberga,I., (2017) “Starpinstitūciju sadarbība bērnu tiesību aizsardzībā pašvaldībās” Metodiskās vadlīnijas.
2. Bērnu tiesību aizsardzības likums, <https://likumi.lv/ta/id/49096-bernu-tiesibu-aizsardzibas-likums> [Pieņemts: 19.06.1998. Stājas spēkā: 22.07.1998. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 199/200, 08.07.1998.]
3. Informatīvais ziņojums "Par bērnu tiesību aizsardzības sistēmas pilnveidi" <https://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40488798>

SOCIĀLAIS DARBS AR NOTIESĀTĀM PERSONĀM DAUGAVGRĪVAS CIETUMĀ

Rolanda Usačova, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Daugavpils filiāle
Profesionālā maģistrantūra, "Sociālais darbs"
rolanda-xxx@inbox.lv
Zinātniskais vadītājs: Mg.soc., Mg.paed. Inga Vairoga

ANOTĀCIJA

Publikācijā atspoguļots sociālais darbs ar notiesātām personām Daugavgrīvas cietumā. Sociālajam darbam ar notiesātajiem ir īpaša specifika, jo tas tiek veikts slēgtajās ieslodzījuma vietās un pilda uzdevumus, lai ne tikai, persona varētu pielāgoties jaunajiem dzīves apstākļiem, bet arī virzot un attīstot viņos jaunas prasmes, zināšanu un iemaņas formēšanu, kas pēc soda izciešanas palīdzēs sabiedrības integrācijas jautājumos. Notiesāto resocializācijas process iekļauj sevī lielu pasākumu kopumu: sociālo problēmu risināšanu; izglītības apguves iespējas, garīgo aprūpi, brīvā laika organizēšanu; medicīnas apkalpošanu; resocializācijas programmu un atkarību mazināšanas programmu vadīšanu. Jau ieslodzījuma vietā, strādājot ar notiesātām personām, ir jāveic vesels pasākumu kopums motivējot un sagatavojot atgriešanai sabiedrībā pilntiesīgu sabiedrības locekli, bijušo ieslodzīto.

Atslēgvārdi: ieslodzījuma vietas, notiesātais, ieslodzītais, resocializācija, sociālā rehabilitācija, sociālais darbs ieslodzījuma vietā

ABSTRACT

The publication reflects social work with convicted persons in Daugavgrivas prison. Social work with convicts has a special specificity, because it is carried out in closed prisons and fulfills tasks so that not only the person can adapt to the new life conditions, but also by guiding and developing in them new skills, knowledge and skill formation, which after serving the sentence will help society integration issues. The process of resocialization of convicts includes a large set of measures: solving social problems; organization of education, spiritual care, free time; medical service; management of resocialization programs and de-addiction programs. When working with convicted persons already in the prison, a whole set of measures must be taken to motivate and prepare the ex-prisoner to return to society as a full-fledged member of society.

Keywords: prisons, convict, prisoner, resocialization, social rehabilitation, social work in prison

IEVADS. INTRODUCTION

Savas attīstības gaitā cilvēce ir atteikusies no domas, ka kriminālsodam ir jābūt atreibībai par pastrādāto nodarījumu [1] (Zahars V., 1997). Sods ir viens no agrākām sociālām parādībām, un šī institūta evolūcija uzskatāma par vienu no spēcīgākajiem faktoriem tiesību attīstībā[2] (Mincs P., 2005). Sodu sistēmas mērķis ir mazināt noziedzīgu nodarījumu skaitu.

Sodu izpildes sistēmas iestāžu uzdevumi ir noteikti Latvijas Sodu izpildes kodeksa 1. pantā: izpildīt kriminālsodu, piemērojot notiesātajam resocializācijas līdzekļus, kā arī panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas [3] (Latvijas sodu izpildes kodekss, 1971). Tieši soda izpildes iestādēs ir koncentrētas tās personas, kurām ļoti nepieciešama sociālā palīdzība.

Sociālais darbs ar notiesātajiem ir darbība, lai sniegtu notiesātajiem sociālo palīdzību, atbalstu un aizsardzību, lai viņus, resocializētu kriminālsoda izpildes laikā, kā arī sociālo adaptāciju sabiedrībā pēc atbrīvošanās. Aktuāls ir sociālais darbs notiesāto sociālo problēmu novēršanai visos dzīves posmos pēc nozieguma izdarīšanas, palīdzības un atbalsta sniegšana notiesātajiem.

Notiesāto sagatavošana dzīvei sabiedrībā sākas ieslodzījuma vietā, ieskaitot vispārējo un profesionālo apmācību, nodarbinātību, sociālās rehabilitācijas pasākumus. Sociālie pakalpojumi

notiesātām personām ir nepieciešami, lai viņi varētu veiksmīgi atgriezties ikdienas dzīvē, izprast savas rīcības sekas un uzņemties atbildību.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Sods ir valsts represīva reakcija uz likumpārkāpumu, tas ir sabiedrisko attiecību veids, kas veidojas starp valsts varu un ar to saistītām personām, lai ietekmētu pēdējās rīkoties varai vēlamā virzienā. Sods ir viens no agrākām sociālām parādībām, un šī institūta evolūcija uzskatāma par vienu no spēcīgākajiem faktoriem tiesību attīstībā.

Valsts un valsts struktūru sociālā darbība ir viena no aktuālākajām un svarīgākajām jomām. Sociālais darbs ir darbs sabiedrības labā, ikviena cilvēka labā. Sociālais darbs brīvības atņemšanas vietās ir vajadzīgs vairāk nekā jebkur citur. Tieši soda izpildes iestādēs ir koncentrētas tās personas, kurām ļoti nepieciešama sociālā palīdzība. Savā laikā viņi nespēja sabiedrības pieņemtajā veidā atrisināt "sarežģīto dzīves situāciju". Pēc nozieguma izdarīšanas notiesātie tiek juridiski pakļauti tiesas izolācijai, kas noved pie atsevišķu tiesību un brīvību ierobežošanas, pozitīvu saikņu zaudēšanas, sociālā statusa un atsvešinātības.

Galvenais sociālās rehabilitācijas mērķis ir personas sociālās funkcionēšanas atjaunošana vai uzlabošana, sociālā statusa atgūšana, sociālās integrācijas veicināšana, kas paredz intelektuālo, psiholoģisko un profesionālo spēju atjaunošanu. Galvenā loma notiesāto resocializācijas procesā ir atvelta sociālajiem darbiniekiem brīvības atņemšanas vietās.

Sociālajā darbā ar notiesātām personām sociālajiem darbiniekiem noteikti jābūt apveltītiem ar tādām īpašībām kā empātija, pacietība, emocionālā noturība, atklātība, mērķtiecība un elastība. Ne visi var strādāt ar šo personu grupu. Tās ir notiesātās personas, kurām ir savas specifiskās īpašības, kuras jāņem vērā, lai sociālie darbinieki veiksmīgi spētu veikt savus darba pienākumus. Sociālajiem darbiniekiem ir jārespektē klienta individualitāte, veicot darbu ar viņiem, jāpieņem esošais cilvēks tāds, kāds viņš ir, viņa būtība un esība, kā arī prasa izpratni par notiesāto dažādības modeļiem un viņu dzīves situācijām." [4] (Suhov A., 2007)

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Notiesātie, būdami sabiedrības daļa, bieži saskaras ar negatīvu attieksmi pret sevi, arī pēc atbrīvošanas no brīvības atņemšanas vietām. Tas ir saistīts ar to, ka sabiedrība dažreiz nav gatava palīdzēt viņiem integrēties sabiedrībā. Jo lielāks soda termiņš, jo lielāka palīdzība un atbalsts personai ir nepieciešams pēc atbrīvošanas, jo personai ir zudušas vairākums iemaņu (dzīvot patstāvīgi, atjaunot nozaudētos dokumentus, iekārtoties darbā, risināt savas vienkāršākās elementārākās sociālās problēmas). Tas viss bieži noved pie jauniem atkārtotiem likuma pārkāpumiem, notiesāšanu, kas saistīta ar brīvības atņemšanu, un atgriešanos brīvības atņemšanas vietās. Tieši tāpēc brīvības atņemšanas vietās nepieciešams veikt virkni pasākumu notiesāto resocializācijai, proti: organizēt vispārējo un profesionālo izglītību, nodarbinātību; risināt notiesāto sociālās un materiālās problēmas; sniegt psiholoģisko atbalstu; izvadīt garīgo aprūpi; piedalīties notiesāto zaudēto sabiedriski noderīgo saišu atjaunošanā, īpaši ar viņu ģimenes locekļiem; organizēt brīvā laika pasākumus; vadīt nodarbtības resocializācijas programmu ietvaros, uzvedības korekcijas un atkarību mazināšanas programmas. Izglītība ir galvenā jēdziena pamatā, kad runa ir par cietumā pavadītā laika izmantošanu, lai palīdzētu ieslodzītajiem pārkārtot savu dzīvi un virzīt viņus pozitīvā virzienā. Katru gadu no Latvijas cietumiem atbrīvo apmēram 2500 notiesāto. Pēc atbrīvošanas bijušajiem ieslodzītajiem bieži vien nav ne tikai nepieciešamo dokumentu un dzīvesvietas, bet nav arī pietiekamu valsts valodas zināšanu, vispārējās un profesionālās izglītības, nepieciešamo prasmju, lai

varētu pieteikties darbā. Lai novērstu uzskaitītos faktorus un palielinātu bijušo ieslodzīto sociālās integrācijas iespējas, svarīgi sniegt ieslodzītajiem dažāda veida izglītību, zināšanas un prasmes.

Pētījuma laika konstatēts, ka notiesāto izglītības līmenis ir visai zems, 1/5 nav pamatizglītības, pārējai daļai ir tikai pamatizglītība. Lielam notiesāto skaitam nav profesijas.

Pēc veiktās notiesāto anketēšanas var secināt, lai risinātu rehabilitācijas jautājumus, jāsniedz daudzveidīgs pakalpojumu spektrs, kuru nodrošina sociālie darbinieki. Tieši šie apstākļi prasa organizēt izglītības procesu, kas ļaus notiesātajiem iegūt izglītību un profesiju. Pētījuma laikā tika noskaidrots, ka aptuveni 3/4 no notiesātajiem izsaka vēlmi mācīties, atrodoties brīvības atņemšanas vietā. Viņi aktīvi un veiksmīgi apgūst desmit profesijas. Piemēram, elektriķis, mūrnieks utt.

Vēl viens aktīvs notiesāto sociālās rehabilitācijas līdzeklis ir viņu nodarbinātība. Daugavgrīvas cietumā ir nodarbināta aptuveni 1/4 daļa no kopējo notiesāto skaita. Kas, ir viens no labākajiem rādītājiem. Notiesātie ir nodarbināti saimnieciskajā apkalpē (36,8%) un pie komersantiem (47,4%). Pētījuma laikā noskaidrots, ka vairāk nekā 81% notiesāto vēlas strādāt, ja būs brīvas darba vietas.

Nemitīgi tiek risinātas notiesāto sociālās un sadzīves problēmas, piemēram, bezmaksas apģērbi, apavu, pārtikas nodrošināšana, bezmaksas medicīniska palīdzība, nozaudēto dokumentu atjaunošana, pensiju un invaliditātes pabalstu noformēšana.

Notiesātajiem pastāvīgi tiek sniegta profesionāla psiholoģiskā palīdzība un garīgie pakalpojumi. Pētījuma laikā tika noskaidrota šo jomu aktualitāte, ka pēc individuālās psiholoģiskās konsultācijas vērsas 1/2 pie psihologa, bet apmēram vairāk nekā 1/3 apmeklē kapelu. Ņemot vērā Eiropas pieredzi, lai atjaunotu notiesāto ģimenes saites, regulāri tiek rīkoti kopīgi pasākumi ar viņu tuviniekiem. Piemēram, Ģimenes dienas, ko pozitīvi vērtē abas puses.

Ieslodzījuma vietas sociālie darbinieki organizē un vada notiesātajiem brīva laika un citus pasākumus, t.i., sporta sacensības, lekcijas, diskusijas, individuālās sarunas, interešu mācības. Vairāk nekā 1/3 notiesāto aktīvi nodarbojas ar sportu.

Sociālie darbinieki kopā ar psihologiem vada daudzveidīgas notiesāto resocializācijas un uzvedības korekcijas programmas, kurās piedalās aptuveni puse (48,8%) no notiesātajiem.

Veicot pētījumu „Sociālais darbs ar notiesātām personām Daugavgrīvas cietumā”, var secināt, ka ieslodzīto atbalstā ir jābūt profesionāļiem esošajā jomā un atbalstošām darbībām, kas vērstas uz ieslodzīto personu vajadzībām un problēmām, kā arī sociālā darba organizēšanai ieslodzījuma vietā to pilnveidošanai, kas palīdzēs notiesātajiem, adaptēties jaunajos apstākļos, cels pašvērtējumu, kā arī palīdzēs notiesāto personu reintegrācijas procesā.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Sabiedrības drošība un pasargāšana ir viens no brīvības atņemšanas soda mērķiem un arī attaisnojumiem, taču tas ir sasniedzams tikai tad, ja ieslodzījuma perioda laikā tiek nodrošināts tas, ka pēc atgriešanās sabiedrībā persona ne tikai vēlas, bet arī spēj sociāli funkcionēt, neveicot jaunus likumpārkāpumus.

Notiesāto sagatavošana atbrīvošanai no ieslodzījuma vietas ir viens no resocializācijas pasākumiem. Galvenais mērķis darbā ar personām, kas izcieš sodu ieslodzījuma vietās, ir: palīdzēt personām pārvarēt grūtības; viņu sagatavošanā integrācijai sabiedrībā. Pirms atbrīvošanās posms ir viena no svarīgākajām resocializācijas procesa stadijām, kura ietekmē to, cik ilgā laikā persona, kas izcietusi brīvības atņemšanas sodu, spēs adaptēties un iekļauties sabiedrībā.

Lai, notiesātās personas efektīvi pildītu noteiktos resocializācijas līdzekļus un atturētos no noziedzīgo nodarījumu izdarīšanas ir nepieciešams plānot sociālās rehabilitācijas pakalpojumus atbilstoši personu vajadzībām un piedāvāt personām brīvās izvēles programmas, kur paredzētas uzvedības korekcijas specifiskas metodes.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Zahars, V. (1997) Ar brīvības atņemšanu notiesāto personu klasifikācija Latvijas cietumu reformas kontekstā. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 17.lpp.
2. Mīncis, P. (2005) Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 48.lpp.
3. Likums "Latvijas sodu izpildes kodekss". Izdevējs: Augstākā Padome, Pieņemts: 23.12.1970., Stājas spēkā: 01.04.1971., Publicēts: Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1, 01.01.1971. (Izgūts no <https://likumi.lv/ta/id/90218-latvijas-sodu-izpildes-kodekss>)
4. Suhov A., Sociālānā rābota v peņitenciarnih učreždeņijah, učebnoje pasobije, Moskva, 2007

NEVALSTISKĀS ORGANIZĀCIJAS KĀ SOCIĀLĀ DARBA RESURSS PREIĻU NOVADĀ

Anna Vinogradova, Latvija
Baltijas starptautiskā akadēmija, Daugavpils
Maģistrantūra, studiju virziens "Sociālā labklājība"
email – antuanett@inbox.lv
Zinātniskais vadītājs: lektore, Mag.sw.;iur.bac. Anna Jegorova

ANOTĀCIJA

Nevalstiskais sektors pašvaldības līmenī attīstās un pilnveidojās tad, kad pašvaldībā esošās kopienas vajadzības un prasības nav apmierinātas. Raugoties uz pasaules sociālā darba tendencēm, metodēm un attīstību, kā arī uz Eiropas un Latvijas sociālo virzienu un kompetencēm. Pēdējā laikā Latvijas iedzīvotāji arvien aktīvāk sāk nodarboties ar politisko līdzdalību, kas izpaužas kā iedzīvotāju un nevalstisko organizāciju pārstāvju iesaistīšanās politikas veidošanās procesos, lai panāktu konkrētai sociālai grupai labvēlīgāku lēmumu pieņemšanu un kvalitatīvāku sociālo problēmu risināšanu. Sociālā darba speciālistu noslogotība pašvaldību sociālajā dienestā, kā arī resursu trūkums, kas veicinātu un attīstītu nevalstiskā sektora darbību un jauninājumus, tāpēc sabiedrība kopumā neiedrošinās un neizprot kopējo nevalstiskā sektora pienesumu, kas uzlabotu, modernizētu un papildinātu katra iedzīvotāja labbūtību, kas veicinātu sabiedrības labklājību kopumā.

Darba mērķis: pēc speciālās literatūras un interneta resursa pētīšanas un pētījuma respondentu viedokļa apkopojuma, izstrādāt sadarbības modeli ar Preiļu novada Nevalstiskajām organizācijām, lai sekmētu un uzlabotu nevalstisko organizāciju pakalpojuma pieejamību sociālo pakalpojumu saņēmējiem Preiļu novadā.

Atslēgvārdi: nevalstiskā organizācija, nevalstiskais sektors, sociālais darbs, sociālais darbinieks

ABSTRACT

The non-governmental sector at municipal level develops and improves when the needs and demands of the community in the municipality are not met. Looking at the trends, methods and development of social work in the world, as well as at the European and Latvian social orientations and competences. Recently, Latvian citizens have become more and more active in political participation, which consists in the involvement of citizens and representatives of non-governmental organizations in policy-making processes in order to achieve more favorable decision-making for a particular social group and better, quality solutions to social problems. The overload of social work professionals in the municipal social services, as well as the lack of resources to promote and develop the activities and innovations of the non-governmental sector, results in a general lack of encouragement and understanding of the overall contribution of the non-governmental sector that would improve, modernize and complement the well-being of each citizen, which would contribute to the well-being of society as a whole.

The author of the thesis aims, after studying special literature and Internet resources and collecting the opinions of the respondents of the study, to develop a model of cooperation with NGOs of Preiļi district in order to facilitate and improve the accessibility of the service of NGOs to the recipients of social services in Preiļi district.

Keywords: non-governmental organization, non-governmental sector, social work, social worker

IEVADS. INTRODUCTION

Atskatoties uz vēstures avotiem, Nevalstisko organizāciju (turpmāk tekstā – NVO) aizsākumi meklējami jau 18. gadsimtā, kad labdarība bija veids, ko šodien saucam par Nevalstisko sektoru. Latvijā ar NVO jēdzienu tiek saprastas biedrības un nodibinājumi, kas tiek dibinātas pēc personas vai grupas iniciatīvas. [1].

Latvijas Pilsoniskā alianse (dibināta 2005.g.) ir nacionāla mēroga organizācija – vadošā Nevalstiskā sektora interešu aizstāvībā Latvijā. Tās darbības mērķis ir stiprināt pilsonisko sabiedrību Latvijā, atbalstīt NVO kopējās intereses un veidot labvēlīgu vidi to darbībai. Latvijas Pilsoniskā alianse apvieno 132 biedrus. Galvenie darbības virzieni: pilsoniskās sabiedrības un NVO interešu aizstāvība, sabiedrības līdzdalības nodrošināšana politiskajos procesos valstī, NVO finanšu pieejamības veicināšana, NVO kapacitātes stiprināšana, NVO darbības skaidrošana un popularizēšana sabiedrībā. [2]. NVO pakalpojumi ir milzīgs resurss sociālajā darbā.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Sabiedrības līdzdalība ir iedzīvotāju, kopienas un nevalstisko organizāciju iesaistīšanās politikas veidošanas procesā. Sabiedrības līdzdalības mērķis ir nodrošināt, lai publiskās pārvaldes pieņemtie lēmumi būtu atbilstoši sabiedrības vajadzībām, savlaicīgi izskaidroti un saprotami tiem, uz kuriem tie attieksies. Sabiedrības līdzdalībai ir vairāki ieguvumi, kas kopumā vērsti uz regulējuma kvalitātes uzlabošanu – šajā procesā tiek identificēta īstā problēma, tiek izvērtētas iespējamās alternatīvas, kā arī panākts, ka izstrādātie risinājumi ir efektīvi. [3].

Sociālā darba pamati un pamatresursu attīstība tika smelta no mūsu senčiem, tas izpaužas kā atsevišķu kopienu veidošanu, sociālā darba metožu pielietošanu, kas attīstījās neapzināti, nezinot sociālā darba teoriju, pamatojoties tikai uz dzīves pieredzi un ikdienas aktivitāšu darbību.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Likumā “Par sociālo drošību” (05.10.1995.) teikts, ka personai, kura saviem spēkiem nespēj nodrošināt sevi vai pārvarēt īpašas dzīves grūtības un kura nesaņem ne no viena cita pietiekamu palīdzību, ir tiesības uz personisku un materiālu palīdzību, kas atbilst tās vajadzībām, dod iespēju pašpalīdzībai un veicina tās iesaistīšanos sabiedrības dzīvē. [4].

Sabiedrības nenoteiktība un nedrošība iesaistīties un piedalīties nevalstiskajā sektorā aktivitāšu iespējamo mērķu sasniegšanai, kavē sektora attīstību Preiļu novadā. Preiļu novada iedzīvotājiem trūkst zināšanu un prasmju izmantot un pielāgot savam vajadzībām nevalstiskā sektora dažādību, daudzveidību un iespējas.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Biedrību un nodibinājumu likums (01.04.2004.) strikti definē biedrību un nodibinājumu jēdzienu, kā arī nosaka mērķi un biedrības organizatorisko struktūru, stimulējot Nevalstiskā sektora attīstību un izaugsmi, tādējādi būtiski stimulējot sociālo uzņēmējdarbību un sociālo pakalpojumu attīstību Latvijā, ir secināts, ka Nevalstiskais sektors ir valsts un pašvaldību galvenais un svarīgākais sadarbības partneris.

Dotā pētījumā noslēguma daļā tiks izstrādāts sadarbības modelis ar Preiļu novada nevalstiskajām organizācijām, lai sekmētu un uzlabotu Nevalstisko organizāciju pakalpojuma pieejamību sociālo pakalpojumu saņēmējiem Preiļu novadā.

Izstrādātais sadarbības modelis palīdzēs ieviest sociālo darbinieku ikdienā praktisko pienesumu, attīstot un pilnveidojot pakalpojuma pieejamību sociālo pakalpojumu saņēmējiem Preiļu novada iedzīvotājiem, veicinot drošu koleģiālo un profesionālo vidi starp Preiļu novada Labklājības pārvaldi un novada Nevalstisko sektoru.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Preiļu novada tīmekļvietne. Nevalstiskās organizācijas. Retrieved from <https://www.preili.lv/lv/nevalstiskas-organizācijas/> (sk. 11.11.2023.)
2. Active citizens fund. Latvijas Pilsoniskā alianse (LPA). Retrieved from <https://www.activecitizensfund.lv/lv/par-fondu/nvo-apvieniba.html> (sk. 11.11.2023.)
3. Pārresoru koordinācijas centrs. Retrieved from <https://www.pkc.gov.lv/index.php/lv/sabiedribas-lidzdaliba/apsprisanu-un-sadarbiba-ar-nvo> (sk. 07.11.2023.)
4. Likums par sociālo drošību Pieņemts 07.09.1995. Stājas spēkā 05.10.1995. Publicēts: Publicēts: “Latvijas Vēstnesis”, 144, 21.09.1995.; Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/36850-par-socialo-drosibu> (sk. 12.10.2023.)

KOMUNIKĀCIJAS BARJERAS SOCIĀLAJĀ DARBĀ AR KARA BĒGĻIEM NO UKRAINAS TUKUMA NOVADĀ

Olga Žurova, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīga
Profesionālā maģistra studiju programma “Sociālais darbs”
olja.lavrinovica@inbox.lv
Zinātniskais vadītājs: Mg.sc.soc. Agrita Lujāne

ANOTĀCIJA

Lielākā daļa sociālo darbinieku Latvijā saskaras ar komunikācijas barjerām sociālajā darbā ar kara bēgļiem no Ukrainas. Sociālajā darbā sastopoties ar bēgļu situācijām ir nepieciešams reaģēt profesionāli atbilstīgi un savlaicīgi. Sociālais darbinieks izvērtē psihoemocionālo stāvokli, veselības stāvokli un citus papildu riskus, kas varētu ietekmēt bēgļu situāciju. Taču komunikācijas barjeras ar kara bēgļiem kavē vēlamo rezultātu sasniegšanu. Līdz šim komunikācijas barjeras ar kara bēgļiem nav pietiekami pētīta sociālā darba prakse, lai gan vairāk zināma kā teorētiska komunikācija. Maģistra darba mērķis ir izpētīt un analizēt ar kādam komunikācijas barjerām saskaras sociālie darbinieki un kara bēgļi no Ukrainas Tukuma novadā, sniegt ieteikumus barjeru mazināšanai. Pētījuma mērķa īstenošanai, tika izmantota literatūras un citu avotu analīze un jauktā pētījumu metodoloģija.

Atslēgvārdi: komunikācijas barjeras, sociālais darbs, kara bēgļi

ABSTRACT

The majority of social workers in Latvia face communication barriers in social work with war refugees from Ukraine. In social work, when encountering refugee situations, it is necessary to react professionally in an appropriate and timely manner. The social worker evaluates the psycho-emotional state, the state of health and other additional risks that could affect the refugee's situation. However, communication barriers with war refugees hinder the achievement of the desired results. So far, communication barriers with war refugees have not been sufficiently studied in social work practice, although it is more known as theoretical communication. The aim of the Master's thesis is to investigate and analyze what communication barriers social workers and war refugees from Ukraine face in Tukums region, to provide recommendations for reducing barriers. To implement the purpose of the research, the analysis of literature and other sources and the mixed research methodology were used.

Keywords: communication barriers, social work, refugees

IEVADS. INTRODUCTION

Katrs cilvēks pastāvīgi atrodas komunikācijā ar citiem cilvēkiem. No tā, ka notiks komunikācija un kā veidosies cilvēku savstarpējas attiecības, ir atkarīgi panākumi darbā un dzīvē, saprašanās ar citiem cilvēkiem, noskaņojums un garastāvoklis, darba spējas, veselība, problēmu risināšanas ātrums un rezultātu sasniegšana. Ja komunikācija parādās kādi traucējumi, kas mazina vai vispār izslēdz savstarpēju saprašanos, komunikācija zaudē savu funkcionālo nozīmi. Visi šie traucējumi veido komunikācijas barjeru.

2022. gada 24. februārī Krievijas prezidents Vladimirs Putins deva pavēli uzsākt pilna mēroga militāro iebrukumu Ukrainā. Miljoniem Ukrainas civiliedzīvotāji ir bēguši no kara, meklējot patvērumu ES valstīs. Eiropas Savienība 2022. gada 04. martā iedarbināja Pagaidu aizsardzības direktīvu, kurā ir uzskaitītas pagaidu aizsardzības saņēmēju tiesības, tai skaita tiesības uz sociālo labklājību, mājokli, nodarbinātību [1]. “Šī ir neiedomājami liela traģēdija gan ukraiņiem, gan visai pasaulei,” savas izjūtas portālam “Sargs.lv” komentēja Aizsardzības ministrijas parlamentārais sekretārs Jānis Eglīts [2].

Vairāki kara bēgļi no Ukrainas savu patvēruma vietu izvēlējās Latvijā. Iekšlietu ministrijas valsts sekretārs Dimitrijs Trofimovs 2023. gada 17. februārī preses konferencē paziņoja, ka Latvijas robežu ir šķērsojuši 223 277 kara bēgļi no Ukrainas, no tiem 35 865 saņem Latvijas palīdzību [3].

Kara bēgļi no Ukrainas ir Ukrainas valsts pilsoņi. Kopš 1991. gada ukraiņu valoda ir oficiālā valsts valoda Ukrainā, un valsts pārvalde īstenoja valdības politiku, lai paplašinātu ukraiņu valodas lietošanu [4]. Ukraiņu tautai ir savas kultūras vērtības, tradīcijas. Vairums ukraiņi pieņem kristietību [5].

Sociālajā darbā sastopoties ar bēgļu situācijām ir nepieciešams reaģēt profesionāli atbilstīgi un savlaicīgi. Sociālais darbinieks izvērtē psihoemocionālo stāvokli, veselības stāvokli un citus papildu riskus, kas varētu ietekmēt bēgļu situāciju. Taču komunikācijas barjeras ar kara bēgļiem sociālajā darbā kavē vēlamu rezultātu sasniegšanu, tāpēc autores maģistra darba mērķis ir izpētīt un analizēt ar kādam komunikācijas barjerām saskaras sociālie darbinieki un kara bēgļi no Ukrainas Tukuma novadā, sniegt ieteikumus barjeru mazināšanai.

Pētījuma mērķa īstenošanai, tika izmantota literatūras un citu avotu analīze un jauktā pētījumu metodoloģija. Tika izvēlētas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās pētījumu metodes.

Abām pētījumu metodēm ir līdzīgi galamērķi – vairot zināšanas, bet tās atšķiras veidā, kā to dara. Kvantitatīvais pētījums parasti ietver skaitliskus datus, savukārt kvalitatīvais pētījums ietver dažāda veida aprakstošo stāstījumu datus [6]. Kvalitatīva datu ieguves metode izmanto – padziļinātās intervijas, fokusgrupas diskusijas. Kvantitatīva datu ieguves metode ļaus novērtēt skaitliskos radītājus un iegūt statistiski pamatotu informāciju - anketēšana.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Vārdu “komunikācija” mūsdienas ir pierasts lietot bieži. Šis vārds ietver sevī gan runāšanu, gan klausīšanos. Vārda “komunikācija” (latīņu *communicatio*) izcelsme meklējama latīņu darbības vārdā *communicare* un izskaidrojums ir - sarunāties, dalīties domās, sazināties, sadarboties [7].

Komunikācijas modeli (Who? Says what? To whom? In which channel? With what effect?), ko izstrādājis 1948. gadā komunikācijas zinātnes pamatlicējs, amerikāņu politologs Harolds Lasvels (Harold Lasswell), ir šādi komunikācijas procesa elementi: komunikators (sūtītājs), kanāls, paziņojums, komunikants (saņēmējs), komunikatīvais efekts [8].

Amerikāņu komunikācijas teorētiķis Deivids Kenets Berlo (David Kenneth Berlo) 1960. gadā izstrādāja Berlo SMCR komunikācijas modeli, sadalot komunikācijas procesu četros galvenajos komponentos: avots (Source), ziņojums (Message), kanāls (Channel) un uztvērējs (Receiver). Komunikatori var izmantot šo modeli, lai analizētu savas komunikācijas avota, ziņojuma, kanāla un saņēmēja aspektus un pieņemtu apzinātus lēmumus par to, kā strukturēt un nodot savus ziņojumus. Berlo SMCR modelis var palīdzēt plānot un izstrādāt efektīvas komunikācijas stratēģijas [9].

Komunikācija nekad nav taisna līnija, vektors vai membrāna, kas piedalās mehāniskā procesā, bet gan “dzīvs asinsvads”, kas spēj piedzīvot drāmas, emocijas un dažādas intensitātes kustības visus virzienos, ko komunikatīvie procesi nav prognozējami vai iepriekš paredzami [10].

Parasti informācijas nosūtītājs uzskata, ka tad, ja kāda lieta viņam ir skaidra, izklāstīta, tā kļūst skaidra arī informācijas saņēmējam. Diemžēl ne vienmēr tas tā ir, un tam ir vairāki iemesli: ne vienmēr informācijas nosūtītājs prot atlasīt vajadzīgu informāciju un izklāstīt to pietiekami saprotami; cilvēki ne vienmēr uztver informāciju pilnīgi, bet atlasa un izprot to atbilstoši savām zināšanām un pieredzei; gadās, ka komunikācijas partneri pārprot vai neievēro kontekstu, kurā informācija iegūst pilnu jēgu; dažos gadījumos komunikācijas partneris izvairās pareizi saprast

informāciju, tādējādi pasargājot sevi no ietekmes; informācijas saņēmējs tendenciozi novērtē saņemto informāciju. Komunikācijā jebkurus traucējumus jeb cēloņus informācijas sagrozīšanai (līdz ar to arī pārpratumiem) sauc par komunikācijas barjerām [11].

Komunikācijas barjeru rašanās vistiešāk saistīta ar informācijas nosūtītāja *personības ekrānu* un informācijas saņēmēja *uztveres ekrānu*, kas iekļauj: individuālo uztveri, kuru nosaka iegūtā pieredze un zināšanu līmenis; personību un intereses - cilvēki uzmanīgi uztvers viņus interesējošo informāciju un būs neaktīvi, uztverot nepazīstamas vai garlaicīgas lietas; attieksmi, emocijas un aizspriedumus, kas izkropļo interpretācijas būtību. Personas, kuras ir bailīgas vai naidīgi noskaņotas, centīsies sevi aizstāvēt, sagrozot komunikācijas procesu [12].

Parasti mēs interpretējam informāciju no sava viedokļa. Nevienam nevar būt pārliecināts, ka nosūtīta ziņa būs tāda pati kā saņemtā, jo komunikācijas procesā iespējamas gan mikro-, gan makrobarjeras. Komunikācijas teoriju pētnieks G.Počepsovs, krievu vēsturnieks un psihologs B.Poršņevs, indijas profesore Usha Rani Kumbakonam izdala vairākus komunikācijas barjeras veidus: valodas/lingvistiskā, psiholoģiskā, fiziskā/tehniskā, semantiskā, fizioloģiskā, izvairīšanās/ignorances, autoritātes, politiskā faktora, neverbālā, kultūras, stilistiskā, informācijas pārslodzes, laika, loģiskā [13;14;15].

Strādājot ar kara bēgļiem, saskarās ar kultūru, reliģisko un lingvistisko dažādību. Valodas barjera ir īpaši aktuāls jautājums komunikācijā ar citu valsts pārstāvjiem. Veiksmīgu un efektīvu komunikāciju var apgrūtināt stereotipi un aizspriedumi. Bailes no komunikācijas ar citu kultūru un reliģiju pārstāvjiem rodas no pieredzes trūkuma un no kultūru un reliģiju dažādības nepārzināšanas [16].

Informācijas uztveri un komunikāciju var ietekmēt posttraumatiskā stresa sindroms, kas ir raksturīgs kara bēgļiem. Daudzi no viņiem ir piedzīvojuši vardarbību, emocionālo stresu, bailes [17].

2023. gada 17. oktobrī Ukrainas civiliedzīvotāju uzņemšanā Latvijā iesaistīto pušu tikšanās Tukuma novada sociāla dienesta direktore I.Balgalve paziņoja, ka Tukuma novada sociālie darbinieki saskaras ar izaicinājumiem sociālā darbā ar kara bēgļiem no Ukrainas, viens no tiem ir valodas barjera [18].

Efektīva komunikācija ir process, kurā ziņojumu saņem un saprot saņēmējs tādā veidā, kā to paredzēja sūtītājs. Komunikācijas barjeras ir iespējams pārvarēt, bet to jādara abi sarunas partneriem. Poļu psihologs J.Melibruda uzskata ka personai, kura var ātri reaģēt uz to, kā viņa vārdi tiek uztverti un saprasti, ir lielāka iespēja veikt efektīvu komunikāciju. Komunikācijas efektivitāte palielinās arī tad, ja savas domas formulējam izsmelīgi un konkrēti, lai teiktais sarunu biedram kļūtu pilnīgi skaidrs [19].

Efektīvas komunikācijas prasmju mācību kursu dibinātājs amerikāņu pasniedzējs, rakstnieks un orators D.Kārnegī jau 1948. gadā sniedza savas rekomendācijas komunikācijas barjeru pārvarēšanai [20].

Komunikāciju ar citu kultūru pārstāvjiem var apgrūtināt viņu kultūras nezināšana. Biedrība "Patvērums""Drošā māja" izstrādāja vairākus ieteikumus komunikācijas barjeru pārvarēšanai [21].

Rumānijas pētījumā par kara bēgļiem no Ukrainas lielu nozīmi pievērš valodas barjerai, jo dēļ tās ir apdraudēta bēgļu labklājība. Rumānija izstrādāja barjeru pārvarēšanai stingras instrukcijas [22].

Amerikāņu CLEAR Global's pētījumā "Kā valoda ietekmē piekļuvi pakalpojumiem un informācijai" tiek aprakstīts, ka tieši valodas barjera ir šķērslis bēgļu labsajūtas nodrošināšanai. Lai nodrošinātu efektīvu komunikāciju un rezultātu sasniegšanu jāsaģatavo darbinieki darbā ar kara bēgļiem un jānodrošina profesionālo tulkus esamību. Valdības, Nevalstisko organizāciju un profesionālo tulkus sadarbība var spēlēt būtisku lomu komunikācijas pārvarēšanai [23].

Slovākijas GLOBSEC Ukrainas un Austrumeiropas pētījumā “Valodas barjeras pārvarēšana Ukrainas bēgļiem” tiek aprakstīti ar kādiem izaicinājumiem saskarās kara bēgļi no Ukrainas svešā valstī. Valodas barjeru dēļ ir apdraudēta bēgļu dzīvība, labklājība. Pētījuma mērķis bija izstrādāt efektīvus komunikācijas barjeras pārvarēšanas metodes [24].

Valodas barjera ir viens no visbiežāk sastopamajiem šķēršļiem komunikācija ar ko saskaras kara bēgļi no Ukrainas, par to liecina dati no vairākām ESAO (ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija) valstīm [25].

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Lai izpētīt un analizēt komunikācijas barjeras, sniedzot sociālo palīdzību kara bēgļiem no Ukrainas Tukuma novadā, darba autore veica Tukuma novada sociāla dienesta sociālās palīdzības nodaļas izpēti. Tukuma novada sociālais dienests sociālās palīdzības nodaļa 2022. gadā 09. martā reģistrēja pirmo iesniegumu par sociālās palīdzības piešķiršanu kara bēgļu ģimenei no Ukrainas, kura izceļoja no Ukrainas militāra konflikta dēļ. Piešķirot sociālo palīdzību un sociālos pakalpojumus sociālie darbinieki vadījās pēc 2022. gadā 05. martā pieņemta Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma. Sociālās palīdzības administrēšanas programmā reģistrēti 498 Ukrainu mājsaimniecības: pilsēta – 175, pagastos – 323 (no tiem 123 piejūras zonā). Sociālo palīdzību un sociālos pakalpojumus laika posmā no 2022. gada 09. marta līdz 2023. gada 13. oktobrim ir saņēmuši 1004 kara bēgļi no Ukrainas. Krīzes pabalstu un garantēta minimāla ienākumu nodrošināšanai pabalstu saņēmuši 498 Ukrainu mājsaimniecības. Tukuma novada sociālajā dienestā nav bijuši gadījumi sociālā darbā ar kara bēgļiem, tāpēc sociāliem darbiniekiem tā bija jauna darba pieredze. Paralēli, sniedzot sociālo palīdzību Ukrainu mājsaimniecībām, sociālie darbinieki piedalījās Krisa Aiversona BRIEF seminārā “Uz risinājumu vērsta prakse”, biedrības “Patvērums “Drošā māja”” seminārā “Justies droši: Migrācijas perspektīve”, lai iegūtu zināšanas sociālā darbā ar bēgļiem no pieredzējušiem speciālistiem, jo sociālā darbā sastopoties ar bēgļu situācijām ir nepieciešams reaģēt profesionāli atbilstīgi un savlaicīgi. Sociālie darbinieki sociālā darbā ne tikai piešķir sociālo palīdzību, bet arī izvērtē psihoemocionālo stāvokli, veselības stāvokli un citus papildu riskus, kas varētu ietekmēt bēgļu situāciju. Savu zināšanu paaugstināšanai, sociālie darbinieki piedalījās mācībās “Komunikācijas prasmju pilnveide darbā ar personām ar psihiskiem, uzvedības un nervu sistēmas attīstības traucējumiem”, kurus piedāvāja apgūt Pieaugušo neformālās izglītības iestāde “Medicīnas tālākizglītības centrs”.

Kvantitatīvo datu analīzes metode

Tika izstrādāta anketa kara bēgļu no Ukrainas raksturīgāko komunikācijas barjeru noteikšanai ar sociālajiem darbiniekiem Tukuma novadā, ka arī noskaidrot par viņiem nepieciešamo atbalstu, sociālajām vajadzībām un resursiem. Anketēšana piedalījās 300 kara bēgļi no Ukrainas. Daudzi respondenti saskaras ar valodas/lingvistisko barjeru, psiholoģisko barjeru un informācijas pārslodzes barjeru. Par barjeru esamību respondenti noklusē, jo bail izteikt savu viedokli. Bukleti vai brošūras par sociālo palīdzību un sociālajiem pakalpojumiem ukraiņu valodā, ar detalizētu aprakstu, būtu ka resurss vairāku barjeru pārvarēšanai.

Tika izstrādāta anketa sociālo darbinieku raksturīgāko komunikācijas barjeru noteikšanai ar kara bēgļiem no Ukrainas Latvijā, ka arī par nepieciešamiem resursiem efektīvai komunikācijai. Izlases kopumu veidoja Latvijas sociālo dienestu sociālie darbinieki. Anketa tika izstrādāta ar visidati.lv starpniecību. Elektroniskā anketa tika izsūtīta no darba autores elektroniskās pasta adreses. Ar anketas palīdzības tiks noskaidroti galvenie komunikācijas barjeras ar kara bēgļiem no Ukrainas citās pašvaldībās un ar kādām grūtībām sastopas sociālie darbinieki, kādus resursus izmanto komunikācijas barjeru pārvarēšanai. Uz doto brīdi tiek veikts datu analīze.

Kvalitatīvo datu analīzes metode

Fokusgrupas diskusijai tika izvēlēti sociālie darbinieki sociālā darba ar kara bēgļiem no Ukrainas Tukumā novadā. Tika izstrādāti fokusgrupas diskusijas jautājumi par komunikācijas barjerām sociālā darbā ar kara bēgļiem no Ukrainas. Diskusijās mērķis noskaidrot galvenos komunikācijas barjeras ar kuriem sastopas sociālie darbinieki, kādus resursus izmanto sociālie darbinieki komunikācijas barjeru pārvarēšanai un kādus uzlabojumus jāveic, lai būtu efektīva komunikācija. Fokusgrupas diskusijā piedalījās 16 sociālie darbinieki. Sociālie darbinieki sociālajā darbā sastopās ar valodas/lingvistisko barjeru, psiholoģisko barjeru, politiskā faktora barjeru, kultūras barjeru, loģisko un informācijas pārslodzes barjerām. Barjeru pārvarēšanai labprāt izmantotu apmācības kursus kā komunicēt ar cilvēku, kurš pārcietis emocionālu pārdzīvojumu un stresu. Ukrainu atbalsta centru, kuru vadītu Ukrainu civiliedzīvotājs, varētu izmantot kā resursu (tilts) starp kara bēgļiem un sociālajiem darbiniekiem.

Padziļinātai intervijai tika izvēlēti divi eksperti, Tukuma novada sociāla dienesta direktore I.Balgalve un Tukuma novada Domes priekšsēdētājs G.Važa, kuri ir saistīti un kompetenti izteikt savu viedokli par izaicinājumiem un grūtībām saistībā ar darbā ar kara bēgļiem no Ukrainas. Savukārt par kara bēgļu no Ukrainas izaicinājumiem un grūtībām, padziļinātai intervijai tika izvēlēti Ukrainas žurnāliste O.Pugachova un Ukrainas kopienas koordinatore A.Berezhna. Abi eksperti ir Krievijas Federācijas izraisīta kara cietušie, kuriem patvērumu un drošību nodrošina Latvija. Visi eksperti norādīja uz valodas barjeru kā šķērslis pilnvērtīgai komunikācijai.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Komunikācijas barjeras nav fatāls, tās ir iespējams pārvarēt, taču vēl labāk ir vispār nepieļaut to nolaišanos. Komunicējot abiem partneriem vajadzētu rūpēties par komunikācijas barjeru pārvarēšanu [26].

Bēgļi ir cilvēki, kuri bēg no kara, vardarbības, vajāšanas vai cilvēktiesību pārkāpumiem, meklējot starptautisko aizsardzību. To nosaka un aizsargā ar starptautisko likumu, un viņus nevar pakļaut vai atgriezt situācijās, kur viņu dzīvība un brīvība ir pakļauta riskam [27].

Sociālais darbinieks ir viens no nozīmīgākajiem cilvēkiem, ar kuru sastopas kara bēgļi Latvijā savu problēmu apspriešanai un risināšanai. Sociālajam darbiniekam jābūt zināšanām sociālā darbā ar bēgļiem, lai sniegtu profesionāli palīdzību; jābūt prasmēm analizēt konkrētu situāciju, lai atvieglot bēgļa problēmas, aizstāvēt viņa intereses; jābūt gatavam strādāt grūtos apstākļos un risināt sarežģītas sociālās problēmas; jābūt prasmēm uzklaut citus un veidot efektīvu komunikāciju, kas nodrošina atklātu saziņu iesaistīto personu starpā, prasmēm un vēlēšanām kontaktēties un sadarboties ar kolēģiem un klientiem, izmantojot piemērotu komunikācijas veidu un kanālu [28].

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. European Commission (2022). Temporary protection. Retrieved from https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/temporary-protection_en
2. Portāls "Sargs.lv" (2023). Kara gadadiena. Retrieved from <https://www.sargs.lv/lv/latvija/2023-02-24/kara-gadadiena-am-preti-krievijas-vestniecibai-izstada-ukraina-iznicinatu>
3. Laikraksts "Diena" (2023). Retrieved from <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/latvijas-robezu-lidz-sim-ir-skersojsi-223-277-begli-no-ukrainas-14294913>
4. Верховна Рада України. Постанова Верховної Ради Української РСР Про проголошення незалежності України. Прийнятий 24 серпня 1991 року. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
5. Велика Українська Енциклопедія. Retrieved from https://vue.gov.ua/Релігія_в_Україні

6. Kroplijs A., Raščevska M. (2004). Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs. Rīgā: SIA "Izdevniecība RaKa", 13. lpp.
7. Edeirs D. (1999). Efektīva komunikācija. No angļu valodas tulkojis N.Pētersons, SIA "Asja", 16. lpp.
8. Study Mass Communication. Lasswell's Model of Communication: Advantages and Disadvantages. Retrieved from <https://studymasscom.com/communication/lasswells-model-of-communication-advantages-and-disadvantages/>
9. Study Mass Communication. Berlo's SMCR Model of Communication: Advantages and Disadvantages. Retrieved from <https://studymasscom.com/communication/berlos-smcr-model-advantages-and-disadvantages/#advantages-of-berlos-smcr-model-of-communication>
10. Veinberga S. (2019). Komunikācija. Teorija un prakse. Cēsis: Izdevniecība SIA "Sava grāmata", 176. lpp.
11. Ezera I., Graudiņa I., Dreiberģa S. (2000). Lietišķā komunikācija. Rīgā: Birnieka SIA "Kamene", 18. lpp.
12. Habermas J. (1972). Knowledge and Human interests. London: Heinemann, 368. pp.
13. Почепцов Г.Г. (2001). Теория коммуникации. М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, с. 600.
14. Поршнеv Б. (1979). Социальная психология и история. Москва: Издательство "Наука" - 236. стр. Электронная библиотека Royallib.ru. Retrieved from https://royallib.com/read/porshnev_boris/sotsialnaya_psihologiya_i_istoriya.html#0
15. Dr. Usha Rani Kumbakonam (2016). Communication barriers. VEDA'S journal of english language and literature (JOELL) Retrieved from <https://joell.in/wp-content/uploads/2016/03/74-76COMMUNICATION-BARRIERS.pdf>
16. Latvijas cilvēktiesību centrs (2017). Vadlīnijas pašvaldības darbiniekiem darbā ar jauniebraucējiem (imigrantiem) Retrieved from https://www.integration.lv/uploads/files/vadlinijas_darba_ar_jauniebraucejiem_2017.Ячpdf
17. South Western Sydney Local Health District (2022). Working with people from refugee backgrounds. A guide for Social Workers. 2nd Edition. Retrieved from https://www.swslhd.health.nsw.gov.au/refugee/assets/pdf/social_work.pdf
18. Tukuma novads (2023). Tukums kā labais piemērs Ukrainu civiliedzīvotāju integrācijas jomā. Retrieved from <https://www.tukums.lv/lv/jaunums/tukums-ka-labais-piemers-ukrainu-civiliedzivotaju-integracijas-joma>
19. Мелибруда Е. (1986). Я-ТЫ-МЫ. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ УЛУЧШЕНИЯ ОБЩЕНИЯ. Москва: Издательство "Прогресс" – 256 стр. Электронная библиотека. Retrieved from <https://psylib.org.ua/books/melib01/index.htm>
20. Kārnegī D. (1992). Kā attīstīt pašapziņu un ietekmēt cilvēkus publiskā runās. Rīgā: "Reiterns"
21. Starpinstitucionālās un starpprofesionālās sadarbības pilnveidošana darbam ar trešo valstu pilsoņiem (2015). Biedrība "Patvērums "Drošā māja"", 51. lpp.
22. Rapid Gender Analysis Brief Ukrainian Refugees in Romania (2022). Retrieved from https://careevaluations.org/wp-content/uploads/RGA-Brief_Romania_Final_Clean.pdf
23. Fricke C, Gusak N. and Kryshthal A. (2023). How language affects access to services and information. Forced migration review Nr.72. Retrieved from <https://www.fmreview.org/ukraine/fricke-gusak-kryshthal>
24. Overcoming the language barrier for Ukrainian refugees (2023). Globsec. Retrieved from <https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-02/Overcoming%20the%20language%20barrier%20for%20Ukrainian%20refugees.pdf>
25. What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine (2023). OECD iLibrary. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/c7e694aa-en.pdf?expires=1699479584&id=id&accname=guest&checksum=820B8E6E7C7BD528233227FEFE7F1D3F>
26. Omārova S. (2001). Cilvēks runā ar Cilvēku. Saksarsmes psiholoģija. Rīgā: Izdevniecība SIA "Kamene", 34. lpp.
27. UNHCR ANO Bēgļu aģentūra. Kā mēs palīdzam. Latvija. Retrieved from <https://www.unhcr.org/neu/lv/par-unhcr/kam-mes-palidzam>
28. Гулина М.А. (2002). Психология социальной работы. Издательский дом "Питер", с. 39.

**MŪSDIENU VADĪBA, UZŅĒMĒJDARBĪBA UN
INOVĀCIJAS**

**CONTEMPORARY MANAGEMENT,
BUSINESS AND INNOVATION**

THE DECISION-MAKING PROCESS WITHIN THE FRAMEWORK OF PUBLIC ADMINISTRATION ISSUES

Katerina Altunyan

Armenia

Yerevan State University

Public Administration

Email: katya.altunyan@ysu.am

PhD. In Political Science

Associate Professor

ABSTRACT

This article analysis one of the main issues of public administration theory and practice, which is helpful in government functioning and policy-making. Research study includes the discourse on how to plan and make decisions on behalf of democratic attitude. Public administration is utmost outcome, and the success or failure of the government depends on it. Theoretical debate on decision-making process, accordingly, surveys the fundamental perception on rational and incremental decision-making processes. It refers basically to the administrative institutions. Decision making is important for organizational effectiveness because of its central role in the overall process of directing and controlling. Decisions do not automatically guarantee all programmed outcomes, but denoting actions with professionalism and public support. As a valuable process it is likely to be a central element of management and leadership. Comparative study of examples of developed democratic systems shows the high responsibility of public institutes and government as key actors. Particular attention is paid there to the professionalism of government, which is a vital characteristic of any democratic public administration and virtually a policy quality. Findings of current research shows that decisions are not based solely on laws and regulations. Moreover, as the study shows, many other appropriate skills of decision-makers are important that will be seen with the close linkages with strategic governance.

Keywords: public administration, Herbert A. Simon, incrementalism, decision-making process, organization theory, the role of government, bounded rationality, strategic management, policy, public administration system of RA

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется один из основных вопросов теории и практики государственного управления, который помогает в функционировании правительства и выработке политики. Исследование включает в себя обсуждение того, как планировать и принимать решения в соответствии с демократическими взглядами. Государственное управление – это высший результат, и от него зависит успех или неудача правительства. Соответственно, теоретические дебаты о процессе принятия решений исследуют фундаментальные представления о рациональных и поэтапных процессах принятия решений. В основном это относится к административным учреждениям. Принятие решений важно для организационной эффективности, поскольку оно играет центральную роль в общем процессе управления и контроля. Решения не гарантируют автоматически все запланированные результаты, но означают действия, основанные на профессионализме и общественной поддержке. Будучи ценным процессом, он, вероятно, станет центральным элементом управления и лидерства. Сравнительное изучение примеров развитых демократических систем показывает высокую ответственность общественных институтов и правительства как ключевых акторов. Особое внимание там уделяется профессионализму правительства, который является жизненно важной характеристикой любого демократического государственного управления и фактически качеством политики. Результаты текущих исследований показывают, что решения основываются не только на законах и постановлениях. Более того, как показывает исследование, многие другие соответствующие навыки лиц, принимающих решения, важны, что будет видно в тесной связи со стратегическим управлением.

Ключевые слова: государственное управление, Герберт А. Саймон, инкрементализм, процесс принятия решений, теория организации, роль правительства, ограниченная рациональность, стратегическое управление, политика, система государственного управления РА

INTRODUCTION

To name a phenomenon is not to explain it.

Herbert A. Simon

Research into decision-making process within the public administration springs from a practical desire: to help country (generally the government) achieve better outcomes. Accordingly, the paradigm of public administration has changed because it deals with the specific decision-making process.

It is known that with the sudden emergence of new organization structures, capable of producing results, public administration helps create appropriate public organizations. At the same time, one of the core aspects, besides the structure and organization analyzing is the issue of decision-making process. Consequently, the study of decision-making is one of the palimpsests of public administration to call alternatives and better achievements.

Based on the above mentioned, it is critical to observe structure-organization-decision-making triangle for proposing practical suggestions on good governance and democratic government. As a rule, the structure and organization effectiveness depend on the environment, specific values and behavior of society and elites. Unlike the structure and organization, while a good decision does not guarantee a good outcome, it emphasizes the professional nature of public administration, which is one of the most important factors that impact on outcomes. Moreover, decision is a solution, and for better outcome, the government ought to outline problem and suggest solutions, but also be professional to explain the decision. Decisions must be subject to examination.

DECISION-MAKING PROCESS WITHIN THE PUBLIC ADMINISTRATION THEORY

The study of decision-making process began, roughly, in the public administration classical theories. Studies shows that public administration is defined as an extended decision-making process. This statement has been approved by those academicians, who discussed the topic using references to the leadership, management and team-building. From theoretic perspective, it is interesting to remind the opposite views of Follett and Drucker. In her “The New State: Group Organization – The Solution of Popular Government”, Follett wrote about the importance of team that made decisions. To use Drucker’s term, the country is an organization, and public administration is the specific function to make organizations capable of producing results (Drucker 2005, 39). Approving former idea, Stein clarifies that the kind of structure necessary for organization, as a rule, is being analyzed by an academician, while an administrator focuses on the issue of how to build the structure (Stein 2010, 119-120). Contrary to Follett's opinion, Drucker suggested that rather the management and how to use the team were important, than the team itself. Despite differences in the approach, both agreed that in its sense effectiveness introduces and enhances into the decision-making bodies.

Other theorists laid the foundation for the study of managerial decision-making. The research of early approaches revealed also two-direct practices, which relate to the persons at various levels in public administration who are making decisions. The followers of the first direction state that the effective decisions are made by specific groups or levels. The followers of the second direction disagree with the former ones and insist that persons at all levels are constantly making decisions. The analysis of both finally allows us to conclude that regardless of whether the decision is made up by a person of any level or all the levels, demand is the following: to maximize utility as far as possible to understand the facts and situations, to weigh the values that seem relevant.

The World War II brought large numbers of scientists trained in the use of mathematical tools into contact for the first time with operational and managerial problems. By the end of the 1970s, the socio-political and economic issues challenged the classical model of “Old Public Administration”. Many of the new public administration and management issues stem from the need for government to evolve and innovate the process of decision-making. The most widely used one is bounded the rational model that was cultivated by Herbert A. Simon. In his book, Simon wrote that “managing” and “decision making” are synonyms. Managing is decision making to the conclusion that the important skills for an executive are decision making skills. These include habit, memory, simple manipulations of things and symbols, which are relatively simple psychological processes understood at the practical level (Gow 2003, 120-127). As we see, making decisions depends on psychological processes that, until recently, have not been understood at all. But for rational (programmed) process, decision making comprises three principle phases: *finding occasions for making a decision; finding possible courses of action; choosing among courses of action*. Each of these phases illustrates rational skills of decision makers. For example, the first phase of decision-making process - *searching the environment for conditions calling for decision* – is called by Simon as intelligence activity. The second phase – *inventing, developing and analyzing possible courses for action* – called by him as design activity. The third phase – *selecting a particular course of action from those available* – is a choice activity (Simon 1817, 1-2). Simon’s approach was inspired by pessimistic view of rationality. He focused on studying the processes of the cognitive system in order to develop a bounded-rationality theory of decision-making.

Additionally, Simon gives another definition of decision-making process. It is pictured as a three-layered cake. In the bottom layer, we have the basic work processes. In the middle layer is the programmed decision-making processes, that governing the day-to-day operation of the distribution system. In the top layer, we have the nonprogrammed decision-making processes that are required to design and redesign the entire system, to provide it with its basic goals and objectives, and to monitor its performance (Simon 1817, 40). Making decisions within the framework of a rational model implies that the subject excludes the unpredictable situation by modeling decision options and developing ways to solve problems. And when the probability of an uncertain situation is high, in that case, governing bodies often use the concept of bounded rationality of Simon. According to professor Gobet Fernand from the London School of Economics and Political Science, Simon’s approach to decision making essentially consisted of the following assumptions. Decisions are not performed by agents with perfect rationality, they are made by agents with bounded rationality. The quality of decisions varies as a function of the expertise of a decision maker. And the last assumption is that if you want to understand decision making, it is paramount to investigate the cognitive processes involved, and the analysis based on performance only is not efficient (Campitelli & Gobet 2010, 3).

Here again, there is a need to state that the New Public Administration theory provides an important system of principles that helps in guiding decisions calls policy. The policy can assist in objective decision-making and they are usually operational in nature. Public policy is the principle guide to action taken by the executive branch of the state with regard to a class of issues, in a manner consistent with law and institutional customs. Public problems can originate in endless ways and require different policy responses (such as regulations, subsidies, quotas, laws). Generally speaking, the public policy exists for creating a successful state building strategy and doing this mostly with three approaches, which are good governance, the New Public Management (NPM) and decentralization. The NPM represents a reform attempt that emphasizes the professional nature of public administration. It advocates the aim to replace the academic, moral or disciplinary emphasis of traditional public administration with a professional focus. As a market

enhancing process, which emerged in the 1990s, good governance used successful ways to create the institutions protecting people's rights. At the same time, the NPM provides the government with the necessary power to implement a development plan on the economy while also using competitive market-based techniques to enhance public sector production. As for decentralization, it seeks to reduce rent-seeking behavior and inefficient resource allocation associated with centralized power by dispersing such power to lower the government levels. A close look at literature on the policy effectiveness shows that there are six contemporary dimensions to policy analysis. The first dimension is effects – effectiveness, unintended effects and equity. The second dimension is implementation – cost, feasibility, acceptability etc.

Above we have discussed Simon's approach to decision-making process, while the public administration theory's study emphasized the importance of analyzing the interests of those who make decisions. Here is the *incremental model*, which is a subject of special interest. Basically, the decisions impact on the society in terms of purposefulness, social significance and managerial influence. Decision-making with the incremental model assumes that the decision maker is maximally practical. The practical nature is insured by the possibility to define goals not so clear and correct, to change the existing situation or transform it by step-by-step approach. One of the main privileges of incrementalism is the following: with a rational and bounded-rational approaches, it is possible to develop a good policy without reaching a broad consensus, which can delegitimize the decision and policy. As an alternative to this possibility, incrementalism suggested a compromise, to get the desired rather step by step than at once. Because of rational model the compromise cannot be reached and the situation can be blocked, and incrementalism provides the best solution. In the famous article of Lindblom, entitled "The Science of muddling through", the latter criticized Simon, saying that it dealt with a mythical world. In the real world, values and means are examined together, policies are agreed without agreement on basic objectives, a limited number of policy alternatives are considered and policy is made or remade by the endless adjustments. According to him, the values are the object of disagreement, difficult to rank and change over circumstances. Political pressures cause policies to be adjusted without great comprehensive examination. Lindblom's later works made it clear that there is no logical way to say whose interests are relevant to an important decision, nor what kind of time-frame should be adopted when evaluating the consequences of different alternatives. He gave more attention in the future to different types of decisions, trying to distinguish among them one-of-a-kind (Lindblom & Woodhouse 1992, 24-25).

The comprehensive research of decision-making process revealed that its study is based also on concrete methodology and mechanisms. A special interest presents Martin's *strategic decision-making* research, who systematically introduced components of process. For example, as the notion of problems expanded, opportunities and other issues requiring decisions are now being labeled as "challenges". The next component is the necessity to utilize consequences analysis in all the steps of the decision-making process. One of the most important components is requiring a thorough and comprehensive feedback looping effects analysis, whether single-loop, double-loop, or triple-loop feedback analysis, in each step of the decision-making process. Finally, Martin finished with the component that require continues application of the "5 Rs" approach (reanalyze, redevelop, refine, re-sort, and reprioritize) in all remaining thinking elements after a convergent list has been established (Martin 2016, 34). Making decisions is a work, where objective analysis, methods and means, in-depth study of the situation in accordance with the overall strategy is carried out. The goal is the ideal manifestation of the desired.

PROFESSIONAL NATURE OF PUBLIC ADMINISTRATION

The close eye on public administration bibliography reveals that it has everything to do with the common sense of the decision-making process. Public administration benefit is based on a complex formula derived from the theories, concepts and practices of decision-making. According to Simon, as we have not understood them at all, due to its psychological aspects, our theories have been rather empty and our practical advice is only moderately helpful. One thing we have known about decision making is that it can be programmed and not programmed, and improved by training in orderly thinking.

Although people make decisions both with thought and on emotional basis, anyway, they are maximizing utility in both cases. Surely, those, who form the government, exercise in a different logic. *First* of all, decisions of government are based solely on legal analysis. *Second*, they make decisions having relevant facts and information. To claim that it is possible to provide maximum utility through legality and information seems naïve, because laws are imperfect, capacity to learn facts varies from individual to individual, and information is bounded (has limits). *Third*, the government must be able to balance multitude of competing public and personal interests and/or values. The ability to understand, as a practical function of executive power, shows that the institutional linkages between public and private sectors are blurred. For example, while executives try to reduce program costs, the private sector wants gain monetary advantage. So, how to make good decisions! According to John Pearson, as the decisions may be challenged, the government should try to think how they would defend their decision (Pearson 2018, 6). And as the public administration is the practical functioning of executive power, decisions impact on professionalism.

It is vital to mention that with the emergence of the NPM, the *measurement of professionalism by the criterion of decision-making is emphasized even more*. The government no longer gives priority to its direct functionality (as it was in public administration's classical perceptions), it gives priority to the development of competences necessary for making decisions, such as thinking objectively, reasoning, teamwork etc. This new approach was demonstrated firstly in the United Kingdom (UK), New Zealand, partly in Australia, the United State of America (USA), the Scandinavian Countries, Germany etc. More detailed study of country - cases will help analysis the issue. The government has always been a supreme institution that makes decisions in the UK public administration system. For the XX century, as a result of many challenges of the era, up to now government's role is permanently rising. The mechanism of party democracy has played a decisive impact, especially when the legislative activity begins to be managed by the government. It means that since the government formed by the leaders of party, who had majority in the House of Commons, it allows the government to lead the public administration system. Beside the political reasons, the various spheres of public life have changed as a result of a new division of labor market (between public and private), reintegration and reorganization ("hard rulers" came to replace "mandarins"), which were the results of influence and pressure on government and public administration bodies. Even Prime Minister of the UK M. Thatcher resigned under public pressure on her wave of reforms. Another case for research is the USA, that is known as a country with powerful presidents and government, especially in the 50s and 60s of the XX century. Probably the most influential author in the American public administration after the World War II was Simon, who proceeded to propose a new approach based on decision-making with the emphasis on the efficient use of resources in pursuit of well-defined goals. After analyzing

the Watergate scandal and the war in Vietnam, Simon sought to replace the highly simplified classical approach to economic modeling based on a concept of the single decision-making, profit-maximizing entrepreneur with an approach that recognized multiple factors contributing to decision-making. Both cases discussed above illustrate that the law effectiveness of public administration is caused by the decisions of government. The logic of American practice is based on the perceptions of the “Mother of Modern Management” of Follet, who recognized the holistic nature of community and advanced the idea of “new state”. Follett advocated the principle of what she termed “integration,” or noncoercive power-sharing based on the use of her concept of “power with” rather than “power over. The new state proposed by her is rooted in coactive power, jointly developing power, power of the sort that grew out of the groups and neighborhood associations. Power usually means “power-over”, the power of some person or group over some other person or group, which is linked usually to domination and control. While “power-with” is social, and introduces the consultative style of leadership. Having in mind these perceptions, Follet mentioned in her writings that all the Americans need a government as a directive force of consciously integrated thought and will (Follet 1998, 8).

For a period of time, governments, particularly in the developed countries, enjoyed the high prestige and importance, while under the influence of reinventing philosophy, even they were criticized for being inadequate and inefficient. The leading *role of the government* in promoting social changes and economic transformation come under fire because of the financial crisis and a number of limitations were underlined and pointed as a main cause of the financial shortage of governments. These include, market regulation, production rules, universal provision of public services. Also, the absence of any accountability of both politicians and managers, the authoritative power of bureaucracy and the spreading corruption of political parties, were identified as determinants for the poor performance of public institutions. According to the modern role, governments are with individualistic culture and pro-business attitude, which is reflected in the prevailing ideology of the public interest view of the government. This explains why they “all think in terms of ‘the government’ rather than ‘the state’”. However, in developing world still theorists and practitioners are continuously searching methods and policies to stimulate people to join the government. The unsolved problem of the new public administration, as studies shows, is the integrity research of regulatory links between changing role of government and decision-making process.

By the end of the 1990s, public administration is moving forward the organizational theory, the governance theory. Evidently, many issues of public administration are strongly connected with the “theory of organization”. For example, capitalism refers to a system in which the society’s means of production are held by organizations. But many authors’ post-capitalist approaches gave birth to the modern structure of organizations re-evaluating the meaning of governance and government’s role. Accordingly, Khan see no difference between governance and public administration, emphasizing that governance is a broader term and covers all aspects of the society (Khan 2018, 6-8). While Drucker explains that the government plays the role of a manager, a policy maker and negotiator (Drucker 2005, 25-26). Along with globalization government need to develop capacity of “striving”. Striving means better conditions in economic and social environments, standards of living, opportunities for sustainable growth in science and technology. Studies show that organizations mostly have the same structures both in public and private sections. For example, according to Mintzberg, every organization has five parts: (1) *technical core*, which includes people, who do the basic work; (2) *technical support*, that helps the organization adapt to the environment; (3) *administrative support*, that is responsible for the smooth operation and upkeep

of the organization, including its physical and human elements; (4) *management*, that is responsible for directing and coordinating other parts of the organization. Another scholar, Gulick developed a comprehensive, generic theory of organization that emphasized the scientific method, efficiency, professionalism, structural reform, and executive control. He summarized the duties of administrators with an acronym; POSDCORB, which stands for planning, organizing, staffing, directing, coordinating, reporting, and budgeting. The latter consists of two parts: top and middle management (Daft 2008, 56-57). We can find the same in public (state) administration system. A government is the system or group of people governing an organized community. The study of governmental structures must always proceed hand in hand with an investigation of the actual facts of the political process. Governments develop the organizational capacity characteristics also as a result of the rapid spreading of bureaucracy. Public administration has traditionally been somewhat synonymous with the government bureaucracy (Osborn & Gaebler 1993, 5-8).

BRIEF OVERVIEW ON DECISION-MAKING PROCESS WITHIN THE ARMENIAN PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

In the wide sense, public administration and management is the activity of authorities of the Republic of Armenia (RA). Consequently, the qualitative development of decision – making process within the public administration system, in general, realized through the national reform program and normative framework for its successful implementation (Altunyan & Kalantaryan 2019, 17-26). The overall process of public management reforms¹ according to several studies in Armenia consists of three stages. The first stage (1999–2003) was known as the period of government reconstruction. During the second stage (2003–2008) all the government programs focused on service delivery, mechanisms of civil participation and effective, transparent public relations. Finally, the third stage (2009–2014) aimed to introduce international (mostly European) standards of effective governance. In the 2000s, a group of Armenian scholars and public figures published recommendations to improve the public sector and reorganize the government (Khudaverdyan 2008, 15–17).

According to another classification, the first phase from 1991 to 1999 is marked by building the public administration system, which included the creation of institutions, administrative-territorial division, privatization, land reform, budget-treasury, tax-customs, and statistical systems. In the second phase, from 2000 to 2009, a number of new institutions were introduced, such as civil service and remuneration systems, public procurement, local government and community service, debt management etc. Finally, in the third phase, from 2010 to 2020, the institutional priorities² were proclaimed, such as e-Government, program budgeting, auditing, strategic planning etc.

Analyzing the Armenian processes after the revolutionary elite came to power within the context of these scenarios, it should be stated that the bureaucracy reacted sometimes negative, which was assessed by the political authorities as sabotage. As a response, in September 2019, the

---

¹Public Administration Reforms in Armenia: An Evaluation Report. 2015, “Protection of Rights without Borders” NGO, Yerevan, 11–12

²Public Administration Reforms Strategy of the Republic of Armenia, 2021, Decree of the Government of the Republic of Armenia of July 2021, L-decision <https://www.e-draft.am/projects/3438>.

Prime Minister signed a decision to establish a Council for the Development of Public Administration Reform Strategy and to approve its Action Plan. As of 2019, several public administration reform strategies have been adopted in parallel, particularly the e-Government, the Anti-Corruption, Public Financial Management Reform Strategy, which have huge influence, but not qualitative impact (Altunyan 2021, 131). From the beginning of the 1990s, the Armenian people wanted the state and its public administration to act as a social and economic promoter, capable of ensuring equitable distribution of opportunities, sustainable management of resources and equitable access to opportunities, but many factors, including the absence of strategic decision-making prevented the process of rapid modernization. Although many reforms have been implemented since then, however, several have been irrelevant and limited in scope. The logic of public administration system changed from a semi-presidential system to a pure parliamentary system in 2015 conducted by the constitutional referenda. In the new system, the PM enjoys strong executive powers (the "super PM" system). To make reforms systemic and sustainable, strong political will needs to be reinforced by strengthened institutions and enhanced administrative capacity. Understanding such transition under the condition of war and the immaturity of political parties, the society conditionally agreed to adopt a new constitution. The Armenian society did not fully understand the need for a transition to parliamentary rule, but the vote in favor of constitutional reform took place under the condition that the acting President, as he had publicly promised, would not run for the Prime Minister. Much of Armenia's population interpreted the constitutional referendum as a political maneuver.

Summing up the overall, it is evident that despite small steps taken to build a modern system of public administration in the second stage of state development, the formation of public administration actors, the gap between them all, did not allow the system to develop in a harmonious manner. To date, almost all the public administration institutions are in need of development, and the current legislative framework needs to be improved. From the point of view of the possible impact on the public administration system, based on the tendencies of public administration and the developments at the national level, transforming the role of the government and spreading the new concept of public administration has been distinguished since 2018.

CONCLUSION AND DISCUSSION

The comprehensive research of the decision-making process with the public administration theory helps formulate the following conclusions. Public administration is defined as an extended decision-making process. Although a good decision does not guarantee a good outcome, it emphasizes the professional nature of public administration. As a complex process, decision-making process has three comparatively important phases. The mentioned phases are designed by one of the leading theorists Herbert A. Simon, who see the most important are intelligence activity, design activity and a choice activity. Though furtherly, the approaches of decision-making process are continuously developing, Simon's categorizing is useful, because of its practical perceptions.

The better understanding of the decision-making process requires the continuous study of the methodology and mechanisms of decision-making process, analysis of interests, policy-making, and after all the qualitative assessment of decisions. The need to pay attention on methodology and mechanism for decision-making derives from the strategic necessities, strategic planning and strategic government. At the same time, it is impossible to realize strategic government without counting the interests of public administration all actors. One more important aspect, reached by

our research is the critical role of policy, which is important for guiding the decisions. Policy assists in objective decision-making. And finally, the basic approaches of the organization theory state that the relevant expertise impact on decision-making process. Accordingly, the quality of decisions depends on expertise function. Here, the explanation of expertise function underlines clear distinction between an academician and an administrator. An academician thinks about the kind of structure and functions necessary for organization, while an administrator works on how to build that structure and execute the functions.

This research based on the statement that public administration is the practical functioning of the executive power or the government. Mostly, as the government makes decisions based on legal analysis, relevant facts and information, and also on balance of competing public and private interests and values. Consequently, we have considered any decision as a possible solution developed and proposed by the government. Thereby “Organization Theory” analysis the whole system of public administration, it becomes possible to formulate multiple roles of government as a manager, a policy-maker, a negotiator and a «striver». Hence, fragmental references from the Anglo-American cases in the article clearly illustrated that for better outcomes, the government should not only outline the problem and suggest solutions, but also explain the decisions with high professionalism. Otherwise, the policy fails and the adopted decisions lose their legitimacy. For better outcomes, the government should not only outline, but also explain the problem, thereby professionally justifying the decision-making.

In the RA, public administration and policy do not play a major role in the delivery of services and the provision of much needed economic infrastructure. Capacity development, that will impact on decision-making process in the public administration needs to be addressed at three levels: individual, institutional and societal. Key in this process is decision-making for policy support.

REFERENCES

- 1) Altunyan, K. (2021). “Public Administration in the Republic of Armenia: Reassessment After Thirty Years”, *Scientific Artsakh Journal*, No (4) 11, 131, Yerevan, DOI: 10.52063/25792652-2021.
- 2) Altunyan, K., Kalantaryan E. (2019). “Public Management Reforms in The Republic of Armenia”, *Social Technology, Research Journal-STR «SOTIS»*, 17-26, 6 (100) November-December.
- 3) Campitelli, G., Gobet F. (2010). “Herbert Simon’s Decision-Making Approach: Investigation of Cognitive Processes in Experts”, 3, DOI:10.1037/a0021256, https://www.researchgate.net/publication/226396333_Herbert_Simon%27s_Decision-Making_Approach_Investigation_of_Cognitive_Processes_in_Experts?enrichId=rgreq-9460e60-13321e874f2ab311166b6ec75-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzIyNjM5NjMzMz-tBUzoxMDEyMzIxMzU5MDExODhAMTQwMTE0NzAzMDQxNg%3D%3D&el=1_x_2&esc=publicationCoverPdf
- 4) Daft, Richard L. (2008). “Organization Theory and Design”, *South -Western Cengage Learning*, 10th edition, 56-57, USA.
- 5) Drucker, P. Ferdinand. (2005). “Management Challenges for the 21st Century”, *Palgrave Macmillan*, 39, 26-26, New York.
- 6) Follett, Mary P. (1998). “The New State. Group Organization the Solution of Popular Government”, forewords by Benjamin R. Barber & Jane Mansbridge, *by the Pennsylvania State University Press*, 8, Pennsylvania.
- 7) Gow James I. (2003). “Decision Man: Herbert Simon in Search of Rationality”, *Canadian Public Administration/Administration Publique Du Canada*, (SPRING/PRINTEMPS), Volume 46, N° 1.
- 8) Khan, Haroon A. (2018). “Globalization and the Challenges of Public Administration: Governance, Human Resources Management, Leadership, Ethics, E-Governance and Sustainability in the 21st Century”, *publishing house Palgrave Macmillan; Softcover reprint of the original 1st ed. 2018 edition*, 6-8, USA.
- 9) Khudaverdyan, A.V. (2008). “Public Sector Reforms in Armenia: Administration Structural Reforms, Civil Service Reforms”, “*Sarvard*” *publ.*, 15-17, Yerevan.

- 10) Lindblom E. Charles, Woodhouse J. Edward, (1992). "The Policy Making Process", publ. by "Prentice Hall", Third Ed., 24-25, New York.
- 11) Martin, T. N. (2016). "Smart Decisions: The Art of Strategic Thinking for the Decision-Making Process", *Palgrave Macmillan publisher*, 34, New York.
- 12) Osborne, D., Gaebler T. (1993). "Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector", "*Plume*" publisher, 5-8, USA.
- 13) Pearson, J. (2018). "Thoughts about Decision Making in Government", *American Society for Public Administration Public Administration Review*, 6, <https://patimes.org/thoughts-decision-making-government/>.
- 14) "Public Administration Reforms in Armenia: An Evaluation Report". (2015). "*Protection of Rights without Borders*" NGO, 11-12, Yerevan.
- 15) "Public Administration Reform Strategy of the Republic of Armenia", (2021), *Decree of the Government of the Republic of Armenia of July 2021, L-decision* <https://www.e-draft.am/projects/3438>.
- 16) Simon, A. Herbert. (1817). "The New Science of Management Decision", "*Harper and Brothers Publishers*", 1-2, 40, New York, USA.
- 17) Stein, G. (2010). "Managing People and Organizations: Peter Drucker's Legacy", *Emerald Group Publishing*, 1st edition, 119-120, UK.

THE ROLE OF CONTENT MARKETING IN INCREASING CUSTOMER ATTRACTIVENESS AND IMPROVING LOYALTY TO DELTA AIRLINE SERVICES

Azlan Azmee, Latvia
Baltic International Academy, Riga
Business Management and Administration department
azlan.moon848@gmail.com
Scientific tutor: Dr. oec, assoc. prof. Alla Iljina

ANOTĀCIJA

Galvenais šī pētījuma mērķis ir analizēt Delta Airlines saturu mārketinga stratēģiju, lai veicinātu klientu lojalitāti un pievilcību. Aptaujas rezultāti liecina, ka Delta Airlines saturu mārketinga stratēģija ir veiksmīgi darbojusies, uzturot klientus lojālus un pievilcīgus, kā arī aviokompānijas ieguldījums saturu mārketingā ir bijis tā vērts. Pētījums parāda, ka augstas kvalitātes saturu radīšana var būt efektīvs veids, kā veidot klientu lojalitāti un pievilcību.

Atslēgvārdi: klientu lojalitāte, saturu mārketinga, Delta Airlines, mārketinga stratēģija, augstas kvalitātes saturs

ABSTRACT

The main aim of this study is to analyze content marketing strategy in Delta airlines to foster customer loyalty and attractiveness. The survey's results show that Delta Airlines' content marketing strategy has worked to keep customers loyal and attractive as well as the airline's investment in content marketing has been worth it. The study shows that making high-quality content can be an effective way to build customer loyalty and attractiveness.

Keywords: Customer loyalty, Content Marketing, Delta Airlines, Marketing Strategy, High-quality content

IEVADS. INTRODUCTION

Customer loyalty is a crucial aspect of any business, including the airline industry. In the airline industry, customer loyalty is particularly important as it is a highly competitive market with numerous options available to consumers. Therefore, developing strategies to build and maintain customer loyalty is essential for the success of any airline. Content marketing is a strategic marketing approach that involves creating and distributing valuable, relevant, and consistent content to attract and engage a clearly defined target audience.³ In the extremely competitive airline sector of the present day, client loyalty is crucial to long-term success and profitability. Customer loyalty in the airline sector is influenced by a variety of factors, including pricing, service quality, convenience, safety, and brand reputation.

The purpose of this study is to find out how well the content marketing strategy of Delta Airlines keeps customers coming back. The methodology employed for this investigation; a mixed method research design was selected as the most appropriate approach to take. The researcher was able to collect and evaluate quantitative and qualitative data. For quantitative data, Using standardized questionnaires, information were gathered from a representative cross-section of the population. For qualitative research, in-depth interviews with key people who helped come up with and implement the content marketing strategy were used with a thorough analysis of the airline's content. Survey data were collected through online. Purposive sampling technique was employed and two hundred customers were selected to collect data. Content analysis was used to make sense of the qualitative data gleaned from the online reviews and interviews that were conducted. On the other hand, descriptive statistics were utilized in order to make sense of the quantitative data that was gathered through the survey questionnaires.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Many studies have investigated how well content marketing works to increase brand loyalty, and many of them have found a strong relationship between the two. Establishing a link between the company and the audience is one way that content marketing may increase brand loyalty. Delta Airlines can expand its audience and boost its visibility if it creates and shares material that is of value. This will help build the company's brand awareness. Delta Airlines may encourage customers to interact with the brand and share their experiences with others if the company creates material that is intriguing and engaging. According to the findings of recent research, content marketing may be an efficient means of accomplishing these goals. For instance, a study conducted by the Content Marketing Institute discovered that businesses that participate in content marketing have higher conversion rates and lower client acquisition expenses compared to those that do not engage in content marketing. Overall, content marketing has been shown to be a highly effective method for establishing customer loyalty, and the fact that Delta Airlines has been successful in implementing this strategy demonstrates the potential that it has for the airline sector. Delta Airlines has been able to create a more meaningful and long-lasting relationship with their customers, which has resulted in increased customer loyalty and advocacy for the brand. This has been accomplished by providing customers with high-quality and valuable content that is relevant to their interests and requirements. In the context of this study, an investigation into the content marketing strategy utilized by Delta Airlines and the degree to which it was successful in developing a loyal client base would provide insightful information regarding the function of content marketing within the airline business..

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Analysis shows that Delta Air Lines attract the customers on social media platforms in order to develop its content marketing strategies and to better communicate with customers. The use of social media has evolved into an indispensable method for airlines to interact with their existing consumers and to contact prospective clients.. The social media profiles managed by Delta Air Lines can be used to obtain flight status updates, flight booking information, and other travel-related details..

Results shows that to strengthen consumer loyalty and participation, Delta Airlines has been implementing a comprehensive content marketing strategy. The content marketing strategy employed by Delta Airlines has been quite helpful in boosting both the level of consumer attractiveness and customer loyalty. The social media platforms utilized by Delta Airlines have proven to be an effective tool in fostering customer attractiveness. In addition, the content marketing strategy that Delta Airlines use has assisted the airline in distinguishing itself in a sector that is notoriously cut-throat. These findings are significant and illustrate that the content marketing strategy employed by Delta Airlines was effective in reaching the objectives it set out to accomplish. Continuing with the study of the survey data, the content marketing strategy utilized by Delta Airlines has had a beneficial impact on the level of customer loyalty as well as consumer attractiveness. It is abundantly obvious from the replies that were obtained that most of the participants have interacted with the content that Delta Airlines posts on its various social media platforms..

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

To conclude, the case study research revealed that the content marketing approach used by Delta Airlines is quite successful in fostering consumer loyalty and attractiveness. The findings have indicated that Delta Airlines has a solid consumer base, with a high degree of brand loyalty and attractiveness.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Admin Ijcsrr. (2022, January 28). *Customer Loyalty in Airline Industry: A Literature Review - International Journal of Current Science Research and Review*. International Journal of Current Science Research and Review. <https://ijcsrr.org/customer-loyalty-in-airline-industry-a-literature-review/>
2. Seuring, S. & Mary. M., 2008. From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 16(15), pp. 1699-1710.
3. Ahmed Suhail Ajina. (2019). The role of content marketing in enhancing customer loyalty: an empirical study on private hospitals in Saudi Arabia. *Innovative Marketing*, 15(3), 71–84. [https://doi.org/10.21511/im.15\(3\).2019.06](https://doi.org/10.21511/im.15(3).2019.06)
4. Briones, RL. Kuch. B. Liu. B. F. & Jin. Y., 2011. Keeping up with the digital age: How the American Red Cross uses social media to build relationships.. *Public Relations Review*, 37(1), pp. 37-43.
5. Ayele, M. (2021). *SCHOOL OF GRADUATE STUDIES DEPARTMENT OF MARKETING MANAGEMENT EFFECT OF CONTENT MARKETING ON BRAND LOYALTY MEDIATED BY CONSUMER ONLINE ENGAGEMENT: THE CASE OF HEWLETT PACKARD COMPANY IN ETHIOPIA ADDIS ABABA*. <http://repository.smuc.edu.et/bitstream/123456789/6169/1/Final%20Thesis%20-Mesfin%20Ayele.pdf>
6. Braffton. (2023, February 9). *How Does Content Marketing Build Brand Loyalty? Your Guide To Creating Consistency | Braffton*. Braffton. <https://www.braffton.com.au/blog/content-marketing/how-does-content-marketing-build-brand-loyalty/>
7. Kotler, P. & Kaul. K. L., n.d. *Marketing management*, s.l.: Pearson Education.
8. İrem Eren Erdoğan, & Mesut Çiçek. (2012). The Impact of Social Media Marketing on Brand Loyalty. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 58, 1353–1360. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.1119>
9. Chen, X., & Xu, J. (2022). Relationship between content marketing and brand loyalty of New-China-Chic brand based on nationalism. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 11(5), 556–578. <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v11i5.1908>
10. Lee, D., Hosanagar, K., & Nair, H. S. (2018). Advertising Content and Consumer Engagement on Social Media: Evidence from Facebook. *Management Science*, 64(11), 5105–5131. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2017.2902>
11. Ayele, M. (2021). *SCHOOL OF GRADUATE STUDIES DEPARTMENT OF MARKETING MANAGEMENT EFFECT OF CONTENT MARKETING ON BRAND LOYALTY MEDIATED BY CONSUMER ONLINE ENGAGEMENT: THE CASE OF HEWLETT PACKARD COMPANY IN ETHIOPIA ADDIS ABABA*. <http://repository.smuc.edu.et/bitstream/123456789/6169/1/Final%20Thesis%20-Mesfin%20Ayele.pdf>
12. Ramzan, U., & Syed, A. R. (2018). Role Of Content Based Social Media Marketing In Building Customer Loyalty And Motivating Consumers To Forward Content. *Journal of Internet Banking and Commerce*, 23(3), 1–20. <https://www.icommercecentral.com/open-access/role-of-content-based-social-media-marketing-in-building-customer-loyalty-and-motivating-consumers-to-forward-content.php?aid=8712>.
13. Echtner, C. & Patrick. P., 2003. The effectiveness of promotional activities in international air travel markets. *Journal of Travel Research*, 42(3), pp. 281-290.
14. Hajibaba, H. & Han. A., 2015. *The impact of social media on airlines' brand equity*, s.l.: Journal of Air Transport Management.
15. Khammash, M. & Gaig. M., 2016. The impact of social media marketing on brand loyalty. *Jordan Journal of Business Administration*, pp. 655-671.
16. Singh, S. & Dior. R., 2017. Impact of content marketing on customer engagement: An exploratory study. *Journal of Retailing and Consumer Services*, Volume 38, pp. 102-109.
17. Institute, C. M., 2020. *B2B Content Marketing: 2020 Benchmarks, Budgets, and Trends*. [Online] Available at: https://contentmarketinginstitute.com/wp-content/uploads/2019/10/2020_B2B_Report_Final.pdf [Accessed 6 March 2023].
18. Lee, J. W. & Kim. Y. K., 2019. *The impact of social media on customer engagement: A comparative study of airline industries in Korea and Japan*, s.l.: Sustainability.

SOCIĀLĀS UZŅĒMĒJDARBĪBAS ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS LATVIJĀ EIROPAS INTEGRĀCIJAS KONTEKSTĀ

Žanna Caurkubule, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīga

ANOTĀCIJA

Pētījuma aktualitāti nosaka tas, ka sociālā uzņēmējdarbība kļūst par nozīmīgu ieguldījumu Latvijas un pasaules uzņēmējdarbības vidē. Sociālās uzņēmējdarbības vide un prakse pastāvīgi attīstās, korelē ar mūsdienu sabiedrības prasībām un rada jaunus veidus, kā reaģēt uz mūsdienu pasaules izaicinājumiem. Rakstā vispusīgi analizēta sociālā uzņēmējdarbība mūsdienu Latvijā Eiropas integrācijas kontekstā, tās tendences un attīstības problēmas.

Atslēgvārdi: Latvija, sociālā uzņēmējdarbība, attīstības tendences, problēmas

ABSTRACT

The relevance of the research is determined by the fact that social entrepreneurship is becoming an important investment in the business environment of Latvia and the world. The environment and practices of social entrepreneurship are constantly evolving, correlating with the demands of modern society and creating new ways to respond to the challenges of the modern world. The article comprehensively analyzes social entrepreneurship in modern Latvia in the context of European integration, its trends and development problems.

Keywords: Latvia, social entrepreneurship, development trends, problems

IEVADS. INTRODUCTION

Mūsdienu pasauli raksturo dinamiskas pārmaiņas visās sociālās dzīves sfērās, jaunu izaicinājumu rašanās un jaunu situāciju radīšana, kas prasa straujas izmaiņas dažādu sociālo jomu mijiedarbības sistēmā. Covid19 pandēmijas izraisītā ekonomiskā krīze ne tikai padziļinājusi Latvijas sabiedrības sociālās problēmas, kurām vēl nav atrasti pietiekami efektīvi un ilgtspējīgi risinājumi, bet arī rosinājusi virkni pārmaiņu, kas paver jaunas perspektīvas uzņēmējdarbībā un sociālajā dzīvē, piemēram, attālinātais darbs, mākslīgais intelekts, visu dzīves jomu digitalizācija un citi. No vienas puses, Latvijā ir tādas problēmas kā zemas algas un pensijas saldzinājumā ar citām Eiropas valstīm, augsts pensionēšanās vecums, masveida emigrācija uz ārzemēm, bezdarbs, tai skaitā ilgstošais bezdarbs, dzimstības kritums un sabiedrības novecošanās. Līdzīgas problēmas pastāv daudzās valstīs, un tās var atrisināt gan ar to valdību pūlēm, gan ar privātām, vietējām iniciatīvām, starp kurām sociālā uzņēmējdarbība ir viens no aktīvajiem, pozitīvajiem rīcības veidiem. Savukārt Latvijai piemīt augsts inovatīvs potenciāls, pateicoties salīdzinoši augstajai iedzīvotāju izglītībai, brīvai informācijas apmaiņai ar pārējām Eiropas valstīm un dažādu ES atbalsta sistēmu pieejamība. Sociālās uzņēmējdarbības galvenais mērķis ir risināt sabiedrībai svarīgas problēmas, radot produktus un pakalpojumus ar augstu sociālo pievienoto vērtību. Sociālā uzņēmējdarbība sniedz arī iespēju iekļaut darbā un sociālajā dzīvē cilvēkus un grupas, kas neatbilst standarta darba tirgus prasībām. Sociālās uzņēmējdarbības attīstība ir būtisks sociālo problēmu risināšanas aspekts inovatīvā un ilgtspējīgā veidā [1]. Tomēr sociālo uzņēmumu skaits Latvijā joprojām ir ļoti mazs - nedaudz virs 200; tiem ir grūtības atrast finansējumu, ir grūtības nodokļu maksāšanā [2]. Tas liecina par nepieciešamību, no vienas puses, attīstīt sociālo uzņēmējdarbību,

lai tā pārstatu būt par “eksotisku” uzņēmumu veidu, un, no otras puses, pilnveidot līdzdalības veidus un resursu piesaisti šādos uzņēmumos.

Sociālā uzņēmējdarbība Latvijā ir nepieciešama - tā ir sociālo problēmu risināšanas instruments, jo sociālie uzņēmumi ļauj atrast labāko un veiksmīgāko problēmas risinājumu, bieži meklējot nestandarta risinājumus. Sociālie uzņēmumi ir nepieciešami, lai radītu jaunas darbavietas, attīstītu reģionus, atdzīvinātu degradētas un pamestas vietas un ēkas, atgrieztu darba tirgū ilgstošus bezdarbniekus, radītu apstākļus sociālās atstumtības riskam pakļautām cilvēku grupām un risinātu citas sociālās problēmas, kurām pastāv valdības finansiālā atbalsta trūkums [3]. Sociālā uzņēmējdarbība savā veidā pārdala resursus par labu trūcīgajiem, kuri pēc formāliem kritērijiem “izkrīt” no valsts uzmanības.

Pētījuma mērķis ir sociālās uzņēmējdarbības esošo problēmu un attīstības tendenču analīze Latvijā. Pētījuma objekts ir sociālā uzņēmējdarbība un tās attīstības faktori. Pētījuma priekšmets: problēmas un pretrunas sociālās uzņēmējdarbības attīstībā Latvijā.

Lai sasniegtu šo mērķi, tiek izvirzīti šādi uzdevumi:

- izpētīt sociālās uzņēmējdarbības vēsturiskos un juridiskos aspektus;
- izanalizēt sociālās uzņēmējdarbības attīstības tendences Latvijā;
- novērtēt iespējamās šķēršļus un pretrunas sociālās uzņēmējdarbības attīstībā.

Darba mērķa efektīvai sasniegšanai tiek izmantoti zinātniskās literatūras avoti, specializētā un vispārīgā literatūra par sociālo uzņēmējdarbību, kā arī interneta resursi.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Sociālā uzņēmējdarbība ir process, kurā noteikta veida subjekti - sociālie uzņēmēji - izveido un attīsta organizācijas, kas var būt gan sociālie uzņēmumi, gan cita veida organizācijas. Tas attiecas arī uz jomu, kas ietver plašu iniciatīvu klāstu ar sociālās ietekmes aspektu [4]. Turklāt klasiskajiem biznesa uzņēmumiem var būt noteiktas sociālās uzņēmējdarbības pazīmes un izpausmes, piemēram, uzņēmumu darbinieku sociālo problēmu risināšana, līdzekļu ziedošana sociālajām iniciatīvām, demokrātiskāka peļņas sadale un citas.

Vēsturiski sociālā uzņēmējdarbība izauga no filantropijas un konkrētu kopienu sociālajām iniciatīvām. Pirms sociālās uzņēmējdarbības koncepcijas formulēšanas sociālo uzņēmumu lomu pildīja dažādas biedrības, reliģiskās organizācijas, labdarības fondi, nevalstiskās bezpeļņas organizācijas vai sociālo problēmu risināšanā ieinteresētas personas [5]. Organizācijām, kas pilda sociālo funkciju, komercdarbība bija “piespiedu”, lai iegūtu līdzekļus organizāciju sociālo mērķu sasniegšanai. Tomēr vēlāk parādījās doma, ka sociālos mērķus var sasniegt ar diezgan klasisku uzņēmējdarbības aktivitāti, un tas ne vienmēr ir pretrunā ar to. Tajā pašā laikā uzņēmējdarbības aktivitātes sociālā sastāvdaļa var izpausties ne tikai peļņas sadalē par labu sociālajām iniciatīvām, bet arī šīs darbības būtībā.

Pastāv dažas atšķirības starp anglosakšu un kontinentālās Eiropas sociālās uzņēmējdarbības koncepcijām, kas atspoguļo atšķirības kultūras un institucionālajā kontekstā. Anglosakšu kontekstā sociālais bizness bieži tiek saistīts ar sociālo uzņēmumu kustību, kas Lielbritānijā radās pagājušajā gadsimta 90. gados un uzsver uzņēmumu izveidi ar sociālo vai vides misiju. Sociālie uzņēmumi parasti tiek strukturēti kā uzņēmumi, kuru mērķis ir gūt ienākumus, pārdodot preces un pakalpojumus, kas pēc tam tiek atkārtoti ieguldīti sociālajā vai vides misijā. Šajā kontekstā sociālā uzņēmējdarbība tiek uzskatīta par līdzekli sociālās vērtības radīšanai ar uzņēmējdarbības aktivitātēm.

Turpretim sociālās uzņēmējdarbības jēdziens kontinentālajā Eiropā bieži vien ir ciešāk saistīts ar sociālo ekonomiku, kas aptver plašāku organizāciju un aktivitāšu loku, kas par prioritāti

izvirza sociālos un vides mērķus, nevis finansiālo peļņu. Sociālā ekonomika Eiropā ietver kooperatīvus, bezpeļņas organizācijas un sociālos uzņēmumus, un to bieži uzskata par atsevišķu ekonomikas nozari. Šajā kontekstā sociālā uzņēmējdarbība tiek uzskatīta par daļu no plašākas kustības, lai radītu sociāli un videi atbildīgāku ekonomiku.

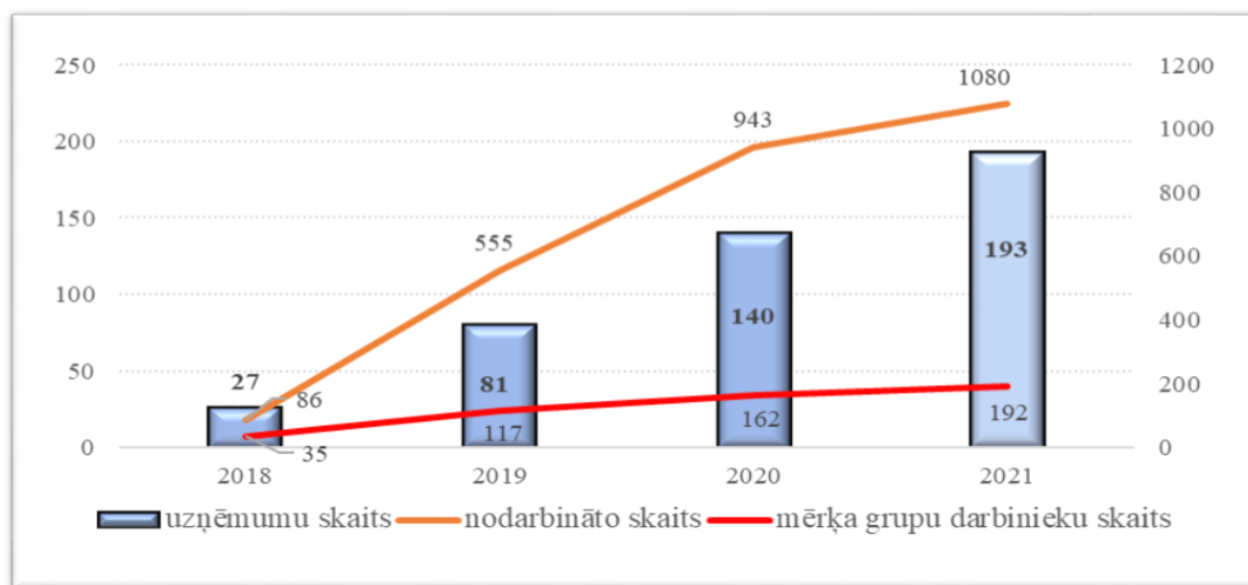
Salīdzinot abas pieejas sociālajai uzņēmējdarbībai, ASV bezpeļņas organizācijas nepieļauj nekādu peļņas sadali, savukārt Eiropas sociālie uzņēmumi (galvenokārt kooperatīvi) pieļauj vismaz daļu peļņas sadali. Arī sociālie uzņēmumi Eiropā tiek uzskatīti par piederīgiem “sociālajai ekonomikai”, kur galvenais dzinējspēks ir sabiedriskais labums. Amerikas Savienotajās Valstīs sociālās ekonomikas jēdzienu neizmanto, un bezpeļņas sociālie uzņēmumi tiek uzskatīti par tādiem, kas darbojas tirgus ekonomikā [6].

Lai gan pastāv atšķirības sociālās uzņēmējdarbības konceptualizācijā anglosakšu un kontinentālās Eiropas kontekstā, starp abām pieejām ir arī būtiska pārklāšanās un līdzība. Abām pieejām ir kopīga apņemšanās radīt sociālo vērtību, izmantojot komerciālas darbības, un abas atzīst, cik svarīgi ir līdzsvarot finansiālo ilgtspēju ar sociālo un vides ietekmi.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Šobrīd Latvijā darbojas ap 200 sociālo uzņēmumu. Piecu gadu laikā sociālā uzņēmuma statuss bijis piešķirts 270 uzņēmumiem, bet šobrīd aktīvi darbojas 203 sociālie uzņēmumi. Lielākā daļa sociālo uzņēmumu – 49 % darbojas Rīgā un 22 % – Pierīgā. 10 % no kopējā uzņēmumu skaita strādā Kurzemē, 9 % – Zemgalē, 6 % – Vidzemē, bet 4 % – Latgalē.

Neskatoties uz to, ka, salīdzinot ar 2020. gada sākumu, Rīgā un Rīgas reģionā darbojās 71% no kopējā sociālo uzņēmumu skaita, ir vērojama pozitīva dinamika - 2021. gada sākumā Rīgā un Rīgas reģionā darbojās 74% sociālo uzņēmumu un Rīgas rajons [7]:

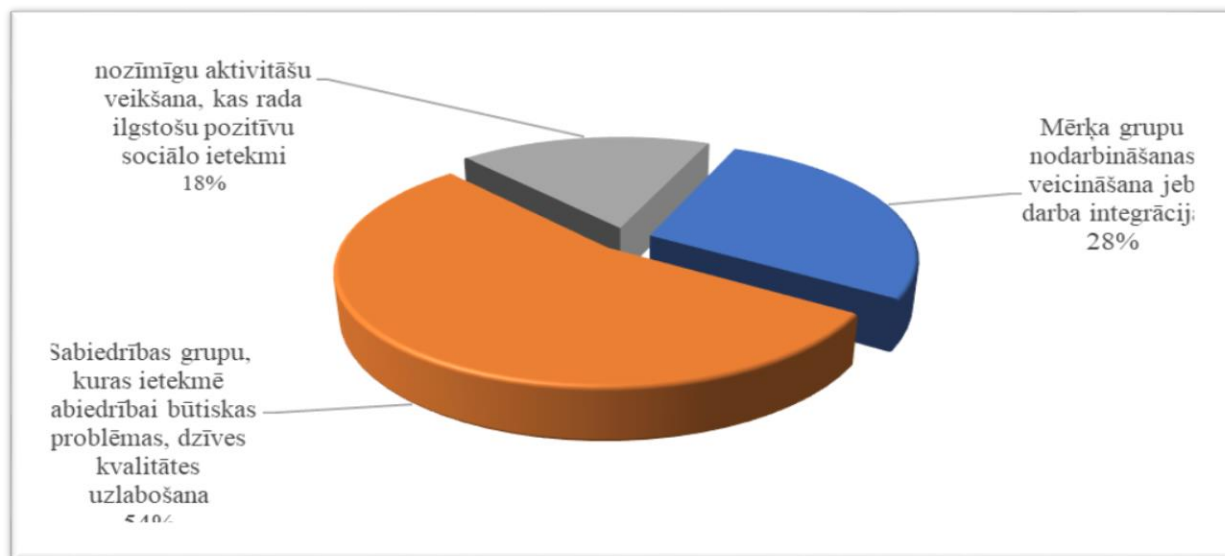
1.att. Sociālo uzņēmumu darbinieku skaita dinamika [7]

Kopumā sociālo uzņēmumu nodarbinātības dinamikā vērojama pozitīva tendence. Sociālajos uzņēmumos uz darba līguma pamata strādājošo skaits ir nepārtraukti pieaudzis un 2021.gada beigās sasniedza 1080 cilvēkus. Pozitīvu tendenci uzrāda arī darba grupas darbinieku

skaitis, un 2021. gada beigās kopumā bija nodarbināti 192 darba grupas darbinieki. Jāņem vērā, ka dažos uzņēmumos valdes loceklis ir mērķa grupas pārstāvis un vienlaikus arī vienīgais nodarbinātais.

Visvairāk sociālo uzņēmumu – 22 % – nodarbina mērķa grupu pārstāvjus. 21 % strādā izglītībā, bet 19 % – sporta, veselības veicināšanas un medicīnas jomā. Tam seko iekļaujošas pilsoniskās sabiedrības veidošana, kultūras daudzveidības veicināšana (12 %), atbalsts sociālās atstumtības riskam pakļautajām iedzīvotāju grupām (10 %), sociālie pakalpojumi (6 %), vides aizsardzība (3 %) un citi virzieni (6 %).

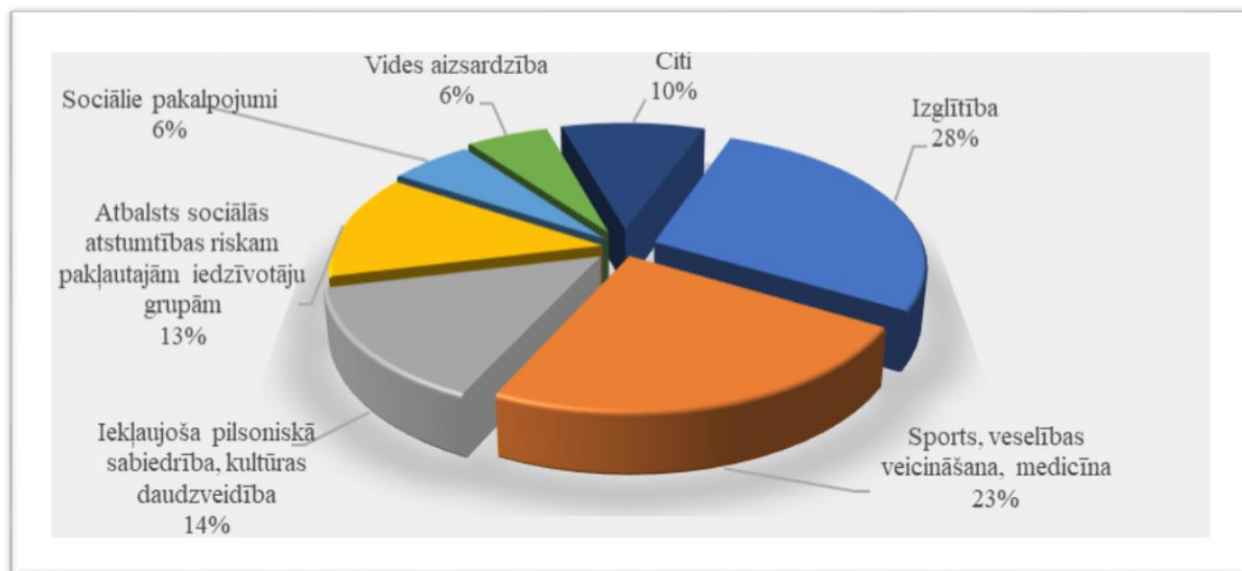
Analīze liecina, ka sociālo uzņēmumu galvenā darbība ir dzīves kvalitātes uzlabošana cilvēku grupām, kuras ietekmē sabiedrībai nozīmīgas problēmas. (2. att.):

2.att. Sociālo uzņēmumu sadalījums pēc sociālās ietekmes veida [7]

Dažu pēdējo gadu laikā ir pieaudzis izglītības jomā strādājošo uzņēmumu īpatsvars - izglītības un pirmsskolas izglītības iestādes, kas īsteno iekļaujošu pieeju mācībām, izmantojot alternatīvas un inovatīvas metodes, kā arī uzņēmumi, kas organizē informatīvus un izglītojošus pasākumus un programmas. 20 uzņēmumi rada ievērojamu sociālo ietekmi medicīnas un labsajūtas jomā, nodrošinot ārstēšanu bērniem un pieaugušajiem ar retām slimībām, sniedzot medicīniskos un sociālos pakalpojumus vēža slimniekiem, izmantojot jaunākās tehnoloģijas, lai veicinātu insultu pārcietušo atveseļošanu un reintegrāciju sabiedrībā, nodrošinot mūsdienīga, uz pierādījumiem balstīta bērnu un pusaudžu psihosociālā rehabilitācija, veicina veselīgus ēšanas paradumus un sniedz ar fiziskajām aktivitātēm saistītus pakalpojumus. Salīdzinoši liels ir uzņēmumu īpatsvars, kas darbojas pilsoniskās sabiedrības veidošanas un kultūras daudzveidības nodrošināšanas jomā, veido pilnmetrāžas un dokumentālās filmas, raidījumus, reportāžas un citus materiālus, kas atspoguļo sabiedriski nozīmīgas problēmas un notikumus, izstrādā instrumentus iedzīvotāju elektroniskai līdzdalībai, lai iniciētu būtiskas izmaiņas un vispārināt sabiedrisko domu, veicinot dažādu mūzikas žanru un muzikālā teātra tradīciju atdzimšanu un attīstību. Būtiski, ka liela daļa sociālo uzņēmumu (13%) prioritāti piešķir pakalpojumu sniegšanai, lai nodrošinātu to pieejamību personām nelabvēlīgākā finansiālā situācijā, personām ar īpašām vajadzībām, ģimenēm ar bērniem ar īpašām vajadzībām un problēmu risināšanu. sociālo atstumtību. Pateicoties

sociālajiem uzņēmumiem, lielāka uzmanība tiek pievērsta vides jautājumiem, kas ir ļoti aktuāla problēma visā pasaulē (3. att.):

3.att. Sociālo uzņēmumu darbības jomas [7]

Kopš likuma spēkā stāšanās sociālajos uzņēmumos darbu sākuši 192 mērķa grupu darbinieki (109 sievietes un 83 vīrieši), tajā skaitā 143 cilvēki ar invaliditāti vai garīga rakstura traucējumiem, 34 cilvēki ir bijušie bezdarbnieki, 7 cilvēki ir bijušie ieslodzītie un no plkst. pārejās mērķa grupas - no viena līdz diviem darbiniekiem. Dažādu iemeslu dēļ darbu sociālajos uzņēmumos pārtrauca 49 mērķa grupu darbinieki. Sešiem uzņēmumiem, kas nodarbināja mērķa grupas privātpersonas, tika apturēts vai atņemts sociālā uzņēmuma statuss, līdz ar to nav pieejama informācija par 15 šajos uzņēmumos nodarbinātajiem darbiniekiem. Viens cilvēks gāja bojā, bet pārējie devās prom citu iemeslu dēļ. Nelielā mērā vērojama mērķa grupas darbinieku rotācija, pārejot no viena sociālā uzņēmuma uz citu. Tas rada pozitīvu konkurenci mērķa grupu darbinieku vidū un palielina iespēju atrast savām spējām, prasmēm un vēlmēm piemērotāku darba vietu. Taču redzam, ka šie skaitļi ir salīdzinoši nelieli, salīdzinot ar kopējo to cilvēku skaitu, kuriem ir grūtības atrast darbu. 2022.gada jūnija beigās NVA ziņoja par 11 790 ilgstošiem bezdarbniekiem, kas veido 22,6% no kopējā bezdarbnieku skaita. No kopējā ilgstošo bezdarbnieku skaita 62,8% bija vecumā no 50 gadiem, 26,7% bija bezdarbnieki ar invaliditāti, 1,2% bija jaunieši bezdarbnieki (15–24 gadus veci) [8]. Zināmā mērā ilgstošo bezdarbnieku nodarbinātību apgrūtina tas, ka augstākais bezdarba līmenis tradicionāli joprojām ir Latgalē (virs 13%), un lielākā daļa sociālo uzņēmumu atrodas Rīgā vai tās tuvumā.

Sociālo uzņēmumu izaicinājumi ir cieši saistīti ar to īpašībām. Būtiskākā problēma ir tā, ka, tā kā kopuzņēmumi nav orientēti uz peļņu vai peļņa nav galvenais to darbības kritērijs, tad tiem ir jābūt citiem savas darbības finansēšanas veidiem. Finansēšanas jautājums ir īpaši aktuāls sociālā uzņēmuma darbības sākumā. Šajā ziņā izdevīgākā situācijā ir tie uzņēmumi, kuriem nav oficiāla bezpeļņas statusa, jo ne visas valstis pieprasa, lai sociālie uzņēmumi būtu bezpeļņas vai novirzītu 100% peļņas sociālās misijas izpildei.

Vēl viens izaicinājums ir kvalificētu darbinieku piesaiste. Ja kopuzņēmums darbojas augsto tehnoloģiju nozarēs, kurās nepieciešami darbinieki ar labu izglītību un prasmēm, tad jāatrod veids, kā šiem darbiniekiem labi atalgot, kas ne vienmēr ir viegli, īpaši jaunajiem uzņēmējiem.

Valstu likumi pret sociālajiem uzņēmumiem attiecas atšķirīgi, un tiem ne vienmēr ir iespēja saņemt ievērojamas nodokļu atlaides un dotācijas. Dažās ES valstīs pastāv dažādi mehānismi kopuzņēmumu atbalstam, taču ir valstis, kur sociālā uzņēmējdarbība nav noteikta likumā un nesaņem priekšrocības salīdzinājumā ar tradicionālajiem uzņēmumiem. Lūk, kā pētījums par sociālo uzņēmējdarbību Eiropā identificē galvenos likumdošanas šķēršļus [9]:

- ierobežo sociālo mērķu loku, ko sociālais uzņēmums var īstenot, jo daudzos gadījumos juridiskās formas ir ierobežotas izmantošanai noteiktās nozarēs vai saistībā ar noteiktiem darbības veidiem, piemēram, izglītību, veselību, sociālo aprūpi vai citiem kvalificētiem darbības veidiem ;
- trūkst skaidrības par to, cik lielā mērā noteiktas juridiskās formas var iesaistīties tirdzniecības darbībās, kas var radīt nodokļu saistību risku sociālajiem uzņēmumiem, kas ir bezpeļņas organizācijas, kas ir atbrīvotas no nodokļiem un ir pakļautas riskam paplašināties ārpus nodokļu atbrīvojuma darbības jomas. aktivitātes;
- ierobežojumi bezpeļņas organizāciju iespējām veidot tirdzniecības meitas uzņēmumus (Latvijā tagad tas ir iespējams pēc izmaiņām Sociālā uzņēmuma likumā);
- ierobežojumi bezpeļņas organizāciju direktoru iespējām saņemt atlīdzību par savu darbu;
- ierobežojumi bezpeļņas organizāciju konkurētspējai ar peļņas uzņēmumiem;
- ierobežotas iespējas uzņēmumiem iegūt sabiedriskā labuma statusu.

Ja ES valstīs aktivitātes riska grupām piederošo cilvēku aizsardzībai un integrācijai ir ļoti populāras, tad jaunattīstītajās valstīs lielākā daļa iedzīvotāju pieder pie šīm riska grupām, un līdz ar to palīdzība, visticamāk, nāks no turīgākām valstīm. Cilvēkiem no šādām valstīm un reģioniem var būt grūti piekļūt palīdzībai pat informācijas veidā un pašiem organizēt šādu palīdzību. Tādas organizācijas kā Kiva vai Ashoka pašas cenšas atrast pieeju cilvēkiem un grupām, kam tā nepieciešama, taču ir skaidrs, ka jo smagāka ir situācija noteiktā vietā, jo grūtāk ir sniegt šo palīdzību. Latvijā to var novērot, mēģinot palīdzēt Ukrainas karā cietušajiem civiliedzīvotājiem - palīdzību savākt bija daudz vieglāk, nekā to nogādāt un sadalīt.

Vēl viena sociālo uzņēmumu problēma ir subjektīva un saistīta ar pašiem sociālajiem uzņēmējiem. Misijas apziņas vadīti cilvēki bieži vien nepietiekami novērtē riskus un iespējas sava uzņēmuma stabilai attīstībai. Šīs problēmas risināšanai labi kalpo monitorings, organizācijas, kas apvieno sociālos uzņēmējus, un tīklu veidošana šo uzņēmēju starpā.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Kopumā sociālajai uzņēmējdarbībai pasaulē ir lielas perspektīvas. Jāņem vērā, ka lielākajā daļā valstu likumdošanas prasības mēdz virzīties uz lielāku iekļaušanu, mazāku diskrimināciju, dabas aizsardzību un lielāku humānismu kopumā. Proti, ir pilnīgi iespējams, ka darbības, ar kurām sociālie uzņēmēji nodarbojas šodien, tuvākajā nākotnē kļūs par pašsaprotamu vai likumā noteikto. Šī tendence nepavisam nemazinās sociālo uzņēmēju lomu, bet, gluži otrādi, padarīs viņus par uzņēmējdarbības avangardu.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Tsaurkubule, Z. (2022). Current problems and prospects for the development of social entrepreneurship in Latvia. *University Economic Bulletin*, (52), 61-72. <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-52-61-72>
2. Pērn Latvijā aktīvi bija 193 sociālie uzņēmumi P.Dēvica <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/pern-latvija-aktivi-bija-193-socialie-uznemumi.a462767/>
3. Frīdenberga A., Sociālie uzņēmumi – kāpēc mums tos vajag?, доступно: <https://providus.lv/raksti/socialie-uznemumi-kapec-mums-tos-vajag/>
4. Social entrepreneurship & Social enterprises, доступно: <https://www.oecd.org/cfe/leed/social-economy/social-entrepreneurship.htm>

5. Социальные роли предпринимательства в современном мире.
https://studme.org/1536011324846/sotsiologiya/kontsepsiya_predprinimatelstva_kak_nositelya_innovatsionnog_o_razvitiya_shumpetera
6. J.A.Kerlin Social Enterprise in the United States and Abroad: Learning From Our Differences
<https://www.ashoka.org/sites/default/files/2019-11/Research%20on%20Social%20Entrepreneurship%20-%20Understanding%20and%20Contributing%20to%20an%20Emerging%20Field.pdf#page=105>
7. Informatīvais ziņojums par sociālo uzņēmumu darbību un attīstību laika posmā no 2020.gada 1.aprīļa līdz 2022.gada 1.aprīlim. www.mk.gov.lv
8. Pārskats par bezdarba situāciju valstī (2022. gada jūnijā) Nodarbinātības valsts aģentūra
<https://www.nva.gov.lv/lv/media/15251/download>
9. Social Enterprise in Europe. Developing Legal Systems which Support Social Enterprise Growth
[http://providus.lv/article_files/3058/original/ESELA_Legal_Mapping_Publication_250915_\(3\)-1.pdf?1444030170](http://providus.lv/article_files/3058/original/ESELA_Legal_Mapping_Publication_250915_(3)-1.pdf?1444030170)

COVID - 19 PANDĒMIJAS IETEKME UZ UZŅĒMĒJDARBĪBU LATVIJĀ (UZŅĒMUMA SIA "IRONWILL STEEL" PIEMĒRĀ)

Laura Čimka, Latvia
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Jelgava
Otrā līmeņa profesionālā studiju programma "Uzņēmējdarbība"
laucimka@inbox.lv
Zinātniskais vadītājs: Dr.sc.ing., as. prof. Žanna Caurkubule

ANOTĀCIJA

Covid-19 ir bijis izaicinājums Latvijā un pasaulē. Pandēmijai attīstoties, situācija mainījās strauji. Šādas krīzes laikā daļa uzņēmumu, īpaši mazie, nespēj ātri piesaistīt jaunus līdzekļus. Rakstā ir veikta Latvijas ekonomisko situācijas izpēte par pēdējiem pieciem gadiem, noskaidrot, kā Covid-19 ietekmēja uzņēmējdarbību un izpētīts, kā pandēmija ietekmēja specifiska materiāla vairumtirdzniecības uzņēmumu SIA "IronWill Steel".

Atslēgvārdi: Covid-19, ietekme, pandēmija, uzņēmējdarbība, uzņēmums

ABSTRACT

Covid-19 has been a challenge in Latvia and the world. As the pandemic developed, the situation changed rapidly. During such a crisis, some companies, especially small ones, are unable to quickly attract new funds. The article examines Latvia's economic situation over the past five years, finds out how Covid-19 affected business and investigated how the pandemic affected the wholesale company of specific materials SIA "IronWill Steel".

Keywords: Covid-19, impact, pandemic, business, company

IEVADS. INTRODUCTION

Covid-19 ir bijis izaicinājums Latvijā un pasaulē. Pandēmijai attīstoties, situācija mainījās strauji. Krīzes situācijas uzņēmējdarbība visbiežāk asociējas ar apgrozījuma un peļņas kritumu, algu samazināšanu, darbinieku atlaišanu un uzņēmumam bankrota. Tomēr, kaut gan pastāv šādi smagi pārbaudījumi, ir uzņēmumi, kas izdzīvo un izkļūst no krīzes stiprāki, nekā bija pirms tās.[3] Darba mērķis ir novērtēt Covid-19 pandēmijas ietekmi uz uzņēmējdarbību un uzņēmumu SIA "IronWill Steel". Darbā tika izmantotas šādas pētījuma metodoloģijas -

- a. Teorētiskā analīze - grāmatu, žurnālu un interneta resursu izpēte
- b. Kvantitatīvie rādītāji - Latvijas oficiālas statistikas (CSP) mājaslapas izpēte
- c. Kvantitatīvie rādītāji - SIA "IronWill Steel" iekšējo dokumentu (PZA, finanšu gada pārskats, iekšējie normatīvie likumi) analizē
- d. Kvalitatīvie rādītāji - Intervija ar uzņēmuma vadītāju, darbinieku aptauja

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

2020.gads 2. martā atklāja pirmo Covid-19 gadījumu Latvijā un pēc 10 dienām ieviesa ārkārtas situāciju valstī. Kopumā valstī bija trīs uzliesmojuma viļņi, kuru laikā tika noteikti dažādi

---

³ Anželika Berķe-Berga "Latvijas uzņēmuma izdzīvošanas stratēģijā krīzes apstākļos" 75.lpp, RTU "Ekonomiskā krīze Latvijā: "veiksmes stāsts pēcgarša"225.lpp

ierobežošanas pasākumi, lai vīrus neizplatītos. Kopumā Latvijā līdz 2022.gada beigām bija miljons inficēšanās gadījumi. Mirušo skaits sasniedz 6161.

Ārkārtas situācijas laikā, tika ierobežota cilvēku pulcēšanās, tika organizēts attālinātais darbs, slēgtas skolas, ierobežotas tirdzniecības un ēdināšana, ieviesta komandantstunda, kā arī virkne citu ierobežojumu. Šie visi ierobežojumi tiešā veidā ietekmēja uzņēmumus un tiem nācās pielāgoties jaunajiem apstākļiem. Protams būtisku atbalstu veica valsts, lai palīdzētu izdzīvot uzņēmumiem šo periodu. Pēc “Lursoft” datiem, tie liecina, ka visplašāk izmantotais atbalsta veids bijis dīkstāves pabalsti, kurus saņēmuši 67% no visiem atbalstu saņēmējiem, savukārt algu subsīdiju pabalstus kopumā saņēmuši 37,3%, bet nokavēto nodokļu maksājumu atlikšanas iespēju izmantojuši nedaudz vairāk kā 4100 uzņēmumi. Vērtējot, cik efektīvs bijis valsts sniegtais atbalsts Covid-19 ierobežojumu skartajiem uzņēmumiem, redzam, ka kopumā no visiem 22,3 tūkst. atbalsta saņēmēju šobrīd likvidēti 3,5%, kas nozīmē, ka ne visiem uzņēmumiem valsts sniegtais atbalsts ļāvis pārdzīvot grūtos laikus. No visiem atbalsta saņēmējiem 1203 gadījumos uzņēmums šobrīd jau likvidēts, uzsākts maksātnespējas process, apturēta tā saimnieciskā darbība vai arī reģistrēta darbības izbeigšana.[4]

PĒTĪJUMA REZULTĀTI, NOVĒRTĒJUMS. RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

Viena no lielākajām Covid-19 laika krīzes atšķirībām no iepriekšējās ekonomikas krīzes, ko izraisīja globālās finanšu sistēmas krahs 2008. gadā, ir tā, ka pandēmijas ietekme dažādās ekonomikas jomās ir bijusi ļoti atšķirīga un ne visās — negatīva. Daļā nozaru tā ir pat stimulējusi strauju apgrozījuma pieaugumu.[5] Protams ir uzņēmumi, kuri var ātri pielāgoties jaunām pārmaiņām un savu darbību pārklassificēta citā jomā, ir uzņēmumi kurus pandēmija būtiski neizskar, ir uzņēmumi, kuri pat nopelna uz vīrusa rēķina un ir uzņēmumi, kuri diemžēl neiztur šo krīzes situāciju. Portāla “BilancePLZ” lasītāju aptaujā kopumā 39% respondentu atbildējuši, ka viņu uzņēmumā apgrozījums samazinājies (16,7% aptaujāto tas samazinājies ievērojami jeb kritums bijis lielāks nekā 30%, bet 22,2% samazinājies 30% robežās). Tikpat daudziem apgrozījums nav būtiski mainījies, savukārt piektdaļai tas ir palielinājies (gandrīz 6% — pat ievērojami palielinājies). [6]

2020. gadā tūrisma nozare Latvijā sāka piedzīvot vēsturē smagāko krīzi, kurā izšķiroša nozīme bija tam, ka, pamatojoties uz Ministru kabineta noteikumiem Nr.103 "Par ārkārtas situācijas izsludināšanu" mērķis ir ierobežot Covid-19 izplatību un izsludināt papildu piesardzības pasākumus lidostās, ostās, autobusos un dzelzceļā laikā no 17. marta līdz 2020. gada 15. maijā tika apturēts darbs uzņēmumiem visā nozarē. Starptautiskais tūrisms veido gandrīz 5% no Latvijas iekšzemes kopprodukta (IKP) un līdz šim ir devis būtisku ieguldījumu Latvijas eksporta bilancē, veicot vienu no lielākajām investīcijām pakalpojumu eksporta kopējā vērtībā, 2019. gadā sasniedzot vēsturiski augstāko līmeni. Latvijas Republikas ekonomikas ministra teiktā, tūrisma nozare 2020.gada nogalē bija uz bankrota sliekšņa, cīnoties ar Covid-19 infekcijas izplatību un nosakot ierobežojumus. [7]

⁴ Grūtībās nonākuši vai likvidēti 1203 uzņēmumi, kas saņēmuši valsts atbalstu pandēmijā. Pieejams: https://www.delfi.lv/business/biznesa_vidē/grutibas-nonakusi-vai-likvideti-1203-uznemumi-kas-sanemusi-valsts-atbalstu-pandemija.d?id=55073860 skatīts 8.06.2023

⁵ Ikars Kubliņš, Kā Covid-19 krīze ietekmējusi Latvijas ekonomiku? Pieejams <https://www.plz.lv/ka-covid-19-krize-ietekmejusi-latvijas-ekonomiku/> skatīts 5.06.2023

⁶ Turpat

⁷ Alona Rogale-Homika, “Tourism in a new reality: the impact of seasonality and covid-19 pandemics on the development of inbound tourism in Latvia” BSA, Rīga 2021. Pieejams : https://bsa.edu.lv/docs/science/book/conference_20211210.pdf skatīts 11.10.2023

Farmācijas koncerna Grindeks konsolidētie, provizoriskie finanšu dati liecina, ka 2021. gadu koncerns noslēdzis ar rekordlielu apgrozījumu un peļņu. Šajā periodā Grindeks koncerna apgrozījums sasniedza 231,1 milj. eiro, kas ir par 44,0 milj. eiro vai 24% vairāk nekā 2020. gadā. 2021. gadā koncerna peļņa bija 41,0 milj. eiro, kas ir par 22,1 milj. eiro vai 2 reizes vairāk nekā 2020. gadā. 2021. gadā lielāko pārdošanas apjomu veidoja medikamenti sirds un asinsvadu, kā arī centrālās nervu sistēmas slimību ārstēšanai. Strauju pārdošanas kāpumu sasniedza arī slimnīcu segmenta medikamenti, ko piedāvā Grindeks meitas uzņēmums Kalceks. 2021. gadā koncerns saražoto produkciju eksportēja uz 103 valstīm par kopējo summu 218,7 milj. eiro.[8]

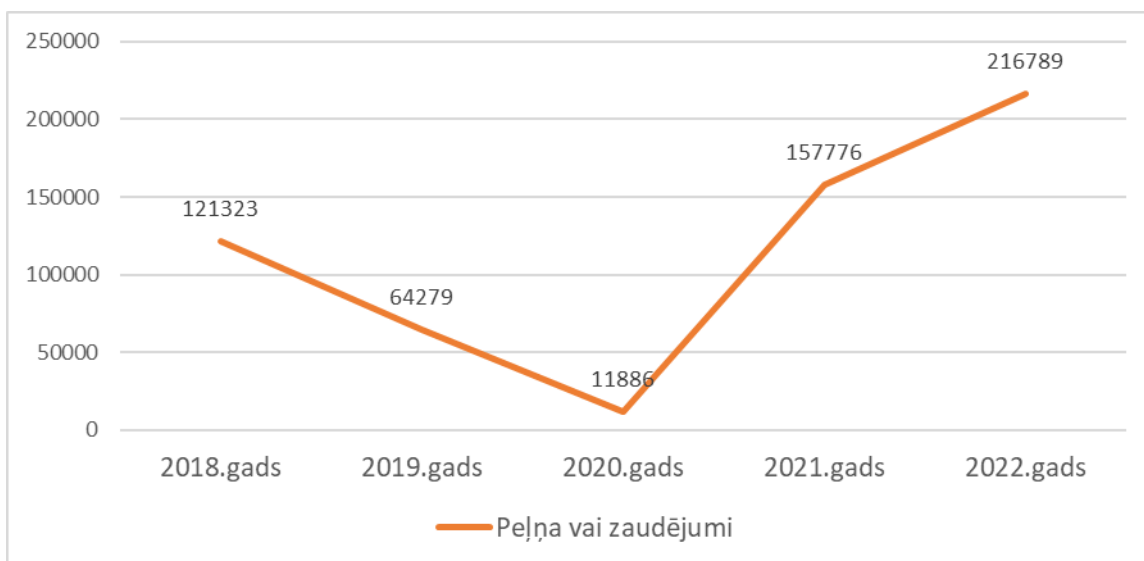
Straujais būvniecības izmaksu pieaugums, loģistikas problēmas, ierobežotais būvmateriālu piedāvājums, būvniecībai nelabvēlīgie laikapstākļi decembrī, kā arī saslimstības ar Covid-19 paplašināšanās un valstī ieviestie ierobežojumi saistībā ar Covid-19 vīrusa izplatību būtiski kavējuši būvniecības nozares aktivitāti 2021. gada 2. pusgadā. 2021. gada 2. pusgadā būvniecības produkcijas reālais apjoms salīdzinājumā ar 2020. gada atbilstošo periodu saruka par 8.4%, bet būvniecības izmaksas pieauga par 10.4%. Kopš 2021. gada 2. ceturkšņa globālā pieprasījuma palielināšanās un ierobežotās ražošanas jaudas veicināja strauju būvmateriālu (metāla, koksnes, cementa, stikla, dolomīta šķembu, smilšu u.c.) cenu kāpumu, kas 2. pusgadā vēl vairāk pastiprinājās. Būvniecībā strādājošo vidējās darba algas pieaugums saglabājās līdzīgs vidējās darba samaksas kāpumam tautsaimniecībā, taču kvalificēta darbspēka trūkums vienlaikus ar augošo pieprasījumu, būvmateriālu cenu kāpumu un ierobežoto piedāvājumu summējās būtiskā kopējo būvniecības izmaksu kāpumā. Tādējādi sadārdzinājās būvprojektu īstenošanas izmaksas, kas savukārt samazināja aktivitāti ne tikai uzsāktajos būvniecības projektos un palielināja atlikto plānoto projektu skaitu, bet arī mazināja investoru interesi sākt jaunus projektus. Lai gan 2021. gada 4. ceturksnī pieauga gan ēku būvniecības, gan specializēto būvdarbu apjoms, tas nespēja kompensēt būtisko inženierbūvju būvniecības apjoma kritumu, un būvniecības nozares produkcijas apjoms salīdzināmajās cenās saruka.[9]

Darbā tika izpētīts, kā uzņēmums SIA "IronWill Steel" ir pārcietis pandēmiju, uzņēmums pieder pie MVU kategorijas, kurš nodarbojas ar specifiska materiālu tirdzniecību, kur prece tiek iegādāta no ārzemju piegādātājiem un pārdošanas apjoms atkarīgs no būvniecības darbiem, kas tiek veikti Latvijā.

Pēc datiem, kas redzami attēlā 1, var secināt, ka 2019. gadā peļņa kritās, apgrozījums nedaudz saruka salīdzinot ar 2018. gadu. Kad valstī 2020. gadā sakās Covid-19 un pirmie ierobežojumi, uzņēmuma peļņa samazinājās par 18,50% salīdzinot ar 2019. gadu, bet salīdzinot ar 2018. gadu par veseliem 98%. Turpmākos gadus, kad uzņēmums un pasaulei jau bija pieradusi ar pandēmijas ikdienu, apgrozījums un peļņa sāka augt. Apgrozījums auga, jo pieprasījums sāka nedaudz atgriezties, būvnieki secināja, ka šī pandēmija ir ikdienu un ir jāturpina iesāktie darbi un jāsāk jauni. Kā arī apgrozījuma pieaugums skaidrojams ar to ka cēlās metāla izstrādājumiem cenas un noliktavā bija iegādāts materiāls par veco cenu un pārdots jau ar jauno cenu koeficientu, jo tādā ir uzņēmuma politika, nepārdod materiālu par zemāku cenu, nekā to šobrīd vari nopirkt no rūpnīcām. Klientu struktūra bija novērojams, ka pandēmija gados privātie un mazie būvnieku procentuāli bija vairāk, nekā lielie būvnieki, jo lielie projekti, tik ātri negāja uz priekšu dēļ ierobežojumiem valstī.

⁸Db.lv, "Grindeks koncernam jauns apgrozījuma rekords" 2022.gads, Pieejams: <https://www.db.lv/zinas/grindeks-koncernam-jauns-apgrozijuma-rekords-506174> skatīts 20.10.2023

⁹Latvijas Banka, "Makroekonomisko norišu pārskats" 2022.gads. Pieejams: https://datnes.latvijasbanka.lv/mnp/MNP_2022_marts_LV.pdf skatīts 19.10.2023

Attēls 1 Peļņa vai zaudējumi

SECINĀJUMI, PRIEKŠLIKUMI. CONCLUSIONS

SIA “IronWill Steel” visliktākais gads bija 2020.gads, tā peļņa bija 11 tūkst. eiro, kas ir par 18,50% mazāk nekā 2019.gadā. 2021.gadā peļņa sasniedz 157 tūkst, eiro, bet 2022.gadā 216 tūkst. eiro. Uzņēmums ievēroja visus valstī noteiktos epidemioloģiskos drošības pasākumus darba vietā, kā arī norisinājās iekšējā darbinieku instruēšana par drošības pasākumiem. Uzņēmuma vadītājs, lai pasargātu uzņēmuma no finansiālam grūtībām, centās apdrošināt pēc iespējas vairāk klientu un bija piesardzīgs ar pēcapmaksām, pastāvīgi kontrolēja un uzraudzīja debitorus. Intervijā, uzņēmuma vadītājs vērtē situāciju labi, bija problēmās ar sagādes termiņiem, bet kopumā uzskata, ka visvairāk tieši cieta darbinieki no neziņas, kas būs tālāk un kopējais emocionālais stāvoklis, ko izraisīja ieviestie ierobežojumi. Aptaujā ar darbiniekiem, autors ieguva šādus rezultātus, ka Covid-19 pandēmijas laikā darba vietā 75% jutās droši un pasargāti no vīrusa, bet 25% respondenti, kas ietilpa vecuma kategorijā 60+ jutās nedaudz nedroši. Kopumā darbinieki savu pašsajūtu Covid-19 pandēmijas laikā 75% raksturo kā labu, 12,5% atbildēja, ka pašsajūta nemainījās un 12,5% minēja ka izjuta uztraukumu un bailes, ka varētu saslimt ar vīrusu. Kopumā uzņēmums veiksmīgi pārdzīvojis pandēmiju, bet stratēģijas, kā pārdzīvot nākamo Covid-19 pandēmijas vilni nav.

Viens no autora priekšlikumi ir tāds, ka valdībai vēlreiz pārskatīt Covid-19 pandēmijas skartos uzņēmumus un censties piešķirt vēl papildus finansējumus, lai tie spētu veiksmīgi izkļūt no Covid-19 pandēmijas sekām un būt pilnība gatavi jauniem pārbaudījumiem.

SIA “IronWill Steel” paplašināt savu darbību, izstrādāt projektu, piemēram, sortimentu, kas būs noderīgs ne tikai būvniekiem. Izstrādāt stratēģijas, nākamajam Covid-19 pandēmijas vilnim vai citiem notikumiem, kas var ietekmēt uzņēmuma peļņu.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

- 1.Anželika Berķe-Berga “Latvijas uzņēmuma izdzīvošanas stratēģijā krīzes apstākļos” 75.lpp, RTU “Ekonomiskā krīze Latvijā: “veiksmes stāsts pēcgarša”225.lpp
- 2.Alona Rogale-Homika, “Tourism in a new reality: the impact of seasonality and covid-19 pandemics on the development of inbound tourism in Latvia” BSA, Riga 2021. Pieejams : https://bsa.edu.lv/docs/science/book/conference_20211210.pdf skatīts 11.10.2023
- 3.Ikars Kubliņš, Kā Covid–19 krīze ietekmējusi Latvijas ekonomiku? Pieejams <https://www.plz.lv/ka-covid-19-krize-ietekmejusi-latvijas-ekonomiku/> skatīts 5.06.2023

4.Db.lv, “Grindeks koncernam jauns apgrozījuma rekords” 2022.gads, Pieejams:
<https://www.db.lv/zinas/grindeks-koncernam-jauns-apgrozijuma-rekords-506174> skatīts 20.10.2023

5.Grūtībās nonākuši vai likvidēti 1203 uzņēmumi, kas saņēmuši valsts atbalstu pandēmijā. Pieejams:
https://www.delfi.lv/business/biznesa_vidē/grutibas-nonakusi-vai-likvideti-1203-uznemumi-kas-sanemusi-valsts-atbalstu-pandemija.d?id=55073860 skatīts 8.06.2023

6.Latvijas Banka, “Makroekonomisko norišu pārskats” 2022.gads. Pieejams:
https://datnes.latvijasbanka.lv/mnp/MNP_2022_marts_LV.pdf skatīts 19.10.2023

CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT IN THE MEDICAL INDUSTRY OF UZBEKISTAN

Rukhshona Djafarova, Latvija
Baltic International Academy, Riga
Business Management and Administration
drushan4ik@gmail.com

Scientific tutor: Mg.oec., Assistant Professor Inese Ratanova

ABSTRACT

The aim of the study is to improve business processes and management processes in private medical clinics in Uzbekistan through the implementation of CRM systems. As the mentioned processes are not well-established in the private medical sector of Uzbekistan, it affects the quality of customer service and results in the loss of patient loyalty. After analyzing the questionnaire directed to managers working in private medical clinics in Uzbekistan, the need for implementing systems to automate processes was identified. The implementation of a CRM system is an innovation for private medical enterprises in Uzbekistan. Based on the experience of a Latvian private veterinary enterprise, a step-by-step plan was developed to improve business and management processes through the implementation of a CRM system in the Uzbek private medical sector.

Keywords: Business processes, CRM, management processes, Private Medical Sector, Uzbekistan

АННОТАЦИЯ

Цель работы улучшить бизнес процессы и процессы менеджмента в частных медицинских клиниках в Узбекистане, путем внедрения CRM системы, так как в частном медицинском секторе узбекистана не налажены вышеупомянутые процессы, от чего страдает качество обслуживания клиентов и теряется лояльность пациентов. Проведя анализ путем опросника направленного менеджерам работающим в частных медицинских клиниках в узбекистане, была выявлена потребность во внедрении систем для автоматизации процессов. Внедрение CRM системы является новшеством для частных медицинских предприятий в узбекистане. На основе опыта латвийского частного ветеринарного предприятия был создан пошаговый план для улучшения бизнес и менеджмент процессов путем внедрения CRM системы в узбекском частном медицинском секторе.

Ключевые слова: CRM, бизнес-процессы, процессы управления, Узбекистан, Частный медицинский сектор

INTRODUCTION. ВВЕДЕНИЕ

The topicality of the research: The relationship between patients and medical institutions in Uzbekistan is not very well developed. There is no possibility to schedule appointments online. There is a lack in business processes and customer management processes. There is no option to receive online prescriptions for medications. There is no centralized patient database. The implementation of CRM (Customer Relationship Management) will contribute to improving the functioning of medical institutions, which, in turn, will enhance relations with patients.

Problem Statement: The medical industry in Uzbekistan, like many others worldwide, faces multifaceted challenges, including resource limitations, service quality issues, and evolving patient expectations. Amid these challenges, there is a growing recognition that a more strategic and patient-centered approach is essential. CRM systems and strategies have emerged as a potential solution, allowing healthcare providers to engage patients more effectively while also optimizing service quality. However, the specific practices, challenges, and outcomes of CRM implementation in the Uzbekistan medical context remain relatively unexplored. The aim of this research is to

improve the customer relationship process and business processes using CRM approach in private medical clinics in Uzbekistan. The research method is the questionnaire.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Organizational management involves the strategic planning, coordination, and supervision of diverse components within a company to realize its goals. This encompasses the direction and guidance of resources, individuals, and processes to ensure streamlined operations and peak performance. The scope of organizational management includes defining objectives, devising strategies, resource allocation, decision-making, and cultivating a conducive work environment. Successful organizational management is pivotal in elevating productivity, fostering teamwork, and propelling sustainable growth within the organization.[1]

Client management involves the process of establishing and nurturing relationships with clients or customers, employing diverse activities and strategies to comprehend and fulfill their needs for satisfaction and loyalty. The primary objective of client management is to cultivate positive, enduring relationships that are mutually beneficial for both the client and the business. Key components of client management include:

1. **Communication:** In client management, effective communication is paramount. This encompasses actively listening to clients' needs, offering clear and timely information, and maintaining open channels to address concerns or issues.

2. **Understanding Client Needs:** A fundamental aspect involves client managers developing a profound understanding of their clients' businesses, goals, and challenges. This knowledge enables them to customize products or services to meet the specific requirements of each client.

3. **Building Trust:** Trust forms the bedrock of any successful client relationship. Client managers must be dependable, transparent, and exhibit integrity in their interactions to establish and sustain trust.

4. **Customer Service:** Providing exemplary customer service is integral to client management, encompassing responsiveness to client inquiries, swift resolution of issues, and ensuring an overall positive experience.

5. **Problem Resolution:** Proficiency in identifying and resolving issues that may arise during the client relationship is crucial. This necessitates a proactive approach to problem-solving and finding solutions that align with both the client's and the business's needs.

6. **Account Management:** This entails overseeing all facets of a client's account, including contract management, ensuring deliverables are met, and identifying opportunities for upselling or cross-selling additional products or services.

7. **Client Retention:** Retaining existing clients is often more cost-effective than acquiring new ones. Client management strategies should focus on strengthening relationships, surpassing expectations, and continually delivering value to foster client loyalty.

8. **Feedback and Improvement:** Seeking feedback from clients is essential for ongoing improvement. Client managers should collect feedback on products, services, and the overall client experience to identify areas for enhancement.

9. **Client Education:** Keeping clients informed about new products, services, or industry trends contributes to a more informed and satisfied client base. Client managers may play a role in educating clients on optimizing the use of products or services.

Effective client management is indispensable for businesses across diverse industries, as it significantly contributes to customer satisfaction, loyalty, and long-term success.[2]

Customer Relationship Management Concept.

In brief, customer relationship management involves enhancing process efficiency, lowering operational expenses, and elevating customer interactions and satisfaction. In the contemporary business environment, establishing more profound and intimate connections with customers is indispensable for the success of any company. Shifting economic fundamentals, intensifying competition, stricter regulatory measures, digital innovations, discerning customers, mobility, and cost sensitivity are transferring influence from businesses to customers.[3] Customer relationship management, or CRM, can be described as the harmonization of business strategy, organizational framework, culture, and customer data and technology. This alignment ensures that all customer engagements are executed with the dual goal of enhancing the customer's long-term contentment while also benefiting the organization and improving its performance.[4] CRM is one of the most recent achievements in customer service presently, according to Newell, 2000.[5] CRM supports management and customer service experts in effectively addressing consumer complaints and issues. This approach involves the extensive collection of customer data, which is subsequently leveraged to expedite customer service interactions by providing readily accessible information required to address the problem or concern. This typically results in heightened customer satisfaction and a more profitable and efficient organization. Essentially, CRM systems aid management in shaping the company's future direction through informed decision-making.[6] The ongoing journey of CRM can be an inspiring and captivating one, as it holds significance for all individuals connected to a company. A fundamental principle I adhere to is that CRM is relevant to individuals across all roles within an organization, and it is crucial for everyone to establish a sense of ownership right from the inception of the journey.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATIONS. РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ИХ ОЦЕНКА

Responses from managers working in the medical sector in Uzbekistan:

1. Data Storage - In private clinics in Uzbekistan, patient data is stored in written form, with almost every patient having their own notebook where observations and doctor's conclusions are recorded. Managers almost unanimously agree that this is very inconvenient to use. In the event of a patient transferring to another clinic, they either have to go to the treating clinic and request their medical record, which is an additional time-consuming process, or go to the new clinic and start a new medical record.

2. Appointment Scheduling - In many clinics, there is no official appointment scheduling system. Some clinics rely on a live queue system. A person may come for an appointment at 8 AM but only see the doctor at 12 PM. Managers note that this significantly increases patient frustration and aggression. Additionally, there are clinics where appointment scheduling is available, but it is only done through live communication via phone.

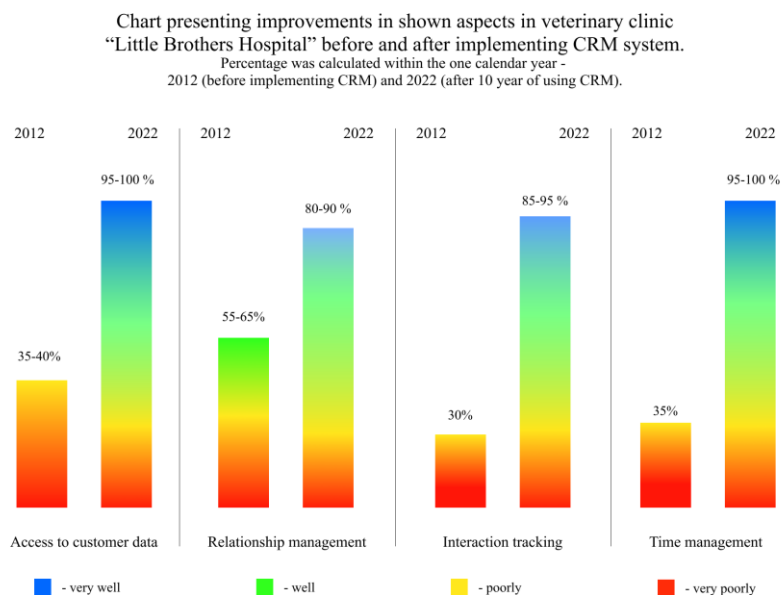
3. Retrieving Test Results - Managers responded that in Uzbekistan, there is no centralized system for obtaining test results online. In the majority of clinics, there isn't even a service for sending test results via email. Typically, patients either pick up their test results themselves or have their relatives collect them. However, this requires the patient to find time to return to the clinic and retrieve their test results. Managers note that they are already considering ways to streamline the process of obtaining test results

4. Prescription Issuance - In Uzbekistan, doctors only issue paper prescriptions, which the patient or their relatives can take to the nearest pharmacy to obtain medications. The drawback is that the person presenting the prescription at the pharmacy does not need to identify themselves or provide any documents to receive prescription drugs. There have been cases where minors received psychotropic medications at pharmacies intended for their older relatives without proper verification.

5. Adherence to Treatment Plan - Managers also noted some difficulties among patients in adhering to the treatment plan. Since the treatment plan is also written on paper, patients may lose it and fail to follow the plan or take medications on time. Additionally, there are patients who frequently forget about their treatment after two or three days of taking medication. Managers believe that implementing a CRM system with online medication reminders would increase the percentage of patients who adhere to the treatment plan until its completion.

6. Clinic Workflow - Managers also emphasized the need to reduce the time spent searching for patient information, as it currently consumes a significant amount of time. Retrieving information becomes even more time-consuming when patients have undergone procedures such as ultrasound, requiring the search for reports and screen captures on the respective equipment. This process is both time-consuming and labor-intensive.

After receiving responses to the questionnaire from managers of some leading clinics in Uzbekistan, I have come to the conclusion that there is a significant lack of online systems, such as CRM, in Uzbek private medical centers. After analyzing the responses to the created questionnaire for clients of a private clinic “Little Brothers Hospital”, the author compiled the following image for visual representation of improvements brought about by the usage of CRM system.

Img 1. Improvements in shown aspects in the veterinary clinic “Little Brothers Hospital” before and after implementing the CRM System.

Relying on the experience of a Latvian private medical company “Little Brothers Hospital” that has successfully implemented a CRM system and has been using it for the past 10 years, the author of the work has developed a step-by-step plan for implementing a CRM system in Uzbek medical institutions.

CONCLUSION. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

In conclusion, this study sheds light on the critical need for improved business processes and management practices within the private medical sector of Uzbekistan. The absence of well-established systems has been identified as a significant hindrance to the quality of customer service, leading to a loss of patient loyalty. The research, based on responses from managers in private medical clinics in Uzbekistan, highlights key areas that require attention, such as data storage, appointment scheduling, test result retrieval, prescription issuance, adherence to treatment plans, and overall clinic workflow.

The findings emphasize the urgent need for technological innovation, specifically the implementation of Customer Relationship Management (CRM) systems, to address these challenges. The research not only identifies these issues but also provides a step-by-step plan for implementing CRM systems based on the successful experience of a Latvian private veterinary enterprise.

The proposed improvements include transitioning from manual and paper-based processes to digital solutions, such as online appointment scheduling, centralized patient databases, and electronic prescription systems. These changes aim to streamline operations, reduce patient frustration, and enhance overall service quality.

The experience of the Latvian private medical company "Little Brothers Hospital" serves as a valuable guide, demonstrating the positive impact of CRM implementation over the past decade. The visual representation of improvements in the veterinary clinic provides a tangible illustration of the potential benefits for the private medical sector in Uzbekistan.

In essence, this research advocates for a transformative shift towards CRM systems as a means to not only address current challenges but also to future-proof the private medical sector in Uzbekistan. By embracing technological advancements and best practices, these clinics can enhance customer relations, optimize internal processes, and ultimately provide higher quality healthcare services. The step-by-step plan outlined in this study serves as a practical roadmap for private medical institutions in Uzbekistan to embark on this transformative journey toward improved business and management processes through the adoption of CRM systems.

REFERENCES. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ

1. UAGC Staff Member. (2023). *What Is Organizational Management?* The university of Arizona
2. David A. Po-Chedley (2004) *Client Relationship Management*. Jaico Publishing House
3. Fatouretchi M. (2019) *The Art of CRM : Proven Strategies for Modern Customer Relationship Management*. Birmingham : Packt Publishing
4. Osman C. & Ghiran A.(2019) *Extracting Customer Traces from CRMS: From Software to Process Models*. Informatics Research Center, 58-60 T. Mihali Street, Cluj-Napoca, 400591, Romania
5. Newell, F. (2000) *Customer Relationship Management in the New Era of Internet Marketing*. McGraw Hill Professional, New York.
6. Gummesson, E. (2004) Return on Relationships (ROR): The Value of Relationship Marketing and CRM in Business-to-Business Contexts. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 19, 136-148.

UZŅĒMUMA PĀRVADĀJUMU LOĢISTIKAS VADĪBAS SISTĒMAS PILNVEIDES PLĀNS

Atis Papins

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija

apapins@inbox.lv

Igors Dživaga

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija, Daugavpils filiāle
Maģistrantūra, "Uzņēmējdarbības vadība un administrēšana"

i.dzivaga@gmail.com

Zinātniskais vadītājs: Dr.oec. Sergejs Ignatjevs

ANOTĀCIJA

Precīzas piegādes kā modernās loģistikas prasība ļauj saskaņot preču pieņemšanas un nodošanas procesu, kā arī ietaupīt glabāšanai paredzētās vietas saņēmēja noliktavā un novērst neapmierināto pieprasījumu. Mūsdienas daudziem uzņēmumiem ir paaugstinātās prasības pret piegādes precizitāti, kā arī pārvadājuma ilgumu, it īpaši pārtikas nozares uzņēmumos.

Nepareizas noliktavas procesu vadīšanas simptomi SIA „RED Logistic” ir laiktietilpīga un bieži vien kļūdaina visu noliktavā izvietoto izejmateriālu inventarizācija (jo nav pilnīga klientu bāze, kā arī netiek prognozēti pārvadājumu apjomi tuvākajā mēnesī, ceturksnī), kļūdas pasūtījumu komplektēšanā un procesa ilgums, preču pieņemšana noliktavā (klientu datu bāzē) aizņem pārāk ilgu laiku, kas veicina kļūdu rašanos preču uzskaites programmās un neplānots preču pārvadājumu deficīts.[6]

Atslēgvārdi: vadības sistēma, pārvadājumu loģistika, piegādes ķēdes, lēmuma pieņemšana

ABSTRACT

Accurate delivery as a requirement of modern logistics allows to coordinate the process of receiving and handing over goods, as well as to save storage space in the recipient's warehouse and prevent unsatisfied demand. Today, many companies have increased requirements for delivery accuracy, as well as the duration of transportation, especially in the food industry.

Symptoms of improper management of warehouse processes in SIA "RED Logistic" are time-consuming and often incorrect inventory of all raw materials located in the warehouse (because there is no complete customer base, and the volumes of transportation in the next month, quarter are not predicted), errors in the collection of orders and the duration of the process, acceptance of goods in the warehouse (customer database) takes too long, which contributes to the occurrence of errors in the product accounting programs and unplanned shortage of goods transportation.

Keywords: management system, transport logistics, supply chains, decision making

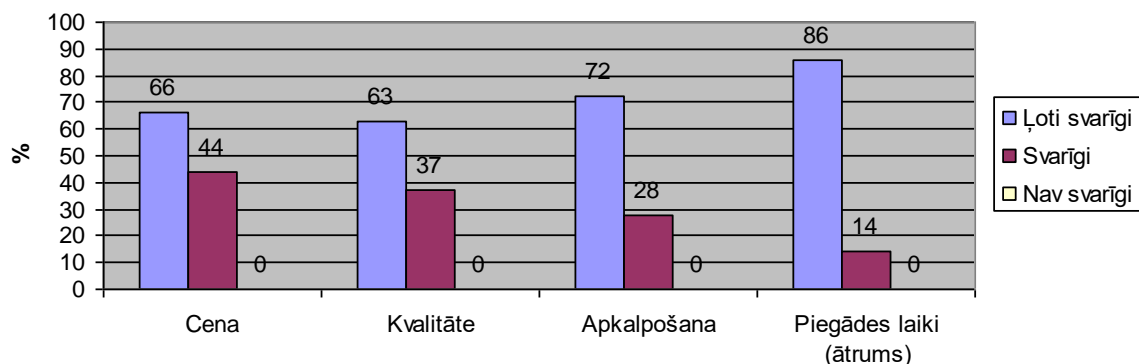
IEVADS. INTRODUCTION

Pateicoties ekonomikas globalizācijai, tiek ekonomēti ražošanas izdevumi, tiek optimizēta resursu izvietošana, attīstās preču sortiments un pieaug to kvalitāte nacionālajos tirgos. Pēdējos gados notikusi pāreja no reģionālās un nacionālās ekonomikas uz globālo ekonomiku. Palielinās preču piegādes attālumi no ražošanas vietām līdz patērētājiem, kardināli mainās informācijas organizācijas un pārraides tehnoloģijas.[5] Tādēļ, svarīgi analizēt un vērtēt, kādu transporta veidu kombinācijas ir lietderīgi izmantot uzņēmumam, lai nodrošinātu kvalitatīvas preču piegādes.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Var teikt, ka loģistikas pašmērķis ir klientu servisa kvalitātes paaugstināšana par minimālām darba un resursu izmaksām. Citiem vārdiem sakot, maksimālā patērētāju apmierināšana, gūstot maksimālo peļņu. Šeit autors saskarās ar jautājumu, vai tas nav mārketinga kompetencē. Izvērtējot SIA „RED Logistic” darbību, var secināt, ka jebkurš darbinieks ir saistīts ar patērētāju apmierinātības jautājumu, jo ikvienam uzņēmuma darbiniekam ir jāzina un jāsaprot, kā viņa darbs ietekmēs gala produkta vērtību un līdz ar to klienta apmierinātību. Starpība ir tā, ka ar mārketingu katrs darbinieks ir saistīts dažādos līmeņos. Mārketinga tiešos uzdevumus veic tikai mārketinga nodaļa/darbinieki.

Respondentu viedoklis jautājumā par loģistikas pakalpojuma dažādu aspektu nozīmīgumu, apkopots 1. attēlā.

1. att. Loģistikas pakalpojuma dažādu aspektu nozīmīgums

Kā redzams attēlā, vissvarīgākais faktors uzņēmumiem ir piegādes laiks un ātrums. Arī apkalpošanas, kvalitāte un cena ir ļoti svarīgi loģistikas pakalpojuma aspekti.

Mārketingu tiek skaidrots ar “4P” vadīšanu:

- Product (prece),
- Price (cena),
- Promotion (virzīšana),
- Place (vieta).[2]

Praksē lielākais akcents tiek likts uz pirmajiem trim faktoriem. Turpretim loģistika uztver ceturto “P” (vietu), piedāvājot tam pilnīgāku skaidrojumu - “pareizais produkts pareizajā vietā un pareizajā laikā”.

Arvien vairāk tirgū iezīmējas tendence pēc preču dažādības un unikalitātes. Kā arī tas, ka krītas preču zīmes (brenda) loma pircēja izvēlē. Lielākā daļa produktu/pakalpojumu ir analogas kvalitātes, un tādēļ ir grūti saziņēt un novērtēt konkurences robežas.[3] Ja runā par konkurētspējas priekšrocībām, tad viens no labākajiem līdzekļiem SIA „RED Logistic” atšķirības radīšanai, starp citu, uzņēmumu piedāvājumiem un konkurentiem, ir pircēju serviss.

No vienas puses, pircēju servisu varētu skaidrot kā „vietas un laika derīguma” nodrošināšanu, pārvietojot preces un pakalpojumus starp pircējiem un pārdevējiem. No otras puses, līdz produkts nav nonācis pircēja vai gala patērētāja rokās, tam nav nekādas vērtības. No tā izriet, ka ir nepieciešams radīt produkta derīgumu un pieejamību. Šī uzdevuma izpilde ir atkarīga no daudz un dažādu faktoru mijiedarbības, kā piem., piegādes biežums, uzticamība, noliktavas līmeņi, pasūtījuma cikla ilgums, kuri ir ļoti svarīgi procesi SIA „RED Logistic” sekmīgai uzņēmējdarbībai.

Viena no klasiskajām mārketinga definīcijām norāda, ka mārketingu ir klientu iegūšana un klientu paturēšana. Realitāte rāda, ka vairums uzņēmumu akcentē mārketingu tikai uz klientu

iegūšanu, aizmirstot par klientu noturēšanas pasākumiem. Paņemot tipisku uzņēmuma mārketinga plānu, vairākums mērķi patiešām orientēti uz tirgus daļas paplašināšanu, nevis uz esošās saglabāšanu. Nenoliedzami, jauni klienti vienmēr ir pozitīvs rādītājs uzņēmumam, taču ir jānovērtē, vai, gadījumā, esošo klientu noturēšana nedotu lielāku peļņu un to pieaugumu nākotnē, balstoties uz pirkumu regularitāti un ilgtermiņa attiecībām.

Pircēju noturēšanas efektu var izmērīt pēc tā saucamā klienta „dzīves laika vērtības”. Pircēja dzīves laika vērtība tiek aprēķināta sekojoši:

- dzīves laika vērtība = vidējā darījumu vērtība x gada pirkumu;
- biežums x pircēja „dzīves ilguma” prognoze.

Uzdodot sev vienkāršu jautājumu: „Cik daudz no tiem klientiem, kas mums bija pirms gada, ir vēl šodien?”, SIA „RED Logistic” var izmērīt savu klientu noturību. Šo vienkāršo mērīšanas metodi papildinot ar ienākumiem no patstāvīgajiem klientu pirkumiem, var novērtēt, kāds ir ienākumu efekts tieši no šiem noturētajiem klientiem, cik veiksmīgi uzņēmums ir papildinājis savu peļņu tieši no šiem avotiem.

Ir pamats apgalvot, ka no patstāvīgajiem klientiem uzņēmums iegūst lielāku peļņu, jo, pirmkārt, klientu noturēšanas izmaksas ir daudz mazākas par izmaksām, ko parasti sastāda jauno klientu piesaistīšana. Otrkārt, šādi tiek attīstītas partnerattiecības, kas dod lielāku varbūtību, ka pircējs savus pasūtījumus saistīs tieši ar SIA „RED Logistic” uzņēmumu. Treškārt, pastāvīgi klienti ir apmierināti klienti, un tie stāsta savu pieredzi tālāk, kas ir visefektīvākais veids, kā iegūt jaunus klientus.

Tātad, primārais SIA „RED Logistic” uzdevums ir nodrošināt pircēja noturēšanu un iegūt tā lojalitāti. Protams, ka ir nepieciešamība piesaistīt jaunus klientus, taču pats svarīgākais ierocis mārketinga arsenālā ir ikviena pircēja noturēšana.

Lai varētu noturēt šos lojālos, pastāvīgos klientus ir nepieciešams uzlabot servisu, kas uzņēmuma „RED Logistic” gadījumā ir transporta pakalpojumu sniegšana. Uzlabojot pakalpojuma sniegšanas kvalitāti, uzlabosies arī attiecības ar klientiem, jo tie redzēs, ka uzņēmums dara visu iespējamo, lai klients varētu saņemt savu pakalpojumu pēc iespējas īsākā laika posmā.

Ar jēdzienu efektivitāte tiek saprasta aplūkojamo notikumu vai līdzekļu iedarbību, kā arī ar jēdzienu efektivitāte saprot tehnoloģiju, metožu un noteikumu atbilstību saimniecisko subjektu vajadzībām, tiem realizējot tirgū izvirzītos komerciālos mērķus.[1]

Praksē, lai varētu noteikt ekonomisko efektivitāti, ir nepieciešams formulēt vai noteikt kritērijus. Parasti ar jēdzienu efektivitātes noteikšanas kritēriji saprot noteikumus, pēc kuriem izvēlētie efektivitātes rādītāji tiek salīdzināti savā starpā vai ar kādu normu (ja tāda ir vai arī to var noteikt).

Ekonomiskie rādītāji raksturo izvēlēta varianta ekonomisko efektivitāti, organizatoriskie – nosaka informācijas sistēmas integrācijas pakāpi esošajā uzņēmuma sistēmā un biznesa procesos. Savukārt mārketinga rādītāji atspoguļo mārketinga programmu īstenošanu, kā arī mārketinga instrumentu izmantošanas efektivitāti. Dokumentu aprites ekonomiskās efektivitātes noteikšana ir cieši saistīta ar izmaksu samazināšanos, uzņēmuma iekšējo un ārējo procesu sistematizāciju un sakārtošanu.

Visbiežāk ekonomiskās efektivitātes noteikšanā izmanto attiecību – iegūtais rezultāts pret izmaksām, kas saistītas ar sistēmas izveidošanu un ekspluatāciju.[4]

$$E = \frac{\varepsilon_r}{\varepsilon_i},$$

kur: E – ekonomiskā efektivitāte,
R –projekta sagaidāmais rezultāts,
 ε_i – izmaksas, kuras nepieciešamas projekta realizēšanai.

Savukārt izmaksas tiek aprēķinātas šādi pēc formulas:

$$\varepsilon_i = K + I_e,$$

kur: K – kopējais kapitālieguldījums projektēšanā, iekārtu iegādē, realizēšanā,
I_e – ekspluatācijas izdevumi.

Rezultāts, ko iegūst sistēmas funkcionēšanas laikā tiek aprēķināts pēc formulas:

$$\varepsilon_r = I_s(t) - K_t,$$

kur: I_s(t) – no iekārtu izmantošanas iegūtā izmaksu samazināšanās noteiktā laikā t,
K_t – kapitālieguldījumi, kas tiek aprēķināti, izmantojot salikto procentu metodi.

Pirms SIA „RED Logistic” lems par kādu projektu ieviešanu dzīvē, ir nepieciešams aprēķināt to ekonomisko efektivitāti, vai tas uzņēmumam ir izdevīgi vai nē. Ekonomiskā efektivitāte būtu jāaprēķina sekojošam jaunajiem projektiem - adrešu sistēmas ieviešana uzņēmuma klientu datu bāzē, uzņēmuma loģistikas pilnveidošanas projekts.

I_s(t) – no iekārtu izmantošanas iegūtā izmaksu samazināšanās noteiktā laikā t – 47000 EUR (2022. gada kļūdu izmaksas).

K_t – kapitālieguldījumi, kas tiek aprēķināti, izmantojot salikto procentu metodi – līzings maksājums par autotransportu - 120 000 EUR (3 automašīnas x 40000 EUR katra 2 gados)

ε_r – projekta sagaidāmais rezultāts – 16400 EUR

K – kopējais kapitālieguldījums projektēšanā, iekārtu iegādē, realizēšanā – 14800 (adrešu sistēmas ieviešana)+2671 (SCM programmatūras ieviešana =17471 EUR

I_e – ekspluatācijas izdevumi = 732,92 EUR (darbinieka darba alga EUR (SCM))

ε_i - izmaksas, kuras sastāv no, SCM un uzturēšanas sastāda=18203,92 EUR

E – ekonomiskā efektivitāte= 1640/18203,92=0,9

Kapitālieguldījumu izmantošanas koeficients ir 0,9, t.i., pie plānotās noslodzes projekta izmantošana ir 90%, tādējādi jaudas rezerves sevī ietver vēl 10%. Lielums uzskatāms par optimālu, jo tiek uzskatīts, ka efektīvi tiek izmantoti kapitālieguldījumi jau no 60%.

Sistēmu integrācija uzņēmuma esošajās informācijas sistēmās raksturo efektivitāte izpildīt esošās un jaunās funkcijas. Elektroniskas datu bāzes ieviešana nodrošina esošo uzņēmuma funkciju pilnīgu izpildi un arī uzlabošanu, jo samazinās resursu (laika, darba, finanšu utt.) resursu patēriņš.

Ieviešot uzņēmuma adrešu sistēmas projektu, efektivitāte būs pamanāma jau īsā laika posmā, jo tiks atvieglots maršrutu atlasīšanas process. Savukārt loģistikas pilnveidošanas projekts, ieviešot SCM, prasīs ilgāku laika periodu, lai tas apmaksātos, jo ieviešot šo projektu būs nepieciešams izstrādāt pašu sistēmu, apmācīt darbinieku, slēgt līgumus ar klientiem par sistēmas ieviešanu viņu uzņēmumos, kā arī veikt sagatavošanās darbus pirms sistēmas palaišanas. Šāda veida projekts SIA „RED Logistic” varētu apmaksāties 0,4 gadu laikā, kad SCM reāli darbotos un varētu redzēt ieguvumu loģistikas vadības sistēmā. Parēķinātais skaitlis iegūts novērtējot to, ka peļņa 2022. gadā 122 330 EUR, neiegūtā peļņa noliktavu kļūdu dēļ sastādīja 47000 EUR, t.i., 26% no iegūtās. Tādējādi, tā kā projekta izmaksas sastādīja 18203,92 EUR un neiegūtā peļņa – 47000 EUR, projekts atmaksāsies 0,4 gados, t.i., 5 mēnešos, kas atkarīgs no konjunktūras izmaiņām pārvadāto preču tirgū, degvielas u.c. izejvielu cenām, kas projekta atmaksāšanās laiku var paildzināt līdz pat vienam gadam.

SECINĀJUMI. CONCLUSIONS

Pašlaik tirgus ekonomikas kontekstā, kas saistīts ar ražošanas specializāciju un ar to saistīto tirdzniecības attālumu palielināšanos, loģistikas nozīme pieaug, līdz ar to rodas problēmas. No vienas puses, ir nepieciešams maksimāli palielināt klientiem sniegto pakalpojumu līmeni - piegādāt preces tieši noteiktā laikā un kvalitātē un, no otras puses, samazināt uzturēšanas izmaksas.

Pētījuma veikšanas procesā autori nonāca pie šādiem secinājumiem:

1. Ieviešot SCM (Supply Chain Management - Piegādes ķēdes vadības sistēma) datorsistēmu būs iespējams nodrošināt centralizētu uzraudzību pār visas pārvadājumu ķēdes elementiem, nodrošinot stratēģisko plānošanu, pieprasījuma plānošanu, piegādes plānošanu, noliktavas plānošanu, pasūtījuma papildījumu, procesa caurskatāmību un analīzi;
2. Nepieciešams pilnveidot vadības procesu, kas panākamas ar efektīvākas adrešu sistēmas ieviešanu, t.i., vadības datorsistēmā tiks ievadīti dati par kravas parametriem, pasūtītāju, galapatērētāju cenām par vienu vienību, kas ļaus plānot optimālus maršrutus kravu pārvadājumiem laika un naudas izteiksmē;
3. Jāievieš loģistikas pilnveidošanas projekts, kas atmaksāsies 0,4 gados, t.i., 5 mēnešos, kas atkarīgs no konjunktūras izmaiņām pārvadāto preču tirgū, degvielas u.c. izejvielu cenām, kas projekta atmaksāšanās laiku var paildzināt līdz pat vienam gadam.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Caune J., Dziedons A. (2009). Stratēģiskā vadīšana, 2. izdevums. Rīga: Lidojošā zivs, [179. lpp.]
2. Kotler Ph., Jain D., Maesincee S. (2000). Marketing Moves: A New Approach to Profits, Growth, and Renewal. Harvard: Harvard Business School Publishing Corporation, [p. 169]
3. Niedrītis J.Ē. Mārketingš. (2008). Rīga: Biznesa augstskola Turība, [167. lpp.]
4. Zvirbule – Bērziņa A. (2006). Ražošanas menedžments. Rīga: BA Turība, [86. lpp.]
5. Transporta attīstības pamatnostādnes 2021. – 2027. Gadam. Esošās situācijas raksturojums un galvenie izaicinājumi. https://www.sam.gov.lv/lv/sabiedriska-apspriesana-transporta-attistibas-pamatnostadnu-2021-2027-gadam-projekts-un-strategiskas-ietekmes-uz-vidi-novertejuma-vides-parskata-projekts/1_pielikums_esosas_situacijas_raksturojums_izaicinajumi.pdf. (12.11.23.)
6. Jotun Protects Property. How Will Digitalisation Impact Shipping? (2021). <https://www.jotun.com/dk-en/industries/news-and-stories/jotun-insider/how-is-digitalisation-impacting-shipping>. (12.11.23.)

IMPLEMENTATION OF PARCEL LOCKERS IN UZBEKISTAN

Daler Farkhodov, Latvia
Baltic International Academy, Riga
Business Management and Administration
dfarxodov@gmail.com

Scientific tutor: Mg.oec., Assistant Professor Inese Ratanova

ABSTRACT

The aim is to improve the last-mile delivery system. The conventional home delivery model in today's parcel market is outdated, and with the growing demand for e-commerce, the last mile has become more critical than ever. The introduction of parcel lockers as a more efficient last-mile delivery option in Uzbekistan is an innovation. The successful implementation of parcel lockers as part of Uzum's last-mile delivery strategy will result in a significant improvement in delivery efficiency, reducing delivery times and costs while enhancing customer satisfaction.

Keywords: E-commerce, last-mile delivery, parcel locker

АННОТАЦИЯ

Цель проекта - усовершенствовать систему доставки "последней мили". Традиционная модель доставки на дом на современном рынке посылок устарела, а с ростом спроса на электронную коммерцию "последняя миля" становится как никогда важной. Внедрение посылочных ячеек в качестве более эффективного варианта доставки "последней мили" в Узбекистане является инновацией. Успешное внедрение камер хранения посылок в рамках стратегии доставки "последней мили" компании Uzum приведет к значительному повышению эффективности доставки, сокращению сроков и стоимости доставки при одновременном повышении удовлетворенности клиентов.

Ключевые слова: Доставка "последней мили", посылочная ячейка, электронная коммерция

INTRODUCTION

Problem statement: Today's delivery model of standard home delivery is an old-fashioned way of operating the parcel market. With the increasing demand for e-commerce and the increasing demand in parcel delivery the last mile has become more critical than ever. This problem encapsulates the complex challenges of last-mile delivery in Uzbekistan and sets the stage for a comprehensive investigation into the potential benefits and challenges associated with parcel locker adoption. **The topicality of the research:** Uzbekistan is experiencing rapid economic growth and urbanization. As urban centers expand and e-commerce gains popularity, the need for reliable, secure, and efficient parcel delivery services has become increasingly evident. However, the existing delivery infrastructure is inadequate to meet these demands effectively. Therefore, this research addresses a critical issue facing Uzbekistan, aiming to bridge the gap between traditional delivery methods and the expectations of the modern consumer[1]. The primary aim of this research is to improve the last-mile delivery system in Uzbekistan introducing more cost-efficient and timely delivery in the face of parcel lockers. To evaluate the effectiveness of parcel lockers over the current delivery system cost-benefit analysis and survey methods have been used.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The automated parcel locker system also allows customers and carriers to be kept updated in real-time concerning deliveries, collections, and drop-offs. This helps customers know exactly when their parcels will arrive as well as if they have been collected. Furthermore, this type of delivery system is incredibly cost-effective as it eliminates the need for additional staff to manage

parcels and deliveries. Therefore it can replace the current delivery system in Uzbekistan which uses a door-to-door method as a more efficient way of parcel delivery[2].

The benefits of parcel locker and its effectiveness over the current old-fashioned model have been proven by numerous case studies and real-life implementations as well[3]. The global e-commerce landscape is witnessing substantial growth, and this trend is mirrored in Uzbekistan. This surge in e-commerce reflects the increasing consumer demand for online shopping and digital marketplaces. According to the statistics from statista.com, the country’s e-commerce generated \$1228.73 mln in 2021, \$1285.11 mln in revenue in 2022, and is projected to bring \$1405.19 mln in 2023. E-commerce revenues are expected to grow annually by 6.3% by 2025. In 2022 people mostly bought and electronics (35,6%) and fashion products (20,6%), followed by beauty & personal care (20%) and food (7,6%). Other sectors like eServices, media, travel, beverages, and furniture had a 16% share in the online market[4]:

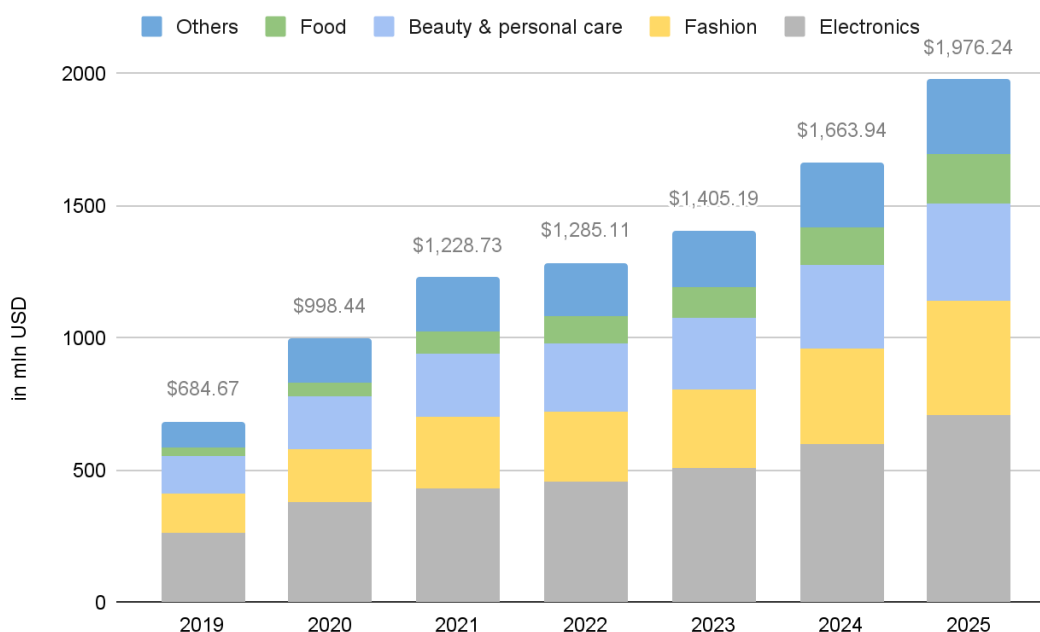

Figure 1. eCommerce revenue in Uzbekistan 2019-2025 by sector

Customer engagement in eCommerce also can be seen in the data provided by KMPG. Main e-commerce players often offer delivery at high rates only within the city and some of them have high rates or do not even deliver to further areas[5]:

Table 1. Exploring key performance metrics

Company name	Traffic (mln visitors)	Price per order	Delivery speed
Uzuzm	2 360 000	<u>Within & Outside Tashkent</u> — For orders up to \$43, the delivery cost is a standard fee of \$2.6, applicable to both — Above \$43, delivery is free —	<u>Within Tashkent</u> — Up to \$87.8: \$2.6/ Above \$87.8 Free — <u>Outside Tashkent (up to 80 km from Tashkent city)</u> — <u>Within a radius of 35 km:</u> \$6.6

		Free delivery to Uzum Market pickup points	— <u>Between 35 and 50 km:</u> \$8.3 — <u>Beyond 50 km:</u> \$8.3 + \$0.2 per each additional km of travel
Mediapark	460 000	<u>Within Tashkent</u> — Up to \$87.8: \$2.6/ Above \$87.8 Free — <u>Outside Tashkent</u> (up to 80 km from Tashkent city) — <u>Within a radius of 35 km:</u> \$6.6 — Between 35 and 50 km: \$8.3 — Beyond 50 km: \$8.3 + \$0.2 per each additional km of travel	<u>Within Tashkent</u> — Within 24 hours <u>Outside Tashkent</u> — Within 72 hours (3 business days)
Texnomart	260 000		Delivery time is customized for each order
Zoodmall	150 000		<u>Within Tashkent</u> — Between 9:00- 17:00 (Mon.-Fri.) and 9:00-13:00 (Sat.) arrive within 4 hours. After, delivered the next day
Olcha	490 000	<u>Within Tashkent</u> — Up to 1kg: Free — More than 1kg: \$2.2 <u>Outside Tashkent</u> Orders over \$17.6 and weighing up to 10 kg: free — More than that: will be estimated	<u>Within Tashkent</u> — 1 to 3 business days <u>Outside Tashkent</u> — 3 to 7 business days

In the table it can be seen how the prices go up high as soon as the parcel leaves the Tashkent (Capital city).

The current delivery system heavily relies on national post offices which haven't been modified in the last couple of decades[6] and some major private delivery companies which use mixed methods of door-to-door and postal office services[7][8]. You can see two major delivery companies and numbers below

Table 2. Main identifiers of the two private delivery systems of Uzbekistan

Service type		BTS	EMU
1	Number of service locations	180	190

2	Number of couriers	90	180
3	Average delivery time (hours)	24	24-36
4	Average delivery cost to the door (for S-sized parcel in \$)	5,5	4,5
5	Average delivery cost to the local service point (for S-sized parcel in \$)	3	3

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

The research while being a novelty in the whole Uzbekistan delivery system is developed for the eCommerce company Uzum. Currently, Uzum provides delivery services for the goods purchased from its marketplace. They have more than 500 pick-up locations in the country[9]. Even though implementation would require more funds than traditional implementation it will cut the monthly cost by half which can be seen in table 2.

Item	Cost	
	Vendor	Parcel Locker
Rent	\$200	\$150
Salary	\$300	-
WiFi	\$15	-
Security	\$50	\$50
Electricity	\$60	\$30
Total Cost	\$625	\$230

Table 2. Cost comparison between the current delivery system and the parcel locker system

Every month maintaining the vendor with an operator needs as much as 1,5 times more than it would require for parcel lockers. It is worth mentioning that the parcel locker would operate 24/7 while the vendor is open during business hours only. Also after conducting research from door-to-door delivery driver insights, it was obvious that fuel consumption would be 23 times less divided by the delivered parcels which in turn would double while delivered to lockers rather than to the doorstep:

Indicators	Courier	InPost parcel lockers
Daily kilometers/ delivery driver	150	70
Parcels daily/delivery driver	60	600
CO2 emission/parcel	300 g	14 g
Fuel consumption/parcel	0,23 l	0,01 l

Table 3. Comparison of courier delivery and parcel locker delivery on a daily basis

A survey was conducted to evaluate the perception of parcel lockers as the last-mile delivery option shows that 70% of the 981 respondents answered favorably to the question “How much would you support receiving your parcels in Parcel Lockers?” meaning the consumer's willingness to switch the systems.

Practical research results show the significant cost-effectiveness of parcel lockers as the last-mile delivery option and its absence clearly would make it a breakthrough in the growing eCommerce landscape of Uzbekistan.

CONCLUSION

Taking into account the aforementioned details on Uzbekistan's eCommerce landscape, it is reasonable to assert that the introduction of parcel lockers would enhance the efficiency of the last-mile delivery system, leading to improved customer satisfaction. Their minimal maintenance requirements and year-round accessibility render them more effective in comparison to the existing system. Furthermore, the reduced fuel consumption aligns with the current environmental concerns, contributing to a decrease in carbon footprints[10].

REFERENCES

1. T. Mirzakulov (2021). *E-Commerce Development in the Republic of Uzbekistan (MITC)* - <https://www.carecinstitute.org/wp-content/uploads/2018/12/2018-Ecommerce-Readiness-Pres-UZB.pdf>.
2. Akrobot.com(2023). *Why use parcel lockers?* - <https://www.arkarobot.com/blog/articles/why-use-parcel-lockers>
3. J.H.R. van Duina,b,*, B.W. Wiegman, B. van Aremc, Y. van Amstel (2019). *From home delivery to parcel lockers: a case study in Amsterdam* - https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146520303616?ref=pdf_download&fr=RR-2&rr=81e5f3a23a9cb4a2
4. Statista.com (2022). *eCommerce - Uzbekistan* - <https://www.statista.com/outlook/dmo/e-commerce/uzbekistan#revenue>
5. KPMG (2023). *E-commerce in Uzbekistan* - <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/uz/pdf/2023/E-commerce-in-Uzbekistan.pdf>
6. Repost.uz (2019). *Евгений Биргер о современных проблемах почты, электронной коммерции и стратегических ошибках в отрасли в интервью для Regnum* - <https://repost.uz/chno-po-pochte>
7. Emu.uz. *Логистическая компания EMU Express* - <https://emu.uz/about-us/>
8. Bts.uz. *Express pochta* - <https://bts.uz/uz/express-pochta>
9. Uzum.uz. *Uzum is a digital services ecosystem* - <https://uzum.com/#ecosystem>
10. United Nations Development Programme (2023). *Environment And Climate Action* - <https://www.undp.org/uzbekistan/environment-and-climate-action#:~:text=With%2080%20percent%20of%20its,decreased%20productivity%20of%20arable%20land.>

STRATEGIC MANAGEMENT OF STAFFING FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT

Veranika Khlud, Latvia
Baltic International Academy, Riga
“Regional economics and economic policy”
veranikakhlud@gmail.com
Scientific tutor: prof., Dr.oec. Galina Reshina

ABSTRACT

The scientific research is devoted to the issues of innovative development of the state based on the strategic management of its staffing. The concept of strategic management of staffing for innovative development is proposed. The methodological basis of the concept was the theory of strategy and the methodology of strategizing by V. Kvint. Theoretical and methodological principles for strategizing the professional training of engineering personnel in the interests of innovative development are formulated.

Keywords: innovation, strategic management, staffing

АННОТАЦИЯ

Исследование посвящено вопросам инновационного развития государства на основе стратегического управления его кадровым обеспечением. Предложена концепция стратегического управления кадровым обеспечением инновационного развития. Методологическую основу концепции составила теория стратегии и методология стратегирования В. Квинта. Сформулированы теоретико-методологические положения стратегирования профессиональной подготовки инженерных кадров в интересах инновационного развития.

Ключевые слова: инновации, стратегическое управление, кадровое обеспечение

IEVADS. INTRODUCTION

In the conditions of mastering technologies, automation, and digitalization of economic sectors and the social sphere, as well as the growth in the number of scientific discoveries, highly competent specialists of the most various directions, including natural science, technical, humanitarian, and others, ready for initiative, creative activities, become the leading driving force of innovative development and the key subject of the state innovation system. The relevance of the research is confirmed by the increased attention of modern world science to the state of the labor market. D. Card, who also studied the impact of education on the earnings of graduates, was awarded the Nobel Prize in Economics in 2021 [1].

Significant contributions to the development of innovation theory and innovation management were made by such scientists as John D. Bernal, Simon S. Kuznets, Thomas S. Kuhn, Gerhard O. Mensch, Robert M. Solow, Brian Twiss, Edmund S. Phelps, Joseph A. Schumpeter, and others. The study of knowledge management as a fundamental component of innovation is reflected in the works of David Bell, Peter F. Drucker, Alvin Toffler, and others.

The research is based on the theoretical-methodological results of the scientific-methodological and practical school of strategizing, operating under the guidance of Doctor of Economic Sciences, Professor V. Kvint.

The problem of innovative development based on the improvement of its human resource management is given close attention, however, many of its aspects remain insufficiently studied or require critical rethinking. This includes the need for conceptualization of the theoretical-methodological characteristics of strategic human resource management for innovative development; rethinking the role of the state, the education system, innovative organizations in its

implementation; searching for scientifically grounded managerial decisions aimed at achieving the maximum effect from the formulated and implemented strategy.

The aim of the research is to develop the theoretical-methodological foundations of strategic human resource management for the innovative development of the economy.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The term “innovation” is derived from the Latin word “innovato” and means the action or process of introducing something new. The term was first used in the 19th century in cultural studies to denote cultural phenomena that were not present in previous stages of its formation and evolution [7, 121-125].

As an economic category, the term “innovation” was introduced into scientific discourse by the Austrian economist Joseph A. Schumpeter, who defined innovation as any possible change that entails the creation of new or the improvement of known products or services, as well as processes, resources, organizations, and markets, identifying five combinations of changes in the process [8, 132-133].

A natural continuation of the current stage of innovation theory development is the era of change being observed today, which affects both the nature of innovation and the management of innovation, accompanied by a pronounced transition from the logic of traditional management to the logic of strategic management.

Peter F. Drucker, the author of the term “knowledge worker”, notes that every knowledge worker in a modern organization is an administrative resource if, due to their position or knowledge, they are responsible for a contribution that significantly affects the organization's ability to produce and obtain results [2, 36]. It is also worth noting that, according to Drucker, a distinctive feature of knowledge workers is their level of education.

Some researchers identify the use of intellectual capital as a distinctive feature of the knowledge economy instead of intangible assets. According to the definition proposed by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), “intellectual capital is the economic value of two categories of a company's intangible assets: organizational (structural) capital and human capital” [3].

The results of conducted research prove that economic well-being is provided more by knowledge than by material production. For example, the Washington Institute of Economics conducted a study aimed at formulating factors for the development of an organization's intellectual capital, concluding that the economic value of national productivity depends more on the knowledge and skills of the personnel and their ability to solve problems arising in business than on the market value of the organization's commercial offer [4, 94-95]. Notably, the majority of experts agree with this conclusion, insisting that in the current century “intellectual capital will be the primary resource and driving force of the information economy” [5].

The structure of an organization's innovative potential cannot be considered in isolation from the external environment. According to Edmund S. Phelps, “Considering inventions as the engine of economic knowledge is a mistake that suggests they are exogenous forces acting on the economy. Inventions that have made their creators famous and are known for the important innovations they have led to were not the initial causes, that is, they could not have been akin to lightning strikes external to the economic system. They were born from an understanding of business needs or a premonition of what might appeal to business circles and consumers” [9, 32]. By the system of development management of knowledge workers in an innovative organization, we mean a set of interconnected ways of influencing the level and dynamics of their human

potential, aimed at accumulating the organization's innovative personnel potential in the interests of innovative development.

An integral element in the structure of the knowledge economy is educational activity, which, in the context of this study, will be understood as a system for reproducing human potential in the interests of the country's economic development.

The basis of the methodology for strategizing professional training of personnel is the methodology of V. Kvint [6, 520]. The concept of strategizing involves an indispensable combination of formalized rules and procedures for designing documents of strategic management, developing intuition and skills of professional strategic thinking among participants in organizational and economic relations, and the ability to decisively implement approved and ratified strategic documentation.

The first stage of strategizing is a review of global trends that determine the state and prospects of the object of strategizing, including an overview of industry and regional trends.

At the second stage – the preparation of a global forecast, industry and regional forecasts, analysis of the external and internal environment of the object of strategizing – the leading technological trends and the peculiarities of the main competitors' activities are monitored [10, 8].

For the purposes of scanning the external and internal environment, as well as for passing subsequent stages of strategizing, it is necessary to conduct a SWOT analysis of professional training of personnel [11, 76], which serves to identify priorities in managing professional training.

The third stage of strategizing is the formulation of the mission and vision. The mission of professional training of personnel can be formulated as follows: to create an effective system of professional training of personnel that ensures the reproduction of human potential, forming the personnel innovative potential of the economy in the interests of its innovative development and the enhancement of the social well-being of the country's population. In turn, the vision of professional training of personnel should imply creating appropriate conditions aimed at ensuring growth in the economy of innovations, high results of its technological modernization and digital transformation in order to achieve high standards of living and quality of life for the state's population and to increase its competitiveness in the European market.

The following stages are goal-setting and task definition. Goal-setting is a “qualitative orientation, detailization of priorities, subordination, and interconnection of individual goals of the strategy of the object” [12, 183]. The goal of professional training of personnel is to form an education system that is adaptive to the needs of the economy in innovative development, based on current scientific and technical knowledge and skills, as well as the widespread application of digital technologies. In turn, the tasks of professional training of personnel will include:

- an educational policy aimed at increasing the competitiveness of educational services and the quality of educational preparation;
- the integration of the education system, science, and production based on the development of partnerships between educational institutions and innovative organizations on issues of practical training for students.

After completing the development of the strategy, the stage of its implementation begins, which implies the selection of tactics and policies of the object of strategizing. The tactics are considered as a roadmap for implementing the strategy. Tactics are an aggregated document that ensures control over the implementation of the strategy and, if necessary, is subject to adjustment.

The final stage of strategizing is the formulation of the entry strategy, strategic plan, and exit strategy.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

The theoretical significance of the research lies in the development of theoretical and methodological positions in the field of strategic management of human resource provision for innovative development. The conclusions obtained as a result of the research, as well as recommendations, can serve as a theoretical basis when developing new and updating existing documents in the innovation management system in organizations. The main provisions of the research can be used in teaching the disciplines of “Innovation Management” and “Strategic Management”.

Practical significance of the research. The results obtained in the study can be used by state authorities, primarily those engaged in the management of education, and the business community when designing innovation development programs.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

The conducted research has allowed the development of a series of theoretical propositions and scientific-practical recommendations in the field of strategic management of human resource provision for innovative development.

1. Based on a review of scientific theories, theoretical views on innovations, innovation management, and mechanisms of innovative development have been summarized.
2. In the interests of transitioning to a new technological structure, the education system becomes a source of knowledge reproduction, which lays the foundation for the expected and demanded discoveries and inventions in the economy and society. In turn, technology, which is the core of the technological structure, determines the structure and content of educational activities.
3. Based on the theory of strategy and the methodology of strategizing by V. Kvint, the theoretical-methodological features of strategizing professional training of personnel have been revealed, which are considered as the main driving force of innovative development.

A distinctive feature of the concept of strategic management of human resource provision for innovative development is the thesis that only as a result of strategic management of professional training of personnel for innovative organizations, as well as the management of the development of their intellectual specialists, is it possible to accumulate the resource component of their innovative potential, serving as a basic component of forming the human potential of organizations, and collectively - the innovative potential of the economy.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Card D. *The causal effect of education on earnings*. [Electronic resource]. Access mode: https://davidcard.berkeley.edu/papers/causal_educ_earnings.pdf.
2. Drucker P. *The effective executive*. Harper & Row (1966). p. 36.
3. *Official website of the Organization for Economic Commonwealth and Development*. [Electronic resource]. Access mode: www.oecd.org/dsti/indcomp/Amsonf/symposium.htm.
4. Di Stefano Paul J, Kalbaugh G. Edward. *Intellectual capital*. Rough Notes (1999). pp. 94-95.
5. Akpinar A. *Intellectual capital*. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.opf.slu.cz/vvr/akce/turecko/pdf/Akpinar.pdf>
6. Kvint V. *Strategy for the global market: theory and practical applications*. Routledge (2015). p. 520.
7. Сафар М.Я. *Типология культурных инноваций*. Пространство и время (2015). С. 121-125.

8. Шумпетер Й.А. *Теория экономического развития: (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры)*. Прогресс (1982). С. 132-133.
9. Фелпс Э. *Массовое процветание. Как низовые инновации стали источником рабочих мест, вызовов и изменений*. Экономическая социология (2015). С. 32.
10. Квинт В.Л. *Разработка стратегии: мониторинг и прогнозирование внутренней и внешней среды*. Управленческое консультирование (2015). С. 8.
11. Квинт В.Л. *Концепция стратегирования*: монография. Кемеровский государственный университет (2020). С. 76.
12. Квинт В.Л., Бодрунов С.Д. *Стратегирование трансформации общества: знание, технологии, ноономика*: монография. СПб.: ИНИР им. С.Ю. Витте (2021). С. 183.

THE IMPACT OF DIGITIZATION TOOLS ON THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S POPULATION

Halyna Kryshstal

Kyiv, Ukraine

Interregional Academy of Personnel Management

gkryshstal@ukr.net

Doctor of Economic Science, Professor

Head of the Department of Finance, Banking and Insurance

ABSTRACT

This article extensively explores the utilization of digitization tools. The primary focus is on the experimental investigation of respondents who use digitization tools and the impact of the population's skills on their continued use of digital tools. Additionally, the article emphasizes the importance of finding effective models, mechanisms, and tools for the intellectual support of innovative development among users.

Keywords: digitization, digitization tools, intellectual development

ANOTĂCIJA

Šajā rakstā ir plaši apskatīta digitalizācijas rīku izmantošana. Galvenā uzmanība tiek pievērsta eksperimentālai respondentu izpētei, kuri izmanto digitalizācijas rīkus, un iedzīvotāju prasmju ietekmei uz viņu turpmāko digitālo rīku izmantošanu. Turklāt rakstā ir uzsvērts, cik svarīgi ir atrast efektīvus modeļus, mehānismus un rīkus inovatīvas attīstības intelektuālam atbalstam lietotāju vidū.

Atslēgvārdi: digitalizācija, digitalizācijas rīki, intelektuālā attīstība

INTRODUCTION

The global turbulence that has swept the world has compelled businesses in Ukraine and other countries not only to adapt to new realities but also to expedite their journey into the digital space. Challenges such as the COVID-19 pandemic, financial instability, and military aggression have served as a stimulus, prompting companies to explore new opportunities in the online environment and initiating the process of digital transformation. The shift to e-commerce and electronic services proved to be a key element in adapting to these new conditions. States and companies actively invested in digital marketing, implementing innovative strategies to engage and retain customers' attention.

Let's highlight key aspects underscoring the importance of digital transformation for the economic landscape: online sales channels and e-commerce, digital marketing, automation and cloud services, resilience to change, and innovation creation. Digital transformation has become not only a response to the challenges of global upheavals but also a strategic direction for enterprises, contributing to sustainable economic development and adaptation to changes in the modern world.

The subject of deeper examination is the tools of digitization, which determine the success of the digital transformation of enterprises and the economy as a whole. It is important to note that digital transformation is not just the adoption of technologies but also the creation of a corresponding cultural environment within each business. This becomes a key factor in ensuring the resilience, efficiency, and profitability of enterprises, which, in turn, defines the economic situation in the country as a whole.

BASIC THEORETTICAL AND PRACTICAL PROVISION

Digital transformation strategies formulated by national governments indeed appear as a key tool in implementing effective digitization policies. These strategies become popular as they define general directions for society as a whole. However, it is important to note that they often remain general and do not provide specific measures to support digital transformation for small and medium-sized enterprises.

It is crucial to strengthen research and identify specific measures to support digital transformation. This may involve creating tools aimed at reducing barriers for small businesses to use digital technologies, as well as providing financial incentives for their implementation [1, 2, 3]. This technological development encompasses countless technologies at various stages of maturity.

Digitalization is a key trend at various levels, such as activity, organizational processes, and ecosystem levels, impacting industries and going beyond traditional frameworks. At each of these levels, digital transformation creates new opportunities to enhance productivity, efficiency, and logistics resilience [4]. Investments in technology and collaboration play a crucial role in facilitating information exchange and improving coordination and cooperation. However, in a highly competitive environment, this can also pose a challenge, sometimes perceived as a stumbling block [5].

Alongside new opportunities, significant economic questions and issues arise. Coordination and collaboration aspects become key focal points. By analyzing from the perspective of game theory, conceptual foundations can be developed to allocate benefits and costs, considering organizational perspectives [5].

The contemporary "digital turn" begins with the concept of an information society, challenging the notion of "big data" in the current stage of knowledge-based economic development. This raises doubts about the attributed advantages of "big data" in the modern economic landscape. In the next stage, authors analyze the current wave of digitalization in the context of long waves of economic evolution and changes in techno-economic paradigms. This indicates that digital transformation is an integral part of broader economic processes and structural changes that contemporary society undergoes [6].

EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

During the experiment, respondents from Georgia, Azerbaijan, Armenia, Moldova, Ukraine, and European Union countries, including Latvia, Lithuania, Poland, Slovenia, Slovakia, Estonia, Czech Republic, and Hungary, participated. The overall analysis indicates that the level of digital technology skills in Ukraine is significantly lower than in European Union countries.

No more than 25% of the population in Azerbaijan and Georgia demonstrated at least "standard" digital skills, which is approximately half the level of more developed countries. Ukraine also faces challenges in this regard, where 53% of the population has digital skills below the basic level, and 15% do not possess any digital skills at all.

About 34% of the population in Armenia lacks even basic digital skills. These data indicate the need for active measures to improve digital literacy and develop technology usage skills in these countries.

Let's conduct a study on the age group that uses digital services in Ukraine. Table 1 presents the survey results.

Table 1
Use of Digital Technologies by the Population of Ukraine

Variable	Frequency	Use digital services	Percentage (%)
Gender			
Female	500	423	84,6
Male	500	308	61,6
Age Bracket			
17–35 years	250	250	100
36–49 years	250	243	97,2
50 -59 years	250	175	70,0
60 + years	250	63	25,2

Source: Author's own development

During the research, it was found that individuals aged 50+ face difficulties in using the digital capabilities of the market, and those belonging to the age group 60+ practically lack the skills to use digital products provided by the state. The main reason for this is the lack of sufficient digital literacy. These individuals may find it challenging to use modern gadgets, have limited financial means to use advanced technologies, and are unable to utilize government programs, such as Diia, which provide convenient access to all documents through one tool.

This issue is particularly relevant for the target audience aged 16 to 70, which was studied through a survey of 1000 respondents. To improve the situation, it is necessary to develop and implement educational programs on digital literacy and ensure the accessibility of modern technologies for all layers of the population.

The obtained results indicate significant differences in the methods of assessing the digital skills of the population among the studied countries. The assessment is most often carried out based on quantitative indicators of the use of digital technologies in education and internet services, while less attention is paid to indicators such as the integration of digital technologies. In this context, it is revealed that Ukraine and Georgia include more than 50% of basic indicators, while Armenia and Moldova record less than 30%. It is important to note that most measurement methodologies do not comply with European Union standards.

The use of digital tools and methods opens up wide opportunities for companies to improve processes in all aspects of their activities. An essential aspect of digital transformation is attracting new customers. The application of digital marketing strategies, customer data analysis, and service personalization enable companies to attract and retain their target audience. Improving relationships with suppliers becomes possible through the implementation of digital platforms for supply chain management and process automation.

Moreover, digital technologies contribute to the creation of flexible business models, reducing capital expenditures through the use of cloud computing and task automation with artificial intelligence. This opens up new perspectives for companies, allowing them to be more adaptive and competitive in the market.

CONCLUSION

Examining the impact of digitization tools on the intellectual development of the economy, researchers initially focused on the concept of digital instruments in a relatively narrow context, limiting it to communication tools such as telephone communication and SMS messaging. However, given the rapid technological advancements, it is crucial to consider not only

communication but also other aspects of digital innovations, such as fast and reliable next-generation networks like 5G.

The results of the experimental study of respondents revealed age groups in the population that utilize digitization tools and the influence of the population's skills on their continued use of digital tools. The importance of finding effective models, mechanisms, and tools for intellectual support of innovative development in users was emphasized. The conclusion of the study supports the hypothesis of a potential impact of digitization tools on the intellectual development of the economy, with a focus on its intellectual aspects.

REFERENCES

1. Andrew J. Rohm, Matthew Stefl, Julian Saint Clair. (2018). Time for a Marketing Curriculum Overhaul: Developing a Digital-First Approach.
2. Mrs. Reshma Desai, Mr. Arvind Chauhan, Mr. Darshan Kudtarkar., (2019). Digital Marketing – New Age Consumer Behavior (Mumbai Region). 6. Issue 1. pp. 38-43.
3. Legner, C., Eymann, T., Hess, T., Matt, C., Böhmman, T., Drews, P., Mädche, A., Urbach, N., Ahlemann, F. (2017). Digitalization: opportunity and challenge for the business and information systems engineering community. *Business & information systems engineering*. 59. 4. pp. 301–308.
4. Kane, G.C., Palmer, D., Phillips, A.N., Kiron, D., Buckley, N. (2015). Strategy, not technology, drives digital transformation. *MIT Sloan Management Review & Deloitte University Press*. 14. pp. 1–25.
5. Heilig, L., Lalla-Ruiz, E., Voß, S. (2017). Digital transformation in maritime ports: analysis and a game theoretic framework. *NETNOMICS: Economic Research & Electronic Networking*. 18. pp.2–3.
6. Valenduc, G., Vendramin, P. (2017). Digitalisation, between disruption and evolution. *European Review of Labour and Research*. 23. 2. pp. 121–134.

ANALYSIS OF FACTORS PROMOTING EMPLOYEES' CREATIVITY AND INNOVATION: METHODOLOGICAL JUSTIFICATION

dr. Rūta Meištė, dr. Sandra Jakštienė, Rūta Puidokaitė-Savickienė

Faculty of Business and Technologies
Utena University of Applied Sciences, Lithuania
rutameiste@gmail.com, sandrajakstiene7@gmail.com, ruta@utenos-kolegija.lt

ABSTRACT

The article deals with the factors of employee creativity and innovation, which is particularly relevant now as organizations must remain competitive and adapt to a volatile business environment. The relevance of this topic is globalization and constant technological advances, which require constant changes and innovations.

The aim of the research is to analyze the factors that promote creativity and innovation of employees.

Keywords: creativity, innovation, promoting factors

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkoti darbinieku radošuma un inovāciju faktori, kas ir īpaši aktuāli šobrīd, jo organizācijām jā saglabā konkurētspēja un jāpielāgojas nepastāvīgai uzņēmējdarbības videi. Šīs tēmas aktualitāte ir globalizācija un nemitīgie tehnoloģiskie sasniegumi, kas prasa pastāvīgas izmaiņas un inovācijas.

Pētījuma mērķis ir analizēt faktorus, kas veicina darbinieku radošumu un inovācijas.

Atslēgvārdi: radošums, inovācijas, veicinošie faktori

INTRODUCTON

Relevance of the topic. The topic of drivers of employee creativity and innovation is particularly relevant now, as organizations must remain competitive and adapt to a volatile business environment. The relevance of this topic is based on several important aspects: globalization and constant technological advances, which require constant changes and innovations, organizations that do not invest in creativity and change risk losing their competitive advantage. In addition, the increasing level of competition forces organizations to constantly look for ways to differentiate themselves and offer unique goods or services, and creative employees can be crucial in achieving this goal. Rapidly changing customer expectations also force organizations to innovate to meet customer needs and expectations, as these expectations are also constantly growing. Therefore, organizations often invest in innovation and creativity to gain a strategic advantage in pursuit of long-term competitive advantage. In addition, employee motivation and job satisfaction are also important factors for an organization to have productive employees who are motivated and satisfied, which allows for reduced employee turnover and improved organizational performance. Organizations that understand the importance of this topic and identify the factors that drive creativity are ready to take on challenges and make valuable decisions. For these reasons, this topic is significant both for scientific research and for practical management of organizations.

The research problem can be formulated in the following question: what factors stimulate the creativity and innovation of employees?

The object of the study is the factors that promote creativity and innovation of employees.

The aim of the research is to analyze the factors that promote creativity and innovation of employees.

Based on the theoretical foundations, conduct an empirical study of the factors that promote employee creativity and innovation, which aims to reveal what factors promote employees and innovation in higher education institutions in different cultures.

The scientific novelty of the research is shown by the main results of the research, which are especially relevant in organizations seeking to increase the competitive advantage of higher education institutions in the international market by promoting creativity and innovation of employees. also, this research has created a foundation for further research, i.e. revealed areas for further research.

Research methods: scientific literature analysis.

THE GENESIS OF THE CONCEPT OF EMPLOYEE CREATIVITY

Creativity is a complex and multifaceted phenomenon that involves the generation of novel and valuable ideas, solutions, or expressions. Many authors describe this process through the components, which contribute to the description of creativity, and these components can vary across different theories and perspectives (Rietzschel et al., 2009; Zhou et al., 2019; Adair, Xiong, 2018; Adarves-Yorno, 2008; Anderson, 2018; Davis et al., 2017; Gong, 2013; Harvey, 2013; Huang, 2017; Keum, 2017).

Here are some commonly recognized components: 1) Imagination. Imagination involves the ability to form mental images, concepts, or scenarios that are not directly perceived through the senses. It allows individuals to explore possibilities beyond the constraints of current reality (Keum, 2017). 2) Some authors (Adarves-Yorno, 2008) point out the value and the process of creating it in the creativity process. Creativity involves the generation of ideas, solutions, or expressions that are new and original. This can mean creating something entirely unprecedented or combining existing elements in a unique way. 3) Development of ideas in any sphere of human life is emphasized by Gong (2013). Creative thinking is not purely about generating ideas but also involves evaluating and refining them. Critical thinking skills help individuals assess the feasibility and value of their creative output. 4) Problem solving, decision making, task completion are necessary in the creativity process, as often play a crucial role in problem-solving by generating unconventional solutions to challenges or finding new perspectives on existing problems (Anderson, 2018). 5) Another component is innovations and their creation process. Innovations refer to the quality of being novel or unique. Creative ideas often involve a departure from conventional thinking, introducing new perspectives, combinations, or approaches (Davis, 2017; Harvey, 2013). 6) Personal skills, knowledge, abilities, talents are shown by Huang (2017), who claims that creative processes can lead to personal and collective learning and growth. It involves exploration, experimentation, and a willingness to embrace new ideas and experiences.

These components interact in complex ways, and their relative importance may vary depending on the context and the nature of the creative task at hand. Creativity is a dynamic and evolving process that often involves a combination of these components.

Having analyzed the components of the creativity process described by the different authors, a general definition of creativity can be formed as follows: Creativity is the ability to generate novel and valuable ideas, solutions, or expressions. It involves thinking divergently, exploring different perspectives, and making connections between seemingly unrelated concepts. Creativity is not limited to the arts; it extends to various domains, including science, business, problem-solving, and everyday life.

Analyzing the concept of creativity, it can be seen that creativity has been analyzed since the 19th century. as a separate phenomenon, emphasizing the broader limits of creativity itself, not just art. Today, creativity is usually associated with a personality trait and skill (Urbonavičiūtė,

Bakanauskas, 2020), so for a long time the phenomenon of creativity was mainly studied by psychologists. However, creativity as a phenomenon is easily seen in other contexts as well: in the aspects of ongoing business processes, the product as a result of creative activity and innovation-creating characteristics, the transformation of societal features and needs. The heightened logic of modern society is replaced by creativity, which takes on an ever-increasing role (Nonaka, Teece, 2001; Nonaka et al., 2008; Florida, 2005, 2014; Mellander, Florida, 2018).

One of the sources of competitive advantage in organizations is creative employees, so it is relevant for organizations to encourage creativity in their employees. It is important to know what factors and how strongly they influence the creative potential of subordinates. Encouraging the creativity of employees is relevant for organizations, because in this way they can reduce the turnover of the company's personnel, successfully implement innovations and increase their competitiveness in the market.

The concept of creativity is global, it is studied both in the West and in the East. The approaches of these two civilizations to creativity differ in terms of the main goals: Western civilization is more focused on the product as an expression of creativity, while Eastern civilizations focused on creativity as a process. Another key difference is that the Eastern concept of creativity is related to spiritual awareness, while the Western scientific approach or method is related to problem solving. Eastern civilization describes creativity through emotional, personal and intrapsychic forms (Raina, 1999). Although Western creative methods are more logical, Eastern (for example, Chinese) creative methods have a much more practical orientation towards creativity (Maker, 2005; Huang, 2017).

Definitions related to the creative process focus on the ways in which individuals find a creative solution or create a new product. Creativity as a process is often treated as a sequence of certain steps (stages) and a reconceptualization of previous ideas or knowledge. Various models and concepts are used in management, which help to implement the goals, strategic plans, quality improvements and other actions of organizations. There are also various models that encourage creativity and help create and implement innovations. Creativity involves more than just unexpected moments of inspiration when visual images appear in the mind. It is a long-term process that has been studied by many scientists. The main models applied in the activities of companies are: Walls Creative Process Model (Sadler-Smith, 2015), Rossman Creative Thinking Model (Spooner, 2004), Osborn Creative Thinking Seven Steps Model (Steven, 2006), Plsek creative process model (Mashayekh, Taheri, 2019) and others.

One of the most significant models of the creative thinking process is the problem-solving model presented by Wall (Sadler-Smith, 2015). The scientist divided the creative process into the following stages: preparation, incubation, understanding (when the creator feels that the solution to the problem is close), enlightenment (or insight), verification. Wallas creative process model was modified by other scientists (Amabile, 1994; Kilroy 1999; Kilgour, 2007; Grakauskaitė-Karkockienė, 2006; Mohamed, 2006; Howkins, 2010 and others), adding or reducing the number of stages, but basically (logical content) remained unchanged.

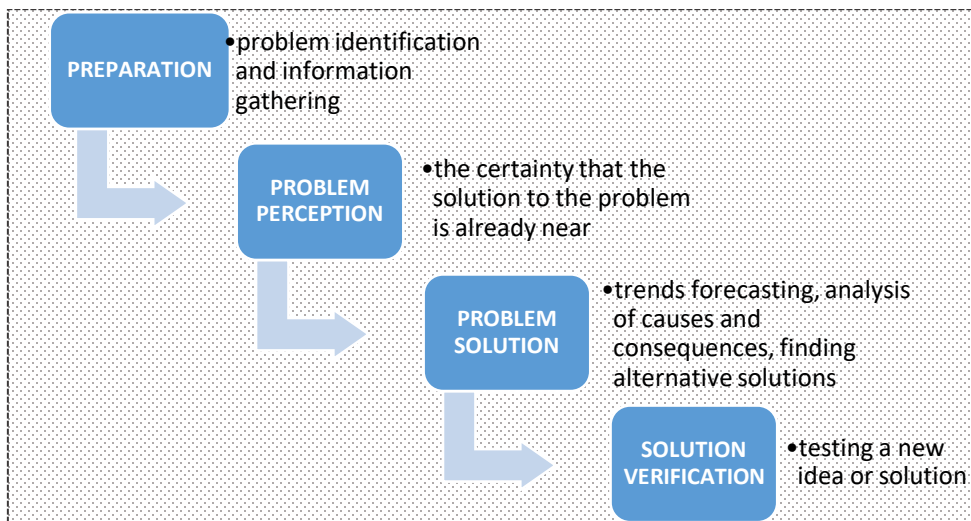

Fig. 1. **Model of Creativity Process Development**
(made by the authors)

Generalizing the described scientific models of the different authors for creativity development, the Model of Creativity Process Development was formed (see Fig. 1), which defines four steps in the creativity process: firstly, the preparation stage appears for problem identification and information gathering. Then, the problem perception phase goes, where there is the certainty that the solution to the problem is already near. Next is problem solution step, when the trends are forecasted, analysis of causes and consequences are discussed and alternative solutions are found. The last step is solution verification, when new ideas and solutions are tested and proved.

After analyzing several models related to the creative thinking process, the main features can be defined: the creative process involves systematic analysis, generation of creative ideas and critical evaluation. In summary, the creative process is a balanced relationship between imagination and analysis. Previous models support the view that creative ideas arise independently of a conscious process, almost unconditionally and independent of the creator's will. More modern models, in contrast, argue that the purposeful generation of new ideas directly depends on the creator's own control. The entire creative process requires stimulation and implementation of ideas. Turning ideas into concrete reality requires a huge investment of effort and work; this does not mean that simply imagining new things will produce the desired result.

Generalizing the models of creativity development, it can be claimed that in today's knowledge society, the future and success of companies in the market is determined by the ability to transform their most important asset - intellectual capital, i.e. knowledge and creative thinking - a competitive advantage. The criteria determining business success are changing rapidly in a constantly changing competitive environment, so companies must constantly adapt and flexibly use their intellectual capital. Nowadays, success is determined by creativity and innovation.

MAIN FACTORS PROMOTING CREATIVITY IN ORGANIZATION AND THEIR IMPACT ON INNOVATIONS

Having analyzed the scientific literature, the works of researchers who dealt with the factors (Adair, Xiong, 2018; Huang, 2017; Davis at al., 2017; Gong, 2013; Harvey, 2013;), promoting creativity in organization it can be claimed that all the factors can be grouped into three main groups: general factors, entrepreneurship factors and innovation promoting factors.

General factors. Creativity is a multifaceted phenomenon influenced by the factors that collectively shape an individual's or a group's innovative potential. One crucial determinant is an individual's risk tolerance—the willingness to embrace uncertainty and venture into uncharted territories. A positive attitude towards continuous learning is equally pivotal, fostering a mindset that views challenges as opportunities for growth. Openness to change and innovation is a cornerstone, as it encourages the exploration of novel ideas and alternative perspectives (Sadler-Smith, 2015). Positive self-evaluation and self-confidence play vital roles, instilling the belief that one's contributions are valuable and capable of making a difference. Independent behavior and autonomy empower individuals to think outside the box and pursue unconventional solutions. In this intricate web of interconnected factors, the synthesis of risk-taking, continuous learning, openness, self-confidence, and supportive organizational elements coalesce to foster a culture of innovation and creativity.

Entrepreneurship thrives on a confluence of factors that collectively drive creativity and innovation within a business ecosystem. Fundamental to this dynamic is the astute utilization of opportunities—an entrepreneurial mindset that discerns and seizes openings for growth and improvement. Clear operational motivation and a focused vision are indispensable, steering entrepreneurs towards their goals with determination and purpose. Proficient capital and resource management skills are crucial, enabling effective allocation of resources to fuel creative endeavors (Maker, 2005; Huang, 2017).

Recognition and motivation serve as catalysts, inspiring teams to push boundaries and achieve excellence. In the competitive landscape of entrepreneurship, healthy competition acts as a driving force, spurring continuous improvement and the pursuit of cutting-edge solutions. In this intricate interplay of factors, entrepreneurship becomes a dynamic force propelling creativity, adaptability, and innovation to the forefront of organizational success.

Innovation, as a cornerstone of creativity, is propelled by a constellation of factors that collectively shape a dynamic and forward-thinking organizational culture. An essential factor is the openness to criticism, fostering an environment where ideas are subjected to constructive evaluation rather than rigid judgment (Gong, 2013). Empathy, another critical element, enables individuals to understand diverse perspectives, a quality that sparks innovative solutions to complex challenges. The active promotion of innovation, coupled with the integration of new technologies, creates an atmosphere that embraces change and progression. Understanding customer needs and market dynamics is paramount; it aligns innovation with real-world demands, ensuring that creative endeavors resonate with the intended audience. In this tapestry of interconnected factors, innovation blossoms as a natural outcome of a culture that values openness, empathy, adaptability, and a shared commitment to pushing boundaries in pursuit of novel solutions.

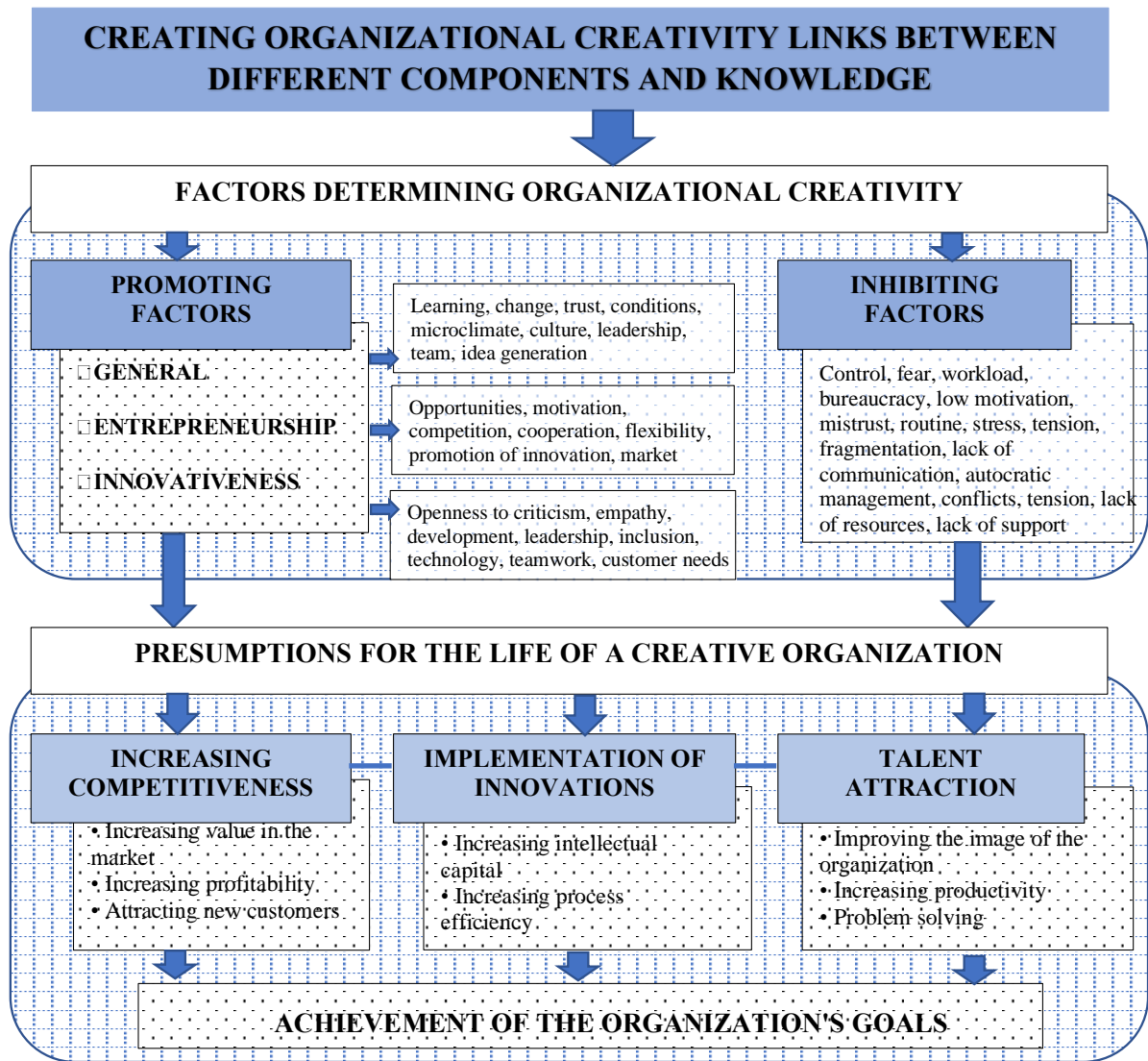

Fig. 2. Model for Creating Organizational Creativity Links between Different Components and Knowledge (made by the authors)

Additionally, a lack of resources, coupled with poor time and energy management, can render even the most inventive minds incapable of realizing their creative visions. Insufficient management support adds another layer of hindrance, preventing the nurturing and encouragement essential for a thriving creative culture. In this amalgamation of limiting factors, the pathway to creativity becomes obstructed, necessitating a strategic overhaul of organizational dynamics to unlock the full spectrum of innovative potential.

Summarizing the analyzed components which promote the creativity process in a company (see Fig. 2), it can be claimed that the achievement of organizational goals is intricately tied to the fostering of creativity within a company. A workplace that prioritizes and cultivates creativity among its workforce stands poised to navigate the ever-evolving business landscape with agility and innovation. Creativity development serves as a catalyst for novel problem-solving, enabling teams to devise inventive solutions to challenges that may arise in achieving organizational objectives. In a creative environment, employees are encouraged to think beyond conventional boundaries, fostering a culture of continuous improvement and adaptability. The introduction of

innovative ideas and approaches not only enhances efficiency but also propels the company toward differentiation and competitive advantage. Moreover, creativity fuels a positive work culture, boosting employee morale and engagement, thereby contributing to increased productivity. As teams collaborate on creative endeavors, a sense of shared purpose is cultivated, aligning individual efforts with overarching organizational goals. In essence, a commitment to creativity development becomes a strategic asset, propelling the company toward the realization of its objectives by unlocking the full potential of its human capital and fostering a culture of ingenuity and progress.

CONCLUSIONS

In the contemporary knowledge-driven society, the capacity of companies to leverage their foremost asset - intellectual capital, encompassing knowledge and creative thinking—becomes a pivotal factor influencing their future and success in the market. The benchmarks for gauging business success are evolving swiftly within the constantly changing competitive landscape, necessitating companies to consistently adjust and adeptly harness their intellectual capital. In the present era, the yardstick for success is firmly rooted in creativity and innovation, reflecting a paradigm shift where organizations must embrace these qualities to thrive in a dynamic and competitive business environment.

The further research direction: the described methodological justification leads to the empirical research, which is relevant in organizations seeking to increase the competitive advantage. Based on the theoretical foundations, a comparative empirical study of the factors that promote employee creativity and innovation in five countries will be carried out - Lithuania, Latvia, the Czech Republic, Poland and France, revealing what factors promote employees and innovation in higher education institutions in different cultures.

REFERENCES

1. Adair W. L., Xiong T. X. (2018). *How Chinese and Caucasian Canadians conceptualize creativity: the mediating role of uncertainty avoidance*. Journal of Cross-Cultural Psychology, 49: 223-238.
2. Adarves-Yorno, I., Alexander Haslam, S., Postmes, T. (2008). *And now for something completely different? The impact of group membership on perceptions of creativity*. Social Influence, 3: 248-266.
3. Anderson, N., Potočník, K., Zhou, J. (2014). *Innovation and creativity in organizations: a state-of-the-science review, prospective commentary, and guiding framework*. Journal of Management, 40: 1297-1333.
4. Davis, B. C., Hmieleski, K. M., Webb, J. W., Coombs, J. E. (2017). *Funders' positive affective reactions to entrepreneurs' crowdfunding pitches: The influence of perceived product creativity and entrepreneurial passion*. Journal of Business Venturing, 32: 90-106.
5. Ganusauskaitė, A., Liesionis, V., (2008). *Kūrybinis procesas ir jo potencialo skatinimas organizacijoje*. Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai: 2008.48. ISSN 1392-1142. p.23-34.
6. Gong, Y., Zhou, J., Chang, S. (2013). *Core knowledge employee creativity and firm performance: the moderating role of riskiness orientation, firm size, and realized absorptive capacity*. Personnel Psychology, 66: 443-482.
7. Harvey, S. (2013). *A different perspective: the multiple effects of deep level diversity on group creativity*. Journal of Experimental Social Psychology, 49: 822-832.
8. Huang, L., Gibson, C. B., Kirkman, B. L., Shapiro, D. L. (2017). *When is traditionalism an asset and when is it a liability for team innovation? A two-study empirical examination*. Journal of International Business Studies, 48: 693-715.
9. Keum, D. D., See, K. E. (2017). *The influence of hierarchy on idea generation and selection in the innovation process*. Organization Science, 28: 653-669.
10. Litchfield, R. C., Gilson, L. L., Gilson, P. W. (2015). *Defining creative ideas: toward a more nuanced approach*. Group & Organization Management, 40: 238-265.
11. Mashayekh, P., Taheri, R., (2019). *Content analysis of Roshd-e-Dāneshāmooz magazine according to Plsek Creativity Model*. Quarterly Journal of Educational Innovations. Volume 18, Issue 1 - Serial Number 69, June 2019, Pages 159-177.

12. Mueller, J., Melwani, S., Loewenstein, J., Deal, J. (2018). *Reframing the decision-makers' dilemma: towards a social context model of creative idea recognition*. *Academy of Management Journal*, 61: 94-110.
13. Perry-Smith, J. E., Mannucci, P. V. (2017). *From creativity to innovation: the social network drivers of the four phases of the idea journey*. *Academy of Management Review*, 42: 53-79.
14. Rietzschel, E.F., Carsten, K.W., De Dreu, B., et al., (2009). *Creativity in Groups*. *Research on Managing Groups and Teams*, Vol. 12, 2009, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 1-27.
15. Sadler-Smith, E., (2015). *Wallas' Four-Stage Model of the Creative Process: More Than Meets the Eye?* *Creativity Research Journal*, Volume 27, 2015 - Issue 4, Pages 342-352 | Published online: 13 Nov 2015.
16. Spooner, M., Navakas, F., Fiscella, J., (2004). *Generating integration and complex understanding: Exploring the use of creative thinking tools within interdisciplinary studies*. *Issues in Interdisciplinary Studies* Volume 22 (2004), pp. 85-111.
17. Steven, B. (2006). *Creativity endeavour model for creative thinking, an expansion of the Osborn-Parnes creative problem solving approach*. University Putra Malaysia, 2006. Retrieved from: http://psasir.upm.edu.my/id/eprint/147/2/549004_abstrak_je_dh_pdf_.pdf.
18. Tasselli, S., Kilduff, M., Menges, J. I. (2015). *The microfoundations of organizational social networks: A review and an agenda for future research*. *Journal of Management*, 41: 1361-1387.
19. Zhou, J., Wang, X. M., Wu, J., (2019). *Understanding the Receiving Side of Creativity: a Multidisciplinary Review and Implications for Management Research*. *Journal of Management*, 2019, Volume 45, Issue 6, <https://doi.org/10.1177/0149206319827088>.

KOMPETENCES, KAS SVARĪGAS SOCIĀLAJĀ UZŅĒMĒJDARBĪBĀ

Aija Sannikova

Latvia

EKA University of Applied Sciences

aija.sannikova@inbox.lv

Dr.oec., researcher

ABSTRACT

The theoretical literature emphasizes that management competencies are a factor that affects the viability of a company. However, the research of the factors influencing the development of social entrepreneurship, including the competencies of managers, has been little studied in Latvia. The work analyzes the competences needed by managers of social enterprises and the role of universities in their formation in Latvia.

Keywords: competences, social entrepreneur, social entrepreneurship, survey, Latvia

ANOTĀCIJA

Teorētiskajā literatūrā uzsvērts, ka vadītāju kompetences ir faktors, kas ietekmē uzņēmuma dzīvotspēju. Tomēr sociālās uzņēmējdarbības attīstību ietekmējošo faktoru, tai skaitā vadītāju kompetenču izpēti Latvijā ir maz pētīta. Darbā analizētas sociālo uzņēmumu vadītājiem nepieciešamās kompetences un augstskolu loma to veidošanā Latvijā.

Atslēgvārdi: kompetences, sociālais uzņēmējs, sociālā uzņēmējdarbība, aptauja, Latvija

IEVADS. INTRODUCTION

Kā pētījuma problēma noteikta nepietiekamā augstskolu un sociālo uzņēmēju sadarbība zināšanu pārnēsē, ko rada pagaidām samērā vājā un nenoteiktā augstskolu loma sociālās uzņēmējdarbības ekosistēmā Latvijā. Tāpēc pētījuma mērķis ir apzināt sociāliem uzņēmējiem svarīgo kompetenču piedāvājuma nepieciešamību augstākās izglītības iestāžu programmās un mūžizglītības pakalpojuma segmentā.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Vairāki pētījumi uzsver vadītāja un vadošo darbinieku lomu uzņēmuma ilgtspējas nodrošināšanā. Turklāt iepriekšējās pieredzes esamība uzņēmējdarbībā tiek uzskatīta par sociālo uzņēmēju kompetenci ietekmējošo faktoru [5, 1]. Sociāliem uzņēmumiem ir jāspēj darboties tirgus konkurences apstākļos ar tiem pieejamiem resursiem. Izpildot normatīvā regulējuma prasības Latvijā [3] un, nodarbinot personas no sociālām grupām ar zemu kompetenci un prasmēm, kā arī nereti ar sociāli destruktīvu rīcību, piemēram, personas ar alkohola vai narkotisko vielu atkarību, sociāliem uzņēmējiem jāspēj nodrošināt konkurētspējīgu produktivitāti. Līdz ar to sociālā uzņēmēja kompetencēm jāietver arī mērķgrupas vajadzību pārzināšanu un motivācijas paņēmienus.

Sociāliem uzņēmumiem jāspēj arī izprast inovāciju lomu, kas ir viens no galvenajiem faktoriem, kas nosaka uzņēmumu sociālās un ekonomiskās attīstības perspektīvas. Kā norāda pētnieki [4], tad labu vadītāju raksturo arī inovatīva pielāgošanās mūsdienu ekonomikā notiekošiem procesiem. Šī prasme var ne tikai nodrošināt augstus ekonomikas attīstības tempus, bet arī uzlabot uzņēmuma eksporta potenciālu un konkurētspēju. Šim secinājumam jāpiekrīt, jo pašreizējie ekonomiskie apstākļi prasa intensīvas un regulāras inovācijas, tirgus risku mazināšanu un katra uzņēmuma

inovācijas aktivitāšu stratēģisko vadību, ietverot arī uzņēmuma lomas izpēti tirgū un šo pozīciju attīstību.

Cits aspekts uzņēmuma vadītāju kompetenču profilā ir korporatīvās sociālās atbildības stratēģiju ieviešana, ko parasti realizē kā atbildi uz ieinteresēto pušu pieprasījumiem. Korporatīvās sociālās atbildības jautājumu spektrs, ko sociālie uzņēmēji min kā uzņēmuma veiksmes faktoru, ietekmē kopējo uzņēmuma izaugsmi. Tas palīdz arī sabiedrībai risināt ne tikai ekonomiskās, bet arī vides un sociālās problēmas. Sociālo uzņēmēju kompetenču veidošana ir komplekss process, kurā mijiedarbojas izglītības un mūžizglītības procesā, biznesa praksē iegūtās kompetences, tajā skaitā konkurences stratēģiju plānošanā, produktu un pakalpojumu pilnveidošanā, kapitāla piesaistē u.c. Ja vadītājam nav šādu kompetenču, tad uzņēmuma dibinātāji izvēlas tādu darbinieku piesaisti, kuriem ir pieredze un nepieciešamās kompetences, kas nepieciešamas, lai pārvaldītu uzņēmumu [6].

Līdz ar to biznesa prakses un tirgus konkurences korporatīvās sociālās atbildības ietvars, kurā papildus biznesa mērķiem uzņēmums savā darbībā pievērš vērību arī sabiedrībai nozīmīgiem aspektiem, kā, piemēram, sociāli jutīgo grupu izglītošanai, sociālā taisnīguma jautājumiem, dabas resursu saglabāšanai u.c., ir gan paša uzņēmēja, gan arī sociālo uzņēmumu darbinieku vērtību un kompetenču spektrs. Tas norāda ka augstskolu loma neaprobežojas ar sociālo uzņēmēju kompetenču veidošanu, bet tai jābūt plašākai ietekmei speciālistu sagatavošanā sociālās uzņēmējdarbības ekosistēmas ietvaros.

Šajā pētījumā parādīta saistība starp augstskolu piedāvājumu kompetenču veidošanai un sociālo uzņēmēju vajadzībām reālos sociāli ekonomiskos apstākļos Latvijā.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Sociālo uzņēmēju kompetenču veidošana universitātēs, atbilstošo metožu un modeļu izpēte maz pētīta, lai gan Latvijā sociālās uzņēmējdarbības attīstība politiskā līmenī ir noteikta kā atbalstāmā joma [2]. Tomēr lielākais uzsvars politiskā līmenī ir uz saimnieciskās darbības praktisko norisi, sabiedrības informēšanu un šīs uzņēmējdarbības veida paplašināšanu Latvijas reģionos, bet mazāk uz sociālo uzņēmēju kompetenču pilnveidi. Pētījums parāda, ka tieši atbilstošo vispārējo kompetenču neesamība vai zemās prasmes ir sociālās uzņēmējdarbības attīstību bremsējošais faktors. Ņemot vērā iepriekš minēto, būtu nepieciešams apzināt kādā veidā var veicināt augstākās izglītības iestāžu intervenci sociāliem uzņēmējiem svarīgo kompetenču piedāvājuma veidošanā augstākās izglītības iestāžu programmās un mūžizglītības pakalpojuma segmentā. Ir secināms, ka ir nepieciešama ciešāka sadarbība starp universitātēm un sociāliem uzņēmumiem, līdz ar to arī veicinot sociālās uzņēmējdarbības ekosistēmas attīstību.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Guritno, P., D., Suyono, H., Sunarjo, S. (2019). Competency Model of Social Entrepreneurs. May 2019. International Journal of Research in Business and Social Science (2147-4478) 8(3):94-110; DOI:10.20525/ijrbs.v8i3.256 ; https://www.researchgate.net/publication/333003760_Competency_Model_of_Social_Entrepreneurs
2. LR Ministru kabineta 2015.gada 11. augusta noteikumi Nr. 467 "Darbības programmas "Izaugsme un nodarbinātība" 9.1.1. specifiskā atbalsta mērķa "Palielināt nelabvēlīgākā situācijā esošu bezdarbnieku iekļaušanos darba tirgū" 9.1.1.3. pasākuma "Atbalsts sociālajai uzņēmējdarbībai" īstenošanas noteikumi" (ar grozījumiem).
3. LR Saeima (2017). Sociālo uzņēmumu likums. Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/294484-sociala-uznemuma-likums>

4. Lukianchuk, O., Tkachuk, T. (2019). Graduate Student of Business Economics Odessa National Polytechnic University (Odessa, Ukraine). P.31-39. IN: Methodological approach for assessing corporate social responsibility on the basis of balanced scorecard in Collective monograph Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities (2019). Collective monograph edited by M. Bezpartochnyi. 2019, Higher School of Social and Economic. – Przeworsk: WSSG. Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza Przeworsk (Polska) 2019.
5. Mikelkovski, A., Stoikovska, A. (2013). The influence of the competences of the manager: Founder on the success of the organization. *UTMS Journal of Economics* 4 (2): 201–212. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/324007326_THE_INFLUENCE_OF_THE_COMPETENCES_OF_THE_MANAGER_FOUNDER_ON_THE_SUCCESS_OF_THE_ORGANIZATION#fullTextFileContent
6. Rose, R., C., Kumar, N., Yen L., L. (2006). The dynamics of entrepreneurs' success factors in influencing venture growth. *Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.asiaentrepreneurshipjournal.com/AJESII3Kumar.pdf

VISITOR EXPERIENCE AND SATISFACTION: A CASE OF THREE THEME PARKS IN UZBEKISTAN

Akhmadjon Yusupov, Latvia
Baltic International Academy, Riga
Business Management and Administration department
mr.akhmadjon@gmail.com
Scientific tutor: Dr. oec, as. prof. Alla Iljina

ANOTĀCIJA

Covid-19 pastāvīgās ietekmes dēļ tūristi kļūst mazāk izvēlīgi ceļojumos brīvā dabā. Savukārt tematiskie parki COVID-19 laikā pievērš arvien lielāku apmeklētāju uzmanību viņu pieredzes daudzveidības un drošības dēļ. Tāpēc pašreizējais pētījums liecina, ka ir svarīgi izpētīt apmeklētāju attieksmi un uzvedības nodomus pret tematiskajiem parkiem COVID-19 periodā, lai sniegtu informāciju turpmākajos akadēmiskajos pētījumos par tematiskajiem parkiem, kā arī galamērķu vadītāju plānošanai.

Atslēgvārdi: klientu apmierinātība, klientu pieredze, izklaides industrija, atrakciju parki, tūrisma nozare Uzbekistānā, atrakcijas, braucieni

ABSTRACT

Tourists are becoming less picky about their outdoor travel as a result of COVID-19's ongoing influence. Theme parks, on the other hand, are drawing more and more attention from visitors during COVID-19 due to the variety and safety of their experiences. The current study therefore makes the case that it is important to investigate visitors' attitudes and behavioural intentions toward theme parks after the COVID-19 period in order to inform future academic research on theme parks as well as destination managers' planning.

Keywords: customer satisfaction, customer experience, entertainment industry, theme parks, tourism sector in Uzbekistan, attractions, rides

IEVADS. INTRODUCTION

Numerous studies have been conducted on the makeup of tourism destination image research in an effort to better understand the impact of destination image on tourism as well as how it affects visitor experience and behaviour. For instance, earlier research discovered that the perception of a destination's heritage had a favourable impact on visitors' satisfaction and intent to return. Theme park-based destinations are also gradually attracting more and more attention from travellers as a result of COVID-19's ongoing effects on the tourism sector. Theme parks are significant leisure and tourism products that place a strong emphasis on offering a sense of fantasy and escape as well as enjoyable experiences. [2]

The work includes quantitative and qualitative methods. Author uses survey to gather quantitative data. The survey method is usually associated with the deductive approach. The secondary data is perceived to be easily obtained and can be derived from the following sources: Internet sources; Books; Journal articles; Websites; Data banks; National statistical services; Government organisations [3]

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

A theme park is essentially a closed area of land used for recreation or preservation. It appears that no one characteristic can adequately set apart theme parks from other parks. It's believed that fairs from medieval Europe and even amusement parks are where the name "theme park" first appeared. Since then, amusement parks have grown to be recognised as distinct categories of theme

parks. A theme park prototype is California's original Disneyland. there are many different kinds of theme parks, including destination, regional, urban, and niche parks. The major attractions in amusement parks are rides and shows and they rarely have a theme. [4]

Theming is a type of geographic representation in which ideas, symbols, or discourses are connected in meaningful ways. Theming influences how people perceive the world and their place in it. The "theming" concept was started by theme parks, even though it is not exclusive to them and has been used in settings including hotels and restaurants. [5]

Customers' perceptions of their overall interactions with a business influence their attitudes and ultimately, their future behaviours. As a result, businesses cannot manage this process without having a thorough understanding of these attitudes and feelings. The only way to achieve this level of comprehension is to consult customers. [6]

Customer satisfaction can be related to both products and services and can be felt in a variety of contexts. It is a very individualised evaluation that is significantly influenced by client expectations. The customer's experience of contact with the company (also known as the "moment of truth" in business literature) and personal results are other factors that contribute to satisfaction. One who "receives significant added value" to his or her bottom line, according to some researchers' definitions, is a satisfied customer in the private sector. This definition might also be applicable to public services. [7]

Additionally, only tasks that add value for customers should be performed from the perspectives of profitability and productivity. As a result, businesses now need to know their clients much better than they previously did. To get the customer's feedback, the business must first be able to establish trust with the client. This is one way that a customer-focused product or service could be created. Customer satisfaction is variable and relative. [8]

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

According to the research results 82% of the respondents met their service expectations in the Magic city theme park. Easily can be noticed by chart that Magic city theme park is pretty big competitors among the three theme parks. Respondent's satisfaction with the park is high enough. After goes Lokomotiv theme park with the score of 38% agreed respondents. Can be seen that Lokomotiv theme park has lots of responses of disagreed or strongly disagreed responses. By the way a lot of responses are "not sure" about the meeting the expectation, which means the theme park is doing not well at all. Last one in the list is Tashkentland theme park. Only 35% of the respondents feel meeting their expectations in the one. The paradox is 37% of the responses are negative. Respondents disagree on meeting their expectations in the theme. 81% of the respondents of the research agree to come back to the Magic city theme park again. 39% of the respondents are not sure about to come back to the Lokomotiv theme park. The most interesting situation is in Tashkentland theme park case. 34% of respondents are not sure about their future visit to the park again. 28% is disagree about their come back. According to the responses 80% of respondents are likely to suggest the Magic city theme park as place to spend their time. Chances to be promoted are high. Despite negative statistics, Lokomotiv and Tashkentland theme parks are likely to be promoted either. 41% of respondents agree to promote Lokomotiv theme park. Less chance has the Tashkentland theme park, its only about 38% of agreed on it responses. The author thinks that not bad scores for last two theme parks, because they have a lot to improve in their service. They have got a chance to be promoted now. The parks should create a new strategy for future development. Competition is arising day by day in the city. Most of the respondents has picked the Magic city theme park as most equipped with informational signs theme park in the city. 81% of the

respondents think so. In the case of other two theme parks, respondents chose the option “not sure “. [By author]

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Entertainment industry is dynamic and rapid growing sector in Uzbekistan. The market of entertainment is growing by huge tempo. Each year appears new amusement and theme parks in the country. The competition in the market is huge either. Uzbekistan has a lot of sunny days. Approximately 320 days per year. What makes Uzbekistan perfectly suitable for amusement industry in the world. The population is enough big in the country. Interest rate is big either. It means that service provider in the sector of entertainment industry must have set a clear strategy to bring new customers to its territory. According to the research people are getting to be more sensitive to the service provider. People want to receive great service for the money they have spent. Woefully not all theme parks are doing well and satisfy their customers nowadays.

Covid 19 has influenced and challenged tourism industry in Uzbekistan. Collaborations among the entertainment industry for making clear solutions for upcoming pandemics and crises situations.

Theme park is fast growing industry in Uzbekistan. There should be created promotions, especially for the neighbor countries for attracting more visitors. Because this sector has big potential in Uzbekistan to develop Tourism business.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Acharyya R. Bhattacharya N. Research Methodology for Social Sciences. - New York: Routledge. 2019. – 278 p.
2. Agyeman C.M. A STUDY ON CUSTOMER SATISFACTION AND RETENTION IN THE TELECOMMUNICATION INDUSTRY; AN EMPIRICAL STUDY OF THE NEW JUABEN MUNICIPALITY. - US: Lulu.com. 2013. - 267 p.
3. Babbie, E. R. The Practice of Social Research. - New York: Cengage Learning. 2010. – 234 p. Bakar A, Roosli R, Kamal E, Rashid Z. A complete guide to academic research
4. Chandra S. Rao A. The Little Book of Big Customer Satisfaction Measurement. - India: SAGE Publications India. 2013. – 420 p.
5. Chen G. Huang S. Handbook on Tourism and China. - UK: Edward Elgar Publishing. 2020. – 315 p.
6. Williams R. Theme Park Fandom: Spatial Transmedia, Materiality and Participatory Cultures. - AMS: Amsterdam University Press. 2020. – 243 p.
7. A Study on the Impact of Service Quality on Customer Satisfaction and Customer Loyalty with Reference to Service Marketing Context: Theoretical Approach. By CHATTOPADHYAY P. // <https://www.irejournals.com/formatedpaper/1701368.pdf> (11.12.2022)
8. CUSTOMER SATISFACTION. // https://www.arabianjbm.com/pdfs/RD_VOL_1_4/1.pdf (13.12.2022)

IMPACTS OF SALES PROMOTION STRATEGIES ON ONLINE FASHIONSHOPPING BEHAVIOR IN GERMAN

Hassan Zaman, Latvia
Baltic International Academy, Riga
Business Management and Administration department
Hassanzaman224@gmail.com
Scientific tutor: Dr. oec, as. prof. Alla Iljina

ANOTĀCIJA

Rakstā apskatīta PĀRDOŠANAS VEICINĀŠANAS STRATĒGIJU ietekme uz modes iepirkšanās paradumiem Vācijas modes e-industrijā. Tie ietver bieži izmantoto pārdošanas veicināšanu, kas nodrošina ievērojamu jauno patērētāju piesātinājumu un iepriekšējo lietotāju saglabāšanu. Tas sniedz ieskatu sarežģītajā reklāmas kombinācijā un patērētāju uzvedības sarežģītībā strauji augošajā e-komercijā.

Atslēgvārdi: Pārdošanas veicināšanas stratēģijas, modes e-industrija, komplekss veicināšanas kopums, patērētāju uzvedība

ABSTRACT

The article discusses the impact of SALES PROMOTION STRATEGIES on fashion shopping behavior in German fashion e-industry. These include frequently employed sales promotion ensuring considerable saturation of new consumers and retention of previous users. It provides insight into complex promotion mix and consumer's behavior complexity in rapidly growing e-commerce.

Keywords: Sales promotion strategies, fashion e-industry, complex promotion mix, consumer's behavior

IEVADS. INTRODUCTION

Sales promotion is an essential feature of modern e-commerce. It has a profound impact on the German fashion industry. As online fashion stores seek to induce an irresistible purchase impulse in consumers. It is crucial to anticipate consumers' behavior while making online fashion shopping. Equally complex is the phenomenon of designing sales promotion strategies to satisfy consumers need. The aim of this article is to examine the effects of sales promotion strategies on consumers behavior in fashion e-stores of German. It analyses e-marketing sale boosters for its survival in complex e-industry. A literature review is utilized to identify the patterns of consumers behavior influenced by sales promotion stimulation. faced by the industry and to suggest potential solutions. The research problem is centered on the complexity of sales promotion mix associated with e-commerce and identifying effective strategies for its new consumers' induction and previous users retention. Thus, having a variety of aspects and tools, sales promotion is considered an effective means of promotional marketing mix. It stimulates consumer purchasing and dealer effectiveness, such as displays, show and exhibits, demonstration, and various non-recurrent selling efforts not in the ordinary routine.[1]

The methodology used for this study is an organized survey which involved analysing collected data on the impacts of Sales promotion on the fashion e-industry and identifying potential strategies maximizing sale and satisfying consumers' needs. Data was collected, analysed, reviewed, and results were extracted and synthesized to identify common sales promotion strategies and proposed impacts.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

German Marketing culture is known for its perfectionism and formal organization. Under Strict adherence to vertical hierarchy and work ethics, sales promotion is required to be shaped in accordance with the German e-businesses. However, current technological advancements have made the marketing designs intricate than previous years. Thus, having a variety of aspects and tools, sales promotion is considered an effective means of promotional marketing mix. Sales promotion has various incentive tools, mostly short term, that are used to accelerate the consumers and dealers to participate in increased purchasing process.[2] Marketing research, both theoretical and empirical, focuses on how sales promotion impacts the behavior of consumers, particularly their purchasing decisions.[3]

For the German retail framework, E-commerce is an integral part. Generally, e-commerce can be defined as: selling and purchasing goods and services via the internet. B2C (Business to Customer) e-commerce has been gaining immense growth year after year. In response to this expansion, the online fashion apparel industry has had to adapt to new ways of promotion, such as price discounts, free shipping, free sampling, first purchase discounts, coupons, and offering virtual experiences. It is continuously said that most types of sales promotions affect the decision-making and purchasing stages of the buying process directly that is affective in the long-run since it leads to increased sales and profit.[4]

This article aims to explore the impacts of sales promotion strategies on the consumers shopping behavior in online fashion clothing market. The study utilizes a literature review to identify the effectiveness of various sales promotion strategies in growing e-commerce. The whole marketing mix is explained as “the set of controllable of controllable tactical marketing tools – product, price, place, and promotion – that the firm blends to produce the response it wants in the target market”.[5] The article emphasizes the importance of consumers purchase behavior and preferences while designing and implementing a sales promotion.

In the following section, we will examine the frequently employed sales promotion strategies that can be employed to stimulate the purchase intention of consumer. These sales promotion tools include price discounts, coupons, free shipping, first purchase discount, free samples. The article will conclude by highlighting the importance of sales promotion tools for the successful economic growth of the online fashion clothing brands. As a literature review, this article did not involve primary research, but rather an analysis of existing academic and industry research related to the impact of sales promotion on the online shopping behavior of consumers. Through this analysis, several key findings emerged.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

The sales promotion strategies has had a significant impact on the fashion shopping behavior of consumers. These are classified types of sales promotions into price-off promotions and value-added promotions.[6] Many online fashion apparel brands have implemented e-sales promotion tools and secured retention of experienced consumers and also attracted new customers for their first purchase. which has greatly increased the number of online purchase. As a result, there will be a rise in customers' purchase stimulation for promoted fashion apparels. Sales promotion is classified as one of the marketing tools that are used in appealing the consideration of the customer.[7]The growth of

e-market in German between 2022 and 2027 is expected to be driven by tools of sales promotion on affordable fashion apparel. The sales promotion tools are expected to affect the purchase intention of consumers and outlining their preferences. Sales promotion encompasses all promotional activities other than advertising, personal selling and public relations.[8]

Therefore, the strategic implementation of sales promotion through price discounts is significant. Therefore, the potential for price discount to drive more customers to online purchase is significant. For example, the study reveals that about 82% of women aged between 25-35 prefer using price discount even when they do not actually need that fashion product. In addition, 72% men as consumers of online fashion shopping brands aged between 25-35 are found using and preferring price discounts for their need and satisfaction.

Further, the effective implementation of sales promotion through coupon discount is significant. Therefore, the potential for coupon discount to drive more customers to online purchase is significant. For example, the study reveals that about 68% of women aged between 25-35 prefer using coupon discounts for satisfaction of their fashion buying instinct. In addition, 61% men as consumers of online fashion shopping brands aged between 25-35 are found using and preferring price discounts for their need and satisfaction.

Moreover, the influential implementation of sales promotion through free samples is significant. Hence, the potential for free samples to drive more customers to online purchase is significant. For example, the study reveals that about 88% of women aged between 25-35 prefer using free samples for satisfaction of their fashion buying instinct. In addition, 76% men as consumers of online fashion shopping brands aged between 25-35 are found using and preferring price discounts for their need and satisfaction.

In addition, the strategic implementation of sales promotion through first time purchase discount is significant. Therefore, the potential for first time purchase discount to drive more customers to online purchase is significant. For example, the study reveals that about 64% of women aged between 25-35 prefer using first time purchase discount for satisfaction of their fashion buying instinct. In addition, 72% men as consumers of online fashion shopping brands aged between 25-35 are found using and preferring price discounts for their need and satisfaction.

Additionally, the impactful implementation of sales promotion through free shipping is significant. Thus, the potential for free ship to drive more customers to online purchase is significant. For example, the study reveals that about 84% of women aged between 25-35 prefer using free shipping for satisfaction of their fashion buying instinct. In addition, 74% men as consumers of online fashion shopping brands aged between 25-35 are found using and preferring price discounts for their need and satisfaction.

Overall, online sales promotion strategies are analysed generating impulsive buying among fashion buyers in a significant ratio. It explains that the “essence of setting up a business organization is to make profit. Without profit, a business is bound to fail”.[9] By adapting sales promotion according to the preferences and needs of consumers, fashion e-stores are supposed to accelerate their profit in a considerable way.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

In conclusion, sales promotion strategies has had a significant impact on the online shopping behavior. Sales promotion tools such as price discounts, coupons discounts, free shipping, first purchase discounts, free sampling has attract experienced and new customers to online fashion apparel e-markets.

Emergence of e-industry is a complex zone of marketing in terms of promotion, induction and retention of consumers. E-commerce has provided a place of growth and competition among fashion brands. Moreover, growing awareness and access to global markets have made the consumers more complex in making preferences and choices for certain fashion apparel brands. Consumers involvement and responses towards sales promotion is equally important in sales promotion of e- market. It provides some recommendations that address the consumers behavior considered by the fashion e-markets for their sales promotion.

To further promote the revival of the gastronomic tourism industry, governments can provide financial support to local businesses, create marketing campaigns that showcase the local food culture, and invest in infrastructure that supports sustainable food production and tourism.

In addition, businesses in the industry can collaborate with each other to offer unique and innovative gastronomic experiences, and invest in technology to enhance the virtual experiences offered to customers.

Overall, the sales promotion tools has the potential to not only drive new customers induction but also promote fashion apparel brands to the experienced customers of same brand. In this respect, reduced prices, coupon or discount provided by the retailer and other promotional techniques like free sampling, “buy one get one free” and bonuses were observed to be stimulating customer buy extra than they think.[10] By adopting a consumers oriented approach and implementing innovative strategies, the industry can increase the volume of customers and build a stronger, more resilient future.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. American Marketing Association. (1960). “Committee on definitions, Marketing definitions; A Glossary of Marketing Terms, Chicago.
2. Evans J, Berman B (1997) Marketing. New Jersey: Prentice Hall International
3. Kotler PJ, Armstrong GM (2010) Principle of Marketing, Global Ed. New York: Pearson.
4. Schultz DE, Robinson WA (1998) Sales Promotion Management, Chicago: Crain Books.
5. Kotler P, Pfoertsch W (2006) B2B Brand Management. Heidelberg: Springer
6. Sawyer, A.G. & Peter, R.D. (1984). Psychological Perspectives on Consumer Response to Sales Promotion, in Research on Sales Promotion: Collected Papers, Katherine E. Jozs, ed. Cambridge MA: Marketing Science Institute, 47-62
7. Bhandari, P., (2014). A Study On Impact of Sales Promotional Activities On Customer Buying Behavior With Special Reference To Rathi Build Mart, Raipur. International Journal of Science and Research, 3(5), 300-303.
8. Blattberg Robert C. and Scott A. Neslin, (1990). Sales Promotion: Concepts, Methods and Strategies, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
9. Okoli BE (2011). “Evaluation of the Accounting Systems Used by Small Scale Enterprises in Nigeria: The Case of Enugu-South East Nigeria.” Asian J. Bus. Manage. 3(4): 235-240.
10. Gilbert DC, Jackaria N (2002) The Efficacy of Sales Promotions in U.K. Retail stores: a Consumer View. International Journal of Retail and Distribution Management 30: 315-332

LATVIJAS REPUBLIKĀ AR PĀRTIKAS DROŠUMU SAISTĪTĀ NORMATĪVĀ REGULĒJUMA NEPILNĪBAS

Anastasija Zemcova

Latvia, Baltic International Academy
“Regional Economy and Economic Policy”

azksia.info@gmail.com

ORCID:0000-0003-0109-120X

Gints Buraks

Latvia, Turība University

“Public Administration”

gints.buraks@inbox.lv

Scientific supervisor: Doc., Dr.oec. Boriss Heimānis

ABSTRACT

Within the framework of the work, the regulatory acts applicable to food producers in the Republic of Latvia are analyzed. Taking into account the dynamics of the modern food products market, the manufacturer often faces problems in the interpretation of regulatory acts, which do not include requirements for new product groups and additional requirements of the production plant.

Keywords: enzymes, food additives, HACCP, microbiological parameters

ANOTĀCIJA

Darba ietvaros tiek analizēta Latvijas Republikā pārtikas ražotājiem piemērojamie normatīvie akti. Ņemot vērā mūsdienu pārtikas produktu tirgus dinamiku, bieži vien ražotājs saskaras ar problēmām normatīvo aktu interpretācijā, kuri neiekļauj sevī prasības jaunajām produktu grupām un ražotnes papildus prasībām.

Atslēgvārdi: fermenti, HACCP, mikrobioloģiskie parametri, pārtikas piedevas

IEVADS. INTRODUCTION

Darba ietvaros tiek analizēti Latvijas Republikā pārtikas produktu ražotājiem piemērojamo normatīvo aktu problemātika un ar to interpretāciju saistītie sarežģījumi un nepilnības. Šo nepilnību rašanās ir saistīta ar arvien jauno produktu parādīšanos gan Latvijas, gan pasaules tirgos un normatīvo aktu izstrādātāju nespēju izsekot līdzī jaunajām tendencēm.

Darba mērķis ir veikt dažu spēkā esošo normatīvo aktu analīzi, ievērojot drošās un patērētājam nekaitīgās pārtikas ražošanas koncepciju.

Darbā izmantotās pētījuma metodes:

1. Monogrāfiskā jeb aprakstoša metode un literatūras analīze.

2. Dokumentu analīze ar nolūku raksturot esošo situāciju LR pārtikas produktu tirgū.

Pētījuma teorētiskā novitāte: līdz šim nav apkopota informācija par Latvijas Republikā piemērojamo normatīvo aktu problemātiku un ierobežojumiem pārtikas produktu kvalitātes un nekaitīguma vadības jomā.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Pārtikas produktu kvalitātes un drošuma jautājumi vienmēr ir bijuši aktuāli cilvēcei. Viena no pirmajām nozarēm, kurā tika ieviestas īpašas prasības produktam, ir piena un tā izstrādājumu

ražotnes. 1903. gadā Starptautiskā Piena Federācija (International Dairy Federation) ir izstrādājusi standartu šai produktu grupai, kas vēlāk kalpoja par pamatu tā saucāmā Codex Alimentarius izstrādē.

Vairākus gadus vēlāk 1945. gadā tika dibināta Apvienoto Nāciju Pārtikas un Lauksaimniecības Organizācija (FAO), savukārt 1948. gadā tika dibināta Pasaules Veselības Organizācija (PVO). 1953. gadā Pasaules Veselības aizsardzības asambleja norāda uz to, ka pārtikas produktos arvien plašāk tiek pielietotas dažādas ķīmiskās vielas, kas rada jaunas problēmas un kuras būtu jāizpēta. 1954. gadā Austrijā tika izstrādāts pārtikas nekaitīguma nodrošināšanas standarts Eiropas Codex Alimentarius.

1960. gadā FAO rīkoja reģionālo konferenci Eiropai, kur tika lemts par standartu izstrādes nepieciešamību, kur būtu noteiktas prasības marķējumam, produktu testēšanai, pārtikas piedevām utt. Viens no pamatojumiem šādu standartu izstrādes nepieciešamībai bija patērētāju veselības aizsardzība pārtikas produktu tirdzniecības barjeru mazināšanas un straujas Eiropas tirgus integrācijas apstākļos. Līdz ar to 1961. gadā tiek pieņemta rezolūcija par to, ka FAO un PVO uzņemsies atbildību par Eiropas Codex Alimentarius padomes darbību. Tiek izveidota Codex Alimentarius komisija, kura pieņem lēmumu izstrādāt Codex Alimentarius. Pirmā šī standarta versija tika pieņemta 1969. gadā, mūsdienās tās pamatā ir Labās Higiēnas prakse (LHP) un Apdraudējumu Analīze un kritiskie Kontroles Punkti (Hazard Analysis and Critical Control Points – HACCP) [1].

1960-ajos gados ASV Nacionālā Aeronautikas un Kosmosa Administrācija (NASA) strādāja pie patogēno mikroorganismu samazināšanas pasākumiem kosmonautu pārtikā. NASA ir izstrādājusi tā saucamo HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points) koncepciju, kura toreiz balstījās uz trīs principiem. Vēlāk, pateicoties U. Edvarda Deminga piedāvātajai Kompleksajai Kvalitātes Vadības (TQM) koncepcijai, kura paredzēja nepārtrauktu attīstību, toreizējā HACCP koncepcija ir izaugusi līdz sistemātiskai pieejai pārtikas produktu ražošanā, kuras ievērošanu un kontroli mūsdienās paredz arī dažādu pasaules valstu normatīvie akti [3].

Šobrīd HACCP prasību pamatā ir septiņi pamatprincipi, kuri ir piemērojami absolūti visiem pārtikas ražotājiem neatkarīgi no to lieluma [2]. Eiropas Savienībā, t.sk. Latvijas Republikā, šīs prasības ir izklāstītas Eiropas Parlamenta un Padomes Regulā (EK) Nr. 852/2004 par pārtikas produktu higiēnu [4]. Savukārt šī normatīvā akta prasību ievērošanu un izpildi kontrolē un uzrauga Pārtikas un veterinārais dienests (PVD). Savukārt atsauce uz Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (EK) Nr. 852/2004 ir iekļauta Pārtikas aprites uzraudzības likumā [10].

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Latvijas Republikas teritorijā visiem pārtikas ražotājiem ir piemērojams 1998. gadā pieņemtais Pārtikas aprites uzraudzības likums [10]. Latvijai iestājoties Eiropas Savienībā, tas tika grozīts un papildināts ar ES spēkā esošo pārtikas ražotāju darbību reglamentējošo normatīvo aktu prasībām. Tas ir likums, kur ir noteikta Pārtikas un veterinārā dienesta (PVD) atbildība un arī pārtikas ražotāja pienākumi un saistības.

Pārtikas aprites uzraudzības likumā ir iekļautas atsauces uz daudzām ES regulām. Viena no tām ir Regula (ES) Nr. 1331/2008, ar ko nosaka vienotu atļauju piešķiršanas procedūru attiecībā uz pārtikas piedevām, fermentiem un aromatizētājiem [6]. Savukārt Regula Nr. 1331/2008 atsauca uz Regulu (EK) Nr. 1332/2008 par pārtikas fermentiem, kur ir noteikts, ka Komisija izveido visu to pārtikas fermentu reģistru, kuru iekļaušanu Kopienas sarakstā tā gatavojas apsvērt, un ka Reģistrs ir publiski pieejams. Reģistrs tiešām ir pieejams, taču tajā ir rakstīts, ka tas nav izmantošanai pārtikas produktos atļauto fermentu saraksts. Turklāt Regula (EK) Nr. 1332/2008

paredz, ka “uz pārtikas fermentiem attiecas Regulas (EK) Nr. 178/2002 pārtikas definīcija, tāpēc gadījumos, kad tos lieto pārtikā, tie pārtikas marķējumā jānorāda kā sastāvdaļas saskaņā ar Direktīvu 2000/13/EK. Marķējumā būtu jānorāda attiecīgā pārtikas fermenta tehnoloģiskā funkcija un konkrēts pārtikas fermenta nosaukums. Tomēr būtu jāparedz atkāpe no marķēšanas noteikumiem gadījumos, kad fermentiem pārtikas pārstrādes galaproduktos nav tehnoloģisku funkciju, un tie ir nokļuvuši attiecīgajā pārtikā tikai pārnese rezultātā no vienas vai vairākām šīs pārtikas sastāvdaļām vai tādēļ, ka tie ir lietoti kā pārstrādes palīg līdzekļi” [7]. Savukārt atbilstoši Regulas Nr.1333/2008 definīcijai “pārstrādes palīg līdzeklis ir jebkura viela, kuru pašu par sevi nelieto uzturā; kuru ar konkrētu nolūku izmanto izejvielu, pārtikas un tās sastāvdaļu pārstrādē, lai apstrādē vai pārstrādē panāktu noteiktu tehnoloģisku mērķi; kura pati vai kuras atvasinājumu atliekas bez īpaša nolūka, taču tehniski nenovēršami rodas gatavajā produktā, ar nosacījumu, ka atliekas nav veselībai kaitīgas un tehnoloģiski neiedarbojas uz gatavajiem produktiem” [8].

Ražotnēs fermenti tiek plaši pielietoti tādu pārtikas produktu kā sieri nogatavināšanai. Tie ir bioloģiskie katalizatori, kas paātrina reakcijas cilvēka organismā, ietekmējot orgānu darbību. Dažu produktu ražošanā tiek izmantoti fermenti, kuri nav atļauti, jo neeksistē vienots apstiprinātais saraksts, taču pēc fakta tie tiek izmantoti, bet netiek uzrādīti marķējumā, jo noteikumos ir paredzēta atkāpe no marķēšanas principiem. Regula arī neparedz pārtikas produktu testēšanu uz fermentu atlikumiem, kas nozīmē to, ka fermenti, kas nav nostrādājis un noārdījis pārtikas produktā līdz galam, nonāk cilvēka organismā, turpinot ietekmēt tā metabolismu ar risku radīt kaitējumu cilvēka veselībai. Tas nozīmē to, ka pārtikas ražotājs var izmantot jebkuru fermentu neierobežoti, neuzrādot to sastāvdaļu sarakstā un pamatojot ar to, ka tas ir pārstrādes palīg līdzeklis.

Mūsdienās veselīgs dzīves veids ir kļuvis par daudzu cilvēku ikdienu. Katrs no patērētājiem to izprot “pa savam”, taču šāda dzīves stila propagandu var uzskatīt arī par latentā mārketinga izpausmi. Proti, cilvēki tieksies iegādāties tādus pārtikas produktus, kuri radīs, viņuprāt, minimālo negatīvo ietekmi uz veselību vai arī nekaitēs nemaz. Šādi pārtikas produkti atklāti netiek reklamēti, jo to liedz Regula (EK) Nr. 1924/2006 par uzturvērtības un veselīguma norādēm uz pārtikas produktiem [5]. Taču autoru veiktie pārtikas produktu mārketinga pētījumi liecina par to, ka pieprasījums pēc vegānu produkcijas un alternatīvajiem pārtikas produktiem pasaules tirgū pēdējos gados ir pieaudzis. Kā autori ir minējuši iepriekš, Pārtikas aprites uzraudzības likums ietver sevī atsauci uz Regulu (ES) Nr. 1331/2008, kura savukārt ietver sevī atsauci uz Regulu (EK) Nr. 1333/2008 par pārtikas piedevām. Regulas Nr. 1333/2008 prasību ievērošana pārtikas produktu ražotājam ir obligāta. Taču arī šeit rodas problēmas ar normatīvo aktu izprašanu, jo tādi produkti kā vegānu siers, zivis un gaļa neietilpst un neiederas nevienā no Regulā Nr. 1333/2008 minētajām produktu grupām. Šo produktu sastāvā bieži vien ietilpst zirņu proteīns, krāsvielas un aromatizētāji, kuru maisījums pēc būtības imitē siera, zivs vai gaļas tekstūru, garšu un krāsu, bet nesatur dzīvnieku izcelsmes sastāvdaļas. Minētais normatīvais akts neparedz prasības šādiem produktiem atļautajām pārtikas piedevām. Ražotājs var izmantot jebkādu piedevu, kura nav aizliegta veselības apsvērumu dēļ. Tāda pati problēma rodas, piemēram, ar dzīvajām mikroalgēm (spirulīnu), kuru cilvēki lieto uzturā nevis izžāvētu kā bioloģiski aktīvo piedevu, bet reaktorā izaudzētu ar pievienotajiem sīrupiem. Dzīvā spirulīna šajā gadījumā tiek klasificēta jau kā pārtikas produkts, tomēr ne uz vienu no Regulā Nr. 1333/2008 minētajām pārtikas produktu grupām tā nav attiecināma.

Daudzi pārtikas produktu ražotāji savā ikdienas darbā piemēro Regulas (EK) Nr. 2073/2005 par pārtikas produktu mikrobioloģiskajiem kritērijiem prasības [9]. Šis normatīvais akts iekļauj sevī mikroorganismu rādītāju normas gan pašiem pārtikas produktiem, piemēram, gaļai un tās produktiem, pienam un tā produktiem, zivīm, vežveidīgajiem, moluskiem un to produktiem, ka arī augļiem un dārzeņiem, gan virsmai, uz kuras tas tiek ražots. Ar vīrsmu saprot ne tikai darba galdu

un ražošanas iekārtas transportēšanas lentu, bet arī personāla rokas, darba rīkus utt. Regulā (EK) Nr. 2073/2005 ir noteikti papildus laboratoriskās testēšanas kritēriji, kas ir saistīti ar potenciālo bīstamību un risku patērētājam. Dažādas pārtikas produktu sertifikācijas shēmas (BRC Food, IFS Food, FSSC 22000 u.c.) paredz arī ražošanas telpu gaisa testēšanu. Pēc autoru domām šāda prasība ir pamatota, jo, piemēram, graudu pārstrādē tiek izmantota aspirācijas sistēma, tas ir, gaiss tiek pūsts graudiem virsū vairākos procesa posmos. Ar pelējumu piesārņots gaiss nonāk uz graudu virsmas un veicina mikotoksīnu vairošanos, kas var izraisīt nopietnu saindēšanos patērētājam. Tieši graudu gadījumā ir noteikti kritēriji mikotoksīnu daudzumiem Regulā (ES) Nr. 2023/915 par konkrētu kontaminantu maksimālajiem līmeņiem pārtikā, taču piesārņojošo vielu daudzuma pārsniegšana nozīmē visa saražotā produkta utilizāciju, kas rada lielus zaudējumus ražotājam. Ja normatīvajos aktos tiktu iekļauti pieļaujamie kritēriji gaisa piesārņojumam ar mikroorganismiem, tas pasargātu ražotāju no zaudējumiem produktu bojāšanās dēļ.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Eiropas Savienībā nav izstrādāts normatīvais akts, kas ietver sevī pārtikas produktos atļauto fermentu izmantošanu, taču nav arī tādu ES prasību, kas paredz to lietošanas ierobežojumus pārtikas produktu ražošanā.

Eiropas Savienības Regulā Nr. 1333/2008 par pārtikas piedevām nav iekļautas visas pārtikas produktu grupas atbilstoši mūsdienai pārtikas tehnoloģiju attīstības tendencēm, kas ļauj ražotājam likt šajā regulā neiekļautos produktos jebkādas piedevas, kas nav aizliegtas kā kaitīgas veselībai.

Regulas (EK) Nr. 2073/2005 par pārtikas produktu mikrobioloģiskajiem kritērijiem prasības neietver sevī pārtikas produktu ražošanas telpu gaisa kontroles kritērijus, kaut gan tieši gaiss var radīt nopietnu produkta piesārņojumu.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Codex Alimentarius. International Food Standards. History. Iegūts 25.09.2023. no <https://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/about-codex/history/en/>
2. Codex Alimentarius Commission. (1997). Hazard analysis and critical control point (HACCP) system and guidelines for its application. Annex to CAC/RCP 1–1969. Revision 3.
3. Weinroth, M. D., Belk, A. D., & Belk, K. E. (2018). History, development, and current status of food safety systems worldwide. *Animal Frontiers*, 8(4), 9-15.

REGULAS UN NORMATĪVIE AKTI. REGULATIONS AND NORMATIVE ACTS

4. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 852/2004 par pārtikas produktu higiēnu. Pieņemts 29.04.2004. Publicēts: EUR-Lex, 32004R0852, 30.04.2004. Pēdējie grozījumi 24.03.2021.
5. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 1924/2006 par uzturvērtības un veselīguma norādēm uz pārtikas produktiem. Pieņemts 20.12.2006. Publicēts: EUR-Lex, 32006R1924, 31.12.2006. Pēdējie grozījumi 13.12.2014.
6. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 1331/2008, ar ko nosaka vienotu atļauju piešķiršanas procedūru attiecībā uz pārtikas piedevām, fermentiem un aromatizētājiem. Pieņemts 16.12.2008. Publicēts: EUR-Lex, 32008R1331, 31.12.2008. Pēdējie grozījumi 27.03.2021.
7. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 1332/2008 par pārtikas fermentiem un par grozījumiem Padomes Direktīvā 83/417/EEK, Padomes Regulā (EK) Nr. 1493/1999, Direktīvā 2000/13/EK, Padomes Direktīvā 2001/112/EK un Regulā (EK) Nr. 258/97. Pieņemts 16.12.2008. Publicēts: EUR-Lex, 32008R1332, 31.12.2008. Pēdējie grozījumi 03.12.2012.
8. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 1333/2008 par pārtikas piedevām. Pieņemts 16.12.2008. Publicēts: EUR-Lex, 32008R1333, 31.12.2008. Pēdējie grozījumi 20.07.2023.

9. Komisijas Regula (EK) Nr. 2073/2005 par pārtikas produktu mikrobioloģiskajiem kritērijiem. Pieņemts 15.11.2005. Publicēts: EUR-Lex, 32005R2073, 22.12.2005. Pēdējie grozījumi 08.03.2020.

10. Pārtikas aprites uzraudzības likums. Pieņemts 19.02.1998. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 60/61, 06.03.1998. Pēdējie grozījumi 01.01.2023.

ILGTSPĒJĪGAS FINANSES UN EKONOMIKA

SUSTAINABLE FINANCE AND ECONOMICS

UNRAVELING THE COMPLEXITIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN AFRICA

Olamide Francis Eniola, Latvia
Baltic International Academy, Riga
Economic Department
Eniola.olamide101@yahoo.com
Scientific tutor: Prof. Innola Novykova

ABSTRACT

This study delves into the multifaceted dynamics shaping Africa's economic development by examining the interactions between natural resources, the African diaspora, and information and communications technology (ICT). Drawing on the seminal work of Fosu and Gafa, Gnimassun and Anyanwu, and David and Grobler, the study reveals the nuances of these factors in the continent's current economic landscape.

Based on an analysis of theoretical sources, it begins with a comprehensive study of the phenomenon of the resource curse, emphasizing the crucial role of institutions in mitigating its negative consequences. It builds on the work of Fosu and Gafa, identifying gaps in addressing the potential endogeneity and heterogeneity of natural resources. Additionally, the study incorporates the perspectives of Gnimassun and Anyanwu, highlighting the positive impact of the African diaspora on economic development while recognizing the need for more detailed examination of mechanisms and regional differences.

By expanding its scope, the study embraces the transformative potential of ICT, as David and Grobler highlight. He acknowledges the positive impact on economic growth, while raising concerns about issues such as the digital divide and cybersecurity. Inspired by the ideas of David and Grobler, the study aims to unravel the complex mechanisms and mediating factors that shape the relationship between ICT penetration, institutional quality and political governance in Africa.

The Economic Outlook lays the groundwork by presenting a picture of Africa's diverse economic landscape, full of challenges and opportunities. Despite facing obstacles such as the impact of the COVID-19 pandemic, global uncertainty and regional disparities, Africa is emerging as a resilient and promising region. The private sector is seen as a catalyst for trillions of dollars of investment in the climate and green growth sectors, requiring policy reforms and strategic partnerships for optimal implementation.

In conclusion, this study seeks to contribute to a more nuanced understanding of African economic development by synthesizing ideas from different research perspectives. It not only identifies gaps and limitations in the existing literature, but also suggests directions for future research, highlighting the need for holistic approaches to address the complexities of economic development in Africa.

1.0 INTRODUCTION

In the dynamic pattern of the global economy, Africa is a continent of great diversity in both its rich cultural heritage and its economic landscapes. African countries' narratives are as diverse as the colors of their landscapes, and within these stories lie the complex interplay of challenges and opportunities that shape the trajectory of economic development. This article has a dual purpose: to analyze the complex network of factors influencing the economic evolution of this vast and dynamic continent, and to contribute to a more nuanced understanding of what goes beyond traditional narratives.

1.1 Economic overview of Africa: current economic landscape

Africa, a continent of amazing diversity, boasts rich natural resources and enormous market potential, but also faces multifaceted development challenges, including poverty, conflict, climate change and debt. Africa's economic trajectory in 2023 reflects the ongoing impact of the COVID-19 pandemic, global uncertainty and supply chain disruptions. Economic growth in Africa is expected to slow to 2.5% in 2023, down from 3.6% in 2022, according to recent estimates from the World Bank and the African Development Bank (AfDB). However, a robust recovery is forecast, with growth rates expected to rise sharply, to 4.1% in 2023–24, making Africa the second fastest growing region in the world (AfDB, 2023).

Economic performance in African countries and regions remains uneven due to various factors such as natural resource endowment, institutional quality, political governance and human capital. Notably, some countries, such as Botswana, have successfully circumvented or mitigated the resource curse, while others, such as Nigeria, continue to struggle with its negative effects (World Bank, n.d.). Regional differences remain, with East Africa experiencing higher growth rates than South Africa (World Bank n.d.).

Despite these challenges, Africa presents unprecedented investment opportunities for the private sector, especially in the areas of climate and green growth. The African Development Bank (AfDB, 2023) highlights trillion-dollar opportunities in renewable energy, sustainable agriculture and biodiversity conservation. However, current levels of private sector funding in these sectors remain suboptimal, requiring escalation through policy reforms, incentives and strategic partnerships (AfDB, 2023).

In the area of information and communications technology (ICT), Africa is on the cusp of transformative potential. The United Nations (UN, 2023) highlights the ability of ICTs to increase productivity, stimulate innovation and improve governance. Despite these promises, ICT penetration in Africa faces obstacles such as infrastructure gaps, a persistent digital divide and cybersecurity concerns. Overcoming these challenges is of paramount importance for Africa to fully harness the benefits of ICT for sustainable economic growth and development.

Africa's economic landscape is characterized by resilience, potential and an evolving history. As the continent navigates the challenges posed by the pandemic and global uncertainty, strategic investments, policy reforms and technological advancements are key factors that will shape the trajectory of Africa's economic future.

1.2 Purpose and meaning:

While the world is witnessing unprecedented global shifts, Africa stands at a crossroads, grappling with multiple challenges while harnessing the potential for transformative growth. Economic development in Africa is not a linear path; it is a complex interaction of historical legacies, political landscapes, social dynamics and global influences. Understanding the intricacies of this development is of paramount importance for policymakers, researchers, and global stakeholders alike, as it paves the way for informed strategies and collaborative efforts to promote sustainable

progress. This study is important in that it seeks to move beyond generalized perspectives and delve into the nuances that shape the economic development of individual countries in the broader African context. By unraveling the layers that define its complexity, we aim to provide insights that will contribute to the ongoing discourse on African economic development. Through a comprehensive examination of key features, challenges and opportunities, our goal is to offer detailed understanding that will inform sustainable development policy and practice.

1.3 Scope and objectives:

This study aims to provide a comprehensive examination of Africa's economic development landscape, recognizing the diversity of countries and the unique challenges and opportunities they face. We will delve into the multifaceted factors influencing economic growth, examining historical context, political dynamics, social structures, and global interactions. This study has three objectives: first, to provide an in-depth analysis of the key features characterizing economic development in Africa; second, to identify and assess the problems impeding this development and explore potential opportunities for growth; and third, to provide insight into Africa's potential future economic development trajectory. By addressing these challenges, we aim to provide valuable perspectives to the academic, policy and practitioner communities involved in shaping the economic destiny of the continent.

2.1 LITERATURE REVIEW

Research on the determinants of African economic development extends beyond natural resources and the African diaspora to include the transformative impact of information and communications technology (ICT), as illustrated in the work of David and Grobler. This article, along with the work of Fosu and Gafa and Gnimassun and Anyanwu, collectively contributes to a detailed understanding of the multifaceted forces influencing the continent's economic trajectory.

ICT penetration and economic growth:

David and Grobler's papers break new ground by exploring the role of ICT penetration, including mobile and fixed telephony and Internet subscriptions, as a catalyst for economic growth in Africa. The results highlight the positive impact of ICT on economic development, highlighting the growing importance of mobile communications. This adds a technological dimension to the discourse, highlighting the potential of ICT as a driver of progress.

Comparative analysis of natural resources:

Comparative analysis with the resource-rich countries of Nigeria and Botswana, as shown in the articles by Fosu and Gafa and Gnimassun and Anyanwu, adds depth to the literature. While Fosu and Gafa focus on the resource curse hypothesis, David and Grobler contrast ICT penetration with the abundance of natural resources. Both perspectives contribute to understanding the complex relationships between external factors, institutional quality and economic development.

Overlapping Topics and Robust Methodology

Like Fos, Gafa, Gnimassun and Anyanwu, David and Grobler use robust empirical analysis, drawing on data from the International Telecommunication Union (ITU) and World Development Indicators. This methodological rigor enhances the credibility of their findings and is consistent with the comprehensive approaches used by other researchers.

Political implications:

All three papers contain valuable policy implications. Fosu and Gafa advise mitigating the resource curse, Gnimassun and Anyanwu suggest harnessing the positive influence of the African diaspora, and David and Grobler highlight potential policy interventions for resource-rich countries by harnessing the positive impact of ICT on economic growth and development.

Comparative analysis with other countries

As critics have recommended, David and Grobler's article could be strengthened by extending the comparative analysis beyond Nigeria and Botswana. Including other resource-rich and resource-poor countries in Africa in case studies or cross-country analyzes will increase the generalizability and applicability of their findings.

Together, these three papers contribute to a comprehensive understanding of economic dynamics in Africa. By examining the role of natural resources, the African diaspora, and ICT, scholars gain insight into the challenges, opportunities, and potential policy responses needed for sustainable economic development across the continent. Addressing the identified gaps and limitations in each study will further enhance the depth and applicability of their contributions, guiding future research in this important area.

2.2 RESEARCH RESULT AND THEIR EVALUATION

Impact of the African Continental Free Trade Area (AfCFTA) on inclusive growth and post-pandemic recovery (Worldbank, n.d.). The AfCFTA is expected to be a game changer for Africa's development ambitions, but its implementation and implementation faces many challenges such as tariff and non-tariff barriers, infrastructure gaps, institutional weaknesses and political resistance. AfCFTA also raises questions about the distribution of benefits and costs among different countries, regions, sectors and groups, especially the vulnerable and marginalized (Africa Economic Development Report, 2023). The role of natural resources and institutions in economic growth and development. Africa is rich in natural resources, especially important minerals for the production of high-tech and environmentally friendly products, but it suffers from the phenomenon of the resource curse, which refers to the negative impact of resource abundance on economic performance and governance (Africa 2018). Fosu and Gafa's paper argues that the resource curse can be avoided or mitigated by improving the quality of institutions, but the paper does not consider the potential endogeneity of resource rents and institutions, nor the heterogeneity of natural resources and their impacts. ICT penetration has a positive impact on economic growth and development in Africa, but it also faces many challenges such as low levels of technology, limited access and affordability, digital divide and cybersecurity (Africa Economic Development Report 2022-2022) . David and Grobler's article argues that ICT penetration influences institutional quality

and political governance, but the article does not explore the mechanisms and mediating factors of these relationships, nor the heterogeneity of ICT penetration across regions, sectors and groups.

Existing literature reveals several important gaps and areas for further research related to the impact of the African Continental Free Trade Area (AfCFTA), the role of natural resources and institutions, and the impact of ICT penetration on economic growth and development in Africa.

1. Problems of implementing the FTZA:

While the World Bank and the African Economic Development Report acknowledge the potential impact of AfCFTA on development ambitions, they highlight numerous challenges to its implementation, such as tariff and non-tariff barriers, infrastructure gaps, institutional weaknesses and political resistance. Future research should delve into the specific nature and intensity of these challenges and explore potential solutions for effective implementation of the FTA.

2. Distribution of benefits and costs:

The African Economic Development Report (2023) notes that the AfCFTA raises questions about the distribution of benefits and costs across different countries, regions, sectors and groups, especially vulnerable and marginalized ones. Exploring the nuances of benefit-sharing dynamics and understanding how a trade agreement differentially impacts different stakeholders, especially marginalized populations, is a critical gap in the current research landscape.

3. Resource curse and institutional quality:

Fosu and Gafa's article provides valuable insight by arguing that the resource curse in Africa can be avoided or mitigated by improving the quality of institutions. However, the paper does not address the potential endogeneity of resource rents and institutions, nor does it address the heterogeneity of natural resources and their impacts. Future research should explore these gaps by using advanced methodologies to account for endogeneity and analyze the differential impacts of different types of natural resources on economic performance and governance.

4. Mechanisms and mediating factors of the impact of ICT:

ICT penetration research by David and Grobler highlights the positive impact on economic growth and development in Africa. However, it lacks research on the mechanisms and mediating factors of the relationship between ICT penetration, institutional quality and political governance. Investigating the causal relationships through which ICT influences these variables and identifying mediating factors will provide a more detailed understanding of the relationship between ICT and economic development.

5. Heterogeneity of ICT penetration:

The Africa Economic Development Report (2022) recognizes ICT penetration challenges such as low levels of technology, limited access, affordability issues, digital divide and cybersecurity issues. However, David and Grobler's study does not explore the heterogeneity of ICT penetration across regions, sectors and groups. Future research should examine the differential impact of ICT adoption and accessibility on economic growth and development among different demographic groups, industries, and geographic regions.

The gaps provide opportunities for future research aimed at increasing understanding of the challenges of implementing the CFTA, the distribution of its impacts, the nuanced dynamics of the resource curse, and the complex relationships between ICT penetration, institutional quality, and economic development in the African context. Addressing these gaps will provide valuable information to inform policy decisions and strategies for sustainable and inclusive growth in the region.

2.3 Potential future trajectory of African economic development

Digital transformation of African economies and societies. The COVID-19 pandemic has accelerated the adoption of digital technologies and services in Africa, such as e-commerce, e-learning, e-health and e-government (African Development Bank, 2023). These technologies and services can improve the efficiency, accessibility and quality of various sectors and activities, and create new opportunities for innovation, entrepreneurship and inclusion (IMF, 2023). However, digital transformation also poses challenges, such as the need to update infrastructure, skills and regulations, as well as address digital divides, data protection and cybersecurity. Africa therefore needs to invest more in digital infrastructure, human capital and innovation, and promote regional and global cooperation and coordination on digital policies and standards (Weforum, 2023).

Africa's future will be bright and promising if necessary steps are taken towards development. According to the African Development Bank, Africa will grow at the second fastest rate in the world in 2023–24 (United Nations, 2023), demonstrating the resilience of its economy. However, this growth will depend on implementing effective policies and reforms, mobilizing adequate resources and partnerships, and improving human capital and governance (Business Insider, 2023b).

2.4 Some of the necessary steps that could accelerate Africa's development are:

Widening and deepening regional and continental integration, especially through the African Continental Free Trade Area (AfCFTA), which is expected to create a single market with a population of 1.3 billion people and a combined GDP of US\$3.4 trillion (Business Insider, 2023a). An African free trade area could increase intra-African trade, diversify exports, attract investment and promote industrialization and innovation. Invest more in digital infrastructure, skills and innovation that can unlock the potential for digital transformation of Africa's economies and societies (United Nations, 2023). Digital technologies and services can improve the efficiency, accessibility and quality of various sectors and activities such as e-commerce, e-learning, e-health and e-government, as well as create new opportunities for entrepreneurship and inclusion (African Development Bank, 2023a).

Mobilizing more domestic and international resources, especially from the private sector, for climate action and green growth, which could help Africa mitigate and adapt to climate change, and conserve and restore its rich biodiversity and natural capital. Africa has abundant renewable energy resources such as solar, wind, hydro and geothermal energy, which could provide clean, affordable and reliable electricity for its growing population and economy (Business Insider, 2023a).

Invest more in social protection, health, education and gender equality, which can improve productivity, competitiveness and diversification of Africa's human capital (African Development Bank, 2023b). Africa has a large and young population that could provide a demographic dividend and human capital for its development, but it also faces many challenges such as poverty, inequality, unemployment, health, education and gender issues (United Nations, 2023) . .

Improving institutional quality and political governance, which are necessary to enhance accountability, transparency, participation and stability, and to create an enabling environment for development. Africa needs to strengthen its democratic institutions, fight corruption, promote human rights and resolve conflicts peacefully (Africa Development Bank, 2023a).

CONCLUSION

These are just some of the steps that could shape Africa's future in a positive and sustainable way. Africa has the vision, ambition and potential to become a global force for the future, but it also needs the commitment, cooperation and support of its own citizens and partners (Business Insider, 2023b). Africa's economic growth is expected to exceed the global average in 2023-24, driven by recovery from the COVID-19 pandemic, increased trade and investment under the African Continental Free Trade Area (AfCFTA), and expansion in information and communications technology. ICT penetration (African Development Bank, 2023a). Economic performance will vary across countries and regions depending on the level of natural resources, institutional quality, political governance and human capital (Business Insider, 2023b). Some countries, such as Niger, Senegal and Rwanda, will achieve high growth rates, while others, such as South Africa, Angola and Zambia, will face challenges (Business Insider, 2023a). Africa will face significant risks and uncertainties, such as rising food and energy prices, tightening global financial conditions, climate change and security threats (United Nations, 2023). These risks will require bold policy action at national, regional and global levels to mitigate their impact and improve resilience (Weforum, 2023). Finally, Africa will offer enormous opportunities for private sector development, especially in climate and green growth sectors such as renewable energy, sustainable agriculture and biodiversity conservation (Business Insider, 2023b). However, these opportunities will require policy reforms, incentives and partnerships to mobilize adequate funding and overcome barriers (Business Insider, 2023a). Africa will need to invest more in human capital, infrastructure and innovation to improve productivity, competitiveness and diversification. These investments will also help reduce poverty, inequality and unemployment, and achieve the Sustainable Development Goals and the African Union's Agenda 2063 (African Development Bank, 2023a).

REFERENCES

1. African Development Bank (2023) *African Economic Outlook 2023 | African Development Bank Group - making ...*, *African Economic Outlook 2023*. Available at: <https://www.afdb.org/en/knowledge/publications/african-economic-outlook> (Accessed: 14 November 2023).
2. *African Economic Outlook 2023 | African Development Bank Group - making ...* (2023) *Africa Development Bank*. Available at: <https://www.afdb.org/en/knowledge/publications/african-economic-outlook> (Accessed: 15 November 2023).
3. *Africa's economic growth to outpace global forecast in 2023-2024 ...* (2023) *Africa Development Bank*. Available at: <https://www.afdb.org/en/news-and-events/press-releases/africas-economic-growth-outpace-global-forecast-2023-2024-african-development-bank-biannual-report-58293> (Accessed: 10 November 2023).

4. *Development prospects in Africa undermined by a severe economic downturn | Africa Renewal* (2023) *United Nations*. Available at: <https://www.un.org/africarenewal/news/development-prospects-africa-undermined-severe-economic-downturn> (Accessed: 14 November 2023).
5. Africa Development Bank (2023a) *Africa's average GDP growth to stabilize in 2023-204, despite recent ...*, *Africa Development Bank*. Available at: <https://www.afdb.org/en/news-and-events/africas-average-gdp-growth-stabilize-2023-204-despite-recent-headwinds-african-development-bank-new-report-59428> (Accessed: 12 November 2023).
6. Africa Development Bank (2023b) *Press releases | African Development Bank Group - making a difference*, *Africa Development Bank*. Available at: <https://www.afdb.org/en/news-and-events/press-releases> (Accessed: 15 November 2023).
7. Africa Development Bank (no date) *Africa's average GDP growth to stabilize in 2023-204, despite recent ...*, *Africa Development Bank*. Available at: <https://www.afdb.org/en/news-and-events/africas-average-gdp-growth-stabilize-2023-204-despite-recent-headwinds-african-development-bank-new-report-59428> (Accessed: 11 November 2023).
8. African Development Bank (2023) *African Economic Outlook 2023 | African Development Bank Group - making ...*, *African Economic Outlook 2023*. Available at: <https://www.afdb.org/en/knowledge/publications/african-economic-outlook> (Accessed: 14 November 2023).
9. *African Economic Outlook 2023 | African Development Bank Group - making ...* (2023) *Africa Development Bank*. Available at: <https://www.afdb.org/en/knowledge/publications/african-economic-outlook> (Accessed: 15 November 2023).
10. *Africa's economic growth to outpace global forecast in 2023-2024 ...* (2023) *Africa Development Bank*. Available at: <https://www.afdb.org/en/news-and-events/press-releases/africas-economic-growth-outpace-global-forecast-2023-2024-african-development-bank-biannual-report-58293> (Accessed: 10 November 2023).
11. Business Insider (2023a) *East Africa's economy is set to outperform other African regions in 2023 and 2024*, *Business Insider*. Available at: <https://africa.businessinsider.com/local/markets/east-africas-economy-is-set-to-outperform-other-african-regions-in-2023-and-2024/y15jlyh> (Accessed: 15 November 2023).
12. Business Insider (2023b) *Top 10 African countries with the highest economic forecast in 2024*, *Business Insider*. Available at: <https://africa.businessinsider.com/local/markets/top-10-african-countries-with-the-highest-economic-forecast-in-2024/113rsfy> (Accessed: 15 November 2023).
13. *Development prospects in Africa undermined by a severe economic downturn | Africa Renewal* (2023) *United Nations*. Available at: <https://www.un.org/africarenewal/news/development-prospects-africa-undermined-severe-economic-downturn> (Accessed: 14 November 2023).
14. IMF (2023) *IMF's Sub-Saharan Africa Regional Economic Outlook: The big funding squeeze*, *IMF*. Available at: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/04/14/pr23119-sub-saharan-africa-regional-economic-outlook-the-big-funding-squeeze>. (Accessed: 15 November 2023).
15. Weforum, (2023)“6 numbers that prove the future is African”., *World Economic Forum*, accessed <https://www.weforum.org/agenda/2017/05/africa-is-rising-and-here-are-the-numbers-to-prove-it/>
16. Africa, M 2018, *DEVELOPMENTAL CHALLENGES AND OPPORTUNITY IN AFRICA – MINDS*, accessed <https://minds-africa.org/developmental-challenges-and-opportunity-in-africa/>
17. United Nations (2023). *Development prospects in Africa undermined by a severe economic downturn | Africa Renewal* (2023) *United Nations*. Available at: <https://www.un.org/africarenewal/news/development-prospects-africa-undermined-severe-economic-downturn> (Accessed: 14 November 2023).

IMPACT OF CORPORATE GOVERNANCE ON SHARE PRICE PAKISTAN STOCK EXCHANGE 30 INDEX LISTED COMPANIES

Vikash Gauba, Latvia
Baltic International Academy, Riga
Business Management and Administration department
vikashgauba@gmail.com
Scientific tutor: Dr. oec, as. prof. Jurijs Baltgailis

ANOTĀCIJA

Pašreizējā izmeklēšana ir balstīta uz ietekmes analīzi korporatīvās pārvaldības praksē attiecībā uz uzņēmuma darbību. Empīriski rezultāti, izmantojot regresiju, apliecina, ka korporatīvās pārvaldības praksei ir būtiska saistība ar ROIC un atlasīto Pakistānas uzņēmumu ienēmumiem. Tajā pašā laikā nav būtiskas attiecības Aktīvu apgrozījums, ROE un ROA. Korelācijas analīze ir parādījusi vāju saistību starp valdes lielumu un pašu kapitāla atdevi, ROE.

Atslēgvārdi: Pakistan Stock Exchange, 30 Index, ROA un ROE

ABSTRACT

The aim of this study is to find clear evidence that corporate governance is related to corporate value. Little research has been done on the impact of corporate governance on stock prices in Pakistan. Therefore, the main purpose of this study is to prove whether the prices of companies listed in Pakistan Stock Exchange 30 Index are affected by the management of the business or not, with evidence obtained from companies listed in Pakistan Stock Exchange 30 Index. A sample of 30 companies included in the index and data from fiscal years 2016 to 2018 were collected. The variables of this study are stock price (dependent variable), return on capital employed (ROCE), earnings per share (EPS), debt/equity (D/E), price/earnings ratio (P/E), business management factors. Linear regression equation model will be used to test the hypotheses. This model includes business management and product costs.

Keywords: Pakistan Stock Exchange, 30 Index, ROA and ROE

IEVADS. INTRODUCTION

Pakistan Stock market has developed a lot if we compare it with previous years as numbers of companies were listed in the stock market and increased in numbers of investors has seen despite of country situation. The main reason behind increase in share price and number of investors can be good practice of corporate Governance. Corporate Governance can be defined as corporate management or managerial conduct of a company. Corporate performance is important it helps organizations to achieve its objective and compete in global environment. All countries have its own rules and regulation according to their political/environmental requirement.

The Karachi Stock Exchange is consisting of three index, KSE 30, KSE 100 Index and KSE all index. These said indexes are capitalization-based indexes. KSE-30 Index is to have a benchmark by which the stock price performance can be compared with over some stretch of time. Specifically, the KSE-30 Index is intended to furnish investors that how organization's shares are performing in equity market (www.kse.com.pk). Accordingly, the KSE-30 Index will be like different pointers that track different sectors of country's economic activity, for example gross national product, consumer price index etc. KSE-30 index is calculated using free float market capitalization. The free-float methodology refers to an index construction methodology that considers only the market capitalization of free-float shares of a company for the purpose of index calculation. For Example, under a full market capitalization approach, companies with high market value and public shares can be included in the index. However, since

the index only takes into account the free market of each company in the free float method, it is difficult to include holding companies in the index while being protected from the negative effects of the instrument. This study contributes to the current debate on measuring the relationship between corporate governance and firm performance. These studies have been carried out in the past in developed countries, especially the United States, England, Japan, Germany, and France.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJA UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The dataset for this study was collected from secondary sources such as Pakistan Stock Exchange (PSX) website and 30 relevant listed companies and annual financial statements for the period 2016-2018. PSX-

30 consists of the 30 largest companies of the Pakistan Stock Exchange based on trading volume and valuation. The data model covers all major industries such as chemical, industrial, textile, oil and gas. Selection of Variables The variables of this study are stock price (dependent variable), return on capital employed (ROCE), earnings per share (EPS), debt/equity (D/E), price/earnings ratio (P/E), Company management factors. Select the stock price as the dependent variable and the rest as the independent variable. A linear regression model was used to test the following hypotheses.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Empirical Model $Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \mu_{it}$ Share Price $EPS_{it} = \beta_0 + \beta_1 ROA_{it} + \beta_2 ROE_{it} + \beta_3 TATO_{it} + \beta_4 ROCE_{it} + \beta_5 PM_{it} + \beta_6 DE_{it} + \beta_7 PE_{it} + \mu_{it}$ Where: Y_{it} is dependent variable β_0 represents the intercept X_{it} is independent variable μ_{it} are the error terms. I , is number of stock exchange listed companies t , is number of years. Empirical Results and Discussions This segment explains the statistical results of variables related to study. This section consists of group statistics, correlation and regression analysis of variables and furthermore theoretical discussion on outcomes of these tests. Table 01 shows the descriptive statistics of all the variables used in the study. The mean of ROA of the sampled firms is about 6% and mean ROE is 20% in rupees and the mean PM is 26% The average earning per share is 19.49% with a standard deviation of 23.44. The results indicate that, on the average, for every Rs. 100 turnover of the sampled firms, Rs 26.00 was the profit earned.

- The data will be collected of 30 index listed companies and financial year data from the period of
- 2016-2018 will be collected. The variable for this research is Share Price (dependent variable),
- Return on Capital Employed (ROCE), and Earning per Share (EPS), Debt-Equity Ratio (D/E), Price
- Earnings Ratio (P/E), Corporate Governance Factors. To test the following hypothesis linear
- regression model equation will be used
- H1: There is a significant relationship between Corporate Governance and stock price.
- H2: There is a significant relationship between higher Corporate Governance with lower riskiness in investments.

Empirical Results and Discussions

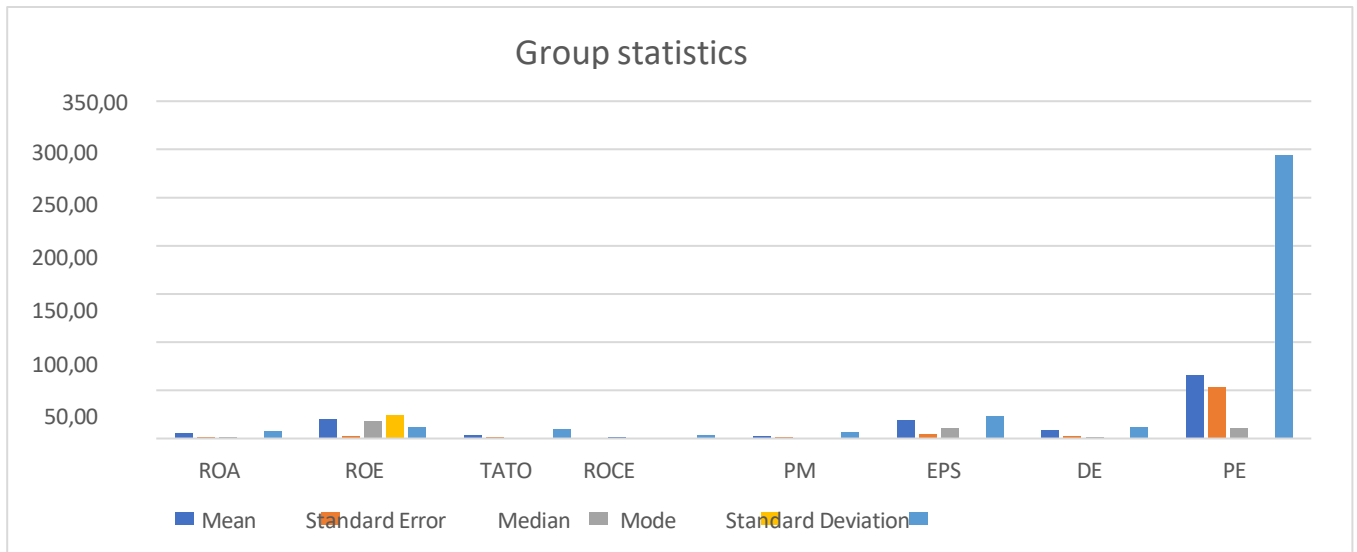
This section describes the implications of the results for the variables affecting the study. This section includes group statistics, correlation and regression analysis of variance, and further discussion of the details of these tests.

Table 01 shows the descriptive statistics of all the variables used in the study. The mean of ROA of the sampled firms is about 6% and mean ROE is 20% in rupees and the mean PM is 26% The average earning per share is 19.49% with a standard deviation of 23.44. The results indicate that, on the average, for every Rs. 100 turnover of the sampled firms, Rs 26.00 was the profit earned.

Group Statistics Table 01 and Chart 01

Descriptive statistics	ROA	ROE	TATO	ROCE	PM	EPS	DE	PE
Mean	6.16	20.17	3.76	1.26	2.60	19.49	8.62	65.81
Standard Error	1.47	2.27	1.85	0.71	1.30	4.28	2.28	53.66
Median	1.59	18.03	0.64	0.21	0.36	10.74	1.94	11.10
Mode	0.10	24.37	0.00	0.17	0.33	0.00	0.22	0.00
Standard Deviation	8.05	12.43	10.13	3.87	7.15	23.44	12.48	293.89
Sample Variance	64.79	154.38	102.56	15.00	51.08	549.20	155.86	86373.50
Kurtosis	6.12	8.51	11.36	12.66	19.36	3.82	3.51	29.96
Skewness	2.09	2.25	3.38	3.69	4.24	2.05	1.92	5.47
Range	37.02	70.42	45.83	16.73	36.78	94.61	49.05	1622.20
Minimum	-0.17	-0.21	0.00	0.00	0.03	-2.21	0.10	-0.74
Maximum	36.85	70.21	45.83	16.73	36.81	92.40	49.15	1621.46
Sum	184.67	604.98	112.88	37.79	78.06	584.67	258.70	1974.28
Count	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00

Correlation	ROA	ROE	TATO	ROCE	PM	EPS	DE	PE
ROA	1.00							
ROE	0.67	1.00						
TATO	0.08	-0.11	1.00					
ROCE	0.01	0.07	-0.07	1.00				
PM	-0.05	-0.13	0.40	-0.04	1.00			
EPS	0.35	0.62	0.27	-0.14	-0.09	1.00		
DE	0.08	-0.13	-0.02	-0.17	0.33	-0.06	1.00	
PE	-0.14	-0.31	-0.07	-0.06	-0.06	-0.16	-0.13	1.00

The table above is the correlation matrix of the independent variables of 30 publicly traded companies. A correlational study is a statistical technique used to examine multiple variables among in dependent variables. When the relationship is positive, the values move in the same direction, but when they move in the opposite direction, the relationship becomes negative.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Corporate governance is generally considered to be the set of rules, laws, and regulations that govern, operate, and govern a business. In today's business world, companies consider business management to achieve goals such as meeting stakeholders' needs, improving performance, making good money, developing a good image, and managing people who love doing business. Today, improvements in efficiency and business management have a direct and significant impact on a company's performance. The results of the first data obtained from the research show that the performance of companies is positively affected due to business management practices. From this study, it is found that corporate governance has a positive relationship with ROIC and profit. Choose Pakistani companies. Meanwhile, there is no relationship between asset turnover, ROE, and ROA. From the analysis, payment of work, company's strategy, transparency, etc. It was determined that the management of the work was most important.

The company's management system can be developed or created by considering all these factors. Setting long-term goals, meeting regulatory requirements, receiving adequate training, etc. The different responsibilities of the board of directors, including: These activities are the most important. The research revealed that the size of the company's board of directors has a positive effect on return on investment.

One of the best and most effective corporate governance practices is to establish a strong board of directors consisting of qualified members and regularly evaluating performance. Companies and businesses should consider ensuring that their resources include individuals with adequate knowledge of various business concepts and aspects. The expertise of board members is very useful and

important in implementing the best and correct practices in business management. Fundamental elements of corporate governance such as transparency, accountability, independence, and justice are also important. It is necessary to create a management system for the business by considering all these pillars and considering these points that can increase the development of the company. Programs also influence organizational practices.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Norwani, N.M, Mohamad, Z. Z., & Check, I.T. (2011). Corporate Governance Failures and its impact on financial reporting within selected companies. *International Journal of Business and social Science*, 2(21), 205-213.
2. Schneider, A., Gramling A., Hermanson D. R., & Ye, Z. (2009). A review of academic literature on internal control reporting under SOX. *Journal of Accounting Literature*, 28, 1–46.
3. Davidson R., and Gist W., 1996. Empirical evidence on the functional relation between audit planning and total audit effort. *Journal of Accounting Research*, 34, 111–124.
4. Watts, R.L., & Zimmerman, J.L., (1983). Agency Problems, Auditing, and The Theory of the Firm: Some Evidence. *Journal of Law and Economic*, 26, 613-633.
5. Agrawal, R., Findley, S., Greene, S., Huang, K., Jeddy, A., Lewis, W. W. & Petry, M. (1996). Capital productivity: why the USA leads and why it matters? *McKinsey Quarterly*, 3: 29-48.
6. Brown, L. & Caylor, M. (2004). Corporate governance and Firm Performance. Working Paper (Georgia State University).

PIEVENOTĀS VĒRTĪBAS NODOKĻA UZSKAITE OPTIKAS VEIKALĀ

Lūcija Loiko, Latvija
Grāmatvedības un finanšu koledža, Daugavpils
Studiju programmas “Grāmatvedība un finanses” studente
lucija1411@gmail.com
Zinātniskais vadītājs: GFK docente Angelina Tjurina, Mg.oec.

ANOTĀCIJA

Pētījuma mērķis – noteikt pievienotās vērtības nodokļa (turpmāk tekstā – PVN) uzskaites īpatnības optikas veikalos. Optikas veikali pārdod dažādus produktus, piemēram, kontaktlēcas, saulesbrilles, brilles un arī sniedz dažādus pakalpojumus, piemēram, redzes pārbaudes, optometrista konsultācijas. Optikas veikalos preces tiek pārdotas gan ar standarta PVN likmi, gan ar samazinātu PVN likmi. Turklāt optikas veikali sniedz pakalpojumus, kas ir atbrīvoti no PVN. Neapliekamie darījumi, darījumi ar dažādu PVN likmju piemērošanu, dāvanas kartes pārdošana apgrūtina PVN uzskaiti optikas veikalos. Optikas veikalam ir arī tiesības atskaitīt priekšnodokli. Un arī šajā gadījumā ir dažas īpatnības, kas saistītas ar to, ka ne visu priekšnodokli var atskaitīt. Pētījuma rezultāti norāda uz to, ka PVN uzskaitē ir jāpamato ar atbilstoši izveidotu grāmatvedības uzskaites metodiku, atbilstoši kurai grāmatvedības uzskaites reģistros ir jāievieš grāmatvedības uzskaites konti, kuros attiecīgi darījumi grāmatojami.

Atslēgvārdi: metodika, likmes, PVN, uzskaitē

ABSTRACT

The purpose of the study is to determine the peculiarities of value added tax (VAT) accounting in optical shops. Optical shops sell a variety of products, such as contact lenses, sunglasses, glasses, as well as provide various services, such as vision testing, optometrist consultations. In optical shops, goods are sold both with a standard VAT rate and with a reduced VAT rate. In addition, optical shops provide services that are exempt from VAT. Non-taxable transactions, transactions with the application of different VAT rates, the sale of gift cards complicate the accounting of VAT in optical shops. The optical shop is also entitled to deduct input tax. And in this case too, there are some peculiarities related to the fact that not all input tax can be deducted.

The results of the study indicate that VAT accounting must be based on an appropriately established accounting methodology, according to which recording accounts must be introduced in the accounting registers, in which the relevant transactions are recorded.

Keywords: methodology, rates, VAT, accounting

IEVADS. INTRODUCTION

Pievienotās vērtības nodoklis, kā viens no nozīmīgākajiem nodokļiem, veic divas savstarpēji papildinošas funkcijas: fiskālo un regulējošo. Saskaņā ar Direktīvas 2006/112/EK 97. pantu, vairumam preču un pakalpojumiem, katra ES valsts piemēro standarta likmi, un tā nedrīkst būt zemāka par 15 %. [3]

Direktīvas 98. pants paredz atsevišķos gadījumos piemērot samazinātās PVN likmes. Samazinātās likmes piemēro īpašu preču piegādei un pakalpojumu sniegšanai. Pēc būtības, tas ir nodokļu atvieglojums, kura mērķis ir sniegt atbalstu iedzīvotāju pirktspējai. Samazinātās likmes jau ilgu laiku saglabājas ES valstu ekonomikā un Latvijā, kā ES dalībnieks, arī nesteidzas pilnīgi atteikties no pazeminātās likmes piemērošanas. Tomēr dažādu PVN likmju esamība rada zināmas grūtības no grāmatvedības uzskaites viedokļa. Pirmkārt, tas attiecas uz uzņēmumiem, kur komercdarbība paredz vienlaikus dažādu PVN atvieglojumu piemērošanu.

Starp uzņēmumiem, kur tiek piemērotas dažādas PVN likmes ir optikas veikali. Neapliekamie darījumi, darījumi ar standarta un samazināto likmēm veic nepieciešamību ņemt vērā

visus likumdošanas nianšes, kā arī interpretēt tās ne tikai burtiski, bet arī pēc būtības un tas ir aktuāla problēma gan no likumdošanas viedokļa, gan no praktiskās puses.

Pētījuma mērķis – noteikt pievienotās vērtības nodokļa uzskaites īpatnības optikas veikalos.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, darbā tiek izmantota aprakstošā jeb monogrāfiskā metode – informācijas vākšana par attiecīgo objektu, kā arī atlasītās informācijas apkopšana un rezultātu analīze.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Teorētiskie aspekti PVN likmju piemērošanā darījumos Optikas veikalā

Optikas veikalam ir sekojošie darījumi un pakalpojumi:

1. Redzes pārbaude un optometrista vai oftalmologa konsultācija - neapliekamais darījums.

Šie darījumi, saskaņā ar PVN likuma 52. pantu ir atbrīvoti no PVN. 03.01.2013 Ministru kabineta noteikumos Nr. 17 „Pievienotās vērtības nodokļa likuma normu piemērošanas kārtība un atsevišķas prasības pievienotās vērtības nodokļa maksāšanai un administrēšanai”. [2]

2. Briļļu realizācija, kontaktlēcu pārdošana un avansu par briļļu izgatavošanu saņemšana no pircējiem - darījumi, kas tiek aplikti ar 12% likmi saskaņā ar PVN likuma 42. punkta otro daļu prasībām. Likuma izpratnē, redzes korekcijas brilles un kontaktlēcas ir **medicīniskās ierīces**, un prasības medicīniskajām ierīcēm ir šādas:

- laišana apgrozībā normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā;
- izmantošana **organisma funkcijas traucējumu** ārstniecībai vai atvieglošanai;
- ierīcei jābūt paredzētai tikai personu ar organisma funkcijas traucējumiem **individuālai lietošanai**.

Ja medicīniskās ierīces neatbilst kaut vai vienam augstākminētajiem PVN likuma [1] 42. panta otro daļu prasībām, tās piegādei piemērojama PVN standartlikmi 21 % apmērā. Šī iemesla dēļ likuma prasības ir nepieciešams interpretēt ne tikai burtiski, bet arī pēc būtības. PVN likums nedod konkrētu skaidrojumu definīcijām **”organisma funkciju traucējumi”** un **“individuāli lietošana”**. Šie jēdzieni ir atšifrēti citos normatīvajos dokumentos: iekļauti Direktīvas 2006/112/EK III pielikumā; izskaidroti Valsts ieņēmumu dienesta (turpmāk tekstā - VID) Informatīvajā materiālā „Pievienotās vērtības nodokļa samazinātās likmes piemērošana medicīniskajām ierīcēm”, detalizēti paskaidroti Veselības ministrijas informatīvā ziņojumā „Par samazinātā pievienotās vērtības nodokļa piemērošanu medicīniskām ierīcēm un precēm” [4], kur dota Direktīvas 2006/112/EK interpretācija.

Lai noskaidrotu, vai konkrēta medicīniskā ierīce, kas tiek izplatīta tirgū, atbilst visiem PVN kritērijiem, “nepieciešams iepazīties ar katras medicīniskās ierīces modeļa etiķeti vai lietošanas instrukciju, noskaidrot ierīces pielietošanas nolūku un izdarīt secinājumu par to, vai ierīci paredzēts izmantot organisma funkcijas traucējumu ārstniecībā vai atvieglošanā. Ja ir šaubas par preču atbilstību medicīnisko ierīču regulējumā noteiktajām prasībām, iesakām vērsties Veselības inspekcijā.” [5]

3. Dāvanu karšu pārdošana un apmaiņa pret precēm vai pakalpojumiem. Saskaņā ar PVN likumā minēto "vaučers" definīciju dāvanu karti, kas tiek pārdota optikas veikalā, var saukt par **vairāku mērķu vaučeru**. Dāvanu karti optikas veikalā var apmainīt gan pret redzes pārbaudi (neapliekamais darījums), gan pret koriģējošo briļļu iegādi (darījums ar 12% likmi), gan pret briļļu iegādi (darījums ar 21% likmi). Tā kā dāvanu kartē nav norādīti ne prece, ne pakalpojums un faktiskais pircējs nav zināms, nav jēgas runāt par ar nodokli apliekamā darījuma vietu un brīdi. Tāpēc, tikai “faktiskā preču nodošana vai faktiskā pakalpojumu sniegšana apmaiņā pret vairāku

mērķu vaučeru, ko piegādātājs vai sniedzējs pieņem kā atlīdzību vai daļēju atlīdzību, ir ar nodokli apliekams darījums.” [1]

4. Optikas preču pārdošana - darījumi, kas tiek aplikti ar 21% likmi - standartlikmi. Tas ir optisko aksesuāru, ķēdīšu, salvešu lecu attīrīšanai, saules brillu, perforēto brillu, un citu preču pārdošana.

1.tabula

Preču un pakalpojumu PVN likmes

Neapliekamie pakalpojumi	Preces un pakalpojumi, kas tiek pādotas ar 21% likmi	Preces, kas tiek pādotas ar 12% likmi
Redzes pārbaude	Salvetes brillu tīrīšanai	Redzes korekcijas brilles
	Šķidrums brillu tīrīšanai	Redzes korekcijas kontaktlēcas
	Saulesbrilles	Šķidrums kontaktlēcu kopšanai
	Jebkuras brilles, kas nekorrigē redzi	Konteineri kontaktlēcām
	Jebkuras kontaktlēcas, kas nekorrigē redzi	
	Brillu tīrīšana	
	Brillu remonts	

Kā redzams no tabulas, nodokļa standartlikmi piemēro lielākām optikas veikalu preču un pakalpojumu klāstām.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Grūtības PVN uzskaites organizēšanā Optikas veikalā

PVN uzskaitē PVN maksātāja grāmatvedībā ir “Grāmatvedības likuma” 6. pantā aprakstītā grāmatvedības cikla neatņemama sastāvdaļa.

Grāmatvedības cikla pirmais posms ir kontu atvēršana. Nodokļu uzskaitē parasti tiek izmantots konts “Norēķini par pievienotās vērtības nodokli”. Turklāt, lai uzskaitītu reversos darījumus un avansu saņemšanu vai maksāšanu, tiek izmantots konts “Aprēķināts, bet neatskaitīts PVN”. Šiem kontiem obligāti jābūt detalizētiem analītiskās uzskaites veidā. Tādējādi, lai uzskaitītu PVN ar dažādām likmēm, grāmatvedības uzskaites organizēšanai Optikas veikalā ir jāatver daudz vairāk kontu, nekā uzskaitīt darījumus tikai pēc PVN standartlikmes.

Otrais grāmatvedības cikla posms - saimniecisko darījumu analīze un reģistrēšana grāmatvedības reģistros. Jāuzsver, ka saimniecisko darījumu analīze ir PVN uzskaites stūrkmens grāmatvedībā. Rūpīga darījumu analīze ir pamats pienācīgi sastādīt PVN deklarācijai un pielikumu sagatavošanai un savlaicīgai nodokļa aprēķināšanai.

Realizācijas darījumos, pamatojoties uz saņemto informāciju, tiek izrakstīts nodokļa rēķins, kurā atspoguļojas darījumi ar standarta, samazināto PVN likmi, kā arī ar nodokli neapliekamie darījumi. Gadījumā, ja darījumi nodokļa rēķinā ir norādīti ar dažādām likmēm, PVN katrai likmei tiek norādīts atsevišķi. Kā rāda prakse, lai vienlaikus atspoguļotu darījumus ar dažādām PVN likmēm un avansa maksājumiem par brillu izgatavošanu, vai dāvanu karšu pārdošanu, ir nepieciešams apkopot informāciju papildu reģistros, kuros tiek atšifrēti avansa maksājumi un PVN summas un kas ļauj kontrolēt šo darījumu daudzveidību.

Tāpat kā visi PVN maksātāji, Optikas veikalam ir tiesības atskaitīt priekšnodokli. Un arī šajā gadījumā ir dažas īpatnības, kas saistītas ar to, ka ne visu priekšnodokli var atskaitīt. lai īstenotu priekšnodokļa atskaitīšanas tiesības, uzņēmumam ir jāizvērtē, vai iegādātās preces un saņemtie pakalpojumi tiks izmantoti turpmāku ar PVN apliekamu darījumu nodrošināšanai. Tas nozīmē, ka uzņēmumam ir jāizvērtē turpmākā iegādāto preču un saņemto pakalpojumu izmantošana.

Tas rada arī papildu darba apjomu - nepieciešams veikt atsevišķu uzskaiti vai aprēķināt proporciju, kā arī taksācijas gada beigās iesniegt papildu PVN deklarācijas pielikumu, kurā tiek vēlreiz pārrēķināta ar nodokli apliekamo un neapliekamo darījumu proporcija.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Apkopojot pētījumu, jāuzsver:

1. Dažādu PVN likmju esamība zināmā mērā apgrūtina uzskaiti optikas veikalos, prasa izveidot papildu grāmatvedības kontus, rūpīgi pārdomātu sistēmu grāmatvedības informācijas vākšanai, kā arī papildu grāmatvedības reģistru uzturēšanu. Priekšnodokļa atskaitīšanai ir nepieciešama arī ar nodokli apliekamo un neapliekamo darījumu papildu uzskaiti un tas proporcijas aprēķināšana un precizēšana.
2. Saņemot rēķinus no partneriem no ES, var rasties situācija, kad vienā nodokļa rēķinā ir norādītas preces, kas vēlāk tiks pārdotas ar dažādām PVN likmēm un šajā gadījumā nav skaidri, kādas summas, ar kādam likmēm grāmatot PVN reversu. Turklāt, ja nav pienācīga dokumentu apgrozījuma un informācijas savākšanas kārtības apraksta, informācija par PVN uzskaiti var būt nesaprotama trešajām kompetentajām personām.
3. Optikas veikaliem ieteicams sastādīt un apstiprināt preču un pakalpojumu sarakstu par PVN likmēm. Saraksts būs noderīgs un lietojams gan jauna pārdevēja, gan grāmatveža darbā.
4. Optikas veikaliem jāizstrādā un jāapstiprina atsevišķa detalizēta PVN uzskaites metodisko materiālu.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. LR Saeima. Pievienotās vērtības nodokļa likums [tiešsaiste]: likums spēkā ar 01.01.2023. [skatīts 2023.g. 20. feb.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/253451-pievienotas-vertibas-nodokla-likums>
2. LR MK. Pievienotās vērtības nodokļa likuma normu piemērošanas kārtība un atsevišķas prasības pievienotās vērtības nodokļa maksāšanai un administrēšanai [tiešsaiste]: 2013.gada 03. janvāra noteikumi Nr. 17: spēkā ar 01.04.2021. [skatīts 2023.g. 17. okt.]. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=254172&from=off>
3. Padomes Direktīva 2006/112/EK (2006. gada 28 novembris) par kopējo pievienotās vērtības nodokļa sistēmu [tiešsaiste] [skatīts 24.02.2023] Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:02006L0112-20220701&qid=1677303647218&from=EN>
4. Veselības ministrijas informatīvais ziņojums „Par samazinātā pievienotās vērtības nodokļa piemērošanu medicīniskām ierīcēm un precēm” [tiešsaiste]: publicēts 2021.g. 22. Septembrī ar Nr. 142.9/9-60-13/21.[skatīts 2023.g. 20. feb.]. Pieejams https://tapportals.mk.gov.lv/legal_acts/Odd92058-6a38-47c2-a5fe-fb5e28536ee1
5. Valsts ieņēmumu dienests. Informatīvais materiāls Pievienotās vērtības nodokļa samazinātās likmes piemērošana medicīniskajām ierīcēm [tiešsaiste]: 24.09.2021. [skatīts 2023.g. 20. feb.]. Pieejams: <https://www.vid.gov.lv/lv/media/2254/download?attachment>

DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCIES FOR CRYPTOCURRENCY MARKET BEGINNERS (CASE STUDY OF ECONOMICS STUDENTS)

Rostyslav Lutsenko

Ukraine

V. N. Karazin Kharkiv National University
Department of Economic Cybernetics and Applied Economics
Postgraduate student
roxanisen@gmail.com

Scientific supervisor:
Doctor of Science (Economics), Professor
Vitaly Danich

ABSTRACT

The purpose of this publication is to draw attention to the importance of forming digital competencies in new users of the cryptocurrency market. The relevance of this problem was determined and practical recommendations were provided. The methodological basis is a system-structural analysis of the essence of cryptocurrencies as digital assets; statistical and economic analysis of cryptocurrency market dynamics and own experience of working with cryptocurrencies. The materials of this publication can be recommended to users when working with crypto assets.

Keywords: digital competence, cryptocurrencies, cryptoeconomics

АНОТАЦІЯ

Метою даної публікації є привернення уваги до важливості формування цифрових компетентностей у нових користувачів ринку криптовалют. Визначено актуальність даної проблеми, надані практичні рекомендації. Методологічною основою є системно-структурний аналіз сутності криптовалют як цифрових активів; статистико-економічний аналіз динаміки криптовалютного ринку та власний досвід роботи з криптовалютами. Матеріали даної публікації можуть бути рекомендовані користувачам при роботі з криптоактивами.

Ключові слова: цифрова компетентність, криптовалюти, криптоекономіка

INTRODUCTION

Time dictates its requirements. The ability to navigate in the digital space, possess digital literacy, operate with the latest data, analyze and interpret new digital resources, predict possible risks - this is far from complete, but an absolutely necessary list of the formation of modern information and digital competencies.

Virtual assets open up new perspectives and require new information literacy. Such a branch of economic science as cryptoeconomics needs further study. Blockchain technologies, cryptocurrencies, tokemiki, crowdfunding, SMART-staking, stablecoins, SMART-contracts are the realities of today.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The involvement of new subjects in the cryptocurrency market should be accompanied by the formation of ideas, knowledge and competences in this area. This especially applies to certain social groups, strata, which must possess professional competences. For example, we are talking

about employees of commercial or government structures related to the cryptocurrency sphere, or potential participants.

Students of economic specialties are a vivid example of this kind of subjects. For a number of areas (finance, in particular), the "Cryptocurrencies" course is included in the training programs, which provides certain theoretical knowledge in this area.

But an extremely important component of such training should be practice. It provides skills, professional competences to seekers of this knowledge.

It should be noted that the practical assimilation of the technologies of the cryptocurrency market is extremely doubtful without real activity, without the creation of one's own crypto wallets, registration on crypto exchanges, and certain types of mining. The start of such activity is associated with certain risks - financial, informational. Questions arise, is it necessary to have a certain amount of cryptocurrency when creating a wallet, opening a crypto account? What information resources (RAM, processor, software, etc.) should a beginner have? What should Internet access be like (completely free, with blocking means)? What platforms and tools should the user have?

Answers to these questions, practical experience should be a mandatory component of the professional training of a beginner in the cryptocurrency market.

These points are not sufficiently explored in scientific works on cryptocurrencies. But they are extremely relevant in the preparation of students of economic specialties, especially financial ones.

This work highlights the main problems that arise when studying the course "Cryptocurrencies", based on personal experience, methods and approaches are formulated, with which you can master the skills and abilities of working with cryptocurrency tools. These methods are outlined in the methodological support for the distance course "Cryptocurrencies" in the Moodle system of the V. N. Karazin Kharkiv National University is its component.

Therefore, the problem of deepening education, spreading knowledge about cryptocurrencies is extremely urgent.

The purpose of the publication is to draw attention to the importance of the formation of information and digital competences in new users of the cryptocurrency market, to determine the relevance of this problem, to analyze the situation and to develop practical recommendations for working with the latest financial instruments, such as cryptocurrencies.

The subject of the study is the theoretical and practical aspects of solving the problem of beginners entering the crypto industry market (using the example of economics students).

The methodological basis of the publication is a system-structural analysis of the creation, essence and legal aspects of the development of cryptocurrencies as digital assets; statistical and economic analysis of cryptocurrency market dynamics and own experience of working with cryptocurrencies.

Getting into the crypto industry is pretty easy right now [3]. The least you need to start using cryptocurrencies is just a browser. You don't even need an email or install separate apps. But this simplicity has a flip side - new and new fraud schemes appear. The easier it is to "enter" the industry, the less a person immerses himself in the study and knowledge of cryptocurrencies, and the less he is protected from virtual threats, and the easier he himself can lose cryptocurrency, due to ignorance, or cryptocurrency. can be stolen by fraudsters.

Cryptocurrency can be stored on crypto exchanges. But not only on crypto exchanges, because new ways of storing cryptocurrencies are constantly appearing. If a cryptocurrency is popular, it will be available on exchanges. To buy and store cryptocurrency, it is enough to register on one of the crypto exchanges and purchase cryptocurrency, for example, using a debit card.

The greater the volume of trades carried out on the exchange every day, the more trust it has from the crypto community.

Usually, to create a profile on the exchange and start trading, you will need an email and a phone number. But you can also connect additional protection methods. When creating an account on any exchange, keep in mind that your funds on the exchange are in its wallets. You don't create your own separate wallet on the blockchain. You do not create a secret passphrase that can be used to recover your wallet without connecting to the exchange. Your funds may be blocked by the exchange or lost if the exchange ceases to exist. This is the main drawback of exchanges.

The ways in which you can buy cryptocurrency are described in video examples on Binance website [4].

For my part, I will show a few details. You can replenish your account on the Binance exchange in the following ways: cryptocurrency deposit (deposit existing cryptocurrency assets via the blockchain); buying cryptocurrency (you can easily buy cryptocurrency directly with cash (recommended for new users), bank deposit (you can make a payment deposit from a bank account and then buy cryptocurrency from your cash balance), receiving cryptocurrency (you can easily get cryptocurrency from other accounts)) . It should be noted that direct withdrawal of funds from the card on the Binance exchange is temporarily impossible. On some exchanges, you can buy cryptocurrency the same way you buy anything else online, i.e. by direct debit. For example, on the okx.com exchange. Binance now uses a different method, P2P (ie person to person). For example, to buy 0.00097087 BTC, we need to transfer our funds to another person, and then he will transfer the cryptocurrency to our account. Although this method looks quite "strange" to the average person, in the "crypto world" this method of buying and selling is very popular. The security of such an exchange is guaranteed by the exchange itself. You can read more about all the risks and rewards on the Binance website.

We will also pay attention to mining. You can mine and mine cryptocurrency using any computer device: computer, CPU, video card or hard drives, or even a smartphone. Of course, this is not always a profitable business, but it is possible.

The easiest way to start mining cryptocurrency is with ready-made programs that will show you which components of your PC you can mine on and how much money it will bring you. For example, using the Nicehash program [5].

You only need an email to register and start mining cryptocurrency. In addition, with the help of this service, it can be exchanged for common fiat funds, for example, dollars, and withdrawn to your bank account.

For example, an i5-3570 processor can mine about 2-3 cents per day. Moreover, 80-85% of the processor resource will be used.

You can further develop your mining knowledge and use more advanced programs, miners and operating systems.

For example, for IronFish cryptocurrency mining using several RTX series video cards, it is already better to use specialized mining operating systems such as Hive OS or Rave OS instead of Windows. These systems must run special miner programs, such as lolMiner, which in turn is updated. In this form, miners store a list of versions, for example "1.75". Coins are mined through "ironfish.herominers" pool [1].

Funds are stored not on the exchange, but in a wallet from cryptocurrency developers [2].

Access to the wallet can only be obtained by someone who knows the code words from it, that is, the passphrase. The downside of this wallet is that you need to first update the blockchain on your device to view your current balance and send funds.

The newest ways of storing cryptocurrency are a separate section of our practical recommendations.

Therefore, economic operations with cryptocurrencies require a certain information and digital literacy.

We hope that this information will be useful to you.

CONCLUSION

Therefore, the key to the successful entry of new users into the crypto industry is the formation of high-quality digital professional competencies. Entities who use cryptocurrencies must have knowledge about understanding the essence of cryptocurrencies, the principles of emission of various types of cryptocurrencies, the infrastructure of the cryptocurrency market, their impact on traditional currencies, the banking system, real business, etc. the publication can be recommended to all new users of the cryptocurrency market.

REFERENCES

1. Best Iron Fish (IRON) Mining Pool. (2023). Retrieved from <https://ironfish.herominers.com/>
2. Iron Fish. Repositories. (2023). Retrieved from <https://github.com/iron-fish>
3. This is Crypto. An educational platform about cryptocurrencies and blockchain technology. (2023). Retrieved from <https://tsecrypto.com/>
4. Where & How to Buy Bitcoin (BTC) Guide. (2023). Retrieved from <https://www.binance.com/en/how-to-buy/bitcoin>
5. World's leading hashpower marketplace. (2023). Retrieved from <https://www.nicehash.com/>

TOWARD UNDERSTANDING PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIOR: A REPORT BASED ON LITERATURE REVIEW PAPERS

Anna Martirosyan

Armenia

Head of Management Department

Eurasia International University

Email: anna.martirosyan@eu.am

ABSTRACT

This paper conducts an exploratory narrative literature review focusing on definitions, classifications, and measurement methods of pro-environmental behavior (PEB). Leveraging three key review papers by Stern (2000), Blankenberg & Alhusen (2019), and Lange & Dewitte (2019), the study extracts insights on the determinants and classifications of environmentally significant behavior, different approaches of measurement of PEB, their advantages and disadvantages, etc.

Keywords: Pro-environmental behavior, climate change, environmental economics

ANOTĀCIJA

Šajā rakstā tiek veikts pētniecisks literatūras pārskats, kurā galvenā uzmanība ir pievērsta videi draudzīgas uzvedības (pro-environmental behavior, PEB) definīcijām, klasifikācijām un mērīšanas metodēm. Izmantojot trīs galvenos Stern (2000), Blankenberg & Alhusen (2019) un Lange & Dewitte (2019) pārskata rakstus, pētījums sniedz ieskatu par videi nozīmīgas uzvedības noteicošajiem faktoriem un klasifikācijām, dažādām pieejām PEB mērīšanai, to priekšrocībām un trūkumiem utt.

Atslēgvārdi: Videi draudzīga uzvedība, klimata pārmaiņas, vides ekonomika

INTRODUCTION

Current climate conditions continue to play a substantial role in shaping modern society, and future climate changes are projected to have additional impacts, potentially slowing global economic growth rates by 0.28 percentage points per year [1]. Consequently, climate change stands as a global threat that requires immediate and appropriate attention through public and social policy [2]. Both national and international agencies are actively concerned with this issue and allocate substantial financing to transition economies toward climate transformation [3] and the formulation of climate-related actions [4]. However, the effective design of targeted programs will inevitably necessitate consideration for behavioral changes. Studies indicate that accounting for behavior plays a crucial role in the optimal design of public policies [5] and in implementing effective behavioral regulation ("nudges") [6]. Similarly, addressing climate change and transitioning towards sustainable development will also demand significant behavioral changes [7]. So, behavioral interventions can be important in inducing PEB change [8].

In fact, the factors influencing PEB have been a consistent focus in social science studies over time. Both researchers in social psychology and economics have published a large body of literature on this topic. In social psychology PEB is scrutinized from the perspective of personal moral norms, however external factors, such as costs and incentives, limit the strength of the norm-behavior relationship. In Economics both factors are incorporated in rational choice models [9]. Thus, studies looking at the relationship between different factors and pro-environmental choices are quite vast. For instance, some papers find that more years of schooling lead to environmentally-friendly actions but not to cost-saving pro-environmental actions [10]. Similarly, there is evidence

that education and the information structure among the population are determinants of voluntary climate actions [11] Moreover, information and awareness can influence climate-friendly choices such as vehicle selection [12]. In addition to education and awareness, other factors have also been found to influence climate preferences. Some results suggest that gender plays a role in going green [13] and economic preferences, such as time and risk preferences, may also explain pro-environmental behavior [14], willingness to invest in energy efficiency [15] and adoption of energy efficiency technologies [16], etc. [17] found that social norms can be misperceived by the economic agents, which in turn can affect their willingness to act against climate change.

Despite the extensive body of literature across various disciplines, a knowledge gap in this area exists. Firstly, because Governments, should be more ambitious and take clearly defined, concrete actions, to reach net zero faster as close as possible to 2040 for developed countries and as close as possible to 2050 for emerging countries [18]. Secondly, there are factors that are responsible for the promotion or impediment of the success of interventions. Therefore, establishing a more robust foundation for evidence-based policy will increase its effectiveness [19].

There are always underserved populations that have been under-researched. This gap is the type of research regarding the population that is not adequately represented or under-researched in the evidence base or prior research (e.g., gender, race/ethnicity, age etc.) [20]. A population gap also exists in the economics literature that studies the determinants of PEB and climate-friendly choices. One such population that lacks representation in this research is Armenia. On one hand, there hasn't been a single paper utilizing a sample from the Armenian population on this topic. On the other hand, both the Armenian Government and international organizations are implementing programs that, due to insufficient background research, may not always prove successful and effective. One such example is the complete failure of the policy that banned the sale of polyethylene bags starting from January 2022, yet it did not gain enough traction up until 2023 [21].

To address the population gap in the aforementioned research strand, I undertook a long-term initiative to investigate 'Behavioral determinants of individual willingness to fight climate change,' which requires exploratory and preliminary analysis before the data collection phase. The current paper is a preliminary analysis towards understanding 'willingness to fight climate change,' which in the literature is mainly referred to as PEB. Apart from helping to advance my research, this paper may also be helpful for other researchers, who wish to get quick overview of the terms, definitions, classifications, and measurement methods of PEB.

The paper is organized as follows. The next section provides paper methodology and outlines the research approach. Following that, the section that follows reviews the empirical findings and summarizes the information. In the final section, we conclude by summarizing the key outcomes.

METHODOLOGY AND RESEARCH APPROACH

This paper is an exploratory research and narrative literature review. According to [22], narrative literature reviews occupy a special place in the scientific enterprise and can differ by their goals. The goal of literature review can be theory development, theory evaluation, state of knowledge survey, problem identification or historical account for the topic. The goal of this paper is rather state of knowledge survey. In other words, the goal of this paper is to provide useful overviews and integrations of the topic of PEB, including definitions, classifications and measurement of the variables of PEB. As such we don't intend to offer novel ideas or new interpretations of earlier ideas. Instead, the value of this article lies in its consolidated knowledge

of PEB, which will assist researchers in navigating more easily when selecting variables for their studies.

We selected three literature review papers for this exercise. Table 1 presents those papers.

Table 1

List of review papers selected for the research

Review paper No	Authors	Year of Publication	Title	Publisher
1	Stern, P. C.	2000	Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior	<i>Journal of Social Issues</i>
2	Blankenberg, A.-K., & Alhusen, H.	2019	ON the determinants of pro environmental behavior: A literature review and guide, Discussion Paper	<i>University of Goettingen</i>
3	Lange, F., & Dewitte, S.	2019	Measuring pro-environmental behavior: Review and recommendations	<i>Journal of Environmental Psychology</i>

Review Paper 1 aims to construct a comprehensive framework for understanding environmentally significant behavior (ESB). The paper synthesizes various psychological theories and models to develop a coherent framework that delineates the determinants of ESB, emphasizing the role of individual, social, and contextual factors. Stern proposes a comprehensive model that integrates factors such as values, beliefs, attitudes, norms, and situational constraints, elucidating how these components interact to influence pro-environmental actions. He emphasizes the importance of considering both individual-level factors and broader societal influences in understanding and promoting environmentally responsible behavior. The paper underscores the complexity of ESB and the necessity for a holistic approach that encompasses multiple levels of influence to effectively address environmental challenges. We particularly focused on the classification of the variables related to ESB in this paper.

Review Paper 2 serves as a comprehensive overview of the various factors influencing pro-environmental behavior (PEB). It systematically reviews existing literature on PEB determinants and provides a structured guide for understanding the multifaceted nature of this behavior. The review identifies and categorizes determinants into individual-level factors (such as attitudes, values, beliefs, knowledge), contextual factors (including social norms, economic incentives, and situational factors), and psychological mechanisms (like motivation and habit formation). Moreover, the paper discusses how these determinants interact and influence each other in shaping PEB. It emphasizes the importance of considering the complexity and interplay of these determinants to design effective interventions and policies aimed at promoting pro-environmental actions in individuals and societies. Our primary focus in this paper was the collection of questions gathered from the literature for each type of ESB.

Review 3 presents an extensive review and recommendations on assessing pro-environmental behavior (PEB). It critically examines existing measurement approaches and proposes guidelines for more accurate and comprehensive evaluation of PEB. The review covers various measurement methods including self-reported surveys, direct observations, and behavioral assessments. It highlights the strengths and limitations of each approach, emphasizing the importance of using multiple measures to capture the multidimensional nature of PEB. The paper recommends

considering both behavioral frequency and intensity, incorporating contextual and situational factors, utilizing validated scales, and employing innovative techniques like technology-based assessments. Overall, the paper provides valuable insights and suggestions to enhance the precision and reliability of measuring pro-environmental behavior, facilitating more effective research and interventions in this domain. Our primary focus revolved around various measurements of PEB discussed in this paper.

RESEARCH RESULTS

[23] uses the term environmentally significant behavior and defines and classifies the behaviors and their causes. Environmentally significant behavior is defined by its impact: the extent to which it changes the environment. Examples are clearing forest or disposing of household waste (directly impacting the environment) and impacting the environment through international development policies, commodity prices on world markets, and national environmental and tax policies (indirectly impacting the environment).

Through human history, environmental impact has been a by-product of human desires for physical comfort. Only relatively recently has environmental protection become an important consideration in human decision making. This development has given environmentally significant behavior a second meaning. It can now be defined as behavior that is undertaken with the intention to change (normally, to benefit) the environment. This **intent-oriented** definition is not the same as the **impact-oriented** one in two important ways: It highlights environmental intent as an independent cause of behavior, and it highlights the possibility that environmental intent may fail to result in environmental impact. Both definitions of environmentally significant behavior are important for research but for different purposes. It is necessary to adopt an impact-oriented definition to identify and target behaviors that can make a large difference to the environment. It is necessary to adopt an intent-oriented definition that focuses on people's beliefs, motives, and so forth in order to understand and change the target behaviors. The paper identifies the 4 types of environmentally significant behavior: environmental activism, nonactivist behavior in the public sphere, private-sphere environmentalism and other environmentally significant behavior. Figure 1 provides classification of ESB.

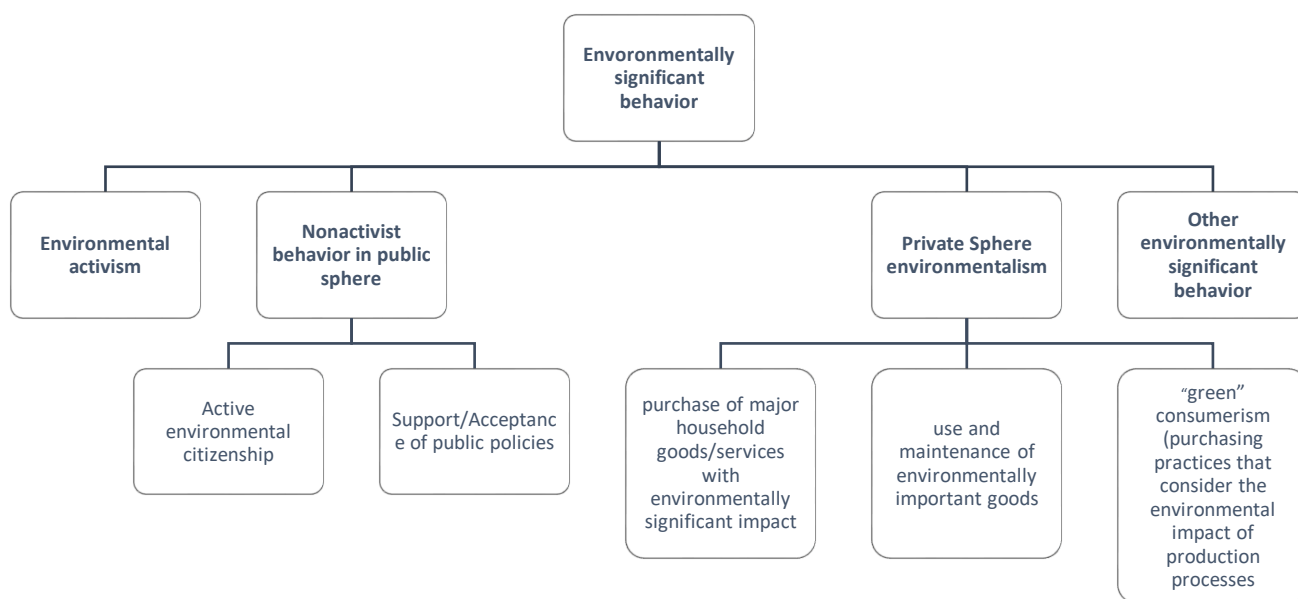

Figure 1. Classification of ESB

Environmental activism is defined as active involvement in environmental organizations and demonstrations. [24] brings examples of questions measuring environmental activism can be as follows: Signing of (online) petitions, write to politicians about an environmental issue, demonstration/ protest for an environmental issue, being a member in an environmental-protection group, engagement in an environmental-protection group, support pro-environmental candidates, voting for green candidates, etc.

Nonactivist behavior in the public sphere is defined as 1) more active kinds of environmental citizenship (e.g., petitioning on environmental issues, joining and contributing to environmental organizations) and 2) support or acceptance of public policies (e.g., stated approval of environmental regulations, willingness to pay higher taxes for environmental protection). [24] suggested presented questions that are used in the literature to measure non activist behavior in public sphere, that can be as follows: talk to children about how food is grown, spreading environmental knowledge, attend pro-environmental meetings, boycott products/ firms harming the environment (write protest letters), protecting-nature activities, reading environmental publications, educate yourself about the environment, discuss environmental topics, either in person or with online posts (Facebook, Twitter, etc.)

Private-Sphere Environmentalism is defined as the purchase, use, and disposal of personal and household products that have environmental impact. It is useful to subdivide these according to the type of decision they involve:

1. the purchase of major household goods and services that are environmentally significant in their impact (e.g., automobiles, energy for the home, recreational travel),
2. the use and maintenance of environmentally important goods (e.g., home heating and cooling systems), household waste disposal,
3. and “green” consumerism (purchasing practices that consider the environmental impact of production processes, for example, purchasing recycled products and organically grown foods).

Private-sphere behaviors are unlike public-sphere environmentalism in that they have direct environmental consequences. The environmental impact of any individual’s personal behavior, however, is small. Such individual behaviors have environmentally significant impact only in the aggregate, when many people independently do the same things. There are many questions that are used to measure private-sphere environmentalism in the literature. [24] grouped them into the following groups: recycling, energy use, conservation of water, transport, nutrition, consumption, consumption reuse, consumption products. Table 2 presents the questions by those groups as it is presented in [24].

Table 2

Questions used for measuring private-sphere environmentalism

Group	Questions
Recycling	<ul style="list-style-type: none"> - Separate items for recycling - Use recycling bins for paper, cardboard, cans, glass - Compost garden or kitchen waste - Reuse paper or glass - Buy products with less packaging - When I’m outside, I avoid littering - Decide not to buy something because it has too much packaging - Avoid excess packaging in purchases
Energy Use	<ul style="list-style-type: none"> - Hang clothes to dry instead of using a dryer - Shut off electrical appliances when not in use - Reduce home air-conditioning use - Turn off lights when not in use - Reduce hot water temperature - Leave your TV on standby for the night - Minimize use of home heating - Put more clothes on when you feel cold rather than putting the heating on or turning it up - Leave the fridge door open while I think about what to eat
Conservation of Water	<ul style="list-style-type: none"> - Turn off tap when soaping - Minimize number of baths or showers - Turn off tap when washing dishes - Run washer/dryer only when full - Minimize water use in yard or garden - Turn off tap when brushing teeth
Transport	<ul style="list-style-type: none"> - Walk or cycle (for short journeys less than 2 or 3 miles) - Drive economically (e.g., braking or accelerating gently) - Take fewer flights when possible

	<ul style="list-style-type: none"> - Car share with others who need to make a similar journey - Use public transport (e.g. bus, train) rather than travel by car - Use public transit or carpool - Use an alternative to traveling (e.g., shopping online)
Nutrition	<ul style="list-style-type: none"> - Eat a diet based on organic, local, or free-range food - Eat a vegetarian diet - Eat food which is organic, locally-grown or in season - Avoid eating meat - Eat dairy products such as milk, cheese, eggs or yogurt - Consume biological products
Consumption	<ul style="list-style-type: none"> - Buy locally produced foods - Buy organic food - Grow your own food - Waste less food - Buy food at a farmer's market
Consumption Reuse	<ul style="list-style-type: none"> - Trade or share products with others rather than buy - Buy used products instead of new ones - Make your own products instead of purchasing - Fix something rather than buying something new - Use reusable bag/ Take your own shopping bag when shopping - Reuse or repair items instead of throwing them away - Carry a reusable water bottle - Use both sides of the paper sheet when drawing or printing a document
Consumption Products	<ul style="list-style-type: none"> - Buy energy-efficient appliances /Buy high-efficiency light bulbs - Buy environmental-friendly products - Buy environmental friendly soaps or cleaners - Buy products made from recycled materials - Buy recycled paper products such as toilet paper or tissues

Other Environmentally Significant Behaviors referred as influencing the actions of organizations to which they belong. For example, engineers may design manufactured products in more or less environmentally benign ways, bankers and developers may use or ignore environmental criteria in their decisions, and maintenance workers' actions may reduce or increase the pollution produced by manufacturing plants or commercial buildings. The determinants of individual behavior within organizations are likely to be different from those of political or household behaviors.

Table 3

Questions used for measuring other environmentally significant behavior

Long term PEB decisions	Intention
<ul style="list-style-type: none"> - Installed a more efficient heating system - Bought/ built an energy-efficient home - Installed insulation products at home - Changed to a green energy tariff - Installed a renewable energy system (e.g., solar panels, wind turbine) 	<ul style="list-style-type: none"> - Willingness to prioritize environment over economy - Willing to pay much higher taxes in order to protect the environment - Willing to pay much higher prices in order to protect the environment

<ul style="list-style-type: none"> - Bought a water-saving product (e.g., low-flush toilet) - Bought a low-emission vehicle (e.g., hybrid, electric, bio- fuel) 	<ul style="list-style-type: none"> - Willing to accept cuts in standard of living to protect the environment - Willingness to pay extra dollars per year for income tax if the extra money is to be spent to protect the environment - How much increase in gasoline prices, in cents per gallon would you be willing to pay if the money was spent to protect the environment? - Intention to sign up for a residential green electricity contract - Support for a tax on carbon dioxide
---	--

According to (Lange & Dewitte, 2019), PEB is defined as commission of acts that benefit the natural environment (e.g., recycling) and the omission of acts that harm it (e.g., avoid air travel).

The authors state, that self-report assessment involves individuals providing information about their everyday behaviors, often through interviews, emails, or online questionnaires. This method is cost-effective and beneficial for researchers needing large sample sizes or participating in large-scale surveys. It covers various aspects of behavior like frequency, environmental impact, and specific actions, either focusing on the present or specific time frames in the past. Measures can be general or specific, ranging from single-item assessments to comprehensive multi-item scales, with the latter being more reliable due to reduced measurement errors. While some scales are developed specifically for certain research projects, others undergo thorough psychometric evaluations for wider usage, contributing to a cumulative understanding of PEB. The toolbox for PEB researchers also includes diary procedures, which involve participants reporting behaviors on multiple occasions, and ecological footprint measures that evaluate the environmental impact of reported behaviors by multiplying them with associated energy use or carbon emissions.

Field observations of PEB offer a more objective view compared to self-report assessments as they don't rely on individuals' subjective accounts. These observations, categorized by how they're conducted (via informants, trained observers, or device measurements), aim to capture behaviors through various means. Informant reports involve well-acquainted individuals, like friends or co-workers, observing and reporting on the behavior of a target individual either retrospectively or by deliberate observation. However, these reports might be influenced by the informant's biases or expectations. To enhance objectivity, informants can undergo training, and the agreement between multiple observers can be checked for consistency (inter-rater reliability). For instance, [25] ensured consistency among dormitory residents' behaviors reported by their roommates before using these observations for analysis, thus improving reliability.

Researchers have alternative methods beyond informant reports to observe PEB, including conducting observations themselves or training observers, which can enhance objectivity. Trained observers focus solely on the target individual's behavior without personal biases, potentially increasing accuracy. Observational methods vary in what they observe (behavior vs. products of behavior) and the context (naturalistic vs. contrived situations). Some studies directly observed behaviors, like noting traffic participants' travel modes or counting recyclable bottles, while others observed products of behavior, such as examining participants' garbage composition or checking

for non-reused towels in hotel rooms. The distinction between observing behavior and its products is evident in studies assessing whether individuals turned off lights upon exiting a room; some directly observed the action, while others inferred behavior from changes in light status. To ensure the equivalence of observing behaviors and their products, it's crucial to confirm that a particular product is solely produced by the targeted individual's behavior. In cases where baseline behavior frequencies are low or uniform opportunities to perform are required, contrived situations facilitating the behavior of interest might be employed, like observing donations at a national park or assessing correct disposal of distributed materials in a grocery shop. To prevent reactance, observations in naturalistic or contrived situations should be unobtrusive, achieved by using methods like camera recordings. To maintain accuracy, observer errors and biases should be minimized through measures like inter-rater reliability assessments, observer selection, training, and supervision, while also ensuring coding systems are unambiguous and exhaustive to avoid observer drift.

In field observations of PEB, researchers utilize various technical devices that often measure PEB products rather than behavior directly. For instance, researchers historically checked participants' car odometers to calculate distances traveled or monitored household utility consumption (electricity, gas, water) by visiting homes to read utility meters or accessing consumption data from utility companies. However, such data can represent aggregate products of multiple individuals using the utilities tracked by a particular meter, making it challenging to attribute changes to specific behaviors of individuals. To narrow this gap, researchers can track consumption of specific devices predominantly used by one individual (e.g., smartphones) or use measurement devices to directly track PEB, as seen in assessing speeding behavior using GPS technology installed in participants' cars. Similarly, GPS data can identify travel mode choices, offering potential for future field studies on PEB to explore diverse possibilities. Table x summarizes comparison of these three methods.

Self-report measures, while being convenient and cost-effective, suffer from several limitations. They heavily rely on individual perceptions, memory, and subjective interpretations, leading to potential biases and inaccuracies in responses. Factors such as social desirability, varying understandings of survey items, and respondents' motivations to present themselves favorably can significantly impact the validity of the collected data. Moreover, self-reports often lack ecological validity as they might not accurately reflect actual behaviors or contexts, limiting their generalizability to real-world situations. Additionally, these measures might not capture critical theoretical parameters underlying behaviors, potentially hindering their effectiveness in identifying underlying motivations or factors influencing behaviors.

Field observations, though offering a more realistic portrayal of behaviors, come with challenges. They demand significant resources, including time, manpower, and approvals, making them costlier and more time-consuming compared to self-report measures. Despite their potential accuracy in capturing actual behaviors, field observations can be intrusive and might alter individuals' behaviors, especially if they're aware of being observed. Ecological validity is a strength in field observations, yet the difficulty in controlling all variables and the complexity of real-world settings can limit experimental feasibility and hinder the identification of underlying theoretical parameters.

Lab observations, conducted in controlled environments, face criticism for their potential lack of ecological validity, representing behaviors that may not reflect real-world contexts accurately. While they offer control over variables, allowing for a more controlled examination of behaviors,

this controlled setting might fail to mirror the complexity and nuances of everyday situations, impacting generalizability to real-life behaviors. Additionally, laboratory observations might not effectively capture critical theoretical parameters underlying behaviors, potentially limiting their applicability in real-world contexts. Table 4 compares the methods by different aspects.

Table 4

Comparison of methods of measuring PEB by different aspects

Aspect	Self-Report Measures	Field Observations	Laboratory Observations (Experiments)
Validity	Low	High	Moderate
Accuracy	Low	High	Moderate
Data Collection Cost	Moderate	High	Moderate
Ease of Use	High	Moderate	Moderate
Experimental Feasibility	Low	Moderate	Moderate
Ecological Validity	Low	High	Moderate
Generalizability to Everyday Context	Low	High	Moderate

According to this review, PEB can also vary depending on the object of observation: behavior versus products of behavior, as well as the observational context: naturalistic versus contrived.

Table 5 outlines three approaches for measurement of PEB and categorizes them by object of observation and observational context as well as providing examples for each as taken from the literature by [25]. As depicted in the table, PEB can be observed in both naturalistic situations and contrived environments. For instance, registering the travel mode of traffic participants occurs in a naturalistic environment, whereas experiments conducted in a lab, specifically designed to gather PEB data, can be considered contrived.

The table also indicates whether the variable measures the behavior itself or the product resulting from that behavior. For example, consumption data reflect the outcome of environmental behavior, while choices made in a laboratory environment, without resulting effects on the environment, reflect behavior.

Table 5

PEB measures and their classification by the observational context and the object of observation

Context classification	Self-Report Measures	Field Observations							Laboratory Observations (Experiments)	
		Informant Reports	Trained Observers				Device Measurements			
Environment	Naturalistic	Naturalistic	Naturalistic	Naturalistic	Contrived	Contrived	Naturalistic	Naturalistic	Contrived	Contrived
Behavior/Product	Behavior	Behavior	Behavior	Product	Behavior	Product	Product	Product	Behavior	Behavior
Example Question/Variable	Do you engage in a PEB? How frequently do you engage in a PEB?	Does your spouse recycle paper?	Registration of travel mode of participants	Checking non-reused towels on the floor in the hotel	Visitor donations to support the park request	Assessing proper disposal of distributed handbills in a grocery store	GPS data for travel mode choices	Consumption data, Meter readings	(Implicit task) Observing how participants are disposing the materials they were given for a mock task.	(Explicit task) Donation of parts of earned money to an environmental organization, etc.

CONCLUSION

The examination of PEB through a narrative review of three literature review papers has provided a multifaceted understanding of the variables, classifications, and measurement methodologies associated with this crucial aspect of environmental sustainability. The synthesis of these reviews elucidates the complex interplay between individual actions and societal influences in shaping environmentally significant behaviors.

The literature revealed that PEB encompasses various facets, spanning from environmental activism to private-sphere actions, all contributing to the broader goal of environmental preservation. [23]'s classification emphasized the importance of both impact-oriented and intent-oriented definitions in identifying and targeting behaviors with significant environmental implications. [24]'s collection of questions for each of the categories suggested by [23] are very useful tools for researchers to navigate through.

Moreover, [25]'s exploration of measurement approaches showcased the intricacies involved in assessing PEB. The review highlighted the advantages and limitations of self-report measures, field observations, and laboratory experiments in capturing behaviors and their environmental consequences. While self-report measures are convenient and cost-effective, they rely heavily on individual perceptions and might lack validity. On the other hand, field observations offer a more realistic portrayal but can be resource-intensive. Laboratory experiments provide controlled settings but may lack real-world applicability.

This preliminary analysis serves as an attempt toward a more comprehensive understanding of the determinants of individual willingness to combat climate change. It not only informs future research endeavors but also offers a resource for researchers seeking an overview of PEB's definitions, classifications, and measurement methods. As governments and organizations strive for ambitious climate goals, this synthesized understanding of PEB can facilitate the development of targeted surveys and effective policies to drive behavioral changes towards environmental sustainability.

In conclusion, this research lays the groundwork for further investigations into the multifaceted nature of pro-environmental behavior, shedding light on the complexities inherent in understanding, measuring, and influencing individual actions toward environmental preservation. By bridging knowledge gaps and providing a synthesized overview, this work aims to contribute to a more nuanced understanding of the factors influencing climate action motivation, ultimately fostering a sustainable future for our planet.

REFERENCES

1. Carleton, T., & Hsiang, S. (2016). Social and economic impacts of climate. *Science*.
2. Kaasch, A. S. (2014). *Transformations in global and regional social policies*. Springer.
3. World Bank. (2022). *Transitioning Economies, Transforming Climate: Financing Climate Action for a Green and Inclusive Future*.
4. European Commission. (2021, June 30). *European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)*. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/resources-and-tools/european-credit-transfer-and-accumulation-system-ects_en

5. Bernheim, B. D., & Taubinsky, D. (2018). Behavioral public economics. *National Bureau of Economic Research*.
6. Tor, A. (2022). *The Law and Economics of Behavioral Regulation*. Law and Economics.
7. White, K., Habib, R., & Hardi, D. J. (2019). How to SHIFT Consumer Behaviors to be More Sustainable: A Literature Review and Guiding Framework. *Journal of Marketing*.
8. Allcott, H., & Rogers, T. (2014). The Short-Run and Long-Run Effects of Behavioral Interventions: Experimental Evidence from Energy Conservation. *American Economic Review*, 3003-3037.
9. Turaga, R. M. R., Howarth, R. B., & Borsuk, M. E. (2010). Pro-environmental behavior: Rational choice meets moral motivation. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 211-224.
10. Chankrajang, T., & Muttarak, R. (2017). Green Returns to Education: Does Schooling Contribute to Pro-Environmental Behaviours? Evidence from Thailand. *Ecological Economics*, 434-448.
11. Diederich, J., & Goeschl, T. (2013). Willingness to Pay for Voluntary Climate Action and Its Determinants: Field Experimental Evidence. *Environmental and Resource Economics*.
12. Cerruti, D., Daminato, C., & Filippini, M. (2023). The impact of policy awareness: Evidence from vehicle choices response to fiscal incentives. *Journal of Public Economics*.
13. De Silva, D., & Pownall, R. (2014). Going green: does it depend on education, gender or income? *Applied Economics*, 46(5), 573-586.
14. Lades, L. K., Laffan, K., & Weber, T. O. (2021). Do economic preferences predict pro-environmental behavior? *Ecological Economics*.
15. Newell, R. G., & Siikamaki, J. V. (2015). Individual time preference and energy efficiency. *NBER Working Paper Series*.
16. Schleich, J., Gassmann, X., Meissner, T., & Faure, C. (2019). A large-scale test of the effects of time discounting, risk aversion, loss aversion, and present bias on household adoption of energy-efficient technologies. *Energy Economics*, 377-393.
17. Andre, P., Boneva, T., Chopra, F., & Falk, A. (2021). Fighting climate change: The role of norms, preferences, and moral values. *CEPR Discussion Paper No. DP16343*.
18. Deputy Secretary General. (2023, June 9). *Meeting Coverage and Press Releases*. Retrieved from <https://press.un.org/en/2023/dsgsm1857.doc.htm>.
19. Osman, M., McLachlan, S., Fenton, N., Neil, M., Löfstedt, R., & Meder, B. (2020). Learning from behavioural changes that fail. *Trends in Cognitive Sciences*, 969-980.
20. Robinson, K. A., Saldanha, I. J., & Mckoy, N. A. (2011). Development of a framework to identify research gaps from systematic reviews. *Journal of clinical epidemiology*, 1325-1330.
21. Zargaryan, R. (2023, January 18). Պոլիէթիկենային տոսրոսկների կիրառումը սահմանափակող օրէնքը չի հանգեցրել սկնկավորող արդյունքին. Retrieved from <https://www.azatutyun.am/a/32229135.html>
22. Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1997). Writing Narrative Literature Reviews. *Review of General Psychology*, 311-320.
23. Stern, P. C. (2000). Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior. *Journal of Social Issues*, 407-424.
24. Blankenberg, A.-K., & Alhusen, H. (2019). ON the determinants of pro-environmental behavior: A literature review and guide, Discussion Paper. *University of Goettingen*.
25. Chao, L. M., & Lam, S. P. (2011). Environment and Behavior, 53-71.
26. Lange, F., & Dewitte, S. (2019). Measuring pro-environmental behavior: Review and recommendations. *Journal of Environmental Psychology*, 92-100.

PROBLEMS OF DETERMINING THE ECONOMIC ESSENCE IN THE CONTEXT OF LEGISLATIVE REGULATION OF LATVIA IN THE FIELD OF FINANCIAL REPORTING FOR THE NEEDS OF ENVIRONMENTAL REPORTING

Jūlija Pouha, Latvija
Latvijas Universitāte, Rīga
Doktorantūra, “Ekonomika”
jp06052@edu.lu.lv

Dr. oec., Prof. Inga Būmane, Latvija
Latvijas Universitāte, Rīga
Ekonomikas un vadības fakultāte
inga.bumane@lu.lv

АННОТАЦИЯ

В статье будет рассмотрена одна из концепций измерения деятельности предприятия через призму экологического учета и отчетности. Выявлены возможные проблемы, связанные с расчетом и применением концепции экологической отчетности. Сделаны выводы о необходимости внесения изменений в законодательные нормы Латвии, регулирующие признание ресурсов, с учетом их экономической сущности вне независимости от их правовой формы.

Ключевые слова: экологический учет, экономическое содержание, организационно-правовая форма

ABSTRACT

The article will consider one of the concepts to measuring the activities of an enterprise through the prism of environmental accounting and reporting. Possible problems associated with the calculation and application of the environmental reporting concept have been identified. Conclusions are given on the need to amend the legislative norms of Latvia regulating the recognition of resources, taking into account their economic essence, regardless of the legal form.

Keywords: environmental accounting, economic substance, legal form, fixed assets

INTRODUCTION. ВВЕДЕНИЕ

The actualization of the issue of the need for environmental reporting of economic operators (hereinafter in the text a narrowed concept is used – a company) is associated with the implementation of the Green Deal for the planet. Competitive struggle for financial performance stimulates technological progress, which improves both the profits of producers and the quality of life of consumers undoubtedly. On one hand, the quality of life and level of comfort increases, whereas on the other hand “*the corporations paradoxically protect the consumer from feeling risk while creating real, catastrophic threats*” [1]. In this context, the footprint of companies on the environment poses a catastrophic threat. For this reason, it is necessary to lay the foundations for social responsibility requirements for subject companies to publish information about the impact of their activities on the environment. Thus, in addition to financial reporting, the need for environmental reporting is to be legislated.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

The conceptual framework for preparing environmental reporting is based on an assessment of a company's economic activities. In this new reality, a low carbon economy has become one of the major goals of the world industry and a significant concern of the countries - especially for the ones that have signed the Paris Agreement. [6] In the modern world, one of the most widely used methodologies for estimating a company's emissions is through measuring the amount of carbon footprint (CF) or CO₂ resulting from the corporate business activities, "*Carbon footprint is a term used to describe the total amount of greenhouse gas emissions (GHG) caused directly and indirectly by an individual, product, event, activity, organization or country*"[5]. The classification of CFs proposed by the World Resource Institute (WRI) in the Carbon Footprint Accounting Standard, depending on their origin, is reduced to 3 scopes (Scope 1, 2, 3) depending on the source of emissions. The GHG Protocol Corporate Standard divides a company's emissions into direct and indirect emissions.

1. *Direct emissions are emissions from sources that are owned or controlled by the reporting company.*

2. *Indirect emissions are emissions that are a consequence of the activities of the reporting company but occur at sources owned or controlled by another company.*[2,27]

Therefore, the methodological basis of the CF analysis base is formed by the total arithmetic calculation of indicators obtained during the analysis of 3 scopes, "*Applied to an organization, it measures the direct and indirect GHG emissions arising from all activities across an organization*". [2,1] At the same time, it is implied that one requires to determine the share of each scope in the structure of total emissions in a final conclusion. [6] Table 1 provides definitions and examples according to the WRI classification.

<i>Emissions type</i>	<i>Scope</i>	<i>Definition</i>	<i>Examples</i>
Direct emissions	Scope 1	Emissions from operations that are owned or controlled by the reporting company	Emissions from combustion in owned or controlled boilers, furnaces, vehicles, etc.; emissions from chemical production in owned or controlled process equipment
Indirect emissions	Scope 2	Emissions from the generation of purchased or acquired electricity, steam, heating, or cooling consumed by the reporting company	Use of purchased electricity, steam, heating, or cooling
	Scope 3	All indirect emissions (not included in scope 2) that occur in the value chain of the reporting company, including both upstream and downstream emissions	Production of purchased products, transportation of purchased products, or use of sold products

Table 1. Overview of the scopes [2,28]

Emissions from operations that are owned or controlled by the reporting company are included in Scope 1. It follows from the definition that a key criterion in determining the direct emissions of a company is the presence of ownership rights or control (possession) over the resources involved in the operational production cycle of the company itself. Accordingly, in this case, such sources are internal. From the examples given by the WRI, one can draw a conclusion about the long-term nature of such intra-functioning ones such as equipment, the economic essence of which lies in the company's recognition of such resources in the form of assets, for example, fixed assets. From the point of view of financial reporting conceptual basis in the Republic of Latvia, the recognition criteria for such a long-term assets, an asset as a fixed asset is "*a company recognizes the fixed asset on the date on which it has taken over all the risks related to property rights or the rights provided for in the financial lease agreement and the right to possible benefits from the relevant case or set of cases if it is possible for the company to determine the initial value of the fixed asset on this date*". [9] (Section 64). Also, companies in Latvia are given relative freedom of choice in determining the recognition criteria for valuation: "*A company chooses and determines a fixed asset value criterion (euro) in the accounting policy by exceeding which the company recognizes the asset as a fixed asset*". [9] (Section 65). At the same time, the principle of prevalence of economic substance over legal form for the needs of financial reporting is established in the regulatory acts of Republic of Latvia where "*the amounts in the profit or loss account items shall be indicated by taking into account the content and essence of economic transactions, not only their legal form*" [8] (Section 14, §9). The presence of a mandatory criterion for ownership of the recognition of an asset as a fixed asset does not correspond to the principle of the prevalence of economic substance over legal form, thereby making the norm of (Section 14, §9) practically inapplicable. However, in order to carry out calculations for environmental needs correctly, one needs to adhere to at least a unified policy for recognizing objects in accounting, otherwise differences in the classification of objects will lead to distorted data in the field of emissions assessment (results of a company recognizing the presence of a carbon footprint within Scope 1 from fixed assets recognized on the basis of control (ownership) and ownership may exceed those of a company recognizing the carbon footprint of property, plant and equipment recognized on the basis of ownership only).

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION. РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ ОЦЕНКА

To summarize, the problem of recognizing such elements for the needs of environmental reporting in Scope 1 has 2 factors in Latvia:

1. The factor determined by the legal field and allowing for variations in *biased* judgments in the criteria for valuation of the initial recognition of an asset.

2. The presence of a criterion of ownership for the needs of recognizing a fixed asset. Considering that recognition criteria should be freed from biased assessments and judgments as much as possible, clearer regulation of the recognition of fixed assets is necessary, as well as the abolition of the strict criterion of ownership in reporting in Latvia. According to the authors, it is necessary to expand the understanding of the source of economic benefits, regardless of ownership, and this applies primarily to expensive resources in the form of operational leasing: in a single lessee accounting model introduced in IFRS which *requires a lessee to recognize assets and liabilities for all leases with a term of more than 12 months, unless the underlying asset is of low value. A lessee is required to recognize a right-of-use asset representing its right to use the underlying leased asset and a lease liability representing its obligation to make lease payments.*[3]

The Scope 2 Guidance standardizes how corporations measure emissions from purchased or acquired electricity, steam, heat and cooling (called “Scope 2 emissions”) [2]. The basis for the formation of this component is the assessment of emissions from consumed services produced using third-party resources as part of operating activities. The economic substance of such costs is called expenses. Expenses can be classified into expenses that form a prime cost and other expenses. From this point of view, the issue of completeness and accuracy of accounting is problematic, as separating the services that form it in the accounting system is required for the needs of environmental calculations. “Recognition, record keeping and presentation of the costs of this group is important in corporate environmental accounting from the perspective of sustainable development”.[4] However, at present, the Latvian legislative framework in the field of accounting does not meet the requirements that contribute to a responsible social approach on the part of enterprises - therefore, regulation is needed to oblige the construction of a financial reporting system in such a way that it could also be used for social reporting needs.

And, finally, the subjects for Scope 3 are all other links in the technological chain of the full production cycle, not included in Scope 2. In Scope 3, emissions from the use of purchased products are formed, their use or transportation in the business cycle. All three have a common feature - connection with the economic activities of the enterprise, expressed through the benefits for a specific enterprise.

From the economic side, all three scopes represent an assessment of the result of consumption; the economic substance is formed by the *costs* of a company, regardless of the form of control over resources that are sources of emissions, i.e., regardless of the existence of the property right or ownership. For Scope 1, emissions produced by the companies themselves are subject to assessment.

CONCLUSION. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Taking into account all of the above, all elements need proper structuring, and therefore there is a need to build a separate subsystem for the accumulation and storage of data necessary for the needs of compiling environmental reporting, which is called *environmental accounting* [4] Organization of such environmental accounting for the generation of environmental reporting serves as the basis for decision-making and becomes the practice of using accounting information along with financial accounting, managerial accounting, tax accounting systems. To use financial accounting data for the needs of environmental calculations, it is necessary to approximate them to the general criteria of recognition and initial cost. To fulfil this condition, amendments to the legislation regulating accounting are necessary. Namely, interrelated changes are necessary in the legislative acts of Latvian normative acts regulating accounting:

1. Exemption of the concept from the ownership criterion necessary for recognition of fixed assets in the Law on Annual Statements and Consolidated Annual Statements [6], taking into account controllability, not ownership.

2. Inclusion in the accounting law of Latvia of the requirement to adapt or create an information system for the needs of environmental reporting (replenishment of the norm in Article 4 of the Accounting Law [7] with the need to “*keep records of data for environmental reporting*”)

REFERENCES. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ

1. Cohen, J. (2021). *The Cambridge companion to environmental humanities* / Edited by Jeffrey Cohen, George Washington University, Washington DC, Stephanie Foote, West Virginia University. (Cambridge companions to literature).
2. Corporate Value Chain(Scope 3) Accounting and Reporting Standard. Greenhouse Gas Protocol. World Resources Institute and World Business Council for Sustainable Development (2011). Retrieved from: https://ghgprotocol.org/sites/default/files/standards/Corporate-Value-Chain-Accounting-Reporting-Standard_041613_2.pdf
3. IFRS 16 Accounting Standard *Leases* (2023). IASB. Retrieved from: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-16-leases/>
4. Brūna, I. (2011). Integration of environmental performance in accounting of enterprises in Latvia. 9789984453637.
5. Radonjič, G., & Tompa, S. (2018). Carbon footprint calculation in telecommunications companies – The importance and relevance of scope 3 greenhouse gases emissions. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 98, 361-375.
6. Karalis, D., & Kanakoudis, V. (2023). Carbon footprint of products and services: The case of a winery in Greece. *The Science of the Total Environment*, 878, 162317.
7. Accounting Law. Law of the Republic of Latvia. Adopted 0.06.2021. Entered into force: 01.01.2022. Retrieved from: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/324249-accounting-law>
8. Law on Annual Statements and Consolidated Annual Statements. Law of the Republic of Latvia. Adopted 22.10.2015. Entered into force: 01.01.2016. Retrieved from: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/277779-law-on-annual-statements-and-consolidated-annual-statements>
9. Rules of Application of the Law on Annual Statements and Consolidated Annual Reports. . Adopted 22.10.2015. Entered into force: 01.01.2016. Retrieved from: <https://likumi.lv/ta/id/278844-gada-parskatu-un-konsolideto-gada-parskatu-likuma-piemerosanas-noteikumi>

MŪSDIENU KONCEPCIJAS IENĀKUMUS NENESOŠO KREDĪTU DINAMIKAS FAKTORU EMPĪRISKO PĒTĪJUMU JOMĀ

Mg.oec. **Tatjana Ptašica**
Baltijas Starptautiskā akadēmija
tatjana.ptc@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Pēdējās desmitgades laikā pasaules banku sistēma ir ievērojami cietusi 2007.–2008. gada finanšu krīzes dēļ. Pasaules finanšu krīzes sekas ir atkal aktualizējušas ienākumus nenesošo kredītu problēmu. Turklāt ienākumus nenesošo kredītu problēmu īpaši aktuālu un akūtu padara koronavīrusa pandēmija, kas 2020. gada sākumā aptvēra visu pasauli. Augsta ienākumus nenesošo kredītu līmeņa bīstamība slēpjas tajā, ka tas var izraisīt finanšu nestabilitātes riskus un kavēt valsts ekonomisko izaugsmi. Ņemot vērā minēto, ar ienākumus nenesošajiem kredītiem saistīto problēmu un to dinamiku valsts ekonomikā ietekmējošo faktoru izpēte ir aktuāla, un tai ir svarīga teorētiski metodoloģiskā un praktiskā nozīme.

Sakarā ar to pastāv nepieciešamība definēt šī pētījuma pētniecisko problēmu.

Pētnieciskā problēma: kādas pastāvošās, zinātniski pamatotās teorētiskās un lietišķās pieejas ir visperspektīvākās, lai pētītu ienākumus nenesošo kredītu faktorus (cēloņus) un to virzītājspēkus?

Lai varētu risināt augšminēto pētniecisko problēmu, nepieciešams iepriekš veikt īpašu zinātnisko pētījumu, kas ir šī raksta tēma.

Tādējādi šī pētījuma mērķis ir sistematizēt datubāzēs SCOPUS, WoS, EBSCO un Baltijas Starptautiskās akadēmijas Zinātnisko rakstu krājumā publicētos empīriskos pētījumus, kuros tiek izvērtēta dažādu faktoru ietekme uz ienākumus nenesošo kredītu dinamiku vai to savstarpējās ietekmes efekts, apzināti neatrisinātie jautājumi un sniegti ierosinājumi turpmākajiem pētījumiem. Šī raksta mērķa sasniegšanai tā autore izmanto dažādas analīzes metodes, tostarp datubāzēs SCOPUS, WoS, EBSCO un Zinātnisko rakstu krājumā iekļautās teorētiskās un metodoloģiskās literatūras analīzi, kā arī salīdzinošo un analītisko pieeju.

Rakstā ir sniegts pārskats par empīriskajiem pētījumiem, kas veikti laikposmā no 1984. līdz 2022. gadam.

Pētījumu analīze liecina gan par to, ka trūkst vienota modeļa, lai novērtētu faktoru ietekmi uz ienākumus nenesošajiem kredītiem, gan to, ka pētījumu rezultātiem piemīt liela izkliede. Jānorāda arī, ka ienākumus nenesošo kredītu dinamikas faktoru izpētei ir dažāda zinātniskās izstrādātības pakāpe.

Autore ir secinājusi, ka pastāv nepieciešamība izstrādāt jaunus ienākumus nenesošo kredītu dinamikas faktoru modeļus, kurus varasiestādes un politiķi var efektīvi izmantot ienākumus nenesošo kredītu līmeņa prognozēšanā, lai samazinātu finanšu nestabilitātes riskus un paātrinātu ekonomikas izaugsmi, un kuri var kalpot par pamatu reģionālo finanšu stabilitātes un ekonomikas izaugsmes programmu izstrādē.

Atslēgvārdi: ienākumus nenesošie kredīti; ietekme; ienākumus nenesošos kredītus ietekmējošie faktori, finanšu nestabilitātes riski; ekonomikas izaugsmes paātrināšana

АННОТАЦИЯ

В течении последнего десятилетия мировая банковская система существенно пострадали из-за финансового кризиса 2007-2008 годов. Последствия мирового финансового кризиса сделали проблему невозвратных кредитов вновь актуальной. Помимо этого, Пандемия коронавируса, охватившая в начале 2020 года весь мир, делает проблему невозвратных кредитов особенно актуальной и острой. Опасность высокого уровня невозвратных кредитов состоит в создании рисков финансовой нестабильности и сдерживании экономического роста страны. Исходя из выше сказанного, исследование проблем невозвратных кредитов и факторов, влияющих на их динамику в национальной экономике, является актуальным и имеет важное теоретико-методологическое и практическое значение.

В связи с этим, существует необходимость в определении исследовательской проблемы данного исследования. Исследовательская проблема: какие существующие научно-обоснованные теоретические и прикладные подходы являются наиболее перспективными для изучения факторов (причин), движущих сил невозвратных кредитов?

Для решения вышеуказанной актуальной исследовательской проблемы необходимо предварительно провести специальное научное исследование, которое и является темой данной статьи.

Таким образом, целью данного исследования является систематизация эмпирических исследований,

опубликованных в базах данных SCOPUS, WoS, EBSCO и Zinātnisko rakstu krājums Baltijas Starptautiskā akadēmija, в которых осуществлялась оценка воздействия различных факторов на динамику невозвратных кредитов, либо эффекта их взаимного влияния; выявление нерешенных исследованиями вопросов и внесение предложений для будущих исследований.

Для достижения цели данной статьи автор использует различные методы анализа, в том числе теоретический и методологический анализ научной литературы из базы данных Scopus, WoS, EBSCO и Zinātnisko rakstu krājums Baltijas Starptautiskā akadēmija и сравнительный и аналитический подходы.

В статье представлен обзор эмпирических исследований за период 1984-2022 г.г.

Анализ исследований показал как отсутствие единой модели для оценки влияния факторов на невозвратные кредиты, так и высокую дисперсию результатов исследований. Необходимо также отметить, что факторы динамики невозвратных кредитов имеют разную степень научной изученности.

Автором сделан вывод о необходимости разработки новых моделей факторов динамики невозвратных кредитов, которые могут быть эффективно использованы властями и политиками при прогнозировании уровня невозвратных кредитов с целью снижения рисков финансовой нестабильности и ускорения экономического роста страны, а также стать основой при разработке региональных программ финансовой стабильности и экономического роста.

Ключевые слова: невозвратные кредиты; влияние; определяющие факторы невозвратных кредитов; риски финансовой нестабильности; ускорение экономического роста

IEVADS. INTRODUCTION

Eiropas Centrālā banka (ECB) izvirza finanšu stabilitāti kā nosacījumu, ar kādu finanšu sistēma, kas ietver finanšu starpniekus, tirgu un tirgus infrastruktūru, spēj pretoties satricinājumiem un finansiālā līdzsvara zudumam [1].

Neraugoties uz arvien vērojamo samazināšanās tendenci, Eiropas Savienības dalībvalstīs joprojām saglabājas liels ienākumus nenesošo kredītu (INK) kopējais apjoms (950 miljardi eiro), turklāt INK rādītāji dažādās ES valstīs atšķiras un svārstās robežās no 0,7 līdz 46,9 % [2]. Tādējādi pētījuma tēmas aktualitāte ir saistīta ar pašreizējo INK līmeni, kas joprojām ir ļoti augsts un rada finanšu nestabilitātes riskus.

Šā raksta mērķis ir sistematizēt empīriskos pētījumus, kas publicēti datubāzēs SCOPUS, EBSCO un Baltijas Starptautiskās akadēmijas Zinātnisko rakstu krājumā un kuros ir novērtēta dažādu faktoru ietekme uz INK dinamiku vai to savstarpējās ietekmes efekts, kā arī apzināt jautājumus, kas šo pētījumu ietvaros ir palikuši neatrisināti, un sniegt ierosinājums turpmākajiem pētījumiem.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Ekonomikas literatūrā tiek aplūkota virkne galveno faktoru, kas ietekmē INK.

Bogdans Florīns Filips (*Bogdan Florin Filip*) ir analizējis savstarpējo saistību starp INK un makroekonomiskajiem faktoriem, kā arī INK atgriezenisko ietekmi uz ekonomiku. Savu pētījumu ietvaros zinātnieks ir izstrādājis ekonomisko modeli un to testējis, izmantojot datus par Eiropas Savienību un Rumāniju. Pētījuma rezultāti apstiprināja izmantojamā modeļa pamatotību, hipotēzi par INK negatīvo ietekmi uz ekonomiku globalizācijas apstākļos, kā arī to nozīmīgo negatīvo ietekmi saistībā ar bezdarba un inflācijas pieaugumu Eiropas Savienībā [3].

Lobna Abids, Meds Nedžibs Ouertani un Sonja Zouari-Gorbela (*Lobna Abid, Med Nejib Ouertani and Sonia Zouari-Ghorbel*) ir pētījuši makroekonomiskos mainīgos (IKP, inflāciju, procentu likmes) kā INK determinantus. Zinātnieki ir izmantojuši dinamisko paneļdatu metodi. Pētījums tika veikts par 16 Tunisijas bankām un aptver laikposmu no 2003. līdz 2012. gadam. Šī pētījuma rezultāti apliecināja, ka INK līmeni ietekmē tādi makroekonomiskie rādītāji kā reālais

IKP, inflācijas līmenis un reālā aizdevumu likme [4].

Konstantīns N. Konstantakis, Panajotis G. Mihaelidess un Angels T. Vouldis (*Konstantinos N. Konstantakis, Panayotis G. Michaelides and Angelos T. Vouldis*) ir pētījuši INK iekšējos un ārējos faktorus Grieķijas banku sektorā, izmantojot vektoru autoregresijas – vektoru kļūdu korekcijas modeli, kas ļauj konstatēt dinamiskas savstarpējās sakarības starp izmantotajiem mainīgajiem ceturkšņu griezumā laikposmā no 2001. līdz 2015. gadam. Autori secina, ka gan iekšējiem, gan ārējiem faktoriem piemīt nozīmīga ietekme uz INK valstī [5].

Dimitris P. Louziss, Angels T. Vouldis, Vasilis L. Metaksass (*Dimitrios P. Louzis, Angelos T. Vouldis, Vasilios L. Metaxas*) ir secinājuši, ka tādi makroekonomiskie rādītāji kā reālais IKP, bezdarba līmenis, kredītprocentu likmes un valsts parāds nozīmīgi ietekmē kredītportfeļa kvalitāti banku sektorā, turklāt šīs ietekmes pakāpe ir atšķirīga dažādām kredītu kategorijām (patēriņa kredītiem, uzņēmējdarbības kredītiem un hipotekārajiem kredītiem). Zinātnieki izmantoja dinamisko paneļdatu metodi, lai noteiktu INK determinantus Grieķijas banku sektorā un novērtētu to ietekmi uz katru iepriekšminēto kredītu kategoriju. Pētījuma rezultāti apliecināja, ka makroekonomiskie rādītāji (IKP, bezdarba līmenis, valsts parāds un kredītprocentu likmes) būtiski ietekmē INK Grieķijas banku sistēmā. Līdztekus tam pētījuma rezultāti parādīja, ka patēriņa kredīti un uzņēmējdarbības kredīti ir jutīgāki pret kredītprocentu likmju izmaiņām, savukārt vismazāk makroekonomisko rādītāju izmaiņu ietekmei ir pakļauti hipotekārie kredīti [6].

Dzjuņmiņš Vans (*Junmin Wan*) ir analizējis mājokļu cenu un īres maksas attiecību Ķīnas 36 lielākajās pilsētās laikposmā no 2004. gada decembra līdz 2015. gada jūnijam. Balstoties uz paneļdatu novērtējuma, autors secināja, ka mājokļu cenām ir būtiska negatīva ietekme, kas palielina INK. Autors ir izmantojis Grendžera cēlonības testu un konstatējis, ka mājokļu cenu rādītāju izmaiņas izraisa INK pieaugumu. Tādējādi autors ir nonācis pie secinājuma, ka mājokļu cenu kontrolei no valsts puses Ķīnā būs svarīga nozīme makroprudenciālajā politikā, lai novērstu sistemātiskus finanšu riskus [7].

Nikola Radivojeviča, Drago Cvijanovičs, Dejans Sekulics, Dejana Pavlovica, Srdjans Jovics, Gorans Maksimovičs (*Nikola Radivojević, Drago Cvijanović, Dejan Sekulic, Dejana Pavlovic, Srdjan Jovic, Goran Maksimović*) izmantoja ekonomisku modelēšanu, lai pētītu makroekonomisko rādītāju ietekmi uz INK Latīņamerikas reģiona jaunattīstības valstīs. Šie zinātnieki ir izmantojuši vispārīgās momentu metodes (GMM) diferencu un sistēmas pieejas, lai noteiktu INK determinantu kritiskās vērtības. No pētījuma rezultātiem izriet, ka būtiska makroekonomisko rādītāju ietekme uz INK netika konstatēta INK [8].

Šā raksta autore **Tatjana Ptašica** savos pētījumos ar ekonomiskās modelēšanas palīdzību ir analizējusi makroekonomisko rādītāju ietekmi uz INK Kipras Republikas komercbankās laikposmā no 2000. līdz 2018. gadam un secinājusi, ka IKP nepiemīt statistiski nozīmīga ietekme uz INK, turpretī inflācijas un bezdarba rādītāju sakarība ar INK ir statistiski nozīmīga [9,10].

Līdztekus iepriekš aplūkotojumiem pastāv cita pētījumu grupa, kas veltīta reģionāliem un specifiskiem, ar banku nozari saistītiem INK faktoriem.

Piemēram, **Amits Gošs** (*Amit Ghosh*) ir pētījis reģionālos faktorus, kas ietekmē INK krājaizdevu organizācijās un visās komercbankās, 50 ASV štatos un Kolumbijas apgabalā laikposmā no 1984. līdz 2013. gadam. Zinātnieks ir izmantojis dinamisko GMM novērtējumu un konstatējis, ka nozīmīgu INK pieaugumu izraisa tādi faktori kā slikta kredītportfeļu kvalitāte, likviditātes riski,

augsti kapitalizācijas rādītāji, banku sektora izmērs un būtiska izmaksu neefektivitāte, turpretī augstāka banku rentabilitāte ievērojami samazina INK. Turklāt viņš ir konstatējis, ka bezdarba un inflācijas rādītāji, kā arī valsts parāds ievērojami ietekmē INK, savukārt IKP un iedzīvotāju ienākumu pieaugums izraisa INK samazināšanos. Pētījuma rezultāti apliecināja arī to, ka regulārajos banku kredītportfeļa likviditātes stresa testos līdztekus kredītportfeļa kvalitātei, banku finansiālā stāvokļa efektīvai pārvaldībai un novērtējumam ir jāņem vērā valsts un mikroekonomisko faktoru ietekme uz INK [11].

Papildus iepriekš izklāstītajam jānorāda, ka **Amits Gošs** ir analizējis arī specifiskus, ar banku nozari saistītus INK faktoros ASV 100 lielākajās komercbankās laikposmā no 1992. gada 4. ceturkšņa līdz 2016. gada 1. ceturksnim un pētījis INK ietekmi uz darba tirgu un nozaru jomām, nonākot pie secinājuma, ka INK pieaugumam būvniecības, tirdzniecības un rūpniecības nozarēs ir nozīmīga negatīva ietekme uz nodarbinātības pieaugumu attiecīgajā nozarē [12].

Šā raksta autore **Tatjana Ptašica** ar ekonomiskās modelēšanas palīdzību savos pētījumos ir analizējusi valstī pastāvošo ekonomisko nosacījumu ietekmi uz INK Kipras Republikas komercbankās laikposmā no 2005. līdz 2018. gadam un secinājusi, ka valsts budžeta rādītājiem nav statistiski nozīmīgas ietekmes uz INK, turpretī tādi rādītāji kā valsts parāds un procentu likmes atrodas statistiski nozīmīgā sakarībā ar INK [13].

Dimitris Anastasius, Helēna Louri un Mike Tsionass (*Dimitrios Anastasiou, Helena Louri, Mike Tsionas*) savā pētījumā ir ieviesuši divus jaunus mainīgos: ienākumu nodokļa likmi procentos no IKP un uzņēmējdarbības cikla rādītāju – izlaides starpību. Ja aizņēmējam jāmaksā lielāks peļņas nodoklis, samazinās viņa ienākums un rezultātā – arī viņa spēja atmaksāt bankai savu parādu. Zinātnieki ir izmantojuši GMM novērtējuma metodi un aplūkojuši eirozonas banku sistēmu laikposmā no 1990. līdz 2015. gadam (pētījums neaptver tādas valstis kā Malta, Kipra, Latvija un Igaunija). Autori ir secinājuši, ka ienākuma nodokļa likme procentos no IKP un izlaides starpība ir nozīmīgi INK determinanti. Šī pētījuma rezultātus var izmantot, izstrādājot valsts nodokļu un budžeta politiku [14].

Karlo Kauko (*Karlo Kauko*) ir atspoguļojis sava pētījuma rezultātus kā statistisko sakarību starp tekošā konta bilanci starptautiskas paraugkopas ietvaros un INK dinamiku nesēnās finanšu krīzes laikā. Autors ir nonācis pie secinājuma, ka straujais kredītēšanas pieaugums laikposmā no 2000. līdz 2005. gadam nav bijis nozīmīgs riska faktors, ja vien līdztekus tam nav pastāvējis tekošā konta deficīts [15].

Jans Bruha un Evžens Kočenda (*Jan Bruha, Evžen Kočenda*) ir analizējuši sakarību starp banku sektora kvalitāti un suverēno risku Eiropas Savienībā laikposmā no 1999. līdz 2014. gadam. Autori ir veikuši tirgus situācijā un viedokļos balstītu novērtējumu. Pētījuma metodoloģija balstās uz banku sektora un teorētiskā un empīriskā raksturojuma un Beijesa izveduma, veicot paneldatu novērtējumu. Autori ir secinājuši, ka lielais INK īpatsvars ir vienīgais nozīmīgākais mainīgais, kas saistīts ar paaugstinātu suverēno risku [16].

Nirs Kleins (*Nir Klein*) ir saistījis atsevišķu banku līmeņa faktoros ar sliktu morālo risku pārvaldību un „skopošanos” („skimping”) [17].

Lobna Abids, Meds Nedžibs Ouertani un Sonja Zouari-Gorbela savā pētījumā ir aplūkojuši ne tikai makroekonomisko rādītāju ietekmi uz INK līmeni, bet arī mājāsaimniecību sliktās pārvaldības ietekmi uz tā dinamiku. Autori ir secinājuši, ka pašu kapitāla atdeves rādītājiem ir sliktas pārvaldības papildu izskaidrojuma nozīme, iekļaujot tos bāzes modelī [18].

Dimitris P. Louziss, Angels T. Vouldis, Vasilis L. Metaksass ir secinājuši, ka bankas kredītportfeļa kvalitāti ietekmē ne tikai makroekonomiskie rādītāji, bet arī slikta pārvaldība, kas ir atšķirīga dažādām kredītu kategorijām (patēriņa kredītiem, uzņēmējdarbības kredītiem un hipotekārajiem kredītiem) [19].

Ameni Tarhunā, Bilels Jarajabs un Abdelfetahs Bouri (*Ameni Tarchounaa, Bilel Jarrayab, Abdelfettah Bouri*) savā pētījumā ir apvienojuši galveno komponentu analīzes metodes un dinamisko paneļdatu GMM, lai novērtētu korporatīvās pārvaldības ietekmi uz INK. Izmantojot šīs metodes ASV komercbanku novērtēšanai laikposmā, kas ietver finanšu krīzes gadus, autori ir secinājuši, ka mazajām bankām ir raksturīga pārdomāta pārvaldības stratēģija, kas samazina to INK, savukārt vidējo un lielo banku korporatīvā pārvaldība pazemina to kredītportfeļu kvalitāti un pat noved pie milzīgiem zaudējumiem, it īpaši pasaules finanšu krīzes laikā [20].

Dajongs Džans, Džina Cai, Deivids Dž. Dikinsons un Ali M. Kutans (*Dayong Zhang, Jing Cai, David G. Dickinson, Ali M. Kutan*) ir izmantojuši paneļdatu regresijas modeļus un statistikas datus, kas aptver 11 lauku apvidu komercbankas, 16 valsts un akciju bankas un 60 pilsētas komercbankas laikposmā no 2006. līdz 2012. gadam. Pētījuma rezultāti apstiprināja hipotēzi par morālo risku. Riska kapitāla īpatsvara palielināšana noved pie INK īpatsvara palielināšanās, potenciāli pasliktinot bankas kredītportfeļa kvalitāti un tādējādi izraisot finanšu sistēmas nestabilitāti [21].

Svetozars Tanaskovičs un Maja Jandriča (*Svetozar Tanaskovic, Maja Jandrić*) ir pārdoduši apgalvojumu, ka loģika, uz kuras pamata pētījumā ir iekļauts institucionālais faktors, balstās uz pieņēmumu, ka audīta un tiesu sistēmas neefektivitāte, kā arī palīginstītuīciju vājā attīstīta var ietekmēt konkurētspēju tirgū un tādējādi pasliktināt kredītoru un aizņēmēju stāvokli. Pētījums tika veikts par atsevišķām Centrālās un Austrumeiropas un Dienvidaustrumeiropas valstīm un aptver laikposmu no 2006. līdz 2013. gadam. Autori ir izmantojuši statistisko paneļdatu modeļus ar logaritmēšanu un konstatējuši, ka institucionālo mainīgo grupā statistiski nozīmīgs ir tikai finanšu tirgus attīstības līmenis [22].

Uma Murtija, Nāils Mohameds Kamils, Pauls Antonijs Mariadass un Dilašēnji Devi (*Uma Murthy, Naail Mohammed Kamil, Paul Anthony Mariadas, Dilashenyi Devi*) ir pētījuši komercbankas Selangorā (Malaizijā), izmantojot varbūtiskās atlases un gadījumsrakstura atlases metodes. Autori ir secinājuši, ka patērētāju ienākumi, procentu likmes un dzīves līmenis ietekmē INK līmeni Malaizijā [23].

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEACH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Šā raksta autore **Tatjana Ptašica** savos pētījumos aplūko nenoteiktību kā mūsdienu ekonomiskās vides faktoru un tā ietekmi uz INK Kiprā koronavīrusa pandēmijas apstākļos.

Tā kā koronavīruss ir jauns nenoteiktības faktors pasaules ekonomikā, nenoteiktība kļūst par zinātniski pamatotu kritēriju lēmumu pieņemšanā un sociālekonomiskajā vidē izveidojušās situācijas analīzē. Koronavīrusa pandēmija ļoti negatīvi ietekmē ekonomiku visā pasaulē. Tādēļ var pieņemt, ka no 2020. gada būs vērojama INK ietekmes uz banku darbību palielināšanās tendence, cita starpā palielinot nenoteiktības faktoru arī banku jomā [24].

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Datubāzēs SCOPUS, EBSCO un Baltijas Starptautiskās akadēmijas Zinātnisko rakstu krājumā ietvertās zinātniskās literatūras teorētiskā un metodoloģiskā analīze parādīja, ka ienākumus nenesošo kredītu dinamikas faktoriem ir dažāda zinātniskās izpētes pakāpe un zinātnieki savos pētījumos izmanto dažādas pieejas un metodes, piemēram, dinamisko paneļdatu metodi, ekonomisko rādītāju sistēmu, kas balstās uz vektoru autoregresijas – vektoru kļūdu korekcijas modeļa, Grendžera testu, GMM, dinamisko GMM un fiksēto efektu novērtējumu, paneļdatu robežvērtību regresijas modeli, statistisko paneļdatu modeli, varbūtiskās atlases un gadījumrakstura atlases metodi.

Uz veiktās analīzes pamata raksta autore ir izdalījusi sešas galvenās faktoru grupas, kam ir būtiska ietekme uz INK. Tie ir: globālie makroekonomiskie faktori, reģionālie (valsts) ekonomiskie faktori, sociālie faktori, institucionālie faktori, morālā riska un bankas pārvaldības faktori un nenoteiktības faktors.

Esošie pētījumi, kuros ir aplūkota dažādu faktoru grupu ietekme uz INK, balstās uz dažādām metodoloģijām un neļauj izstrādāt vienotu modeli dažādām valstīm. Šādu modeļu izstrāde ir nozīmīgs virziens INK dinamikas faktoru novērtēšanai, lai samazinātu finanšu nestabilitātes riskus un paātrinātu ekonomikas izaugsmi.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. European Central Bank
URL: <https://ecb.europa.eu> [date of access 29.09.2023]
2. Eiropas komisija. Progress in the Reduction of Non-performing Loans in Europe. 2018 gada 18.janvāris. Briselē.
URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lv/MEMO_18_310[date of access 17.10.2020]
3. Bogdan Florin Filip, Alexandru Ioan Cuza. The quality of bank loans within the framework of globalization, 7th International Conference on Globalization and Higher Education in Economics and Business Administration, GEBA 2013; *Procedia Economics and Finance* 20 (2015) 208 – 217
URL: www.sciencedirect.com [date of access 29.09.2023]
4. Lobna Abid, Med Nejib Ouertani and Sonia Zouari-Ghorbel. Macroeconomic and Bank-Specific Determinants of Household's Non-Performing Loans in Tunisia: a Dynamic Panel Data. 1st TSFS Finance Conference, TSFS 2013, 12-14 December 2013, Sousse, Tunisia. *Procedia Economics and Finance* 13 (2014) 58 – 68
URL: www.sciencedirect.com [date of access 29.09.2023]
5. Konstantinos N. Konstantakis, Panayotis G. Michaelides, Angelos T. Vouldis. Non performing loans (NPLs) in a crisis economy: Long-run equilibrium analysis with a real time VEC model for Greece (2001–2015). *Physica A* 451 (2016) 149–161
URL: www.elsevier.com [date of access 17.10.2023]
6. Dimitrios P. Louzis, Angelos T. Vouldis Vasilios L. Metaxas. Macroeconomic and bank-specific determinants of non-performing loans^[1] in Greece: A comparative study of mortgage, business and consumer loan portfolios. *Journal of Banking & Finance* 36 (2012) 1012–1027.
URL: www.elsevier.com [date of access 17.10.2023]
7. Junmin Wan. Faculty of Economics, Fukuoka. Non-performing loans and housing prices in China. *International Review of Economics and Finance* 57 (2018) 26–42
URL: www.elsevier.com [date of access 17.10.2023]
8. Nikola Radivojević, Drago Cvijanović, Dejan Sekulic, Dejana Pavlovic, Srdjan Jovic, Goran Maksimović. Econometric model of non-performing loans determinants. *Physica A* 520 (2019) 481–488
URL: www.elsevier.com [date of access 17.10.2023]
9. Ptasica T. Modeling the influence of inflation on the level of non-performing loans in Cyprus commercial banks. *Technology Audit and production reserves*, PC Tehnology Center, Ukraine: N1/5 (45), 2019, pp. 36-38, DOI: 10.15587/2312-8372.2019.163288, EBSCO, Ulrich, Index Copernicus
10. Ptasica T. Analysis of relationship models between the macroeconomic indicators and Non-performing loans in the Commercial banks of Cyprus. *Advances in Economics, Business and Management Research*, Atlantis Press Volume 90, August 2019, ISBN 978-94-6252-767-6, ISSN 2352-5428
URL: <https://doi.org/10.2991/ispcbc-19.2019.11>[date of access 17.10.2023]

11. Amit Ghosh. Banking-industry specific and regional economic determinants of non-performing loans: Evidence from US states. *Journal of Financial Stability* 20 (2015) 93–104
URL: www.elsevier.com [date of access 17.10.2020]
12. Amit Ghosh. Sector-specific analysis of non-performing loans in the US banking system and their macroeconomic impact. *Journal of Economics and Business* 93 (2017) 29–45
URL: www.elsevier.com [date of access 17.10.2023]
13. Ptasica T. Impact of national economic conditions on the Level of Non-performing loans in the Commercial banks of Cyprus. *Advances in Economics, Business and Management Research Atlantis Press Volume* 131, 30 March 2020, ISBN 978-94-6252-941-0, ISSN 2352-5428
URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/nsrbcped-19/125937922> [date of access 17.10.2020]
14. Anastasiou Dimitrios, Louri Helen, Tsionas Mike. Determinants of non-performing loans: Evidence from Euro-area countries. *Finance Research Letters* 18 (2016) 116–119
URL: www.elsevier.com [date of access 17.10.2023]
15. Karlo Kauko. External deficits and non-performing loans in the recent financial crisis. *Economics Letters* 115 (2012) 196–199
URL: www.elsevier.com [date of access 17.10.2023]
16. Jan Bruha, Evžen Kočenda. Financial stability in Europe: Banking and sovereign risk. *Journal of Financial Stability* 36 (2018) 305–321
17. Klein, N. 2013. Non-Performing Loans in CESEE; Determinants and Impact on Macroeconomic Performance. *IMF Working Papers* 13/72 ^[1]_{SEP}
18. Lobna Abid, Med Nejib Ouertani and Sonia Zouari-Ghorbel. Macroeconomic and Bank-Specific Determinants of Household's Non-Performing Loans in Tunisia: a Dynamic Panel Data. *Procedia Economics and Finance* 13 (2014) 58 – 68
URL: <https://www.sciencedirect.com> [date of access 17.10.2023]
19. Dimitrios P. Louzis, Angelos T. Vouldis, Vasilios L. Metaxas. Macroeconomic and bank-specific determinants of non-performing loans ^[1]_{SEP} in Greece: A comparative study of mortgage, business and consumer loan portfolios. *Journal of Banking & Finance* 36 (2012) 1012–1027.
www.elsevier.com [date of access 17.10.2023]
20. Ameni Tarchouna, Bilel Jarraya, Abdelfettah Bouri. How to explain non-performing loans by many corporate governance variables simultaneously? A corporate governance index is built to US commercial banks. *Research in International Business and Finance* 42 (2017) 645–657
URL: www.elsevier.com [date of access 17.10.2023]
21. Dayong Zhang, Jing Cai, David G. Dickinson, Ali M. Kutan
Non-performing loans, moral hazard and regulation of the Chinese commercial banking system. *Journal of Banking & Finance* 63 (2016) 48–60
URL: www.elsevier.com [date of access 17.10.2023]
22. Svetozar Tanasković Maja Jandrić. Macroeconomic and Institutional Determinants of Non-performing Loans. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 2015, 1, pp. 47-62
23. Uma Murthy, Naail Mohammed Kamill, Paul Anthony Mariadas1 & Dilashenyi Devi. Factors Influencing Non-Performing Loans in Commercial Banks: The Case of Banks in Selangor. *International Journal of Business and Management*; Vol. 12, No. 2; 2017 ISSN 1833-3850 E-ISSN 1833-8119
URL: <https://www.researchgate.net> [date of access 17.03.2023]
24. Ptasica T. Неопределенность как фактор современной экономической среды и его влияние на невозвратные кредиты на Кипре в условиях пандемии коронавируса. *Zinātnisko rakstu krājums. Baltijas Starptautiskā akadēmija*, 2020.gada 15.-16. maijs Rīga, 82.-87. lpp. ISBN 978-9984-47-208-9

FINANŠU STABILIZĀCIJAS POLITIKAS IETEKMES UZ IENĀKUMUS NENESOŠO KREDĪTU LĪMENI KIPRĀ NOVĒRTĒJUMS

Mg.oec. **Tatjana Ptašica**
Baltijas Starptautiskā akadēmija
tatjana.ptc@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Finanšu stabilitātes nodrošināšana ir starp daudzu valstu ekonomiskās politikas prioritārajiem uzdevumiem. Augstā ienākumus nenesošo kredītu līmeņa turpmāka samazināšana ir arī viens no galvenajiem Kipras Stabilitātes programmas stratēģiskajiem mērķiem laikposmā no 2019. līdz 2022. gadam. Šajā kontekstā pētījuma tēmas aktualitāte ir saistīta ar pašreizējo ienākumus nenesošo kredītu līmeni komercbankās, kas Kiprā joprojām ir ļoti augsts un rada finanšu nestabilitātes riskus.

Pētījuma objekts ir Kipras finanšu sektors, tostarp banku sektors, kas būtiski koncentrējas divu sistēmu banku ietvaros. Pētījuma mērķis ir izvērtēt problēmas un pretrunas mūsdienu finanšu stabilizācijas politikā Kipras banku sektorā un sniegt atbalstu personām, kuras nosaka valsts finanšu politiku, lai nodrošinātu problēmu un pretrunu pārvaldību tās īstenošanas gaitā.

Pētījuma metodoloģisko pamatu veido ekonomiskās, sistēmiskās, salīdzinošās, formāli loģiskās un statistiskās analīzes metožu kopums.

Pētījuma rezultāti liecina, ka Kipras kredītiestāžu rentabilitāti joprojām nelabvēlīgi ietekmē ilgstošais zemu procentu likmju periods, kā arī slogs, ko rada nedrošiem parādiem paredzēto rezervju palielināšana. Grāmatvedības standarta 9. SFPS ieviešana vēl vairāk palielinās rezervju apjomu bezvērtīgajiem kredītiem un tādējādi negatīvi ietekmēs banku rentabilitāti. Kipras banku kopējais depozītu portfelis turpina samazināties. Kipras komercbanku kredītportfeļu būtiska sarūkuma dēļ ir samazinājies arī kredītu attiecības pret depozītiem koeficients. Banku kredītportfeļu sarūkšana Kiprā notika uz ilgstoša zemu procentu likmju perioda fona. Banku kopējā kreditēšanas apjoma samazināšanās ir saistīta ar augstu ienākumus nenesošo kredītu līmeni Kiprā, turklāt pusi no šādiem kredītiem veido mājaisaimniecībām izsniegtie kredīti.

Pētījuma rezultāti var kļūt par pamatu Kipras Republikas reģionālo finanšu stabilitātes programmu izstrādei.

Atslēgvārdi: Kipras finanšu sistēmas stāvoklis, ienākumus nenesošie kredīti, komercbankas, finanšu un stabilizācijas politika, finanšu stabilitāte

АННОТАЦИЯ

Обеспечение финансовой стабильности входит в число приоритетных задач экономической политики многих стран. Дальнейшее снижение высокого уровня невозвратных кредитов является одной из главных стратегических целей Программы стабильности Кипра на период 2019–2022 годов. Таким образом, актуальность темы исследования обусловлена текущим уровнем невозвратных кредитов в коммерческих банках, который остается очень высоким и создает риски финансовой нестабильности на Кипре.

Объектом исследования является финансовый и в, частности, банковский сектор Кипра, который существенно сконцентрирован в рамках двух системных банков.

Целью исследования является оценка проблем и противоречий в современной финансовой стабилизационной политике в банковском секторе Кипра и оказание помощи лицам, определяющим финансовую политику государства в наблюдении за проблемами и противоречиями в ходе ее реализации.

Методологической основой исследования является совокупность экономического, системного, сравнительного, формально логического и статистического методов анализа.

Результаты исследования показывают, что на прибыльность кредитных организаций Кипра, по-прежнему, негативно влияют длительный период низких процентных ставок, а также бремя увеличения резервов по сомнительным долгам. Внедрение стандарта бухгалтерского учета (IFRS9) еще больше увеличит объем резервов под обесцененные кредиты и, таким образом, отрицательно повлияет на прибыльность банков. Совокупный депозитный портфель кипрских банков продолжает снижаться. Произошло также снижение коэффициента отношения кредитов к депозитам из-за существенного уменьшения кредитных портфелей коммерческих банков на Кипре. Снижение кредитных портфелей банков на Кипре происходило на фоне длительного периода низких процентных ставок. Существенное снижение общего объема кредитования

банками связано с высоким уровнем невозвратных кредитов на Кипре, причем половина из них приходится на долю домохозяйств.

Результаты исследования могут стать основой при разработке региональных программ финансовой стабильности Республики Кипр.

Ключевые слова: состояние финансовой системы Кипра, невозвратные кредиты, коммерческие банки, финансовая и стабилизационная политика, финансовая стабильность

IEVADS. INTRODUCTION

Eiropas Centrālā banka (ECB) izvirza finanšu stabilitāti kā nosacījumu, ar kādu finanšu sistēma, kas ietver finanšu starpniekus, tirgu un tirgus infrastruktūru, spēj pretoties satricinājumiem un finansiālā līdzsvara zudumam. Finanšu stabilitāte mazina varbūtību, ka radīsies traucējumi finanšu starpniecības procesā [1].

Kipras Republika, ievērojot Stabilitātes un izaugsmes pakta noteikumus, ir izstrādājusi un īsteno savu stabilitātes programmu (*Stability Programme*) laikposmam no 2019. līdz 2022. gadam, ko apstiprinājusi Kipras Ministru padome 2019. gada 17. aprīlī [2,3].

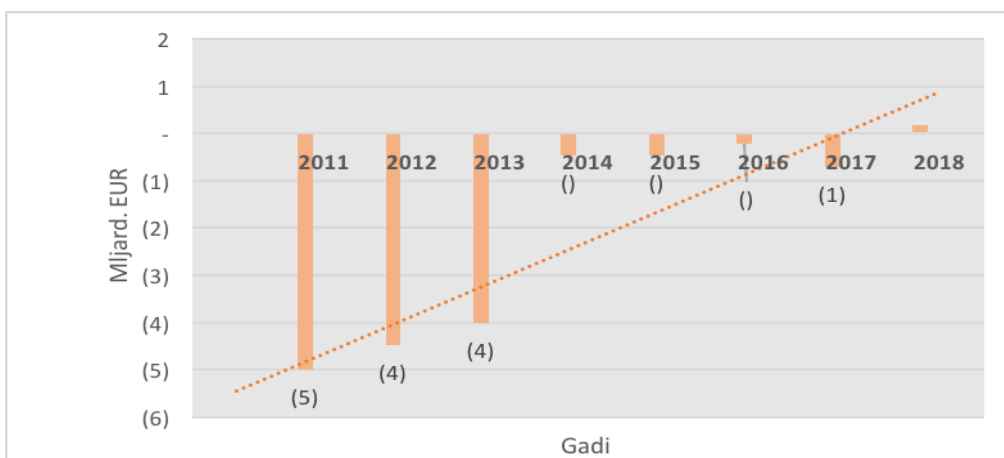
Stabilitātes programma tiek uzskatīta par Kipras nacionālo vidējā termiņa finanšu plānu un aplūkota apvienojumā ar Nacionālo reformu programmu (*National Reform Programme*), kurā ir atspoguļots plašs strukturālās reformas pasākumu un nacionālo mērķu spektrs stratēģijas „Eiropa 2020” kontekstā. Stabilitātes programmā ir sīki aprakstītas makroekonomiskās perspektīvas un budžeta plāni, savukārt Nacionālo reformu programma fokusējas galvenokārt uz dažādiem politiskiem pasākumiem un reformām stratēģijas „Eiropa 2020” prioritāšu ietvaros. Stabilitātes programmā ir izklāstīta budžeta un nodokļu politikas stratēģija laikposmā no 2019. līdz 2022. gadam saskaņā ar valdības pieņemto makroekonomiskās attīstības scenāriju un galvenie mērķi, kas izvirzīti Kipras ekonomikas atbalsta un ilgtspējīgas izaugsmes veicināšanas jomā. Viens no Stabilitātes programmas stratēģiskajiem mērķiem ir definēts kā ienākumus nenesošo kredītu apjoma turpmākā samazināšana. Tādējādi pētījuma tēmas aktualitāte ir saistīta ar pašreizējo ienākumus nenesošo kredītu līmeni, kas Kiprā saglabājas ļoti augsts un rada finanšu nestabilitātes riskus.

Pētījuma mērķis ir izvērtēt problēmas un pretrunas mūsdienu finanšu stabilizācijas politikā Kipras banku sektorā un sniegt atbalstu personām, kuras nosaka valsts finanšu politiku, lai nodrošinātu problēmu un pretrunu pārvaldību tās īstenošanas gaitā.

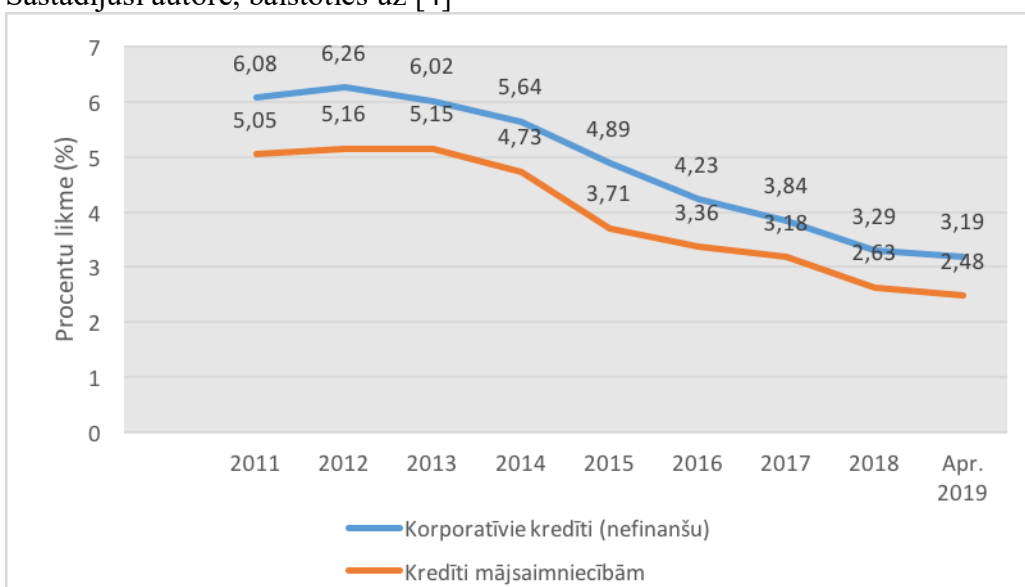
SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Neraugoties uz attīstīto institucionālo uzraudzības un monitoringa sistēmu, pēc autores domām, Kipras mūsdienu finanšu stabilizācijas politikai piemīt virkne problēmu un pretrunu.

Kredītiestāžu rentabilitāti (skat. 1. attēlu) joprojām nelabvēlīgi ietekmē ilgstošais zemo procentu likmju periods (skat. 2. attēlu), kā arī slogs, ko rada nedrošiem parādiem paredzēto rezervju palielināšana (skat. 3. attēlu).

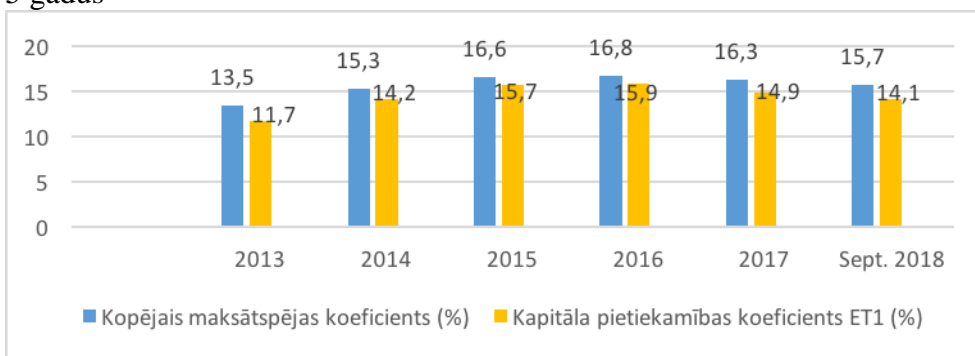
1. attēls. Peļņas (zaudējumu) dinamika Kipras banku sektorā 2011.–2018. gadā
Sastādījusi autore, balstoties uz [4]

2. attēls. Vidējās procentu likmes (kredītiem, kuru termiņš pārsniedz 5 gadus) laikposmā no 2011. gada līdz 2019. gada aprīlim*

Sastādījusi autore, balstoties uz [5,6]

* Nefinansu korporatīvie kredīti ir kredīti, kas izsniegti ar finansu sektoru nesaistītiem Kipras uzņēmumiem. Norādītās procentu likmes atbilst vidējām likmēm kredītiem, kuru termiņš pārsniedz 5 gadus

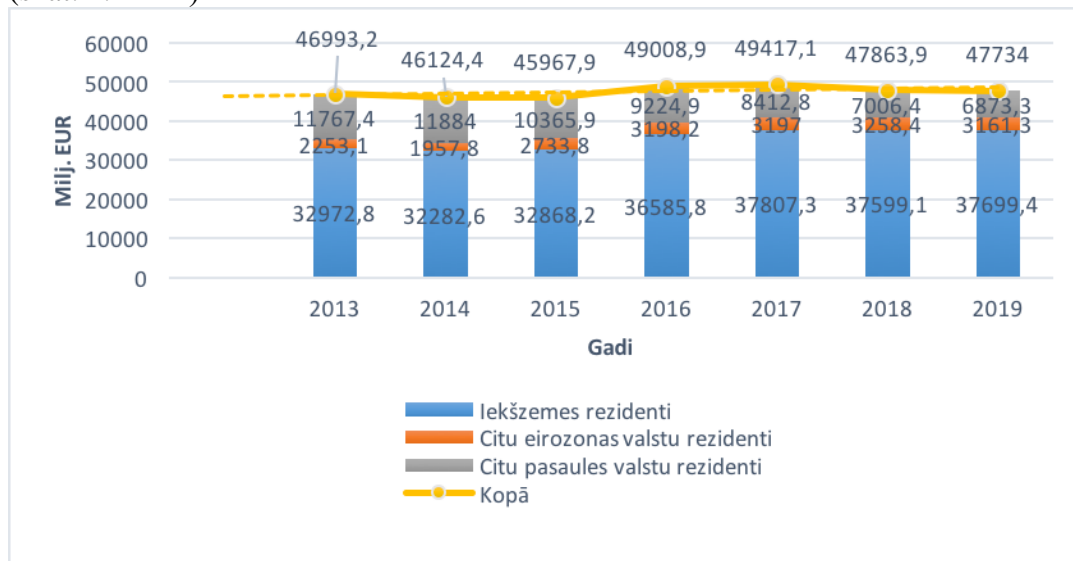

3. attēls. Kopējais maksāspējas koeficients (%) un kapitāla pietiekamības koeficients ET1 (%) visā Kipras banku sektorā laikposmā no 2013. gada līdz 2018. gada septembrim

Sastādījusi autore, balstoties uz [7]

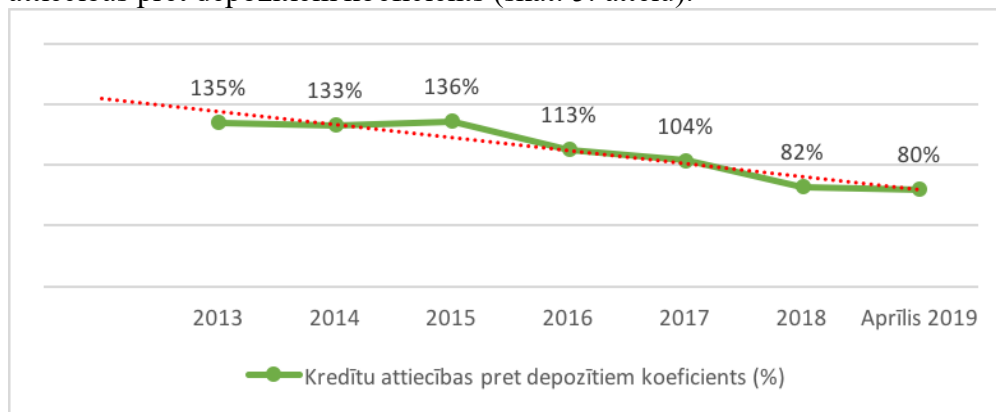
Galvenā pretruna ir tāda, ka grāmatvedības standarta (IFRS9) ieviešana, kas kapitāla pietiekamības regulēšanas nolūkā tiks pakāpeniski veikta vairāku gadu laikā, vēl vairāk palielinās kredītu nodrošināšanai paredzēto rezervju apjomu un tādējādi nelabvēlīgi ietekmēs banku rentabilitāti. Tam ir ārkārtīgi svarīga nozīme, jo laikposmā no 2011. gada līdz 2017. gadam Kipras bankas ik gadu strādāja ar zaudējumiem un tikai 2018. gadā ir sasniegušas nelielu rentabilitāti (skat. 1. attēlu).

Papildus minētajam jānorāda, ka Kipras banku kopējais depozītu portfelis turpina samazināties (skat. 4. attēlu).

4. attēls. Kipras banku kopējais depozītu portfelis laikposmā no 2013. gada līdz 2019. gada aprīlim
Sastādījusi autore, balstoties uz [8]

2019. gada aprīlī Kipras banku kopējā depozītu summa bija 47,7 miljardi eiro. Salīdzinot 2016. gada decembra beigām, kad tā bija 49,0 miljardi eiro, redzams, ka banku depozītu portfelis laikā no 2016. gada līdz 2019. gada aprīlim ir samazinājies par 2,7 %. Ir samazinājies arī kredītu attiecības pret depozītiem koeficients (skat. 5. attēlu).

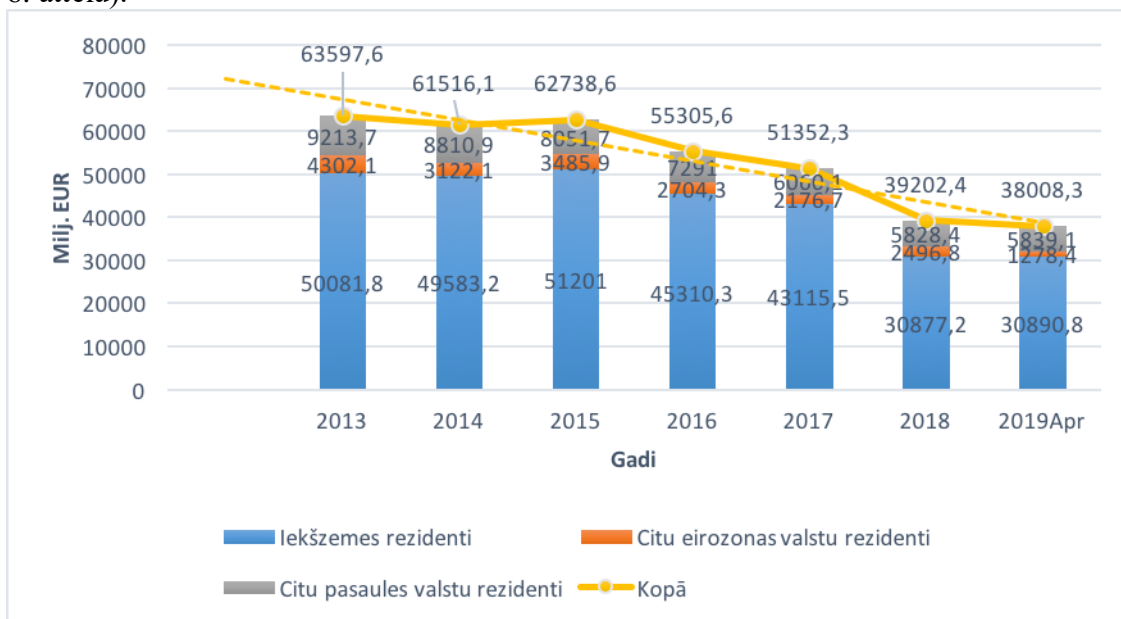

5. attēls. Kredītu attiecības pret depozītiem koeficienta dinamika Kipras bankās laikposmā no 2014. gada līdz 2019. gada aprīlim
Sastādījusi autore, balstoties uz [9]

Kredītu attiecības pret depozītiem koeficienta samazināšanās līdz 80 % (2019. gada aprīlī) liecina par Kipras banku spēju segt klientu izņemtus līdzekļus, ja rodas tāda nepieciešamība. Šai situācijai piemītošā pretruna ir tāda, ka koeficienta samazinājums nav saistīts ar depozītu kopējā apjoma

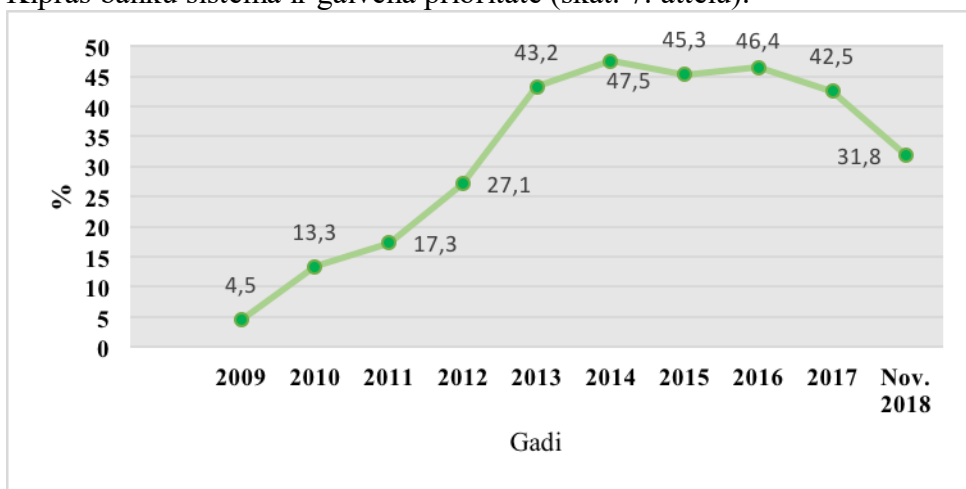
palielināšanos Kipras bankās, bet Kipras banku kredītportfeļu būtisku samazināšanos (skat. 6. attēlu).

6. attēls. Kipras banku kopējais kredītportfelis laikposmā no 2013. gada līdz 2019. gada aprīlim
Sastādījusi autore, balstoties uz [10]

2019. gada aprīlī Kipras banku kopējā kredītu summa bija 38 miljardi eiro. Salīdzinot 2016. gada decembra beigām, kad tā bija 62,7 miljardi eiro, redzams, ka kopējais kredītēšanas apjoms laikā no 2016. gada līdz 2019. gada aprīlim ir samazinājies par 39,4 %. Šī samazināšanās notika vienlaikus ar ilgstošu zemu procentu likmju periodu. Līdz ar to, samazinoties procentu likmei Kipras bankās, uzņēmējdarbībai un fiziskām personām piešķiramajiem kredītiem teorētiski bija jāklūst pieejamākiem, taču acīmredzot tas lielākā mērā ir atkarīgs no konkrētu komercbanku īstenotās kredītpolitikas, nevis ECB monetārās politikas.

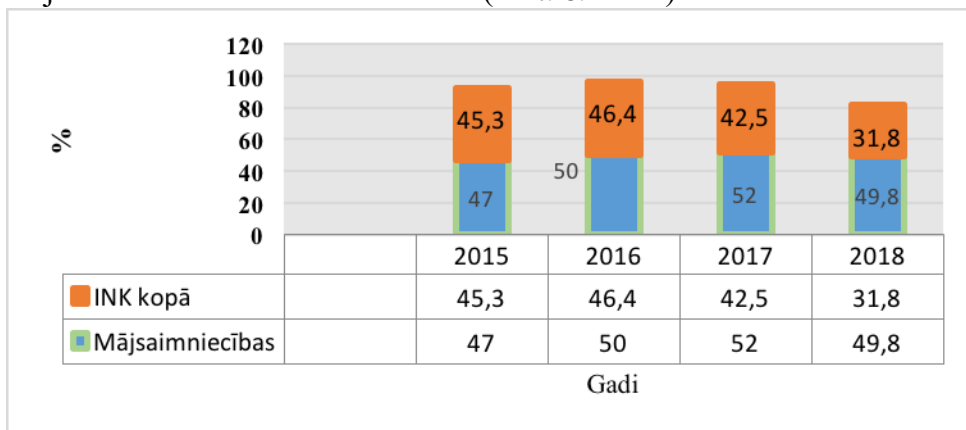
Banku kopējā kredītēšanas apjoma būtiskā samazināšanās ir saistīta ar ienākumus nenesošo kredītu augsto līmeni Kiprā. Ar ienākumus nenesošo kredītu augsto līmeni saistītās problēmas risināšana Kipras banku sistēmā ir galvenā prioritāte (skat. 7. attēlu).

7. attēls. Ienākumus nenesošo kredītu īpatsvars kredītu kopējā bruto apjomā Kiprā (%), 2009.–2018. gada novembris

Sastādījusi autore, balstoties uz [11,12]

Ienākumus nenesošo kredītu summa, izņemot Kīpras kredītiestāžu ārvalstu operācijas, neskatoties uz vērojamo progresu, ir liela, un 2018. gada novembra beigās tie veidoja 31,8 % no kopējā kredītu apjoma, kaut arī salīdzinājumam jānorāda, ka 2017. gada decembra beigās šis rādītājs bija ievērojami augstāks – 42,5 %. Nominālā izteiksmē kopējais ienākumus nenesošo kredītu apjoms visām kredītiestādēm (izņemot to ārvalstu operācijas) ir samazinājās par 46,1 % – no 20,9 miljardiem eiro 2017. gada decembra beigās līdz 11,2 miljardiem eiro 2018. gada novembra beigās [13]. Turklāt aptuveni pusi no visiem ienākumus nenesošajiem kredītiem veido mājsaimniecību neatmaksātie kredīti (skat. 8. attēlu).

8. attēls. Mājsaimniecību neatmaksāto kredītu īpatsvars kopējā ienākumus nenesošo kredītu apjomā Kīprā (%), 2015.–2018. gads
Sastādījusi autore, balstoties uz [14]

8. attēlā ir redzams, ka mājsaimniecību neatmaksāto kredītu summa, neskatoties uz novērojamo progresu, ir liela un 2018. gada beigās to īpatsvars kopējā ienākumus nenesošo kredītu apjomā ir 49,8 %, kaut arī salīdzinājumam jānorāda, ka 2017. gada decembra beigās šis rādītājs bija ievērojami augstāks – 52 %. Nominālā izteiksmē mājsaimniecību neatmaksāto kredītu kopējais apjoms visām kredītiestādēm ir samazinājās par 47,1 % – no 10,97 miljardiem eiro 2017. gada decembra beigās līdz 5,17 miljardiem eiro 2018. gada beigās.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Ienākumus nenesošo kredītu turpmāka samazināšana ir viens no mūsdienu stabilizācijas politikas prioritārajiem virzieniem Kīprā. Ir svarīgi, lai noteiktās jomās pastāvošās problēmas neizraisītu traucējumus finanšu sistēmā un augstas sociālās izmaksas no finanšu nestabilitātes vai finansiālā sloga viedokļa.

Kīpras kredītiestāžu rentabilitāti joprojām nelabvēlīgi ietekmē ilgstošais zemu procentu likmju periods, kā arī slogs, ko rada nedrošiem parādiem paredzēto rezervju palielināšana.

Grāmatvedības standarta (IFRS9) ieviešana, kas kapitāla pietiekamības regulēšanas nolūkā tiks pakāpeniski veikta vairāku gadu laikā, vēl vairāk palielinās kredītu nodrošināšanai paredzēto rezervju apjomu un tādējādi nelabvēlīgi ietekmēs banku rentabilitāti.

Šā pētījuma rezultāti var kļūt par pamatu Kīpras Republikas reģionālo finanšu stabilitātes programmu izstrādei.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

- Kipras banku sistēmai kopumā ir pietiekama likviditāte, ņemot vērā ECB atbalstu, turklāt tā būtiskā mērā koncentrējas divu sistēmas banku (*Bank of Cyprus* un *Hellenic Bank*) ietvaros.
- Neraugoties uz to, ka uz „lētu” naudu vērstās politikas mērķis ir ekonomikas stimulēšana un zemāka procentu likme veicina augstāku pieprasījumu pēc kredītiem, Kipras banku kreditēšanas galvenais kritērijs ir aizņēmēja maksātspēja, kas ir novedis pie būtiskas kopējā kreditēšanas līmeņa pazemināšanās Kiprā.
- Kreditēšanas līmeņa pazemināšanās ir saistīta arī ar ienākumus nenesošo kredītu augsto līmeni, kas 2018. gada novembrī bija 31,8 %, turklāt aptuveni puse no visiem ienākumus nenesošajiem kredītiem veido mājāsaimniecību neatmaksātie kredīti.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. European Central Bank
URL: <https://ecb.europa.eu> [date of access 29.09.2022]
2. European Commission. Stability and growth Pact. URL: <https://ec.europa.eu> [date of access 31.08.2023]
3. Ministry of Finance. Stability Programme 2019-2022. URL: <http://mof.gov.cy> [date of access 31.08.2023]
4. Central Bank of Cyprus. URL: <https://www.centralbank.cy> [date of access 29.10.2023]
5. Central Bank of Cyprus. URL: <https://www.centralbank.cy> [date of access 29.10.2023]
6. Ministry of Finance.
URL: <http://mof.gov.cy> [date of access 08.10.2020]
7. Central Bank of Cyprus. URL: <https://www.centralbank.cy> [date of access 29.10.2023]
8. Central Bank of Cyprus. URL: <https://www.centralbank.cy> [date of access 31.08.2023]
9. Central Bank of Cyprus. URL: <https://www.centralbank.cy> [date of access 31.08.2023]
10. Central Bank of Cyprus. URL: <https://www.centralbank.cy> [date of access 31.08.2023]
11. Statistical service of Cyprus. Statistical abstract 2005. <http://www.cystat.gov.cy/mof/cystat> [date of access 31.08.2020]
12. Central Bank of Cyprus.
URL: <https://www.centralbank.cy> [date of access 31.08.2023]
13. Ministry of Finance. Stability Programme 2019-2022.
URL: <http://mof.gov.cy> [date of access 31.08.2023]
14. Central Bank of Cyprus. URL: <https://www.centralbank.cy> [date of access 31.08.2023]

VALSTS UN KREDĪTIESTĀŽU SADARBĪBAS ĪPATNĪBAS KIPRĀ IENĀKUMUS NENESOŠO KREDĪTU PROBLĒMU RISINĀŠANAS JOMĀ: SOCIĀLAIS ASPEKTS

Mg. oec. **Tatjana Ptašica**
Baltijas Starptautiskā akadēmija
tatjana.ptc@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Valsts veidošanās par sociālu valsti ir jebkura demokrātiska valsts pārvaldes režīma sastāvdaļa. Tādas valstis kā Vācija, Francija, Spānija, Zviedrija un Lielbritānija, pasludinot sevi par sociālām valstīm, ir sasniegušas ievērojamus pozitīvus rezultātus augstu dzīves standartu nodrošināšanā. Līdztekus lielajām Eiropas valstīm aktīva sociālā politika tiek īstenota arī Kipras Republikā. Sociālo politiku veido uz noteiktu sociālo problēmu risināšanu vērstu programmu komplekss. Lai atbalstītu no krīzes cietušās maznodrošinātās ģimenes, kas ir spiestas ik mēnesi veikt hipotekāro kredītu maksājumus, kā arī samazinātu ienākumus nenesošo kredītu (*non-performing loans, INK*) īpatvaru vietējo Kipras banku bilancē, Eiropas Komisija ir apstiprinājusi Kipras shēmas ESTIA iedarbināšanu. 2019. gada beigās mājsaimniecību neatmaksātie kredīti pārsniedza 50 % no visiem ienākumus nenesošajiem kredītiem, un tas negatīvi ietekmēja ekonomisko un sociālo situāciju Kiprā.

Tādējādi pētījuma tēmas aktualitāte ir saistīta ar pašreizējo ienākumus nenesošo kredītu līmeni komercbankās, kas joprojām ir ļoti augsts un rada finanšu nestabilitātes riskus Kiprā.

Pētījuma mērķis ir identificēt un novērtēt valsts un kredītiestāžu sadarbības īpatnības, lai risinātu mājsaimniecību neatmaksāto kredītu problēmas Kiprā un sniegtu atbalstu personām, kuras nosaka valsts sociālo un finanšu politiku, nodrošinot problēmu un pretrunu pārvaldību tās īstenošanas gaitā.

Pētījuma metodoloģiskais pamats ir ekonomiskās, sistēmiskās, salīdzinošās, formāli loģiskās un statistiskās analīzes metožu kopums, kas tiek izmantos izvirzītā mērķa sasniegšanai.

Pētījuma rezultāti liecina, ka, no vienas puses, 2019. gadā aizsāktā programmas ESTIA īstenošana novedīs pie morālā riska palielināšanās, savukārt, no otras puses, ESTIA ir izdevīga bankām, jo, kaut arī valdība segs trešdaļu no kredīta izmaksām, bankas vienalga atgūs „lauvas tiesu”.

Atslēgvārdi: Kipras finanšu sistēmas stāvoklis, sociālā politika, ienākumus nenesošie kredīti, mājsaimniecību neatmaksātie kredīti, komercbankas, sociālā programma

АННОТАЦИЯ

Становление страны, как социального государства, является неотъемлемой частью любого демократического режима государственного управления. Такие страны как Германия, Франция, Испания, Швеция и Великобритания, провозгласив себя социальными государствами, добились больших положительных результатов в плане достижения высоких стандартов жизни. В Республике Кипр, наряду с крупными европейскими странами, также проводится активная социальная политика. Социальная политика представляет собой комплекс социальных программ, нацеленных на решение той или иной социальной проблемы. Таким образом, для поддержки пострадавших от кризиса малообеспеченных семей, вынужденных платить ежемесячные ипотечные взносы, а также для снижения доли невозвратных кредитов (*non-performing loans, NPLs*) на балансе местных кипрских банков, европейская комиссия утвердила запуск кипрской схемы «Estia». На конец 2019 года невозвратные кредиты домохозяйств превышали 50% от всех невозвратных кредитов, что негативно сказывалось на экономической и социальной ситуации Кипра.

Таким образом, актуальность темы исследования обусловлена текущим уровнем невозвратных кредитов в коммерческих банках, который остается очень высоким и создает риски финансовой нестабильности на Кипре. Целью исследования является выявление и оценка особенностей взаимодействия государства и кредитных учреждений для решения проблем невозвратных кредитов домохозяйств на Кипре и оказание помощи лицам, определяющим социальную и финансовую политику государства в наблюдении за проблемами и противоречиями в ходе ее реализации.

Методологической основой исследования является совокупность экономического, системного, сравнительного, формально логического и статистического методов анализа, используемых для достижения поставленной цели.

Результаты исследования также показывают, что запуск программы «Эстиа» (ESTIA) в 2019 году приведет с одной стороны к увеличению морального риска, с другой стороны «Эстиа» выгодна банкам, так как несмотря на то, что правительство будет покрывать треть выплат по кредиту, банки все равно получают львиную его долю обратно.

Ключевые слова: состояние финансовой системы Кипра, социальная политика, невозвратные кредиты, невозвратные кредиты домохозяйств, коммерческие банки, социальная программа

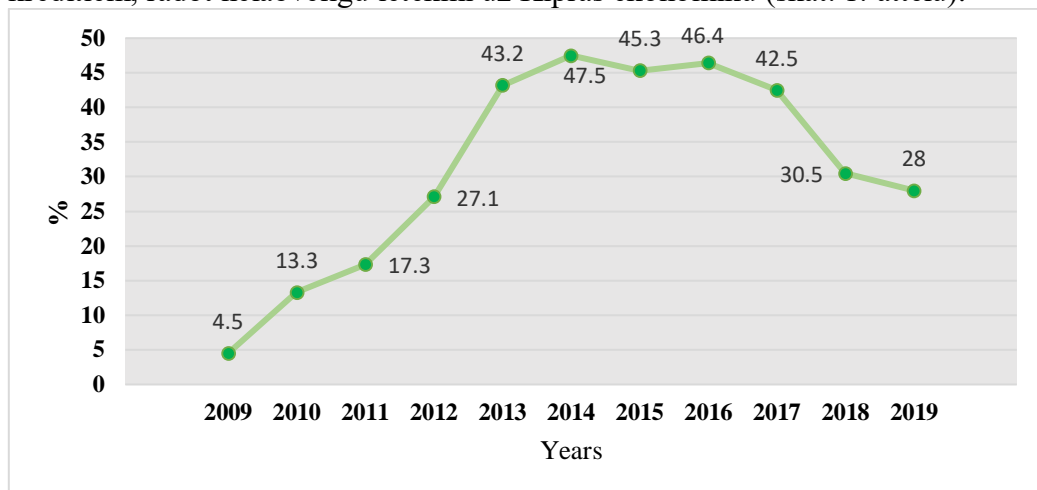
IEVADS. INTRODUCTION

Jēdzienu „sociāla valsts” kā zinātnisku kategoriju 19. gadsimta beigās ieviesa Lorencs fon Šteins (*Lorenz von Stein*) [1], tajā kā galvenās idejas ietverot vienlīdzību un brīvību. Sociālai valstij, īstenojot varas funkcijas, jāatbalsta un jānodrošina absolūta visu klašu tiesību vienlīdzība, kā arī visu pilsoņu ekonomiskais un sociālais progress. Radikālā veidā Šteina idejas tika attīstītas Ādolfa Vāgnera (*Adolph Wagner*) darbos kā „vispārējās labklājības valsts”. Vāgners ierosināja mierīgu (nerevolucionāru) pārveidi, kas ietver ekonomikas infrastruktūras nozaru (dzelzceļu, ieguves rūpniecības, finanšu organizāciju) pilnīgu nodošanu valsts pārziņā un strādnieku klases integrāciju [2].

Sociāli orientētas ekonomikas pamatelements ir aktīva valsts darbība pilsoņu sociālās aizsardzības jomā, kā arī tirgus ekonomika, kas balstās uz privātā kapitāla iniciatīvas un akumulē līdzekļus sociālo programmu īstenošanai.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

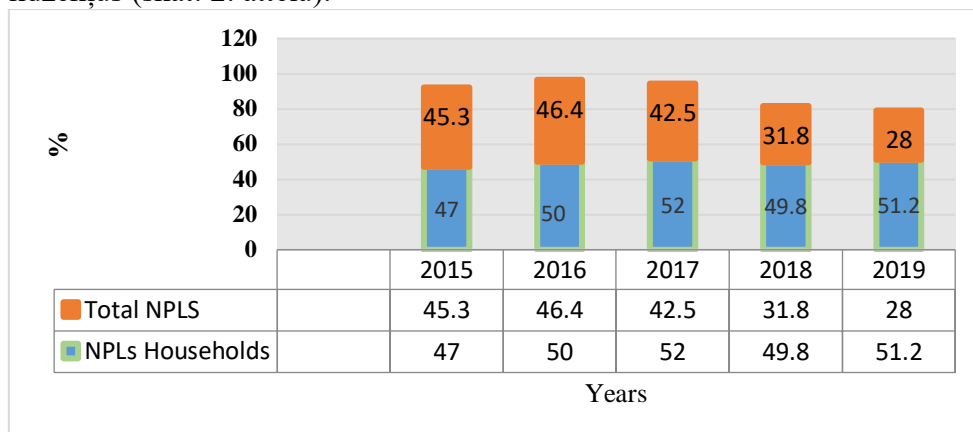
Programmas ESTIA mērķis ir sniegt palīdzību, atbalstu un aizsardzību tiem pilsoņiem, kuri ir ņēmuši kredītus pret sava pamatmājokļa ķīlu. Vienlaikus ESTIA palīdzēs banku sistēmai samazināt ienākumus nenesošo kredītu (INK) apjomu. Noteiktā laikā tie pārsniedza pat 47 % no visiem kredītiem, radot nelabvēlīgu ietekmi uz Kipras ekonomiku (skat. 1. attēlu).

1. attēls. Ienākumus nenesošo kredītu īpatsvars kredītu kopējā bruto apjomā Kiprā (%), 2009.–2019. gads

Sastādījusi autore, balstoties uz [3, 4]

Saskaņā ar Kipras novērtējumu, ņemot vērā situāciju 2017. gada 30. septembrī, tiesības piedalīties programmā ESTIA ir neatmaksātiem kredītiem ar kopējo bruto vērtību līdz 3,4 miljardiem eiro [5]. Tā kā valstī, kurā 2018. gada novembra beigās INK kopējais apjoms bija 11,2 miljardi EUR un no tā kopumā 5,17 miljardus eiro veidoja mājsaimniecību kredīti, var teikt, ka mērķis attaisno līdzekļus (skat. 2. attēlu).

2. attēls. Mājsaimniecību neatmaksāto kredītu īpatsvars kopējā ienākumus nenesošo kredītu apjomā Kiprā (%), 2015.–2019. gads
Sastādījusi autore, balstoties uz [6]

Turklāt saskaņā ar Kipras varasiestāžu veikto novērtējumu valstij tās pilnīgas līdzdalības un aizņēmēju atbilstības gadījumā 25 gadu laikā tas izmaksās kopumā maksimāli 815 miljardus eiro (aptuveni 33 miljonus eiro gadā) jeb 4 % no 25 gadu IKP (0,2 % gadā). Maksājumi ESTIA ietvaros no Kipras Republikas valsts kases sāksies 2020. gada martā [7].

Varasiestādes arī sagaida, ka ESTIA izmaksas neizraisīs valsts parāda palielināšanos vai valsts nodokļu un budžeta politikas neizpildi.

ESTIA ir paredzēta uz mājsaimniecībām, kuru īpašnieki atbilst šajā programmā noteiktajiem trim kritērijiem [8]:

1. pretendenta ienākumi (pirms nodokļu nomaksas) gadā nedrīkst pārsniegt:

- 60.000 eiro, ja ģimenē ir četri apgādājami (nepilngadīgi bērni, studenti, nestrādājoša sieva, pieauguši bērni invalīdi u.tml.);
- 55.000 eiro – ģimenēm ar trim apgādājamiem;
- 50.000 eiro – ģimenēm ar diviem apgādājamiem;
- 45.000 eiro – ģimenēm ar vienu apgādājamo;
- 35.000 eiro – pāriem bez apgādājamiem;
- 20.000 eiro – vientuļiem cilvēkiem bez bērniem;

2. pretendenta pārējās kustamās un nekustamās mantas vērtība 2016., 2017. un 2018. gadā nedrīkst pārsniegt 80 % no iekļātā nekustamā īpašuma, kurā dzīvo parādnieks un viņa ģimene, tirgus vērtības;

3. kredīta saņemšanai bankā iekļātās mājas vai dzīvokļa vērtība, kas tiek noteikta, balstoties uz tirgus cenas, nedrīkst pārsniegt 350.000 eiro.

Tiesības piedalīties ESTIA ir ne tikai Kipras Republikas pilsoņiem, bet arī citu Eiropas Savienības dalībvalstu pilsoņiem, kuri pastāvīgi dzīvo Kiprā kopš 2013. gada, iekļātā nekustamā īpašuma,

kurā dzīvo parādnieka ģimene, īpašniekiem un aizņēmējiem, kuru kredītus Kipras bankas ir līdz 2017. gada 30. septembrim atzinušas par ienākumus nenesošiem. Ja parādniekam pieder vairāk nekā 10.000 eiro vai vairāk nekā 20 % no kopējās īpašuma vērtības (izņemot māju, kurā dzīvo ģimene un kura ir iekļāta bankā), summu, kas pārsniedz 10.000 eiro, nāksies izmantot kredīta dzēšanai, pirms banka to pārstrukturēs un pretendents varēs piedalīties programmā ESTIA.

No vienas puses, ESTIA ir vērsta uz to, lai tiktu rasts sociāli pieņemams risinājums problēmai, kas saistīta ar mājsaimniecību pārmērīgajiem parādiem bankām, un, no otras puses, tā sekmēs INK apjoma samazināšanos Kipras bankās. Saskaņā ar programmas un ESTIA nosacījumiem pēc aizņēmumu pārskatīšanas starp aizņēmējiem un bankām valsts finansēs mājsaimniecību ikmēneša iemaksas 1/3 apmērā, savukārt 2/3 būs jādzēš pašām mājsaimniecībām [9].

Ministru padome sākotnēji apstiprināja programmu ESTIA 2018. gada jūlijā, bet 2018. gada novembrī tika noteikti stingrāki atbilstības kritēriji dalībai programmā. Pēdējie, bet vienlaikus svarīgākie tās atbalstītāji, kas aicina mainīt ESTIA atbilstības kritērijus, ir Kipras starptautiskie kreditori. Eiropas Komisijas, Eiropas Stabilizācijas mehānisma, Eiropas Centrālās bankas un Starptautiskā Valūtas fonda pārstāvji mudināja Kipras valdību noteikt stingrākus atbilstības kritērijus dalībai ESTIA, lai mazinātu draudus, kas saistīti ar morālo risku un taisnīguma problēmām. Tādējādi šīs programmas galvenā pretruna ir tāda, ka, no vienas puses, tās mērķis attaisno līdzekļus, savukārt, no otras puses, ESTIA saasina morālos riskus un kalpo kā „stratēģisko nemaksātāju subsidēšanas programma”.

Patlaban ESTIA īstenošana un elektronisko izsoļu ieviešana Kiprā ir iestrēgušas juridiskajos un procedūras jautājumos. Bija plānots, ka personu, kuras nav atmaksājušas kredītus, nekustamie īpašumi tiks pārdoti elektroniskā veidā rīkotā izsolē, turpretī parādnieka pamatmājoklis tiks aizsargāts ar ESTIA palīdzību. Taču pagaidām nekas nav īstenots, jo vēl nav gatavas attiecīgās tiešsaistes platformas.

Tiesiskie jautājumi skar galvenokārt aizņēmēju personas datu nosūtīšanu uz platformu, ar kuras starpniecību tiks elektroniskā veidā iesniegti pieteikumi dalībai shēmā.

Vēl viens kavēšanās iemesls ir saistīts ar memorandu, kas bankām būs jāparaksta ar valdību. Memorands atrodas Juridiskajā dienestā, kur notiek tā izskatīšana, secīgi aplūkojot visus noteikumus un atzīmējot virkni juridisku neskaidrību.

Trešais kavēšanās iemesls acīmredzot ir tāds, ka ir jāapstrādā tūkstošiem lietu, kuras tiks iekļautas ESTIA. Cita starpā tiek veikti pasākumi, lai vienkāršotu pieteikumu izskatīšanas procedūru. Ieinteresētajām pusēm ir jāiesniedz pārāk liels skaits dokumentu, kā arī citi dati saistībā ar kredīta pārstrukturēšanu un par neatmaksātā kredīta nodrošinājumu kalpojošā un programmā ESTIA iekļaujamā īpašuma novērtēšanu.

Tādējādi programmas ESTIA, kuras mērķis ir sniegt atbalstu ievainojamākajiem mājokļu īpašniekiem, īstenošana joprojām nav sāka. Atlikta ir arī elektronisko izsoļu darbības sākšana. Šie divi jautājumi ir savstarpēji saistīti, jo, no vienas puses, elektroniskās izsolē tiks pārdots aizņēmēju, kuri neveic bankai aizdevumu atmaksu, īpašums. No otras puses, ESTIA nodrošinās aizsardzības tīklu tiem aizņēmējiem, kuri nespēj dzēst savus kredītus.

Finanšu ministrija ir sagatavojusi ESTIA ieviešanas plānu ar astoņiem noteiktiem grafikiem, no kuriem neviens nav izpildīts. Aizkavēšanās bija saistīta arī ar shēmas kritēriju izmaiņām, ko pieprasīja Eiropas Komisijas Konkurences ģenerāldirektorāts. Sākotnēji aizņēmēju pieteikumu iesniegšanai bija jābūtu 2018. gada 1. decembrī un jānoslēdzas 2019. gada 28. februārī, taču tas nenotika. Ministru kabinets lēma pagarināt pieteikumu pieņemšanas dalībai projektā ESTIA termiņu līdz 2019. gada beigām.

Jānorāda, ka pieteikumu iesniegšanas aizkavēšanās dēļ nāksies pārcelt arī pārējos grafikus, ieskaitot banku pieņemamības kritēriju novērtējumu un pieteikumu akceptēšanu no attiecīgā valsts resora puses.

Kas attiecas uz elektroniskajām izsolēm, valdība sākotnēji plānoja to īstenošanu apmēram laikā no 2019. jūnija līdz septembrim, taču tagad arī tā ir atlikta līdz 2019. gada ceturtajam ceturksnim.

Programmai ESTIA ir pretinieki, kuri apgalvo, ka ESTIA veicina nevienlīdzību likuma priekšā: valdība un politiskās partijas mudina pilsoņus nedzēst savus aizņēmumus, aizstāvot savu galveno mājokli, bet pēc tam par to atlīdzina, piespiežot bankas piešķirt tiem atlaides aizdevuma vērtībā, turklāt liekot nodokļu maksātājiem arī netieši samaksāt to daļu.

Darbu ar ienākumus nenesošajiem kredītiem apgrūtina arī neprecīzie Kipras Zemesgrāmatas dati un grūtības banku aktīvu novērtēšanā. Nedz mājsaimniecībām, nedz nekustamo īpašumu attīstītājiem nav motivācijas dzēst savus kredītus, un vienlaikus bankas negribīgi piekrist ilgstošām procedūrām, labāk izvēloties gaidīt mājokļu cenu paaugstināšanos.

Precīzu skaitļu pagaidām nav, taču ir zināms, piemēram, tas, ka līdz 2019. gada 27. novembrim *Bank of Cyprus* ir pieņēmusi tikai aptuveni 100 pieteikumu, bet to kopējais skaits visās bankās ir apmēram 1200. Taču Finanšu ministrija prognozēja, ka līdz 15. novembrim bankas saņems no 10 līdz 15 tūkstošiem iesniegumu.

Saskaņā ar Pamatmājokļu aizsardzības asociācijas (*First Home Protection Association*) paziņojumu saistībā ar projektu ESTIA projektu kļūst daudz baumu, kas norāda uz nepietiekamo uzticēšanos kredītiestādēm, kuras cēlonis ir „banku nesodāmība pagātnē”.

No otras puses, Pamatmājokļu aizsardzības asociācija norāda, ka patiešām mēdz būt gadījumi, kad pašas bankas liek šķēršļus aizņēmēju dalībai projektā ESTIA. Faktiski uz klientiem tiek izdarīts spiediens, lai panāktu, ka viņi izmanto pašas bankas piedāvāto pārstrukturēšanas plānu.

Negodprātīgi bankas darbinieki apgalvo klientiem, ka gadījumā, ja valsts noraidīs viņu pieteikumu dalībai ESTIA, viņi vairs nevarēs piedalīties citos parāda pārstrukturēšanas plānos, kas nozīmē, ka mājoklis būs jāpārdod.

Visbeidzot, trešais iemesls ir tas, ka „princiipiālie nemaksātāji” vienkārši atsakās maksāt savu kredītu – vienalga, programmas ESTIA vai jebkuras citas programmas ietvaros.

Rezultātā Pamatmājokļu aizsardzības asociācija secina, ka dažādām ministrijām ir labāk jāinformē cilvēki par projektu un jāsniedz palīdzība saistībā ar pieteikumu aizpildīšanu un iesniegšanu.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Ienākumus nenesošo kredītu turpmāka samazināšana ir viens no mūsdienu stabilizācijas politikas prioritārajiem virzieniem Kiprā. Ir svarīgi, lai noteiktās jomās pastāvošās problēmas neizraisītu traucējumus finanšu sistēmā un augstas sociālās izmaksas no finanšu nestabilitātes vai finansiālā sloga viedokļa.

Kipras valdība cer, ka 2018. gadā veiktie grozījumi tiesību aktos, kas regulē maksātnespēju un piedziņu, kā arī programmas ESTIA īstenošanas sākšana 2019. gadā, sniedzot valsts finansiālo atbalstu mājsaimniecību parādu pārstrukturēšanai, palīdzēs ātrāk samazināt ienākumus nenesošo kredītu līmeni.

Būtībā programma ESTIA nozīmē to, ka bankas savās bilancēs varēs veidot ievērojami mazākas rezerves, un tas lika daudziem kritiķiem uzlūkot shēmu ESTIA kā „slepenu palīdzību” bankām. Pēc aizņēmuma pārskatīšanas aizņēmēja un bankas starpā valsts finansēs 1/3 no ikmēneša iemaksas, kas nozīmē, ka bankas atgūs ievērojamu aizdevumu daļu, kamēr privātie fondi, atpērkot ienākumus nenesošos kredītus, maksā tikai par 15 % no to nominālvērtības. Šī shēma izpelņijās kritiku no opozīcijas partiju un darba devēju puses, un to skeptisku uztvēra Starptautiskais Valūtas

fonds, brīdinot par morālo risku, kas saistīts ar augstajām robežvērtībām attiecībā uz ienākumiem un iekšējā īpašuma vērtību.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Papildus iepriekš izklāstītajam pētījuma rezultāti ļāva konstatēt nepilnības valsts institūciju darbā saistībā ar programmas ESTIA īstenošanu.

Balstoties uz iepriekš teiktā, šā referāta autore piedāvā:

1. banku sistēmā analizēt reālās aizņēmēju parādu atmaksas iespējas kopumā, nevis izolēti (piemēram, aplūkojot tikai ar mājokli saistītos kredītus);
2. ieviest vienotus lēmumu pieņemšanas noteikumus un aizņēmēju dzīvotspējas novērtējuma kritērijus, kas universāli jāpiemēro visām iesaistītajām bankām;
3. pievienot noteikumus par pieņemamības kritēriju pārskatīšanu ar regulāriem intervāliem nākotnē.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Stein L. von. Geschichte der Sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage. Bd. Leipzig, 1850. S. 204.
2. Wagner A. (1883), Three Extracts on Public Finance, translated and reprinted in R.A. Musgrave and A.T. Peacock (Eds), Classics in the Theory of Public Finance, London: Macmillan 1958.
3. Statistical service of Cyprus. Statistical abstract 2005. <http://www.cystat.gov.cy> [date of access 31.08.2023]
4. Central Bank of Cyprus
URL: <https://www.centralbank.cy> [date of access 04.06.2023]
5. European Commission. URL: <http://mof.gov.cy> [date of access 06.06.2023]
6. Central Bank of Cyprus
URL: <https://www.centralbank.cy> [date of access 06.06.2023]
7. European Commission. URL: <http://mof.gov.cy> [date of access 06.06.2023]
8. Ministry of Finance of Cyprus
URL: <http://mof.gov.cy> [date of access 06.06.2023]
9. European Commission.
URL: <http://mof.gov.cy> [date of access 06.06.2023]

SUSTAINABLE TOURISM AND POVERTY ALLEVIATION IN REPUBLIC OF ARMENIA

Tatevik Sargsyan

PhD in Economics, Associate Professor
Republic of Armenia, Yerevan
Eurasia International University
tatev.sargsyan@eiu.am

ABSTRACT

In this article, the author critically analyzes the potential of tourism in Armenia as a tool to combat poverty, based on a review of foreign literature and the experience of other countries, in order to identify the main mechanisms through which sustainable tourism can help reduce poverty. The problems of tourism development in Armenia were also discussed and recommendations for overcoming these problems were presented.

Keywords: sustainable development, tourism, poverty

АННОТАЦИЯ

В данной статье автор критически анализирует потенциал туризма в Армении как инструмента борьбы с бедностью, на основе обзора зарубежной литературы и опыта других стран, чтобы выявить основные механизмы, с помощью которых устойчивый туризм может помочь снизить уровень бедности. Также были обсуждены проблемы развития туризма в Армении и представлены рекомендации по преодолению этих проблем.

Ключевые слова: устойчивое развитие, туризм, бедность

INTRODUCTION

The modern global economy is volatile, affecting nations' social and economic development. Many regions are still struggling with the COVID-19 pandemic's impact. The global economic downturn has worsened social issues in many countries, including Armenia. This has led to a decline in living standards, rising poverty levels, and environmental degradation. In these circumstances sustainable tourism is a crucial tool for poverty reduction in some regions of Armenia.

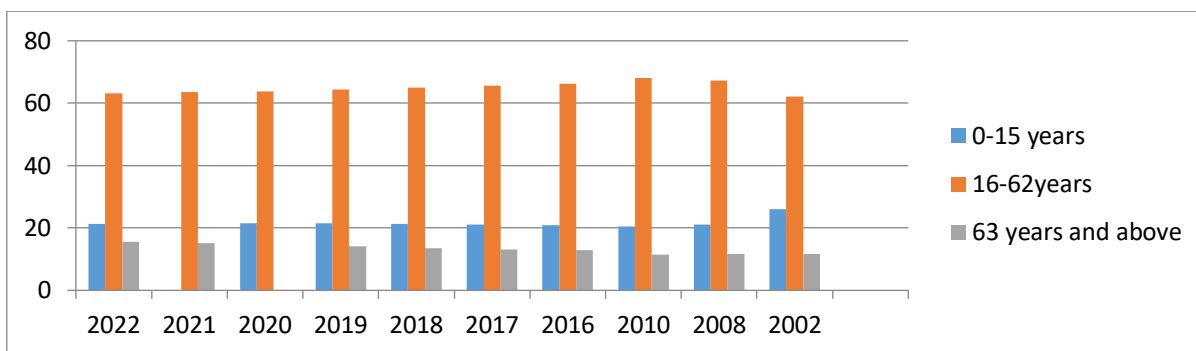
BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Sustainable tourism, as defined by the United Nations Environment Programme (UNEP) and the World Tourism Organization (UNWTO), is a responsible travel practice that takes into account its current and future economic, social, and environmental impacts. It aims to address the needs of visitors, the tourism industry, the environment, and host communities in a balanced and harmonious manner. In essence, sustainable tourism strives to minimize the negative consequences of tourism activities while maximizing their positive benefits. This necessitates a comprehensive approach that considers the environmental, social, and economic dimensions of tourism.

Poverty has been a persistent companion of human civilization's development. Even in the 21st century, poverty levels have not declined; instead, the COVID-19 pandemic has further broadened the definition of "poverty."

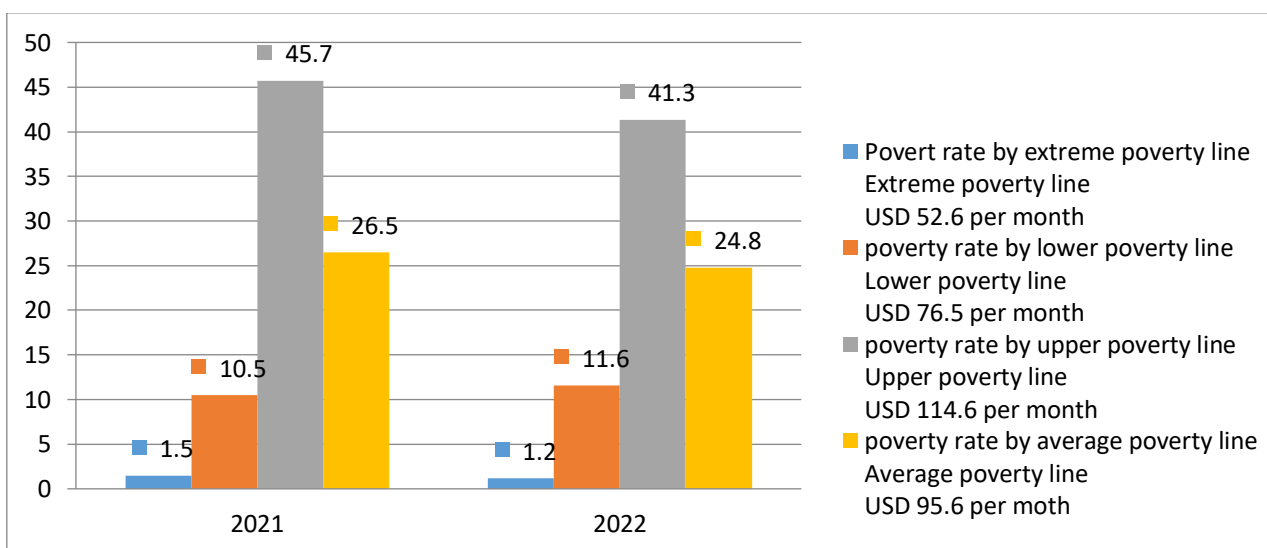
A key indicator used to assess the well-being and living standards of a country's population is the poverty rate. Poverty manifests itself in various ways and encompasses various aspects of

life, including consumption, food security, health, education, rights (such as the right to vote), security, a life and work of dignity.

Figure 1: Age Structure of Population, by Main Age Groups RA, 2002-2022[4]

At the start of 2022, Armenia's working-age population (16-62 years old) accounted for 63.1%, individuals below working age (0-15 years old) comprised 21.4%, and those above working age (63 years and older) made up 15.5% of the total population. In 2021, Armenia had 585 elderly and underage individuals per 1,000 working-age residents.

Figure2: Poverty Rate and Poverty Lines in RA, 2021-2022 [4]

According to the World Bank, 10% of Armenia's population live below the national poverty line of \$3.65 per day in 2022. This represents a decrease from 22% in 2002.

In rural areas, the poverty situation is even worse. This index is higher than 33% [4], but given the limitations of this study, we cannot delve into all aspects of poverty. Therefore, as a crucial approach to tackling poverty, we emphasize the significance of understanding multidimensional poverty which is 20.7%. In 2010, it stood at 41.2%, while in 2018, it dropped to 23.6% complements.

However, despite the progress in poverty reduction the poverty rate remains high, and households are still vulnerable to shocks.

The Millennium Declaration of the United Nations identified poverty alleviation as one of the most compelling challenges the world is facing in the 21st Century and Tourism is considered as one of the most important sources of foreign exchange earnings and job creation in many poor and developing countries. The World Tourism Organization is convinced that the power of tourism – one of the most dynamic economic activities of our time – can be more effectively harnessed to address the problems of poverty more directly. For this reason WTO decided to produce this report on Tourism and Poverty Reduction [1]. Moreover, attacking poverty is a critical component of sustainable development and putting poor people and poverty at the centre of the sustainability must be undeniable fact.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Every crisis is eventually surmounted, but new ones will emerge with unique characteristics and necessitate innovative solutions. Opportunities for poverty reduction can be gleaned from a country's macroeconomic development patterns. However, considering the region's intricate economic, political, and social circumstances, the focus should be shifted toward employing more sustainable and safer tools for improvement.

The social challenges discussed above, prevalent not only in Armenia but also on a global scale, are most acute in rural areas. The rate of extreme poverty in rural areas is roughly twice as high as in urban areas. In Armenia, 36.1% of the population resides in rural areas [3].

The tourism industry holds immense potential to address many social issues in Armenia, particularly by providing additional income to the rural population through the development of sustainable tourism.

The Tumanyan community/population of 6,470/ in Lori Province serves as a compelling case study for poverty alleviation through tourism. The working-age population (18-63 years old) makes up 69% of the total, indicating the potential for a significant workforce to contribute to the tourism industry. However, the unemployment rate stands at around 32%, highlighting the need for sustainable and inclusive tourism development strategies.

Despite these challenges, the region's natural beauty, characterized by forested mountains, gorges, and valleys, presents a tremendous opportunity for tourism development.

The Tumanyan community's rich cultural heritage, evident in its traditional crafts, cuisine, and folklore, further enhances its appeal to tourists seeking authentic experiences.

Moreover, the community's close-knit nature and hospitality provide a welcoming environment for visitors.

To effectively leverage tourism as a tool for poverty alleviation, the Tumanyan community must carefully consider its unique set of strengths, weaknesses, opportunities, and threats

SWOT analysis of Tumanyan community as a destination

<i>strengths</i>	<i>weaknesses</i>
<ul style="list-style-type: none"> ➤ historical and cultural monuments ➤ beautiful, ecologically intact nature ➤ eco-diversity: forest-covered and rocky mountains, gorges and valleys ➤ mild climatic conditions ➤ telecommunication, electricity and water supply ➤ availability of water resources 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ damaged landscapes ➤ unattractive pavilions ➤ high unemployment rate ➤ low educational level of the population ➤ unequal development of infrastructure/ intra-community roads, intra-community transport, shops, hotels, etc./ ➤ almost absence of public food outlets

<ul style="list-style-type: none"> ➤ presence of external (night) lighting systems in all villages of the community ➤ being not far from the highway ➤ being close to the railway station 	
<i>opportunities</i>	<i>threats</i>
<ul style="list-style-type: none"> ➤ sufficient supplies of fresh and mineral water ➤ favorable conditions for the organization of climate therapy ➤ favorable conditions for the organization of various forms of winter sports ➤ necessary conditions and potential for the development of agritourism, ➤ availability of conditions for the development of mountain and bicycle tourism, ➤ construction and operation of smart barns ➤ use of the potential of forests from the point of view of organized collection of berries and medicinal plants ➤ existence of potential for the development of beekeeping 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ a damaged landscape caused by anthropogenic factors (the picturesque Marts River is drying up and flooding in places due to the operation of hydroelectric power plants/, ➤ massive deforestation, ➤ being in an unstable seismic zone, ➤ increasing level of emigration from the community, ➤ about 52% of the community's working population does not have manual labor ➤ Improper and uneven development of infrastructure in the villages of the community / presence of garbage collection, sewage, gas, and other problems / ➤ Inefficient use of pastures

The table clearly demonstrates the potential of tourism to become a leading and promising economic sector for the community. Tourism is an extremely competitive sector of the economy, and in order to face competition in the market, tourist destinations must deliver superior value to visitors. This depends on many aspects of working in unity. It is obvious that the community has all the necessary factors to develop both agritourism, mountain and water tourism.

However, the lack of an organized and responsible management system hinders the realization of this potential. Therefore, I propose establishing a Destination Management Organization (DMO) to effectively represent and manage the community as a tourist destination. The "State-Private Partnership" model would be an appropriate framework for this endeavor. The environmental analysis reveals multiple challenges facing the community, and their resolution largely depends on the involvement of state bodies.

Usually, the public sector plays a key role in promoting the development of a destination by providing basic infrastructure, and if at this stage, state and local governments ensure the availability of infrastructure, it will increase the attractiveness of the community for the private sector to implement marketing policies to promote the community as a tourist destination.

A DMO must establish partnerships and collaborations with a wide range of organizations, individuals and a local community to achieve its goals.

CONCLUSION

In conclusion, the establishment of a DMO, operating under the SPP model, presents a promising pathway for the community to harness its tourism potential and address existing challenges. By fostering collaboration between the public and private sectors, along with active participation from local communities, the DMO can effectively manage and promote the

community as a thriving tourist destination, contributing to economic growth and improved livelihoods for all residents.

REFERENCES

1. **Tourism and Poverty Alleviation**
<https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284405497>
2. Pro-Poor Tourism: Harnessing the World's Largest Industry for the World's Poor Dilys Roe IIED
www.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/11007IIED.pdf
3. J. Tadevosyan, New poor in the 21st century? what's next?, International and Security Issues Armenian Institute-MAHI, 2022
4. Statistical Yearbook of Armenia, 2020, 2021, 2022.

КРИЗА СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ. ЛЮДИНОМІРНЕ УПРАВЛІННЯ АНТИКРИЗОВИМИ ТРАНСФОРМАЦІЯМИ І ПЕРСПЕКТИВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ

Ольга Задорожна

кандидат економічних наук, доцент,
член-кореспондент Академії економічних наук України,
член Центру українсько-європейського наукового співробітництва,
доцент кафедри міжнародної економіки та світового господарства
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
Україна
zadorozhna.karazin@gmail.com

АННОТАЦІЯ

Метою цієї статті є розкриття причин та характеристик сучасної світової фінансово-економічної кризи та обґрунтування необхідності людиномірного управління антикризовими трансформаціями у сучасному світі.

Новизна полягає у розкритті перспектив національного господарського розвитку в руслі постнекласичної економічної науки та розкритті необхідності людиномірного управління антикризовими трансформаціями в сучасному світі.

Ключові слова: архетип «свобода-відповідальність», духовно-біо-соціальна природа людини, криза сучасної економіки, розум людяності, світова фінансово-економічна криза, фінансова цивілізація, людиномірне управління, постнекласична економічна наука, стратегія духовно-ноосферо-стабільного розвитку

ABSTRACT

The purpose of this article is to reveal the causes and characteristics of the financial and economic crisis in the modern world and to substantiate the need for humane management of anti-crisis transformations in the modern world.

The novelty consists in revealing the prospects of national economic development in the direction of post-non-classical economic science and revealing the need for humane management of anti-crisis transformations in the modern world.

Keywords: archetype "freedom-responsibility", spiritual-bio-social nature of a person, crisis of modern economy, reason of humanity, world financial-economic crisis, financial civilization, human-scale management, post-non-classical economic science, strategy of spiritual-noosphere-stable development

ВСТУП. INTRODUCTION

Криза сучасної економіки актуалізувала теоретичні дискурси з його причин та наслідків. У певному контексті кризи можна розглядати як вершину айсберга, основу якого приховано у глибинних пластах сучасного соціуму. У такому разі виникає питання про сутність та можливі альтернативи суспільного розвитку, особливо в контексті існування людини, буття якої набуває сьогодні більшої, ніж раніше, невизначеності. Чим це зумовлено?

Відомий економіст, фінансовий авторитет західного світу А. Грінспен, характеризуючи глобальну економічну кризу, констатував: якщо її причини у монетарній політиці, то її можна скоригувати. Якщо ми маємо справу з глобальними силами, непідвладними особам, які ухвалюють фінансові та політичні рішення (а саме так зараз відбувається), тоді ми маємо серйозні проблеми [1]. Його слова обґрунтовані, оскільки фінанси сьогодні є не лише кількісним показником матеріально-економічного добробуту, а

й однією з головних складових суспільства. Власне, через них і формуються основні цінності, інститути, інтереси, відносини, сподівання, амбіції людей.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

У зв'язку з цим фінансово-економічну кризу слід розглядати в контексті широкомасштабних трансформацій, що відбулися у найважливіших сферах суспільного життя – соціальній, політичній, культурній, психологічній, і, звичайно, антропологічно-екзистенційній. Сутність трансформацій, що відбуваються – у безпрецедентній прозорості національно-державних кордонів та розпорощенні власності, багатства, знань, науки, інформації, технологій. Отже, й у перерозподілі відносної геополітичної могутності та енергії між державами та регіонами. Ці процеси практично зводять до мінімуму можливість раціонального контролю над подіями, що відбуваються у світі, з будь-якого одного центру.

Тим більше що самі центри (наддержави) втрачають свій вплив і зникає сам феномен наддержавності в традиційному розумінні. Ситуацію ускладнює те, що в наші дні багато важливих учасників світової спільноти – недержавні гравці. Такими є великі економічні та фінансові організації, транснаціональні банки та промислові корпорації, які не визнають державного суверенітету, але діють одночасно в багатьох країнах і мають там величезний авторитет. Одночасно утвердилася тенденція постійного зростання ваги та впливу тих об'єднань та організацій, які мають серйозні науково-технічні та фінансові потенціали. Тобто небачено зросла кількість учасників соціоекономічного буття та світового ринку, їх якісний та кількісний склад.

Водночас активно діють широкомасштабні політичні рухи – ісламські фундаменталісти, терористичні групи, антиглобалістські об'єднання, які перетворилися на важливих учасників світової політики та міжнародної діяльності. Спостерігається також тенденція нівелювання етнонаціональних, культурних, релігійних кордонів. Це призводить до втрати національних культур своєї національно-етнічної ідентичності, що призводить до багатокультурності, поліетнічності країн, суспільств, націй. Мультикультуризм став для них визначальним чинником у житті.

Серед багатьох причин, які призвели до кризового стану світового буття у його економічному вимірі та деструктивних процесів у соціополітичному та культурному житті, можна виділити дві, на наш погляд, головні:

1) зміна ціннісного світу людини та способу її мислення та сприйняття, що зумовлює неможливість дійти розуміння синергетичного змісту світової економіки, яка за основними принципами її формування та функціонування є відкритою, складною, нерівноважною і в силу цього незавершеною системою, що характеризується високим рівнем динамічності, нестійкості та невизначеності;

2) колосальне зростання ролі та значення фінансово-монетарного фактора у всіх сферах життя світової спільноти. Скрізь, у міру затвердження імперативів «економічного суспільства», утвердився «грошовий устрій». Вже ніхто не сумнівається, незважаючи на надію на абстрактне «добро», що не зрештою, а насамперед визначальним є «цікавість», «зручність», оскільки «логоцентризм» поступився місцем «телоцентризму». Це сталося тому, що економіка стала фінансовою, що стала «космополітичним модулем», спільнотою людей, що активно діють, пов'язаних між собою проектами, контрактами, діловими контактами та засобами телекомунікації.

Цей новий світ формує свій власний глобальний проект – надвідкрите суспільство «фінансової цивілізації», в мережевих глибинах якої «розкривається» централізоване місце

існування, стикається раціональне та ірраціональне, породжуючи нові ризики та виклики. Відкриваються інші несподівані обрії цивілізаційних вимірів. Їхню сутність становлять гроші. Про це свідчить, зокрема, трансформація цінностей у бік економічних пріоритетів. Особливий колорит та специфіку сучасного стану світової економіки («хаос», якщо використовувати синергетичну термінологію) надає, крім глобалізації та інтернаціоналізації, інформатизація. Разом вони сприяють «прискоренню» часу, «ущільненню», «ущемленню» ойкуменічного простору, який дедалі меншає. Тим самим істотна перевага надається динаміці над статикою. Таку ситуацію Дж. Розенау називає "турбулентним станом", для якого характерний високий рівень складності, динамізм, прискорення темпів розвитку [2].

Саме це є однією з вирішальних змін ціннісних орієнтацій людини. Ця зміна зумовлена новими винаходами, інноваціями, політичною нестабільністю, тероризмом; перетворенням, завдяки

Глибокий аналіз концепцій сталого розвитку та ноосфери показав, що вони мають технократичний характер, коли людина традиційно залишається засобом нарощування прибутку та капіталу. На це спрямоване традиційне економічне мислення, головними постулатами якого є модель економічної людини, біосоціальна природа людини, економіка як головна система підкорення всіх суспільних відносин, а також прагнення фінансово-інтелектуальної влади до абсолютного панування. Однак інший погляд на людину, її внутрішню природу та роль у суспільному відтворенні надає нова постнекласична економічна наука, що вивчає людинорозмірні комплекси [3]. Основними новими основами такого дослідження є розуміння єдиної трипостасної – духовно-біо-соціальної природи людини, архетипу «свобода-відповідальність», що є передумовою розгортання цілісного господарства людиною, гіпотези про уном людяності [4], який висхідно спрямовує все благосне життя homo sapiens. При цьому ці три рефлексивні постулати дозволяють стверджувати, що людина проявляється цілісно лише тоді, коли духовна іпостась є тим запліднюючим глибинним уномом, який висхідно задає якості, здібності та внутрішні мотиви саме людини, які мають розгортатися в процесі цілісної господарської життєдіяльності кожного.

У цій площині постає перед людиною досить чітке завдання пізнання свого внутрішнього духовного світу, який певним чином кодує інакше можливе у духовно-ідеальній площині, а потім намагається створювати його через свою творчу діяльність як процес об'єктивації. При правильному розумінні внутрішнього духовного світу та свідомій реалізації такого розуміння відбувається процес одухотворення, олюднення дійсності, що сьогодні у глобальному кризовому світі стає рівнозначним виживанню та порятунку людства, а також охороні Природи як необхідного середовища для життєдіяльності людини.

Якщо ж перейти тепер до більш загальної проблеми виживання людства, то на перший план висувається розробка відповідної стратегії господарювання, яка б дозволила вирішити вкрай гострі протиріччя справжнього в руслі людських цінностей життєдіяльності людини/людства. Річ у тім, що неоліберальні реформи, за тверезого роздуму, не призвели ні до прискорення процесів демократизації (що почалися задовго до неолібералізму...), ні до сталого економічного зростання. Більше того, «якщо скористатися афористичним висловом британського економікогеографа Девіда Харві, постає питання про «порятунок капіталізму від неолібералізму», про стабілізацію та «оцивілізованість» світових ринків» [5]. У цьому слід зазначити, що у традиційне полі наукового пошуку незмінно втручаються і метафізичні міркування, бо, з одного боку, кожній зміні наукової парадигми передують метафізичні осмислення змін; з іншого боку, постнекласична економічна наука є людиномірною, тобто

виходить із наявності внутрішнього духовного світу людини, а тому одним із його головних принципів є взаємодія наукового та позанаукового знання.

Необхідність створення нової стратегії національного господарського розвитку для зростання добробуту народу вказує на те, що її фундамент має будуватися на духовно-моральних цінностях, які мають запліднити цілі такої стратегії. Сутність духовно-ноосферостійкого розвитку можна визначити виходячи з такої назви, де в процесі розвитку органічно поєднуються та взаємодіють три основні сфери пізнання-господарювання сучасної людини-особистості: духовний світ; світ науки та людського розуму; матеріально-технічний світ забезпечення життєдіяльності як сфери перетворення природи. При цьому безсумнівно те, що енергії духовності пронизують усі три зазначені світи, становлять певний особливий повсюдний «клей», що просочує і об'єднує ці світи в життєтворчу єдність – господарську дійсність, що реалізує суть висхідної синкретичної реальності у різних формах особи.

Сама стратегія завдяки розумінню трипостасної природи людини та використанню методу тріалектики та способу тріадного розгортання синкретичності повинна включати три фундаметальні значення проблемно-цільові блоки: духовно-моральний і етико-моральний; біо-генетично-оздоровчий та соціо-партнерсько-кoeволюційний.

ВИСНОВКИ. CONCLUSIONS

Ці методологічні положення дозволяють зробити висновок, що в нинішньому жорстко конкурентному глобальному світі кожен суб'єкт глобальної економіки має свій інтерес і якщо якась країна цього не розуміє, то стає об'єктом зовнішнього впливу. Тільки через об'єднання власних зусиль та через творчо відповідальну реалізацію свого національного потенціалу можливе соціально-економічне відродження. При цьому не лише доцільно, а й необхідно розуміти, що держава-влада як головний суб'єкт трансформаційних перетворень може продуктивно реалізовувати своє покликання розробки та реалізації Великого загального національного проекту через всебічне розгортання своєї неодирижистської функції, поєднуючи всіх суб'єктів господарювання, зростання народного благополуччя та створення реальних умов самореалізації особистостей. У цьому плані слід усвідомити необхідність кардинальної зміни методології дослідження сучасного господарства та світорозуміння на засадах новітньої постнекласичної людиномірної науки, яка спрямована на вивчення внутрішнього духовного світу людини та обґрунтування нової парадигми духовно-ноосферо-стабільного розвитку. Саме у цій площині має сконцентруватися подальша увага наукової спільноти заради виживання у глобальному кризовому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. REFERENCES

1. The Wall Street Journal, March 26, 2009.
2. Rosenau J. Turbulence in world politics. London, 1990. P. 6.
3. Задорожний Г.В. Філософсько-методологічні основи дослідження економіки про людинокірне методологічне оновлення сучасної економічної науки (про особистісну методологію розуміння господарства). Соціальна економіка, 2015, № 1
4. Г.В. Задорожний. Економічна теорія. 2019 https://ev.nmu.org.ua/docs/2019/1/EV20191_009-024.pdf
5. Георгій Матвійович Дерлуг'ян. Криза колишнього, можливості нового. Розвиток та економіка, №12, лютий 2015, стор. 36.
6. Г.В. Задорожний, О.Г. Задорожна Трипостасна духовно-біо-соціальна природа людини як основа розгортання уному людяності в кризовому суспільстві <http://www.trinitas.ru/ukr/doc/0226/002a/02261271.htm>
7. Задорожний Г. В. Уноміка як наука про розгортання людського господарства. Вісник економічної науки України. 2019. № 2 (37). З. 8-13. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).8-13](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).8-13)

8. Задорожна О. Г. Прологомені постнекласичної людиномірної управлінської науки (методологічні засади формування): Монографія. - Харків: ВНООО, 2022. - 194 с.
9. Задорожний Г.В., Задорожна О.Г. Уноміка як людське знання виживання людства. - Харків: ВНОТОВ, 2021. - 214 с.
10. Задорожний Г.В., Задорожна О.Г. Як виживати людству? Уноміка як доленосна інтегральна наука про рятівне розгортання людяності особистості. - Німеччина: Видавництво "LAMBERT Academic Publishing", 2021. - 237 с.
11. Задорожний Г. В., Задорожна О. Г. Триалектичні основи нової парадигми господарювання: уноміка, трансперсональна психологія та духовно-моральна глобалістика // Вісник економічної науки України, 2022 № 1 (42) – С. 218 – 224.
12. Задорожний Г.В., Задорожна О.Г. Філософія світового господарства. – Харків: Видавництво «ВННОСТ», 2022. – 241 с.
13. Задорожна О.Г., Задорожний Г.В. – Харків: Видавництво «ВННОСТ», 2022. – 205 с.

TIESĪBU ZINĀTNE

LEGAL SCIENCE

TIESU NOLĒMUMU IZPILDE UN PARĀDU PIEDZIŅA CIVILPROCESĀ

Marina Abajeva

Baltijas Starptautiskās akadēmijas

1.kursa maģistra grādu tiesību zinātnes virzienā

Akadēmiskā maģistra studiju programmā studente

e-mail: marina.abajeva@gmail.com

Zinātniskā vadītāja: BSA lektore, Mag.iur., MBA, Natālija Asača

ANOTĀCIJA

Referātā tiek apskatīts Civilprocesa likums un Civilprocesa likuma grozījumi par parādu piedziņas procesu, piedziņas vēršanu uz parādnieka ienākumiem, piedziņas vēršanu un kustamo un nekustamo īpašumu, izklāstīti tiesu izpildītāju galvenie uzdevumi.

Darbs izstrādāts, pamatojoties uz Latvijas Republikas likumiem, Ministru kabineta noteikumiem.

Atslēgvārdi: tiesu izpildītājs, Civilprocesa likums, E-dokumenti, elektroniskās izsoles, kustama un nekustamā manta, spriedumi, nolēmumi, parāda piedziņa

ABSTRACT

The report examines the Civil Procedure Law and the amendments to the Civil Procedure Law on the debt collection process, the focus of recovery on the debtor's income, the enforcement of recovery and movable and immovable property, and the main tasks of bailiffs are discussed.

The work is based on the laws of the Republic of Latvia, the regulations of the Cabinet of Ministers.

Keywords: legal executor, Civil Procedure Law, E-documents, electronic auctions, movable and immovable property, judgments, rulings, debt collection

IEVADS. INTRODUCTION

Civilprocesa likums nosaka to procesuālo kārtību, kas jāievēro tiesāšanas laikā. Tiesas nolēmums tiek pieņemts pēc tam, kad tiesa ir izskatījusi konkrēto lietu vai strīdu un ir ieguvusi visu nepieciešamo informāciju, argumentus un pierādījumus no abām pusēm. Tiesa pēc būtības ir tiesnesis vai tiesneši, kuri analizē lietas faktus, piemēro attiecīgos tiesību normatīvos aktus un pieņem lēmumu attiecībā uz lietas būtību. Tiesas nolēmums nosaka, kura no iesaistītajām pusēm ir tiesīga, kā arī jebkādos noteikumus vai pasākumus, kas attiecas uz konkrēto lietu. Tiesas nolēmums tiek pieņemts tikai pēc rūpīgas lietas izskatīšanas, kurā iesaistītās puses ir piedalījušās, sniedzot savus argumentus un pierādījumus. Tiesneši analizē visus saņemtos materiālus, ievēro tiesību aktus un tiesu praksi, un tad pieņem lēmumu, kurš tiek iekļauts tiesas nolēmumā. Nolēmums tiek paziņots pusēm, tas var tikt pasludināts tiesas sēdē, var tikt pievienots tiešsaistē vai nosūtīts rakstiski. Pēc tiesas nolēmuma pieņemšanas sākas tā izpilde, un tas var tikt apstrīdēts apelācijas ceļā, atbilstoši Civilprocesa likuma normām. Tiesas sprieduma izpildei ir noteikts labprātīgs izpildes termiņš un ja spriedums netiek izpildīts, tiesa sagatavo izpildu rakstu/lēmumu pēc labprātīgas izpildes termiņa izbeigšanas. Tiesas spriedums stājas spēkā ar brīdi, kad notecējis termiņš tā pārsūdzēšanai. Tiesas nolēmumu izpilde ir neatņemama tiesvedības sastāvdaļa. Izpildu process ir civilprocesa pēdējā stadija, kurā uz to pilnvarotas amatpersonas izdara tiesas un citu iestāžu nolēmumu piespiedu izpildīšanu. Bieži vien tiesas nolēmums var palikt bez tiesiskām sekām, ja brīvprātīgi nav izpildīts. Sprieduma labprātīgas izpildes termiņš nevar būt garāks par 10 dienām no sprieduma spēkā stāšanās dienas. Lai panāktu tiesas nolēmumu izpildi, nepieciešams piemērot izpildu procedūru.

Tiesu un citu institūciju nolēmumu izpilda un nodrošina tiesu izpildītāji. Tiesu izpildītājs pēc izpildu lietvedības pabeigšanas vai izbeigšanas nekavējoties paziņo par nolēmuma izpildi. Tiesu izpildītāji ir valsts amatpersonas, kuru pienākums ir panākt tiesu spriedumu izpildi aizskartās puses, valsts un sabiedrības interesēs.

Tiesu izpildītāju galvenais uzdevums ir panākt saistību izpildi no to personu puses, kuras šo pienākumu labprātīgi vai citu iemeslu dēļ neveic. Tiesu izpildītāji ir valsts amatpersonas, un tāpēc viņu darbs ir detalizēti reglamentēts normatīvajos aktos. Saistību izpildes nodrošināšanai tiesu izpildītāji var piemērot tikai likumā noteiktus piespiedu izpildes līdzekļus. Zvērinātam tiesu izpildītājam, saņemot izpildu dokumentu un piedzinēja pieteikumu ir pienākums ievest izpildu lietu un uzsākt nolēmuma izpildi. Izpilde ir tiesvedības procesa pēdējā stadija. Tā paredz iespēju prasītājam, kuram par labu tiesa ir nolēmusi, pieprasīt, lai kompetentā izpildes iestāde veic visus tai pieejamos un likumā paredzētos pasākumus prasītāja prasījuma apmierināšanai.

Iemesli, kāpēc piedzinējs ir spiests vērsties pie tiesu izpildītāja ar lūgumu atgūt parādu piespiedu kārtā ir šādi - parādnieks ignorē kreditora aicinājumus saistības izpildīt labprātīgi vai parādnieks neinformē kreditoru par savu aktuālo adresi un līdz ar to nesaņem pasta sūtījumus no kreditora ar aicinājumu saistības izpildīt labprātīgi vai arī parādnieks aizmirst vai nespēj savlaicīgi nokārtot savas saistības un necenšas rast risinājumus parāda segšanai. Parāda atgūšanas pakalpojuma sniedzējs vai kreditors, uzsākot parāda atgūšanu, rakstveidā paziņo parādniekam par parāda esamību un aicina labprātīgi izpildīt kavētās maksājuma saistības. Paziņojumā sniedzama šāda informācija:

1. uz kāda tiesiskā pamata parāda atgūšanas pakalpojuma sniedzējs ieguvis tiesības atgūt parādu, darījuma veids un darījuma datums;
2. kreditora prasījuma rašanās tiesiskais pamats - darījuma veids, noslēgšanas datums un priekšmets;
3. parāda apmērs, tai skaitā pamatparāda apmērs, procenti par naudas summas vai citu atvietojamu lietu lietošanas atvēlējumu, pielīgtie vai likumiskie procenti un līgumsoda apmērs;
4. parāda atgūšanas izdevumi;
5. parāda atmaksas kārtība un termiņš;
6. informācija par iespēju izteikt pamatotus rakstveida iebildumus pret parāda esamību, tā apmēru un samaksas termiņu, paredzot, ka iebildumu izteikšanai tiek atvēlēta ne mazāk kā 21 diena no paziņojuma saņemšanas.

Ar parādnieku sazinās, izmantojot tos ziņas līdzekļus un kontaktinformāciju, kas norādīta kreditora un parādnieka noslēgtajā tiesiskajā darījumā. Ja parādnieks nav sasniedzams, izmantojot saziņas līdzekļus un kontaktinformāciju, vai ja to lūdzis pats parādnieks, pakalpojuma sniedzējs ir tiesīgs izmantot kontaktinformāciju, kas viņam ir kļuvusi zināma sadarbības laikā un ja tomēr ja parādnieks nav sasniedzams izmantojot saziņas līdzekļus un kontaktinformāciju, saziņu ar parādnieku īsteno rakstveidā, nosūtot visu nepieciešamo informāciju uz parādnieka deklarētās dzīvesvietas adresi. Piedzinējs, vērstoties pie tiesu izpildītāja, izvēlas izpildu lietā piemērojamos piespiedu izpildes līdzekļus. Piedzinējam ir pienākums sniegt visu nepieciešamo informāciju, kas attiecas uz parāda rašanos un aprēķinātajiem procentiem.

Tiesu izpildītāja likums noteic, ka zvērināti tiesu izpildītāji ir valsts amatpersonas, kurām jāpanāk tiesas sprieduma izpilde aizskartās puses, valsts un sabiedrības interesēs. Parāda piedziņa ar tiesu izpildītāja starpniecību notiek piespiedu kārtā, pamatojoties uz izpildu dokumentu, kas izdots pēc tiesas sprieduma. Parādu piedziņas mērķis ir panākt, lai parādnieks brīvprātīgi nokārto savas saistības pēc iespējas īsāka laika termiņā. Tiesu izpildītājam jāveic visi ar likumu atļautie

pasākumi, lai pareizi un savlaicīgi izpildītu tiesu un citu iestāžu nolēmumus, jāizskaidro pusēm to tiesības un pienākumi. Piespiedu izpildes process ir veidots tā, lai vispirms parāda atgūšanas procesā tiktu izmantoti parādniekam saudzīgākie piespiedu izpildes līdzekļi. Tiesu izpildītājs vispirms pārbauda, vai parādu ir iespējams atgūt. Izpilde tiek nodrošināta, izmantojot dažāda veida piespiedu izpildes līdzekļus- piedziņas vēršana uz parādnieka kustamo mantu; uz naudu, kas parādniekam pienākas no citām personām (darba alga, tai pielīdzinātie maksājumiem, uz citiem parādnieka ienākumiem; noguldījumiem kredītiestādēs vai pie citiem maksājumu pakalpojumu sniedzējiem; (Valsts Ieņēmumu Dienesta nodokļu pārmaksas, Lauku atbalsta dienesta atmaksas); nekustamo īpašumu; personu un mantu izlikšana no telpām; ievēšana valdījumā un citi līdzekļi, kas norādīti tiesas spriedumā. Katru gadu daudziem iedzīvotājiem Valsts ieņēmumu dienests (VID) atgriež pārmaksātos nodokļus, bet parādniekiem ir jāatceras, ka šī nauda pilnībā ir novirzāma parādsaistību segšanai. Jāņem vērā, ka šie naudas līdzekļi, kas parādniekam uz līguma vai likuma pamata pienākas no trešajām personām, nav uzskatāmi par parādnieka darba samaksu un tai pielīdzinājumiem maksājumiem. Tie ienākumi ir uzskatāmi par parādnieka papildu ieņēmumiem un tāpēc parādsaistību dzēšanai tiek ieturēta visa summa. Uz šiem papildu ieņēmumiem neattiecas nosacījumi par naudas līdzekļu saglabāšanu minimālās darba algas apmērā. Parādu piedziņā tiesu izpildītāji nereti sastopas ar tādu problēmu, ka no parādnieka nav iespējams piedzīt naudu, jo parādnieks nestrādā, nav oficiālo ienākumu vai saņem algu "aploksnē", slēpj citus savus ienākumus vai sev faktiski piederošu kustamo mantu, izvairās no komunikācijas ar tiesu izpildītāju (ignorē tiesu izpildītāja sūtījumus, aicinājumus sniegt informāciju par mantisko stāvokli, aicinājumu nokārtot saistības un visbiežāk ir uzņēmies pārāk daudz saistību un nespēj ar tām tikt galā). Nereti ir gadījumi, kad parādnieks saņem tikai tādus ienākumus, ko Civilprocesa likums 596.pants neatļauj piedzīt.

Tiesu izpildītājs nevar vērst piedziņu uz šādām naudas summām:

1. atlaišanas pabalstu, apbedīšanas pabalstu, vienreizēju pabalstu mirušā laulātajam, valsts sociālajiem pabalstiem, valsts atbalstu ar celiakiju slimam bērnam, apgādnieka zaudējuma pensiju un atlīdzību par apgādnieka zaudējumu;
2. kompensācijas izmaksām par darbiniekam piederošo instrumentu nolietošanu un citām kompensācijām saskaņā ar normatīvajiem aktiem, kas regulē darba tiesiskās attiecības;
3. darbiniekam izmaksājamām summām sakarā ar komandējumu, pārcelšanu un nosūtīšanu darbā uz citu apdzīvotu vietu;
4. sociāliem pabalstiem;
5. bērna uzturlīdzekļiem (Tiesu izpildītāju likums 2002) [1].

Tiesu izpildītājs parāda piedziņas procesā parādniekam var piemērot tādus piespiedu izpildes līdzekļus (Civilprocesa likuma 557. pants): vērst piedziņu uz parādnieka nekustamo īpašumu un kustamo mantu, tai skaitā mantu, kas atrodas pie citām personām, un bezķermeniskām lietām, tās pārdodot [2].

Taču ir izņēmumi. Šāda kārtība neattiecas uz tādu parādu piedziņu, kas nodrošināti, iekļājot attiecīgo nekustamo īpašumu. Tie ir gadījumi, kad tiesu izpildītājam tiek iesniegti izpildei tiesneša lēmumi par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu vai nekustamā īpašuma labprātīgu pārdošanu izolē tiesas ceļā, kuros tiesa lēmumā jau noteikusi, ka izolē pārdodams parādnieka konkrēts nekustamais īpašums. Ministru Kabineta noteikumi Nr.202 "Noteikumi par zvērinātu tiesu izpildītāju lietvedību" paredz, ka parādniekam ir tiesības jebkurā procesa stadijā iepazīties ar visiem izpildes lietas materiāliem [3]. Tiesu izpildītāja pieņemšanas laikos parādnieks var ierasties pie viņa un saņemt visu interesējošo informāciju, kas uz viņu attiecas. Vairumā gadījumu tiesu

izpildītāji pieņem ne tikai norādītajos pieņemšanas laikos (otrdienās), bet faktiski katru darba dienu.

Tiesu izpildītājiem nav tiešas piekļuves parādnieku bankas kontiem, un viņiem nav redzamas tajā ienākošās naudas summas, tāpēc parādniekiem ir pienākums par tām informēt tiesu izpildītājus, līdz ar to parādniekiem savlaicīgi jāinformē tiesu izpildītājs, kādi naudas līdzekļi ienāk kontā. Piemēram, Covid-19 pandēmijas laikā bija vērojama ļoti augsta iedzīvotāju aktivitāte, komunikācija ar parādniekiem notika gan telefoniski, gan izmantojot elektroniskos saziņas līdzekļus, lai iesniegtu precizējumus kredītiestādēm, palielināt saglabājamo naudas līdzekļu limitu bankas kontā.

Vēršot piedziņu uz nekustamo īpašumu, tiesu izpildītājs pieaicina sertificētu nekustamo īpašumu vērtētāju. Jo lielāka piekļuve nekustamajam īpašumam, jo vairāk informācijas ir vērtētājam un patiesāka būs nekustamā īpašuma vērtība. Nekustamā īpašuma novērtēšanu regulē Civilprocesa likuma 604.pants. Nekustamā īpašuma novērtējuma summa atbilst izsoles sākumcena. Summa, kas ir noteikta vērtējumā, tiek norādīta kā nekustamā īpašuma izsoles sākumcena. Šī summa nav tirgus cena, bet ir piespiedu pārdošanas vērtība, kas atbilst aptuveni 60–80% no tirgus cenas, kas ir zemāka. Kad tiesu izpildītājs ir saņēmis nekustamā īpašuma vērtējumu, viņš par noteikto piespiedu pārdošanas summu ierakstītā pasta sūtījumā paziņo piedzinējam un parādniekam. Parādniekam ir tiesības 10 dienu laikā no šī paziņojuma nosūtīšanas dienas, ja neapmierina noteiktā piespiedu pārdošanas vērtība, rakstveidā lūgt atkārtotu novērtēšanu. Nekustama īpašuma vērtēšana notiek uz parādnieka rēķina. Kad izsole ir noslēgusies un iegūti līdzekļi par nekustamo īpašumu, parādi tiek segti atbilstoši Civilprocesa likumā noteiktajai kārtībai. Tiesu izpildītājs sastāda piedzītās summas aprēķinu, izsūta pusēm, ar gan parādnieks, gan visi piedzinēji var iepazīties. Visus paziņojumus tiesu izpildītājs nosūta parādniekam ierakstītā pasta sūtījumā uz deklarēto dzīvesvietas adresi. Personai ir pienākums saņemt savu korespondenci un būt sasniedzamam attiecībās ar valsts institūcijām.

24 stundu laikā pēc izsoles noslēguma tiek ģenerēts izsoles akts, un izsoļu dalībniekam, ja viņš ir izsoles uzvarētājs, 30 dienu laikā jāveic samaksa pilnā apmērā par nekustamo īpašumu. Tiesu izpildītāji ģenerēto aktu nosūta tiesai. Minētie 10% nodrošinājuma tiek ieskaitīti šajā kopējā summā. Dalībniekiem, kas izsolē neuzvar, tiek atgriezta iemaksātā nodrošinājuma maksa par izsoli atpakaļ.

Izsole var arī tiek pārtraukta, ja, pamatojoties uz Civilprocesa likuma 600.panta sesto daļu, parādnieks ne vēlāk kā septiņas dienas pirms izsoles sludinājumā norādītā izsoles noslēguma datuma pilnībā samaksājis parādu un sprieduma izpildes izdevumus tiesu izpildītājas depozītu kontā [4].

Piemēram, Augstākās tiesas Senāts rakstveida procesā izskatīja Latvijas Republikas ģenerālprokurora protestu (Senāta Civillietu departamenta lēmums SPC-7/2023) par Daugavpils tiesas lēmumu civillietā zvērināta tiesu izpildītāja pieteikumā par izsoles akta apstiprināšanu un nekustamā īpašuma domājamo daļu nostiprināšanu uz ieguvēja vārda [5]. Ja tiek uzsākta piedziņas vēršana uz parādnieka (ķīlas parādnieka) domājamo daļu no nekustamā īpašuma, tiesu izpildītājam ir pienākums paziņot visiem pārējiem attiecīgā nekustamā īpašuma kopīpašniekiem ne tikai par piedziņas vēršanas uzsākšanu uz konkrēto domājamo daļu, bet arī par šīs domājamās daļas izsludināto izsoli, lai tādā veidā jau laikus iegūtu visu nepieciešamo informāciju un izlemtu par savu dalību izsolē. Tāds kopīpašnieks, kurš ir informēts par piedziņas vēršanu uz cita kopīpašnieka (parādnieka) domājamo daļu un izsludināto izsoli, jau laikus var izlemt par savu dalību izsolē un pienācīgi sagatavoties tai vai pat pilnībā samaksāt parādu un sprieduma izpildes izdevumus īstā

parādnieka vietā, lai tādējādi nepieļautu cita izsoles dalībnieka kā nosolītāja ienākšanu kopīpašnieku kopībā. Tiesa, apstiprinot izsoles aktu nav ņēmusi vērā to, ka lietas materiālos nav pierādījumu, kuros ir apliecinājumi par paziņošanas pienākumu izpildi. Pamatojoties uz Civilprocesa likuma 617. panta pirmās daļas 6. punktu tiesai ir pienākums pēc savas iniciatīvas pārbaudīt, vai tiesu izpildītājs nav pieļāvis būtiskus procesuālus pārkāpumus un šādu pārkāpumu konstatēšanas gadījumā noraidīt tiesu izpildītāja pieteikumu, un atzīt izsoli par spēkā neesošu, vēršot piedziņu uz nekustamo īpašumu (domājamo daļu). Tiesa ir pieļāvusi pārkāpumu, kas novedis pie lietas nepareizas izspriešanas. Pārbaudot visu lietas materiālus, Senāts atzina, ka Daugavpils tiesas pieņemtais lēmums ir atceļams un nosūtīts jaunai izskatīšanai Latgales rajona tiesai.

SVARĪGAS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

2018. gada martā tika pabeigta rajonu (pilsētu) tiesu teritorija apvienošana, lai padarītu efektīvāku tiesu darbu, izlīdzinātu viena līmeņa tiesu un tiesnešu noslodzi. Šīs tiesas teritorijas ietvaros turpina darboties visas līdzšinējās tiesas kā jaunas apvienotās tiesas struktūras, nodrošinot pieejamību tiesai. Dokumentus pēc reformas ir iespējams iesniegt no tiesas atrašanas vietām pēc personas izvēles. Dokumentu izsniegšana no lietas materiāliem tiks organizēta tās tiesas vai zemesgrāmatu nodaļas atrašanas vietā, kurā lieta izskatīta vai pieprasītāja izvēles pasta starpniecību.

2015. gada 1. jūlijā stājās spēkā jauna kārtība, kas paredzēja, ka nolēmumu izpildes procesā parādnieka nekustamais īpašums turpmāk tiks pārdots elektroniskajā izsolē. Izsoles dalībnieki var piedalīties izsolēs no jebkuras atrašanās vietas, speciāli neplānojot un netērējot laiku un resursus, lai dotos uz zvērināta tiesu izpildītāja, kurš rīko izsoli, prakses vietu. Personu ērtībai elektronisko izsoļu vietnē pie katra sludinājuma ir norādīts datums, līdz kuram personas var pieteikties dalībai attiecīgajā izsolē. Lai piedalīties, izsolē obligāti ir jāsamaksā izsoles nodrošinājumu 10% apmērā no izsolāmā īpašuma novērtējuma un par dalību e-izsolē katrā izsolē noteiktajā apmērā, jāieskaita Tiesu administrācijas kontā. Solīt var tikai elektroniski, nospiežot attiecīgo pogu solīšanas logā no brīža, kad attiecīgais dalībnieks ir autorizēts dalībai izsolē, līdz izsoles noslēgumam. Solīšana sākas no izsoles sākumcenas. Izsole notiek 30 dienas no sludinājumā norādītā sākuma datuma līdz 30. dienas plkst.13:00, bet, ja tā iekrīt brīvdienā vai svētku dienā – nākamajā darba dienā plkst.13:00. Ja pēdējo 5 minūšu laikā pirms noslēguma tiek reģistrēts solījums, izsoles laiks automātiski tiek pagarināts par 5 minūtēm. Tagad visa šī sistēma ir pārnesta elektroniskajā vidē un procesi notiek tikai elektroniskā veidā. Manuprāt, izsoļu vietnē noteikti ir izdevīgāk iegādāties nekustamo īpašumu. Ar 2018.gada 1. jūliju stājies spēkā arī kustamās mantas elektroniskās izsoles. Likuma grozījumi paredz kustamās mantas fotofiksāciju apzīmogošanas vietā, līdz ar to būs plašāk pieejamas arī izsolāmo mantu fotogrāfijas, kas potenciālajiem pircējiem ļaus gūt pilnīgāku priekšstatu par izsolāmo mantu stāvokli. Kustamas mantas pārdošanas otrajā izsolē ar lejupejošu soli tiek aizstāta ar otro izsoli ar augšupejošu soli, bet sākot solīšanu no 75% no pirmās izsoles sākumcenas. Šādā veidā palielinās iespēja kustamo mantu pārdot par atbilstošu cenu. Tāpat izņēmuma gadījumos ieviesta mantas pārdošana bez izsoles procedūras, proti, mantas pārdošana konkrētai personai, nerīkojot izsoli. Šāda izņēmuma kārtība attiecināta uz gadījumiem, kad pārdod lietas, kuru apgrozība ir ierobežota, ja konkrēto kustamo mantu neiespējami vai nav izdevies pārdod izsolē, vai arī ja jāpārdod tāda manta, kas ātri bojājas. ar grozījumiem noteiktā kārtība, kādā vēršama piedziņa uz parādniekam piederošām kapitāldaļām vai finanšu instrumentiem.

2018. gadā ir pārskatīti zvērinātu tiesu izpildītāju amata atlīdzības takses apmēri. Grozījumu rezultātā būtiski samazinājās amata atlīdzība tajās izpildu lietās, kurās piedzenamā summa ir neliela (nepārsniedz 500 euro), kā arī izpildu lietās, kurās parādnieks pēc izpildu lietas ieviešanas nekavējoties sedz visas savas parādsaistības. Zvērināta tiesu izpildītāja amata atlīdzības apmērs samazināts arī gadījumos, kad nolēmuma izpilde prasījusi salīdzinoši mazāku zvērināta tiesu izpildītāja darba ieguldījumu (parāds izpildu lietā tiek segts no naudas līdzekļiem, kas bijuši apķīlāti kā prasījuma nodrošinājums). Lai veicinātu parāda labprātīgu nomaksu, grozījumi nosaka izpildu lietās par piedziņu paredzēt augstāku amata atlīdzības fiksēto taksi gadījumos, ka parādnieks parādu nav sedzis gada laikā no izpildu lietas ieviešanas dienas, motivējot parādnieku neatlikt savu saistību izpildi un neizvairīties no to izpildes.

2018. gada 7. septembrī, stājas spēkā Ministru kabineta noteikumi Nr. 558 “Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”. Lai e-dokuments iegūtu juridisku spēku, to jānoformē atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajām dokumentu noformēšanas prasībām un tam jāsaturs obligātie rekvizīti. Obligātie rekvizīti e-dokumentā neatšķiras no rekvizītiem papīra dokumentos. Visi reģistrācijas e-dokumenti (ar atsevišķiem izņēmumiem) ir jāparaksta atsevišķi, lai tos varētu pievienot reģistrācijas lietai kā atsevišķu dokumentu. E-dokumentam juridiskais spēks ir tikai elektroniskajā vidē. Proti, neapliecinātai e-dokumenta izdrukai ir tikai informatīvs raksturs, jo tā ir e-dokumenta atvasinājums papīra formā. Lai e-dokumenta izdrukai piešķirtu juridisko spēku, tā jāapliecina kā dokumenta atvasinājums atbilstoši noteikumu Nr. 558 47. punktam [6]. Ja izrakstu apliecina fiziska persona, tad apliecinājuma uzrakstā ietver vārdus “Izraksts pareizs” (kopijai – “Kopija pareiza”, norakstam – “Noraksts pareizs”), apliecinājuma datumu un vārdu, uzvārdu. Savukārt, ja atvasinājumu apliecina organizācija, apliecinājuma uzrakstā papildus iepriekš minētajam ietver arī amatpersonas pilnu amata nosaukumu, ietverot arī informāciju par pašu organizāciju. Kad izraksts noformēts, to paraksta ar e-parakstu. Ja labojumi tiks veikti jau parakstītā e-dokumentā, šāds dokuments zaudēs juridisko spēku. Elektroniski var parakstīt jebkura formāta dokumentus, kā arī var izvēlēties, kādā formātā tos parakstīt. Dokumentu parakstīšanai var izmantot bezmaksas speciālo programmu “eParakstītājs 3.0”, mobilo lietotni “eParakstsLV”. Tāpat dokumentu var parakstīt portālā eparaksts.lv. Kad parakstāmais dokuments augšupielādēts, jāizvēlas formāts, kādā e-dokumentu parakstīt un kādā dokuments tiks saglabāts pēc parakstīšanas.

2018.gada 1. martā stājies spēkā Oficiālās elektroniskās adrese likums. Likumā tika noteikti pārejas periodi, jo obligāta oficiālās elektroniskās adreses (e-adrese) lietošana dažādām grupām ir pakāpeniska. Juridiskajām personām obligāta e-adreses izmantošana ir no 2023. gada janvāra, bet privātpersonām (fiziskajām personām) likums nenosaka obligātu e-adreses izmantošanu, taču par tās lietotāju var kļūt brīvprātīgi. Izmantojot e-adresi, saziņa kļūva daudz ātrāka un drošāka. Personas dati un cita sensitīva informācija tiek labāk aizsargāta pret ļaunprātīgām trešo personu darbībām. Izmantojot e-adresi, finansiālais ieguvums jeb ietaupījumi pasta izdevumos, sūtījumu piegādes drošība, vieglāka saziņas izsekošana un pārlicība, ka dokuments ir sasniedzis īsto adresātu. Sazināties e-adresē iespējams ar visām iestādēm, kuras ir iekļautas Uzņēmumu reģistra Publisko personu un iestāžu sarakstā. Tās ir gan valsts iestādes, gan pašvaldības, pašvaldību iestādes un pašvaldību kapitālsabiedrības, piemēram, izglītības iestādes, bāriņtiesa, sociālais dienests, kā arī prokuratūra, tiesu iestādes, maksātnešpējas administratori, zvērināti tiesu izpildītāji, zvērināti notāri un citi. E-adreses ieguvumi - ātrums, pieejamība, visa saziņa ar valsti -vienuviet. E-adresi var izveidot pakalpojumu portālā Latvija.lv. E-adreses izveidošana un lietošana ir bez maksas. Izveidojot e-adresi ir iespēja norādīt savu e-pasta adresi, uz kuru tiks sūtīta informācija par saņemtajiem ziņojumiem, bet ne paši ziņojumi.

Saeimas Juridiskā komisija 2023. gada 17. oktobrī mainīja gan no darba ienākumiem veicamo ieturējumu aprēķināšanu, gan ieturējuma apmēru. Par tiem vēl trīs lasījumos jālemj Saeimai. Šobrīd līdz piedzenamā parāda dzēšanai ieturējumus izdara, saglabājot darba samaksu un tai pielīdzināmos maksājumus valstī noteiktās minimālās mēnešalgas 620,00 euro apmērā vai tās puses apmērā (gadījumā, ja tiek veikta uzturlīdzekļu vai administratīvo sodu piedziņa, kā arī zaudējumu vai kompensāciju piedziņa sakarā ar personisku aizskārumu, kura rezultātā radies sakropļojums vai cits veselības bojājums vai iestājusies personas nāve, vai kompensāciju par kaitējumu, kas radīts ar noziedzīgu nodarījumu). Par katru apgādībā esošo nepilngadīgo bērnu parādniekam saglabā papildu naudas līdzekļus 15 procentu apmērā no minimālās mēnešalgas. Līdz ar to ir iespējami gadījumi, kad no parādniekam izmaksājamās darba algas ieturējuma veikšana nav iespējama.

Ar grozījumiem iecerēts veikt ieturējumus 10 procentu apmērā no izmaksājamās darba samaksas un tai pielīdzināmiem maksājumiem un, kuru apmērs nepārsniedz minimālo mēneša darba algu un šie ieturējumi būs neatkarīgi no piedziņas veida. Ja parādnieka darba samaksa un tai pielīdzināmie maksājumi pārsniegs minimālo mēnešalgu, no summas, kas ir lielāka par minimālo algu, ieturējumus atkarībā no piedzenamā parāda veida plānots izdarīt 30, 40 vai 75 procentu apmērā.

Vienlaikus parādniekiem, kuru apgādībā ir nepilngadīgie bērni, plānots veicamo ieturējumu 10 procentu apmērā no minimālās mēneša darba algas samazināt par diviem procentiem par katru bērnu, nodrošinot lielāku izmaksājamās algas daļu.

Parādniekiem vairāk naudas līdzekļu tiks saglabāti uzturlīdzekļu piedziņas lietās, mantisko zaudējumu vai kompensāciju piedziņas lietās, sakarā ar personisku aizskārumu, kura rezultātā radies sakropļojums vai cits veselības bojājums, vai iestājusies personas nāve, vai kompensāciju par kaitējumu, kas radīts ar noziedzīgu nodarījumu vai administratīvu pārkāpumu, izpildot administratīvā pārkāpuma procesā pieņemtos nolēmumus. Parādnieks būs motivēts saņemt legālus ienākumus un nesamazināt savu oficiālo ienākumu apmēru. Likumprojekts, paredzot ieturējumu veikšanu 10 procentu apmērā no ienākumiem, kas pēc nodokļu nomaksas nepārsniedz minimālās algas apmēru un pozitīvi ietekmēs piedziņu kopumā, jo ieturējumu būs iespējams veikt visos gadījumos, kad parādniekam ir kādi ienākumi.

Plānots, ka grozījumi stāsies spēkā 2024. gada 1.janvārī.

LV portāla infografika; Avots: Tieslietu ministrijas statistika [7].

KOPSAVILKUMS. SUMMARY

Kad parāda piedziņa notiek tiesas ceļā, piedzinējam labvēlīgā tiesas sprieduma gadījumā parāda piedziņu veic zvērināts tiesu izpildītājs. Praksē rāda, ka negodprātīgais parādnieks pēc ierakstītas vēstules saņemšanas vai konta bloķēšanas meklē izeju no radušās situācijas. Nav runa par visiem parādniekiem, bet kāda daļa tādu ir. Tā kā zvērināts tiesu izpildītājs ir brīvās profesijas pārstāvis, viņam ir jāsadarbojas ar citām personām. Tiesu izpildītāja attiecības ar citām tiesvedībā un izpildes procesā iesaistītajām personām un tiesu izpildītāja savstarpējas attiecības reglamentē ne tikai normatīvi akti, bet arī tiesu izpildītāju profesionālas ētikas noteikumi un tieslietu ministra izdotās instrukcijas. Parādniekam galvenais uzdevums ir sadarboties ar zvērinātu tiesu izpildītāju un pildīt tos uzdevumus, ko zvērināts tiesu izpildītājs ir noteicis, bet pārsvarā parādnieki atsakās un izvairās pildīt zvērināta tiesu izpildītāja prasības un ignorē tās. Parādnieka nepakļaušanās un pienākumu nepildīšana būtiski ietekmē parādu atgūšanas procesu.

Elektronisko izsoļu vietne ir izpildu lietu reģistra modulis. Galvenie vietnes mērķi ir samazināt personu negodprātīgu un prettiesisku rīcību nekustamā īpašuma izsolēs, samazinot riskus, kas saistīti ar izsoles dalībnieku savstarpējo saskarsmi, un nodrošināt godīgu konkurenci starp solītājiem, kā arī padarīt ērtāku un ekonomiskāku izsoles norisi nodrošinot, ka izsolēs piedalīsies lielāks dalībnieku skaits un ar izsoli iespējams atgūt lielāku summu kreditoru prasību segšanai. Šī procedūra ir caurspīdīga, un automātiska. Pilnīga izsoļu pārceļšana uz elektronisko vidi un pakāpeniska pāreja uz elektroniskām izpildu lietām padarījusi nolēmuma izpildes procesu vienkāršāku, efektīvāku un sabiedrībai pieejamāku. Arī nekustamā īpašumu izsoļu norise elektroniskā vidē ir ļāvusi izsoles procesu vienkāršot, padarīt to pieejamāku un ekonomiskāku.

Šobrīd it būtiski palielinājies izsoles dalībnieku skaits, kas, savukārt, veicinājis izsoles rezultātā no parādnieka atgūto līdzekļu apmēra pieaugumu. Pirms uzsākt piedziņu pret nekustamo īpašumu, ikvienā izpildu lietā būtu jāizvērtē, vai ātru un kvalitatīvu izpildes rezultātu nav iespējams nodrošināt ar citiem, parādnieka tiesības un intereses mazāk ierobežojošiem piespiedu izpildes līdzekļiem.

Jebkurai organizācijai vai fiziskajai personai, sagatavojot dokumentu, ir jāievēro noteiktas prasības, lai dokumentam būtu juridisks spēks. Par dokumenta autentiskumu apliecina tas, ka paraksta lapa ir iesaistīta ar attiecīgo dokumentu un saglabājot dokumentu ir saglabāti dati par tā dokumenta izveides datumu, laiku, personu, kurš to dokumentu izveidoja un pievienoja un dokumentam piešķirta attiecīga versija. Līdz ar to, saņemot dokumentu elektroniskā vidē, ir nodrošināts mehānisms kā saņēmējam gūt pārlicību, ka sagatavotais dokuments ir ticams. Ja ir šaubas par dokumenta autentiskumu - jāsazinās ar dokumenta izdevēju. E-dokumentu noformēšanā ir jāievēro arī e-dokumentu jomu regulējošie normatīvie akti. Kad dokuments ir sagatavots, vēlreiz jāpārbauda, vai tajā ir ietverti visi obligātie e-dokumenta rekvizīti un norādīta visa nepieciešamā informācija.

E-adreses risinājumu var pielīdzināt drošam internetbankas risinājumiem - slēgtā vidē, pakalpojumu portālā Latvija.lv, ikvienam e-adreses lietotājam ir pieejams personificētais konts, kurā nodrošināta ziņojumu sūtīšana, saņemšana un glabāšana. Tādēļ ir noteikts, ka e-adreses izveidošanai un piekļuvei nepieciešami personas elektroniskās identifikācijas rīki. Šādai identitātes pārbaudei ir noteiktas drošības un tehniskās prasības, kas regulāri tiek auditētas un uzraudzītas no valsts puses. Identificējoties ar šādiem rīkiem, tie ir pielīdzināti personas identitātes apliecināšanai klātienē - t.i. pases vai eID kartes uzradīšanai.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. [1] Tiesu izpildītāju likums 2002.
2. [2] Civilprocesa likums 557. pants.
3. [3] Ministru Kabineta noteikumi Nr. 202 "Noteikumi par zvērinātu tiesu izpildītāju lietvedību".
4. [4] Civilprocesa likums 600.pants.
5. [5] Senāta Civillietu departamenta lēmums SPC-7/2023.
6. [6] 2018. gada 4. septembra Ministru kabineta noteikumi Nr. 558 47. punkts "Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība".
7. [7] Tieslietu ministrijas statistika.

IN SEARCH OF THE BALANCE BETWEEN THE NEEDS OF TRANSPARENCY AND THE INDIVIDUALS RIGHT TO PRIVACY AND DATA PROTECTION ON EU LEVEL

Sandra Joksta, Latvia
Baltic International Academy, Faculty of Law
sandra.joksta@gmail.com

Tatjana Jurkeviča, Dr.iur., asoc.prof.
Faculty of Law, Baltic International Academy

ANOTĀCIJA

Saskaņā ar Eiropas Savienības Tiesas judikatūru tikai tādā gadījumā, ja pamattiesību un pamatbrīvību ierobežojumam ir mērķis, kas ES tiesību sistēmā atzīts par leģitīmu, un tas attiecībā uz izvirzīto mērķi nav nesamērīga un nepamatota iejaukšanās, kas grauj šo tiesību būtību kā tādu, šāds ierobežojums ir pamatots.

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas normatīvā regulējuma diktētā nepieciešamība pēc caurspīdīguma ietekmē un aizskar indivīdu pamattiesības uz privātumu un datu aizsardzību, abus mērķus nav iespējams sasniegt vienlaikus.

Nav strīda par to, ka caurspīdīgums ir ļoti svarīgs. Tomēr ir jācenšas panākt atbilstību starp caurspīdīgumu un atbildību. Ir nepieciešams līdzsvarot šīs abas puses. Līdzsvara atlēga ir apstrīdētā pasākuma samērīguma izvērtējums.

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas normatīvais regulējums paredz visu atbildīgo subjektu klientu datu vispārēju apstrādi bez acīmredzamas saiknes starp datu subjektiem un izvirzīto mērķi. Tāpēc šī prasība nozīmē nopietnu iejaukšanos un ierobežojumu personas pamattiesībās uz privātumu un datu aizsardzību. Valsts drošības apdraudējuma arguments saskaņā ar Eiropas Savienības Tiesas judikatūru var būt par attaisnojamo nopietnai iejaukšanās personas pamattiesībās, taču joprojām ir jāveic samērīguma tests, proti, jo nopietnāka ir iejaukšanās pamattiesībās, jo nopietnākam ir jābūt ir sasniedzamajam mērķim, lai iejaukšanās varētu tikt uzskatīta par samērīgu. Ierobežojošā pasākuma nozīmība nevar būt lielāka par draudu nozīmību, pret kuriem paredzēts cīnīties un/vai novērst ar attiecīgo pasākumu.

Eiropas Savienības Tiesas 2022. gada 22. novembra spriedumam apvienotajās lietās C-37/20 un C-601/20 būtu jākalpo par labas pārvaldības piemēru, kas skaidri parāda, kā praksē pamattiesības pastāv līdzās likuma varai un pamatam un motivācijai Latvijas likumdevējam pārskatīt spēkā esošos tiesību aktus, lai, piemērojot samērīguma testu, panāktu līdzsvaru starp noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas mērķiem un indivīda pamattiesībām uz privātumu un datu aizsardzību.

Tikai Tieslietu ministrijas veiktais izvērtējums par spēkā esošo noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas normatīvā regulējuma samērīguma un nepieciešamības pārbaudi, pamatojot pieņemtos pasākumus, un savā izvērtējumā galvenokārt balstoties uz valsts drošības apdraudējuma apsvērumiem, nav pilnīgs un tajā iztrūkst apstākļi, uz kuriem norādījusi Eiropas Savienības Tiesa savā spriedumā, kas to varētu pamatot. Tas pats secināms par Tieslietu ministrijas argumentiem par mērķi izveidot drošu uzņēmējdarbības vidi un pienākumu ievērot Sankciju likumu visiem Latvijas iedzīvotājiem.

Atslēgvārdi: Caurspīdīgums; Datu aizsardzība; Eiropas Savienības Pamattiesību Hartas 7. un 8. pants; Patiesā labuma guvēji; Samērīguma tests

ABSTRACT

In accordance with the case law of the Court of Justice of the European Union only in case when the limitation of fundamental rights and freedoms pursues an objective recognized as legitimate by the EU legal order and does not constitute, with regard to the aim pursued, disproportionate and unreasonable interference undermining the very substance of that right, such a limitation is justified.

Need for transparency dictated by anti-money laundering legislation affect and intrude with individuals fundamental right to privacy and data protection, both objectives can not be fulfilled at the same time.

It goes under discussion that transparency is vital. However, one must strive for a match between transparency and responsibility. There is a need to balance those two sides. The key to balance is the proportionality assessment of a contested measure.

Anti-money laundering laws require a generalized processing of all customer data of obliged entities with no apparent link between data subjects and the objective pursued. Therefore this requirement represents serious interference and limitation of the fundamental rights to privacy and data protection of an individual. The argument of threats to national security according to Court's of Justice of the European Union case-law can serve as a justifiable serious interference to fundamental rights but there still needs to be proportionality test to be done, namely, the more serious the interference with fundamental rights, the more serious the objective pursued needs to be for the interference to be proportionate. The seriousness of the measure cannot be higher than the seriousness of threat the measure intends to fight.

Court of Justice of the European Union judgement of November 22, 2022 in joint cases C-37/20 and C-601/20 should serve as an example of good governance which clearly demonstrates how in practice the fundamental rights co-exist with the rule of law and could serve as a solid basis and motivation for Latvian legislator to revise the legislation in force in order to reach the balance between anti-money laundering objectives and the fundamental rights to privacy and data protection by applying the test of proportionality.

The mere assessment made by the Ministry of Justice on the proportionality and necessity test of the anti-money laundering legislation in force, justifying the adopted measures and in its assessment relying mainly on the grounds of threats to national security is not complete and lacks the circumstances indicated by Court of Justice of the European Union that could justify it. Nor does the argument put forth by Ministry of Justice towards the aim about secure entrepreneurship environment and respect of Law on the International Sanctions and national sanctions of the Republic of Latvia.

Keywords: Article 7 and 8 of Charter of Fundamental rights of European Union; Data protection; Ultimate beneficial owners; Transparency; Test of proportionality

INTRODUCTION. IEVADS

In accordance with the case law of the Court of Justice of the European Union¹⁰ (further in the text – CJEU) only in case when the limitation of fundamental rights and freedoms pursues an objective recognized as legitimate by the EU legal order and does not constitute, with regard to the aim pursued, disproportionate and unreasonable interference undermining the very substance of that right, such a limitation is justified.

Need for transparency dictated by anti-money laundering legislation affect and intrude with individuals fundamental right to privacy and data protection, both objectives can not be fulfilled at the same time.

There is a need to balance those two sides. The key to balance is the proportionality assessment of a contested measure.

Anti-money laundering laws require a generalized processing of all customer data of obliged entities with no apparent link between data subjects and the objective pursued. Therefore this requirement represents serious interference and limitation of the fundamental rights to privacy and data protection of an individual. The argument of threats to national security according to CJEU's case-law can serve as a justifiable serious interference to fundamental rights but there still needs to be proportionality test to be done, namely, the more serious the interference with fundamental rights, the more serious the objective pursued needs to be for the interference to be proportionate. The seriousness of the measure cannot be higher than the seriousness of threat the measure intends to fight.

CJEU's judgement of November 22, 2022 in joint cases C-37/20 and C-601/20¹¹ should serve as an example of good governance which clearly demonstrates how in practice the fundamental rights co-exist with the rule of law and could serve as a solid basis and motivation for Latvian legislator to revise the legislation in

---

¹⁰ CJEU, Case C-292/98, Kjell Karlsson and Others, 13.04.2000., par. 45

¹¹ CJEU, joint Cases C-37/20 and C-601/20 WM v Luxembourg Business Register, 22.22.2022.

force in order to reach the balance between anti-money laundering objectives and the fundamental rights to privacy and data protection by applying the test of proportionality.

The mere assessment made by the Ministry of Justice on the proportionality and necessity test of the anti-money laundering legislation in force, justifying the adopted measures and in its assessment relying mainly on the grounds of threats to national security is not complete and lacks the circumstances indicated by CJEU that could justify it. Nor does the argument put forth by Ministry of Justice towards the aim about secure entrepreneurship environment and respect of Law on the International Sanctions and national sanctions of the Republic of Latvia¹² (further in the text - Sanctions law).

Summary of the substance of the CJEU judgement in joint cases C-37/20 and C-601/20/ Kopsavilkums par EST sprieduma būtību apvienotajās lietās C-37/20 un C-601/20

Pursuant to the Anti-Money Laundering Directive¹³ (further in the text – AML 5th Directive), the Luxembourg law adopted in 2019 established a register of beneficial owners and established that all information on the beneficial owners of registered entities must be registered and updated in the register. Part of this information is available to any member of the public, including online. This law also provides for the possibility for the beneficial owners in certain cases to request the Luxembourg Business Register (further in the text – LBR) to restrict access to this information.

In this connection, two applications were submitted to the Luxembourg District Court (tribunal d'arrondissement de Luxembourg) by a Luxembourg company and a beneficial owner of that company, respectively, who had unsuccessfully asked the LBR to restrict public access to information relating to them. Believing that the disclosure of such information may create a disproportionate risk that the fundamental rights of the beneficiaries of the relevant law will be violated, this court submitted to the Court several preliminary questions on the interpretation of certain legal provisions of the Anti-Money Laundering Directive and on the validity of these legal provisions, taking into account Charter of Fundamental Rights of the European Union (further in the text – Charter).

In the announced judgment, the Court recognized that, according to the Charter, the provision of the Anti-Money Laundering Directive is invalid, which stipulates that member states must ensure that information about the beneficial owners of companies and other legal entities registered in their territory is always available to every member of the general public.

The Court considers that public access to information about the true beneficiaries is a severe interference in the fundamental rights to privacy and protection of personal data established in Articles 7 and 8 of the Charter.

The court recognized that the directive's requirement for full disclosure violates the individual's right to data protection, because although this regulation has a legitimate goal, it is not proportionate to the legitimate goal of "preventing the use of the Union's financial system for money laundering and terrorist financing". In the opinion of the Court, the rights of individuals can also be achieved by less restrictive means, that is, by requiring that everyone who wants to obtain information about the beneficial owner of the society, disclose their identity and justify their "legitimate interest", as it was before the entry into force of the AML 5th Directive. Accordingly, the currently valid regulation has been declared invalid by the Court's judgment, and as a result,

---

¹² Law on the International Sanctions and national sanctions of the Republic of Latvia, available: <https://likumi.lv/ta/id/280278>

¹³ Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), available: <http://data.europa.eu/eli/dir/2015/849/oj>

the previously valid or AML 4th Directive¹⁴ regulation has regained legal force. It required that beneficial ownership information be made available to “any person or entity that can demonstrate that they have a legitimate interest”.

The Court of the European Union has openly stated that the goal of preventing money laundering does not in itself justify a complete loss of privacy, nor does it cancel the right of individuals to data protection. The General Data Protection Regulation is also applicable in matters related to the prevention of money laundering.

The court finds that the interference caused by this measure is neither limited to what is absolutely necessary nor proportionate to the stated goal. In addition to the fact that the relevant provisions allow data that are not sufficiently defined or identifiable to be made publicly available, the system introduced by the Anti-Money Laundering Directive results in significantly more serious violations of the fundamental rights guaranteed by Articles 7 and 8 of the Charter than the previous system (in which additional competent authorities and access to certain structures was also provided for access by any person or organization that can demonstrate legitimate interests) however, this burden does not justify the tangible benefits that the new system could provide in the fight against money laundering and terrorist financing compared to the previous system. The possible difficulties in precisely defining the cases and circumstances in which such legitimate interests exist, referred to by the Commission, cannot in particular justify the decisions of the Union legislature to provide access to the relevant information to every member of the public.

The Court adds that the optional provisions which allow Member States to provide, respectively, that the provision of information on the beneficial owners is dependent on online registration, and to provide for derogations in exceptional circumstances regarding the access of every member of the public to this information, do not in themselves ensure either a balance between the general the purpose of interest and the fundamental rights enshrined in Articles 7 and 8 of the Charter, nor the existence of sufficient guarantees that would allow data subjects to effectively protect their personal data against the risk of misuse.¹⁵

The Ministry of Justice in its Informative report about the CJEU Judgement of November 22, 2022 in joint cases C-37/20 and C-601/20 (further in the text – Judgement) and on further availability of the information on ultimate beneficial owners (further in the text – UBO) has concluded that “in Latvia, free access to information about UBO is ensured in order to achieve a wider range of legitimate goals than what has been considered in the Judgment, therefore the findings expressed in the Judgment cannot be directly applied to the legal situation in Latvia and there is no reason to

---

¹⁴ Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), available at : <http://data.europa.eu/eli/dir/2015/849/oj>

¹⁵ Court of Justice of the European Union Press release no. 188/22, Luxembourg 22.11.2022, "Anti-Money Laundering Directive: the legal provision, which provides that information on the beneficial owners of companies registered in the territory of the Member States must always be available to every member of the company, is invalid", (“Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas direktīva: tiesību norma, kas paredz, ka informācijai par dalībvalstu teritorijā reģistrētu sabiedrību patiesajiem labuma guvējiem vienmēr ir jābūt pieejamai ikvienam sabiedrības loceklim, ir spēkā neesoša”), available at: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2022-11/cp220188lv.pdf>

change the current approach, ensuring the availability of information to every member of the society without the need to prove its legitimate interest.”¹⁶

The author disagrees with that statement namely because of two reasons.

Firstly, the supremacy of EU law, authority of CJEU in the questions regarding the validity of EU legislative norms and the duty of member states to take into considerations of the ECJ judgements and, secondly, scope of proportionality and necessity test of a contested measure.

On the supremacy of EU law

Common EU legal system is formed by two different legal orders - European Union law and National law. “The duty to ensure that the hierarchy of norms is respected, as well as the rules governing the relationship between Union law and national law is entrusted above all to an independent judicial system, consisting of two Union courts and the national courts of the member states.”¹⁷

The supremacy of EU law over national law is based upon the fact that it is developed and derived from the Treaties – an independent source of law and is characterised by its direct effect upon member states who by joining and signing the Treaty have undertaken the international obligations amongst which is respect of the primacy and supremacy of EU Law .

“The direct applicability of Union law and the direct effect of many Treaty provisions, regulations and, on certain conditions, directives and decisions have become generally recognised attribute of the Union legal order. Fundamental rights have been recognised, at a general level, in the basic Treaties and regulated in more detail in the EU Charter of Fundamental Rights. The principle of the primacy of Union law over the laws of the member states, and their Constitutional law in particular, has been confirmed, over and over again, in the ECJ case law, including case law that leaves it to the CJEU to be the final arbiter of the validity of Union legal acts. At the political level, a Declaration annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference, which adopted the Lisbon Treaty, contains an unconditional reaffirmation of the principle of primacy.”¹⁸ In accordance with the article 267 of the Treaty of Functioning of the European Union¹⁹, (further in the text – TFEU) CJEU has jurisdiction to rule on the validity of acts of secondary law.

“In order to ensure that the specific characteristics and the autonomy of the EU legal order are preserved, the Treaties have established a judicial system intended to ensure consistency and uniformity in the interpretation of EU law.

In that context, in accordance with Article 19 TFEU, it is for the national courts and tribunals and the Court of Justice to ensure the full application of EU law in all Member States and to ensure judicial protection of the rights of individuals under that law.

In particular, the judicial system as thus conceived has as its keystone the preliminary ruling procedure provided for in Article 267 TFEU, which, by setting up a dialogue between one court and another, specifically between the Court of Justice and the courts and tribunals of the Member States, has the object

---

¹⁶ Ministry of Justice, “Informative report about the judgement by Court of Justice of the European Union in joint cases C-37/20 un C-601/20 and further availability of information on ultimate beneficial owners” 22.22.2022., p. 11, available at: https://tapportals.mk.gov.lv/legal_acts/8b54b8c9-64c4-4e13-80b0-653569c9330c#

¹⁷ “A. Rosas., “European Union Law and National Law: A Common Legal System?”, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-98351-2_2

¹⁸ “A. Rosas., “European Union Law and National Law: A Common Legal System?”, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-98351-2_2

¹⁹ Article 267 of the Consolidated Treaty on the functioning of the European Union, available at: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>

of securing uniform interpretation of EU law, thereby serving to ensure its consistency, its full effect and its autonomy as well as, ultimately, the particular nature of the law established by the Treaties.²⁰

“From the point of view of constitutional rights, the execution of the judgment is an essential element of the rule of law. This gives meaning to the principle of separation of powers. If the government were to be allowed to disregard court rulings, including European court rulings, it would violate the very idea of a system of mutual balance and weight. Such practice greatly undermines democracy and indicate its decline.”²¹

Therefore, it is important for a member state not to neglect the CJEU assessment arguments but instead to revise the legislation in force to balance the anti- money laundering objectives and the fundamental rights to privacy and data protection from careful revision of proportionality and necessity assessment perspective.

The Judgment of the CJEU does not have an immediate impact on the legal systems of the member states, as it was made in relation to the AML 5th Directive. At the same time, it should be emphasized that, taking into account the authority of the CJEU as the final arbiter of the validity of Union legal acts, it serves as a basis for individuals - those UBOs’, the data about whom is registered in the Latvian Commercial Register and about whom information is generally available to the wider public without the need to justify their legitimate interest for the purposes of the collection of such information, for disputing this fact of public availability of information before the Constitutional Court of the Republic of Latvia which realizes constitutional legal proceedings in Latvia In accordance with the Article 85 of the Constitution of the Republic of Latvia.²²

No national court can not overrule ar CJEU judgement and declare that CJEU ruling is not binding in its jurisdiction. As the CJEU has explained repeatedly since Costa²³, if national Courts could override the CJEU, EU law would not be applied equally of effectively accross all member states and the entire legal basis of the EU would be called into question.

Indeed, as the CJEU emphasized in its recent press release,²⁴ the supremacy of EU law “is the only way of ensuring the equality of Member States in the Union they created.” States have delegated part of their sovereignty to the EU on conditions of reciprocity. If one of them could decide what EU law is for itself, it would be more equal than the others, and the EU legal order would quickly unravel as a result.”²⁵

---

²⁰ CJEU, Case C-284/16 Slovakische Republik (Slovak Republic) v Achmea BV, 06.03.2018

²¹ Constitutional Court of the Republic of Latvia, “The execution of the judgements of the European Court of Human Rights build the common identity of Europe” (“Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu izpilde veido Eiropas kopīgo identitāti”), 21.09.2023., available at: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/eiropas-cilvektiesibu-tiesas-spriedumu-izpilde-veido-eiropas-kopigo-identitati/>

²² Article 85 of the Constitution of the Republic of Latvia, available at: Latvijas Republikas Satversme. <https://likumi.lv/ta/id/57980> “in Latvia, there shall be a Constitutional Court, which, within its jurisdiction as provided for by law, shall review cases concerning the conformity of laws with the Constitution, as well as other cases conferred within the jurisdiction thereof by law. The Constitutional Court is entitled to declare laws or other enactments or parts thereof invalid. [..]”

²³ CJEU judgement, Case C-6/64 Flaminio Costa v E.N.E.L. of 15.07.1964.

²⁴ Court of Justice of the European Union, Press Release No.. 58/20 of 08.05.2020., “ Press release following the judgement of the German Constitutional Court of 5 May, 2020”, available at: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-05/cp200058en.pdf><https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-05/cp200058en.pdf>

²⁵ “National Courts Cannot Override CJEU Judgements” A Joint Statement in Defense of the EU Legal Order, 26.05.2020., available at: <https://verfassungsblog.de/national-courts-cannot-override-cjeu-judgments/>

On the considerations of proportionality and necessity test /Par samērīguma un nepieciešamības testa apsvērumiem

The need for UBO data availability in Latvia stems from the Law of Anti-Money Laundering and Terrorism and Proliferation Financing prevention²⁶ (further in the text – Prevention Law) and the Law on Sanctions. The fundamental rights to privacy and data protection are guaranteed by the article 97 of the Constitution (protecting everyone's right to the inviolability of private life, home and correspondence).

According to Ministry of Justice, the legitimate purpose of Prevention Law is the right of every person to receive information about UBO and it is aimed at ensuring a safe entrepreneurship environment that "promotes trust in transactions carried out by legal entities and foreign subjects and in the financial system, and the entrepreneurship environment in general, protect the rights of other persons and ensure information availability of business partners – UBO of legal and foreign entities. Public access to information about PLG is necessary so that everyone can comply with the requirements of the Sanctions Law. The legitimate aim is to ensure that financial and economic resources do not end up in the hands of persons subject to sanctions, as well as to prevent other benefits, while ensuring that the state has made it available to the private sector information that is necessary".²⁷

In the view of the Ministry of Justice, it is not possible to achieve the legitimate goal with a lesser limitation of fundamental rights of persons and the requirement to indicate the legitimate interest in each request is not more lenient than the solutions with which the legitimate goal can be achieved in the same quality, because it provides a wide possibility of interpretation for legitimate interests and legal proceedings for refusal to provide information. Therefore, such a solution can be considered as one that will discourage individuals from finding out UBO in their daily transactions. Anti-money laundering laws require a generalized processing of all customer data of obliged entities with no apparent link between data subjects and the objective pursued. Therefore this requirement represents serious interference in the the fundamental rights to privacy and data protection of an individual. The argument of threats to national security according to CJEU's case-law can serve as a justifiable serious interference to fundamental rights but there still needs to be proportionality test to be done namely the more serious the interference with fundamental rights, the more serious the objective pursued needs to be for the interference to be proportionate. The seriousness of the measure cannot be higher than the seriousness of threat the measure intends to fight.

According to the CJEU by applying the principle of proportionality towards the rules and the rights in question, the latter outweigh the right to access to information on beneficial ownership. The considerations for CJEU's opinion are that nowadays information is accessible on the internet to anyone interested, so the persons who want to find information about the UBO financial situation for reasons that are not related to anti- money laundering and terrorist financing purposes is

---

²⁶ Law of Anti-Money Laundering and Terrorism and Proliferation Financing prevention, available at: <https://m.likumi.lv/ta/id/178987-noziedzigi-iegutu-lidzeklu-legalizacijas-un-terorisma-un-prolifracijas-finansesanas-noversanas-likums>

²⁷ Ministry of Justice, "Informative report about the judgement by Court of Justice of the European Union in joint cases C-37/20 un C-601/20 and further availability of information on ultimate beneficial owners" 22.22.2022., p. 4, available at: https://tapportals.mk.gov.lv/legal_acts/8b54b8c9-64c4-4e13-80b0-653569c9330c#

possible and available to them. The second important consideration by CJEU is the fact that once the personal data are made available to everyone, they can be further retained and disseminated in improper way thus creating potential harm or situation of abuse towards the data subject which is not acceptable and tolerable. The consideration of justification of such measure made by Ministry of Justice contained the general aim of creating secure entrepreneurship environment and the opinion that “when evaluating the damage that is caused to natural persons in case of publishing information about UBO, it must be concluded that involvement in commercial activity in itself cannot be considered as such a significantly protected part of private life.”²⁸

The Author does not share this opinion. Data protection is inextricably related to an individual and protection of its private life. At the core of any commercial activity there stands an individual. The mere step of involvement in commercial activity does not diminish the absolute character of individual’s rights to feel safe and to not face defamatory or offensive activity which might lead to abusive situations.

The Author believes that by revising the national legislation with a purpose to find a balancing mechanism between the two sets of rules and fundamental rights of an individual in no way will manifest itself as the consequence of creating the dark screen for transparency.

The CJEU Judgement does not affect the company’s duty to carry out due diligence customer measures and duty to report their beneficial owner to the Central Business Register. Only the scope of the access of the society is limited by a proof of a legitimate interest. The argument set forth by Ministry of Justice that such a requirement to justify the legitimate interest of a data requestor will be as an obstacle that will discourage persons in daily transactions to find out the UBO in Author’s opinion is not true. As the Ministry of Justice itself has said in its Informative report, there exist a Law on International Sanctions and National Sanctions of the Republic of Latvia and its requirements require decentralization, making it directly applicable to every subject. Each subject is individually responsible for compliance with sanctions on national, EU level.

In accordance with the stipulations set forth in Section 2 of the Sanction’s Law “ the purpose of this law is to ensure peace, security and rule of law in accordance with the international obligations and national interests of Latvia, when introducing international sanctions or imposing national sanctions, or in the cases specified in this Law when the sanctions imposed by the European Union or North Atlantic Treaty Organisation are being imposed. The Law applies to all persons, and they have the obligation to comply with and enforce the international and national sanctions.”²⁹

In accordance with the 4th anti-money laundering directive EU member states must ensure that companies and other legal entities incorporated within their territory obtain information on their beneficial owners and hold this information in a central register. Member states have to ensure that the information on beneficial ownership was accessible to any person or organisation who could demonstrate a legitimate interest in it. In exceptional circumstances access to the information could be restricted where such access would expose the beneficial owner to the risk of fraud, kidnapping or where the beneficial owner was a minor or otherwise incapable.

---

²⁸ Ministry of Justice, “Informative report about the judgement by Court of Justice of the European Union in joint cases C-37/20 un C-601/20 and further availability of information on ultimate beneficial owners” 22.22.2022., p. 11, available at: https://tapportals.mk.gov.lv/legal_acts/8b54b8c9-64c4-4e13-80b0-653569c9330c#

²⁹ Law on the International Sanctions and national sanctions of the Republic of Latvia, available: <https://likumi.lv/ta/id/280278>

With the implementation of the AML 5th directive the information became accessible to the general public. There is a need to take a step back basing on the CJEU's view expressed in its Judgement and to make use of the stipulations made in the AML 4th Directive by requesting a proof of legitimate interest from the inquiry seeker at the same time keeping the data about the UBO within the data base in the Commercial Register.

Arguments for and against the CJEU judgement/Argumenti par un pret EST spriedumu

On the one hand, CJEU judgement is regarded by many as the dark screen of transparency, allowing individuals to hide their status from the eager public eye. "Availability of information is an essential instrument for the representatives of civil society and media, who carry out research activities, therefore the limiting of the scope of information can significantly influence the attempts of the civil society to qualitatively represent the social interests of the society."³⁰

The other important argument is the introduction of sanctions regime as a response to the drastic geopolitical challenges in 2022 envisaging that each society who want to engage in commercial activity with a potential partner has to make sure and check if the potential partner of cooperation is not included in the sanctions list and/or does not cooperate with sanctioned persons also in the status of UBOs and receives this information from the Commercial Register. As it was already said before and reiterated by the Ministry of Justice, in Latvia there is a decentralized responsibility for observance of sanctions, i.e. all the citizens of Latvia are directly responsible for complying with the requirements of the normative regulation in the field. The author holds the view that the requirement to justify the legitimate interest the researcher has will not in any case leave a negative impact towards the civil society's attempts to qualitatively represent the interests of the society, on the contrary, the requests for such an information will be thought over and will have to be justified by the legal justification they pursue. Unfortunately, in today's media one can often encounter a situation where out-of-context information is reflected in a tendentious manner and in a way that offends the dignity and honor of the individual concerned. In the opinion of the author, this is not permissible from the protection of human rights angle as well is not permissible to organize a lynch court by civil society. In addition, the author believes that all the competent institutions, whose powers, based on the competences and skills provided for in the regulatory framework, and the appropriate knowledge, have much more thorough conclusions than they could be made by a person who, guided by considerations of public interest, still is subjective in favor for one or another opinion in society. Regarding the observance of the sanction's regime, it is possible to consult the sanctions lists available on the respective officially recognized websites, to demand the information from the potential partner of cooperation within the framework of know-your-customer due diligence process and then, if necessary, legitimately justifying the need for additional data, to verify the information within the Commercial register data base.

Therefore it is important to respect the fundamental values of the Charter at the same time not creating extra administrative burden to those whose interest in the information they are seeking for truly corresponds to the legitimate interests they serve and act.

The recent CJEU judgement can be regarded as, firstly, a strong stance on EU level in favour for data protection of an individual thus securing his fundamental rights to privacy and secondly, it points out clearly the necessity of applying a test of proportionality of a measure that infringes or limits the fundamental rights of an individual envisaged by the Charter.

---

³⁰ K.Zonberga, E. Egle, J. Lielpēteris, "To what extent information about ultimate beneficial owners has to be publicly available?" ("Cik publiski pieejamai jābūt informācijai par patiesā labuma guvējiem?"), 28.12.2022., available at: <https://lvportals.lv/viedokli/347667-cik-publiski-pieejamai-jabut-informacijai-par-patiesa-labuma-guvejiem-2022>

In 2018 the Council of European Union took the decision about beneficial ownership registers mandatory for member states. The loophole of this decision was that countries were left free to create their own registers. The result has manifested itself in unconnected “beneficial owner” registers.

Only Denmark, Estonia and Latvia have made their registers available in open data, while other countries have introduced access restrictions.

For example in Germany or Hungary one has to pay for data. In Belgium or Portugal one must be a resident to interrogate beneficial owner registers.

Before its shutdown the Luxembourg register limited searches by companies name or number. There was no possibility to search by the name of a person to check for all companies that person owns in Luxembourg Italy has had a law ready since 2018 but it is yet come into force. The ultimate beneficial owner register reports the names of the beneficial owners of the companies in Italy, but it is not possible to carry out analysis of an ownership structure, therefore the register serves only of a little help.

Besides, in order to get a larger picture of the ownership status of a beneficial owner, there was an idea to link all beneficial owner registers in Europe but it was not possible due to linking compatibility problems among the member state registers.

About Good Governance/Par labu pārvaldību

As this article is devoted to the complex relationship between the transparency needs dictated by anti-money laundering legislation and the individual’s rights to privacy and data protection one should not bypass the concept of good governance.

“While there is no internationally agreed definition of good governance it may span the following topics: full respect of human rights, the rule of law, effective participation.”³¹

Good governance is an instrument of how to find the sometimes missing balance in the domains mentioned above, with the focus on the word “good” or “effective” . Governance itself is not sufficient in the case. “The true test of “good governance” is the degree to which it delivers on the promise of human rights: civil, cultural, economic, political and social rights. The key question is – are the institutions of governance effectively guaranteeing the right fair justice and personal security?”³²

The character of human rights is universal and absolute. The said stems from the premise that everyone is born with and possess the same rights.

“Good governance and human rights are mutually reinforcing. Human rights standards and principles provide a set of values to guide the work of governments and other political and social actors and a set of performance standards. On the other hand without good governance, human rights cannot be respected and protected in a sustainable manner. Implementation of human rights relies appropriate legal frameworks and institutions as well as political, managerial and administrative processes responsible for responding to the rights and needs of the population”³³.

Good governance is a practical instrument or tool to implement the values and standards of human rights. “The links between good governance and human rights can be organised around rule of law . Human rights sensitive good governance initiatives reform legislation and assist institutions ranging from penal systems

---

³¹ United Nations, “What is good governance?”, available at: <https://www.ohchr.org/en/good-governance/about-good-governance>

³² United Nations, “What is good governance?”, available at: <https://www.ohchr.org/en/good-governance/about-good-governance>

³³ United Nations, “What is good governance?”, available at: <https://www.ohchr.org/en/good-governance/about-good-governance>

to courts and parliaments to better implement legislation. Good governance initiatives may include advocacy for legal reform and anti corruption. In fighting corruption good governance efforts rely on principles such as accountability, transparency and participation to shape anti-corruption measures. Initiatives may include establishing institutions such as anti-corruption commissions, creating mechanisms of information sharing”.³⁴

According to author’s view, this recent CJEU Judgement is an example of a good governance on EU level in attempts to respect the individual’s human rights to privacy albeit the dominating need of transparency at all costs by finding a missing balance in the proportionality test applied to the case.

Therefore it should be most welcomed for Latvian national legislator and policy maker in the legal domaine to support the good example already provided by CJEU by stating that the goal of preventing money laundering does not in itself justify a complete loss of integrity, nor does it cancel the right of individuals to data protection. The General Data Protection Regulation is applicable in matters related to the prevention of money laundering.

Revision of the existing legislation with which the disputable norm of the AML 5th directive was transposed in Latvian legislation and remembering that the individuals human rights can not be limited up to his will to engage in entrepreneurship thus becoming the person less protected are the conerstones on which the answer about where the red lines are between the right of an individual to protect his data and the right of the state to deal with it. There are cases when it can also be a matter of an individual’s physical safety as well as the attempts and/or attacks (cyberattacks, money extortion attempts) directed towards the companies owned by individual. The importance in observance of this CJEU’s Judgement by revising on a legislators level the data accessibility about beneficial owners by becoming awareness of the legitimate interest of a data searcher. In such a way the controversial unlegitimate interests could be exposed and true aim of transparency could be achieved.

The dark side of transparency/ Caurspīdīguma ēnas puse

Transparency is an integral component of good governance and generally is regarded as an effective and right in good governance process, but if it comes to an extremity – “transparency at all costs” to the detriment of an individual, it can turn out the opposite, in the so called “dark side of transparency” . Transparency is vital, but it has a dark side and it takes real skill to get the balance right.”³⁵

Therefore it is needed to make the test for the right balance.

“The first rule of thumb is to strive for a match between transparency and responsibility

This is exactly what CJEU did in its recent Judgement. It applied the test of proportionality of a contested measure. It is important to note that the judgement did not presume to withdraw from the requirements of the companies to report on their beneficial owners in accordance with the needs of the anti-money laundering aim, instead it stressed out that the same effect can be reached by more soft means – providing for stating the persons legitimate interest in particular data search. Therefore, according to the author’s view the recent Judgement will in no case provide the dark screen for transparency.

---

³⁴ United Nations, “What is good governance?”, available at: <https://www.ohchr.org/en/good-governance/about-good-governance>

³⁵ <https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights/the-dark-side-of-transparency>

CONCLUSION. SECINĀJUMI

Need for transparency dictated by anti-money laundering legislation affect and intrude with individual's fundamental right to privacy and data protection, both objectives can not be fulfilled at the same time. Therefore it is important to find a balance between them.

The key to balance is the proportionality assessment of a contested measure that limits the fundamental rights.

This is exactly what CJEU did in its recent Judgement. It applied the test of proportionality of a contested measure. It is important to note that the judgement did not presume to withdraw from the requirements of the companies to report on their beneficial owners in accordance with the needs of the anti-money laundering aim, instead it stressed out that the same effect can be reached by more soft means – providing for stating the persons legitimate interest in particular data search. Therefore, according to the author's view the recent Judgement will in no case provide the dark screen for transparency

Transparency is an integral component of good governance and generally is regarded as an effective and right in good governance process, but if it comes to an extremity – “transparency at all costs” to the detriment of an individual, it can turn out the opposite, in the so called “dark side of transparency” therefore one must strive for a match between transparency (reporting of data about UBO) and responsibility (proof of legitimate interest by the inquiry maker).

CJEU's judgement of November 22, 2022 in joint cases C-37/20 and C-601/20³⁶ should serve as an example of good governance which clearly demonstrates how in practice the fundamental rights co-exist with the rule of law and could serve as a solid basis and motivation for Latvian legislator to revise the legislation in force in order to reach the balance between anti-money laundering objectives and the fundamental rights to privacy and data protection by applying the test of proportionality.

The mere assessment made by the Ministry of Justice on the proportionality and necessity test of the anti-money laundering legislation in force, justifying the adopted measures and in its assessment relying mainly on the grounds of threats to national security is not complete and lacks the circumstances indicated by CJEU that could justify it. Nor does the argument put forth by Ministry of Justice towards the aim about secure entrepreneurship environment and respect of Law on the International Sanctions and national sanctions of the Republic of Latvia³⁷ (further in the text - Sanctions law).

The Judgment of the CJEU does not have an immediate impact on the legal systems of the member states, as it was made in relation to the AML 5th Directive. At the same time, it should be emphasized that, taking into account the authority of the CJEU as the final arbiter of the validity of Union legal acts, it serves as a basis for individuals - those ultimate beneficial owners, the data about is registered in the Latvian Commercial Register and about whom information is generally available to the wider public without the need to justify their legitimate interest for the purposes of the collection of such information, for disputing this fact of public availability of information before the Constitutional

---

³⁶ CJEU, joint Cases C-37/20 and C-601/20 WM v Luxembourg Business Register, 22.22.2022.

³⁷ Law on the International Sanctions and national sanctions of the Republic of Latvia, available:

<https://likumi.lv/ta/id/280278>

Court of the Republic of Latvia which realizes constitutional legal proceedings in Latvia In accordance with the Article 85 of the Constitution of the Republic of Latvia

The CJEU Judgement does not affect the company's duty to carry out due diligence customer measures and duty to report their beneficial owner to the Central Business Register and to comply with sanctions regime in force. Only the scope of the access of the wider society is limited by a proof of a legitimate interest in the inquiry

REFERENCES. IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS

Legislative acts:

1. Law on the International Sanctions and national sanctions of the Republic of Latvia, available: <https://likumi.lv/ta/id/280278>
2. Law of Anti-Money Laundering and Terrorism and Proliferation Financing prevention, available at: <https://m.likumi.lv/ta/id/178987-noziedzigi-iegutu-lidzeklu-legalizācijas-un-terorisma-un-proliferācijas-finansēšanas-novēršanas-likums>
3. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), available: : <http://data.europa.eu/eli/dir/2015/849/oj>
4. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), available at: : <http://data.europa.eu/eli/dir/2015/849/oj>
5. Consolidated Treaty on the functioning of the European Union, available at: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>
6. The Constitution of the Republic of Latvia, available at: Latvijas Republikas Satversme. <https://likumi.lv/ta/id/57980>

Press releases:

7. Court of Justice of the European Union Press release no. 188/22, Luxembourg 22.11.2022, "Anti-Money Laundering Directive: the legal provision, which provides that information on the beneficial owners of companies registered in the territory of the Member States must always be available to every member of the company, is invalid", ("Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas direktīva: tiesību norma, kas paredz, ka informācijai par dalībvalstu teritorijā reģistrētu sabiedrību patiesajiem labuma guvējiem vienmēr ir jābūt pieejamai ikvienam sabiedrības loceklim, ir spēkā neesoša"), available at: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2022-11/cp220188lv.pdf>
8. Court of Justice of the European Union, Press Release No. 58/20 of 08.05.2020., "Press release following the judgement of the German Constitutional Court of 5 May, 2020", available at: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-05/cp200058en.pdf><https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-05/cp200058en.pdf>
9. Constitutional Court of the Republic of Latvia, "The execution of the judgements of the European Court of Human Rights build the common identity of Europe" ("Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu izpilde veido Eiropas kopīgo identitāti"), 21.09.2023., available at: <https://www.satv.tiesas.gov.lv/press-release/eiropas-cilvektiesibu-tiesas-spriedumu-izpilde-veido-eiropas-kopigo-identitati/>

Articles:

10. J. Birkinshaw, D. Cable, "The dark side of transparency" 01.02.2027., available at: <https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights/the-dark-side-of-transparency>
11. K.Zonberga, E. Egle, J. Lielpēteris, "To what extent information about ultimate beneficial owners has to be publicly available?" ("Cik publiski pieejamai jābūt informācijai par patiesā labuma guvējiem?"),

- 28.12.2022., available at: <https://lvportals.lv/viedokli/347667-cik-publiski-pieejamai-jabut-informacijai-par-patiesa-labuma-guvejiem-2022>
12. A. Rosas., “European Union Law and National Law: A Common Legal System?”, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-98351-2_2
  13. United Nations, “What is good governance?”, available at: <https://www.ohchr.org/en/good-governance/about-good-governance>
  14. Ministry of Justice, “Informative report about the judgement by Court of Justice of the European Union in joint cases C-37/20 un C-601/20 and further availability of information on ultimate beneficial owners” 22.22.2022., p. 11, available at: https://tapportals.mk.gov.lv/legal_acts/8b54b8c9-64c4-4e13-80b0-653569c9330c#
  15. “National Courts Cannot Override CJEU Judgements” A Joint Statement in Defense of the EU Legal Order, 26.05.2020., available at: <https://verfassungsblog.de/national-courts-cannot-override-cjeu-judgments/>

Judgements:

16. CJEU, joint Cases C-37/20 and C-601/20 WM v Luxembourg Business Register, 22.22.2022.
17. CJEU, Case Karlsson and Others, 13.04.2000.
18. CJEU, Case C-284/16 Slowakische Republik (Slovak Republic) v Achmea BV, 06.03.2018.
19. CJEU, Case C-6/64 Flaminio Costa v E.N.E.L. of 15.07.1964.

BRĪVĪBAS ATŅEMŠANAS IESTĀDES DINAMISKĀ DROŠĪBA CAUR NORMATĪVI TIESISKĀ REGULĒJUMA UN LABAS PRAKSES PRIZMU

Kamila Jurženkova, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīga
Maģistrantūra, "Tiesību zinātne"
e-pasts: kamillaa@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: Dr.iur., profesors Vitolds Zahars

ANOTĀCIJA

Darba tēma "Brīvības atņemšanas iestādes dinamiskā drošība caur normatīvi tiesiskā regulējuma un labas prakses prizmu" ir aktuāla, jo brīvības atņemšana ir vērtējama kā viens no smagākajiem kriminālsodiem, kura izpildes laikā tiek būtiski ierobežotas notiesātās personas cilvēktiesības. Diezgan bieži pēdējā laikā tiek pievērsta uzmanība dinamiskai drošībai, kas ļautu labāk paredzēt problēmas un iespējamus drošības riskus brīvības atņemšanas iestādēs. Rakstā tiek analizētas tiesību normas, kas reglamentē brīvības atņemšanas soda izpildi, noteic notiesāto personu tiesisko statusu dažādos soda izpildes posmos, kā arī tiek pētīta pozitīvā pieredze dinamiskās drošības modeļa ieviešanā. Pētījuma mērķis ir, izpētot brīvības atņemšanas iestādes dinamiskās drošības tiesiskos aspektus, konstatēt šī modeļa īstenošanas problēmaspektus un piedāvāt risinājumus.

Atslēgvārdi: brīvības atņemšana, ieslodzītie, dinamiskā drošība, cilvēktiesības

ABSTRACT

The topic of the work "Dynamic security of the penitentiary institution through the prism of normative and legal framework and good practice" is topical, because deprivation of liberty is considered as one of the serious penalties which remarkably restrict a human rights of convicts. Dynamic security has been quite frequently mentioned recently as a means of better anticipating problems and potential security risks in custodial settings. The article analyses the following problems: the legal norms regulating the execution of custodial sentences, the legal state of convicts and positive experience in the introducing of dynamic security model as a more progressive model in the field of security. The aim of the study is to identify implementation issues and propose solutions by examining the legal aspects of dynamic security in detention.

Keywords: deprivation of liberty, convicts, dynamic security, human rights

IEVADS. INTRODUCTION

Brīvības atņemšanas iestāžu sistēma nodrošina brīvības atņemšanas soda, kā arī apcietinājuma kā drošības līdzekļa izpildi. Līdz ar minēto secināms, ka brīvības atņemšanas iestādes tiek iedalītas soda izpildes iestādēs (penitenciārās iestādes) un izmeklēšanas cietumos. Viena no svarīgākajām mūsdienu penitenciārās sistēmas darbības jomām, lai atjaunotu sociālo taisnīgumu, līdztekus soda funkcijai ir noziedzīgu nodarījumu recidīva novēršana. Brīvības atņemšanas soda mērķis un pamatojums ir aizsargāt sabiedrību un novērst sabiedrībai bīstamus nodarījumus. Šo mērķi var sasniegt tikai tad, ja pēc brīvības atņemšanas soda izciešanas un atgriešanās normālā dzīvē sabiedrībā likumpārkāpējs ne tikai vēlas, bet arī spēj ievērot likumu un sevi uzturēt.

‘‘Dinamiskā drošība’’ ir koncepts, kas attiecas uz drošības pasākumiem un sistēmām, kas tiek pielāgotas mainīgajiem apstākļiem un draudiem. Tas attiecas uz prasmi reaģēt uz jauniem un neparedzamiem riskiem, izmantojot elastīgas un pielāgojamas metodes. Brīvības atņemšanas iestādes bieži vien cieš no dažādiem drošības riskiem. Tādēļ dinamiskai drošībai jābalstās uz ieslodzīto un darbinieku cienīgām attiecībām, izglītotu personālu un adekvātiem sodu izpildes apstākļiem. Dinamiskā drošība ir jēdziens un darba metode, ar kuru personāls izvērta par prioritāti

ikdienas saziņas un mijiedarbības ar ieslodzītajiem izveidi un uzturēšanu, pamatojoties uz profesionālo ētiku. Tās mērķis ir labāk saprast ieslodzītos un novērtēt riskus, ko viņi var radīt, kā arī nodrošināt drošību un labu pārvaldību, lai veicinātu resocializāciju un iekļaušanos sabiedrībā pēc soda izciešanas. [3].

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Dažas jurisdikcijas ir pārāk uzsvērušas drošības fiziskos un procesuālos aspektus, vienlaikus nepietiekami novērtējot dinamiskās drošības nozīmi darbā ar augsta riska ieslodzītajiem. Dinamiskās drošības principi īpaši attiecas uz augsta riska ieslodzītajiem, lai garantētu citu personu drošību un proaktīvi risinātu ar to saistīto iespējamo bēgšanu, incidentus un draudus. Pareiza šī līdzsvara piemērošana attiecībā uz īpaši bīstamiem ieslodzītajiem ir soda izpildes administrācijas profesionalitātes jautājums.

Eiropas Padomes rekomendācijā Rec (2003) 23 dalībvalstīm par cietuma administrācijas izturēšanos pret uz mūžu ieslodzītajiem un ilgtermiņa ieslodzītajiem lakoniski secināts, ka "... dinamiskā drošība, kas pastāv, ja darbiniekiem ir pozitīva attieksme pret ieslodzītajiem, kas balstīta uz stingrību un godīgumu, kā arī, ja darbiniekiem ir izpratne par ieslodzīto stāvokli un viņi apzinās risku, ko rada atsevišķi ieslodzītie." No rekomendācijas nepārprotami izriet, ka cietuma administrācijai, rūpējoties par labas korporatīvās pārvaldības ieviešanu, jāievēro princips par stingrības organisku un pašsaprotamu apvienošanu ar ieslodzīto personu dabiskās cieņas un cilvēktiesību respektēšanu un ievērošanu. Iejaukšanās ieslodzīto personu privātumā veicama diferencēti atkarībā no riskiem, ko rada atsevišķi ieslodzītie, balstoties uz iestādes izvērtēšanas komisijas slēdzienu par ieslodzīto personu klasifikāciju (kategorizāciju/ segregāciju). Citiem vārdiem, labu kārtību un pārvaldību ieslodzījuma vietās saglabā, ievērojot aizsardzības, drošības un disciplīnas prasības un vienlaikus nodrošinot ieslodzītajiem tādas dzīves apstākļus, kas neaizskar cilvēka cieņu un piedāvājot tiem visaptverošu pasākumu un nodarbību programmas.[8].

Dinamiskās drošības nodrošināšana nozīmē, ka brīvības atņemšanas iestādes pamatpersonāls tiek apmācīts un mudināts veidot labas personiskās attiecības ar ieslodzītajiem, pazīt un saprast viņus kā indivīdus, un censties palīdzēt atrisināt personīgās problēmas un iesaistīties jēgpilnā dialogā ar viņiem. Ieslodzītie visbiežāk uztur regulārus kontaktus ar pamata līmeņa darbiniekiem. Viņu ikdienas mijiedarbības raksturs ar šī līmeņa darbiniekiem lielā mērā ietekmē ieslodzīto uzvedību un attieksmi. Pozitīva mijiedarbība mēdz palīdzēt samazināt ieslodzīto destruktīvas uzvedības un attieksmes līmeni un veikt konstruktīvu darbu ar viņiem. Turklāt dinamiskā drošība ļauj darbiniekiem ātrāk pamanīt satraucošu ieslodzīto uzvedību, piemēram, bēgšanas mēģinājumus, vardarbību starp ieslodzītajiem vai darbiniekiem, aizliegtu priekšmetu tirdzniecību utt. Dinamiskā drošības sistēma ļauj iegūt nepieciešamo informāciju, pirms notiek kāds nevēlams incidents. Pateicoties tam, brīvības atņemšanas iestādes darbinieki var veikt preventīvus pasākumus un novērst bīstama incidenta rašanos. Autore pievienojas profesora V.Zahara viedoklim, ka cietumu iekšējā drošība (ieslodzīto personu socializācijas programmas, labi apmācīts un motivēts personāls, sliktas apiešanās izskausana, komunikācija ar ieslodzītajiem un apmaiņa ar informāciju un novērojumiem u.c.) mūsdienās prevalē pār augstiem un ar modernām tehnoloģijām aprīkotiem žogiem un būvēm. Likumu un citu normatīvo aktu ievērošana, godīgums un taisnīgums, cilvēciskums, prasme komunicēt ar ieslodzītajiem un risināt viņu sarežģītās dzīves problēmas (t.s.cietumu dinamiskā drošība) šodien ir cietumu drošības un labas pārvaldības balsts. [8].

Fiziskās un procesuālās drošības mehānismi ir būtiski jebkuras brīvības atņemšanas iestādes elementi, taču ar tiem vien nepietiek, lai novērstu ieslodzīto bēgšanu. Drošība ir atkarīga arī no šo darbinieku modrības, kuri sazinās ar ieslodzītajiem un pazīst tos; no personāla, kas veido pozitīvas

attiecības starp personālu un ieslodzītajiem; no darbiniekiem, kas zina par iestādē notiekošo; no godīgas attieksmes pret ieslodzītajiem un viņu “labas situācijas” sajūtas; un no darbiniekiem, kas nodrošina, ka ieslodzītie tiek iesaistīti konstruktīvās un mērķtiecīgās darbībās, kas veicina viņu iespējas nākotnē reintegrēties sabiedrībā. Šo koncepciju bieži dēvē par dinamisko drošību, un tā arvien vairāk tiek pieņemta visā pasaulē.

Svarīgs drošības aktivitāšu elements ir tās daudzpusība – tas nozīmē, ka tā balstās ne tikai uz dažāda veida fiziskajiem un tehniskajiem līdzekļiem (statiskā drošība), bet arī uz personīgajiem kontaktiem un zināšanām par to, kā iestādē lietas kopumā darbojas (dinamiskā drošība). [11].

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Dinamiskā drošība ir zināšanas par to, kas notiek ieslodzījuma vietā, papildus pasākumiem, lai radītu drošu vidi, kurā notiek visi notikumi, kas kopā veido šīs iestādes dzīvi. Dinamiskās drošības koncepcijas stiprā puse ir individuāla mijiedarbība ar katru no ieslodzītajiem un reālu zināšanu un izpratnes iegūšana par cietuma darbību. Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Noziedzības un narkotiku izplatības novēršanas padomes (UNODC) 2015.gadā izdotajā Rokasgrāmatā par dinamiskās drošības un operatīvās informācijas nozīmīgumu penitenciārajās iestādēs tiek sniegts plašs dinamiskās drošības aspektu skaidrojums. Ļoti koncentrētā veidā tos var reducēt uz dažiem principiāliem jautājumiem, proti, pret ieslodzītajiem jāizturas taisnīgi, ar tiem jāveido konstruktīva sadarbība un informācijas apmaiņa, par jebkādiem draudiem iestādes iekšējai drošībai informācija jāiegūst jau agrīnā stadijā, lai ir iespējams novērst situācijas eskalāciju. Tas ir iespējams, ja cietuma personālam ir augsta profesionālā meistarība un tiek ievēroti ētikas standarti. [10]

Dinamiskās drošības koncepcijas pamatā ir:

- pozitīvas attiecības, komunikācija un mijiedarbība starp personālu un ieslodzītajiem;
- profesionalitāte;
- aktuālās informācijas vākšana;
- sociālā izpratne un tās uzlabošana brīvības atņemšanas iestādē;
- apņēmība un godīgums;
- ieslodzītā personisko apstākļu izpratne;
- komunikācija, pozitīvas attiecības un informācijas apmaiņa starp visiem darbiniekiem.

Dinamiskajai drošībai var būt svarīga loma, ja brīvības atņemšanas iestāžu sistēmai ir ierobežoti resursi, ko var piešķirt fiziskās drošības īstenošanai. Daudzās pēc konflikta situācijās brīvības atņemšanas iestādēs mēdz trūkt nepieciešamo pastāvīgo drošības elementu, un darbinieki to kompensē, ierobežojot ieslodzīto pārvietošanos un ieslēdzot tos kamerās uz ilgu laiku. Ieviešot efektīvus dinamiskās drošības elementus, piemēram, pastiprinātu kontaktu un mijiedarbību starp darbiniekiem un ieslodzītajiem, var kompensēt statisko drošības komponentu ierobežojumus cietuma apstākļos.

Ieslodzījuma vietu personālam jāveido un jāuztur profesionālas attiecības ar ieslodzītajiem. Par soda izpildes sistēmas efektivitāti lielā mērā liecina soda izpildes darbinieku vēlme veidot konstruktīvu mijiedarbību ar ieslodzītajiem, vienlaikus demonstrējot veselo saprātu un piesardzību.

Dinamiskā drošība tiek nodrošināta vietās, kur dienesta darbinieki, pildot savus pienākumus, saskaras un mijiedarbojas ar ieslodzītajiem, un tādēļ:

- regulāri izstaigāt sev atvēlēto teritoriju;
- runāt ar ieslodzītajiem, iemantojot viņu uzticību un veidojot attiecības;
- pārbaudīt ieslodzīto fizisko stāvokli;
- izrādīt konsekvenci, risinot ieslodzīto dzīves jautājumus;

- veicināt pozitīvu uzvedību un cīnīties pret negatīvu uzvedību;
- piedalīties lietu izskatīšanas organizēšanā;
- laicīgi atbildēt uz pieprasījumiem;
- saglabāt mieru incidentu gadījumos.

Dinamiskā drošība, kas ir daudz vairāk nekā statiska fiziskā un procesuālā drošības kontrole, tiek novērtēta pēc kvalitatīviem rādītājiem. Personāla un ieslodzīto attiecību raksturs arī ir galvenais, lai nodrošinātu dinamisku drošību. Piemēram, kā izturas brīvības atņemšanas iestādes darbinieki pret ieslodzītajiem, kā un cik bieži tiek veiktas kratīšanas, vai tiek ievērota ieslodzīto neaizskaramība, kad viņiem ir jānovelk drēbes. [9].

Ieslodzījums ne vienmēr kļūst par šķērslī noziedzīgas darbības turpināšanai. Daži ieslodzītie turpina savu noziedzīgo darbību cietumā. Šādas darbības var izpausties dažādos veidos. Spriežot pēc starptautiskajām tendencēm, soda izpildes iestādēs turpina darboties noziedzīgie tīkli. Atrodies cietumā, noziedznieki nodibina kontaktus un dažos gadījumos izplata savas noziedzīgās darbības ārpus soda izciešanas iestādes. Daži ieslodzītie arī plāno aizbēgt un veikt darbības, kuru mērķis ir graut disciplīnu cietumā. Citi cenšas iesaistīt darbiniekus koruptīvās darbībās vai manipulēt ar darbiniekiem un organizēt jebkādu priekšmetu nelikumīgu nogādāšanu soda izpildes iestādē.

Lai iestādes varētu identificēt šādas darbības, visos cietumos nepieciešams izveidot strukturētu izlūkošanas sistēmu, kas droši un saskaņā ar valsts tiesību aktiem apkopo un izvērtē drošības riskus un ar to saistīto informāciju un nodrošina drošības un izlūkošanas jautājumu risināšanu. Visiem cietuma darbiniekiem būtu jāprasa aktīvi vākt informāciju par drošības jautājumiem un nodot šo informāciju drošības dienestam. Tas ir viens no galvenajiem dinamiskās drošības aspektiem, kas prasa personālam aktīvi sadarboties ar ieslodzītajiem un uzturēt ar viņiem profesionālas attiecības, lai iegūtu kvalitatīvu informāciju. [4].

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Brīvības atņemšanas iestādes dinamiskā drošība jāveido un jāuzrauga, ņemot vērā gan normatīvi tiesisko regulējumu, gan labas prakses standartus. Šeit ir daži galvenie aspekti, kas jāņem vērā, lai nodrošinātu efektīvu dinamisko drošību šajās iestādēs caur tiesisko regulējumu un labas prakses prizmu:

Normatīvais regulējums:

Tiesiskais regulējums, piemēram, valsts likumi un starptautiskie cilvēktiesību instrumenti, nosaka pamatprincipus un standartus attiecībā uz cietumu drošību un cilvēktiesību ievērošanu.

Iekšējie noteikumi un procedūras:

Iestādēm jāizstrādā un jāievieš iekšējie drošības noteikumi un procedūras, kas atbilst tiesiskajiem standartiem un nodrošina sistēmas darbību saskaņā ar labas prakses principiem.

Personāla apmācība un kvalifikācija:

Iestāžu personāls jāapmāca attiecībā uz cilvēktiesību ievērošanu un drošības jautājumiem. Tāpat jānodrošina, lai darbinieki būtu kvalificēti un kompetenti.

Cilvēktiesību ievērošana:

Dinamiskā drošība nevar darboties, neievērojot cilvēktiesības. Iestādēm jānodrošina, ka ieslodzītajiem tiek garantētas viņu pamattiesības, tostarp pienācīga piekļuve veselības aprūpei, izglītībai un taisnīgai tiesai.

Pārredzamība un atbildība:

Iestādēm jānodrošina pārredzamība un atbildība par savu darbību. Tas ietver regulāru uzraudzību, inspekcijas, sūdzību mehānismus un atbildību gadījumā, ja tiek konstatētas drošības vai cilvēktiesību pārkāpumi.

Starptautiskā sadarbība:

Iestādēm jāsadarbojas ar citām valstīm un starptautiskām organizācijām, lai apmainītos ar labāko praksi un pieredzi dinamiskās drošības jomā.

Ietekmes novērtējumi:

Periodiski jāveic ietekmes novērtējumi, lai noteiktu drošības pasākumu efektivitāti un pielāgošanas nepieciešamību jauniem riskiem un draudiem.

Saikne ar sabiedrību:

Iestādēm jānodrošina sabiedrības informēšana un iesaistīšana, lai radītu uzticību un pārredzamību attiecībā uz brīvības atņemšanas iestāžu darbību.

Tiesiskais regulējums un labas prakses standarti ir būtiski, lai nodrošinātu cilvēktiesību un drošības līdzsvaru brīvības atņemšanas iestādēs. Dinamiskā drošība prasa elastīgumu un pastāvīgu uzraudzību, lai pielāgotos mainīgajiem riskiem un drošības vajadzībām. [6].

Brīvības atņemšanas iestāžu darbam ir jānodrošina, lai tiesas spriedums tiktu īstenots ar pienācīgu uzmanību, kas veltīta sabiedrības aizsardzībai pret noziegumiem, kā arī pasargājot ieslodzītos no agresijas vai kaitīgas ietekmes, kas nāktu no citām personām. Drošības principam nozīme galvenokārt ir attiecībā uz ieslodzījuma realizēšanu. Drošības mērķis daļēji ir nodrošināt sprieduma īstenošanu, kā arī daļēji pasargāt ieslodzītos no tālāku pārkāpumu veikšanas ieslodzījuma laikā vai sakarā ar piešķirto izlaišanu no cietuma. [7].

Svarīgi ir atcerēties, ka drošības uzturēšanai ir daudzējādi aspekti. Tā nav atkarīga tikai no fiziskajām barjerām un tehniskajiem līdzekļiem (pasīvās drošības), bet arī no darbinieku personīgās saskares ar ieslodzītajiem un zināšanām par to, kas notiek. Drošības princips ir arī būtisks saistībā ar sabiedriskajām sankcijām. Šajā kontekstā mērķis ir nodrošināt uzraudzību, kas samazinātu jaunas noziedzības risku un citu tiesību pārkāpšanu vislielākajā iespējamajā mērā.

Lai brīvības atņemšanas iestādēs valdītu drošība, tiek ierosināts papildināt Latvijas Sodū izpildes kodeksu ar šādām normām:

1. Darba autore piedāvā ieviest grozījumus Latvijas Sodū izpildes kodeksa 41.panta devītajā daļā, kas nosaka, ka brīvības atņemšanas iestādes priekšniekam vai viņa pilnvarotai iestādes amatpersonai ir tiesības prasīt, lai iestādes apmeklētāji uzrāda personu apliecinošu dokumentu, kā arī veikt šo personu un viņu mantu apskati un pārmeklēšanu. Lai nerastos neparedzami incidenti brīvības atņemšanas iestādēs, darbinieki un ieslodzītie būtu drošībā, tad visus apmeklētājus pirms tie tiek ar ieslodzītajiem, būtu rūpīgi jāpārbauda. Autore piedāvā Latvijas Sodū izpildes kodeksa 41.panta devīto daļu izteikt sekojošā redakcijā – Brīvības atņemšanas iestādes amatpersonai ir tiesības prasīt, lai iestādes apmeklētāji uzrāda personu apliecinošu dokumentu, kā arī veikt šo personu un viņu mantu apskati un pārmeklēšanu.

2. Cietuma darbinieku izglītošanai un apmācībām jāvelta vairāk resursu, lielāku uzmanību pievēršot zemāka ranga darbiniekiem, jo lielākoties tieši zemākā ranga darbinieki atrodas nemitīgā saskarē ar ieslodzītajiem piedaloties ieslodzīto ikdienas dzīvē, risinot gan sadzīviskas situācijas, gan arī dažādas problēmsituācijas. Taču nevar aizmirst arī par vecākajiem uzraudzības darbiniekiem un citiem speciālistiem, kuriem šīs apmācības nepieciešamas, lai tie spētu instruēt zemāka ranga darbiniekus.

3. Vēl viens nozīmīgs faktors, lai darbinieki spētu pienācīgi pilnveidot dinamiskās drošības funkcijas cietumā, ir nepieciešamība uzlabot cietuma infrastruktūru, galvenokārt tehnisko nodrošinājumu, kas salīdzinājumā ar citu valstu cietumos esošo ir būtiski novecojis.

4. Darba autore uzskata, ka svarīgs dinamiskās drošības aspekts ir dalīšanās ar informāciju, jo dažkārt par incidentiem, kas varētu apdraudēt darbinieku drošību, tiek noklusēts

tieši zemāka ranga darbiniekiem, kas ikdienā piedalās ieslodzīto sabiedriskajā dzīvē. Tāpēc uzskata, ka augstāka ranga darbiniekiem būtu jāinformē zemāka ranga darbiniekus par šādiem gadījumiem un jāinstruē par scenārijiem, kā šādos gadījumos rīkoties, lai tie nenotiktu vai tiktu novērsti.

5. Esi cilvēks - taisnīgs un godīgs, cieni ikvienu neatkarīgi no tā statusa, piederības vai dzimtas. Ievēro likumus un profesionālo ētiku, pilnveido zināšanas un prasmes, tas neprasa daudz, lai dinamiskā drošība ieslodzījuma vietās attīstītos.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Latvijas Republikas Satversme. Pieņemts 1922.gada 15.februārī, stājās spēkā 07.11.1922. Latvijas Vēstnesis, 43, 01.07.1993.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 6, 31.03.1994.; Valdības Vēstnesis, 141, 30.06.1922.; ar grozījumiem līdz 01.01.2019.
2. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija [ES]: Latvijas Vēstnesis Nr. 143/144, 13.06.1997.
3. Eiropas Parlamenta 2017. gada 5. oktobra rezolūcija par brīvības atņemšanas iestāžu sistēmu un apstākļiem šajās iestādēs (2015/2062(IIN))
4. Apcietinājumā turēšanas kārtības likums: Latvijas Republikas likums. (22.06.2006), spēkā ar 18.07.2006. ar grozījumiem uz 01.07.2020., Latvijas Vēstnesis 103., ar grozījumiem līdz 20.07.2022.
5. Krimināllikums. Latvijas Vēstnesis, 199/200, 08.07.1998.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 15, 04.08.1998., Pieņemts: 17.06.1998. Stājās spēkā: 01.04.1999., ar grozījumiem no 20.10.2023.
6. Latvijas Sodū izpildes kodekss.-Ziņotājs, 1, 01.01.1971. Pieņemts: 23.12.1970. Stājās spēkā: 01.04.1971., ar grozījumiem no 04.02.2022.
7. Ministru kabineta noteikumi Nr.423 „Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi”. Pieņemti 2006.gada 30.maijā, stājās spēkā 03.06.2006. Latvijas Vēstnesis, 86, 02.06.2006., ar grozījumiem līdz 25.10.2019.
8. Zahars V. (2021). Kriminālsodi formālā un neformālā skatījumā.-Daugavpils:Saule,153.lpp.
9. The European Penitentiary Training Academy. Best Practices in Dynamic Security Training,2021.- https://www.epta.info/wp-content/uploads/2021/03/EPTA_05_SIG2-Dynamic-Security_EN_def.pdf
10. Справочник по обеспечению динамической безопасности и сбору оперативной информации в пенитенциарных учреждениях. - Нью-Йорк, Управление ООН по наркотикам и преступности (UNODC),2015,С.36-37.
11. Recommendation Rec(2003) 23 of the Committee of Ministers of the Council of Europe Pieejams:<https://pjp.eu.int/documents/41781569/42171329/CMRec+%282003%29+23+on+the+management+of+life+sentence+and+other+long+term+prisoners.pdf/bb16b837-7a88-4b12-b9e8-803c734a6117> [Skatīts:07.11.2023.].

NĀKAMĀS MANTAS DĀVINĀJUMA LĪGUMA TIESISKĀ REGULĒJUMA NEPILNĪBU KONSTATĒŠANA

Edvards Pilipsons

Latvija, Rīgas Stradiņa universitāte

Doktorantūras nodaļa

Tiesību zinātne

e.pilipsons@privattiesibas.lv

Dr. Ivars Kronis

Rīgas Stradiņa universitāte

ABSTRACT

Civil Law of the Republic of Latvia (hereinafter – Civil Law) section 1926 provisions indicate the possibility to recognize future property donation agreement as an inheritance contract. However, mentioned above Civil Law provisions do not provide this procedure clear picture. Due to this, essay analyzes Civil Law problematic aspects in relation to this recognition procedure, highlighting problematic categories that require analysis under this situation. This essay offers legal norms, which introduction will ensure the recognition procedure with predictable and consistent legal regulation.

Keywords: applicable law, Civil Law of the Republic of Latvia, contractual succession, donation agreement for future property, inheritance agreement, legislation amendments

АННОТАЦИЯ

Положения статьи 1926 Гражданского Закона Латвийской республики (далее в тексте – Гражданский Закон) указывают на возможность признания договора дарения будущей вещи договором наследования. Тем не менее, нормы Гражданского Закона не дают ясной картины данной процедуры. В настоящем реферате проанализированы проблемные аспекты Гражданского Закона в отношении процедуры признания, выделены проблемные категории, требующие анализа в данной ситуации. Также в реферате даны правовые нормы, введение которых обеспечит процедуру признания последовательным и непротиворечивым правовым регулированием.

Ключевые слова: Гражданский Закон Латвийской республики, договор дарения будущей вещи, договор наследования, договорное наследование, законодательство, применимое право

IEVADS. INTRODUCTION

Pamatojoties uz Civillikuma 1926.panta prasībām veikto analīzi, ir izcelti jautājumi, kuros koncentrējas nākamās mantas dāvinājuma līguma kā mantojuma līguma būtiskas sastāvdaļas tiesiskā regulējuma problēmas.

Šīs jomas ir apzīmētas ar šādām tiesību kategorijām:

- 1) Kompetents tiesiskais regulējums
- 2) Galveno kategoriju transformācija
- 3) Nepieciešamība precizēt nākamās mantas dāvinājuma līguma saturu

Šo problēmjautājumu izcelšana Latvijas Republikas likumdošanas papildinājumā liecina par normatīvā materiāla nostiprināšanas nozīmi, nosakot kompetentu tiesisko regulējumu to līgumu sistēmā, kas pēc būtības sastāvdaļām definēti kā nākamās mantas dāvinājuma līgums, kā nākotnes mantojuma līgums.

Šo kategoriju nozīme tiesiskās prakses pilnveidošanai Civillikuma normu piemērošanā, īstenojot

tiesību izvēles iespēju atzīt par spēkā esošām nākamās mantas dāvinājuma līguma būtiskas sastāvdaļas kā mantojuma līguma būtisku sastāvdaļu, ļoti nozīmīga.

Pašreizējā Civillikuma redakcija attiecībā uz nākamās mantas dāvinājuma līgumu kā mantojuma līguma būtisku sastāvdaļu piedāvā divas pieejas, kā noteikt tiesiskā darījuma spēkā esamību, kas radies neskaidros apstākļos, kad pastāv divi diametrāli pretēji līgumi un līdz ar to arī diametrāli pretēji tiesiskie pamati.

Šajā gadījumā jāatzīmē, ka tiesiskajā praksē ar jēdzienu *diametrāli pretēji pamati* saprot nākamās mantas ka dāvinājuma līguma priekšmeta aizvietošanu šī termiņa plašākā nozīmē – tiesiskā regulējuma sniegto iespēju dēļ ar nākamās mantas dāvinājuma līgumu kā nākotnes mantojuma līgumu, pamatojoties uz paplašinošu interpretāciju, var tikt saprasti citi līgumi – dāvinājuma līgums kā īpašs mantojuma līguma veids, mantojuma līgums, kas ietver abstraktu saistību gan pret līguma pusi, gan abstraktu saistību pret trešo pusi, citi līgumi, kuros ietverts atsevišķs rīkojums vienas līguma puses nāves gadījumā, piemēram, laulības līgums.

Neapšaubāmi, tiesību normas, kas pastāv diametrāli pretējos tiesiskā darījuma pamatos, turpina veidot spēkā neesamības pamatus.

Dotajā gadījumā kategorija *tiesību darījums* ietver nākamās mantas dāvinājuma līgumu kā mantojuma līguma būtisku sastāvdaļu.

Atzīstot mantojuma līgumu, izmantojot kategorijas, kas ietilpst mantojuma tiesību normu tiesiskā noregulējuma sfērā, neņemot vērā saistību tiesību normās atzīto personu tiesiskās intereses – dāvinājuma tiesības, tiek nepamatoti sašaurināts to personu loks, kurām ir tiesības celt prasību par šī mantojuma veida atzīšanu par spēkā neesošu – jo mantojuma līgums ir divpusējs darījums, saskaņā ar daudzu valstu un arī Latvijas tiesību aktiem prasību par mantojuma līguma atzīšanu par spēkā neesošu var celt gan līgumā noteiktais mantinieks, gan likumā noteiktais mantinieks.

Šajā situācijā nav arī iespējams noteikt tiesības iesniegt prasījumu attiecībā uz nākamās mantas dāvinājuma līgumu kā patstāvīgu rakstura tiesisku darījumu – Civillikuma 1926.panta piemērošana situācijā, kad tagadējā manta nodota apdāvinātajam vai citādi – situācijā, kad nākamās mantas dāvinājuma līgumu, kamēr tas nav atzīts par mantojuma līgumu.

Arī tad, ja mantojuma tiesības tiek pārāk cieši apvienotas ar saistību tiesībām, tiesiskajās attiecībās, kas izriet no nākamās mantas dāvinājuma līguma kā nākotnes mantojuma līguma, izpaužas efekts, ko starptautiskajās privāttiesībās sauc par *forum shopping*.

Pastāvot šādam tiesiskajam fenomenam, gan tiešo tiesisko attiecību – dāvinājuma tiesisko attiecību, gan netiešo tiesisko attiecību – dāvinājuma tiesisko attiecību kā mantojuma tiesisko attiecību būtisku daļu mantojuma tiesiskā regulējuma ietvaros, gan nākamās mantas dāvinājuma līgumu kā mantojuma līguma būtisku daļu, gan nākamās mantas dāvinājuma līgumu, gan mantojuma līgumu kā patstāvīgu mantojuma tiesisko darījumu un saistību tiesību normu noteikšana ir grūti atrisināms uzdevums, kam neapšaubāmi nepieciešami papildinājumi Civillikumā.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Konspektīvi izklāstot iepriekš norādītos jautājumus, lai izstrādātu tiesisko modeli mantojuma līguma noteikumu noteikšanai un piemērošanai, kā arī atzīta mantojuma līguma dāvinājuma līgumā kā īpašais gadījums un patstāvīgs līgumiskās mantošanas veidā, izteikti šādi secinājumi:

1) **Kompetents tiesiskais regulējums.** Kompetentā tiesiskajā regulējumā, kas atkarībā no faktiskā sastāva ir atzīstams par nākamās mantas dāvinājuma līguma pārvēršanas mantojuma līgumā formā, būtu jāietver normas, kas rada līdzsvaru tiesiskā darījuma būtiskajās sastāvdaļās dāvinājuma līguma *tagadēja manta* – *nākama manta* juridisko kategoriju ietvaros attiecībā uz *mortis causa*

normām ņemot vērā Civillikuma 1541.panta prasības.

Civillikumā būtu jāietver normas, kas noteica līdzsvaru nākama mantojuma līguma mantojuma masas objektu kopumu attiecībā uz noteikumiem, kas nosaka imperatīvo normu tiesisko regulējumu *dāvinājuma līguma pušu lietu tiesību kopums – mantojuma līguma pušu lietu tiesību kopums* juridisko kategoriju ietvaros.

2) **Galveno kategoriju transformācija.** Nākamās mantas dāvinājuma līguma tiesiskajam regulējumam fundamentālo kategoriju pārveidošanas noteikumi un kārtība, tajā skaitā normas, kas nosaka tiesību un pienākumu statusu, normu darbību un retroaktīvu spēku, gan tiesības dāvināt nākamo mantu un līgumiskās mantošanas tiesības kā mantojuma līguma tiesiskā regulējuma veids kā šo līgumu komplekss, jāiekļauj norāde uz noteikumiem, kas nosaka imperatīvu par tiesību normām, kas piemēroti atzīšanai.

Iepriekš lietotā terminoloģija radīs tiesisko noteiktību un rezultātā novērsīs kompetentā likuma tiesību normu pretrunas saistībā ar nākamās mantas dāvinājuma līgumu regulējošajām kompleksajām normām attiecībā pret mantojuma līguma normām. Šobrīd tiesiskais regulējums nošķir mantojuma līguma un nākamās mantas dāvinājuma līguma būtiskās sastāvdaļas.

Piemērojot kompetentos tiesiskos režīmus (obligātie noteikumi, kas nosaka kolīzijas faktoru *inter vivos un mortis causa* normas atsevišķi un kopumā iepriekš minētajiem līgumiem), kas piemēroti attiecībā uz mantojuma līguma saturu un nākamās mantas dāvinājuma līgumu.

3). **Nākamās mantas dāvinājuma līguma juridiskā satura precizēšana, lai novērstu būtiskus konfliktus.**

Nākamās mantas dāvinājuma līguma juridiskā satura precizēšana, lai novērstu šādā veidā pārveidoto kategoriju jēgpilnos konfliktus, identiskā terminoloģijā definējot gan nākamās mantas dāvinājuma līguma, gan mantojuma līguma būtiskās sastāvdaļas, ja tām nav normatīvā regulējuma – tiesības atzīt par konkrētu tiesisko režīmu būtu jāveido ar normas fiksējošu, imperatīvo kategoriju palīdzību, kas noteiktas kolīzijas faktora *dāvinājums, izslēdzot zaudējumus, samazinot īpašuma un īpašuma tiesību apjomu un izslēdzot parādu dzēšanas iespēju* normās.

PRIEKŠLIKUMI. CONCLUSIONS

Referāta autors piedāvā papildināt Civillikuma 1926.pantu ar otru un trešo daļām sekojošā redakcijā:

Pants 1926. Otrā daļa. *Nākamās mantas dāvinājuma līgums netiek uzskatīts un nav atzīstams par mantojuma līgumu, izņemot gadījumus, kad no nākama dāvinājuma līguma satura izriet pušu nolūki izveidot mantojuma līgumam būtiskas tiesiskās attiecības.*

Pants 1926. Trešā daļa. *Attiecībā uz nākamās mantas dāvinājumu, kas izdarīts ar nosacījumu, ka apdāvinātājs pārdzīvos dāvinātāju, piemērojami mantojuma līguma noteikumi.*

Noteikumi par mantojuma līgumu piemēro, ievērojot Civillikuma 1541. un 639. pantu prasības.

Attiecībā uz par noslēgtu atzītu mantojuma līgumu parādiem un mantojuma masas apgrūtinājumiem Civillikuma 383.panta noteikumi piemērojami šādā kārtībā:

Mantinieks, kurš ieguvis šo statusu nākamās mantas dāvinājuma līguma atzīšanas par mantojuma līgumu rezultātā un šī apstākļa rezultātā piespiests uzņemt Civillikuma 383.panta normā noteikto parādu, var celt iebildumus pret kreditora prasījumu, pamatojoties uz tiesiskajām attiecībām starp kreditoru un dāvinātāju, kas atzīts par mantojuma atstājēju saskaņā ar atzītu par noslēgtu mantojuma līgumu.

Mantinieks, kurš ieguvis šo statusu nākamās mantas dāvinājuma līguma atzīšanas par mantojuma līgumu rezultātā var prasīt ieskaiti (Civillikums, 1846.pants) prasījumam, kas pieder sākotnējam

parādniekam – mantojuma atstājējam, kas ieguvis savu statusu pēc atzītu par noslēgto mantojuma līgumu.

Mantnieks, kurš ieguvis šo statusu nākamās mantas dāvinājuma līguma atzīšanas par mantojuma līgumu rezultātā un kurš piespiests uzņemt parādu, var celt iebildumus pret kreditoru, pamatojoties uz tiesisko attiecību starp un sākotnējo parādnieku nenoteikto un strīdīgo raksturu.

Mantnieks, kurš ieguvis šo statusu nākamās mantas dāvinājuma līguma atzīšanas par mantojuma līgumu rezultātā un kurš piespiests uzņemt parādu var vērsties tiesā ar prasību izslēgt Civillikuma 383.panta darbību pilnībā vai daļēji.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. 26.02.1937. Civillikums: Latvijas Republikas likums. Otrā daļa. Mantojuma tiesības. Valdības Vēstnesis, 46. Ar grozījumiem un papildinājumiem
2. 26.02.1937. Civillikums: Latvijas Republikas likums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Valdības Vēstnesis, 46. Ar grozījumiem un papildinājumiem

NĀKAMĀS MANTAS DĀVINĀJUMA LĪGUMA TIESISKĀ REGULĒJUMA PILNVEIDOŠANAS PRIEKŠLIKUMI

Edvards Pilipsons

Latvija, Rīgas Stradiņa universitāte

Doktorantūras nodaļa

Tiesību zinātne

e.pilipsons@privattiesibas.lv

Dr. Ivars Kronis

Rīgas Stradiņa universitāte

ABSTRACT

Future property donation agreement as an inheritance contract recognizing procedure requires the legislator to amend the Civil Law of the Republic of Latvia with a number of specialized legal concepts, the purpose of which should to harmonize legal regulation in relation to future property donation agreement and an inheritance contract institutes.

According to this the purpose of this essay is to propose legal norms which ensure legal regimes to prudently recognize donation agreement for future property as an inheritance contract.

Keywords: applicable law, Civil Law of the Republic of Latvia, contractual succession, donation agreement for future property, inheritance agreement, legislation amendments

АННОТАЦИЯ

Процесс признания договора дарения будущей вещи договором наследования требует от законодателя введения в Гражданский Закон Латвийской республики (далее – Гражданский Закон) целого ряда специализированных правовых понятий, целью которых должно стать гармонизация правового регулирования по отношению к институтам договора дарения будущей вещи и договора наследования. Целью данного реферата является предложение правовых норм, обеспечивающих правовой режим признания договора дарения будущей вещи договором наследования.

Ключевые слова: Гражданский Закон Латвийской республики, договор дарения будущей вещи, договор наследования, договорное наследование, изменения в правовых актах, применимое право

IEVADS. INTRODUCTION

Nākamās mantas dāvinājums un, proti, līgums, Civillikumā pastāv ka priekšlīgums mantojuma līgumam.

Līdz ar to šim attiecībām piemērojama juridisko kategoriju *tagadēja manta – nākama manta* normu ķēde.

Juridisko kategoriju *tagadēja manta – nākama manta* noteikto normu ietvaros kolīzijas faktoru detipizācija saistībā ar nākamās mantas dāvinājuma līguma atzīšanu par mantojuma līgumu. Šī detipizācija novēršama ar tiesiskiem līdzekļiem, kas unificē juridiskās kategorijas *nākama manta kā nākama mantojuma līguma priekšmets* nostiprinātās normas.

Nākamās mantas dāvinājuma līgums ir jādefinē saskaņā ar Civillikuma 1541.panta noteikumiem kā mantojuma līguma priekšlīgums.

Nākama manta dāvinājuma līgums, kas definēts kā mantojuma līguma priekšlīgums, būtu jānosaka topošā mantojuma likuma normas attiecībā uz noteikumiem, kas veido tiesības, kas rodas pusēm kā nākamās mantas dāvinājuma līguma subjektiem.

Šīm normām būtu jānosaka šo attiecību pušu griba, pušu tagadēja un nākama individuālā tiesiskā

statusa normas attiecībā pret pušu individuālā tiesiskā statusa normām, kuras puses izmanto nākamā manta dāvinājuma līguma slēdzot.

Pretējā gadījumā, ja iepriekšminēta procedūra netiek veikta, nebūs iespējams nodibināt tiesības, kuriem būs starpniecības nozīme starp nākama manta dāvinājuma līguma pusēm kā priekšlīgumā attiecībā uz mantojuma līgumu.

Pamatojoties uz šobrīd spēkā esošo tiesisko regulējumu, nākamās mantas dāvinājuma līguma atzīšana par mantojuma līgumu nešķiet iespējams precīzi noteikt šī līguma pušu individuālo tiesisko statusu – nav iespējams piemērot noteikumus, kas nosaka mantojuma līgumu.

Priekšmantinieka tiesiskais statuss, kas, pēc juridisko faktu sastāva prasībām piemērojams individuālā tiesiskā statusa noteikšanai nedz piemērot Civillikums 486.panta noteikumus, nedz piemērojams arī līgumiskā mantinieka statuss saskaņā ar Civillikuma 639., 646. p.p prasībām.

Attiecībā uz doto brīdi nākamās mantas nodibināšana attiecībā uz personu – nākamās mantas dāvinājuma līguma pusi rada tiesisko attiecību satura trūkums, kas noteicams ar Civillikuma 639. un 646.p.p pamata.

PRIEKŠLIKUMI. CONCLUSIONS

Referāta autors ierosina papildināt Civillikumu ar pantiem sekojošā redakcijā:

1). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.¹ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926¹. Dāvinājuma jēdziens, forma un pieņemšanas termiņš kā nākama mantojuma līguma pamatojums

(1) Dāvinājums, ar kuru viena persona apņemas bagātināt citu personu uz tās nākamās mantas rēķina, ir nākamās mantas dāvinājums, ja abas puses vienojas, ka dāvinājums tiek veikts bez atlīdzības.

(2) Ja dāvinājums piešķirts bez otras puses piekrišanas, dāvinātājs var otrai pusei noteikt dāvinājuma iegūšanai samērīgu termiņu, kurā jāstāda apliecinājums par dāvinājuma pieņemšanu.

(3) Termiņš, kurā dāvinājuma saņēmējam jāsniedz deklarācija par dāvinājuma pieņemšanu, sākas no brīža, kad dāvana rodas kā mantisks priekšmets.

(4) Pēc termiņa beigām dāvana uzskatāma par pieņemtu, ja vien cita persona nepaziņo par atteikšanos to pieņemt.

(5) Ja dāvinājums tiek noraidīts, var pieprasīt dāvinātās mantas atgriešanu saskaņā ar noteikumiem par netaisnīgas iedzīvošanās atgriešanu.

2). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.² pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926². Atteikums iegūt dāvanu kā pamats nākamās mantas dāvinājuma līguma tiesiskā pamata aizstāšanai vai atcelšanai kā pamats nākama mantojuma līgumam

Nākamās mantas dāvinājums nenotiek, ja pilnvarotā persona – dāvinātājs par labu citai pilnvarotai personai – apdāvinātajam atturas iegūt savā īpašumā dāvinājuma līgumā noteikto mantu, vai atsakās no trešajām personām pienākošās, bet vēl galīgi nenoteiktajām tiesībām.

3). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.³ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926³. Dāvanu solījuma forma kā pamats nākama mantojuma līgumam

(1) Līguma, saskaņā ar kuru tiek solīta izpilde dāvinājuma veidā, spēkā esamībai nepieciešams notariāls apliecinājums solījumam dāvināt nākama mantu.

(2) Līdzīgs noteikums attiecas uz solījumu vai atzīšanas deklarāciju, ja dāvinājums ir parāda saistību nodošana vai esošā parāda atzīšana saskaņā ar Civillikuma 273., 383., 409. un 425.panta prasībām.

(3) Formas neizpilde neietekmē dāvinājuma derīgumu, ja solītā izpilde ir notikusi.

4). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.⁴ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926⁴. Atteikšanās pildīt solījumu, kas izriet no nākamās mantas dāvinājuma līguma, pamatojoties uz dāvinātāja vajadzību kā pamatu nākama mantojuma līgumam

(1) Dāvinātajam ir tiesības atteikties pildīt solījumu dāvināt nākama mantu, ja viņš, ņemot vērā citus savus pienākumus, nevar izpildīt savu solījumu, neapdraudot viņa amatam atbilstošu dzīves līmeni vai izpildi.

Citu personu uztura kartību nosaka Civillikuma Ģimenes tiesību sadaļas noteikumi.

Tāpat tiesiskajam regulējumam pakļauto personu loku kā subjektu, ko nosaka citu personu uzturēšanas tiesiskā kategorija, nosaka dāvinātāja agrāk noslēgtie uztura līgumi.

(2) Vairāku apdāvināto prasījumu pretrunas gadījumā noteicošais ir prasījums, kas radies agrāk.

5). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.⁵ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926⁵. Solījums par dāvinājumu periodisku maksājumu veidā kā pamats nākama mantojuma līgumam

Ja dāvinātājs sola materiālo atbalstu, kas sastāv no periodiskiem maksājumiem, tad šis pienākums beidzas ar viņa nāvi, ja vien no solījuma neizriet citādi.

6). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.⁶ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926⁶. Dāvinātāja kā topošā mantojuma atstājēja atbildība

Dāvinātājs – topošais mantojuma atstājies ir atbildīgs tikai par nodomu un rupju neuzmanību.

7). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.⁷ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926⁷. Atbildība par tiesību nepilnībām kā pamats mantojuma un saistību tiesību normu izmantošanas neiespējamībai, lai regulētu topošā mantojuma atstājēja individuālā tiesiskā statusa noteikšanai piemērojamās mantojuma kolīzijas normas, kā arī formulu, kas veido tiesisko regulējumu dāvinājuma līguma taisnīgai atzīšanai par mantojuma līgumu

(1) Ja dāvinātājs – topošais mantojuma atstājējs apzināti noklusē par tiesību trūkumiem, tad viņam ir pienākums atlīdzināt apdāvinātajam – topošajam mantiniekam saskaņā ar mantojuma līgumu tā rezultātā nodarītos zaudējumus.

(2) Ja dāvinātājs ir apsolījis sagādāt priekšmetu, kas viņam vēl bija jāiegādājas, apdāvinātais, pamatojoties uz tiesību trūkumu, var prasīt atlīdzināt zaudējumus, kas radušies neizpildes dēļ, ja defekts dāvinātajam bija zināms iegādes brīdī vai arī nebija zināms rupjas neuzmanības dēļ.

8). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.⁸ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926⁸. Atbildība par lietas trūkumiem, kas definēti kā Civillikuma 646. panta normas priekšmets saistībā ar Civillikuma 1926. panta normu.

(1) Ja dāvinātājs – topošais mantojuma atstājējs, saskaņā ar Civillikuma 639.panta noteikumiem apzināti nemin mantotās lietas trūkumus, viņam ir pienākums atlīdzināt apdāvinātajam kā mantojuma atstājējam nodarīto kaitējumu. Zaudējumu atlīdzināšanas prasības gadījumā apdāvinātajam – topošajam mantiniekam tiek piešķirtas mantojuma kreditora tiesības.

(2) Ja dāvinātājs apsolīja sniegt pēc vispārīgām pazīmēm identificētu lietu, kas viņam vēl bija jāiegādājas, tad, ja lietai ir defekti, kas dāvinātajam bija zināmi lietas iegādes brīdī vai nebija zināmi viņa rupjas neuzmanības dēļ, tad apdāvinātais var pieprasīt šīs lietas nomaiņu pret lietu bez defektiem. Ja dāvinātājs par trūkumiem apzināti noklusējis, tad apdāvinātais tā vietā, lai nodrošinātu no trūkumiem brīvu lietu, var prasīt atlīdzināt pienākuma nepildīšanas rezultātā nodarīto kaitējumu. Attiecībā uz šīm pretenzijām attiecīgi piemērojami noteikumi par atbildību par

pārdotās lietas trūkumiem.

9). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.⁹ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926⁹. Nākamās mantas dāvinājums ar saistību uzlikšanu

Persona, kura veic dāvinājumu ar pienākumu veikt noteiktu darbību, var prasīt noteiktās darbības veikšanu, ja tā no savas puses jau ir dāvinājusi.

10). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.¹⁰ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926¹⁰. Atteikšanās pildīt uzticēto pienākumu

Ja saskaņā ar Civillikuma 1926. panta noteikumiem dāvinātās lietas, kas noteikta kā nākama mantojuma līguma priekšmets, tiesību defektu vai nepilnību dēļ atklājas dāvinājuma vērtība, kas ir mazākam par uzdotā pienākuma izpildei nepieciešamo apmēru, apdāvinātajam ir tiesības atteikties no uzdotā pienākuma izpildes, līdz tiks kompensēta starpība. Ja apdāvinātais pilda uzdoto pienākumu, nezinot par trūkumiem, tad viņš ar likumu vai testamentu var prasīt no dāvinātāja vai viņa mantiniekiem atlīdzināt izdevumus par uzdotā pienākuma izpildi tādā apmērā, kā tie pārsniedz dāvinājuma vērtību. Šajā gadījumā mantiniekam saskaņā ar līgumu tiek piešķirtas mantojuma kreditora tiesības.

11). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.¹¹ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926¹¹. Pieprasīt dāvinājuma līguma īpašuma tiesību objekta atgriešanu kā nākama mantojuma līguma uzliktās saistības neizpildes gadījumā

1) Ja uzliktais pienākums netiek izpildīts, tad dāvinātājs, pastāvot nosacījumiem, kas dod tiesības atteikties no divpusējiem līgumiem, saskaņā ar noteikumiem par netaisnīgas iedzīvošanās atgriešanu var prasīt dāvinājuma atgriešanu, ja vien dāvana bija jāizmanto, lai izpildītu uzlikto pienākumu.

(2) Minētā prasība ir izslēgta, ja trešajai personai ir tiesības pieprasīt šī pienākuma izpildi.

12). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.¹² pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926¹². Pieprasījums atgriezt dāvinājumu, kas definēts kā dāvinājuma līguma priekšmets – nākama mantojuma līgums sakarā ar dāvinātāja – topošā mantojuma atstājēja – finansiālā stāvokļa pasliktināšanos

(1) Ja dāvinātājs pēc dāvinājuma veikšanas nespēj segt izdevumus, kas saistīti ar cilvēka cienīga dzīves līmeņa uzturēšanu vai likumā noteikto pienākumu uzturēt radniekus, laulāto vai bijušo laulāto, viņš var saskaņā ar regulas noteikumiem par netaisnīgas iedzīvošanās atgriešanu, pieprasīt no apdāvinātā atgriezt viņam šo dāvanu. Apdāvinātais var atteikties atgriezt dāvanu, samaksājot dāvinātāja uzturēšanai nepieciešamo summu. Šajā gadījumā uz apdāvinātā saistībām attiecas noteikumi par radnieku uzturu saskaņā ar uztura līguma noteikumiem un dāvinātāja nāves gadījumā norādījumi par uzturēšanas līguma laušanu.

(2) Ja dāvinātāji ir vairāki, personai, kura dāvanu saņēmusi agrāk, ir pienākums to atgriezt, ja vien šis pienākums nav uzlikts personai, kura dāvanu saņēmusi vēlāk.

13). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.¹³ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926¹³. Prasības par nākama mantojuma līguma, kas definēts kā nākamās mantas dāvinājuma līguma priekšmets, atgriešanas nepieļaujamība

(1) Pieprasīt dāvanas atgriešanu nevar, ja dāvinātājs tīši veicinājis vajadzību vai nepieciešamību radusies rupjas neuzmanības dēļ, vai ja no dāvanas sniegšanas brīža ir pagājuši desmit gadi.

(2) Tas pats attiecas uz gadījumu, ja apdāvinātais, ņemot vērā pārējās savas saistības, dāvanu var atgriezt tikai apdraudot savam amatam atbilstoša dzīves līmeņa saglabāšanu vai likumā noteikto

saistību izpildi.

14). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.¹⁴ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926¹⁴. Nākamās mantas dāvinājuma atcelšana kā tiesiskais pamats nākama mantojuma līgumam

(1) Nākamās mantas dāvinājumu var atsaukt, ja apdāvinātais, izdarījis smagu nodarījumu pret dāvinātāju vai viņa tuvu radnieku, šādi izsakot rupju nepateicību.

(2) Tiesības atcelt nākamās mantas dāvinājumu pāriet dāvinātāja mantiniekiem tikai tad, ja dāvinātais tīši un prettiesiski atņēmis dāvinātāja dzīvību vai liedzis tam anulēt nākamās mantas dāvinājumu.

15). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.¹⁵ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926¹⁵. Dāvinājuma atcelšana un tās sekas

(1) Dāvinājumu atcelšana ar apdāvinātajam adresētu iesniegumu.

(2) Ja dāvinājumu atsauc, dāvanas atgriešanu var pieprasīt saskaņā ar noteikumiem par netaisnīgas iedzīvošanās atgriešanu.

16). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.¹⁶ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926¹⁶. Dāvinājuma atcelšanas nepieļaujamība kā juridiskais pamats nākama mantojuma līgumam

Dāvinājuma atcelšana nav pieļaujama, ja dāvinātājs ir piedēvis apdāvinātajam, ja ir pagājis gads kopš brīža, kad persona, kurai ir atteikuma tiesības, uzzināja par šo tiesību izmantošanas nosacījumiem. Pēc apdāvinātā nāves dāvinājuma atsauksana nav pieļaujama.

17). Papildināt Civillikumu ar jaunu 1926.¹⁷ pantu sekojošā redakcijā:

Pants 1926¹⁷. Sekas, kas izriet no nākamās mantas dāvinājuma līguma atzīšanas par noslēgtu mantojuma līgumu

Mantojuma līgums ir uzskatāms par galīgi atzītu un attiecīgi noslēgtu, ja dāvinātāja un apdāvināmā tiesības un pienākumi, kas radušies nākamās mantas dāvinājuma līguma noslēgšanas brīdī, neskarot tiesības un pienākumus, kas radušies attiecībā uz tiesībām un pienākumiem, kas radušies laikā, kad mantojuma līgums tika atzīts par noslēgtu.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. 26.02.1937. Civillikums: Latvijas Republikas likums. Otrā daļa. Mantojuma tiesības. Valdības Vēstnesis, 46. Ar grozījumiem un papildinājumiem
2. 26.02.1937. Civillikums: Latvijas Republikas likums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Valdības Vēstnesis, 46. Ar grozījumiem un papildinājumiem

RĪCĪBA AR NOZIEDZĪGI IEGŪTU MANTU

Jekaterina Sredņakova, Latvija
Baltijas Starptautiskās akadēmijas doktorante
Doktora studiju programma „Juridiskā zinātne”
pta2@inbox.lv

Zinātniskais vadītājs: Dr.iur., asoc.prof. Marina Sumbarova

ANOTĀCIJA

Noziedzīgi iegūtas mantas institūts kriminālprocesā pastāv, kopš Kriminālprocesa likuma pieņemšanas brīža, proti, 2005.gada 21.aprīļa.

Kriminālprocesa likuma 27.nodaļā ir ietverts noziedzīgi iegūtas mantas regulējums, un kādā rīcība ar to iespējama. Raksta mērķis ir izprast noziedzīgi iegūtas mantas jēdzienu kriminālprocesā, izpētīt un izprast, kā manta tiek atzīta par noziedzīgi iegūtu, kā arī, kāda ir rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu kriminālprocesa ietvaros.

Atslēgvārdi: Kriminālprocesa likums, kriminālprocess, manta, noziedzīgi iegūta manta

ABSTRACT

The institute of criminally obtained property has existed in criminal proceedings since the adoption of the Criminal Procedure Law, namely April 21, 2005.

Chapter 27 of the Criminal Procedure Law contains the regulation of criminally acquired property and how it can be handled. The purpose of the article is to understand the concept of criminally obtained property in criminal proceedings, to study and understand how property is recognized as criminally obtained, as well as what is done with criminally obtained property within the framework of criminal proceedings.

Keywords: Criminal procedure Law, criminal proceedings, property, criminally obtained property

IEVADS. INTRODUCTION

Kriminālprocesa pirmstiesas izmeklēšanas posmā, uzsākot kriminālprocesu un veicot izmeklēšanu tajā, procesa virzītājam jāsakaras ar plašu risināmo jautājumu klāstu, kuru starpā ir arī mantiskie jautājumi un no tiem izrietošā problemātikā.

Pašlaik par mantisko jautājumu regulējumu Kriminālprocesa likumā kritiski izsakās pat autoritatīvie zinātnieki un praktiķi, kuri 2017. gadā atbalstīja jauna regulējuma pieņemšanu [1].

Par vienu no būtiskiem noziedzības apkarošanas mērķiem kļūst noziedzīgās pasaules rīcībā esošā finansējuma atņemšana, tādejādi padarot to mazāk efektīvu [2]. Tāpēc cīņā pret noziedzību valstij ir jākoncentrējas uz noziedzīgu iegūtu līdzekļu meklēšanu, iesaldēšanu jeb arestēšanu un atņemšanu. No tā arī izriet pirmstiesas kriminālprocesā iesaistīto valsts iestāžu un amatpersonu pienākums noskaidrot noziedzīgi iegūtu mantu. Līdz ar to viens no kriminālprocesa jautājumiem ir, vai kriminālprocesa gaitā atrastā manta, kas pieder vai ar kuru var rīkoties noziedzīgo nodarījumu izdarījusi persona, ir atzīstama par noziedzīgi iegūtu (lai attiecīgi pēc tam varētu lemt par turpmāko rīcību ar šo mantu [3].

Noziedzīgi iegūtas mantas institūta pastāvēšana Kriminālprocesa likumā ir vērtēta diezgan pretrunīgi. Tiesībzinātnieku vidū pastāv viedoklis, ka neskaidrības un diskusijas rada jēdziena “manta” izpratne.

Raksta mērķis ir izprast noziedzīgi iegūtas mantas jēdzienu kriminālprocesā, izpētīt un izprast, kā manta tiek atzīta par noziedzīgi iegūtu, kā arī, kāda ir rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu kriminālprocesa ietvaros.

Lai sasniegtu raksta mērķi, autore izvirza šādus uzdevumus:

- analizēt un izpētīt mantas un noziedzīgi iegūtās mantas jēdzienu;
- izpētīt, kā mantu atzīst par noziedzīgi iegūtu kriminālprocesa ietvaros;
- izpētīt, kāda ir tālākā rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu.

Pētījuma ietvaros ir izmantotas vipārzinātniskās pētījumu metodes.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ, PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Noziedzīgi iegūtas mantas institūts ir viens no jūtīgākajiem jautājumiem kriminālprocesā, jo tieši ar noziedzīgi iegūtu mantu var būtiski aizskart citu cilvēku, nemaz kriminālprocesā nesaistītu, mantiskās intereses.

Mūsdienu izpratnē jēdziens “noziedzīgi iegūta manta” ir manta, kura nonākusi kādas personas īpašumā noziedzīga nodarījuma rezultātā, līdz ar to ir jāsaprot, kas kriminālprocesa ietvaros ir uzskatāms par mantu.

Jēdziens “manta” tas, uz ko ir pilnīgs valdījuma, lietojuma un rīcības tiesības; tas (lietu kopums), kas kādam pieder, uz ko kādam ir valdījuma, lietojuma un rīcības tiesības; īpašums [4]. Savukārt “civiltiesībās ar jēdzienu “manta” īstā nozīmē saprotams visu to naudā novērtējamo tiesību kopums, kas pieder konkrētam tiesību subjektam” [5]. Naudā novērtējamais tiesību kopums var būt arīdzan ķermeniska un bezķermeniska lieta. Civillikuma 841. pants nosaka, ka “lietas ir ķermeniskas vai bezķermeniskas”.

Mantas jēdziens ir ietverts arī Starptautiskajos dokumentos, kā, piemēram, Direktīvas par to, kā novērst finanšu sistēmas izmantošanu nelikumīgi iegūtas naudas legalizēšanai (naudas atmazgāšanai) (91/308/EEK) 1.pants nosaka, ka “manta ir jebkura veida mantiski labumi, ķermeniskas un bezķermeniskas, kustamas un nekustamas lietas, kā arī juridiski dokumenti, kas apliecina šīs mantas īpašumu vai tiesības attiecībā uz šo mantu” [6].

Ar jēdzienu “noziedzīgi iegūta manta” ir skaidrs, ka manta ir nonākusi cita cilvēka rokās noziedzīga nodarījuma rezultātā. Saskaņā ar krimināltiesību doktrīnā nostiprināto atziņu “noziedzīgs nodarījums ir personas konkrētas uzvedības akts, tās aktīva, prettiesiska rīcība (darbība) vai pasīva prettiesiska uzvedība (bezdarbība), ar ko tiek nodarīts vai varējis tikt nodarīts kaitējums ar Krimināllikumu aizsargātām interesēm” [7].

Noziedzīgi iegūtās mantas definīcija pirms 2017.gada 22.jūnija grozījumiem Kriminālprocesa likumā bija ietverta Kriminālprocesa likuma 356.pantā, toties pēc šiem grozījumiem noziedzīgi iegūtās mantas jēdziena definīcija ir sniegta Krimināllikuma 70.¹¹ panta pirmajā daļā, kura nosaka, ka “noziedzīgi iegūta manta ir manta, kas personas īpašumā vai valdījumā tieši vai netieši nonākusi noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rezultātā”. Ar mantu, kas personas īpašumā vai valdījumā tieši ir nonākusi noziedzīga nodarījuma rezultātā, jāsaprot priekšmeti, līdzekļi, vielas, tiesības, jebkuri labumi un tam līdzīgi, pret kurām vai saistībā ar kurām ir izdarīts noziedzīgs nodarījums [8].

Savulaik Kriminālprocesa 355. panta pirmā daļa noteica, ka “manta ir atzīstama par noziedzīgi iegūtu, ja personas īpašumā vai valdījumā tā tieši vai netieši nonākusi noziedzīga nodarījuma rezultātā.

Ne tikai Krimināllikums nosaka noziedzīgi iegūtu līdzekļu definīciju, bet arī citi likumi. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma 4.panta pirmā daļa nosaka, ka līdzekļi ir atzīstami par noziedzīgi iegūtiem, ja personas īpašumā vai valdījumā tie tieši vai netieši iegūti noziedzīga nodarījuma rezultātā. Taču šī panta otrā daļa izskaidro, ka ar terminu “noziedzīgi iegūti līdzekļi” saprot Krimināllikumā lietoto terminu “noziedzīgi iegūta manta”.

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums nosaka papildus definīciju noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem. Tas nenozīmē, ka noziedzīgi iegūtie līdzekļi un noziedzīgi iegūta manta ir dažādi jēdzieni. Jēdziens “noziedzīgi iegūtie līdzekļi” ir iekļauti jēdzienā “noziedzīgi iegūta manta”, to izskaidro arī Legalizācijas novēršanas likuma otrā daļa – “ar terminu “noziedzīgi iegūti līdzekļi” saprot Krimināllikumā lietoto terminu “noziedzīgi iegūta manta”.

Tas, ka jēdzienu “noziedzīgi iegūta manta” definē ne tikai Krimināllikumā, autoresprāt, nevar uzskatīt par problēmu. Krimināllikums nosaka īsu, skaidru definīciju, kas ir noziedzīgi iegūta manta, toties, piemēram, Legalizācijas novēršanas likums sniedz sīkāku skaidrojumu šī panta izpratnē noziedzīgi iegūtās mantas definīcijai.

Konvencijā par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu, meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju 1.pantā norādīts, ka ar noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem saprot jebkuru ekonomisku ieguvumu no kriminālnoziedzīgiem un var ietvert jebkuru īpašumu atbilstoši šā panta b) punktam ("īpašums" nozīmē jebkura veida mantu, ķermenisku vai bezķermenisku, kustamu vai nekustamu, kā arī juridiskus dokumentus vai instrumentus, kas apliecina īpašumtiesības vai cita veida tiesības uz šādu mantu) [9].

Tātad ar noziedzīgi iegūtu mantu sapratīsim kādai personai piederošu naudā novērtējamu tiesību kopumu (ķermeniskas un bezķermeniskas lietas), kas atsavināts noziedzīga nodarījuma rezultātā un nonācis citas personas valdījumā. Tomēr šāda izpratne būtu tikai daļa no likumā sniegtā noziedzīgi iegūtās mantas definējuma. To varētu saukt par noziedzīgi atsavināto mantu (piemēram, nozagtā vai izkrāptā manta). Ir virkne noziegumu, kuru rezultātā tiek radīta vai iegūta manta, kas ir kā sava veida darba augļi no aizliegtās darbības (piemēram, kukuļņemšanas, narkotiku tirdzniecības). Šādos gadījumos manta nevienam netiek noziedzīgi atsavināta, tāpēc to varētu saukt par sākotnēji noziedzīgu vai noziedzīgi radīto mantu. Jebkurā gadījumā abu minēto veidu mantas noziedzīgā izcelsme jāpierāda atbilstoši kriminālprocesa vispārīgiem nosacījumiem par pierādīšanas pienākumu. Pirmstiesas procesā pierādīšanas pienākums gulstas uz procesa virzītāju, bet tiesā – uz apsūdzības uzturētāju.

Atzīstot mantu par noziedzīgi iegūtu, svarīgi ir prast norobežot to no likumīgi iegūtās, it īpaši gadījumos, kad noziedzīgie līdzekļi ir “iepludināti” legālajā biznesā vai likumīgi iegūtajā mantā (piemēram, narkotiku tirdzniecībā iegūtā nauda izmantota uzņēmuma pamatkapitāla palielināšanai, izkrāptā nauda daļēji izmantota, lai iegādātos īpašumu vai segtu ar īpašumu saistītos parādus). Noziedzīgi iegūtas mantas konstatēšana pati par sevi nedod pamatu tai pielīdzināt un atsavināt likumīgi iegūto mantu. Tās ir jāprot nodalīt, ko var panākt, ja tiek noteikta noziedzīgi iegūtās mantas vērtība un šīs mantas nesto augļu proporcionālā daļa. Tādējādi ar noziedzīgi iegūto, kas var tikt piespiedu kārtā atsavināts, saprotam pierādīto vai prezumēto noziedzīgi iegūto mantu, ar noziedzīgo nodarījumu saistīto mantu, kā arī līdzekļus, ko persona ieguvusi no noziedzīgi iegūtas mantas realizācijas, un noziedzīgi iegūtas mantas izmantošanas rezultātā gūtos augļus [10].

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Ja mantas vērtība nav samērīga ar personas likumīgiem ienākumiem un persona nepierāda, ka manta ir iegūta likumīgā ceļā, par noziedzīgi iegūtu mantu var atzīt arī mantu, kas pieder personai, kura:

1. izdarījusi noziegumu, kas pēc sava rakstura ir vērsts uz materiāla vai citāda labuma gūšanu, neatkarīgi no tā, vai nozieguma rezultātā materiāls vai citāds labums ir iegūts;
2. ir organizētas grupas dalībnieks;

3. izdarījusi noziegumu, kas saistīts ar terorismu.

Lai piemērotu šo prezumpciju un atzītu mantu par noziedzīgi iegūtu, krimināltiesiskais regulējums nosaka, ka nepieciešams pierādīt:

- pirmkārt, ka persona ir izdarījusi noziegumu, kas pēc sava rakstura ir vērsts uz materiāla vai citāda labuma gūšanu (vai ir organizētas grupas dalībnieks vai atbalsta to; ir saistīta ar terorismu);

- otrkārt, ka manta pieder personai, kura ir izdarījusi noziegumu, kas pēc sava rakstura ir vērsts uz materiāla vai citāda labuma gūšanu (vai ir organizētas grupas dalībnieks vai atbalsta to; ir saistīta ar terorismu);

- treškārt, ka mantas vērtība nav samērīga ar personas, kura ir izdarījusi noziegumu, kas pēc sava rakstura ir vērsts uz materiāla vai citāda labuma gūšanu (vai ir organizētas grupas dalībnieks vai atbalsta to; ir saistīta ar terorismu), likumīgiem ienākumiem un persona nepierāda, ka manta ir iegūta likumīgā ceļā [11].

Kriminālprocesa likuma 27. un 59.nodaļas reglamentē kārtību, kādā manta kriminālprocesā tiek atzīta par noziedzīgi iegūtu. Savukārt Kriminālprocesa likuma 356.panta otrā daļa nosaka, ka pirmstiesas kriminālprocesa laikā mantu par noziedzīgi iegūtu var atzīt arī ar rajona (pilsētas) tiesas lēmumu šā likuma 59.nodaļā noteiktajā kārtībā; un ar procesa virzītāja lēmumu, ja pirmstiesas kriminālprocesa laikā pie aizdomās turētā, apsūdzētā vai trešās personas ir atrasta vai izņemta manta, attiecībā uz kuru tās īpašnieks vai likumīgais valdītājs iepriekš bija pieteicis mantas zudumu un pēc tās atrašanas, novēršot šaubas, pierādījis savas tiesības. Minētā norma paredz divas atšķirīgas procedūras mantas atzīšanai par noziedzīgi iegūtu, proti : 1) ar rajona (pilsētas) tiesas lēmumu un 2) ar procesa virzītāja lēmumu.

Kriminālprocesa likuma 356.panta otrās daļas 2.punktā ir noteikts, ka lēmumu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu var pieņemt procesa virzītājs. Kā zināms pirmstiesas kriminālprocess sastāv no izmeklēšanas un kriminālvajāšanas posmiem. Katrā no šiem posmiem ir savs procesa virzītājs, proti, amatpersona, kura vada kriminālprocesu.

Kriminālprocesa likuma 256.panta otrās daļas 2.punkts nosaka, ka manta var būt atrasta un izņemta pie iespējamā noziedzīgā nodarījuma izdarītāja, kā arī pie trešās personas. Trešā persona šajā gadījumā varētu būt jebkura persona, proti, gan tāda, pie kuras manta nonākusi personai zinot, ka manta ir noziedzīgi iegūta, gan mantas labticīgs ieguvējs. Tomēr “pat ja persona iegūst īpašumu, nezinot un bez jebkādas iespējas zināt, ka šo īpašumu tā īpašnieks zaudējis nozieguma rezultātā, nevar uzskatīt, ka tai, respektīvi, pircējam, šāda iegūšana radītu īpašuma tiesības” .

Lai procesa virzītājs varētu atzīt mantu par noziedzīgi iegūtu saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 356.panta otrās daļas 2.punktu ir jāizpildās diviem priekšnosacījumiem, proti: 1. mantas īpašniekam vai likumīgajam valdītājam iepriekš jāpiesaka mantas zudums un 2) pēc tās atrašanas, novēršot saprātīgas šaubas, jāpierāda savas tiesības.

Ja īpašnieks vai likumīgais valdītājs bija pieteicis mantas zudumu, tam ir jāpierāda savas tiesības, novēršot saprātīgas šaubas. Šeit jānorāda, ka pierādīšanas pienākums gulstas uz mantas īpašnieku vai likumīgo valdītāju, taču šis pienākums neattiecas uz mantas noziedzīgas izcelsmes pierādīšanu, bet gan uz personas tiesību uz attiecīgo mantu pierādīšanu. Turklāt pierādīšanas standarts šajā gadījumā atbilst “saprātīgu šaubu novēršana” standartam, kas primāri kriminālprocesā attiecas uz procesa virzītāju pirmstiesas kriminālprocesā un apsūdzības uzturētāju tiesā. Tas ir saistīts ar to, ka mantas atzīšana par noziedzīgi iegūtu pirmstiesas procesā ir atzīstama par izņēmumu no vispārējā principa, ka mantu atzīst par noziedzīgi iegūt ar tiesas nolēmumu vai prokurora lēmumu par kriminālprocesa pabeigšanu.

Kriminālprocesa likuma 356.panta ceturtā daļa nosaka, ka pirmstiesas kriminālprocesa laikā vai pēc kriminālprocesa izbeigšanas uz personu nereabilitējoša pamata šā panta otrās daļas 2.punktā minētajā gadījumā mantu, uz kuru tiesības reģistrētas publiskajā reģistrā un ieraksts šajā

reģistrā ir grozīts pēc noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas, par noziedzīgi iegūtu var atzīt tikai ar rajona (pilsētas) tiesas lēmumu šā likuma 59.nodaļā noteiktajā kārtībā. Līdz ar to, uzskatāms, ka minētās problēmsituācijas likumdevējs ir atrisinājis, taču vienlaicīgi ierobežojis pirmstiesas kriminālprocesa procesa virzītāja pilnvaras atsevišķos gadījumos lemt par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu, atstājot to tiesas ziņā un attiecīgi paplašinot sevišķā procesa piemērošanas jomu.

Runājot par rīcību ar mantu, ko pirmstiesas kriminālprocesā atzīst par noziedzīgi iegūtu ar procesa virzītāja lēmumu, jāsaprot ka Kriminālprocesa likuma 356.panta otrās daļas 2.punkts paredz vienīgi mantas atdošanu kā rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu, kas ir regulēta Kriminālprocesa likuma 367. un 360. pantā. Šeit būtu jānorāda, ka gadījumā, kad manta tiek atrasta pie trešās personas un atdota īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, tad trešajai personai, kas bija šīs mantas labticīga ieguvēja, atbilstoši Kriminālprocesa likuma 360.panta otrai daļai ir tiesības civilprocesa kārtībā iesniegt prasību par zaudējuma atlīdzināšanu, tai skaitā pret apsūdzēto vai notiesāto personu. Savukārt trešajai personai pastāv risks nesāņemt zaudējumu atlīdzību gadījumos, kad noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir miris vai tam nav mantas, uz ko vērst piedziņu. Ikvienam pirms darījumu noslēgšanas ir rūpīgi jāizvērtē iespējamie riski.

Kriminālprocesa likuma 356.panta otrās daļas 2.punkta piemērošanas gadījums nedaudz atšķiras procesa dalībniekiem uzliktā pierādīšanas pienākuma un pierādīšanas standarta ziņā no pārējiem mantas atzīšanas par noziedzīgi iegūtu gadījumiem. To var izdalīt kā atsevišķu noziedzīgi iegūtas mantas veidu, jo šajā gadījumā procesa virzītājs var pieņemt lēmumu tikai par tādu mantu: 1) attiecībā uz kuru tās īpašnieks vai likumīgais valdītājs iepriekš bija pieteicis mantas zudumu un 2) pēc tās atrašanas, novēršot saprātīgas šaubas, pierādījis savas tiesības. Līdz ar to šeit ir runa par personas pieteiktu mantu, kā arī tiesību pierādīšanas pienākums ārpus saprātīgām šaubām gulstas uz īpašnieku vai likumīgo valdītāju. Savukārt šī manta nevar būt tāda, uz kuru tiesības reģistrētas publiskajā reģistrā un ieraksts šajā reģistrā ir grozīts pēc noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas.

Kriminālprocesa likuma 356.panta trešā daļa paredz, ka pēc kriminālprocesa izbeigšanas uz personu nereabilitējoša pamata mantu par noziedzīgi iegūtu var atzīt ar rajona (pilsētas) tiesas lēmumu šā likuma 59.nodaļā noteiktajā kārtībā. Savukārt Kriminālprocesa likuma 380.pantā ir minēti tie gadījumi, kad ir uzskatāms, ka kriminālprocesu izbeidz ar personu nereabilitējošu lēmumu. Jāatzīmē, ka izbeigt kriminālprocesu uz personu nereabilitējoša pamata var ne tikai izmeklētājs vai prokurors, bet arī tiesa. Savukārt Kriminālprocesa likuma 356.panta trešās daļas plašais formulējums šķietami aptver arī iespēju piemērot 59.nodaļas procesu gadījumos, kad tiesa ir izbeigusi kriminālprocesu.

Kriminālprocesa likuma 360. pants paredz, ja noziedzīgi iegūta manta atrasta pie trešās personas, tā atdodama pēc piederības īpašniekam vai likumīgajam valdītājam. Ja noziedzīgi iegūtu mantu atdod īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, trešajai personai, kas bija šīs mantas labticīga ieguvēja vai labticīga ķīlas ņēmēja, ir tiesības Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā iesniegt prasību par zaudējuma atlīdzināšanu, tai skaitā pret apsūdzēto vai notiesāto personu.

2021. gada 6. martā stājās spēkā grozījumi Kriminālprocesa likumā, un 360. pants tika papildināts ar otro prim daļu- ja noziedzīgi iegūta manta ir nekustamais īpašums, kas ir piekritīgs valstij, to atstāj trešās personas īpašumā, ja tā ir šīs mantas labticīga ieguvēja un tās īpašuma tiesības ir nostiprinātas publiskā reģistrā. No noziedzīgo nodarījumu izdarītājušās personas valsts labā piedzen šīs mantas vērtību.

Autore uzskata, ka ir labi atrisināta situācija saistībā ar labticīgo ieguvēju, ja nekustamais īpašums ir piekritīgs valstij, par ko izklāstīja iepriekš, papildinot Kriminālprocesa likumu ar 360. panta otro prim daļu. Taču kā rīkoties šādā situācijā, kad ir sākotnējais īpašnieks, kura tiesības tika aizskartas noziedzīga nodarījuma rezultātā un labticīgais ieguvējs, kurš, iegādājoties nekustamo īpašumu, paļāvās uz zemesgrāmatas publisko ticamību.

Kriminālprocesa likuma 360. panta otrā daļa paredz - ja noziedzīgi iegūtu mantu atdod īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, trešajai personai, kas bija šīs mantas labticīga ieguvēja vai labticīga ķīlas ņēmēja, ir tiesības Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā iesniegt prasību par zaudējuma atlīdzināšanu, tai skaitā pret apsūdzēto vai notiesāto personu. Līdz ar to vienīgais veids, kā trešajām personām aizsargāt savas tiesības, – vērsties ar pieteikumu Civilprocesa likuma noteiktajā kārtībā.

Satversmes tiesa norādīja, ka Kriminālprocesa likums jau šobrīd paredz trešās personas tiesības uz zaudējumu atlīdzību. Proti, Kriminālprocesa likuma 360. panta otrā daļa paredz, ja noziedzīgi iegūtu mantu atdod īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, trešajai personai, kas bija šīs mantas labticīga ieguvēja vai labticīga ķīlas ņēmēja, ir tiesības civilprocesa kārtībā iesniegt prasību par zaudējuma atlīdzināšanu, tai skaitā pret apsūdzēto vai notiesāto personu. Likumdevējs trešajām personām ir paredzējis šādas tiesības, tomēr vienlaikus nosakot, ka šis jautājums ir risināms nevis kriminālprocesa, bet gan civilprocesa ietvaros, kur tiek vērtēts trešās personas labticīgums [13]. Autore uzskata, ka labticīga ieguvēja tiesības nav pietiekami labi aizsargātas Kriminālprocesa ietvaros, jo trešā persona var savas tiesības aizsargāt tikai civilprocesa kārtībā, iesniedzot prasību par zaudējuma atlīdzināšanu pret personu, kura veica šo noziedzīgo nodarījumu.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSIONS

- Kriminālprocesā mantas definējums sakrīt ar civiltiesisko lietas definējumu;
- jēdziens “noziedzīgi iegūtie līdzekļi” ir iekļauti jēdzienā “noziedzīgi iegūta manta”, jo jēdziens „noziedzīgi iegūta manta” ir daudz plašāks jēdziens, kurš ietver sevī arī noziedzīgi iegūtos līdzekļus;
- Mantu par noziedzīgi iegūtu var atzīt: 1) ar procesa virzītāja lēmumu; 2) Kriminālprocesa likuma 59.nodaļas kārtībā; 3) pēc kriminālprocesa izbeigšanas uz personu nereabilitējoša pamata; 4) ar galīgo nolēmumu.
- Labticīga ieguvēja tiesības nav pietiekami labi aizsargātas Kriminālprocesa ietvaros. Līdz ar to, gadījumos, kad noziedzīgi iegūta manta (nekustamais īpašums) tiek atdots sākotnējam īpašniekam, labticīgajam ieguvējam ir jābūt tiesībām uz kompensācijas saņemšanu.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

- 1.Skačkovs D. Mantas izcelsmes pierādīšana kriminālprocesā. Jurista vārds Nr.34 (1300), 2023, 22.augusts.
- 2.Lieljuksis A.Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas apkarošana. Rīga: SIA P&Ko, 2007. – 6 lpp.
- 3.Kūtris G. Mantas atzīšana par noziedzīgi iegūtu. Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019. - 951 lpp
- 4.Skaidrojošā vārdnīca, <https://tezaurs.lv/manta> [skatīts 2023.gada 19.novembrī].
- 5.Kalniņš E. Mantas jēdziens civiltiesībās. Latvijas Universitātes Žurnāls “Juridiskā zinātne” Nr.1, 2010. 141.lpp., https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/LU_Juridiska-Zin_Nr-1.pdf [skatīts 2023.gada 19.novembrī].
- 6.Direktīva par to, kā novērst finanšu sistēmas izmantošanu nelikumīgi iegūtas naudas legalizēšanai (naudas atmazgāšanai) (91/308/EEK), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex:31991L0308> [skatīts 2023.gada 19.novembrī].
- 7.Baumanis J. Noziedzīgās rīcības un ar to saistīto jēdzienu interpretācijas problemātika krimināltiesībās, https://dspace.rsu.lv/jspui/bitstream/123456789/1014/1/17-005_Socrates_6_2016_01_Baumanis_009-017_.pdf [skatīts 2023.gada 19.novembrī].
- 8.Stukāns J. Mantas atzīšanas par noziedzīgi iegūtu tiesiskais regulējums un tā piemērošanas problemātika. Promocijas darbs. Rīgas Stradiņa universitāte, Rīga: 2019, https://www.rsu.lv/sites/default/files/dissertations/Stukans_promocijas_darbs_LV.pdf [skatīts 2023.gada 19.novembrī].

9. Rusanovs E. Procesa par noziedzīgi iegūtu mantu regulējums Kriminālprocesa likumā. Jurista vārds Nr. 1 (904), 2016, 5. janvāris.

10. Kūtris G. Noziedzīgi iegūtā piespiedu atsavināšana. Autoru kolektīvs. Juridisko personu publiski tiesiskā atbildība. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/izdevumi/2018/Jurid.pers.publiski_tiesiska_atbild.pdf [skatīts 2023. gada 19. novembrī].

11. Stukāns J. Prezumētā noziedzīgi iegūtā manta un procesa par noziedzīgi iegūtu mantu piemērošana. Jurista Vārds, Nr. 22 (1132), 2020, 2. jūnijs.

12. Kriminālprocesa likuma komentāri. Rīga, Latvijas Vēstnesis, 2019. – 953 lpp.

13. 2017. gada 8. marta Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2016-07-01, https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/05/2016-07-01_Spriedums-1.pdf#search [skatīts 2023. gada 19. novembrī].

IZMEKLĒŠANAS DARBĪBAS – LIECĪBU PĀRBAUDES UZ VIETAS - NOZĪME KĀ PIERĀDĪJUMAM LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ

Marina Sumbarova

Latvija

Baltijas Starptautiskā akadēmija

Tiesību zinātne

sumbarova.marina@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Liecību ievākšana kriminālprocesā ir darbība, kas nepieciešama kvalitatīvai krimināllietas izmeklēšanai, personas vainas noskaidrošanai, likumīga un pamatota lēmuma pieņemšanai kriminālprocesā.

Viena no izmeklēšanas darbībām kriminālprocesā ir liecību pārbaude uz vietas.

Rakstā autore nosaka procesuālo raksturojumu galvenajiem noteikumiem par liecību pārbaudi uz vietas, sniedz salīdzinošus noteikumus citu valstu likumos, uzsver liecību pārbaudes uz vietas nozīmi kā pierādījumam kriminālprocesā (krimināllietā).

Pētījuma gaitā izpētīti un atspoguļoti zinātnieku viedokļi, praktiskais materiāls; ir izdarīti secinājumi un piedāvāti priekšlikumi ar mērķi turpmāk pilnveidot Kriminālprocesa likumu Latvijā un ievērot kriminālprocesa dalībnieku tiesības un cilvēktiesības.

Atslēgvārdi: Kriminālprocess, izmeklēšanas darbības, pierādījums, kriminālprocesa dalībnieks

ABSTRACT

Gathering evidence in a criminal process is an action that is necessary for a high-quality investigation of criminal cases, determining a person's guilt, and making a lawful and justified decision in the criminal process.

One of the investigative activities in a criminal process is the examination of evidence at the scene.

The author of the article establishes the main regulations regarding the procedural characteristics of evidence examination, provides comparative analysis of regulations in other countries' laws, and emphasizes the importance of evidence examination as proof in criminal proceedings.

Throughout the research, opinions of scholars and practical materials have been studied and presented. Conclusions and recommendations have been made with the goal of further improving the Criminal Procedure Law in Latvia, while respecting the rights of participants in the criminal process and human rights.

Keywords: Criminal procedure, investigative actions, evidence, participant of the criminal process

IEVADS. INTRODUCTION

Turpmāka kriminālprocesuālo institūtu pilnveidošana mūsdienu demokrātiskā sabiedrībā, tostarp arī Latvijā, ir viens no galvenajiem tiesiskās politikas attīstības virzieniem. Par šādu institūtu tiek uzskatīts izmeklēšanas darbību institūts kriminālprocesā, kam juristi turpina pievērst uzmanību, izpētot un analizējot to, lai sasniegtu Kriminālprocesa likuma [turpmāk tekstā – KPL] mērķi [1]: noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.

Kā vienu no kriminālprocesa uzdevumiem nepieciešams izcelt izmeklēšanu krimināllietās, kas iekļauj sevī pierādījumu ievākšanu, pārbaudi un novērtēšanu. Viens no Latvijas izmeklēšanas iestāžu pierādījumu ievākšanas, nostiprināšanas un pārbaudes pamatveidiem ir izmeklēšanas darbību veikšana.

Kriminālprocesā pierādāmie apstākļi (fakti) no citiem var tikt nošķirti sakarā ar to īpašo nozīmi kriminālprocesa mērķa sasniegšanā – krimināltiesisko attiecību taisnīgā noregulējumā. Šie

ir fakti, no kuriem ir tieši atkarīgs galīgais lietas krimināltiesiskais un kriminālprocesuālais risinājums [2].

Kad mēs izskatām pierādīšanas pienākuma tiesisko regulējumu, nepieciešams norādīt, ka saskaņā ar KPL 19. panta otro daļu, personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nav jāpierāda savs nevainīgums. Savukārt KPL 126. panta pirmajā daļā “Pierādīšanas subjekti un pierādīšanas pienākums” norādīts, ka par pierādīšanas subjektiem uzskatāmas visas kriminālprocesā iesaistītās personas, kurām ar šo likumu uzlikts pienākums vai piešķirtas tiesības veikt pierādīšanu.

Ņemot vērā iepriekš norādīto raksta pētījuma mērķis ir izmeklēšanas darbības – liecību pārbaudes uz vietas - izpēte un procesuālā raksturojuma kriminālprocesā (krimināllietā) definēšana. Norādītā mērķa sasniegšanai, autore uzskata par nepieciešamu definēt turpmāk norādītos uzdevumus: izskatīt izmeklēšanas darbības – liecību pārbaudes uz vietas - raksturojumu, izpētot šajā daļā Latvijas un citu valstu zinātnieku nostājas, veikt salīdzinošo analīzi liecību pārbaudei uz vietas atbilstoši Latvijas KPL prasībām un liecību pārbaudei un precizēšanai uz vietas saskaņā ar Kazahstānas Republikas Kriminālprocesa kodeksa (turpmāk tekstā – KPK) prasībām [3], definēt pierādīšanas nozīmi kriminālprocesā (krimināllietā).

Raksta izstrādes gaitā tika izmantotas turpmāk norādītās izpētes metodes: dialektiskās izzināšanas, salīdzinoši tiesiskā, loģiskā un juridiskā, statistiskā, konkrēti socioloģiskā metode.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISIONS

Saskaņā ar Satversmes [4] 90. un 91. pantu, ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības, un visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas.

Neapšaubāms ir fakts, ka pierādījumi un pierādīšana kriminālprocesā ir uzskatāmi par vienu no galvenajiem virzieniem kriminālprocesa (krimināllietas) izmeklēšanas gaitā.

Saskaņā ar KPL 127. panta pirmo daļu, pierādījumi kriminālprocesā ir jebkuras likumā paredzētajā kārtībā iegūtas un noteiktā procesuālajā formā nostiprinātas ziņas par faktiem, kurus kriminālprocesā iesaistītās personas savas kompetences ietvaros izmanto pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo apstākļu esamības vai neesamības pamatošanai.

Jānorāda, ka kriminālprocesā par pierādījumu ievākšanas, nostiprināšanas, pārbaudes pamatveidiem, ko veic procesa virzītājs, izmeklētājs, prokurors, uzskata izmeklēšanas darbību veikšanu. Kriminālprocesuālo tiesību attīstība ietvers sevī arī pierādījumu iegūšanas veidu sistēmu, kas pastāvīgi pilnveidojas. Kā priekšnosacījums norādītajam tiek noteikta nepieciešamība veikt izmaiņas valsts sektorā tiesību politikas jomā, kas tiek izdarīti Latvijas Kriminālprocesa likumā, citu Eiropas un pasaules valstu kriminālprocesa kodeksos un likumos.

Autoresprāt, kā arī ņemot vērā autores profesionālo pieredzi, izskatot liecību pārbaudes uz vietas – izmeklēšanas darbības gaitu, jāpievērš uzmanība tam, ka izmantojot iepriekš norādītās darbības ietvaros fotografēšanu, audio ierakstīšanu un video ierakstīšanu, šādas darbības ir uzskatāmas par nepieciešamu priekšnoteikumu liecību pārbaudes uz vietas kvalitatīvai izpildei.

Saskaņā ar Kazahstānas Republikas 257. pantu “Liecību pārbaude un precizēšana uz vietas”, liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas gaitā kā obligāts nosacījums ir paredzēts izmantot skaņu un video ierakstu līdzekļus.

Izdarot liecību pārbaudi un precizēšanu uz vietas, tiek veikti mērījumi, fotografēšana, skaņu un video ierakstīšana, filmēšana, noformēti plāni un shēmas. Nepieciešamības gadījumā veicot liecību pārbaudi un precizēšanu uz vietas, tās gaitā ir tiesības piedalīties speciālistam. Liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas gaitā skaņu un video ierakstīšanas līdzekļu izmantošana ir

obligāta un tiek veikta saskaņā ar noteikumiem, kas paredzēti Kazahstānas Republikas KPK 210. pantā [5].

Kazahstānas Republikas KPK 210. pantā “Nopratināšanas vispārējie noteikumi” norādīts, ka saskaņā ar personas, kura veic pirmstiesas izmeklēšanu, lēmumu, kā arī pēc aizdomās turētā, apsūdzētā, liecinieka vai cietušā lūgumā nopratināšanas laikā var tikt izmantota skaņu un video ierakstīšana. Par skaņu un video ieraksta izmantošanu nopratināmo personu informē pirms nopratināšanas uzsākšanas.

Skaņu un video ierakstiem jāatspoguļo visu nopratināšanas gaitu un pilnībā jāsaturs nopratināmo personu liecības. Daļēja nopratināšanas skaņu un video ierakstīšana, kā arī liecību, kas sniegtas šīs pašas nopratināšanas laikā, atkārtošana speciāli ierakstam – nav pieļaujama.

Pēc nopratināšanas pabeigšanas skaņu un video ieraksti tiek atskaņoti un atrādīti nopratināmajam. Papildinājumus skaņu un video ierakstu liecībām, ko ir sniegusi nopratināmā persona, arī iekļauj fonogrammā un videogrammā. Skaņu un video ierakstus pabeidz ar nopratināmā paziņojumu, kas apliecina to pareizību.

Liecības, kas iegūtas nopratināšanas gaitā, pielietojot skaņu un video ierakstus, fiksē nopratināšanas protokolā. Kā arī nopratināšanas protokolam jāsaturs atzīmi par: skaņu un video ieraksta izmantošanu un par to, ka par norādīto ir informēta nopratināmā persona; ziņām par zinātniski tehniskajiem līdzekļiem, skaņu un video ierakstu veikšanas apstākļiem un to apturēšanas faktiem, apturēšanas iemeslu un ilgumu; nopratināmās personas paziņojumu par skaņu un video ierakstu veikšanu; atzīmi par skaņu un video ierakstu atskaņošanu un atrādīšanu nopratināmai personai; to, ka nopratināmā persona, un persona, kura veic pirmstiesas izmeklēšanu ir pārliecinājusies par protokola un skaņu un video ierakstu pareizību. Fonogramma un videogramma uzglabājas kopā ar lietu un pēc pirmstiesas izmeklēšanas pabeigšanas to aizzīmogo.

Saskaņā ar Kazahstānas Republikas KPK 199. pantu “Izmeklēšanas darbību protokols”, ja pilnībā fiksē izmeklēšanas darbības gaitu un rezultātus ar skaņu un video ierakstu palīdzību, personai, kura veic izmeklēšanas darbību, ir tiesības aprobežoties ar iegūto faktisko datu un konstatēto apstākļu, kam ir nozīme lietā, īsu izklāstījumu.

Liecību pārbaudi var definēt kā komplekso izmeklēšanas darbību, tāpēc, ka kriminālprocesa dalībnieks nosaka konkrētā teritorijā vietu, kas saistīta ar to, kur notika nozieguma notikums, un ņemot vērā norādīto, paziņo kādas konkrētas darbības viņš izdarīja šajā vietā. Turpmāk izmeklētājs salīdzina liecību pārbaudes uz vietas rezultātus ar kriminālprocesa dalībnieku liecībām, piemēram, ar cietušā, aizdomās turētā un citu kriminālprocesa dalībnieku liecībām, ar nozieguma vietas apskates rezultātiem, un tad var izdarīt secinājumu par pārbaudāmo liecību patiesumu.

Autore pilnībā atbalsta, kad kriminālprocesā, liecību pārbaudes uz vietas gaitā, pēc kriminālprocesa dalībnieka, ar kuru tiek izdarīta norādītā izmeklēšanas darbība, norādījuma izņem instrumentus, priekšmetus, kam turpmāk, pēc ekspertīzes veikšanas, ir pierādīšanas nozīme kriminālprocesā.

Jānorāda, ka praktiski savādāk iztēlojas iepriekš norādīto instrumentu un priekšmetu izņemšanu. Viņi piedāvā apturēt liecību pārbaudes uz vietas procesu un pieņemt lēmumu par šādu priekšmetu, vai mantu izņemšanas veikšanu, noformējot izņemšanas protokolu, savukārt pēc norādīto darbību pabeigšanas turpināt liecību pārbaudes uz vietas procesu.

Krimināllietas izmeklēšanas gaitā par pilsoņa B dubultās slepkavības izdarīšanas faktu sadzīviska konflikta dēļ, veicot liecību pārbaudi uz vietas, viņš skaidri orientējoties uz vietas norādīja vienā mājā divu slepkavību izdarīšanas vietas, kā arī nosauca un parādīja priekšmetu, naža un cirvja, ar ko viņš izdarīja sitienus divām cietušajām sievietēm, atrašanās vietu.

Analizējot norādīto piemēru no autores profesionālās darbības prakses, nepieciešams atzīmēt, ka veicot aizdomās turētās personas B liecību pārbaudi uz vietas, tika pārbaudīti jau esoši lietā pierādījumi, kā arī tika iegūti jauni, tostarp arī tika iegūti lietiskie pierādījumi.

Saskaņā ar KPL 132. panta pirmo daļu, par lietisko pierādījumu kriminālprocesā var būt jebkura lieta, kas izmantota kā noziedzīga nodarījuma izdarīšanas priekšmets, vai saglabājusi noziedzīga nodarījuma pēdas, vai arī jebkādā citā veidā satur ziņas par faktiem un ir izmantojama pierādīšanā. Viena un tā pati lieta var būt lietiskais pierādījums vairākos kriminālprocesos.

Norādīto izmeklēšanas darbību veica ar foto un video filmēšanas pielietošanu, tāpēc saskaņā ar KPL 127. panta pirmo daļu pierādījumi kriminālprocesā ir jebkuras likumā paredzētajā kārtībā iegūtas un noteiktā procesuālajā formā nostiprinātas ziņas par faktiem, kurus kriminālprocesā iesaistītās personas savas kompetences ietvaros izmanto pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo apstākļu esamības vai neesamības pamatošanai.

Mūsdienās zinātnieku un praktisko darbinieku pieejās kā pareizāk veikt liecību pārbaudi uz vietas, rodas nemazums diskutablu jautājumu, piemēram, vai ir vērts atkārtot liecību pārbaudes uz vietas dalībniekam tās liecības, ko viņš sniedza iepriekš nopratināšanā liecību pārbaudes uz vietas sākumā. Vairākums (aptuveni 67% respondentu) piekrīt, ka tas ir nepieciešams; 12% no aptaujātiem uzskata, ka tas nav jādara obligāti, bet pārējie respondenti neizsaka skaidru viedokli šajā jautājumā, atsaucoties uz procesa virzītāja, izmeklētāja, prokurora pozīciju noteiktajā kriminālprocesā. Tādā gadījumā lēmums jāpieņem izmeklētājam vai prokuroram.

Autore uzskata, ka personas, ar kuru notiek liecību pārbaude uz vietas, liecību sniegšana norādītās izmeklēšanas darbības sākumā, turpmāk sniegs iespēju izdarīt šo liecību un viņa iepriekš sniegto liecību nopratināšanas gaitā krimināllietā analīzi un noteikt to pierādīšanas nozīmi.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH AND THEIR EVALUATION

Liecību pārbaude uz vietas uzskatāma par vienu no svarīgākām izmeklēšanas darbībām krimināllietā. Iepriekš norādītā izmeklēšanas darbības rezultātā procesa virzītājs, izmeklētājs, prokurors konstatē, cik labi kriminālprocesa dalībnieks, ar kuru tiek veikta šī izmeklēšanas darbība, orientējas nozieguma vietā, kā arī nosaka priekšmetu, lietisko pierādījumu atrašanās vietu.

Saskaņā ar izmeklēšanas darbības – liecību pārbaudes uz vietas rezultātiem noformē ne tikai norādītās izmeklēšanas darbības protokolu, bet arī shēmas, zīmējumus, tabulas, fototabulas, pievieno videofilmēšanas rezultātus. Nav izslēgts, ka liecību pārbaudes gaitā tiek noteikta visu klātesošo nozieguma izdarīšanas laikā līdzdalībnieku, kā arī liecinieku, cietušo atrašanās vieta, kas neapšaubāmi veicina turpmāk katra kriminālprocesa dalībnieka darbību konkretizāciju un palīdz detalizētāk sagatavot prokuroram lēmumu par noteiktas personas saukšanu pie kriminālatbildības.

Izmeklētājs, prokurors, analizējot liecību pārbaudes uz vietas gaitu un rezultātus, kā autore iepriekš minēja pētījuma sadaļā – “pētījuma rezultāti”, salīdzina šo izmeklēšanas darbību ar citām izmeklēšanas darbībām, kas ir veiktas kriminālprocesā.

Pēc norādītā, pamatojoties uz visiem lietā iegūtajiem pierādījumiem, savu iekšējo pārlicību, procesa virzītājs pieņem lēmumu par turpmāku krimināllietas izmeklēšanas gaitu. Nepieciešams atzīmēt, ka par svarīgu rezultātu liecību pārbaudei un precizēšanai uz vietas (Kazahstānas Republikas KPL 257. pants) tiek uzskatīta nepieciešamība, veicot liecību pārbaudi un precizēšanu uz vietas, obligāti izdarīt mērījumus, fotografēšanu, skaņu un video ierakstīšanu, kinofilmēšanu, plānu un shēmu noformēšanu. Liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas gaitā nepieciešamības gadījumā ir tiesības piedalīties speciālistam. Liecību pārbaudes un precizēšanas uz vietas gaitā skaņu un video ierakstīšanas līdzekļu izmantošana ir obligāta.

Neapšaubāmi tas veicina kvalitatīvu un likumīgu krimināllietu izmeklēšanu. Izpētāmās tēmas par iepriekš norādītās izmeklēšanas darbības veikšanu rezultātā, autore veica analīzi un definēja iespēju iegūt jaunus pierādījumus. Tādējādi, gan izmeklēšanas darbība – liecību pārbaude uz vietas Latvijā un liecību pārbaude un precizēšana uz vietas Kazahstānas Republikā, tiek veikta ar mērķi

pārbaudīt esošus krimināllietā pierādījumus un iegūt jaunus pierādījumus kvalitatīvai un likumīgai krimināllietas izmeklēšanas mērķa sasniegšanai.

Veicot pētījumu par tēmu “Izmeklēšanas darbības – liecību pārbaudes uz vietas - nozīme kā pierādījumam Latvijas kriminālprocesā” definēti kriminālprocesuāli īpašību pamatnoteikumi, kas saistīti ar izmeklēšanas darbību – liecību pārbaudes uz vietas kriminālprocesā, definēts izmeklēšanas darbības raksturojums no zinātniskās pozīcijas viedokļa, veikta salīdzinošā liecību pārbaudes uz vietas reglamentācijas kriminālprocesuālo jautājumu analīze saskaņā ar Latvijas KPL un Kazahstānas Republikas KPK prasībām, atspoguļoti daži praktiskie piemēri un statistikas materiāls. Svarīgi izcelt, ka iepriekš norādītajos abu valstu normatīvajos aktos minētā izmeklēšanas darbība vispusīgi regulējas un ir nostiprināta likumdošanas procesuālajā. It īpaši jāizceļ, ka skaidri nostiprināts pienākums obligātā kārtībā veikt iepriekš norādīto izmeklēšanas darbību ar skaņu un video ierakstu līdzekļu piemērošanu.

Iespējams, turpmāk ar mērķi pilnveidot norādītās izmeklēšanas darbības noteikumus, iekļaut kriminālprocesuālajās normās nosacījumu, ko būtu lietderīgi izmantot tā veikšanai, un proti, iekļaut nosacījumu par izmeklēšanas darbības veikšanas ilgumu.

Šis pētījums sniedza iespēju izdarīt noteiktus secinājumus.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

Izmeklēšanas darbībai – liecību pārbaudei uz vietas saskaņā ar Latvijas KPL un liecību pārbaudei un precizēšanai uz vietas saskaņā ar Kazahstānas Republikas KPK, ir kvalitatīvs likumdošanas nostiprinājums. Tomēr nepieciešams norādīt, ka šīs izmeklēšanas darbības turpmāko kriminālprocesuālo pilnveidošanu saskaņā ar KPL, jādefinē ar obligātu audio un video ierakstu līdzekļu izmantošanu ar jebkuru kriminālprocesa dalībnieku.

Norādītai izmeklēšanas darbībai ir pierādīšanas nozīme kriminālprocesā (krimināllietā).

Turpmākā kriminālprocesuālo normu, kas saistītas ar izmeklēšanas darbības – liecību pārbaudes uz vietas kriminālprocesā, pilnveidošana, vecinās kriminālprocesa dalībnieku Latvijā tiesību un cilvēktiesību ievērošanu.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN CITU AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Kriminālprocesa likums. 2005. gada 21. aprīlis, spēkā no 01.10.2005., Latvijas Vēstnesis Nr. 112 (4918) ar grozījumiem no 02.11.2023.
2. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2015-2020. LU akadēmiskais apgāds, 2021. 578. lpp
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>
4. Latvijas Republikas Satversme. Spēkā no 07.11.1922. Latvijas Vēstnesis, Nr. 43, 01.07.1993. Ar grozījumiem no 01.01.2019.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: практическое пособие. – Алматы: «Норма-К», 2023, с. 200.

PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS IN ARMED CONFLICTS

Maryna Toporkova

Lithuania

Utena University of Applied Sciences

PhD in law, Senior researcher

Ukraine

State Biotechnological University

PhD in law, Ass. Professor

m.toporkova77@gmail.com

ABSTRACT

The article focuses on examining the issues of international law and the current state of protecting women's rights during armed conflicts. It delves into the reasons that make women a particularly vulnerable population during times of war, including the increase in discrimination and the heightened risk of becoming victims of human rights violations and violence. The forms of gender-based violence affecting women during armed conflicts and war are outlined.

Keywords: gender equality, gender violence, international armed conflicts, protection of women's rights, women prisoners of war

АНОТАЦІЯ

Стаття зосереджується на вивченні питання міжнародного законодавства та актуального стану захисту прав жінок під час збройних конфліктів. Детально розглядаються причини, які роблять жінок особливо вразливою категорією населення в умовах воєнних подій, зокрема підвищення рівня дискримінації та збільшення ризику стати жертвами порушень прав людини та насильства. Окреслені форми гендерно-обумовленого насильства, що можуть торкатися жінок під час воєнних дій та збройних конфліктів.

Ключові слова: гендерне насильство, гендерна рівність, захист прав жінок, міжнародні збройні конфлікти, жінки-військовополонені

INTRODUCTION. ВСТУП

During wars, armed conflicts and military operations, women are the first victims. Attacks and violence against local women are often perceived as a symbol of the conquest of an invaded society. Situations of conflict and instability only exacerbate existing patterns of discrimination against women, increasing their risk of becoming victims of human rights violations. In armed conflicts, violence against women takes on particularly brutal forms.

Over the past decade, the international community has attached great importance to the relationship between gender-based violence and conflict. These conflicts have a significant impact on women's ability to exercise their rights: civil, political, social and economic [1]. These aspects require in-depth and comprehensive consideration both in international law and in related research.

In addition, women are becoming active participants in hostilities and armed confrontation, such as Kurdish women in the war in Syria or women soldiers in Israel and Ukraine.

Despite efforts around the world to combat gender-based violence in conflict and post-conflict settings, women remain at risk of gender-based violence, such as rape, sexual slavery, abduction or trafficking, forced pregnancy or abortion, and are subject to sexual violence during conflict [6]. This problem is becoming even more urgent as the situation in the world deteriorates.

Women in wartime are a particularly vulnerable category of the population that suffers the most in conflict. They are actively involved not only in civilian aspects but also in hostilities, facing numerous risky situations, including military captivity. Women who find themselves in the status of refugees or IDPs (internally displaced people) are at high risk of violating their rights due to the actions of the authorities and local government structures.

It is also worth noting that women have significant potential to restore peace and stability in the country. In these matters, international humanitarian law, which is often violated during military conflicts, becomes critical. It is necessary to focus both on the legal framework in these areas and on research to deeply understand the problem and develop appropriate solutions.

Therefore, the gender issue in civil-military relations is currently becoming very relevant and requires careful study.

The aim of the article is to study the legislative regulation, in particular, the specifics, needs and problems faced by women during armed conflicts, taking into account international law and the reality arising from war.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION. ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

The Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW) in its General Recommendation № 19 (1992) recognised that wars, armed conflicts and occupation of territories cause an increase in prostitution, trafficking in women and sexual assault against women. These types of violence are perpetrated by a variety of actors, including both state and non-state actors. Sexual violence, including rape, is often used by parties to conflict as a means of exerting pressure on the other side. In addition, domestic violence and sexual abuse increase significantly during conflicts [8].

Guarantees for the protection of women's rights and freedoms during armed conflicts include norms, principles, requirements and various legal and organisational mechanisms that ensure social and legal protection of individuals and are aimed at creating the most favourable conditions for the realisation of the constitutionally enshrined human status during armed conflicts. Therefore, it is important to pay attention to international legal acts regulating the situation of women during armed conflicts.

The most important international documents on these issues include: Universal Declaration of Human Rights (1948); Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others (1949); Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949); Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict (1974); Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979); Declaration on the Elimination of Violence against Women (1993); the Platform for Action for Equality, Development and Peace (1995) and the Beijing Declaration (1995); Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1999); United Nations Millennium Declaration (2000).

Among the international documents directly related to the protection of women's rights during the conflict, it is worth noting: Security Council Resolution 1325, which defines mandates on women, peace and security and emphasises the role of women in conflict prevention and resolution (2000); Security Council Resolution 1820, which for the first time raised the issue of sexual violence in conflict and emphasised its military nature (2008); Security Council Resolution 1888, which emphasises the protection of women from sexual violence in conflict (2009); Security Council Resolution 1889, which supports women's participation in political processes (2009) and Security Council Resolution 1960, which addresses sexual violence in the context of women, peace

and security (2010). The latter three resolutions expanded the discussion of sexual violence in the context of women's rights and reaffirmed the need to combat it. United Nations' structure was established for the protection of women, including a special representative on sexual violence in conflict, a team of experts on the rule of law and sexual violence in conflict, women's protection advisers, and monitoring, analysis and reporting mechanisms. Security Council Resolution 2242 of 2015 recognised sexual and gender-based violence as a tactic of terrorism, and Security Council Resolution 2331 of 2016 noted the links between human trafficking, sexual violence, terrorism and transnational organised crime. On 20 July 2018, the Secretary-General's Special Representative on Sexual Violence in Conflict and the Committee on the Elimination of Discrimination against Women signed a Conceptual Framework for Cooperation, which reaffirms common commitments to protect and support the rights of women and girls who have suffered sexual violence in wartime.

Women-mothers of minor children and pregnant women are particularly vulnerable to the negative effects of armed conflict. Their vulnerability is often used to blackmail and threaten them into actions that are not in line with their wishes. International law, in particular the Fourth Geneva Convention, establishes special support measures for this category of women. It provides for additional nutrition in accordance with the physiological needs of pregnant women and mothers of young children. It also guarantees access to appropriate medical care and treatment in any institution that can provide adequate protection similar to that of the general population [4]. These rules are aimed at avoiding a repetition of the negative situations that occurred during the Second World War.

It is also important to take into account the category of prisoners of war in the number of victims of military conflicts. If adequate protection is provided for prisoners of war at the appropriate time, the need for post-war assistance can be expected to be reduced. However, it turns out that the mere existence of legal instruments is not enough to have an effective impact, but the ability of countries to comply with them is more important.

A feature of armed conflicts in the twentieth and twenty-first centuries is the active participation of women as combatants, which leads to the emergence of women prisoners of war. NATO forces, where a significant number of them serve, are trying to provide special protection for women soldiers. NATO military regulations were the first to regulate issues related to gender equality in the military service of women. [9]. Women are protected as members of the armed forces in cases where they are held captive by the enemy or in custody, as well as members of the civilian population in the case of internment. However, the law recognises the need to provide women with special protection, taking into account their specific needs [10].

Since 1929, international humanitarian law began to provide special protection for women. At that time, the signatories to the Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War were responding to a new phenomenon – the active participation of women in the First World War. This document had Articles 3 and 4 that could be of great importance for women combatants, in particular, “Women shall be respected for their sex” (Article 3) and “Differences in the treatment of prisoners of war may exist only if they are based on military status, physical or mental condition, qualifications or sex” (Article 4). This principle of respect for gender, which is defined in Article 3, is in addition to the basic principle of equality between men and women, which is mentioned in subsequent humanitarian documents [4].

For women captured as combatants to be considered combatants and entitled to prisoner of war status, they must meet certain conditions, including being part of the armed forces of the parties to the conflict. However, the conscription of women as combatants was not usually widespread. Since the principle of gender equality did not take into account the possibility of women's increased participation in military operations in the future, many documents did not provide for this possibility. Israel was the only country where military service for women is mandatory [12]. A

modern example is Ukraine, where participation in hostilities is not mandatory for women, but we see a significant number of women in the Armed Forces of Ukraine. Some categories of women are also subject to registration for military service.

International humanitarian law defines the basic principle of equality between men and women, which is expressed in clauses prohibiting any form of discrimination. For example, Article 16 III of the Geneva Convention, Article 75 of Additional Protocol I and Article 4 of Additional Protocol II guarantee respect for persons regardless of gender. This means that women have the same rights and freedoms as those provided for prisoners of war by special international agreements, such as the Convention relative to the Treatment of Prisoners of War.

According to Geneva Convention III, all prisoners of war must be treated humanely and humanely. Any physical and medical violence against them is prohibited unless justified by medical circumstances. However, in practice, especially during the war in Ukraine, discrimination occurs, for example, female prisoners of war may receive less severe disciplinary punishment than men, and may be held in more comfortable conditions. This violates the generally accepted principle of international humanitarian law that prohibits any form of discrimination [5].

In general, if women are involved in hostilities, they are entitled to protection under international humanitarian law, just as men are, when they are in the hands of the enemy.

Women in captivity during armed conflicts are considered one of the most vulnerable groups. However, in recent years, there has been a lack of significant attention to the protection of women in captivity, and current events have raised serious concerns in the international community about this issue.

There is a need to fill the gaps in international law regarding the legal status of women in captivity by introducing relevant norms into national legislation. Ukrainian legislation lacks clear provisions regulating the treatment of women prisoners of war during armed conflicts.

The specifics of this category of prisoners should be taken into account. Therefore, consideration should be given to developing rules for the exchange of women prisoners of war or their release by parties to the conflict, taking into account their health status, in both international and national regulations.

International humanitarian law provides women with the minimum level of protection required for this category of prisoners. This includes general measures to protect victims of war and special measures to protect women prisoners of war. However, despite the official enshrining of the issues of improving the situation of women in captivity, the actual implementation of these norms remains a challenge, as they remain the most vulnerable in conflicts today.

Regarding the current situation in Ukraine, it is worth paying attention to the European Parliament Resolution on the impact of war on women, adopted on 5 May 2022 [3]. In this document, the European Parliament strongly condemned Russia's military aggression against Ukraine and noted the significant impact of the war on women in Ukraine in general, providing specific examples of such impact. It underlined the difficult situation and violations of the rights of women who have become refugees in EU countries and remained in Ukraine. The European Parliament condemned all war crimes against civilians, in particular women and girls, and stressed the need to punish gender-based and sexual violence in accordance with international law.

The resolution is a "soft law" act, meaning that it is advisory in nature and does not provide for harsh consequences for non-compliance. However, it clarifies what kind of protection and support women fleeing war, as well as those who are affected by the conflict on a daily basis, need and how this can be provided. The resolution also points out the shortcomings of the practical application of EU "hard law", such as the Temporary Protection Directive. It becomes a tool for amending and supplementing national legislation in EU member states. These detailed recommendations can help unite the European community to actively cooperate in the fight against

human trafficking and discrimination, including gender and multiple discrimination, as well as to provide systematic assistance to Ukraine in recording war crimes against civilians, including women and children, and bringing perpetrators to justice under national and international law.

Ukraine currently lacks effective and comprehensive mechanisms for documenting and recording conflict-related sexual violence crimes. The relevant law enforcement and prosecutorial bodies often lack sufficient training in dealing with victims of such crimes. Therefore, it is important that Ukrainian authorities systematically collect information on cases of war-related sexual violence in order to transmit this information to the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court [7].

Unfortunately, there is no accurate statistical data on women victims of gender-based violence. This is due to several reasons: women often remain silent in such cases because they do not believe in help from the state and are afraid to apply; in the occupied territories, there may be no authorities to which a woman can apply; a woman may be under the power of the persons who attacked her (captivity, slavery, etc.) [11].

It is important to realise that women today are not only mothers and wives affected by the conflict, but also representatives of the security and defence sector of the state. Women are a powerful resource for ensuring the stability of the country and establishing peace.

CONCLUSION. ВИСНОВКИ

The protection of women's rights in armed conflict is a complex issue that requires specific international laws that can be implemented in practice. Although the laws on the protection of women in conflict are quite developed, their compliance by states parties to conflicts is problematic due to the ambiguities of the conflict itself. Additionally, it is important to pay attention to women's participation in the conflict itself and the protection of women in captivity. Women play different roles in these conflicts: they are victims and captives, but they are also active as members of resistance movements, civil society and human rights defenders, and participate in peace processes.

REFERENCES. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-protection-women-and-children-emergency-and-armed#:~:text=>
2. Elisabeth Rehn and Ellen Johnson Sirleaf Women, War, Peace. 2002. Vol. 1. United Nations Development Fund for Women. 2002. P. 22–29.
3. European Parliament resolution of 5 May 2022 on the impact of the war against Ukraine on women. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0206_EN.pdf
4. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war>
5. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949>
6. Rashida Manjoo and Calleigh McRath, Gender-based violence and justice in conflict and post-conflict areas. Cornell International Law Journal. Vol. 44, No. 11. 2011. P. 11–12.
7. Trying individuals for genocide, war crimes, crimes against humanity, and aggression. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/otp>
8. Women, War, Peace. In Modern Conflicts, Women Face New Levels of Brutality – and Fight for Peace. URL: https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Media/Publications/UNIFEM/MediaKit_eng.pdf
9. Women, Peace and Security. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91091.htm
10. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки/ Колектив авторок. – Київ, 2017. – 264 с.

11. Міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права, професора О. В. Бігняка. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 136 с.

12. Права женщин – это права человека. URL:
https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR-PUB-14-2_ru.pdf

**EIROPAS DROŠĪBAS ĢEOPOLITISKIE UN
HUMANITĀRIE ASPEKTI**

**GEOPOLITICAL AND HUMANITARIAN
ASPECTS OF EUROPEAN SECURITY**

IMMIGRATION OF CAMEROONIANS AND INTEGRATION IN LATVIA

Elvis Ebanghnaw Ashu
Latvia Baltic International Academy, Riga
European Studies Department
ashuelvis15@gmail.com

Scientific supervisor:
Assoc. Prof. Vladislav Volkov

ANOTĀCIJA

Šis pētījums pēta kamerūniešu imigrācijas un integrācijas pieredzi Latvijā, sniedzot ieskatu mazāk pētītā kontekstā migrācijas pētījumos. Izmantojot jaukto metožu pieeju un balstoties uz iedibināto teorētisko ietvaru, pētījums pēta migrācijas motivāciju, problēmas, ar kurām saskaras imigrācijas laikā, un integrācijas stratēģijas. Rezultāti uzsver ekonomisko motivāciju, tādas problēmas kā valodas barjeras un diskriminācija, kā arī kamerūniešu noturību šķēršļu pārvarēšanā. Pētījums noslēdzas ar politikas ietekmi, iestājoties par multikulturālismu, starpkultūru dialogu un iekļaujošu politiku, lai veicinātu kamerūniešu integrāciju Latvijā.

Atslēgvārdi: Kamerūniešu imigrācija un integrācija Latvijā

ABSTRACT

This study investigates the immigration and integration experiences of Cameroonians in Latvia, offering insights into a less-explored context in migration studies. Utilizing a mixed-methods approach and drawing on established theoretical frameworks, the study explores motivations for migration, challenges faced during immigration, and integration strategies. Findings emphasize economic motivations, challenges like language barriers and discrimination, and the resilience of Cameroonians in overcoming obstacles. The study concludes with policy implications, advocating for multiculturalism, intercultural dialogue, and inclusive policies to enhance the integration of Cameroonians in Latvia.

Keywords: Immigration of Cameroonians and Integration in Latvia

INTRODUCTION

The global landscape of immigration and integration is rapidly evolving, reshaping societies and challenging traditional notions of national identity. While extensive research has been conducted on migration, this study focuses on a unique context—The immigration of Cameroonians and their integration experiences in Latvia. Amidst the prevailing discourse centered on Western nations, Latvia emerges as a less-explored destination for study. Employing a mixed-methods approach and guided by theoretical frameworks, the research delves into the motivations, challenges, and strategies employed by Cameroonians in Latvia. The findings illuminate economic drivers, integration hurdles such as language barriers and discrimination, and the resilience demonstrated by the community. The study concludes with policy implications, emphasizing the need for inclusive measures to facilitate successful integration in Latvia. This research not only fills a gap in existing literature but also contributes valuable insights for policymakers, researchers, and organizations aiming to enhance the integration experience for diverse immigrant communities in Latvia.

The researcher had a problem statement of this thesis as;

Problem Statement: Cameroonian immigrants face significant challenges to their integration, including language barriers and Employment opportunities leading to social isolation and exclusion in the Latvian society.

The researcher formulated Three Hypothesis that a descriptive analysis were used to test this Hypothesis.

H1; The differences in language and culture poses integration problems to Cameroonians in Latvia.

H2; Narrow labor market in Latvia makes integration difficult to Cameroonians in Latvia

H3; Absence of a Cameroonian community in Latvia poses integration challenges to Cameroonians.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Theoretical frameworks are foundational to understanding the complex dynamics of immigration and integration. In the context of Cameroonians' experiences in Latvia, this study adopts a multi-dimensional approach drawing from established theories in migration studies. Central to our investigation is Assimilation Theory, which States that immigrants gradually adopt the host country's cultural norms over time. Although all three concepts – assimilation, integration, transnationalism – have been subject to a whole range of revisions over the years, they have remained highly influential. All three still play an important role in the scholarly realm, and assimilation and integration concepts are often reflected in immigration policies and public perceptions of immigrants, both in Europe and in the United States (B Laubenthal. 2023. Assimilation, integration or transnationalism? An overview of theories of migrant incorporation). This framework enables an analysis of the cultural adaptation process and the extent to which Cameroonians integrate into Latvian society.

Complementing this is the view of Transnationalism, recognizing that immigrants maintain strong ties with their home countries while actively participating in the social, economic, and cultural life of the host country. To confine transnationalism to an imperfect perspective of the transactional is to deny its capacity and power to describe and explain patterns of human behavior and action in far more complex ways. The principal constraint on a wider and more reflective conceptualization of transnationalism is this intellectual umbilical cord to 21st Century globalization (Niranjan Casinader. 2023. Theories: Transnationalism). This perspective allows us to explore the interconnectedness of Cameroonians' lives across borders, acknowledging the transnational connections that shape their integration experiences.

Social Capital Theory becomes integral in examining the role of social connections and networks in influencing integration. We want to help, share and give to each other to recieve in kind. Many things that we want and need can not be created simply by our own efforts, so we require some form of collabortion or reciprocity (Tristan Claridge. (2018). Introduction to Social Capital Theory). As Cameroonians navigate challenges in Latvia, their interpersonal support systems and transnational connections serve as crucial resources. Understanding the interplay between social capital and integration is pivotal in developing strategies that harness community networks for positive outcomes.

Intersectionality is essential in recognizing the intersection of various factors shaping individuals' experiences, including race, gender, and class. Intersectionality is a way of seeing or analysing the dynamics of power and social inequality in our society. It can be described in different ways: as a theory, an approach, a lens, a framework and so on (Multicultural Centre for Women's Health (MCWH) 2017. Intersectionality Matters: A guide to engaging immigrant and refugee communities to prevent violence against women). By employing an intersectional lens, this publication aims to unravel the unique challenges faced by Cameroonians in Latvia, acknowledging the multifaceted nature of their identities and experiences.

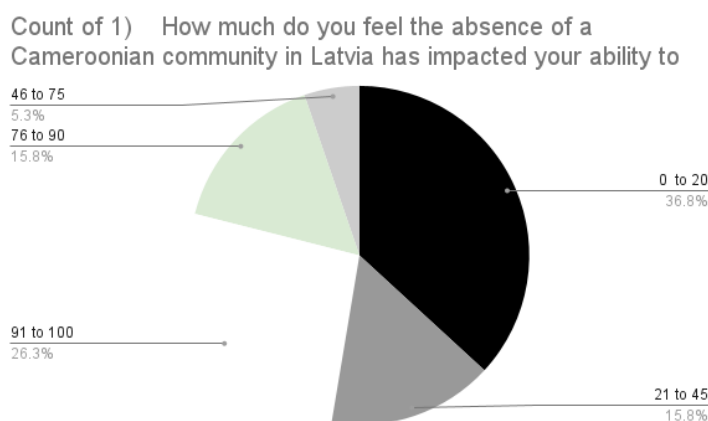
Moving from theory to practice, the study employs a mixed-methods approach, combining qualitative analysis with empirical data. This approach allows for a comprehensive understanding of the immigration and integration processes. Through surveys and interviews, we capture the nuanced narratives of Cameroonians, shedding light on their motivations, challenges, and coping strategies.

EMPIRICAL RESEARCH

The empirical research on immigration and integration in Latvia reveals a nuanced landscape. While the majority of immigrants hail from EU countries, non-European immigrants, particularly from Cameroon, face unique challenges. Latvia's integration policies aim for inclusivity, yet the experiences vary among diverse immigrant groups. The study underscores the need for targeted research to understand the specific challenges faced by Cameroonians, considering factors like language barriers, cultural differences, and potential discrimination. To delve deeper, collaboration with academic institutions, NGOs, and research centers focused on migration is recommended, offering potential access to more detailed and specific data on the integration experiences of Cameroonians in Latvia.

THE ROLE OF A CAMEROON COMMUNITY IN INTEGRATION

Based on the research, questions were formulated to determine the role a Cameroonian recognised community can play in Integration.

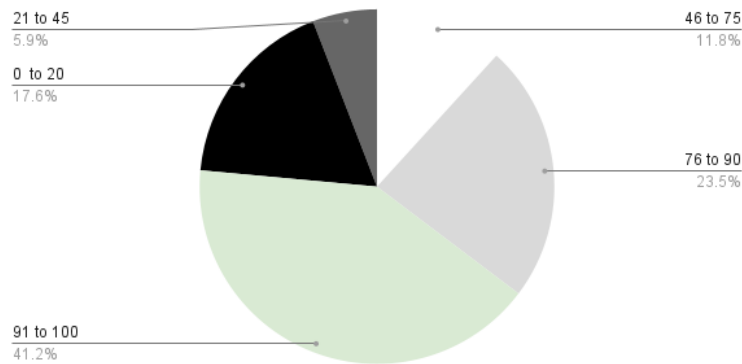

Img. 2.9. Respondents' responses to the impact of the absence of a Cameroonian community on integration

Over half of respondents indicate that the lack of a Cameroonian community in Latvia hasn't significantly affected their integration, suggesting reliance on alternative means or support networks.

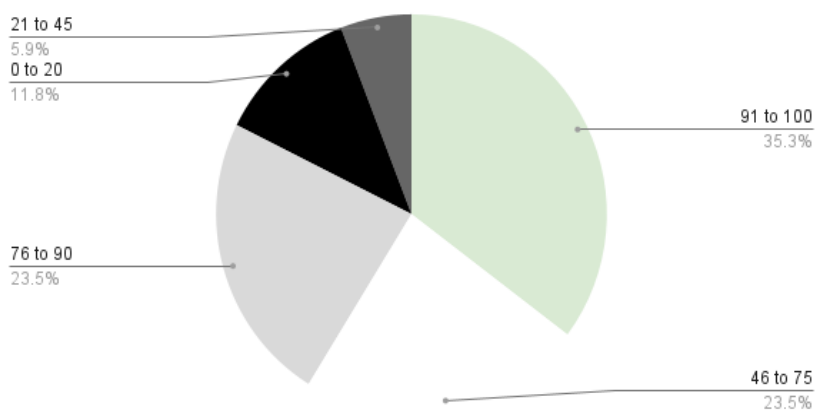
Count of 2) How important is it for you to have a Cameroonian community or social support system in order to feel integrated

Img. 2.10. Respondents’ responses to the importance of a Cameroonian community in order to feel integrated in Latvia

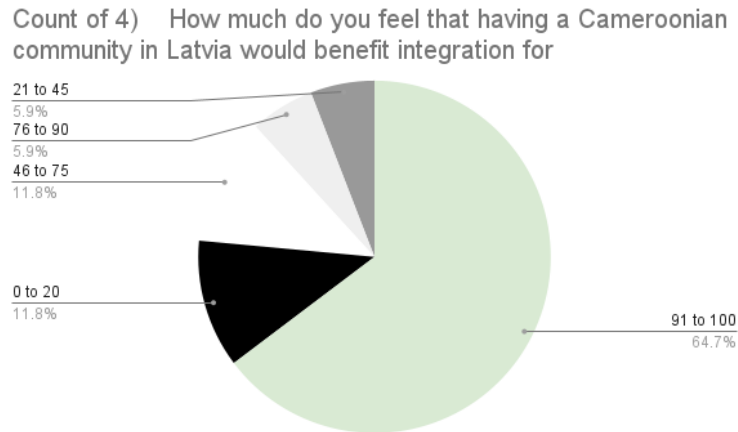
A substantial percentage of respondents, scoring above average, emphasizes the vital role of a Cameroonian community in Latvia. This desire for belonging highlights the community's potential to positively impact integration by providing cultural connections, shared experiences, and a supportive network. Establishing a formalized Cameroonian community could significantly enhance the overall well-being of Cameroonians in Latvia.

Count of 3) How much effort have you personally made to connect with other Cameroonians in Latvia?

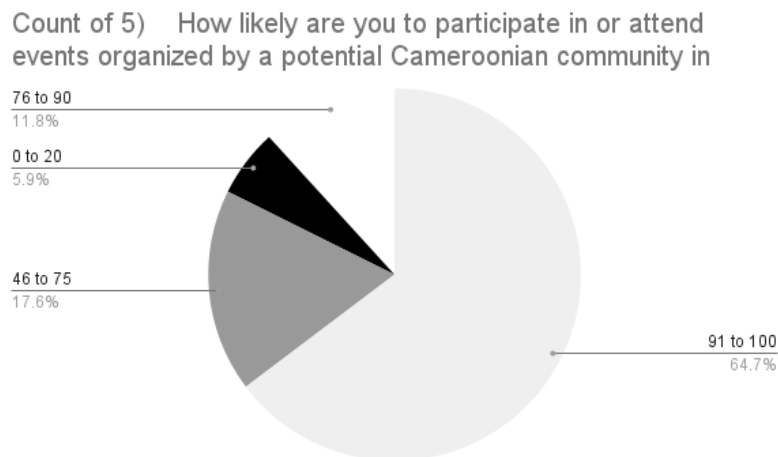
Img. 2.11. Respondents’ responses to personal efforts made to connect with other Cameroonians in Latvia

Impressively, over half of respondents scored their efforts to connect with fellow Cameroonians above 75/100, reflecting strong unity. Another third, scoring 45-75, indicates a substantial commitment to community-building, highlighting shared determination among Cameroonians in Latvia to enhance their integration experience by bridging cultural gaps and creating a supportive network.

Img. 2.12. Respondents answer to how a Cameroonian community would benefit the integration of Cameroonians

The pie chart indicates strong support for a Cameroonian community in Latvia, with about 2/3 of respondents scoring the idea 91 to 100, highlighting widespread agreement on its potential to ease integration.

Img. 2.13. Respondents answer to participating in an event organised by a Cameroonian in Latvia

A promising response, with about two-thirds expressing strong willingness to attend events by a potential Cameroonian community in Latvia, signifies robust community prospects. This enthusiasm indicates a strong foundation, likely fostering active participation and contributing to the community's vibrancy and success.

Conclusively, the research reveals a resounding endorsement for a Cameroonian community in Latvia. Strong unity, commitment, and enthusiasm underscore its potential to significantly ease integration and foster a vibrant, successful community.

RESEARCH EVALUATION AND THEIR RESULTS

RESEARCH EVALUATION

Demographic profiling forms a foundational aspect, unraveling the composition of the Cameroonian immigrant community in Latvia. Exploring push and pull factors provides insights into the motivations behind migration, distinguishing between economic pursuits and educational aspirations, thus informing policy considerations. Understanding the positive impact of immigrants on their host society is integral for fostering inclusive narratives and policies.

The challenges encountered during the immigration process are dissected, with a keen focus on language barriers, discrimination, and limited social networks. By amplifying the voices of Cameroonians, this work aims to underscore the lived experiences that often escape quantitative metrics, enriching our understanding of integration dynamics.

In navigating these challenges, Cameroonians exhibit resilience and resourcefulness, utilizing transnational connections and interpersonal support networks. These coping strategies, often overlooked in traditional analyses, emerge as vital components in the integration journey.

Perceptions of Latvian society towards Cameroonians form a crucial aspect of the analysis. By evaluating attitudes, prejudices, and expectations, we gain insights into the social cohesion landscape, informing recommendations for fostering understanding and inclusivity.

RESULTS OF THE RESEARCH BASED ON HYPOTHESIS

H1: Language and Cultural Differences

The study affirms that disparities in language and culture significantly impede the integration of Cameroonians in Latvia. Language barriers compound challenges, hindering effective communication and participation in various aspects of Latvian society.

H2: Narrow Labor Market

Evident from the research is the impact of Latvia's limited employment opportunities on the integration of Cameroonians. The narrow labor market poses a substantial obstacle, making it arduous for immigrants to secure meaningful employment, which is a key factor in successful integration.

H3: Absence of A Recognised Cameroonian Community

The absence of a cohesive Cameroonian community emerges as a noteworthy challenge to integration. Without a communal support structure, Cameroonians in Latvia face heightened difficulties in navigating the complexities of the host society, exacerbating feelings of isolation and impeding integration efforts.

The study concludes by delineating policy implications derived from the findings. Emphasizing the importance of multiculturalism, intercultural dialogue, and inclusive policies, the study proposed actionable measures for policymakers and organizations to enhance the integration of Cameroonians in Latvia.

CONCLUSION

In unraveling the Immigration of Cameroonians and Integration in Latvia, this study bridges theoretical frameworks with empirical narratives, presenting a comprehensive understanding of a less-explored migration context. The resilience demonstrated by Cameroonians in navigating challenges underscores their multifaceted contributions to Latvia's societal fabric. From economic aspirations to educational pursuits, this research sheds light on motivations that extend beyond conventional analyses. Policy recommendations emphasize the imperative of inclusive measures, recognizing the pivotal role of transnational connections and community networks in fostering successful integration. As Latvia navigates the complexities of a globalized world, these insights serve as a compass, guiding policies towards a more harmonious and inclusive future.

REFERENCES

1. B Laubenthal. (2023). Assimilation, integration or transnationalism? An overview of theories of migrant incorporation
2. Niranjana Casinader. (2023). Theories: Transnationalism
3. Tristan Claridge (2018). Introduction to Social Capital Theory
4. Multicultural Centre for Women's Health (MCWH) 2017. Intersectionality Matters: A guide to engaging immigrant and refugee communities to prevent violence against women

SOCIETY TRANSFORMATIONS IN SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

Thomas Yanick Deutou Peji

Cameroon

Baltic International Academy

European Studies

Email: yannickpeji@gmail.com

Scientific supervisor: Assoc. Prof. Vladislavs Volkovs

Master's degree

ABSTRACT

The study of society transformations ranges at a focal space within the realms of social and human sciences, covering multifaceted scales that shape the fabric of communities and individuals. This article sightsees the dynamic field of societal transformations, exploring the interdisciplinary approaches used in social and human sciences to understand, analyze, and interpret the complex interplay of factors influencing societal change. From cultural evolutions and technological advancements to economic fluctuations and political movements, researchers and scholars in social and human sciences travel into a diverse landscape of phenomena that brighten the intricate tapestry of societal transformations. This article serves as a gateway to a nuanced exploration of the multidimensional nature of societal transformations and aims to provide a brief overview of the methodologies, theories, and key findings prevalent in the exploration of societal transformations, highlighting the critical role of social and human sciences in decrypting the ever-evolving nature of societies across the globe.

Keywords: Transformation, science, social

ANOTĀCIJA

Sabiedrības transformāciju izpēte aptver sociālo un humanitāro zinātņu jomas fokusa telpu, aptverot daudzpusīgus mērogius, kas veido kopienu un indivīdu struktūru. Šajā rakstā aplūkots dinamiskais sabiedrības pārmaiņu lauks, pētot starpdisciplināras pieejas, ko izmanto sociālajās un humanitārajās zinātnēs, lai izprastu, analizētu un interpretētu sabiedrības pārmaiņas ietekmējošo faktoru sarežģīto mijiedarbību. Sākot no kultūras evolūcijas un tehnoloģiju sasniegumiem līdz ekonomiskajām svārstībām un politiskajām kustībām, sociālo un humanitāro zinātņu pētnieki un zinātnieki dodas uz daudzveidīgu parādību ainavu, kas paspīlgtina sarežģīto sabiedrības pārmaiņu gobelēnu. Šis raksts kalpo kā vārti uz niansētu sabiedrības transformāciju daudzdimensionālā rakstura izpēti, un tā mērķis ir sniegt īsu pārskatu par metodoloģijām, teorijām un galvenajiem atklājumiem, kas dominē sabiedrības transformāciju izpētē, uzsverot sociālo un humanitāro zinātņu kritisko lomu, lai atšifrētu pastāvīgi mainīgo sabiedrību visā pasaulē.

Atslēgvārdi: Transformācijas, sociālā, zinātne

INTRODUCTION

The field of social and human sciences has long been the forefront and a crucible for understanding and interpreting the complexities of human societies. Over the years, as we navigate the intricate tapestry of history, culture, and human behavior, the transformative nature of society becomes a pivotal point for researchers, scholars and specialists in these disciplines. This article will explore the dynamics of societal transformations within the context of social and human sciences, delving into the ways these fields contribute to our comprehension of evolving societies.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Evolution of societal structures

Social and human sciences, encompassing disciplines such as sociology, anthropology, and history, provide lenses through which we observe the evolution of societal structures. From early tribal communities to the rise and fall of civilizations, these disciplines chronicle the dynamic nature of human societies.

Cultural evolution and identity formation

Social and human sciences have been contributory in tracing cultural evolution over time. From anthropological studies to historical analyses, scholars and researchers have revealed the dynamic processes that shape cultural norms, beliefs, and some practices. As a matter of fact, Anthropology plays a crucial role in studying cultural shifts, investigating how societies adapt to changing circumstances. Identity formation in the other side is a significant theme in social sciences and mainly aims at exploring how individuals and groups build their sense of self within the broader societal framework. It also aims at highlighting the fluidity of cultural identities, challenging static notions and recognizing the constant interplay between tradition and innovation.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Contemporary societal transformations

Globalization and Interconnectedness

The advent of globalization has transformed societies into interconnected networks. Social and human sciences explore the impacts or outcomes of this interconnectedness on cultural exchange, economic systems as well as political structures and as a result of fact, significantly contribute to our understanding of globalization, dissecting its economic, political, and cultural dimensions. Definitely, issues such as transnational migration, global supply chains, and cross-cultural communication become focal points for research and researchers.

Technological advancements

The speedy stride of technological advancements shapes transformative shifts in society in extraordinary ways. Social sciences mostly focus on the socio-cultural impact of technologies such as artificial intelligence, social media, and biotechnology on human interactions, privacy, and the very fabric of social relationships. The advent of the internet, for instance, has not only altered communication patterns but has also redefined those notions.

Furthermore, technological advancements have empowered social scientists to make use of sophisticated quantitative methodologies for data analysis, providing nuanced insights into societal trends. Moreover, qualitative methodologies, such as ethnography and case studies, continue to be integral, allowing researchers to capture the subjective experiences and narratives that quantitative data may not fully capture.

Environmental Concerns

Environmental challenges, such as climate change and resource depletion, have become critical areas of study in social and human sciences. Researchers delve into how societies adapt to environmental transformations, addressing issues of sustainability, resilience, and the ethical dimensions of environmental stewardship.

Interdisciplinary approaches

The transformative nature of society has impelled a shift towards interdisciplinary approaches within social sciences. Researchers and scholars recognize the necessity to draw insights from various fields to systematically comprehend multifaceted societal changes. The intersection of sociology, psychology, economics, and other disciplines has then become increasingly essential in navigating the complexities of contemporary society. In that sense, researchers can easily explore and figure out how factors such as race, gender, class, and sexuality intersect to shape individuals' experiences within society.

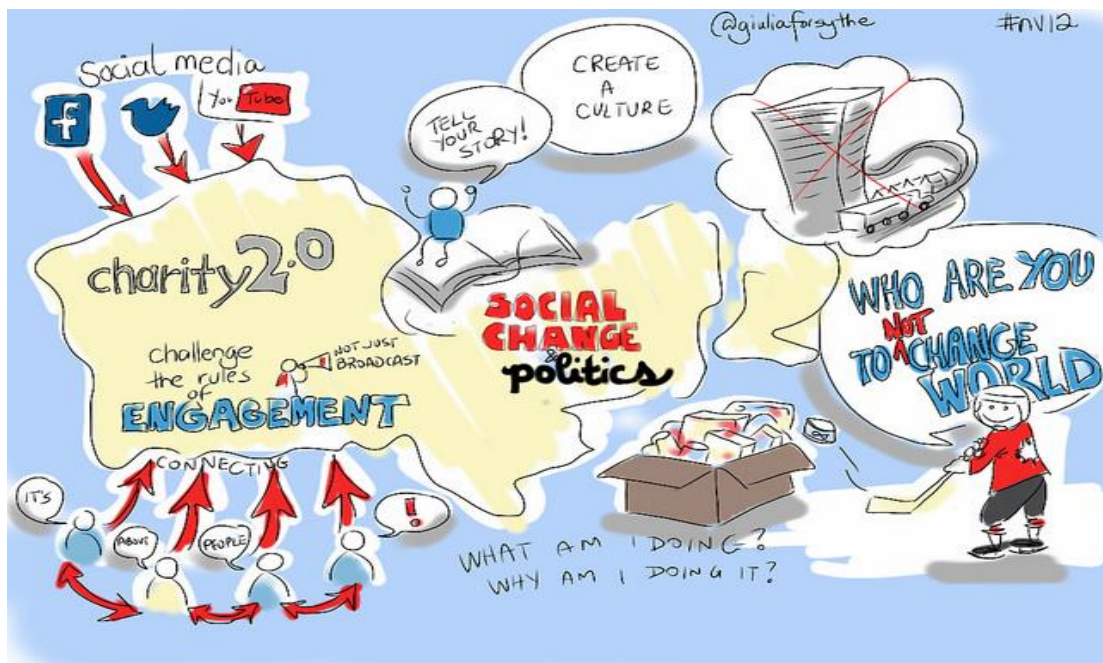
Challenges and Opportunities

Ethical considerations in research

As societal transformations unfold, ethical considerations become more significant and pose ethical challenges, particularly in areas such as artificial intelligence, surveillance, and big data privacy that request deep and careful consideration within the scope of social and human sciences. The ethical implications of such technological innovations and cultural commodification require ongoing dialogue and ethical frameworks to guide researchers and policymakers.

Addressing inequality and social injustice

As societies become more diverse, societal transformations often exacerbate existing disparities and social injustices. Social and human sciences grapple with the imperative of inclusivity and representation and serve as an instrument for critical analysis and advocacy, seeking solutions to address systemic issues. Researchers therefore work towards acknowledging multiple perspectives and creating inclusive societies that promote justice, equality, and the well-being of all members.

In other words, despite the fact that globalization has connected societies, it has also widened global inequalities. As a result of fact, scholars, researchers, social and human scientists now face the concrete challenge of addressing and mitigating those disparities in areas such as wealth, resources, and access to opportunities on a global scale.

Environmental pressures

Social scientists and specialist are confronted today with the significant challenge of studying and suggesting solutions to mitigate the social effects of environmental changes such as climate change, displacement or migration, resource scarcity, and potential conflicts worldwide.

Interdisciplinary collaboration

As society transformations offer opportunities for better collaboration across disciplines today, social and human scientists can easily engage with experts in other fields such as environmental science, economics, technology, or public health to improve common solutions to complex societal challenges. In this regards, social and human scientists have the opportunity to effectively contribute to sustainable development goals by fostering international cooperation and opining for strategies and policies that address common challenges.

Digital research and big Data

The digital age provides unprecedented opportunities for researchers to collect, store and analyze huge amounts of data. Social scientists can then leverage big data analytics to increase insights into social tendencies, behaviors, and patterns, allowing by the way for a more nuanced understanding of societal dynamics.

Social activism and change

The transformative nature of society creates more opportunities for social and human scientists to actively engage in social activism and advocacy. They can significantly contribute to positive social change by providing their outcomes to guide policy decisions, challenge inequalities, and promote inclusivity as well.

CONCLUSION

In summary, society transformations, as examined through the lens of social and human sciences, express a dynamic interplay of cultural evolution, technological progress, and global interconnectedness. From historical perspectives to contemporary challenges, these disciplines not only observe and interpret these transformations but also offer invaluable insights into the dynamics of societies as they adapt, change, and confront new realities. As we navigate the complexities of the modern world today, social and human sciences serve as indispensable guides, helping us evaluate, comprehend and contribute to the ongoing transformation of human societies.

REFERENCES

1. Sustainability Transformations: Agents and Drivers Across Societies By Björn-Ola Linnér and Victoria Wibeck · October 2019, P 138-145
2. Chaos and transformation: Implications of non-equilibrium theory for social science and society by David Loye, Riane Eisler. PP 52-59
3. Transforming the Future: Anticipation in the 21st Century, UNESCO-Routledge, 2018
4. The Impact of Social Transformation on Human Life, May 2023, by Mohamed Rabi
5. Mohamed Rabie, Global Economic and Cultural Transformation, 71
6. Critical social science perspectives on transformations to sustainability by Eleanor Fisher, Eduardo Brondizio and Emily Boyd
7. United Nations: Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development 2015.
8. Societal transformation in response to global environmental change: a review of emerging concepts by Ambio, (2015), pp. 376-382

UPDATE OF THE SYSTEM AND CONTENT OF UNIVERSITY EDUCATION THROUGH THE PRISM OF STUDENT-CENTERED LEARNING

Volodymyr Moroz, Ukraine,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv,
Doctor of Sciences in Public Administration,
Professor, Professor of the Department of Sociology
and Public Administration
e-mail: moroz.volodymyr.d.sc@gmail.com
Anton Tereshchenko, Ukraine,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv,
e-mail: 797sdsanton@gmail.com

ABSTRACT

The research presents the results of the student survey and practical ways of solving the problem of improving the system of internal quality assurance of higher education in a modern university. It is emphasized that the existing organizational mechanisms of higher education management today come into conflict with the demands of society, customers of educational services for the activities of modern universities, where ensuring the quality of education and the development of students of higher education should take place in practice. The author's vision of the management decision-making algorithm is proposed, taking into account the model of public management of the activities of the higher education institution on the basis of student-centeredness.

Keywords: higher education, public administration, stakeholders, university, quality

АНОТАЦІЯ

В дослідженні представлено результати опитування студентів та практичні шляхи розв'язання проблеми удосконалення системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти у сучасному університеті. Наголошено, що існуючі організаційні механізми управління вищою освітою сьогодні вступають у суперечність із вимогами суспільства, замовників освітніх послуг до діяльності сучасних університетів, де має відбуватися на практиці забезпечення якості освіти й розвитку здобувачів вищої освіти. Запропоновано авторське бачення алгоритму прийняття управлінського рішення, з урахуванням моделі громадського управління діяльністю закладу вищої освіти на засадах студентоцентризму.

Ключові слова: вища освіта, громадське управління, стейкхолдери, університет, якість

INTRODUCTION

The relevance of the research problem is determined by the need for a significant restructuring of the quality management system of higher education of a modern university and the search for new open and democratic models of management, wide involvement of stakeholders, in particular, students in the educational and management process.

The main group of stakeholders for higher education is represented by students. When they are properly satisfied, they recommend the educational institution to other potential students, as well as return for further studies in their future careers [1, p. 303-324.]. In this regard, the question arises about the readiness of managers of higher education institutions to

successfully manage the university and ensure the quality of educational services in the conditions of autonomy and implementation of democratic form of management.

Along with this, the existing organisational mechanisms of higher education management today come into contradiction with the requirements of society, customers of educational services to the activities of modern universities, where it should take place in practice to ensure the quality of education and development of applicants for higher education.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The results of a survey of higher education applicants at NTU "KhPI" have demonstrated that students are ready to participate in updating the internal quality assurance system. They consider the following to be effective mechanisms for improving the quality of educational activities: financial, in particular material and technical support of the educational process (equipment of laboratories; quality of classrooms, etc.) – 23,4%; quality composition of academic staff – 22,9%; internationalization of educational activities (mobility of students and teachers; presence of foreign students and teachers; participation of universities in the implementation of international educational and scientific activities) – 22,4%; connections between higher education institutions and the real sector of the economy (interaction with those enterprises that are potential employers for university graduates; the presence of a developed practice base in higher education, etc.) – 17,2%; compliance of the content of curricula and teaching methods with the requirements of the time and demand in the labor market – 14,1%.

The most important life and professional reference points, the most important motivating factors for students to choose their future profession were identified as the example of parents, relatives, among whom there are similar professions; the example of friends, acquaintances, among whom there are those who have a similar profession; orientation to the desire to develop their abilities and interests.

Regarding the degree of stakeholders' participation in management decision-making, which characterises the democratic level of higher education development, students refer to this category not only parents, but also public associations; monitoring missions; expert agencies, local communities, educational associations, youth associations, entrepreneurs' organisations, public self-government bodies, etc. To the question: "Which of the following entities, in your opinion, should be the main initiator of reforms to improve the quality of higher education?" - students answered as follows: higher education institution – 23,1%; state authorities – 20,8%; employers – 20,3%; society (public associations, monitoring missions, expert agencies, etc.) – 19,6%; students – 16,2%.

Analysis of the respondents' answers shows the vast majority of students, among the factors that were most important for them in choosing a higher education program, are good opportunities to achieve high and average levels of material well-being.

The entities of higher education quality management are defined as students – 22,4%; higher education institutions – 30,3%; employers – 14,2%; state authorities – 17,8%; society (public associations; monitoring missions; expert agencies, etc.) – 15,3%.

Almost 100 per cent of students believe that the state should exercise strict control over the quality of educational services provided by IHEs (institutions of higher education), but without violating the principle of university autonomy.

Researchers note that higher education institutions have unique activities and responsibilities for different groups of influence, especially complex stakeholder environment [2].

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Consequently, an important role in the processes of internal quality assurance of higher education is assigned not only to the head of higher education institution, academic staff, but also to the active participation of students. An analysis of the respondents' responses shows that it is necessary to affirm in the public consciousness a new understanding of the concept of quality of higher education, which can and should influence the standard of living of the entire society.

The conducted research allows us to assert that the most common organizational mechanism for implementing public management based on student-centrism is the mechanism for making management decisions according to the following algorithm:

- 1) adoption of a joint agreed decision on a new plan (project) for the forecast of educational activities (development of a strategic perspective in the form of a concept or model);
- 2) analysis of the situation and conditions for the implementation of the quality concept, identification of reserves;
- 3) study, development and adoption of a program of action, selection and placement of academic staff, their professional development and training and activation of public structures working in higher education institution, resource support (scientific, methodological, material and technical), organization of self-governing structures;
- 4) situational analysis and assessment of the goals of joint activities. Formation of goals and strategies for management and co-management. Joint management decision-making on the paths of predicted success. Planning activities, defining tasks and means; establishing priorities and main directions of educational activities of the university;
- 5) analysis and evaluation of the action plan for the implementation of goals, forecasting of intermediate and final results;
- 6) organizing the activities of all participants in the management process for the successful and timely completion of planned tasks, consulting and mutual assistance;
- 7) control and analytical stage, monitoring, adjustment and evaluation; joint adoption of management decisions to improve the efficiency of educational activities and a reasonable management cycle, the goals of further management activities of the head of higher education institution in cooperation with the public, in particular students.

CONCLUSION

Thus, what is needed today is not partial changes, but a meaningful improvement of the university's educational management system, scientific substantiation of a coordinated and effective set of organizational mechanisms for democratic management of the functioning of its components in order to transform higher education institution into an effectively functioning open social system.

REFERENCES

1. Jongbloed, B., Enders, J. and Salerno, C. (2008). Higher Education and its Communities: Interconnections, Interdependencies and Research Agenda. *Higher Education*, 56, 303-324.
2. Chris Chapleo, Christopher Simms Stakeholder analysis in higher education (2010). *A case study of the University of Portsmouth*. URL: https://www.researchgate.net/publication/233064769_Stakeholder_analysis_in_higher_education.

FOCUS ON AN IN-DEPTH INTERVIEW CONCERNING PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION QUALITY AT THE LEVEL OF THE SYSTEM FOR INTERNAL ASSURANCE OF HIGHER EDUCATION QUALITY

Volodymyr Moroz, Ukraine,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv
Dina Tereschenko, Ukraine,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv
Oleksandr Moroz, China
Medical College Tongji
Huazhong University of Science and Technology, Wuhan
Anton Tereshchenko, Ukraine,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv,
Svitlana Moroz, Ukraine,
Training Research and Production Center
National University of Civil Protection of Ukraine

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the prospects of applying qualitative methods to the research of higher education quality issues at the level of internal quality assurance system based on the results of in-depth interviews.

It is substantiated that the research functions of qualitative methods fully reflect the specifics of the situation in the study of the problem of quality assurance in higher education, in particular, the need to compensate for the weakness of theory, to form a holistic image of the problem under study, to reveal the nature of subjective experience, etc. The focus of the in-depth interview programme on the problem of quality assurance in higher education is presented. The architectonics of in-depth interview development is presented.

Keywords: higher education, stakeholders, educational sociology, universities

АНОТАЦІЯ

Мета дослідження – окреслити перспективи застосування якісних методів до дослідження проблематики якості вищої освіти на рівні системи внутрішнього забезпечення якості на основі результатів глибинних інтерв'ю. Обґрунтовано, що дослідницькі функції якісних методів повною мірою відображають специфіку ситуації у вивченні проблеми забезпечення якості вищої освіти, зокрема необхідність компенсувати слабкість теорії, сформувати цілісний образ досліджуваної проблеми, розкрити природу суб'єктивного досвіду тощо. Презентовано фокус програми глибинного інтерв'ю щодо проблематики якості вищої освіти. Наведена архітектоніка розбудови глибинного інтерв'ю.

Ключові слова: вища освіта, стейкхолдери, соціологія освіти, університети

INTRODUCTION

The problem of higher education quality at the level of internal quality assurance system is an actual and discussed topic in the European and world educational discourse. The research functions of qualitative methods fully reflect the specifics of the situation in the study of this problem, in particular, the need to compensate for the weakness of theory, to form a holistic image of the problem under study, to reveal the nature of subjective experience, etc.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

The Kharkiv school of public management has amassed a considerable experience in studying the problems of higher education quality assurance both at the level of internal system for quality assurance (the higher education institution level) and at the level of outer assurance of education activities quality at higher education institutions and quality of higher education. Significant achievements by this school's representatives can be attested by the fact that in the last two years alone they have published three monographs devoted to the issues of quality of higher education, namely, "Higher education quality assurance: the mechanisms of control and practices of their application" (2022) [1], "Higher education quality assurance: estimation practice and ways to improve state policies in higher education area" (2022) [2], and "Sociologic support of education quality monitoring at a present-day university" (2023) [3]. The last of the mentioned monographs was prepared on the results of tasks performance within the research project titled "Sociologic support of education quality monitoring at a present-day university" (state registration number 0121U113440) by pedagogic workers of the Department of Sociology and Public Management at the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". It is this work that was deemed the winner on the results of a rigorous competitive selection (from among 212 projects authored by temporal scientific teams from Ukraine, Poland, Lithuania, Romania, Hungary, Estonia) at the 15th International Exposition "Innovation in Present-day Education" (Kyiv, October 25–27, 2023), and the team who worked on it received the honorary title of the "Innovation leader in education" [4]. Besides, as of today, two post-graduate students at the Department of Sociology and Public Management at the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" have focused their dissertation work on the problems of higher education quality assurance. Forming the potential of the Kharkiv school of public management around the mentioned problem issues took place with immediate participation by scientists from the Baltic International Academy. Beginning since 2012, temporal research teams from these higher education institutions work diligently on the issues of higher education quality assurance. For instance, the scientists from the NTU "KhPI" and the BIA carried out surveys on students by questionnaires "Higher Education Quality Evaluation" and "The Attitude to Distance Education and Its Quality Estimation" with subsequent generalization of the outcomes obtained. Impressive results of the cooperation between scientists from the mentioned higher education institutions have made the foundation for evolvement of a new stage in their collaboration. During the visit of science-and-pedagogical workers from the Department of Sociology and Public Management at the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kharkiv, Ukraine) to the Baltic International Academy (Riga, Republic of Latvia) within the Erasmus+ program (Erasmus code 2020-1-LV01-KA107-07-077347-LV), the representatives of the Kharkiv school of public management (Prof. Moroz V.M. and Prof. Tereschenko D.A.) and of the Riga sociology scientific school (Prof. Volkov V. and Prof. Buka S.) agreed on continuation of research concerning the issues of higher education quality assurance with broadening the scope of instruments for gathering sociology information. This agreement resulted in the decision to carry out a combinatory research (the use of the survey method and an in-depth interview) on the views of higher education students from Riga and Kharkiv on the phenomenon of quality of higher education and those of life chances which get actualized for students resulting from their choice of this or other higher education institution.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Within this publication, we intend to present to the scientific community the essence of the in-depth interview program concerning the issues of higher education quality. The proposed variant of the research team's focus of attention that follows is not final and can be amended following

either this discussion or considering the outcomes of preliminary approbation (on results of analyzing the practice of taking several interviews).

It is supposed that during an in-depth interview (the estimated time of taking an interview is 90–120 minutes), the following questions will be discussed:

Block A: Introduction. A1 “General information on the respondent” (Name, surname, gender orientation, age, social and economic status, marital status, the number of persons the respondent lives with, the place and the living conditions, work experience, etc.); A2 “A few words on the chosen higher education institution and future specialty” (specifying the higher education institution and the year of learning, estimation of academic performance and the extent of involvement in student’s life, etc.); A3 “Everyday life” (a typical weekday, a typical week-end (holiday), etc.); A4 “Social ties” (the number and social status of friends with whom interaction on a daily basis takes place, the number and social status of friends with whom the respondent interacts from time to time, satisfaction from communication with friends, the number and social status of the persons who are unpleasant to deal with, etc.); A5. “Involvement in political, cultural, and economic life” (membership in political parties and public associations, participation in political parties and public associations’ communicative events, membership in formal and informal sub-cultural organizations; the level of success in political, cultural, and economic activities);

Block B: Accessibility and lucidity of the procedure for entering the higher education institution: clearness of the content and practices of the procedure for entering the higher education institution, convenience of complying with the requirements of the technology of entering the higher education institution, clarifying the factors that determined the complication of entering the higher education institution, the practices of the applicant’s turning to third parties (intermediary organizations) for assistance with admittance, etc;

Block C: Choice of the specialty and initial experience in mastering it: the time taken to make the decision on choosing the specialty and the subjects of influence on making the decision, the triggers for decision-making concerning the choice of specialization / specific specialty, authority of the information sources concerning the available specialties to be chosen, advantages and disadvantages of the chosen specialty based on the initial experience of mastering it, correctness of making the decision as to the chosen specialty and a wish to change that decision, formalization of the respondent’s attitude to the chosen specialty in one sentence / phrase, etc;

Block D: Selecting the higher education institution and the experience of learning there: the time of making the decision as to the need in acquiring a higher education and the subjects who influenced making the relevant decision, the trigger for making the decision on the need in acquiring a higher education, the authority of the information sources as to the higher education institutions’ potential, significance of factors influencing the choice of the specific higher education institution; advantages and disadvantages of learning at the specific higher education institution; assuredness as to the correctness of having taken the decision concerning the place of acquiring the higher education, formalization of one’s decision concerning the chosen higher education institution / specialty in one sentence / phrase, etc;

Block E: Higher education quality evaluation: the content of the phenomenon of higher education quality through the prism of the views of specific individual, the subjects of influence on quality of higher education, the extent of involvement in the procedures for higher education quality assurance, stakeholders and beneficiaries in higher education quality, the quality of higher education within the chosen specialty at the specific higher education institution, satisfaction with the quality of higher education offered by the state higher education system and the specific higher education institution, competitiveness of the chosen education program compared with similar ones, competitiveness of the chosen higher education institution compared with other institutions, ways to improve the quality of higher education, etc;

Block F: Plans for the future: the wishes and perspective for employment in the chosen specialty, a wish to change in the future the previously chosen specialty, the perspectives of continuing the study at a higher level of acquiring a higher education, the wish to invest in one's education following graduation, the wish to take part in improvement of the content and practices of implementing the education-and-professional program following the completion of learning it, etc.

The proposed structure for building up the in-depth interview is doubtlessly imperfect and can be altered (improved, elaborated) in accordance with the outcomes of its actuation in the course of science communication events and discussions with specialists in the field. The authors of this publication are open to ideas for possible changes in the content of the given model of the in-depth interview as well as to propositions from specialists interested in carrying it out in their countries. It is supposed that the in-depth interview will be carried out with respondents from different countries and the obtained results will be compared and generalized in joint publications by specialists who volunteered to participate in this project's implementation.

CONCLUSION

The use of standardised survey methods allows to identify and fix the categories subject to operationalisation and establish a statistical relationship between them. Qualitative methods give the opportunity to describe in detail the aspects of the problem of quality assurance of higher education both at the level of internal quality assurance system (level of higher education institution) and at the level of external quality assurance system of higher education educational activity and quality of higher education, revealing subjective meanings of the studied process.

REFERENCES

1. Moroz S.A. (2022). Higher education quality assurance: the mechanisms of control and practices of their application: a monograph. Kharkiv: NUTsZU, Lviv: "Novyi Svit-2000" private enterprise PH, 2022. 438 p.
2. Moroz S.A., Buka I.S., Buka S.A., Moroz V.M. (2022). Higher education quality assurance: estimation practice and ways to improve state policies in higher education area: a monograph / under general scientific editorship by V.M. Moroz. Lviv: "Novyi Svit-2000" private enterprise PH, 2022. 454 p.
3. Sociologic support of education quality monitoring at a present-day university: a monograph / (M.V. Biryukova, S.A. Moroz, O.O. Trush et al.) under general scientific editorship by V.M. Moroz, D.A. Tereschenko. Lviv: "Novyi Svit-2000" private enterprise PH, 2023. 489 p.
4. KhPI is a leader of innovation in education. Website NTU KhPI. <https://www.kpi.kharkov.ua/ukr/2023/11/13/hpi-lider-innovatsij-v-osviti/>

EXPORT OF EDUCATION AS A VECTOR OF DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: STUDYING THE EXPERIENCE OF LATVIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Innola Novykova

Doctor of economic sciences, professor
Professor of Kyiv Agrarian University
of the Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Visiting Professor of Baltic International Academy, Riga, Latvia
innolanovykova@gmail.com

ABSTRACT

The article presents the results of a study conducted in Latvia with foreign students in the aspect of education export from March to November 2023 in order to study the motivation of foreign students, assess the positive and negative aspects of education export in Latvia. The study was conducted with the aim of gaining experience for Ukraine in restoring the export of education after the war.

Keywords: Export of education, Latvia, students, foreigners

ANOTĀCIJA

Rakstā ir izklāstīti ar ārvalstu studentiem Latvijā veiktā pētījuma rezultāti izglītības eksporta aspektā no 2023.gada marta līdz novembrim, lai pētītu ārvalstu studentu motivāciju, novērtētu izglītības eksporta pozitīvos un negatīvos aspektus Latvijā. Pētījums veikts ar mērķi gūt pieredzi Ukrainai izglītības eksporta atjaunošanā pēc kara.

Atslēgvārdi: Izglītības eksports, Latvija, studenti, ārzemnieki

INTRODUCTION

The topic is relevant today and has not only an economic component, but also an image one. In the modern world, the export of education is a source of additional income for the state, as well as a tool to attract talented people. This is done to create a favorable image of the country. The international activity of universities in the context of globalization and internationalization of education, which determine the export of education, is becoming increasingly relevant. The effectiveness of universities is assessed by the number of foreign students studying in it, international events, educational programs in a foreign language and other international activity, which is due to many factors.

To understand the topic, I want to say on the definitions. What is it export educations? The export of educational services is understood as the implementation on the basis of the educational transfer of services to foreign consumers in the domestic and foreign markets in order to expand the global educational space, cultural and economic ties, as well as making a profit. Educational transfer is the process of moving ideas, concepts and effective educational practices from one national education system to another. The export of education is a tool of "soft diplomacy" and helps to strengthen the image of the national education.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

In the 2022-2023 academic year, the number of students in higher education institutions in Latvia decreased by 2.6%, according to data collected by the Central Statistical Office (CSO). In the 2022/2023 academic year, a total of 75,400 students study at higher education institutions, while last year there were 77,400 students at higher education institutions.

The Statistical Office notes that the total number of students in Latvia is decreasing every year. Compared to the previous academic year, the number of students decreased by two thousand, and over the past five years - by 6,200 people, or 7.7%.

12,900 students are enrolled in college-level programs, 43,100 students are in bachelor's programs, 16,000 are in master's programs and 3,300 are in doctoral programs.

This academic year, 26,400 students were enrolled in higher education institutions in Latvia: this is the smallest number of enrolled students in the last ten years, and this is 8.9% less than in the previous academic year.

In 2022, 13,400 students completed a degree or qualification, down 1,285 or 8.7% from 2021 and the lowest in ten years. Since 2010, the number of graduates from Latvian universities has almost halved.

In the 2022-2023 academic year, 4,000 foreign students were also accepted, which is 213 more than a year earlier. However, the pre-pandemic level has not yet been reached: the number of enrolled mobile students is one fifth less than at the beginning of the 2019/2020 academic year.

There are currently 10,000 foreign students studying in Latvia, which is 2.7% more than last year and almost twice as many as in 2014, when the processing of foreign student statistics was started.

The majority of students (71.8%) received their previous education outside the European Union (EU). More than half of the students received their previous education in India, Uzbekistan, Ukraine and Germany.

The data also shows that 51.7% of international students are enrolled in graduate programs and 45.3% are pursuing bachelor's programs.

As we can see, despite the strong decline in the number of foreign students entering Latvian universities, the trend in recent years has a positive effect. According to statistics, the geography of foreign students in Latvian universities is extensive and is represented by 74 countries. Most foreigners from Germany - 21%, Russia - 19%, Lithuania - 14%, Ukraine - 9%, Spain - 8%, Georgia - 6.5%, Sweden - 6%, Norway - 5.5%, Uzbekistan - 4%, Belarus - 4% and 3% from other countries.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

According to my research, about 200 respondents were interviewed, of which approximately 80% were foreign students studying at Latvian higher education institutions, 10-12% were administrative staff and teachers of Latvian higher education institutions, approximately 5% were foreign graduates or applicants. - foreigners who have graduated or are planning to enter universities in Latvia and 3-5% - representatives of organizations that work with foreign students (help with paperwork, organize check-in, etc.). The study was conducted between March and October 2023 in Riga, Latvia.

According to research, the results can be presented. Figure 1 – level of education of respondents, which they receive in Latvia. As you can see, there are almost equal numbers of bachelors and masters, and about 5% are doctoral level.

Figure 2 – gender of respondents. In this study, more respondents were women, 55%, and men, 44%.

Next question: how long have you been here? How long ago did you come to Latvia? The respondents gave the following answers:

up to a year 18%

1-3 years 25%

more than 3 years 31%

more than 5 years 26%

In Figure 3 we can see the results of the responses in graphical form.

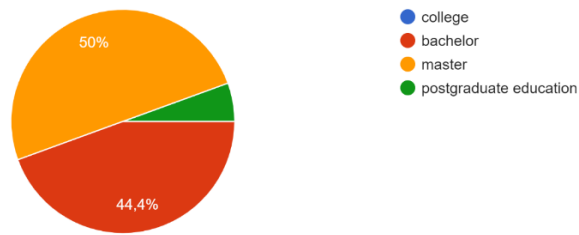

Fig. 1. Level of education of respondents, which they receive in Latvia.

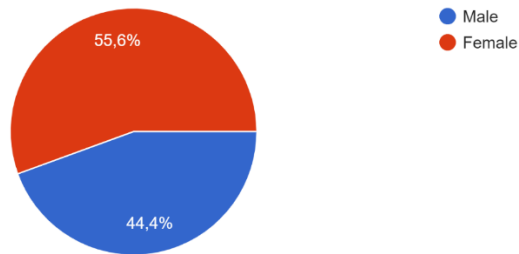

Fig. 2. Gender of respondents.

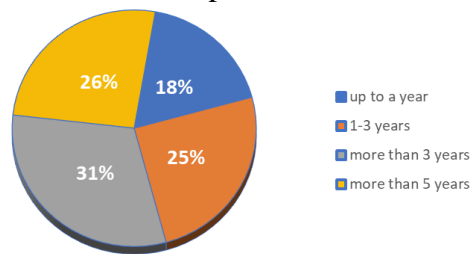

Fig. 3. How long ago did you come to Latvia?

When asked about the age of the respondents, the following answers were received: (Fig.

4)

18-22 YEARS OLD 14%
23-26 YEARS OLD 18%
26-30 YEARS OLD 28%
31-40 YEARS OLD 23%
OVER 40 YEARS OLD 17%

The majority of respondents are aged 18-30 - 60%.

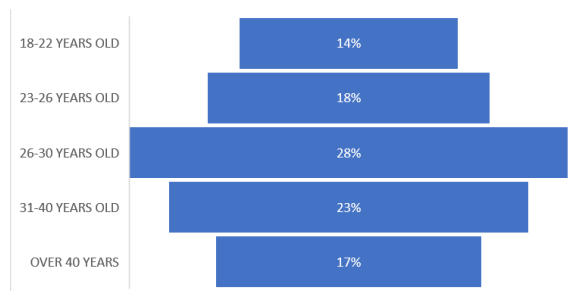

Fig. 4. Age of respondents

The next question that was asked to the respondents was what educational program the students were studying in.

The answers are distributed as follows (Figure 5). Most students, according to our research, study in the areas of Business Administration and Management and Computer Systems.

Business administration and management 16%

Computer systems 16%

Art 11%

Legality 8%

Medicine 8%

Finance 8%

Business management 7%

Engineering 7%

Veterinary 4%

Anthropology 3%

Other 12%

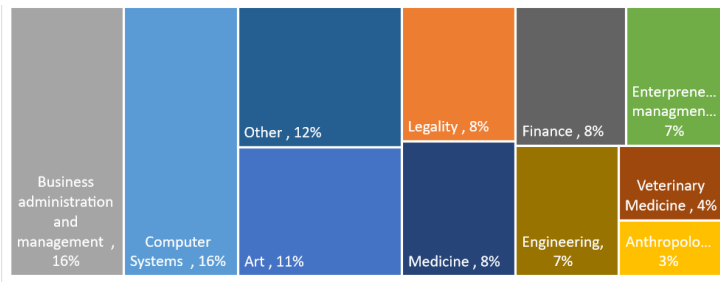

Fig. 5. What is your educational program?

The results of the survey to the question - Why did you choose this particular educational institution? the following answers were received (Figure 6) -

Good quality, cheap tuition - 21%

There is an English section -21%

Certificates are internationally recognized - 14%

According to reviews from the Internet :) - 13%

without entrance exam - 12%

According to my friend's advice - 11%

Position in ratings - 8%

As we see, the decisive factor was the quality and inexpensive training and the opportunity to receive education in English.

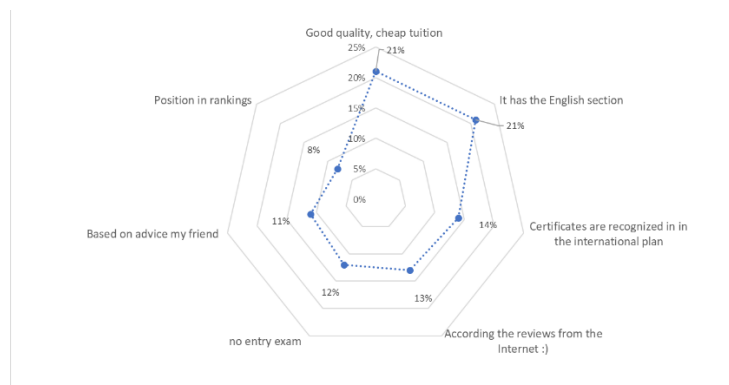

Fig. 6. Why did you choose this particular educational institution?

The next question was: Why did you choose Latvia as your study country? (Fig. 7) The answer to this question showed that the vast majority of respondents choose Latvia as a country of the European Union and relatively inexpensive living and studying in Latvia, this became the main motive for 67% of respondents.

Tuition fees and expenses are low compared to other EU countries. - 46%

Latvia is a European country, language of instruction is English – 21%

Knowledge of the Latvian language or a standardized entrance exam was not required to apply. - 12%

Comfort of life - 7%

Other answers (I have friends or relatives in Latvia, not far from my country, were able to come during Covid-19 and others) - 14%

The question seemed important to us: What are your main motives for going to study abroad? This question is especially relevant in connection with Covid-19 and political changes in the world. Basic answers: (Figure 8).

For further education and work in the EU -28%

Become an EU citizen -22%

International recognition level - 19%

I believe that education in the EU is better than in my home country - 14%

Experience a new culture, reduce the cost of international travel, EU networking opportunities, licensing in more countries -12%

Other (get degrees that are well accredited and recognized around the world, which gives me a higher chance of integrating into the job market, studying abroad is an opportunity to change the environment and meet new people, with highly qualified lecturers and courses offered also at English, the European Certificate will help me have more opportunities in my country of origin, study medicine in English, which is not possible in my home country, after which it will be easier for me to move on to an international career) - 5%

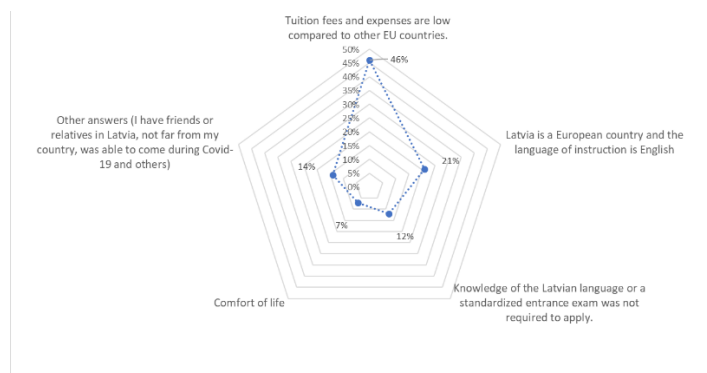

Fig. 7. Why did you choose Latvia as your study country?

In order to conduct an active advertising campaign and understand which countries need to be particularly influenced, we were asked the question - What country do you come from? The survey results can be seen in Figure 9.

Germany - 22%

Russia -16%

Lithuania - 12%

Uzbekistan -10%

Ukraine 8%

Belarus -7%

Kazakhstan - 7%
 Spain - 4%
 India - 4%
 Cameroon - 3%
 Sweden - 2%
 Pakistan - 1%
 Finland - 1%
 South Africa - 1%
 Others - 2%

Germany is in first place, if we take the countries of the former CIS together, then together Russia, Uzbekistan, Belarus, Kazakhstan - 40%, the number of students from Ukraine has increased, of course this is due to the war.

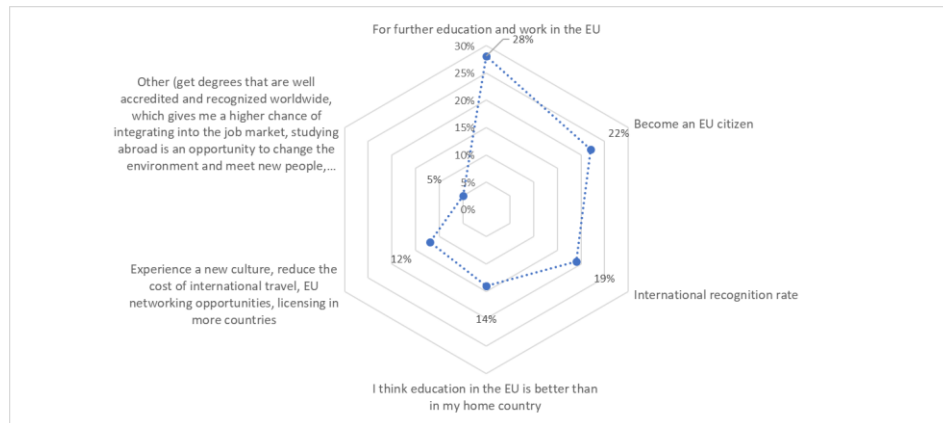

Fig. 8. What are your main motives for going to study abroad?

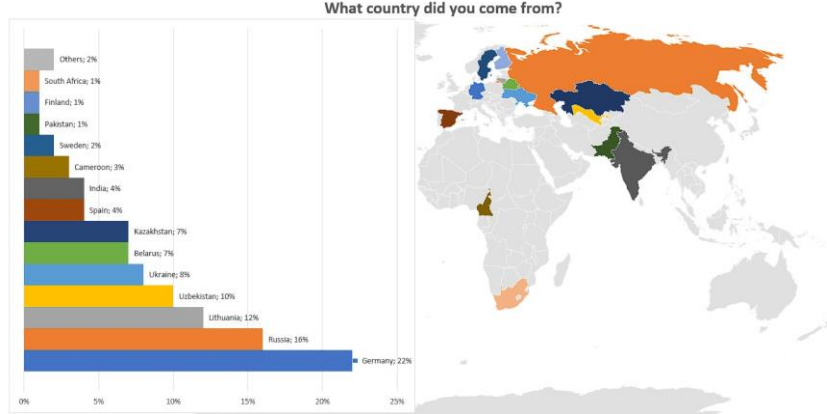

Fig. 9. What country do you come from?

To the question - what is the level of your previous education? The following answers were received: (Figure 10)

High school - 36%
 Bachelors - 41%
 Master's degree - 4%
 Higher education - 19%

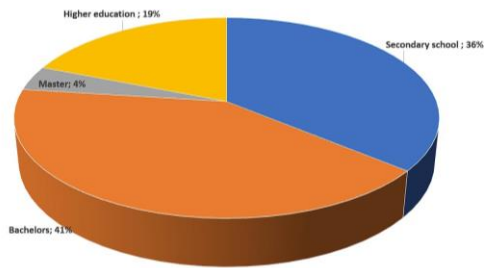

Fig. 10. What is the level of your previous education?

Respondents were asked: indicate the positive aspects of studying in Latvia. As in previous answers, the most important thing for students is the low cost of living and the fact that Latvia is an EU country (Figure 11.)

The cost of living is lower than in other EU countries, knowledge of Latvian or Russian is not a prerequisite - 21%

Language of instruction (English), certificate issued by a European country - 20%

Good connections by bus/plane to other European countries 16%

Comfort of life, academic freedom - 14%

One of the European countries, helpful and friendly people. Opportunity to win many scholarships and grants -8%

Community of foreign students, help and support for foreign students from university staff, a wide range of study programs 7%

Sorry to say this. I didn't find anything positive -2%

Other (highly qualified teachers, most of whom have Ph.D. degrees, courses taught in multiple languages including English which is my primary language of communication, very affordable standard of living, affordable tuition fees, varied food options, rich tourist facilities and much more) . Moreover, Latvia is known for its high quality education system with a wide range of accredited universities and programs, the country strives to provide excellent academic standards and ensure that students receive a quality education, at least I have good and polite teachers-administrators, quality, developed tourism infrastructure , which is important for me, since I study tourism) - 12%

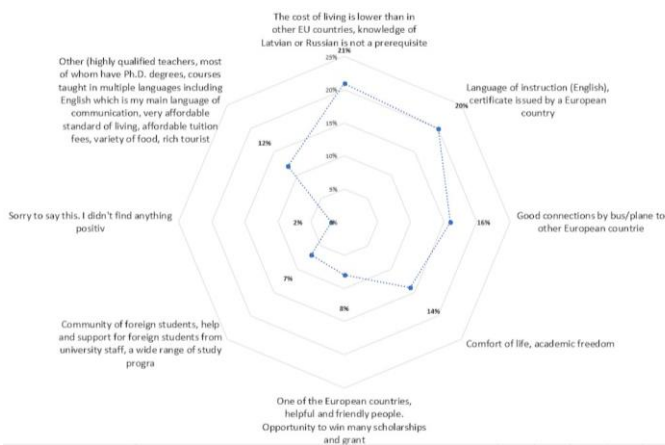

Fig. 11. Indicate the positive aspects of studying in Latvia

When asked about the negative aspects of studying in Latvia, the answers were very varied, the results are presented in Figure 12.

Visa. The immigration process is very complicated - 21%
 Although many universities offer programs taught in English, the general population may not be fluent in English -17%
 Climate, very cold and snowy winter – 16%.
 Insufficient practical experience gained during studies, small number of foreign teachers and professors -13%
 Classes are mostly online, sometimes the university takes a long time to respond - 10%
 Not many part-time jobs -9%
 I didn't find any negative aspects -5%
 High prices for goods, utilities, rent and gas. Unfriendly people (mostly closed Latvians) -4%
 Lack of attention from the state to foreign students – 2%
 Other (poor English service in grocery stores or almost anywhere outside the university, lack of progress in infrastructure, equipment, materials and resources. International/English speaking teachers do not have a level of English suitable for teaching, information and brochures for international recruitment) . were inaccurate, difficulties in communicating with local residents and Latvian students, exclusion of foreign students from faculty events, information and activities are provided only in Latvian and not offered in other languages, low quality dormitories) – 3%

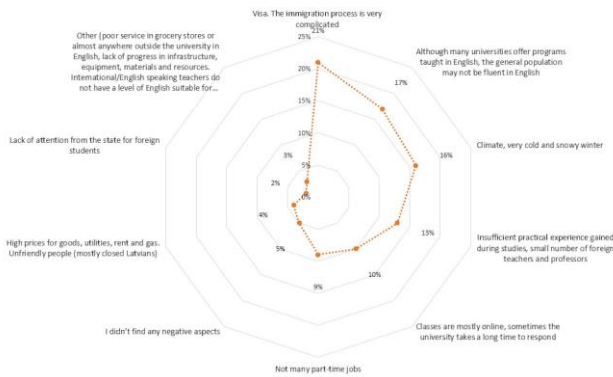

Fig. 12. Indicate the positive aspects of studying in Latvia

Respondents were asked the question - Would you like to change the country of study?
 No 49%
 Yes 35%
 I like studying in Latvia, but I would like to try studying in other countries -14%
 I don't think about -5%
 As can be seen from the results, almost half of the respondents do not want to change the country of study. Figure 13.

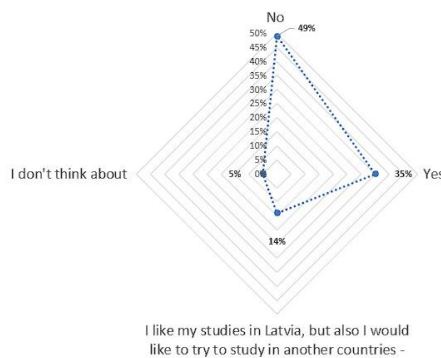

Fig. 13. Would you like to change the country of study?

The answer to this question is directly related to the previous one and was asked to those respondents who answered yes to the question - would you like to change the country of study? Those who answered yes were asked to clarify the reason. The following results were obtained (Figure 14).

- gain more experience and try more new things, visit new countries - 31%
- There are many different opportunities here than in Latvia – 23%
- Exploring different places and meeting new people is something I have always enjoyed. especially if the training is conducted in English - 12%
- Poor infrastructure, high inflation, higher cost of living, lack of suitable student apartments - private market rents are high for foreigners - 9%
- My level of education is not enough for the amount of tuition I pay. The university is not progressive and does not want to change its foreign and Latvian students for the better - 8%
- I would like to go to a country where people are willing to cooperate. Here in Latvia people are really isolated. Causes depression - 6%
- Other - 11%

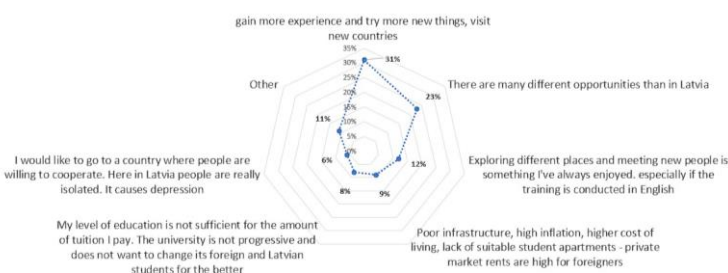

Fig. 14. Would you like to change the country of study? If so, why?

The next question was - How would you rate the quality of education in your school? Responses were asked to be ranked from 1 to 10, 1 being low and 10 being high. The results are shown in Figure 15. As we see the results in areas 6-7, i.e. Most students are generally satisfied with the quality of education.

A very important question that was asked and is of great importance for assessing the export of education in Latvia - what problems did you encounter while studying in Latvia? The results are presented in Figure 16.

The language barrier, the lack of educational resources and appropriate infrastructure, the very Soviet leadership of the university, the reluctance to develop, life in the hostel is not as promised. - 32%

Some teachers are not very involved and interested in their work - 23%

Climate - 12%

It is more difficult to perceive information in a non-native language. - 8%

Some teachers have insufficient level of English to work with foreign students -8%

No - 7%

There is not enough time because it is difficult to combine work and study – 5%

Other (foreigners are difficult to accept into some industries. I applied for dozens of internships in 6 months and everyone rejected me, I think one of the main problems is socialization. This is important, I think for me it will make your life interesting, emotionally stable and, most

importantly, responsive, there is no Latvian embassy in Pakistan, studies here are good, but the problem is again the same: finding a job is really difficult) -5%

Fig. 15. How would you rate the quality of education in your school?

Thus, our research has shown that the majority of students who study in Latvia are young people 18-30 years old, many of them have been in Latvia for 1 to 3 years, the majority are from Germany, former CIS countries and about 10% from Asian countries and Africa. The motivation for most to study in Latvia is that Latvia is a member of the EU and offers education in English. What is very important for students is that Latvia is a relatively inexpensive country compared to most EU countries. Many students view their studies as an opportunity to stay in the EU.

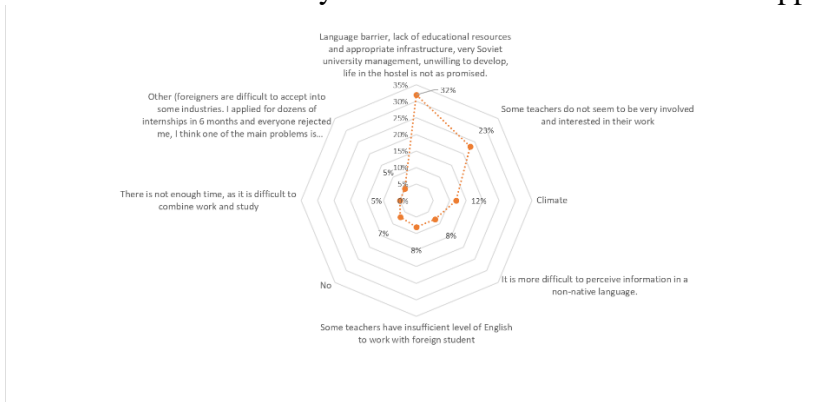

Fig. 16. What problems did you encounter while studying in Latvia?

In general, students are satisfied with the level of preparation, but recommendations were offered:

Infrastructure needs serious updating – 20%

My training program does not include practical training, but many foreign students are interested in gaining practical experience and working part-time in their specialty. And they also cannot find such a job on their own, since they do not have enough skills and knowledge of the Latvian language. I think that the experience of universities and government can help international students get practical work in their field - 15%

Use various programs to integrate into Latvian society – 12%

Awarding scholarships to students who excel encourages them. This motivates students to work harder and get good grades – 11%

The institution should help facilitate this process for foreign students who are not yet in Latvia, especially at the embassy level, but also in relation to online classes – 9%

Many students leave Latvia every year only because of fewer part-time jobs and low salaries. – 7%

COMMUNICATION!!!! University international connections should communicate better when it comes to visa/residency application processes, faculty should respond to emails, events and information should be provided in Latvian AND English if international/English programs are offered – 5%

The cost of training for foreigners is high compared to the standard of living. - 5%

Other (Firstly, change the attitude. Both universities and the government view foreign students as a kind of long-term tourists who bring money to the university and the country and then leave Latvia. Teaching and learning are redundant in this scheme, so no one cares. Secondly, my field of study suffers from a general gap between university education and industry requirements. This is a global problem, but in Latvia it leads to a complete lack of ideas on how and what to teach CS students. We need courses about real-world problems, but this will require teachers with real industry experience (and not even all of them will be able to do this) Thirdly, science in Latvia (at least the part that I know about) is only concerned with formal indicators, and not real scientific activity.

I'm thinking about creating a freshman community and organizing it for the whole year, for example preparing several integration events for them. I help you find: a part-time job without knowing the Latvian language, an apartment/room, I help you maintain emotional and mental stability (because migration is a very stressful thing). The most important! Do it offline!! So to meet face to face

From my point of view.

1) In Latvia there should be many places specifically in universities to study the Latvian language without any fees.

2) Professors must develop their English to at least B2 level. Otherwise, they will not be able to explain the topic of the lesson. When instructors read the slides, the course may be so boring that you may not gain enough theoretical or practical knowledge.

3) The university must provide students with access to Microsoft Office. For example, implement a Microsoft team for communication between students and teachers. The Microsoft team has unique skills that enable students to use Microsoft Word, PowerPoint and Excel in groups.

Organize cultural events, seminars and events that promote cultural exchange and understanding between local and international students.

To improve the learning experience, students should know what they are going to learn in a semester rather than being given the entire syllabus because it is confusing. The department representative should contact her professors and inform them of the deadline so that they grade students rather than order students to do her work. Lecturers who give lectures should not be given more than one course, and lecturers who submit assessments on time should be encouraged to take a second course. Administrators should be polite to students, not just a few admins, because it's worth it and it helps the students.

The institution should help facilitate this process for international students who are not yet in Latvia, especially at the embassy level, and also regarding online classes.

Universities must regulate but interact with students. Students are facing problems like “No Job”, “Mental Health Due to Weather” etc.

Give us enough opportunities so that we can perform at our best. Which is also good for the Latvian economy.) – 16%

CONCLUSION

In the context of global processes, the export of education is one of the promising directions of the development of the domestic educational sphere, which is oriented towards the formation and effective implementation of the export potential and, based on it, further integration into the world educational space. The main motivation for the export of educational services is the receipt of significant funds and the development of the economy. That is why our study of Latvia's experience in the field of education export made it possible to analyze the respondents' answers and develop recommendations for higher education in Ukraine.

The international market of higher education is about 100 billion dollars. According to UNESCO, there are higher education institutions (HEIs) in more than 140 countries on the world market of educational services. According to statistics, a foreign student spends approximately one-fifth of his own expenses in the host country on studies, and four-fifths on accommodation, food, entertainment, etc.

It is safe to say that Ukrainian universities have sufficient potential to fight for a share of the educational services market. Foreign students in Ukrainian education are attracted by the relatively low cost of education and accommodation, the fundamental nature of certain areas of education (Ukrainian physics, mathematics and chemistry schools are recognized all over the world) and the reputation of leading Ukrainian universities, which has been preserved for many years.

For Ukrainian higher education, the expansion of the export of educational services is beneficial, first of all, from an economic point of view: the training of specialists for foreign countries is becoming one of the most profitable items of income, especially in conditions of weak financing of the education sector. Secondly, from the point of view of improving the quality of education: the desire to attract foreign students prompts Ukrainian universities to form a system of training specialists taking into account the requirements of the world labor market for the quality of education and areas of training specialists.

The problems of export of education that exist in Latvia are in many respects similar to those of Ukraine, which must be solved in order to expand the export of education in Ukraine:

1. Organizational and legal problems of the development of export of education

In Ukraine, there is a complex and bureaucratized system of initial invitation of a foreign student to study. For example, the visa application procedure for Indian students takes 2-3 months. For comparison: in countries interested in exporting higher education, it takes a maximum of two weeks to process entry documents.

The network of foreign recruitment centers of Ukrainian universities is not developed, as a result of which mediation flourishes. Ukrainian legislation forces foreigners to turn to consulting firms for help, and because of this, the costs of foreign applicants increase sharply.

Foreign students have problems with employment during their studies, which does not give students from poor families the opportunity to improve their financial situation.

It is necessary to develop the infrastructure of higher education institutions - high-quality dormitories, places for leisure, etc.

2. Problems of the quality of education and the introduction of modern forms of education

There is a lack of new educational programs and courses at the level of international requirements, which ensure the readiness of graduates to work in the conditions of the global economy. The implementation of double degree programs is hindered by insufficient regulatory support, problems with harmonizing the scope and content of education. In the educational process, the insufficiency of the scientific component, which is the basis of the educational process, is felt,

especially in research universities (unsatisfactory state of the material and laboratory base for education, educational service, equipment of educational classrooms, etc.).

In Ukrainian universities, there are few programs that are taught in English, and the quality of English-language teaching is quite low in some places. On the other hand, in many education-exporting countries, the share of English-language courses is increasing, which ensures the interest of foreign students.

Ukrainian universities almost do not participate in the creation and activity of international educational consortia and networks, which would give an opportunity to more actively participate in the exchange of educational and scientific developments, new programs, teaching methods, and conduct research.

Thus, the profitability of the international market of higher education leads to increased competition, so it will be very difficult to increase the export of educational services. In this regard, in order to intensify the processes of attracting foreign students, it is necessary to highlight those advantages and priority areas that can ensure success of Ukrainian universities in the competition for students.

1. Ukrainian higher education institutions can offer foreigners, including European youth, fundamental disciplines of physics, mathematics and chemistry. Since medical education in the world is very expensive, Ukraine can increase the number of medical students at the expense of low prices and a sufficiently high-quality academic school and a sufficiently high level of knowledge in advanced higher education institutions.

2. It is necessary to pay attention to the development of exclusive educational programs, which in terms of quality will be equivalent to Western counterparts, but will have price advantages. These can be, for example, mass training programs for highly qualified specialists in information technology (which is facilitated by the successful experience of cooperation of leading Ukrainian universities with well-known hi-tech companies, including IBM, Intel, Motorola, Festo, Microsoft and others).

3. A promising line of expansion of the contingent of foreign students in Ukraine is the use of distance learning technologies.

4. CIS, Asian and African countries are a potential field of activity in the field of export of educational services. In the countries of these regions, it is necessary to open representative offices of the Ukrainian State Center for International Education to promote studies in Ukrainian higher education institutions

5. Ukraine should more actively develop educational relations with countries that are the main suppliers of students to domestic universities, which should focus on training specialists for specific countries and specific specialties.

REFERENCES

1. <https://osvita.ua/vnz/85529/>
2. https://lb.ua/blog/olena_shapovalova/565964_vstup2023_navit_pid_chas_viyni.html
3. <https://studyinukraine.gov.ua/uk/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/>
4. <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%8F%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%BE%D1%97-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8-%D0%B2-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.pdf>
5. <https://osvitanalityka.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>
6. https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/book-of-abstracts_ssi-iea_2022.pdf

7. Вища освіта в Україні: порядок денний для реформ / Є. Ніколаєв, Н. Арнольд, В. Сазик та ін. Київ: Фонд Конрада Аденауера, 2017. 62 с. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/KAS-PP-28-Higher-Education-in-Ukraine.pdf>.
8. Звіт про порівняння Європейської рамки кваліфікацій і української Національної рамки кваліфікацій / Європейська комісія, 2023. С. 71–84. URL: [https://europa.eu/europass/system/files/2023-02/Comparison report UA.pdf](https://europa.eu/europass/system/files/2023-02/Comparison_report_UA.pdf).

SECURITY CHALLENGES AT THE AEGEAN SEA BORDER BETWEEN THE IMMIGRATION CRISIS

Dilge Bengi Özcoşkun

Latvia

Riga Stradiņš University

Social Sciences/Political Sciences

048066@rsu.edu.lv / dilgeozcoskun@hotmail.com

Scientific supervisor:

Asst. Prof., Dr. sc. pol. Kārlis Bukovskis

ABSTRACT

The research highlights on the humanitarian aspects of European security in the context of the Aegean Sea border, focusing on the challenges posed by the immigration crisis. The framework of the research centers on understanding the impact of immigration on regional security and the humanitarian dimensions associated with it. Employing a qualitative approach, the research reviews literature related to the immigrants' case, emphasizing the need for a comprehensive examination of the human rights and security implications involved. The novelty of this research lies in its dedicated focus on the humanitarian facets of European security, particularly at the Aegean Sea border, offering insights into the complexities of managing immigration and ensuring human well-being.

Keywords: European security, Aegean Sea border, immigration crisis, humanitarian aspects, human rights

ANOTĀCIJA

Pētījumā akcentēti Eiropas drošības humanitārie aspekti Egejas jūras robežas kontekstā, pievēršoties imigrācijas krīzes radītajiem izaicinājumiem. Pētījumā tiek pievērsta uzmanība izpratnei par imigrācijas ietekmi uz reģionālo drošību un ar to saistīto humanitāro dimensiju. Izmantojot kvalitatīvu pieeju, pētījumā ir apskatīta literatūra, kas saistīta ar imigrantu gadījumu, uzsverot nepieciešamību visaptveroši izpētīt iesaistītās cilvēktiesības un drošības sekas. Šī pētījuma novitāte slēpjas tajā veltītajā uzmanībā Eiropas drošības humanitārajiem aspektiem, jo īpaši pie Egejas jūras robežas, sniedzot ieskatu imigrācijas pārvaldības un cilvēku labklājības nodrošināšanas sarežģītībā.

Atslēgvārdi: Eiropas drošība, Egejas jūras robeža, imigrācijas krīze, humanitārie aspekti, cilvēktiesības

INTRODUCTION

Addressing the imperatives of European security within the Aegean Sea border, aims to unravel the humanitarian intricacies associated with the ongoing immigration crisis. The humanitarian dimensions of European security require meticulous examination with gaining relevance in the face of demographic shifts and resource constraints. The focus extends to comprehending the impact of immigration on regional security and, more crucially, delving into the complexities of safeguarding human well-being in between of these challenges.

The research attempts the realm of European security policy, emphasizing the need for an enhanced understanding of the humanitarian facets within the Aegean Sea border. This qualitative study navigates through relevant literature, emphasizing the unique circumstances presented by immigration dynamics. The novelty of this research lies in its dedicated focus on the humanitarian nuances of European security, providing valuable insights into the complexities of managing immigration while ensuring the fundamental rights and well-being of individuals.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Approaching the necessity of European security along the Aegean Sea border, this research studies to expose the complex humanitarian dimensions twisted with the ongoing immigration

crisis. In the current landscape, the research of these humanitarian complexities becomes increasingly concerned against the ground of demographic shifts and the constraints posed by limited resources. The research is dedicated to a meticulous examination of the multifaceted aspects within European security, emphasizing the evolving significance of humanitarian considerations.

The focal point extends beyond surface-level analysis, striving to comprehend the impact of immigration on regional security. The importance is the effort to study the complexities surrounding the preservation of human well-being between the challenges posed by the immigration crisis. The research emphasizes the compulsory developing an improved understanding of the humanitarian nuances particular to the Aegean Sea border positioned within the realm of European security policy.

The research navigates through a related literature, emphasizing the distinctive circumstances presented by the dynamics of immigration adopting a qualitative approach. The novelty in this research lies in its steady dedication to anatomizing the humanitarian dimensions of European security. Through this focused lens, the research seeks to provide invaluable insights into the complicated processes of managing immigration while maintaining the fundamental rights and well-being of the individuals disrupting in these challenges.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

The Humanitarian Aspects of European Security at the Aegean Sea border between the ongoing immigration crisis required a particular examination of various academic sources, each contributing to a nuanced understanding of the complex dynamics involved.

Key demographic insights crucial for unraveling humanitarian complexities were derived by the reports such as " Report on the Impact of Demographic Change"³⁸ and " Indicators of Immigrant Integration"³⁹ of the European Commission provided foundational insights into evolving population dynamics, establishing a strong basis for the research.

A thorough exploration of policy documents directly relevant to the Aegean Sea border included materials from the European Council, such as the "European Security Strategy"⁴⁰ and "EU External Migration Policy and the Protection of Human Rights"⁴¹. These documents outlined the EU's strategies, forming a basis for evaluating the effectiveness of current policies.

The research drew insights from articles such as "Humanitarian Problems Relating to Migration in the Turkish-Greek Border Region"⁴² and "The Securitisation of Migration"⁴³ engaging with academic journals dedicated to humanitarian studies and security. These sources facilitated a nuanced exploration of the interplay between security concerns and humanitarian considerations, and an in-depth exploration of academic research on immigration dynamics played a critical role provided theoretical frameworks and empirical insights crucial to the analysis.

The chosen sources went through an evaluation based on credibility, relevance, and academic standing. Peer-reviewed articles, reports from reputable organizations, and real-world narratives

---

³⁸ European Commission, 2020

³⁹ OECD/European Commission, 2023

⁴⁰ European Council/Council of the European Union, 2009

⁴¹ European Parliament, 2020

⁴² Max Schaub, 2013

⁴³ Krzysztof Jaskulowski, 2018

from human rights organizations ensured a high level of reliability. The diverse nature of the sources allowed for a comprehensive examination, enriching the research findings. Cross-referencing information from various sources strengthened the research's validity, providing a well-rounded perspective on the humanitarian nuances of European security in the Aegean Sea border.

CONCLUSION

In the realm of European security, the humanitarian dimensions, particularly within the Aegean Sea border between the ongoing immigration crisis have not been subjected to comprehensive scrutiny, despite the paramount importance of this domain. Recognizing the significance of addressing the challenges posed by immigration, this research aims to bridge the existing gap.

Considering the complex demographic shifts in Europe and the financial resources allocated for addressing security concerns within the Aegean Sea border, it becomes necessary to discern the effectiveness of these allocations. This involves a meticulous examination of how these funds are utilized, with a keen focus on institutions responsible for providing security services. The research methodology adopted aligns with the qualitative approach, emphasizing the need for a comprehensive examination of the humanitarian aspects inherent in the complexities of European security.

Essentially, this research studies to contribute to the discourse on European security by highlighting on the humanitarian complexities of the immigration crisis in the Aegean Sea border. Through exploration of academic sources and a dedicated focus on the unique circumstances presented by immigration dynamics, the aim is to enhance understanding and inform more effective policymaking in this critical field.

REFERENCES

1. European Commission, 2020, *European Commission Report on the Impact of Demographic Change*, Secretarial General, Accessed on: https://commission.europa.eu/system/files/2020-06/demography_report_2020_n.pdf
2. OECD/European Commission, 2023, *Indicators of Immigrant Integration 2023 Settling In*, OECD Publishing, Paris, Accessed on: <https://doi.org/10.1787/1d5020a6-en>.
3. European Council/Council of the European Union, 2009, *European Security Strategy - A Secure Europe in a Better World*, DGF-Communication/Publications, Belgium, Accessed on: <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>
4. European Parliament, 2020, *EU External Migration Policy and the Protection of Human Rights*, Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union
5. Max Schaub, 2013, *Humanitarian Problems Relating to Migration in the Turkish-Greek Border Region, The Crucial Role of Civil Society Organisations*, Research Resources Paper for COMPAS, University Of Oxford, Accessed on: https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/RR-2013-Fringe_Migration_Turkish-Greek.pdf
6. Krzysztof Jaskulowski, 2018, *The Securitisation of Migration: Its Limits And Consequences*, Accessed on: https://www.researchgate.net/publication/329196091_The_Securitisation_of_Migration_Its_limits_and_consequences

EXPEDIENCY SUBSTANTIATION FOR COMBINED APPLICATION OF QUANTITATIVE AND QUALITATIVE METHODS OF INFORMATION GATHERING IN FOCUS-GROUPS WITH A LIMITED NUMBER OF RESPONDENTS

Anton Tereshchenko, Ukraine,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv,
e-mail: 797sdsanton@gmail.com

Oleksii Tyschchuk, Україна,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv,

Oleksandr Moroz, China
Medical College Tongji
Huazhong University of Science and Technology, Wuhan

ABSTRACT

The study is devoted to the issue of sociological understanding of the problems of higher education in connection with radical transformations of higher education as a result of accelerating human development and increasing global and regional competition. The need for sociological support for monitoring the quality of education in a modern university is substantiated; the feasibility of the combinatorial use of quantitative and qualitative methods of collecting information within a limited number of people in focus groups for a special sociological study of the opinions of stakeholders and beneficiaries regarding the quality of educational services provided by higher education institution, new learning paradigms; implementation of university autonomy, academic rights and freedoms; social responsibility of universities

Keywords: higher education, stakeholders, educational sociology, universities

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено питанню соціологічного осмислення проблем вищої освіти у зв'язку із радикальними трансформаціями вищої освіти внаслідок прискорення розвитку людства, посилення глобальної й регіональної конкуренції. Обґрунтовано необхідність соціологічного супроводу моніторингу якості освіти в сучасному університеті; доцільність комбінаторного використання кількісних та якісних методів збору інформації у межах обмежених за кількістю осіб у фокус-групах задля спеціального соціологічного вивчення думки стейкхолдерів та бенефіціарів щодо якості надання закладом вищої освіти освітніх послуг, нових парадигм навчання; реалізації університетської автономії, академічних прав і свобод; соціальної відповідальності університетів.

Ключові слова: вища освіта, стейкхолдери, соціологія освіти, університети

INTRODUCTION

Acceleration of human development, strengthening of global and regional competition, institutional transformation of higher education, implementation of the principle of university autonomy and social responsibility of universities require a sociological analysis of the problems of higher education, search for appropriate methods for studying the processes of ensuring the quality of higher education.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

On the results of the Department of Sociology and Public Management science-and-pedagogic personnel's work at the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" on the scientific research topic of "Sociologic support of education quality monitoring at a present-day university" (state registration number 0121U113440), propositions were deliberated concerning the defining the experts' focus of attention on the area of estimating the efficiency in the operation of the education activities quality assurance system at higher education institutions and the quality of higher education [1]. Among the substantiated issues to be concentrated on, those of them attain a considerable significance that are immediately related with establishing stakeholders and beneficiaries' opinion concerning quality of education services provided by a higher education institution. On the one hand, this direction of work is not unique and such that contains an element of scientific novelty, for surveys on higher education students and teachers are ever more frequently carried out in the European higher education environment as an obligatory practice [2], while on the other hand, the stakeholders and beneficiaries' opinions concerning quality of higher education institutions' educating activities and quality of higher education in terms of selection of methods to gather and analyze initial information, for instance, remain open for discussion. Presently, we cannot speak of availability of a single universal instrument for establishing stakeholders and beneficiaries' opinion, the use of which could enable researchers to obtain reliable information. In their study titled "Sociologic support of education quality at a present-day university", the temporary research team at the Department of Sociology and Public Management offered their vision of the content of surveying stakeholders and beneficiaries concerning education quality. The questionnaires' content not only has been approbated in numerous science-communicative events, but also has been developed in the course of practical surveys. To the significant scientific value of the questionnaires developed for surveying stakeholders and beneficiaries' opinion can attest the fact that the information gathering methodology proposed by the Department of Sociology and Public Management was noted by the competition commission at the 15th International Exposition "Innovations in Present-day Education" (Kyiv, October 25-27, 2023) as a winning project with awarding the honorary title of "Innovations Leader in Education" [3].

Despite a more than sufficient level of processing by the "Sociologic support of education quality at a present-day university" study team the theoretical aspects of the content of surveying stakeholders and beneficiaries' opinions concerning the issues of education activities quality at a higher education institution and the quality of higher education, some issues still remain open both for professional discussion among practicing sociologists and for further academic development. Among the issues open for scientific discourse and consequently raised in this publication, is the one that directly appeals to the methodology of conducting a survey. This issue was actuated in July 2023 during the working visit by science-and-pedagogical workers from the Department of Sociology and Public Management to the Baltic International Academy (Riga, the Republic of Latvia) within an Erasmus+ program (Erasmus code 2020-1-LV01-KA107-07-077347-LV). In the course of working meetings (scientific seminars, round tables, discussions, etc.) of the Ukrainian scientific community representatives and those of Latvia (theoretical scientists, practicing sociologists and others), understanding was achieved as to a possibility of (a need in) combining the survey method with an in-depth interview within the program of the same research for the same respondents group (focus-group). It should be noted here that traditionally for sociological scientific thought, the survey method and an in-depth interview are not combined within the same research, let alone for the same respondents (that is to say that respondents (the focus-group) selected for an in-depth interview are not involved in a survey and vice versa). Such an option is

certainly not faultless and can be implemented only in a so-called qualitative research (clarifying the opinion of the respondents involved in a survey and understanding it; establishing a foundation to form in respondents this or other stance and to learn their experience; detection of hidden motives in focus-group representatives, etc.), for instance, for actuating a specific issue and deliberating on (putting forward) some hypotheses. Also, on the results of discussing the possibility of combining the survey methods (usually applied for quantitative studies) and an in-depth interview (customarily applied for qualitative studies), representatives of Kharkiv school of public management (Prof. Moroz V.M. and Prof. Tereschenko D.A.) and the Riga scientific school of sociology (Prof. Volkov V. and Prof. Buka S.) concluded on the expediency (the possibility) of limiting the number of respondents involved in the survey by 15–20 persons. It is quite obvious that such a number of the surveyed individuals is more appropriate for an in-depth interview. At the same time, encompassing a small number of individuals in a survey can be viewed as an auxiliary method, for instance, to an in-depth interview. In other words, a comparatively small number of respondents involved in a survey (close to 15–20 people) can be perceived as an expedient sociological method of information gathering only on condition of its application in a combination with a different method, for instance with an in-depth interview.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

On the results of the international team of researchers' work, the decision was made concerning practical approbation of the proposed method of gathering primary information. The higher education students' opinion concerning quality of a higher education institution's education activities and quality of higher education was chosen as the object of study. It is supposed that carrying out the research will enable not only to approbate the combinatory method of information gathering (the combination of the survey method with an in-depth interview for representatives of the same group) but also to amass through its use a certain amount of the so-called output (source) information for further analysis. It is expected that the representatives of the Kharkiv school of public management and the Riga scientific school of sociology will organize and carry out the study (a questionnaire survey and an in-depth interview) on higher education students at the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kharkiv, Ukraine) and the Baltic International Academy (Riga, Latvia) by the same methodology and will exchange the obtained results for further analysis and generalization.

CONCLUSION

Consequently, modern higher education as an open sociocultural system needs deep sociological reflection, sociological study of its institutional and functional transformation, without which it is difficult to create modern mechanisms for monitoring the quality and assessing the real competitiveness of university education.

An important task of using quantitative and qualitative methods of information collection is to study the features, opportunities and prospects of new models of interaction of higher education institutions with stakeholders, ways of their organisation on the basis of democratic management; the possibility of real participation in determining the forms, content and methods of education. As a result, the academic community actualises the question of the effectiveness of sociological searches and the reliability of their theoretical results.

REFERENCES

1. Sociologic support of education quality monitoring at a present-day university: a monograph / M.V. Biryukova, S.A. Moroz, O.O. Trush et al.) edited by V.M. Moroz, D.A. Tereschenko. Lviv: "Novyi Svit-2000" private enterprise PH, 2023. 489 p.
2. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). – K.: CS Ltd., 2015. 32 p.
3. KhPI is a leader of innovation in education. Website NTU KhPI. URL: <https://www.kpi.kharkov.ua/ukr/2023/11/13/hpi-lider-innovatsij-v-osviti/>.

THE FOCUS OF A PILOT STUDY ON STUDENTS OF HIGHER EDUCATION FROM RIGA (LATVIA) AND KHARKIV (UKRAINE) CONCERNING THEIR NOTIONS ON THE AVAILABLE LIFE CHANCES TO BE ACTUATED BY CHOOSING A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Vladyslav Volkov, Latvia
The Baltic International Academy, Riga
Volodymyr Moroz, Ukraine,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv
Dina Tereschenko, Ukraine,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv
Svitlana Grygorieva, Ukraine,
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv

ABSTRACT

The key focus areas of the pilot study of higher education applicants from Riga (Latvia) and Kharkiv (Ukraine) regarding their perception of their life chances, which are actualised by the choice of higher education institution, were identified. The necessity of close cooperation of universities in the field of quality of higher education and exchange of professional experience in studying the influence of stakeholders on the policy of quality assurance of higher education, as well as the priority direction of university research on the updating of higher education for the functioning of a common European educational space was noted.

Keywords: higher education, public administration, stakeholders, university, quality

АНОТАЦІЯ

Визначено ключові напрями фокус уваги пілотного дослідження здобувачів вищої освіти з Риги (Латвія) та Харкова (Україна) щодо їх уявлення про наявні життєві шанси, які актуалізуються вибором закладу вищої освіти. Наголошено на необхідності тісної співпраці університетів у сфері якості вищої освіти та обміну професійним досвідом щодо вивчення впливу стейкхолдерів на політику забезпечення якості вищої освіти, а також пріоритетного спрямування університетських досліджень на осучаснення вищої освіти для функціонування єдиного європейського освітнього простору.

Ключові слова: вища освіта, громадське управління, стейкхолдери, університет, якість

INTRODUCTION

The problem of quality assurance of higher education is one of the central ones in the world educational discourse. The need for modernisation of higher education in Ukraine in accordance with European standards, strengthening its quality indicators, positive international experience is more relevant than ever. The experience of the European Union countries in the transformation of higher education in the conditions of European integration is of interest to the Ukrainian academic community.

The education system of foreign countries has always attracted the attention of researchers. Studying theoretical developments, analysing the results of practical research, identifying the

peculiarities of building a system of quality assurance of higher education, educational process at different levels of education - not the whole list of problems that have become the subject of research of both domestic and foreign scientists. It is in the context of comparative analysis that we paid attention to the internal quality processes in the management system of the Baltic International Academy (Riga, Republic of Latvia).

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Implementing international cooperation potentials that were actuated as a result of science-and-pedagogic workers' of the Department of Sociology and Public Management at the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kharkiv, Ukraine) visiting the Baltic International Academy (Riga, Republic of Latvia) within an Erasmus+ program (Erasmus code 2020-1-LV01-KA107-07-077347-LV), representatives of the Kharkiv school of public management (Prof. Moroz V.M. and Prof. Tereschenko D.A) and the Riga scientific school of sociology (Prof. Volkov V. and Prof. Buka S.) agreed on carrying out a combinatory research (the use of the survey method and an in-depth interview) on the notions of higher education students from Riga and Kharkiv concerning life chances open to them resulting on their choice of this or other higher education institution for acquiring future specialty. The decision was made to apply the survey method and an in-depth interview within the so-called combinatory method of gathering primary sociological information. The peculiarity of the proposed study was not only its concentration on the same focus-group in the mentioned countries (Ukraine and Latvia), but also simultaneous application of the survey method and the in-depths interview in the same focus-group. Leaving behind the issue of substantiating a possibility of using the quantitative method of information gathering (the survey method) for a comparatively small group of respondents, for instance 15 people, we consider it expedient to concentrate on presenting to the scientific community the focus of attention of the planned survey.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

In the most simplified form, the structure of the questionnaire for the survey is composed of the two interrelated blocks of questions, namely those concerning the life chances determined (actuated) by the applicant's choice of a higher education institution and the questions concerning the quality of higher education. Such dialectics of these blocks' unity was determined by the authors' assumption of the existing dependency between "life chances" and "education quality". Disclosing the content of this dependency is beyond the goals of this publication and therefore can be considered a perspective direction of scientific search to be studied by authors, while the goal of this publication is to present to the scientific community the content of the proposed questionnaire in the study mentioned above. The content of the questionnaire was discussed at work meetings (scientific seminars, round tables, discussions, etc.) by representatives of scientific communities of Ukraine and Latvia. The content of this questionnaire was based on suggestions by Prof. V. Volkov (The Baltic International Academy) and previous studies by this publication's authors from Ukraine [1; 2]. Below we offer some main questions of the survey structured in the formalized blocks.

The block of questions concerning the programming of "life chances" by an entrant's choice of a higher education institution is focused on the following main aspects: specification of the time of the choice of profession; clarifying the trigger that has determined the choice of profession; the change in the attitude to the chosen profession in the course of training; formalization of the notions on (defining the characteristics of) the work activities in the chosen specialty; establishing the most

significant for the higher education student characteristics of the chosen profession; establishing the most significant for the higher education student characteristics of the chosen education program; clarifying the extent of the higher education student's satisfaction with these or other aspects of the chosen education program; competitiveness of the chosen profession in the international labor market, etc.

The block of questions concerning the quality of a higher education institution's education activity and the quality of higher education: clarifying the extent of individual factors' influencing the quality of higher education; estimation of higher education quality in the country of the higher education student's residence as well as at the specific higher education institution; determining the distribution of responsibility among the subjects that ensure quality of higher education; establishing the instigators in reforms implementation in the system of higher education quality assurance; clarifying the impact of higher education quality on welfare of a person and the state; correspondence of the knowledge provided by the higher education institution to requirements of the labor market (employers' expectations); establishing the factors that have influenced the respondent's choice of the place (region) of acquiring higher education; clarifying the dependence of higher education quality on the financing sources; clarifying the influence of the higher education institution's specialization on the quality of its education activities; establishing the competence of the state as to maintaining control on higher education institutions' activities, etc. Unlike the focus of attention of the first block questions, these items have passed a many-years approbation in several pilot projects including those with foreign partners' participation [3; 4].

Incorporation of the questions from the first and the second blocks within one questionnaire will enable the study initiators to approach the disclosure of the dependency between the higher education student's "life chances" and "the quality of education" on the one hand (the information obtained on the survey outcomes will enable clarifying the dialectics of links between the mentioned phenomena and detecting certain regularities in their systemic actuation), while on the other hand it will enable approbating a possibility of applying the quantitative study instruments (surveying) on par with another method of information gathering within a qualitative research (here we mean, among other things, a substantiation of a possibility of surveying a small number of respondents for establishing general directions in the actuation of mass-scaled social phenomena and processes in terms of their manifestation).

Presently, the study initiators are at the stage of practical approbation of the questionnaire (a pilot or test surveying of several representatives of the selected focus-group) and detection of so-called bottlenecks for further improvement. It is supposed that prior to applying the questionnaire on a mass scale, its content and form will be adjusted along with the information gathering instruments themselves.

CONCLUSION

Thus, in the conditions of European integration there is a need for close cooperation of universities in the field of quality of higher education and exchange of professional experience in studying the influence of stakeholders on the policy of quality assurance of higher education, as well as the priority direction of university research on the updating of higher education for the functioning of a common European educational space.

REFERENCES

1. Moroz S.A., Buka I.S., Buka S.A., Moroz V.M. (2022). Higher education quality assurance: estimation practice and ways to improve state policies in higher education area: a monograph / under general scientific editorship by V.M. Moroz. Lviv: "Novyi Svit-2000" private enterprise PH, 2022. 454 p. ISBN 978-966-418-334-2;

2. Sociologic support of education quality monitoring at a present-day university: a monograph / (M.V. Biryukova, S.A. Moroz, O.O. Trush et al.) under general scientific editorship by V.M. Moroz, D.A. Tereschenko. – Lviv: “Novyi Svit-2000” private enterprise PH, 2023. 489 p. ISBN 978 – 966 – 418 – 368 – 7.

3. Dependence of higher education quality on the financing sources and the higher institution’s specialization: analysis of employers’ opinion and ways to improve state policies / S.A. Moroz, O.G. Romanovsky, V.M. Moroz, L.M. Gren, A.L. Pomaza-Ponomarenko, O.V. Popova // *Financial and credit activity: the issues of theory and practice*. 2021. Vol. 2, №37. pp. 521-538.

4. The dependency of an individual’s and state well-being on higher education quality: analysis of Ukrainian students’ and employers’ opinion / (Moroz S., Moroz V., Kalagin Y. and others) // *Financial and credit activity: Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 5 No. 46. P. 283-299.

**PROBLĒMAS MŪSDIENU PSIHOLOĢIJĀ:
TEORIJA UN PRAKSE**

**TOPICAL ISSUES OF PSYCHOLOGY:
THEORY AND PRACTICE**

INDICATORS OF PROFESSIONAL SUCCESS OF WEB DEVELOPERS

Oleksiy Lobachov

Ukraine, National technical university “Kharkiv polytechnic institute”
Psychology, PhD Programme
lobachevalex91@gmail.com

Research Advisor: Doctor of Science in Psychology, Professor, Head of the Pedagogy and Psychology Management of Social Systems Department, National technical university “Kharkiv polytechnic institute”, Ukraine, Nina Pidbutska

ABSTRACT

The study explores the indicators of professional success among web developers, aiming to identify key factors influencing career advancement in the field. Novelty lies in the comprehensive analysis of multifaceted success indicators within the web development domain. The study offers insights into the critical competencies contributing to professional growth and concludes with implications for enhancing career trajectories in web development.

Keywords: Professional success, Web developers, Career advancement, Technical skills, Project management

АНОТАЦІЯ

В статті досліджуються показники професійного успіху серед веб-розробників з метою виявлення ключових факторів, що впливають на кар'єрне зростання в цій галузі. Новизна дослідження полягає в комплексному аналізі багатогранних показників успіху в області веб-розробки. Дослідження пропонує розуміння критичних компетенцій, які сприяють професійному зростанню, і результуються у покращенні кар'єрних траєкторій у веб-розробці.

Ключові слова: професійний успіх, веб-розробники, просування по службі, технічні навички, управління проектами

INTRODUCTION

Web developers are pivotal in the realm of information technology, crucial to the country's sectoral development. They craft and sustain web applications, sites, and online platforms, spanning various fields such as business, education, healthcare, and administrative services. A robust IT sector fosters economic growth, attracts foreign investments, and generates employment. Ukrainian web developers possess substantial potential for exporting IT services globally, competing with technical expertise and creative problem-solving. This contributes to foreign investment, enhances the country's export capabilities, and elevates its international standing, serving as wellsprings of innovation and technological progress. Their continuous refinement of tools, technologies, and platforms amplifies business process efficiency, user experience, and the evolution of online services.

The study of web developers' personalities holds significance for several reasons. Firstly, it optimizes their professional development programs by identifying strengths, skills, and growth potential. Understanding their personality structure reveals aspects facilitating effective work, creative thinking, and teamwork. This can influence project selection, personal competency development, and career planning. Secondly, it aids in fostering relationships in professional collectives. Given that web developers often work in teams, knowledge about their personalities can contribute to building effective and harmonious work relationships. Understanding each team member's personality helps establish efficient communication, task distribution, and role allocation, supporting a common goal and synergy. Considering personal characteristics can also contribute to conflict resolution and building a positive organizational culture. Thirdly, it ensures the psychological well-being of these professionals. Studying web developers' personalities helps

comprehend their motivations, needs, and emotional resilience, crucial for supporting their psychological well-being and preventing professional burnout. Employing adaptive strategies for managing individual traits can enhance job satisfaction.

The aim of the article is to identify personal indicators of professional success among web developers based on theoretical analysis of empirical research.

The primary research methods used in the research include analysis, synthesis, comparison, and modeling.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Analysis of scientific publications in recent years indicates that the personality of web developers has not been the focus of researchers' attention. However, several studies have been dedicated to software developers. A. Barroso's (2017) research, for instance, reveals that certain personality traits may be associated with better productivity and success in software development. For example, individuals with high levels of self-discipline and self-organization may be more successful in planning and executing tasks according to schedule. Additionally, communication skills are crucial, as programmers often interact with colleagues and clients.

Research by D. Russo and colleagues (2022) aimed to explore the relationship between personality traits and the need for cognition in software developers. The need for cognition is a psychological construct describing a person's inclination for deep and analytical thinking. The study, based on surveys of developers from different countries, found that developers with a higher need for cognition exhibit greater openness to experience and awareness, as well as lower levels of neuroticism. The research confirmed that developers with a higher need for cognition are more inclined to reflection and analytical thinking.

Researchers specifically focus on the impact of a developer's personality on the success of teamwork. M. Yilmaz and colleagues (2017) investigated how personality traits influence the work of software development teams. The authors applied the "Big Five" psychological model to assess five fundamental personality traits: openness to experience, conscientiousness, extraversion, agreeableness, and neuroticism. The study, based on surveys of software developers from various companies and countries, included questions about developers' personality traits and their perception of teamwork, communication, and conflicts within the team. The research results indicated that personality traits can influence the work of developer teams. For instance, developers with higher openness to experience showed a greater inclination toward creativity and innovation, contributing to the search for new solutions and improving team productivity. The study also found that extraversion may be associated with better communication and perception of social support within the team. Meanwhile, neuroticism (tendency towards emotional instability) could affect the team's ability to effectively resolve conflicts. The research further revealed certain differences in the personality traits of developers depending on their experience and role in the team. More experienced developers, for example, exhibited higher levels of conscientiousness and openness to experience, suggesting a greater capacity for self-awareness and learning. Overall, the article emphasizes the importance of considering the personality traits of developers when forming and managing software development teams. Understanding these traits can contribute to building more effective and cohesive teams, promoting improved collaboration and communication within the team.

Researchers emphasize that software development usually requires collaboration with other developers, testers, project managers, and clients. Excellent communication skills enable effective expression of ideas, understanding the needs of other project participants, and working in a team. Collaboration and effective communication skills are essential for solving problems that arise

during software development. Developers often interact with clients who may lack a technical background. It is crucial to be able to explain complex technical concepts in simple language and understand the needs and expectations of the client. Scholars highlight that flexible skills are vital for developers advancing into leadership roles. Leadership qualities, such as communication, team motivation, and goal-setting abilities, are keys to the career growth of developers.

RESEARCH FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

Psychological indicators play a crucial role in determining the success of web developers, influencing their performance, adaptability, and overall effectiveness in the rapidly evolving field of information technology. One key indicator is **self-discipline**, which manifests in a developer's ability to adhere to schedules, meet deadlines, and maintain a structured approach to their work. Web development projects often involve complex tasks and timelines, and a developer's capacity for self-discipline directly impacts their productivity and the timely delivery of high-quality results. Intrinsic motivation is another psychological factor that significantly contributes to a web developer's success. Intrinsic motivation reflects an individual's internal drive to engage in activities for personal satisfaction rather than external rewards. Successful web developers often exhibit a genuine passion for coding, problem-solving, and staying abreast of emerging technologies. This internal motivation not only fuels continuous learning but also fosters creativity, innovation, and a sustained commitment to excellence in their work.

Effective communication skills represent a fundamental psychological indicator essential for success in web development. Web developers frequently collaborate with diverse teams, clients, and stakeholders, making clear and concise communication paramount. The ability to convey complex technical concepts in layman's terms, actively listen to colleagues, and articulate ideas coherently contributes to successful teamwork, client satisfaction, and the seamless execution of development projects.

Furthermore, the ability to adapt to change is a critical psychological aspect for web developers in today's dynamic technological landscape. The field evolves rapidly, with new programming languages, frameworks, and methodologies regularly emerging. Successful developers demonstrate a high degree of adaptability, embracing change as an opportunity for growth rather than a challenge. This flexibility allows them to stay current, integrate new tools seamlessly, and navigate the complexities of diverse projects.

Problem-solving aptitude stands out as a key psychological trait contributing to a web developer's success. The nature of web development often involves encountering intricate challenges that demand creative and efficient solutions. Developers with strong problem-solving skills can approach issues methodically, analyze root causes, and devise effective strategies for resolution. This ability not only enhances the quality of their work but also positions them as valuable contributors in dynamic project environments.

CONCLUSIONS

The success of web developers is intricately linked to various psychological indicators. Self-discipline, intrinsic motivation, communication skills, adaptability, and problem-solving aptitude collectively form a comprehensive framework for assessing and understanding the psychological attributes that contribute to excellence in the field of web development. Recognizing and cultivating these indicators can significantly impact an individual developer's career trajectory and the overall success of web development teams.

REFERENCES

1. Barroso, A. S., da Silva, J. S. M., Soares, M. S., & do Nascimento, R. P. (2017). Influence of human personality in software engineering. In Proc. *19th Int. Conf. Enterprise Inf. Syst.*, P. 53-62.
2. Russo, D., Masegosa, A. R., & Stol, K. J. (2022). From anecdote to evidence: the relationship between personality and need for cognition of developers. *Empirical Software Engineering*, 27(3), 71.
3. Yilmaz, M., O'Connor, R. V., Colomo-Palacios, R., & Clarke, P. (2017). An examination of personality traits and how they impact on software development teams. *Information and Software Technology*, 86, 101-122.

IMMERSIVE TECHNOLOGIES IN PSYCHOLOGY

Oleksii Nalyvaiko

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Associate Professor, Ph.D. in Pedagogy

Nadiya Kreydun

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Associate Professor, Ph.D. in Psychology

Liudmyla Ivanenko

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Associate Professor, Ph.D. in Pedagogy

Olena Nevoienna

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Associate Professor, Ph.D. in Psychology

Liubov Iavorovska

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Associate Professor, Ph.D. in Psychology

Andrii Kharchenko

Associate Professor, Ph.D. in Psychology

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Nataliia Nalyvaiko

Kharkiv National Medical University, Ukraine
Ph.D. in Pedagogy

АНОТАЦІЯ

У дослідженні показано можливості та перспективи використання імерсивних технологій у психології. Розглядаються різні цифрові інструменти та їх можливості для роботи й навчання психологів в умовах доповненої чи віртуальної реальності. У статті виділено найперспективніші цифрові технології та інструменти, які дозволять реалізувати потенціал психолога на вищому рівні в епоху інформаційних технологій та великих відстаней між ним та клієнтом. Визначено ризики, які можуть виникнути при використанні віртуальної реальності у практичній психології.

Ключові слова: інформаційне суспільство, психологія, імерсивні технології, віртуальна реальність, доповнена реальність

ABSTRACT

The study shows the possibilities and prospects for using immersive technologies in psychology. Various digital tools and their capabilities for working and training psychologists in augmented or virtual reality are considered. The article highlights the most promising digital technologies and tools that will allow realizing the potential of a psychologist at the highest level in the era of information technologies and large distances between him and the client. The drawbacks that may arise when using virtual reality in practical psychology are determined.

Keywords: information society, psychology, immersive technologies, virtual reality, augmented reality

INTRODUCTION

Over the decades the digital revolution has brought about significant changes, in various aspects of human life. Immersive technologies like virtual reality (VR) and augmented reality (AR) have become a part of our daily experiences particularly in healthcare and education [7]. This rapid

technological advancement is also making an impact on the field of psychology opening up possibilities for research, diagnosis and treatment of mental disorders.

There has been a growing interest in using technologies within psychology leading to increased research efforts and recognition in this area [6]. These technologies offer tools to create controlled environments that can replicate psychological scenarios. For instance virtual reality allows for the creation of worlds that enable study and understanding of psychological processes.

The use of technologies in psychology is not relevant but also holds priority from a practical standpoint [3]. Virtual technologies are already being successfully employed in treating phobias anxiety disorders and other mental illnesses. However despite the progress made far there remains a need, for systematic research focused on better comprehending their effectiveness ethical considerations and potential limitations.

Studying these matters will yield practical insights that can enhance diagnostic and therapeutic approaches, in the field of psychology.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Immersion technologies are a new word in the field of psychology; the use of such technologies can greatly facilitate the process of diagnosing and consulting clients in the era of the digital world. Virtual reality (VR) and other immersive technologies can significantly improve the quality of education. The introduction of these technologies into the educational process allows students and teachers at all levels of education to gain access to virtual, augmented and mixed reality models. This allows you to create more engaging and interactive learning experiences that help students better understand and retain the material. In addition, the initiative to introduce virtual immersive learning contributes to the development of research in this area. Scientists are working to create new and more effective ways to use VR and other immersive technologies in education. This can lead to the creation of new learning opportunities and improved quality of education overall [7].

Immersive technologies is not just a collection of technological gadgets; it is a powerful tool for psychological assessment and learning.

Immersive technologies combination of simulation, cognition, and embodiment makes it uniquely suited for experiential therapy, a technique where patients confront their fears in a controlled and safe environment. This approach, particularly effective for exposure therapy, aims to reduce anxiety and fear by gradually exposing individuals to the objects or situations they fear [3].

However, traditional exposure therapy faces limitations in recreating real-world scenarios accurately. For instance, a veteran struggling with PTSD from combat experiences cannot be re-exposed to a combat situation. This is where VR shines. VR's immersive capabilities allow for the creation of realistic and personalized virtual environments that closely mimic real-world situations. This enables therapists to tailor exposure therapy to each patient's unique needs and experiences, making it a more effective and accessible treatment option [3, 8].

In essence, immersive technologies transcends its technological components and transforms into a transformative tool for psychological assessment and therapy.

RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

The use of immersive technologies in psychology is becoming an increasingly relevant and promising area. Here are a few aspects that can be highlighted:

- Therapy and rehabilitation.
- Training of psychologists (simulation training)

- Research and diagnostics.
- Monitoring tool.

Let us consider in more detail each of the areas in which immersion technologies can be used in the context of psychology

Therapy and rehabilitation. VR can be used to treat phobias, anxiety disorders and post-traumatic stress disorder. Therapy scenarios can be created in a virtual environment, providing a controlled and safe environment for patients.

Training of psychologists (simulation training). VR allows psychologists to create environments that simulate real-life situations to help patients develop and practice social skills, stress management and other aspects of behavioral therapy. Future psychologists can use VR to train in simulated clinical scenarios. This can help them develop communication, diagnostic and therapeutic skills in a controlled environment before actually interacting with patients.

Research and diagnostics. Researchers can use VR to more accurately and in a controlled manner recreate scenarios that may trigger stress or other psychological reactions. This allows for a deeper understanding of behavioral and emotional aspects.

Monitoring tool. Using AR or other devices, it is possible to obtain biometric data about the patient's condition in real time, which can be useful for diagnosis and adaptation of therapy.

Immersive technologies provide unique opportunities to improve the effectiveness of therapy, conduct research and train specialists in the field of psychology. However, as in any field, it is important to consider the ethical and confidentiality aspects of implementing such technologies.

Specific tools of immersion technologies in psychology

Labster's immersive virtual labs [5] are designed to address the fundamental challenges that hinder student success, fostering engagement, reducing dropout rates, and promoting equitable learning outcomes. These simulations effectively identify and address learning gaps and barriers, ensuring that students grasp concepts before progressing.

Personalized Learning at Every Step. Labster's self-paced learning environment allows students to progress at their own pace, ensuring mastery of concepts before moving on. Instant feedback tailored to individual performance guides students towards deeper understanding, while the option to repeat labs as needed reinforces learning and cements knowledge.

By addressing learning gaps directly and providing personalized feedback, Labster empowers students to overcome obstacles and achieve their full potential. (<https://www.labster.com/>)

Frame [2] is a platform that can be used to train psychologists and create real cases for future psychologists in the context of communication with clients or colleagues. The platform also allows anyone to unleash their creativity within a spatial canvas, using a drag-and-drop editor to create incredible spatial worlds in which students and teachers can simulate situations, especially for distance learning and online courses. Such a platform can positively influence the quality of education (especially in online format) [4] I implement one of the main didactic principles - visibility and involvement

DeAngelis T. [1] in his note presents a number of software products using immersion technologies for therapy and clinical psychology. Let's look at them in more detail:

- The Online Therapy Institute, one of the first companies to bring mental health services to the virtual world, offers a variety of training programs on legal, ethical and practice issues of such practice. The institute also hosts a 40-hour intensive avatar-therapy class

- Virtually Better, Inc. This research and development company has a range of peer-reviewed virtual products for purchase, including Virtual Iraq™, which helps soldiers and veterans overcome post-traumatic stress disorder, and products that address such phobias as fear of flying, speaking, heights and storms.

- WorldWired, a company “off-the-shelf” 3D immersive graphic and video environments for therapeutic and educational purposes. The company also provides clinical and technical consulting, customized scenarios and environments, and training.

Drawbacks of Virtual Reality in Psychology

Despite its promise as a therapeutic tool, virtual reality (VR) has several limitations and potential drawbacks that should be considered before adopting it in psychological practice.

- **Motion Sickness.** Virtual reality can cause motion sickness in some users, characterized by nausea, dizziness, and disorientation. These symptoms can exacerbate existing conditions or hinder therapy progress. While technological advancements may alleviate motion sickness, it remains a concern for VR implementation.

- **High Startup Costs.** The initial cost of incorporating VR into psychology practices can be substantial. Hardware expenses, including VR headsets and controllers, software licensing fees, and training costs, can strain financial resources. This financial burden may deter smaller practices from adopting VR.

- **Lack of Meaningful Interaction.** VR's effectiveness hinges on users actively engaging with the virtual environment. A passive experience without meaningful conversations or activities may hinder therapeutic progress and fail to address underlying psychological issues.

- **Overemphasis on Visuals.** While visuals are crucial for creating an immersive VR experience, other sensory modalities should not be overlooked. Audio design plays a pivotal role in enhancing realism and promoting a sense of genuine interaction with the virtual environment. Haptic feedback can further enrich the VR experience and boost engagement.

- **Ethical Concerns.** The use of VR in psychology raises ethical considerations surrounding data privacy, confidentiality, and informed consent. Clear guidelines and policies are necessary to protect user information and ensure ethical practices.

- **Inappropriate Content.** Psychologists have less control over the content their patients are exposed to in VR compared to traditional therapy. Vulnerable populations, such as children, may be inadvertently exposed to disturbing or inappropriate content. Proper safeguards and parental supervision are essential to prevent such exposure.

While VR holds potential as a therapeutic tool, its limitations and potential drawbacks require careful consideration [8]. Meticulous planning, implementation, and ethical guidelines are essential to minimize adverse effects and maximize the benefits of VR in psychological practice.

CONCLUSION

Immersive technologies such as virtual reality (VR), augmented reality (AR), and mixed reality (MR) have great potential in psychology.

Despite their potential, immersive technologies also have some limitations. For example, they may cause side effects such as nausea and dizziness in some people. Additionally, immersive technologies can be expensive and difficult to use.

Overall, immersive technologies represent a promising area of research in psychology. They have the potential to improve diagnosis, therapy, and training in psychology.

REFERENCES

1. DeAngelis, T. (2012, March 1). Virtual training tools. *Monitor on Psychology*, 43(3). <https://www.apa.org/monitor/2012/03/virtual-tools>
2. Frame (2023). <https://learn.framevr.io/blog>

3. Hakim, A., Hammad, S. (2022). Use of Virtual Reality in Psychology. In: Biele, C., Kacprzyk, J., Kopeć, W., Owsiański, J.W., Romanowski, A., Sikorski, M. (eds) Digital Interaction and Machine Intelligence. MIDI 2021. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 440. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-11432-8_21
4. Kreydun, N., Nalyvaiko, O., Ivanenko, L., Zotova, L. ., Nevoienna, O., Iavorovska, L., Kharchenko, A., & Sevostianov, P. (2022). The Quality of Education in the Conditions of Forced Distance Learning Caused by COVID-19. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(4), 423-448. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.4/649>
5. Lbster (2023). <https://www.labster.com/>
6. Nalyvaiko, O., & Lykhoshvai, K. (2021). Quality of Professional Psychologist Training in Online Space. *Educational Challenges*, 26(2), 75-89. <https://doi.org/10.34142/2709-7986.2021.26.2.07>
7. Namestiuk, S. (2022). On the Issue of Teaching Psychological and Pedagogical Disciplines at Universities Using Immersive Technologies. *Futurity Education*, 2(2), 36–45. <https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.27>
8. Riva G. (2022). Virtual Reality in Clinical Psychology. *Comprehensive Clinical Psychology*, 91–105. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818697-8.00006-6>

MODERN IDEAS ABOUT EMOTIONAL INTELLIGENCE

Viktorija Petļak
Latvia
Baltic International Academy
Psychology Dpt.
viktorija.petlak@bsa.edu.lv

ABSTRACT

The problem of EI is faced with uncertainty of its definition as well as with complexity of its measurement. There exist some concepts, which propose different models of EI. It is worth mentioning, that notion or idea of EI had not evolved finally and discussions about the content of the notion have been still developing. Each concept has its methodological basis for measuring EI, and that fact makes it difficult to develop programs of EI development. The article proposes the analysis of the concepts and models of EI.

Keywords: Emotional Intelligence (EI), Models of EI

ANOTĀCIJA

Emocionālā intelekta (EI) problēma ir saistīta ar tās definīcijas nenoteiktību, kā arī ar tās mērīšanas sarežģītību. Ir daži koncepti, kuri piedāvā dažādus EI modeļus. Jāpiemin, ka priekšstats jeb ideja par EI vēl nav noformēta līdz galam un diskusijas par jēdziena saturu joprojām notiek. Katram konceptam ir savs metodoloģiskais pamats EI mērīšanai, un tas apgrūtina EI attīstības programmu izstrādi. Rakstā piedāvāta EI konceptu un modeļu analīze.

Atslēgvārdi: Emocionālais intelekts (EI), EI modeļi

INTRODUCTION

Interest to the study of emotional intelligence (EI) and the problem of its development has been increasing for more than 30 years. Scientific conferences, congresses are held all over the world each year. Lack of self-control and misunderstanding of one's own emotions leads to various emotional problems and mental disorders. Without conscious control, emotions make it difficult to carry out intentions and achieve set goals, interfere with the establishment and maintenance of interpersonal relationships, and lead to intrapersonal conflicts. Thus, the development of emotional wisdom, which in modern foreign research is called emotional intelligence (EI), greatly contributes to the solution of emotional and psychosomatic disorders.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Researches prove that emotions have a direct impact on mental cognitive processes (perception, attention, thinking, memory), on their speed and effectiveness. In the process of making decisions about behavior, emotions and cognitions are linked; various emotional-cognitive - behavioral psychotherapeutic techniques are based on this principle. Emotional intelligence is responsible for understanding and regulating a person's emotional sphere.

Nowadays there is no single understanding of the essence of emotional intelligence, there is no single understanding of the nature of intelligence as a mental phenomenon. There are many approaches and theories that explain the nature of general intelligence (as a mental ability), there are different approaches to understanding general intelligence: socio-cultural, genetic, educational, informational, phenomenological, etc.

Along with general and emotional intelligence, social intelligence is also distinguished. As O. V. Luneva notes: “In foreign publications on social intelligence there are a variety of interpretations of this phenomenon. Most often, according to the author’s analysis of publications in “Psychological Abstracts” for the period from 1997, social intelligence refers to the following phenomena: the struggle for social justice (social struggle) ; practical social work of humanistic content: caring for the sick and people with disabilities; teaching social skills to different categories of people; effective relationships between a person and other people” (Luneva, 2008, p. 178).

In his theory describing the structure of intelligence, psychologist H. Gardner distinguishes intrapersonal and interpersonal intelligence, in addition to six other forms of intelligence. Scientific literature mentions the term social intelligence (as a synonym for interpersonal intelligence), which has been defined as the ability to understand and manage people, as well as the ability to differentiate between other people. Intrapersonal intelligence was understood as an individual’s ability to access his inner world, understand himself, his capabilities and desires, and reactions to various things.

On the one hand, emotional intelligence is viewed as a substructure of social intelligence, which includes the ability to observe one's own emotions and the emotions of others, differentiate between them, and use this information to guide thinking and action . On the other hand, as O. V. Luneva notes, the content and relationship between emotional intelligence and social intelligence remain debatable (Luneva, 2008).

Another concept close to the concept of emotional intelligence is empathy. Empathy is penetration into the inner world of another person through emotional feeling, but not empathy. Empathy is more the ability to understand another person in the language of emotions, it is a “non-intellectual” knowledge of the nature of another, while empathy is the joint experience of a certain emotional state through a sense of involvement in the experiences of another person.

The term emotional competence is usually used as a synonym for emotional intelligence, but these terms, although they have much in common, are not clear synonyms.

Due to the lack of a unified and unambiguous definition of the concept of EI and despite a fairly large number of studies of EI, this problem requires further study. Due to the large number of currently existing theoretical and empirical studies of EI, a systematic analysis of existing scientific knowledge, which will include a generalization of theoretical- methodological approaches to its study, development of an integrative model of EI in the personality structure, systematic analysis of its connection with various emotional states, personal constructs, determination of the conditions for its development (Hughes et al., 2018).

According to the earliest ideas of J. Meyer, P. Salovey (authors of the concept of emotional intelligence), emotional intelligence is a group of mental abilities that contribute to awareness and understanding of one’s own emotions and the emotions of others. The structure of emotional intelligence proposed by J. Meyer, P. Salovey in 1990 is as follows:

14. perception and expression of emotions: one’s own (verbal or nonverbal), as well as other people’s (nonverbal perception or empathy);
15. regulation and management of emotions: one’s own and other people’s;
16. use of emotions: flexible planning, creative thinking, motivation, direction of attention.

Subsequently, this idea of the structure of EI was refined. Scientists based their idea of the nature of EI on the assertion that EI is, first of all, the ability to process the information contained in the emotions themselves for the further use of this information in the process of thinking. Scientists have identified four branches (components) of EI, each of which concerns both a person’s own emotions and the emotions of other people: identification of emotions, use and expression of emotions, understanding of emotions, conscious management of emotions (Mayer, Caruso & Salovey , 2000) . This model belongs to the ability models.

Mixed models of EI include D. Goleman's ideas about the nature of EI (1995). EI includes the following components: knowing one's emotions, managing emotions, using emotions in motivation, recognizing emotions in other people, maintaining relationships, to which he added a few more components, namely enthusiasm, persistence and social skills. Thus, this model also included personal characteristics. In the book "Emotional Leadership," D. Goleman and co-authors propose to distinguish four areas of EI: self-awareness, self-control, social sensitivity and relationship management .

R. Bar-On examines emotional and social intelligence (ESI) and gives the following interpretation: ESI is a set of non-cognitive abilities, skills and competencies that affect an individual's ability to successfully cope with various life situations, contact others, understand and express himself. R. Bar-On identified five areas of competence that can be identified with the five components of ESI; each of these components consists of several subcomponents: intrapersonal skills (self-expression, assertiveness, self-esteem, self-actualization, independence), interpersonal skills (empathy, interpersonal skills, social responsibility), adaptability (problem solving skills, connection with reality, flexibility) , stress management (stress resistance, impulse control), prevailing mood (happiness, optimism) (Bar-On, 2005).

In Latvia, EI was studied by A. Gaitniece-Putane, who took the model of R. Bar-On as a basis. In his article, A. Gaitniece-Putane writes about the connections between EI, aggression and stoicism identified in the study. Aggression is negatively correlated with EI, and stoicism is positively correlated with the interpersonal factor of EI.

CONCLUSION

There are a number of controversial issues related, for example, to the possibility of developing EI, that require additional comprehensive consideration. In modern psychology, the concept of general intelligence has a large number of different interpretations, both in the definition of the concept itself - the content aspect, and in the functional characteristics. If we adhere to traditional ideas, then general intelligence is an ability, a mental characteristic necessary for understanding the world and adapting to changes in the environment. Intelligence is not a set of personality traits, but a set of specific abilities aimed at various aspects of cognition and adaptation. In this context, the concept of emotional intelligence should also refer to the cognitive sphere, i.e. to an individual's ability to recognize emotional states and successfully adapt to their changes. Personal characteristics - or character traits, which are included in the concept of EI, in this case, are secondary, formed on the basis of the individual's abilities and under the influence of the surrounding world. How acceptable is the interpretation of EI as a set of personality traits in this context remains a question. The situation is also ambiguous with the possibility and methods of measuring EI in general due to different approaches to understanding its nature.

REFERENCES

1. Bar-On R. (2005). The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI). Retrieved from: <file:///D:/Users/Vpetljak/Downloads/Article%20prof%20%20Baron%20.pdf>
2. Biolcati R., Mancini G., Jozepth D., Trombini E., Andrei F. (2022). Emotional intelligence: Current research and future perspectives on mental health and individual differences Front. Psychol., 13 October 2022 Sec. Health Psychology Volume 13 - 2022 Retrieved from <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1049431>
3. Gaitniece-Putāne A. (2008). Agresijas , emocionālā intelligence un stoicisma saistība 20–25 un 30–35 gadus veciem respondentie . *Scientific Papers University of Latvia* . 7. Retrieved from: <http://www.lu.lv/materiali/apgads/raksti/742.pdf>

4. Hughes, D. J., and Evans, T. R. (2018). Putting 'emotional intelligences' in their place: introducing the integrated model of affect-related individual differences. *Front. Psychol.* 9, 2155.
5. Luneva O. V. (2008). History of social intelligence research. *Knowledge. Understanding. Skill.* 178. Retrieved from http://www.zpu-journal.ru/zpu/2008_4/Luneva.pdf
6. Mayer JD, Caruso DR, Salovey P (2000). Emotional Intelligence Meets Traditional Standards for an Intelligence. *Intelligence* . 267. Retrieved from: http://www.gruberpeplab.com/teaching/psych3131_summer2015/documents/13.2_Mayer_2000_EmotionIntelligenceMeetsStandardsForTraditionalIntelligence.pdf
7. Petrides, K. V., Mikolajczak, M., Mavroveli, S., Sanchez-Ruiz, M.-J., Furnham, A., and Pérez-González, J.-C. (2016). Developments in trait emotional intelligence research. *Emot. Rev.* 8, 335–341.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ ИНИЦИАТИВА КАК ОСОЗНАНИЕ НЕЗАВЕРШЕННОСТИ

Павел Тюрин

Латвия

Балтийская международная академия

Психология

pavels.tjurins@e-teliامتc.lv

Dr.Psych, доцент

АННОТАЦИЯ

В статье обсуждаются возможные источники познавательной активности и интеллектуальной инициативы как «нестимулированной» активности личности и высказывается мнение, что важнейшим является субъективное переживание незавершенности и неполноты анализа, а интеллектуальная инициатива возникает и проявляется на фоне стремления к целостности и завершенности исследования проблемы.

Ключевые слова: Познавательная активность, стремление к завершенности, интеллектуальная инициатива, перфекционизм, совесть

ABSTRACT

The article discusses possible sources of cognitive activity and intellectual initiative as “unstimulated” activity of the individual and expresses the opinion that the most important is the subjective experience of incompleteness and incompleteness of the analysis, and intellectual initiative arises and manifests itself against the background of the desire for integrity and completeness of the study of the problem.

Keywords: Cognitive activity, striving for completion, intellectual initiative, perfectionism, still small voice

ВВЕДЕНИЕ. INTRODUCTION

Среди различных определений «избыточной» познавательной активности (сверхнормативная, «надситуативная», «нададаптивная» активность, «активная неадаптивность», активно-ожидательная напряженность, дивергентное мышление, склонность к нешаблонным решениям, готовность к «бескорыстному риску» и др.) термин *интеллектуальная инициатива* [2], по-видимому, наиболее определенно характеризует стремление субъекта к продолжению мыслительной деятельности за пределами заданной ему и уже решённой им задачи.

Вместе с тем, перед психологом, исследующим психологические механизмы творческой активности, всегда так или иначе стоит задача определить и указать не на то или иное основание или «побуждение к творчеству» (они могут быть различные), а на *основывающее* – на начало начал, на начинание, формирующее авторское бытие [1, 192-193].

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Очевидно, что *не инициатива иницирует себя*, а её изменчивое окружение – причем, субъект деятельности сам определяет границы своего внимания к возникшей и заинтересовавшей его проблеме. Однако, как писала Б.В.Зейгарник, «ни желание

экспериментатора, ни собственное честолюбие не являются определяющими для испытуемого, а дело само по себе приобретает «побудительный характер» в условиях начатой, но незавершенной деятельности», поскольку она приобрела свойство квазипотребности и динамически эквивалентна состоянию напряжения [3].

Это напряжение проявляется с тем большей силой, чем значительнее расхождение между внутренними установками субъекта, его представлениями о должном качестве своей деятельности и достигнутым результатом. Отсюда проистекает, часто сопутствующее представителям высших уровней творческой активности, их стремление к высококачественному исполнению – перфекционизм, а также признаки прокрастинации (откладывание предъявления конечного результата). Специальные психологические эксперименты показывают, что высокие уровни интеллектуальной активности более свойственны тем испытуемым, которые оценивают результаты своей работы по разным параметрам и потому часто их уточняют и дополняют.

Так, например, в тесте «Неполная цифровая матрица» немногочисленные испытуемые, предлагающие «синтетическое» решение, указывают не только на ритмичность цифровой последовательности – «формальное» решение задачи, или на семантическое значение цифрового ряда (игнорируя ритмизированность цифрового поля), но и сумели объединить эти свойства в «синтетическом» образе, выражающем красоту и смысл «Цифровой матрицы» [5;48-53, 6, 7].

Сходные результаты были получены в экспериментах с художниками в экспериментах с «Гестом двойного рисунка», не ограничившихся нахождением сравнительно легких «фрагментарно-ассоциативных» или «формальных (логико-интерполяционных)» решений, а стремящихся к выработке «синтетических» образов [9].

Игровая вербально-психологическая методика развития воображения «Инициалы» предусматривает создание испытуемыми не множества случайных интерпретаций своих инициалов, а целостных образов, отражающих глубокое осознание личностных предпочтений и опасений. В отдельных случаях, подобные «расшифровки» становятся как бы руководством к действию или персональным девизом [8].

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ. RESEARCH RESULTS

Интеллектуальная инициатива возникает в ответ на обнаружение «дефекта» целостности как стремление к устранению дефекта. Познавательная устремленность личности и незавершенный гештальт поддерживают взаимную напряженность и взаимную стимуляцию. Интеллектуальная активность и стремление к завершенности мерцают подобно смене «фигуры и фона» – то одно, то другое принимает на себя ведущую функцию. По-видимому, стремление к полноте («*perfecti habia*») и есть основная мотивация и *побуждающее начало* творческого поиска [4].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. CONCLUSION

Замечаемая незавершенность-несовершенство вызывает подобие переживания совести (как нравственного самоконтроля), требующее справедливой оценки совершаемых поступков и подталкивающей субъекта к личному вмешательству перед «лицом» нарушенной (неисполненной) целостности.

Метафорически говоря, совесть пробуждается под внутренний скрежет нарушенной целостности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА. REFERENCES

1. Ахутин А., Ритупс А., Тиронс У. (2011) Философия!.. Философия!.. Seminariun Hortus Humanitatis . Альманах # XXV, Рига.
2. Богоявленская Д.Б. (2009) Психология творческих способностей. М: «Фёдоров».
3. Зейгарник Б.В., Братусь Б.С. (1980) Очерки по психологии аномального развития личности. Издательство МГУ, Очерк VII. - <https://pandia.ru/text/78/400/61519.php>
4. Тюрин П.Т. (1978) Гармония как детерминанта поисковых действий в проблемной ситуации. - В сб.: «Семантические вопросы искусственного интеллекта». Киев, изд. Общества «Знание».
5. Тюрин П. (2009) Интерпретации визуальных ситуаций и метод отраженного трансформирования функциональных форм. М: Издательство МПСИ.
6. Тюрин П.Т. (2017) Неполная цифровая матрица – тест-пробы интеллектуальной активности человека – Развитие человека в современном мире» (научный периодический журнал) № 1, 2017, НГПУ, Россия, Новосибирск. - http://ipkfp.nspu.ru/file.php/1/1Razvitie_cheloveka_2017_No1.pdf
7. Тюрин П. (2021) Векторы решений в задачах с полимодальной структурой - Всероссийская научно-практическая конференция с международным участием «Психология творчества и одаренности» 15-17 ноября 2021 года. (направление 1. Теоретико-методологические проблемы психологии творчества и одаренности 1. Творчество и одаренность: модели, теории и диагностика). – <http://atuniversities.ru/wp-content/uploads/odarennost-2021-1.pdf>
8. Тюрин П. (2033) Пословица. Инициалы. Орфография. М: «Флинта». <https://www.ozon.ru/product/poslovitsa-initsialy-orfografiya-tyurin-pavel-trofimovich-elektronnaya-kniga-944294031/>
9. Тюрин П. (2023) Тест двойного рисунка. – Double Drawing Test М: «Флинта».

APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PROFESSIONALS

Vladislav Zaichenko

Ukraine, National technical university “Kharkiv polytechnic institute”
Psychology, PhD Programme
vlad.zaichenko@gmail.com

Research Advisor: Doctor of Science in Psychology, Professor, Head of the Pedagogy and
Psychology Management of Social Systems Department, National technical university “Kharkiv
polytechnic institute”, Ukraine, Nina Pidbutska

ABSTRACT

The aim of the article is to explore diverse methodologies for enhancing the communicative competence of aspiring professionals. Addressing a critical research gap, it delves into innovative strategies and their impact on skill development. The study identifies the primary research problem, assesses the novelty of the presented material, and draws key conclusions that contribute to the broader discourse on effective communication skill acquisition for future professionals.

Keywords: Communicative competence, Professional development, Educational strategies, Skill acquisition, Future professionals

АНОТАЦІЯ

Метою статті є дослідження різноманітних методик підвищення комунікативної компетентності професіоналів-початківців. Вирішуючи проблему подолання критичної прогалини в дослідженнях, вона заглиблюється в інноваційні стратегії та їхній вплив на розвиток навичок. У дослідженні визначено основну проблему дослідження, оцінено новизну викладеного матеріалу та зроблено ключові висновки, які сприяють ширшому дискурсу щодо набуття навичок ефективного спілкування майбутніх фахівців.

Ключові слова: Комунікативна компетентність, Професійний розвиток, Освітні стратегії, Набуття навичок, Майбутні професіонали

INTRODUCTION

Economic activities in the context of external relations play a paramount role for Ukraine, especially during times of war. It contributes significantly to the country's economic resilience even amidst the challenges of armed conflict. Leveraging external resources in terms of investments, trade, and technology helps compensate for losses in the domestic market, ensuring financial stability. Overreliance on a single market or a few markets can pose serious economic risks during conflict. The expansion of external markets enables Ukrainian companies to diversify risks, increasing the chances of economic development in challenging wartime conditions. External economic relations provide crucial support from global partners during wartime, with strong trade and political ties facilitating aid, including military technology and humanitarian assistance.

In this context, focusing on training professionals in this field becomes vital, aligning with Ukraine's higher education development strategy. One of the most significant competencies for these professionals is communicative competence. Those involved in external economic activities must effectively communicate with representatives of diverse cultures, understanding their traditions, values, and perspectives. They need to interact with various individuals, from businessmen to government officials, and negotiate at different levels. Additionally, complex situations, such as delivery delays, customs issues, or problems with tax and customs duties, often arise in external economic activities. In such cases, professionals in external economic activities

must be capable of swiftly and effectively resolving issues, achievable only through appropriate communicative competence. Therefore, the scientific community faces the task of assessing the level of communicative competence development among future professionals in external economic activities and refining directions for its enhancement.

The aim of the article is to explore diverse methodologies for enhancing the communicative competence of aspiring professionals.

The research primarily employs theoretical methods such as analysis, synthesis, generalization, and systematization of studies in this domain.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

In the contemporary context, the communicative competence of a professional in external economic activities should be considered not only as a means of finding a common language with business partners but also as a tool for intercultural contact. M. Byram (2020) addresses the teaching and evaluation of intercultural communicative competence. In his work, the author explores the concept of intercultural communicative competence as the ability to communicate effectively and interact with representatives of other cultures. The article analyzes the components of intercultural communicative competence, including knowledge, skills, motivation, and awareness of cultural differences. The need for developing critical thinking and flexibility of thought for effective intercultural communication is emphasized. The article advocates for methodologies and approaches to teaching and evaluating intercultural communicative competence. The author recommends using active teaching methods, such as role-playing, project tasks, and interactive exercises, to enable students to develop interaction skills in different cultural contexts.

Based on theoretical analysis, G. Gladkyh and colleagues (2019) identified key components in the structure of communicative competence for a modern professional: verbal and non-verbal communication skills; the ability to manage one's behavior and allocate attention; the ability to recognize the interlocutor's state through external signs and anticipate their reaction during a conversation; the ability to be aware of and overcome communicative barriers that may arise between communication partners due to objective (linguistic, professional misunderstanding) and subjective (ideological, political, religious misunderstanding, etc.) factors. These described skills reflect both the professional's ability to establish effective communication and readiness for constant reflection on their communicative abilities.

The article closest to the research topic is by J. Koponen and colleagues (2019). They examine communicative competence in the context of international B2B solution sales. The authors focus on the importance of communicative competence for sales professionals in an international context, defining it as the ability to communicate effectively and adaptively with clients, understand their needs, persuasively present products or solutions, and build long-term relationships. The article highlights various aspects of communicative competence influencing successful international sales. These include understanding cultural differences and adapting communication styles to client needs, effective use of verbal and non-verbal communication means, and skills in building trust and resolving conflicts. The authors find that sales professionals displaying high levels of communicative competence achieve better results, such as higher customer satisfaction, increased sales volumes, and elevated customer loyalty.

There is currently a research gap regarding the peculiarities of communicative competence development among future professionals in the field of external economic activities. This further underscores the relevance of our study.

FINDINGS OR DATA, EVALUATION OF RESEARCH RESULTS

Based on the analysis of modern research, it was established that the development of communicative competence among future specialists engaged in the management of foreign economic activities involves a multifaceted approach encompassing theoretical frameworks, practical applications, and cultural awareness. The first approach entails a theoretical foundation, emphasizing the acquisition of knowledge pertaining to cross-cultural communication, diplomatic protocols, and international business etiquette. This theoretical grounding serves as the cornerstone for effective communication in diverse global contexts.

The second approach centers on linguistic proficiency and the mastery of professional terminology relevant to international trade, finance, and diplomacy. Competence in foreign languages, particularly those commonly used in international business, facilitates precise and nuanced communication, fostering effective collaboration and negotiation.

The third approach emphasizes experiential learning through simulated scenarios and practical exercises. Simulations of real-world international business situations provide students with opportunities to apply theoretical knowledge, hone their interpersonal skills, and navigate complex decision-making processes. These experiential activities contribute to the development of adaptive and context-specific communicative competence.

The fourth approach integrates technology and digital communication platforms into the curriculum. Future specialists are exposed to virtual environments that simulate international business settings, where they engage in virtual negotiations, cross-cultural communication exercises, and utilize digital tools for effective information exchange. This approach acknowledges the contemporary significance of digital literacy in enhancing communicative competence within the global business landscape.

CONCLUSIONS

The development of communicative competence among future specialists in foreign economic activity management requires a comprehensive approach, encompassing theoretical foundations, linguistic proficiency, experiential learning, and the integration of technology. This multifaceted strategy aims to equip individuals with the skills and knowledge necessary for successful communication in diverse and dynamic international business environments.

REFERENCES

1. Gladkykh, G., Sharov, S. (2019). Directions of formation of students' communicative competence. *Innovative pedagogy*, Issue 11, Volume 1, P. 70-74.
2. Byram, M. (2020). "Byram, M. (2020). *Teaching and assessing intercultural communicative competence: Revisited*. Multilingual Matters, 192 p.
3. Koponen, J., Julkunen, S., & Asai, A. (2019). Sales communication competence in international B2B solution selling. *Industrial Marketing Management*, 82, P. 238-252.

KOMUNIKĀCIJU TEHNOLOĢIJAS UN TŪRISMS

COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND TOURISM

ЦИФРОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ: ВЛИЯНИЕ КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ТУРИЗМ

Kristina Malenko, Kazakhstan
K. Zhubanov Aktobe Regional University
semenikhinak@bk.ru
Scientific supervisor:
Alexander Masharsky, Dr.oec., Professor

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуется эволюция туристической индустрии под воздействием современных коммуникационных технологий. Рассматриваются различные аспекты влияния, начиная от использования виртуальных и расширенных реальностей для создания инновационных туристических предложений до развития мобильных приложений, облегчающих навигацию. Освещается роль социальных медиа в формировании туристических предпочтений и обсуждаются последние тенденции в онлайн-бронировании услуг. Анализируется также важность кибербезопасности в сфере туризма и роль технологических инноваций в устойчивом и экологически ответственном туризме.

Ключевые слова: информационные технологии, туристская индустрия, маркетинг, бронирование, резервирование, оплата, онлайн-сервис

ABSTRACT

This article explores the evolution of the tourism industry under the influence of modern communication technologies. Various aspects of impact are considered, ranging from the use of virtual and augmented realities to create innovative tourism offerings to the development of mobile applications facilitating navigation. The role of social media in shaping tourist preferences is illuminated, and the latest trends in online service booking are discussed. The importance of cybersecurity in the tourism sector is also analyzed, along with the role of technological innovations in sustainable and environmentally responsible tourism.

Keywords: information technology, tourism industry, marketing, booking, reservation, payment, online service

ВВЕДЕНИЕ. INTRODUCTION

В эпоху, насыщенную инновациями и цифровыми технологиями, туристическая индустрия сталкивается с неизбежной эволюцией. Современные коммуникационные технологии выступают в роли ключевого катализатора этого преобразования, переформатируя не только подходы к предоставлению услуг, но и сам опыт каждого путешественника.

В данной статье был рассмотрен вклад цифровых инноваций в туризм. От виртуальных и расширенных реальностей, которые трансформируют туристические предложения, делая их более интерактивными и привлекательными, до мобильных приложений, предоставляющих удобные средства навигации.

Интернет, как динамичная технология, постоянно развивается, поскольку пользователи принимают новые функции, устройства и приложения и используют их в самых неожиданных формах. Интернет - это простой и удобный способ социального общения. Другими словами, благодаря Интернету обмен информацией и общение стали проще. Кроме того, снижение стоимости связи привело к увеличению трафика и расширению доступа к информации. Интернет занимает центральное место среди новых средств массовой информации. Он стал признанным глобальным каналом, по которому

можно ориентироваться на потребителей, а организации могут как рекламировать, так и представлять коммерческие предложения.

Все эти аспекты вместе предоставляют комплексное понимание воздействия коммуникационных технологий на туризм, обозначая цифровые перспективы, которые становятся ключевым фактором в формировании будущего этой динамичной и стратегически важной отрасли.

РЕЗУЛЬТАТЫ. RESULTS

В последнее время социальные медиа являются весьма эффективным каналом коммуникации в условиях оцифрованной жизни. Каналы социальных медиа являются жизненно важными в современный период и оказывают существенное влияние на отношение, поведенческие намерения и фактическое поведение туристов. Для большинства компаний социальные медиа существенно меняют способы общения с партнерами. Маркетинг в социальных сетях - неотъемлемая часть бизнеса XXI века. СМИ изменили динамику рынка и поставили под угрозу конкурентные позиции брендов. Бренды все чаще используют социальные медиа для различных маркетинговых мероприятий, таких как брендинг, управление взаимоотношениями с клиентами, предоставление услуг и стимулирование продаж [1].

Социальные сети являются широко используемой технологической платформой для обмена туристической информацией и опытом, что побуждает нас к более глубокому изучению вовлеченности в социальные сети. Другими словами, повсеместное влияние социальных сетей открывает новые возможности для изучения отношения жителей к туризму, поскольку жители выражают свое мнение и читают о развитии туризма в социальных сетях. Обмен информацией в социальных сетях для жителей и туристов является частью практического решения для более эффективного планирования устойчивого туризма [2].

Под социальными медиа понимаются веб-приложения, используемые в качестве источника социального взаимодействия, сотрудничества и творческого самовыражения. Развитие социальных медиа существенно изменило индустрию туризма, позволив как туристам, так и поставщикам туристических услуг самим стать "медиа" для общения, сотрудничества и обмена информацией, связанной с туризмом, в виде фотографий, видео и историй. СМИ предоставляют брендам лучшую платформу для продвижения и построения прочных отношений с потребителями [3].

Сфера применения маркетинга в социальных сетях представляет собой диапазон от защитников до исследователей. Он означает "использование технологий, каналов и программного обеспечения социальных сетей для создания, коммуникации, доставки и обмена предложениями, имеющими ценность для заинтересованных сторон организации". Маркетинг в социальных сетях также помогает брендам улучшить свою деятельность и побуждает их вкладывать больше средств в цифровой маркетинг [4]. Социальные медиа можно рассматривать как один из видов инструментов убеждения [6]. Согласно исследованию Хана и Яна [5], социальные сети играют важную роль или выполняют такие функции, как идентификация, разговоры, обмен информацией, присутствие, отношения, репутация и группы, которые помогают в развитии пользовательского опыта в социальных сетях. Функциональность присутствия представляет собой степень, в которой пользователь знает о присутствии других людей. Функциональность Sharing представляет собой степень, в которой пользователь обменивается, распространяет и получает контент. Функция Identity показывает, в какой степени пользователь раскрывает себя.

Вместе с социальными медиа в туризме набирают обороты **виртуальные и расширенные реальности**, придавая новое измерение восприятию и опыту путешествий. Они не только трансформируют туристические предложения, делая их более интерактивными, но также предоставляют уникальную возможность виртуального исследования мест назначения.

Мобильные приложения и навигация:

С развитием мобильных технологий, мобильные приложения стали неотъемлемой частью туристического опыта, предоставляя широкий спектр возможностей для удобства и персонализации.

Надежная навигация:

Мобильные приложения обеспечивают надежную навигацию для туристов в незнакомых городах. Интегрированные карты, функции GPS и инструкции по маршрутам делают передвижение более удобным и эффективным.

Персонализированные рекомендации:

Одним из ключевых преимуществ мобильных приложений является предоставление персонализированных рекомендаций. Они могут предложить места для посещения, рестораны, соответствующие предпочтениям, и развлечения, исходя из индивидуальных интересов туристов.

Гибкий и индивидуализированный опыт:

Мобильные приложения превращаются в персонального гида, предоставляя туристам возможность гибкого и индивидуализированного опыта. Туристы могут самостоятельно выбирать маршруты, изменять планы и ознакомиться с местной культурой в соответствии со своим графиком.

Тенденции в онлайн- бронировании услуг:

Технологии онлайн-бронирования услуг переживают революцию. Улучшенные алгоритмы и возможности искусственного интеллекта делают процесс планирования более интуитивным и персонализированным. Электронные платформы предлагают новые стандарты бронирования, а использование больших данных позволяет анализировать предпочтения клиентов, предоставляя им более удовлетворительный опыт.

Кибербезопасность и роль технологических инноваций в устойчивом туризме:

В эпоху цифровых технологий обеспечение кибербезопасности становится ключевым элементом для безопасного и устойчивого туристического опыта.

Защита личных данных:

Технологические инновации часто связаны с личными данными туристов. Защита этих данных критически важна для предотвращения кибератак и утечек информации.

Безопасные электронные транзакции:

Онлайн-бронирование и электронные транзакции требуют надежной кибербезопасности для защиты финансовой информации туристов.

Предотвращение кибератак на инфраструктуру:

Туристическая инфраструктура становится объектом кибератак. Защита от таких атак обеспечивает безопасность технологических систем и самих туристов.

Технологические инновации в устойчивом туризме:

Технологии не только обеспечивают безопасность, но и делают туризм более устойчивым с точки зрения окружающей среды и социальной ответственности.

Снижение экологического воздействия:

Технологии, такие как виртуальные туры, снижают необходимость физического присутствия и уровень выбросов углерода.

Создание эффективных энергетических решений:

Интеграция технологий в отели и транспортные средства создает энергоэффективные системы.

Социальная ответственность и технологические инновации:

Технологии поддерживают социальную ответственность в индустрии, продвигая принципы устойчивого и ответственного туризма.

В итоге, кибербезопасность и технологические инновации играют важную роль в создании устойчивого туристического опыта.

ОБСУЖДЕНИЕ. DISCUSSION

Влияние информационных технологий на развитие туристской индустрии является фундаментальным и трансформационным. Они значительно повлияли на все аспекты туризма, включая поиск информации, бронирование, маркетинг и продвижение, обслуживание клиентов, управление ресурсами и принятие решений. Рассмотрим несколько ключевых аспектов:

1. Поиск и доступ к информации. Информационные технологии, в особенности Интернет, предоставляют туристам громадный объем информации о различных местах, достопримечательностях, отелях, ресторанах, событиях и прочем. Туристы имеют возможность провести исследование и найти подходящий вариант в соответствии с их потребностями и предпочтениями.

2. Бронирование и оплата. Информационные технологии позволяют туристам совершать онлайн-бронирование гостиниц, билетов на самолеты и другие виды транспорта, а также множество других услуг. Они могут выбирать и сравнивать различные варианты, смотреть фотографии, читать отзывы и совершать операции оплаты без необходимости посещения физического офиса или звонка в центр бронирования.

3. Маркетинг и продвижение. Информационные технологии предоставляют различные платформы для маркетинга и рекламы в туристической индустрии. Туристические предприятия могут использовать социальные сети, поисковики, рекламные сети и другие каналы для продвижения своих услуг и достижения целевой аудитории. Это позволяет им привлекать больше клиентов и установить тесные отношения с ними.

4. Опыт клиентов и обслуживание. Информационные технологии помогают улучшить опыт клиентов в туризме. Отзывы и рекомендации на сайтах и социальных сетях позволяют туристам получать дополнительную информацию о местах, услугах и событиях, а также делиться своими впечатлениями. Цифровые карты, навигация и мобильные приложения упрощают перемещение и ориентацию в новом месте. Кроме того, технологии могут предоставлять персонализированный сервис и обслуживание посредством напоминаний, предложений и индивидуального подхода.

5. Управление ресурсами и принятие решений. Информационные технологии предоставляют туристическим предприятиям инструменты для управления своими ресурсами, такими как запасы, персонал, финансы и многое другое. Аналитические инструменты и системы управления позволяют анализировать данные, предоставлять отчеты и прогнозы, а также принимать обоснованные решения. Это помогает повысить эффективность работы и оптимизировать бизнес-процессы.

Общая тренды указывают на то, что информационные технологии продолжают сильно влиять на развитие туристической индустрии. Улучшение доступа к информации, автоматизация процессов, повышение эффективности обслуживания клиентов и улучшение управления являются основными достижениями. Конкурентоспособность и успех в туризме сегодня тесно связаны с применением информационных технологий.

Проблемы развития информационных технологий в туризме могут включать в себя:

1. **Недостаток специалистов.** Сфера информационных технологий развивается очень быстро, и иногда может быть сложно найти достаточное количество квалифицированных специалистов, способных разработать и поддерживать соответствующие системы в туристическом секторе.

2. **Бюджетные ограничения.** Внедрение и сопровождение информационных технологий может быть дорогостоящим процессом, особенно для небольших туристических предприятий. Не все компании могут позволить себе финансировать разработку и поддержку таких систем.

3. **Комплексность внедрения.** Разработка и внедрение информационных технологий требует от туристических предприятий изменения и оптимизации своих рабочих процессов. Это может быть сложно и затратно, особенно для тех компаний, которые уже имеют сформированные рабочие процессы и системы.

4. **Недостаточная осведомленность клиентов.** Клиенты могут испытывать трудности в использовании новых информационных технологий в туризме, особенно если они не обладают достаточными навыками работы с технологиями или не имеют доступа к соответствующим устройствам и сетям.

Однако, несмотря на эти проблемы, перспективы развития информационных технологий в туризме огромны. Внедрение инновационных технологий может помочь улучшить эффективность и качество обслуживания, повысить удовлетворенность клиентов и создать новые возможности для развития бизнеса.

Некоторые **перспективы развития информационных технологий в туризме** включают:

1. **Использование больших данных и аналитики.** Анализ больших данных может помочь туристическим компаниям лучше понимать потребности и предпочтения клиентов, и предлагать более персонализированные услуги.

2. **Расширение использования мобильных приложений.** Развитие мобильных технологий позволяет предлагать клиентам ряд удобных функций, таких как бронирование и оплата услуг онлайн, навигация и поддержка во время путешествий и другие.

3. **Виртуальная реальность и дополненная реальность.** Технологии виртуальной и дополненной реальности могут предоставлять уникальные возможности для виртуального туризма и создания различных интерактивных и познавательных экскурсий.

4. **Использование роботов и автоматизации.** Робототехника и автоматизация процессов могут помочь туристическим компаниям в повышении эффективности обслуживания и снижении затрат на персонал.

В целом, информационные технологии имеют огромный потенциал в туризме, и их развитие может принести значительные изменения и усовершенствования в этой сфере. Однако, для успешного внедрения и использования информационных технологий необходимо решить текущие проблемы и обеспечить поддержку и обучение для клиентов и персонала.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. CONCLUSION

В заключении нашего исследования можем сделать следующие выводы:

1. Информационные технологии имеют огромный потенциал для туристической индустрии. Они могут повысить эффективность и качество обслуживания, предоставить

персонализированные услуги, улучшить общение с клиентами и создать новые возможности для бизнеса.

2. Проблемы, такие как недостаток специалистов, бюджетные ограничения и сложность внедрения, могут замедлить развитие и использование информационных технологий в туризме.

3. Однако, с развитием технологий, появляются новые возможности, такие как использование больших данных и аналитики, мобильных приложений, виртуальной и дополненной реальности, робототехники и автоматизации.

Основываясь на результатах проведённого выше исследования, можно предложить следующие рекомендации для дальнейшего эффективного развития туристской индустрии:

1. Инвестирование в разработку и внедрение информационных технологий. Руководство туристических предприятий должно осознавать важность технологического развития и быть готовым инвестировать в разработку и внедрение информационных технологий.

2. Обучение персонала. Регулярное обучение и поддержка персонала в использовании информационных технологий являются важными факторами для успешного внедрения и использования новых систем.

3. Усовершенствование коммуникации с клиентами. Использование информационных технологий для улучшения коммуникации с клиентами может помочь предоставить им более персонализированные услуги и повысить уровень удовлетворенности.

4. Сотрудничество с технологическими компаниями. Туристические предприятия могут сотрудничать с технологическими компаниями, чтобы разработать и внедрить инновационные решения, соответствующие их потребностям и бюджету.

5. Исследование и анализ рынка. Туристические предприятия должны быть в курсе последних трендов и разработок в сфере информационных технологий, чтобы правильно выбирать и внедрять соответствующие решения.

В целом, информационные технологии играют ключевую роль в развитии туристической индустрии. Чтобы использовать их потенциал на полную мощность, необходимо решать текущие проблемы, инвестировать в инновации и обеспечивать обучение персонала. Такой подход поможет туристическим предприятиям стать более конкурентоспособными и удовлетворить потребности современных туристов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ. REFERENCES

1. Антонова А. Б. Использование электронных интерактивных игровых технологий и виртуальной реальности в индустрии туризма и гостеприимства //Вестник Национальной академии туризма. - 2016. - №. 3. - С. 15-19.
2. Арива Э., Катано И. В., Олайя С. Информационные технологии в гостиничной индустрии и их влияние на потребительские решения //Вестник Московской государственной академии делового администрирования. Серия: Экономика. - 2012. - №. 4. - С. 5-12.
3. Ветцель К. Я. Социальные медиа и социальные сети: проблемы терминологии и модели взаимодействия пользователей //Международный научно-исследовательский журнал. - 2020. - №. 9-1 (99). - С. 139-141.
4. Вишневецкая Е. В., Климова Т. Б. Перспективы развития виртуального информационного пространства в туристской индустрии //Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. - 2017. - №. 1 (11). - С. 22-33.
5. Межевникова О. П., Ухина Т. В. Виртуальный туризм: за и против //Сервис в России и за рубежом. - 2020. - Т. 14. - №. 3 (90). - С. 6-14.
6. Першина Э. С., Дараган С. В. От больших данных к продвинутой аналитике в индустрии туризма //Научный вестник МГИИТ. - 2018. - №. 2. - С. 60-69.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

Alena Tugarina, Latvija
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Rīga
Doktorantūra, “Reģionālā ekonomika un ekonomiskā politika”
k0teiko@icloud.com
Zinātniskais vadītājs: Prof., Dr. oec. Aleksandrs Mašarskis

АННОТАЦИЯ

В данной работе исследуются перспективы развития туристической отрасли в странах Европы после завершения пандемии COVID-19. Проанализированы новые тенденции на туристическом рынке в условиях сложной геополитической ситуации в период 2021-2023 г.г. Сделаны выводы о влиянии инфляции на изменения в размерах и направлении туристических потоков и спросе на виды туристических услуг.

Ключевые слова: международный туризм, туристические потоки, Европейские государства, пандемия, санкции

ABSTRACT

This work explores the prospects for the development of the tourism sector in European countries after the COVID-19 pandemic is completed. New trends in tourism market analysed in the context of the difficult geopolitical situation in the 2021-2023 period. Impact conclusions reached inflation changes in the size and direction of tourism flows and species demand tourist services.

Keywords: international tourism, tourist flows, European countries, pandemic, sanctions

ВВЕДЕНИЕ. INTRODUCTION

17 декабря 2020 года Всемирная туристская организация ООН (ЮНВТО) опубликовала отчет, согласно которому за первые десять месяцев количество международных туристических поездок упало на 72% и откатилось до уровня 1990 года¹. Ограничения на поездки, низкий уровень доверия клиентов, снижение платежеспособности у большей части туристов среднего и эконом-сегмента, а также глобальная борьба по сдерживанию COVID-19 привели к тому, что 2020 год стал худшим годом в истории туризма. Всплеск интереса и возвращение доковидных показателей ожидался в постпандемийный период, однако ни в 2022, ни в 2023 году этого не произошло в полном объеме. Ещё не завершившуюся пандемию сменила военная агрессия России против Украины и соответственно санкции в отношении Российской Федерации со стороны Евросоюза, США и множества других стран, которые оказали отрицательное воздействие на восстановление туристической отрасли в мире и в том числе Европы.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

В наше время туризм стал важной частью жизни трети населения планеты, и крепко занял третье место среди ведущих отраслей мировой экономики. Туристическая отрасль образует в среднем 5-6% валового внутреннего продукта в развитых странах, а во многих развивающихся странах или например, небольших островных государствах туризм и вовсе является основным источником прибыли. Так, к примеру, на Мальдивах вклад

туристической отрасли в ВВП страны превышает 32%². Современная индустрия международного туризма на сегодняшний день является одним из крупнейших секторов мировой экономики.

Туризм оказывает влияние на экономику и прямо и косвенно. Прямое воздействие, это увеличение доходной части бюджета региона или страны каждый раз, когда туристы платят за проживание, питание, транспорт, развлечения. Полученные от них деньги вкладываются в развитие инфраструктуры, что повышает качество жизни местного населения и позволяет открывать новые туристические локации. Косвенное влияние состоит в том, что туризм способствует созданию инфраструктуры – автомобильных магистралей, железных дорог, парков, больниц, общественных районов и пешеходных зон, помогает сохранять объекты всемирного наследия, чудеса природы, дает возможность защищать священные места разных народов мира и уникальные культурные традиции. Туризм развивает все отрасли, связанные с производством туристических услуг, обеспечивает рост уровня жизни местного населения создавая и обеспечивая рабочие места, которые обслуживают индустрию туризма.

Ещё одна важная составляющая международного туризма - это привлечение иностранной валюты и разного рода инвестиций. Это особенно важно для развивающихся стран, в которые происходит постепенное перемещение капитала из высоко развитых в экономическом плане стран. Это означает, что развивающиеся страны получают дополнительные вливания в экономику и дополнительные средства на развитие.

Ключевой показатель в международном туризме, это туристический поток. «Туристские потоки – это не просто передвижения людей между странами и регионами. Это достаточно сложный процесс, который испытывает влияние множества различных взаимосвязанных факторов и имеет важное экономическое значение для места отправления туристов, мест назначения и транспортной системы, занятой перемещением туристов»³. Турпотоки характеризуются числом прибытий и отбытий, под которыми понимают численность зарегистрированных туристов, прибывших в определенную страну или выбывших из неё в течение определенного периода, обычно за календарный год⁴.

Основное разделение туристических потоков по регионам и странам сложилось давно. Европа является ведущим в туристическом отношении макрорегионом мира. В Европе, в особенности в Западном и Южном её субрегионах формируются главные потоки туристов. Этот макрорегион пользуется популярностью как и у самих европейцев, так и у жителей других регионов.

Динамика туристических потоков детерминирована совокупностью множества факторов внешней макросреды - экономических, политических, социально-культурных, технологических и т.п. До 2019 года международный туризм в Европе постоянно развивался. С 2012 года до 2019 года прибытия на европейскую территорию выросли на 37% и составили 746 млн. человек. Динамика роста имела линейный положительный тренд⁵. Некоторое замедление темпов роста вызывалось, как экономическими, так и эпидемиологическими причинами (например, экономическим кризисом 2008-2009 годов и его последствиями, эпидемией ближневосточного респираторного синдрома (MERS) в 2015 году). Однако при этом долгосрочного негативного влияния на международный туризм не оказывалось.

2020 год стал худшим для туризма за всю историю наблюдений. Строгие ограничения на поездки, вызванные пандемией COVID-19, обязательное тестирование, карантин, самоизоляция и удаленная работа, повышенное внимание людей к вопросам здоровья и безопасности, а также полное закрытие границ между государствами, привели к стремительному падению размера туристических потоков. В этой связи в Европе число

прибытий сократилось в три раза, а именно с 742,14 млн. человек в 2019 году до 239,64 млн. человек в 2020 году.

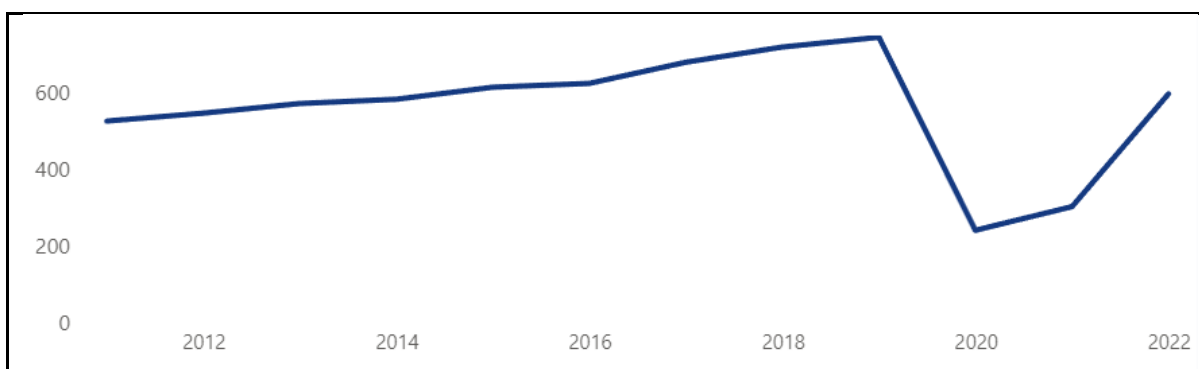

Рис.1: Международные прибытия туристов в Европу

Согласно данным Всемирной туристской организации ООН (UNWTO) в 2021 году международные туристические потоки вновь начали расти - прирост составил 4% по сравнению с 2020 годом, но по сравнению с 2019 годом падение по прежнему оставалось большим – 72%. В свою очередь, в Европе прирост туристов составил 24,6% - было зафиксировано 301,29 миллионов международных поездок.⁵ Этому способствовала успешная вакцинация и некоторое смягчение ограничений на поездки.

В 2022 году во всех регионах мира наблюдалось значительное увеличение туристических потоков, однако стоит отметить, что это по сравнению с низкими показателями 2021 года. Страны Европы и Америки продемонстрировали самые высокие результаты. В Европе в 2022 году количество международных поездок увеличилось на 97% и достигло уровня 80,2% от показателя 2019 года (594,9 млн прибытий)⁵.

В 2022 году на международный туризм в Европе активное влияние начала оказывать еще и геополитика. Война в Украине, начавшаяся в конце февраля 2022 года, крайне обострила политическую ситуацию на европейском континенте. Российская вооруженная агрессия заставляет туристов, в частности, с других континентов, задумываться над целесообразностью путешествий в Европу. Именно поэтому они все чаще выбирают более безопасные альтернативные варианты. Согласно данным Eurocontrol, опубликованным на сайте The World Trade Organization (WTO), на определенных европейских направлениях после 24 февраля 2022 года наблюдалось падение количества рейсов, по сравнению с аналогичным периодом 2021 года. Например, количество рейсов в Молдове упало на 69%, в Словении на 42%, в Латвии на 38%, а в Финляндии на 36%.

Также большое влияние на туризм в 2022 году оказывала общая экономическая ситуация в Европе. В 2022 году в европейских странах ускорились темпы инфляции. Самый высокий темп роста цен в Евросоюзе показали страны Балтии: в Латвии в 2022 году инфляция составила 21,8%, в Эстонии – 22,5%, в Литве – 23,6%. В Германии инфляция находится на рекордной с 1951 года отметке в 10,4%⁶.

К июлю 2023 года международный туризм восстановился на 84% от допандемического уровня (-16% по сравнению с 2019 годом) после успешного второго квартала и начала летнего сезона в Северном полушарии.

Согласно данным за текущий год, количество международных туристов в Европе было всего на 3,2% ниже уровня 2019 года. Восстановление экономики обусловлено устойчивыми внутриевропейскими поездками и притоком туристов из США,

пользующихся благоприятными обменными курсами. Об этом говорится в последнем выпуске ежеквартального отчета «Тенденции и перспективы европейского туризма», опубликованного Европейской туристической комиссией (ЕТС), в котором представлен обзор показателей туризма в Европе за летние месяцы.

Данные за текущий год показывают, что примерно в каждой третьей Европейской стране количество иностранных прибытий превысило уровень 2019 года. Восстановление туристических потоков Европы было в основном обусловлено южно-европейскими и средиземноморскими направлениями, в частности Сербией (+15%), Черногорией (+14%), Португалией (+11%), Турцией (+8%), Мальтой и Грецией (оба +7%). Однако около 65% стран все еще находятся на уровне, который ниже существовавшего до пандемии. Более медленное восстановление особенно очевидно среди восточноевропейских стран, граничащих с Россией и Украиной, а также тех, которые обычно зависят от российских путешественников. Самый резкий спад зафиксирован в странах Балтии: Эстония (-27%), Латвия (-30%) и Литва (-33%).⁷

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ ОЦЕНКА. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

Несмотря на возросшее финансовое давление, потребители продолжают отдавать предпочтение расходам на поездки над другими дискреционными расходами. Однако из-за высоких цен туристы теперь уделяют больше внимания соотношению цены и качества при выборе туристических продуктов и впечатлений.

В частности, все большее число отдыхающих выбирают направления, которые считаются более доступными. Более низкие цены и выгодные обменные курсы способствуют восстановлению туризма в таких направлениях, как Турция и Болгария, в то время как популярные направления для пакетного отдыха, такие как Португалия и Испания, также испытывают высокий спрос. В целом европейцы рассматривают более широкий спектр направлений, чем в допандемический период: Турция, Черногория, Албания и Хорватия являются лидерами по количеству ночевок по сравнению с уровнями 2019 года.

Кроме того, путешественники все чаще используют ряд тактик, чтобы снизить общую стоимость отпуска. Многие предпочитают бронировать транспорт и проживание заранее или рассматривают возможность поездок в непиковое время в межсезонье. Популярность пакетных туров также растет, поскольку они дают путешественнику уверенность в том, что все необходимые расходы уже учтены.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. CONCLUSION

В 2023 году спрос на поездки сохранил устойчивое восстановление на фоне серьезных проблем, связанных с ростом инфляции, высокой стоимостью жизни, экстремальными погодными явлениями и забастовками авиакомпаний.

Стойкая геополитическая нестабильность продолжает оказывать влияние на перспективы туризма в Европе. Продолжающаяся война в Украине по-прежнему влияет на количество прибывающих в Восточную Европу, а развивающийся конфликт в Израиле создает риски в межсезонье, особенно для таких направлений, как Франция, Турция и Румыния, которые популярны среди израильских путешественников.

Тем не менее, ожидается, что число иностранных туристов, прибывающих в Европу, продолжит восстанавливаться, хотя и более медленными темпами и к концу 2023 года

достигнет 91% от допандемического уровня за весь год. Если такая динамика сохранится и далее, то поток международных туристов в Европу достигнет уровня 2019 года уже в 2024 году. При этом растущая в Европе инфляция повлияла на изменения в размерах и направлениях туристических потоков и спросе на виды туристических услуг.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ. REFERENCES

1. Tourism back to 1990 levels as arrivals fall by more than 70% // UNWTO|World Tourism Organization (<https://www.unwto.org/news/tourism-back-to-1990-levels-as-arrivals-fall-by-more-than-70>)
2. Travel and tourism direct contribution to GDP as a share of GDP (<https://knoema.com/atlas/topics/Tourism/Travel-and-Tourism-Direct-Contribution-to-GDP/Travel-and-tourism-direct-contribution-to-GDP-percent-of-GDP>)
3. Gudkov A. A. Statistics of foreign and domestic tourist flows in Russia. Bulletin of Prikamsky Social Institute. 2018. No. 1 (79). Pp. 114–122. (In Rus.).
4. Viktor G. Gerasimenko. Tourismology as a Modern Interdisciplinary Trend in Tourism Study (https://tourlib.net/statti_tourism/gerasimenko5.htm)
5. Global and regional tourism performance // UNWTO|World Tourism Organization a UN Specialized Agency (<https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>.)
6. Inflation Rate | Europe (<https://tradingeconomics.com/country-list/inflation-rate?continent=europe>)
7. European Travel Commission (ETC), EUROPEAN TOURISM 2023 – TRENDS & PROSPECTS (Q3/2023) (<https://etc-corporate.org/reports/european-tourism-2023-trends-prospects-q3-2023/>)

ZINĀTNES DZĪVE UN DISKUSIJAS

SCIENTIFIC LIFE AND DISCUSSIONS

BRIDGING GAPS: FOSTERING INCLUSIVE LEARNING ENVIRONMENTS THROUGH TECHNOLOGY-ENABLED ACCESSIBLE CLASSROOMS

Dr Ksenija Iljina, The United Kingdom
School of Slavonic and East European Studies (SSEES)
ksenija.iljina.18@ucl.ac.uk

ANOTĀCIJA

Šajā rakstā ir apskatīta tehnoloģiju loma iekļaujošas mācību vides veicināšanā svešvalodu mācīšanai mazām grupām. Balstoties uz akadēmiskās universitātes pasniedzēja un privātskolotāja pieredzi, tā uzsver personalizētas pieejas. Pētījums parāda tehnoloģiju efektivitāti skolēnu iesaistīšanās, valodas apguves un iekļautības uzlabošanā. Tā atbalsta pastāvīgu inovāciju, lai veicinātu iekļaujošo izglītību.

Atslēgvārdi: Iekļaujoša mācību vide, skolēnu iesaistīšanās, valodu apguve, pieejamas klases, digitālā mācīšanās

ABSTRACT

This article explores technology's role in fostering inclusive learning environments for teaching foreign languages to small groups. Drawing from experiences as an academic university instructor and private tutor, it emphasizes personalized approaches. The study showcases technology's efficacy in enhancing student engagement, language acquisition, and inclusivity. It advocates for continued innovation to advance inclusive education.

Keywords: Inclusive Learning Environment, Student Engagement, Language Acquisition, Accessible Classrooms, Digital Learning

IEVADS. INTRODUCTION

With the surge in demand for personalized language instruction, the necessity for innovative pedagogical strategies becomes increasingly evident, applicable across diverse academic and private teaching contexts. This article undertakes the significant research problem of advancing inclusivity and efficacy within language education through the utilization of technology-enabled accessible classrooms. The overarching goal is to delve into the transformative potential of personalized one-to-one tutorials and digital resources in shaping language learning outcomes.

Employing a multifaceted approach, this study adopts not only a meticulous literature review but also an in-depth evaluation of the author's pedagogical experience. By combining these methodologies, this research endeavors to offer a comprehensive exploration of the subject matter, drawing upon scholarly insights and practical wisdom derived from educational practice. Through scrutinizing existing research and educational methodologies, the aim is to discern effective techniques for cultivating inclusive learning environments conducive to language acquisition.

In the pursuit of this endeavor, the study is enriched by engagement with seminal works authored by leading scholars and practitioners within the field, including but not limited to D. Passey [1], D. McMahon & Z. Walker [2], E. Ossiannilsson [3], C. McLoughlin [4], V. Tudini [5], R. Blake [6], N. Bergdahl [7]. This integrative approach underscores the commitment to synthesizing theoretical insights with real-world experiences, thereby enriching the discourse on fostering inclusive language education in contemporary educational settings.

SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS TEORIJĀ UN PRAKSĒ. BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION

Inclusive learning environments represent a multifaceted construct that encompasses various dimensions, including physical, cognitive, and socio-emotional accessibility. Research data from studies conducted by S. Porter, K. Greene, & M. Esposito [8], A. Slovik [9], and M. Wright [10], have consistently highlighted the significance of addressing these dimensions to ensure equitable access to education for all learners. Technology emerges as a potent facilitator in this pursuit, offering tailored solutions to address individual learning needs and promote inclusivity.

Within the realm of language instruction, personalized learning approaches have garnered attention for their efficacy in catering to diverse learner profiles. Research findings from D. Chun et al. [11] and R. Kern et al. [12] underscore the benefits of personalized instruction, such as one-to-one tutorials, in enhancing language acquisition outcomes. These approaches afford learners the opportunity for customized curriculum, pace, and focus, aligning with their specific learning preferences and proficiency levels.

Moreover, leveraging digital platforms and educational software has emerged as a promising strategy to enhance accessibility in language education. Research data from a meta-analysis conducted by M. Seyyedrezaei et al. [13] revealed that technology-mediated instruction significantly improved language learning outcomes compared to traditional methods. Digital resources offer learners the flexibility to engage with course materials in diverse formats, accommodating different learning styles and preferences.

Incorporating research data from other recent studies [2], [3], [7], [14], [15], [16], it becomes evident that digital platforms and educational software provide opportunities for interactive and immersive learning experiences. Features such as multimedia content, gamified activities, and virtual simulations not only enhance engagement but also facilitate deeper comprehension and retention of language concepts.

Furthermore, research data from studies conducted by A. Twyman [17] and A. Slovik [9] suggest that technology-enabled accessible classrooms contribute to fostering a positive learning environment. By providing equitable access to educational resources and opportunities, technology helps mitigate barriers to learning and promotes inclusivity in language education. The integration of technology in language instruction offers promising avenues for creating inclusive learning environments. By addressing diverse learner needs and enhancing accessibility, personalized learning approaches and digital resources play a pivotal role in promoting equitable educational opportunities for all learners.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI UN TO IZVĒRTĒJUMS. RESEARCH RESULTS AND THEIR EVALUATION

The empirical evidence gleaned from the author's extensive pedagogical experience as both an academic instructor and a private tutor provides compelling insights into the efficacy of technology-enabled accessible classrooms in language learning. Within university settings, the seamless integration of online resources, interactive multimedia platforms, and virtual communication tools has demonstrated profound benefits in facilitating personalized instruction for small groups of language learners. These technological enhancements have enabled educators to tailor their teaching methodologies to individual student needs, fostering a dynamic and adaptive learning environment.

Similarly, in the realm of private tutoring sessions, the strategic utilization of technology has revolutionized traditional approaches to language instruction. By harnessing digital tools, educators can meticulously curate adaptive lesson plans that cater to the unique proficiency levels,

learning styles, and linguistic objectives of each student. Real-time feedback mechanisms embedded within digital platforms further augment the learning process, offering invaluable insights into student progress and areas for improvement.

Evaluation of these innovative pedagogical practices unveils a plethora of tangible benefits that transcend conventional teaching paradigms. Enhanced student engagement emerges as a hallmark outcome, as learners actively interact with multimedia content, engage in virtual simulations, and participate in collaborative online activities. Moreover, studies conducted by D. Passey [1], E. Ossiannilsson [3], V. Tudini [5], N. Bergdahl [7], and M. Seyyedrezaei et al. [13] substantiate the positive correlation between technology-enabled accessibility and improved language acquisition outcomes over time.

Furthermore, the cultivation of a culture of inclusivity lies at the heart of technology-enabled accessible classrooms. By accommodating diverse learning needs and promoting equity in educational opportunities, these innovative teaching methodologies contribute to the dismantling of barriers to language learning. Research data from recent studies by D. Passey [1], D. McMahon & Z. Walker [2], E. Ossiannilsson [3], and A. Twyman [17] support this assertion, highlighting the transformative impact of technology in fostering a sense of belonging and empowerment among learners from diverse linguistic and cultural backgrounds.

In essence, the amalgamation of cutting-edge technology with pedagogical expertise heralds a new era in language education, characterized by heightened efficacy, inclusivity, and student-centered learning experiences. As educators continue to harness the potential of technology-enabled accessible classrooms, the landscape of language instruction is poised for continued innovation and evolution, ultimately enriching the educational journey of learners worldwide.

KOPSAVILKUMS. CONCLUSION

In conclusion, the pivotal role of technology in fostering inclusive learning environments within language education cannot be overstated. Through the integration of digital tools and personalized approaches, educators have the unprecedented opportunity to bridge longstanding gaps in language instruction, thereby catering to the diverse needs and abilities of each learner. As evidenced by empirical research and the author's own pedagogical experiences, technology-enabled accessible classrooms hold immense promise in revolutionizing traditional teaching paradigms, both within academic settings and private tutoring contexts.

Moreover, the transformative impact of technology extends beyond mere pedagogical efficacy, encompassing broader implications for social equity and educational access. By leveraging digital resources and innovative methodologies, educators can foster a culture of inclusivity wherein learners from diverse linguistic and cultural backgrounds feel valued, empowered, and supported in their language learning journey. The findings from longitudinal studies underscore the sustained benefits of technology-enabled accessibility, reinforcing the notion that continued innovation in educational technology is crucial for advancing inclusive education for all.

Looking ahead, it is imperative for educators, policymakers, and stakeholders to prioritize collaboration and interdisciplinary approaches in harnessing the full potential of technology in language education. This entails investing in research and development initiatives aimed at refining existing digital tools, as well as fostering partnerships between academia, industry, and government agencies to ensure equitable access to technology-enabled learning resources. Additionally, ongoing professional development programs for educators are essential to equip them with the

requisite skills and competencies to effectively integrate technology into their pedagogical practices.

In essence, the journey towards inclusive language education is one marked by ongoing innovation, collaboration, and a steadfast commitment to leveraging technology as a catalyst for positive change. By embracing this ethos and collectively working towards the advancement of inclusive education, we can empower learners of all backgrounds to thrive in their language learning endeavors, thus realizing the transformative potential of technology in shaping the future of education.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS. REFERENCES

1. Passey, D. (2013). *Inclusive technology enhanced learning: Overcoming cognitive, physical, emotional, and geographic challenges*. Routledge.
2. McMahon, D. D., & Walker, Z. (2019). Leveraging emerging technology to design an inclusive future with universal design for learning. *CEPS Journal*, 9(3), pp. 75-93.
3. Ossiannilsson, E. (Ed.). (2018). *Ubiquitous Inclusive Learning in a Digital Era*. Hershey: IGI Global.
4. McLoughlin, C. (2001). Inclusivity and alignment: Principles of pedagogy, task and assessment design for effective cross-cultural online learning. *Distance Education*, 22(1), pp. 7-29.
5. Tudini, V. (2018). Interactivity in the teaching and learning of foreign languages: what it means for resourcing and delivery of online and blended programmes. *The Language Learning Journal*, 46(2), pp. 132-145.
6. Blake, R. J. (2013). *Brave new digital classroom: Technology and foreign language learning*. Georgetown University Press.
7. Bergdahl, N. (2022). Second language learning designs in online adult education. *Computer Assisted Language Learning*, pp. 1-27.
8. Porter, S. G., Greene, K., & Esposito, M. K. (2021). Access and inclusion of students with disabilities in virtual learning environments: Implications for post-pandemic teaching. *International Journal of Multicultural Education*, 23(3), pp. 43-61.
9. Slowik, A. (2019). Developing efficient foreign language classroom environment for older adult learners. *The Journal of Education, Culture, and Society*, 10(2), pp. 189-200.
10. Wight, M. C. S. (2015). Students with learning disabilities in the foreign language learning environment and the practice of exemption. *Foreign Language Annals*, 48(1), pp. 39-55.
11. Chun, D., Kern, R., & Smith, B. (2016). Technology in language use, language teaching, and language learning. *The Modern Language Journal*, 100(1), pp. 64-80.
12. Kern, R., Ware, P., & Warschauer, M. (2008). Network-based language teaching. *Encyclopedia of language and education*, 4, pp. 281-292.
13. Seyyedrezaei, M. S., Amiryousefi, M., Gimeno-Sanz, A., & Tavakoli, M. (2022). A meta-analysis of the relative effectiveness of technology-enhanced language learning on ESL/EFL writing performance: Retrospect and prospect. *Computer Assisted Language Learning*, pp. 1-34.
14. Alhamami, M. (2018). Beliefs about and intention to learn a foreign language in face-to-face and online settings. *Computer Assisted Language Learning*, 31(1-2), pp. 90-113.
15. De Paepe, Liesbeth, Chang Zhu, and Koen Depryck. "Online language teaching: Teacher perceptions of effective communication tools, required skills and challenges of online teaching." *Journal of Interactive Learning Research*, 29(1), pp. 129-142.
16. Manzoor, A. (2016). Technology-enabled learning environments. In *Handbook of research on applied learning theory and design in modern education*. Hershey: IGI Global, pp. 545-559.
17. Twyman, A. (2015). Using New Technologies to Support the Development of Inclusive Practices. *The Changing Face of Special Educational Needs*, pp. 124-138.

REMOTE WORK IN POLISH LEGISLATION

Dr hab. Iwona Sierocka

Professor, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Prawa

Zakład Prawa Pracy i Ubezpieczeń Społecznych

orcid 0000 0003 1659 1717

i.sierocka@uwb.edu.pl

INTRODUCTION

Remote work is an atypical form of employee employment, the origins of which are related to the COVID-19 pandemic. Pursuant to Art. 3 of the Act of March 2, 2020 on special solutions related to the prevention, counteracting and combating of COVID-19, other infectious diseases and crisis situations caused by them⁴⁴, referred to as the anti-crisis shield, remote work was considered to be work that met certain conditions. It was required that: a) it was work specified in the employment contract, b) performed for a fixed period of time, c) outside the workplace and d) its performance was to prevent the spread of COVID-19. Additionally, it was stipulated that an employee may be obliged to perform work remotely if he or she has the skills and technical and premises capabilities to perform such work and the type of work allows it. Remote work could be performed using means of direct distance communication. Remote work was assigned by order of the employer. The regulations contained in the said Act were of a temporary nature. They were valid until April 7, 2023, i.e. until the date of entry into force of the Act of December 1, 2022 amending the Act - Labor Code and certain other acts.⁴⁵ The following considerations will focus on the concept of remote work. It is important to establish the conditions determining "typical" remote work and occasional remote work, as well as the method of entrusting remote work.

1. The concept of remote work in the Labor Code

According to art. 67¹⁸ of the Act of 26/06/1974 - Labor Code⁴⁶, hereinafter referred to as "L.C.", remote work means performing work completely or partially in the place indicated by the employee and each time agreed with the employer, including the employee's address of residence, in particular using means of direct distance communication. This provision means that work: 1) performed full-time or part-time in a place designated by the employee, 2) the place of work should be agreed with the employer, 3) performed in particular using direct means distance communication.

The term "remote" means controlled or controlled from a distance⁴⁷. Remote work, by its nature, involves performing employee duties outside the employer's headquarters or place of business of a given employer. The decision on where to work remotely rests solely with the employee. Therefore, work performed in the place indicated by the employer cannot be classified as remote work. However, the employee does not have full freedom in choosing the place where he will perform the duties arising from the employment contract. This place should be agreed with the employer. The need for the employer to accept the place proposed by the employee results from two basic reasons. Firstly, the employer is obliged to protect the health and life of employees. This

---

⁴⁴ Dz. U. poz. 1842, z późn. zm.

⁴⁵ Dz. U. z 2923 r., poz. 240.

⁴⁶ Tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 1510 z późn. zm.

⁴⁷ Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, red. H. Zgólkowa, Poznań 2004, t. 49, s. 113.

obligation also applies to those working remotely. Secondly, the employee may have important information, the disclosure of which could expose the employer to damage. It is therefore in the employer's interest to prevent third parties from accessing this data. Typically, remote work will be performed at the employee's place of residence. Performing work in a place to which the employer has not consented exposes the employee to negative consequences. This behavior constitutes a violation of basic employee obligations and as such authorizes the employer to impose, for example, a disciplinary penalty or termination of the employment relationship.

The Labor Code stipulates that the place of work must be "in each case agreed with the employer." This means that for each place where the employee wants to perform his duties, he must first obtain the employer's consent. An employee may indicate several places where he would like to work at the same time. All of them must be approved by the employer. Work can also be performed outside Poland.

Pursuant to art. 67¹⁸ L.C. remote work can be performed fully or partially. Obligations arising from the employment contract may be fulfilled permanently outside the employer's office or in a hybrid way, by enabling the employee to perform them on certain weeks, days of the week or during part of the working day in a place chosen by him or her.

Remote work is to be performed "in particular" using means of direct distance communication. The remote form includes primarily office work performed using the Internet and other devices that enable distance communication, e.g. telephone, fax. Other work may also be performed in this way, e.g. of a service or manufacturing nature, with the exception of, among others: particularly dangerous work, as a result of which the permissible standards of physical factors specified for residential premises are exceeded; work using hazardous chemical agents referred to in the provisions on occupational health and safety.

Any employee may perform remote work within the meaning of Art. 2 L.C. This form of employment may be used not only by an employee employed under an employment contract, but also by persons performing work on the basis of nomination, appointment, election and a cooperative employment contract (Article 67³⁴ of the Labor Code). From the subjective scope of Art. 67¹⁸ L.C. persons who are not employees, e.g. contractors or contractors, are excluded. The provisions of the Labor Code also do not cover officers of militarized services. In their case, remote work is regulated in separate acts, e.g. the Act on the Police, Border Guard, State Fire Service, State Protection Service.

The lack of objections regarding the employer leads to the conclusion that remote work may be used by all categories of entities indicated in Art. 3 L.C. Therefore, this institution can be used by both natural persons, legal persons and organizational units without legal personality. The type of business the employer runs and the size of employment do not matter. Remote work may be introduced in entities operating in industrial relations, the public sphere (e.g. in state, local government and special administration offices, courts and organizational units of the prosecutor's office) and in other sectors (e.g. in education and higher education)⁴⁸.

2. Entrusting remote work

As a rule, an employee is entrusted with remote work by agreement between the parties to the employment relationship (Article 67¹⁹ § 1 of the Labor Code). In exceptional circumstances, the

---

⁴⁸ K.W. Baran, D. Książek, W. Witoszko, Komentarz do niektórych przepisów w ustawę z 2.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych.

employer may do this on its own by issuing an appropriate order (Article 67¹⁹ § 3 of the Labor Code).

"Agreement" should be understood as consistent declarations of will of the employee and the employer regarding the performance of work remotely. This agreement may be concluded already at the time of establishing the employment relationship. This means that from the first day of employment, the employee will be obliged to perform work entirely or partially in the place of his or her choice. Switching to remote work is also permissible during the employment relationship. The need to agree on remote work means that the content of the existing employment relationship can only be transformed by agreement between the employee and the employer. The latter cannot do this on the basis of a unilateral act, using his managerial powers. This does not apply to the situation provided for in Art. 67¹⁹ § 3 of the Labor Code.

The transition to remote work during the employment period may occur on the employer's initiative or at the employee's request, submitted in paper or electronic form. It should be noted that in the event of switching to remote work during the employment period, Art. 29 § 4 of the Labor Code. This provision states that changing the terms of an employment contract must be in writing. An application for remote work submitted in paper or electronic form is therefore treated on an equal footing with a declaration of will submitted in ordinary written form. This solution is intended to make it easier for the employee to perform procedural activities related to this flexible form of employment.

Each party to the employment relationship may propose a transition to remote work at any time. Pursuant to art. 67²³ L.C. an employee's refusal to consent to a change in the conditions of work may not constitute a reason justifying the termination of the employment contract by the employer. The employer's offer is therefore not binding on the employee. Similarly in the case of an employee's application. The employer is generally not obliged to take it into account, unless it comes from an employee in a special personal situation. Such employee is considered to be the parent of a child suffering from severe and irreversible disability or an incurable life-threatening disease that occurred during the prenatal period of the child's development or during childbirth, an employee who is the parent of a child who has a certificate of disability or a certificate of moderate or severe disability, and a child with an opinion on the need for early support for the child's development, a judgment on the need for special education or a judgment on the need for rehabilitation and educational classes. An application from an employee who takes care of such a child is binding even after the child turns 18. Pregnant employees, employees who raise a child up to the age of 4, take care of a child, another member of the immediate family or another person in the same household, and who have a certificate of disability or a certificate of moderate or significant disability. The obligation to consider the employee's request is relative. The employer may refuse to switch to remote work if the work organization or the type of work performed by the employee opposes it. The employer is obliged to inform the employee about the reason for not accepting the application in paper or electronic form within 7 working days from the date of its submission.

Each party to the employment relationship has the right to submit an offer of remote work also at the time of concluding the employment contract. In this case, a proposal made by either party does not bind the other party. The employer may refuse remote employment even if the offer is made by a person in a special personal situation.

In special circumstances, remote work may also be entrusted by way of a unilateral order from the employer. Based on Article. 67¹⁹ § 3 of the L.C. the employer may issue them: 1) during the

period of a state of emergency, state of epidemic threat or epidemic and within 3 months after their cancellation or 2) during the period in which, due to force majeure, the employer fails to ensure safe and hygienic working conditions at the current place the employee's work is temporarily not possible.

The employer may also exercise the right to delegate remote work during periods of emergency, epidemic threat or epidemic and within 3 months after their cancellation.

Remote work may also be commissioned during a period when, due to *force majeure*, it is temporarily impossible for the employer to ensure safe and hygienic working conditions at the employee's current workplace. The Court of Justice of the EU referred to the concept of force majeure in its judgment of December 17, 2015 in the case of Gergely Szemerey v. Miniszterelnökséget vezető miniszter⁴⁹, in which it stated that *force majeure* should be understood as extraordinary and unforeseeable circumstances independent of the entity, the consequences of which cannot be could have been avoided despite the entity's due diligence. This formulation is understood in a similar way in the jurisprudence of the Supreme Court. For example, in the judgment of May 31, 2019 (IV CSK 129/18)⁵⁰, it was stated that force majeure is considered to be an event external to the operation of the enterprise, of an extraordinary nature, manifesting itself in a small degree of probability of its occurrence, and of an overwhelming nature, consisting in on the impossibility of "mastering" it and preventing its effects at the current level of development of knowledge and technology. Usually, the manifestation of *vis maior* understood in this way are natural disasters - earthquakes, floods or hurricanes. Man-made events, such as warfare or violent riots, as well as acts of public authority which must be obeyed under threat of sanctions, may also be considered force majeure. In the context of remote work, it is important that an event classified as force majeure prevents the employer from ensuring safe and hygienic working conditions at the current workplace within a specified period of time.

Since the order to perform remote work is only allowed in emergency situations that threaten the life or health of employees, it should be stated that the form of employment in question serves to fulfill the employer's basic obligation in the field of occupational health and safety and is therefore part of broadly understood labor protection. Providing employees with safe and hygienic working conditions means creating a working environment in which the risk of an accident at work or an occupational disease is minimized as much as possible and in which factors adversely affecting the human body are eliminated.⁵¹ Performing work at the place of residence allows you to avoid threats resulting from force majeure at the current place of employment or dangers that were the basis for emergency situations. By, for example, limiting contacts with the rest of the crew, the risk of infection with an infectious disease is significantly reduced.

Pursuant to Art. 67¹⁹ § 3 of the L.C. the order to perform remote work should be preceded by the employee's declaration, submitted in paper or electronic form, that he or she has the premises and technical conditions enabling the performance of employee duties outside the workplace. The employee is obliged to inform the employer whether he or she has a room allowing for the proper performance of work. He also makes a declaration regarding the availability of devices that will allow the employee to perform professional duties. This includes, for example, a telephone, computer, and Internet connection. In the case of manufacturing or service work, it provides information about the tools and machines needed to perform specific works. The lack of a

---

⁴⁹ C-330/14, EU:C:2015:826, pkt 59; podobnie wyrok Parras Medina, C-208/01, EU:C:2002:593, pkt 19.

⁵⁰ LEX nr 2690186; uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2007 r., III CZP 100/07, OSNC 2008, Nr 12, poz. 139.

⁵¹ M. Florczak-Wątor, Komentarza do art. 66 [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, red. P. Tuleja, Warszawa 2019, s. 223.

declaration regarding the premises and technical conditions makes the employer's recommendation illegal. As a result, the employee may refuse to work at his place of residence without suffering any unfavorable consequences.

It should be emphasized that a declaration of having the premises and technical conditions enabling remote work should be submitted immediately before the employer issues an order to switch to this form of work. A declaration submitted in the period preceding an emergency situation, e.g. at the time of taking up employment, does not authorize the employer to issue an order to perform work outside the workplace. The assessment of premises and technical conditions is solely the responsibility of the employee. The mere fact of having a larger apartment or even a house does not mean that you have housing conditions that allow you to perform your work duties in your place of residence. It may happen that an employee has a large family or takes care of disabled people who require appropriately adapted devices or rooms and, as a result, it is not possible to allocate the space needed to work remotely.⁵² Refusal to perform remote work in such a situation does not constitute grounds for applying disciplinary measures to the employee.

An order to work remotely in exceptional situations related to a state of emergency, a state of epidemic threat or epidemic, or the impossibility of guaranteeing safe and hygienic working conditions in the current workplace is within the sphere of the employer's rights. Despite the above-mentioned threats, the employer may decide to perform work in a traditional way. In such circumstances, an employee may also propose remote work. If the request does not come from an employee in a special personal situation, the employer is not bound by it.

Pursuant to Art. 67¹⁹ § 4 of the L.C., the employer has the right to withdraw the remote work order at any time, with at least two days' notice. Restoring the original form of performing work is fully justified if the circumstances justifying its issuance no longer exist. The provision "at any time" means that the order to discontinue remote work may also be waived during a state of emergency, a state of epidemic threat, a state of epidemic, and even when working conditions in a traditional workplace do not comply with occupational health and safety regulations and pose a direct threat to health or the employee's life or when performing work in this place poses such a danger to other people. In such a situation, refraining from working remotely raises objections⁵³.

The employee's return to the usual way of performing work does not occur immediately when the order is withdrawn. At least two days notice is required. Providing the employee with at least two days from the moment of being informed about the cessation of remote work until he or she begins to perform traditional employee duties is intended to enable the employee to sort out personal matters, e.g. arranging care for a child or another family member.

The employer is obliged to immediately withdraw the instruction in the remote work law if the premises and technical conditions change in a way that makes it impossible to perform it. Resignation from remote work means that the employee returns to work in the form and on the terms specified in the employment contract.

3. Occasional remote work

At the employee's request, remote work may be performed occasionally. The employee is entitled to use this form of employment in a calendar year once or more than once, but the total period cannot exceed 24 days. Unused days of occasional remote work do not carry over to the next year. This means that in each calendar year an employee may perform work in this form for a

---

⁵² Zob. L. Mitrus, *op. cit.*, s. 4.

⁵³ D. Makowski, *op. cit.*, s. 14.

period of 24 days. It should be noted that this dimension does not depend on the period of employment with a given employer in a calendar year. An employee working for two or more employers is entitled to 24 days of occasional remote work for each of them.

The provision of 24 days of occasional remote work for all employees, regardless of working hours, raises doubts. The doctrine indicates that failure to apply the principle of proportionality in this respect may lead to unjustified preference for an employee employed on shorter working hours, i.e. a violation of the principle of proportionality to the detriment of full-time employees, and as a result, a violation of the principle of equal treatment and the prohibition of discrimination.⁵⁴ The working time of a given employee does not affect the amount of occasional remote work. As a result, both full-time and part-time employees can benefit from 24 days.

An application in this matter may be submitted both by an employee who partially works remotely and by one who fulfills the obligations arising from the employment relationship in a traditional way, i.e. in the place where the employer conducts its business.

An application for occasional remote work is not binding on the employer. Therefore, it is in the employee's interest to motivate him properly. It is necessary to indicate the circumstances that will induce the employer to consent to fulfilling employee duties temporarily at the employee's place of residence or in another place indicated by him. An employee who arbitrarily (without the employer's consent) decides to perform work outside the workplace is exposed to negative consequences provided for in labor law, ranging from a disciplinary penalty to termination of the employment relationship, even under disciplinary procedure.

Remote work performed by an *ad hoc* employee is less formalized compared to work performed on a more permanent basis. In particular, it is not required to establish the rules for its implementation in consultation with trade unions or regulations, the employer is not obliged to indicate the person or body responsible for cooperation with an employee who occasionally performs remote work, and the rules regarding withdrawal from this form of employment do not apply. Due to the relatively short period of remote work, the employer is released from the obligation to provide materials and tools necessary to perform it, as well as to cover all related costs. An employee who undertakes remote work on an *ad hoc* basis will be forced to use his or her own equipment and cover all related expenses himself. It can therefore be assumed that employees will use occasional remote work prudently when the situation really requires it.

Also in this case, the place of work should be agreed with the employer. The latter, as in the case of other employees, is entitled to control remote work performed occasionally, especially in terms of compliance with occupational health and safety and personal data protection procedures. The rules for carrying out inspection activities are agreed jointly by the parties to the employment relationship. They determine the date of the inspection, its scope and the controller's powers. An employee performing remote work occasionally, just like employees using this form of employment on a more permanent basis, cannot refuse the employer consent to carry out an inspection.

---

⁵⁴ Praca zdalna s. 92

CONCLUSIONS

Remote work is a convenient form of employment for each party to the employment relationship. The possibility of performing employee duties outside the employer's headquarters or the employer's place of business allows the employee to take up employment even in remote places, often outside Poland. This increases the chances of finding a suitable job and the employee's professional development. Moreover, in the case of people in a special personal situation, remote work allows them to combine work duties with family responsibilities. From the employers' point of view, this atypical form of work allows to reduce labor costs to some extent.